

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANADOLU Beylikleri El Kitabı

Editor
Haşim Şahin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Beylikleri

El Kitabı

Haşim Şahin

Cevdet Yakupoğlu

Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Anadolu Beylikleri El Kitabı

Editör

Haşim Şahin

Yazarlar

Abdülkerim Özaydın

Fahmeddin Başar

Feridun Emecen

Kemal Göde

Mustafa Daş

Mustafa Demir

Haşim Şahin

Cevdet Yakupoğlu

Muharrem Kesik

Arif Sarı

Recep Yaşa

Sait Kofoglu

Vedat Turğut

Yahya Başkan

Zehra Odabaşı

Hüseyin Erkan Bedirhanoglu

ISBN: 978-605-9247-30-6

1. Baskı

Haziran, 2016 / Ankara

2000 Adet

Grafiker

Yayınları

Yayın No: 205

Web: grafikeryayin.com

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Baskı ve Cilt

Grafiker

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafikerg@grafiker.com.tr

Web : grafikerg.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11

1. BÖLÜM

MALAZGİRT'İN SONRASI:

ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİ

DÂNIŞMENDLİLER	15
Dânişmend Gümüştekin Ahmed Gazi	16
<i>Dânişmend Gazi'nin Antakya Prinkepsi Bohemund'u</i> <i>Esir Edişi (1100)</i>	17
<i>1101 Yılı Haçlı Seferleri ve Dânişmend Gümüştegin</i> <i>Ahmed Gazi</i>	19
<i>Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı Fethi</i>	20
Emîr Gazi	22
<i>Emîr Gazi'nin Yardımıyla Mesud'un Türkiye Selçuklu</i> <i>Sultanı Olması</i>	23
<i>Emîr Gazi-Belek Gazi İttifakı ve Mengüçükoğulları ile İlişkiler</i>	26
<i>Emîr Gazi-Sultan Mesud İttifakı ve Malatya'nın</i> <i>Dânişmendlilerin Eline Geçmesi</i>	27
<i>Emîr Gazi-Artuklu Dâvud Mücadelesi (1125)</i>	28
<i>Melik Arab'ın Sultan Mesud ve Emîr Gazi'ye Karşı Mücadelesi</i>	28
<i>Emîr Gazi-Bizans İmparatorluğu İlişkileri</i>	31
<i>Emîr Gazi'nin Ermeni ve Haçlılar ile İlişkileri</i>	32
<i>Emîr Gazi-Bizans İmparatorluğu İlişkileri</i>	33
Melik Muhammed (1134-1142)	34
<i>Melik Muhammed'in Keysun (Göksün) Şehrini Kuşatması</i> <i>(1136-1137)</i>	36
<i>Melik Muhammed'in Aynüddeve'yi Uzaklaştırması</i>	37
<i>Melik Muhammed'in Kilikya ve Karadeniz Bölgesi'ne</i> <i>Yaptığı Akınlar</i>	37
<i>Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un Niksar Kuşatması</i> <i>(1139 -1140)</i>	38
Melik Zünnûn ve Melik Yağıbasan	41

ARTUKLULAR	51
Hısn-ı Keyfa Artukluları (1102-1281)	54
Mardin Artukluları (1106 – 1409)	60
Harput Artukluları (1185-1233)	76
Artuklu Devleti'nin Siyasî ve İdarî Yapısı	79
İnşa ve İmar Faaliyetleri	80
İktisadî ve İçtimaî Hayat	82
İlim ve Kültür	83
SALTUKLULAR	89
Ebu'l-Kasım Saltuk ve Saltuklu Beyliği'nin Kuruluşu	91
Ali b. Ebu'l-Kasım	92
Ziyaeddin Gazi	93
II. İzzeddin Saltuk	93
Nâsireddin Muhammed	96
Mama Hatun	97
Alâeddin Melikşah	97
Saltuklular'ın Yıkılışı	98
İktisadi Hayat	99
Sanat ve Mimari	99
4 MENGÜCÜKLÜLER	101
Kemah-Erzincan Mengüçüklüleri	103
Divriği Mengüçüklüleri	108
Sanat ve Mimari	111
İktisadi, Sosyal ve Kültürel Hayat	111
AHLATŞAHLAR	115
Sökmen el-Kutbî ve Ahlatşah Beyliği'nin Kuruluşu	116
Zahireddin İbrahim Devri (1111-1127)	118
Devletşah Nâsireddin Muhammed Sökmen (II. Sökmen)	
Devri (1128-1185)	118
Seyfeddin Bektimur (1185-1193)	122
Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî Devri (1193-1198)	123
El-Melikü'l-Mansur Muhammed Devri (1198-1207)	124
İlim, Kültür ve Medeniyet	128
ÇAKA BEYLİĞİ	131
Çaka Bey'in Bizans Devleti Hizmetine Girmesi	131
Çaka Bey'in İzmir'e Gelmesi ve Beyliğin Kurulması	132
Bizans Devleti'ne Karşı Peçenek-Selçuklu-Çaka Beyliği	
İttifakı	134
Çaka Bey'in Ölümü ve Beyliğin Sona Ermesi	136

2. BÖLÜM

SELÇUKLULAR'IN SON YILLARI: İKİNCİ BEYLİKLER DÖNEMİ

BATI ANADOLU VE AKDENİZ SAHASINDA KURULAN TÜRK BEYLİKLERİ

SARUHAN OĞULLARI BEYLİĞİ	143
Kuruluş ve Genişleme Devri: Saruhan Bey.....	143
İhtişam Devri: İlyas Bey ve İshak Bey Dönemleri.....	146
İç Karışıklıklar ve Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girişi.....	148
İmar, İskân, Sanat ve Mimari.....	150
İdari Teşkilât.....	151
İktisadi Hayat.....	151
İlim ve Kültür Hayatı.....	152
MENTEŞE OĞULLARI BEYLİĞİ	155
Kuruluş ve Genişleme Devri: Menteşe Ülkesi.....	156
Üç Kardeş: Mehmed Bey, Musa Bey ve Ahmed Bey Dönemleri.....	157
İç Karışıklıklar ve Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girişi.....	158
İmar, İskân, Sanat ve Mimari.....	160
İdari Teşkilât ve İktisadi Hayat.....	161
İlim ve Kültür Hayatı.....	162
AYDIN OĞULLARI BEYLİĞİ	165
Kuruluş ve Genişleme Devri:	
Mübarizeddin Mehmed Bey (707-734/1307-1334).....	165
İhtişam Devri: I. Umur Bey (735-749/1334-1348).....	166
Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girişi:	
Hızır Bey ve İsa Bey.....	168
İç Karışıklıklar ve Beyliğin Yıkılışı:	
II. Umur Bey ve Cüneyd Bey.....	170
İdari Teşkilât.....	172
İktisadi Hayat.....	172
İmar, İskân, Sanat ve Mimari.....	173
İlim ve Kültür Hayatı.....	174
KARASI BEYLİĞİ	177
Beyliğin Menşesi.....	177
Beyliğin Kuruluşu.....	179
Saru Saltuk Türkmenleri ve Katalanlar.....	181

Süleyman Bey ve Yahşi Bey'in Faaliyetleri ile Karasi	
Mülkü'nün Süleyman Paşa'ya Verilmesi.....	182
Vakıf Kayıtlarında Karasi Bey ve Oğulları.....	184
SAHİB ATA OĞULLARI BEYLİĞİ	191
Sahib Ata Fahreddin Ali ve Ailesi.....	191
Kuruluş ve Gelişme Devri.....	193
Sahib Ata Oğulları Beyliği'nin Sona Ermesi ve	
Osmanlı Hakimiyetine Girişi.....	195
İktisadi Hayat.....	196
İlim ve Kültür Hayatı.....	197
İmar, İskan, Sanat ve Mimari.....	199
GERMİYAN OĞULLARI BEYLİĞİ	203
Beyliğin Adı ve Menşei.....	203
Germiyanoğulları'nın Kütahya ve Civarına Yerleşmeleri.....	204
Germiyanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu.....	205
I. Yakub Bey Dönemi (1300-1340).....	205
Mehmed Bey Dönemi (1340-1361).....	208
Süleyman Şah Dönemi (1361-1387).....	209
II. Yakub Bey Devri (1387-1390, 1399-1429).....	210
Germiyanoğulları Beyliği'nin Osmanlı İdaresine	
Geçiş ve Sonu.....	212
Germiyanoğulları Beyliği'nde Teşkilât ve Kültür.....	213
Germiyanoğulları Beyliği'nde Sosyal ve Ekonomik Hayat.....	215
Germiyanoğulları Beyliği'nde İlim Hayatı ve Mimari.....	217
Germiyanoğulları Zamanında İmar Faaliyetleri.....	218
EŞREF OĞULLARI BEYLİĞİ	221
Beyliğin Kuruluşu ve İlk Yılları.....	221
Mehmed Bey ve II. Süleyman Bey Devirleri.....	225
HAMİD OĞULLARI BEYLİĞİ	231
Hamidoğulları Beyliği'nin Kuruluşu.....	231
Feleküddin Dündar Bey Dönemi.....	232
Hızır Bey Dönemi.....	236
Hüsameddin İlyas Bey.....	238
Kemaleddin Hüseyin Bey.....	240
Hamidoğulları Beyliği'nin Sona Ermesi.....	240
İNANÇ OĞULLARI BEYLİĞİ	247
İnanç Bey.....	251
İnanç Oğulları İlhani İlişkileri.....	252
İlim ve Kültür Hayatı.....	253

TEKE OĞULLARI BEYLİĞİ.....	257
Yunus Bey ve Mahmud Bey Dönemleri.....	257
Sinâneddin Hızır Bey Dönemi.....	259
Mübârizüddin Mehmed Bey Devri.....	260
Osman Çelebi ve Beyliğin Son Yılları.....	262

ORTA ANADOLU VE KARADENİZ SAHASINDA KURULAN TÜRK BEYLİKLERİ

KARAMAN OĞULLARI BEYLİĞİ.....	269
Karamanoğulları'nın Kökeni ve Nure Sofu.....	270
Karaman Bey.....	270
I. Mehmed Bey.....	270
Güneri Bey.....	271
Yahşi Bey.....	272
Bedreddin İbrahim Bey.....	273
Ahmed Bey, Şemseddin Bey, Musa Bey ve Süleyman Bey.....	273
Alâeddin Ali Bey.....	274
Eratna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Beylikleri Münasebetleri.....	274
Memlûklarla Münasebetler.....	274
Osmanlılarla Münasebetler.....	275
II. Mehmed Bey.....	277
Sarîmüddin İbrahim Bey.....	279
Osmanlılarla Münasebetler.....	280
İbrahim Bey Devrindeki Diğer Münasebetler.....	284
Karamanoğulları Beyliği'nin Yıkılışı.....	284
Karamanoğulları Beyliği'nde İdârî Teşkilât ve Kültür.....	285
ERATNALILAR (1327-1381).....	291
Umûmî Vâliliğine Kadar Emîr Eratna'nın Hayatı ve Faaliyetleri.....	291
Eratna'nın Soy ve Ailesi.....	292
Eratna'nın Emîrlik Devri Faâliyetleri.....	294
Umûmî Vâliliğinde Sultanlığına Kadar Eratna'nın Faaliyetleri (1327-1343).....	297
Celayirlilerle Münasebetleri.....	297
Memlûk Devleti İle Münâsebetleri.....	298
Dulkadır Beyliği İle Münâsebetleri.....	298
Çobanoğulları İle Münasebetleri ve Karanbük Savaşı.....	299
Eratnalılar Devleti'nin Kuruluşu ve Yıkılışı (1343-1381).....	303
Alâeddin Eratna Bey ve Eratnalılar Devleti'nin Kuruluşu.....	303
Sultan Alâeddin Eratna'nın Merkez Seçtiği Şehirler.....	306

<i>Sultan Alâeddîn Eratna'nın Ölümü ve Şahsiyeti</i>	307
<i>Sultan Alâeddîn Eratna'nın Ölümünden Eratnalılar'ın</i> <i>Yıkılışına (1352-1381)</i>	309
<i>Sultan Alâeddîn Eratna'nın Oğulları</i>	310
<i>Gıyâseddin Mehmed Bey ve İzzeddîn Cafer Bey Devirleri</i>	310
<i>Gıyâseddin Mehmed Bey'in İkinci Saltanat Dönemi</i>	314
<i>Alâeddîn Ali Bey Devri</i>	319
<i>II. Mehmed Bey ve Eratnalılar Devleti'nin Son Yılları</i>	323
<i>Vezir Burhaneddîn Ahmed'in Sultanlığını İlân Etmesi ve</i> <i>Eratnalı Devleti'nin Yıkılışı</i>	326
KADI BURHANEDDİN DEVLETİ	329
<i>Devletin Kuruluşunu Sağlayan Gelişmeler</i>	329
<i>Kadı Burhaneddin Devleti Dönemi (1381-1398)</i>	333
<i>İdarî Yapı</i>	343
DULKADİR BEYLİĞİ	347
<i>Zeynüddin Karaca Bey</i>	348
<i>Halil Bey</i>	350
<i>Sevli Bey</i>	351
<i>Sadaka Bey</i>	352
<i>Nasreddin Mehmed Bey</i>	353
<i>Süleyman Bey</i>	354
<i>Melik Arslan Bey</i>	354
<i>Şahbudak Bey</i>	355
<i>Şehsuvar Bey</i>	355
<i>Şahbudak Bey (İkinci Beyliği)</i>	356
<i>Alâüddevle Bozkurt Bey</i>	356
<i>Şehsuvaroğlu Ali Bey</i>	357
<i>İdari Teşkilat</i>	358
<i>Ordu</i>	360
<i>İktisadi Hayat</i>	360
<i>İmar, İskân, Mimari</i>	362
RAMAZAN OĞULLARI BEYLİĞİ	365
<i>Beyliğin Tarih Sahnesine Çıkışı</i>	366
<i>Sarımüddin İbrahim Bey</i>	366
<i>Şihâbeddin Ahmed Bey</i>	367
<i>II. İbrahim Bey</i>	368
<i>Beyliğin Osmanlı Devleti'ne Bağlanması</i>	370
<i>Ramazanoğulları Beyliği'nin Sonu</i>	373
<i>Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri</i>	374

PERVÂNE OĞULLARI BEYLİĞİ	377
Muinüddin Süleyman Pervâne.....	377
Muinüddin Süleyman Pervâne'nin Moğol Siyaseti ve Sinop'un Fethi.....	378
Kuruluş ve Gelişme Devri.....	382
Mühezzebüddin Mesud Devri.....	383
Pervâne Oğulları Beyliği'nin Sona Ermesi.....	385
İktisadi Hayat.....	385
İlim ve Kültür Hayatı.....	385
İmar, İskân, Sanat ve Mimari.....	386
SELÇUKLU UC BEYLİĞİ: ÇOBANOĞULLARI	389
Çobanoğulları Uc Beyliğinin Ortaya Çıkışı.....	390
Hüsameddin Çoban Bey Dönemi.....	390
Alp Yörük/ Alp Yürek Dönemi.....	396
Muzaffereddin Yavlak Arslan Dönemi.....	398
Şehzade Kılıç Arslan'ın Çobanoğulları Topraklarında Kısa Süreli Yönetimi.....	400
Nâsiredin Mahmud Bey Dönemi ve Beyliğin Sonu.....	401
Çobanoğulları Beyliğinin Anadolu Türk Tarihindeki Yeri.....	403
CANDAROĞULLARI BEYLİĞİ	409
Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluş, Gelişme ve Yıkılış Dönemleri.....	410
Şemseddin Yaman Candar.....	410
I. Süleyman Paşa.....	411
I. İbrahim Bey.....	412
Âdil Bey.....	413
Kötürüm Bâyezid Bey.....	414
II. Süleyman Paşa.....	415
İsfendiyar Bey.....	416
II. İbrahim Bey.....	418
İsmail Bey ve Candaroğulları Beyliği'nin Sona Ermesi.....	419
Kızıl Ahmed Bey'in Candaroğulları Beyliğini Canlandırma Teşebbüsü.....	420
Candaroğulları Beyliği'nin Anadolu Türk Tarihindeki Yeri.....	421
TACEDDİN OĞULLARI BEYLİĞİ	427
Taceddin Bey.....	427
Mahmud Çelebi.....	431
Hüsameddin Hasan Bey.....	436
Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi.....	437
YAZAR ÖZGEÇMİŞLERİ	441

ÖNSÖZ

1071 Malazgirt zaferinden sonra birçok Türk beyi Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirildi. Anadolu XI. yüzyılın son çeyreği içinde bu beyler tarafından fethedilmeye başlandı ve Anadolu topraklarında Saltuklular, Danişmendliler, Mengüçük-lüler, Artuklular başta olmak üzere çok sayıda beyliğin temelleri atıldı. Bu beylikler kısa süre içerisinde Anadolu'yu bir Türk yurdu haline getirmenin yanı sıra, iktisadi, sosyal, kültürel ve mimari alanında önemli başarılar göstererek Anadolu'da Türk-İslam medeniyetinin gelişmesine büyük katkılar sağladılar. Bu beyliklerden günümüze ulaşan cami, medrese, kümbet, türbe gibi yapılar günümüzde de en önemli zenginliklerimiz arasında kabul edilmektedir.

Türkiye Selçuklularının Anadolu'da hâkimiyet tesis etmesiyle birlikte siyasi varlıkları sona eren bu Türk beyliklerinin yerini, bu defa Selçukluların son döneminde Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde kurulan yeni Türkmen beylikleri aldı. Anadolu'nun fiilen Moğol istilasına altın bulduğu bir dönemde kurulan bu beylikler, bu coğrafyada son derece önemli siyasi roller üstlendikleri gibi ilmi ve kültürel yönden de önemli eserler ortaya koydular. Bu beylikler içerisinde Batı Anadolu'da kurulan Aydın, Saruhan, Karası ve Menteşe oğulları bilhassa denizcilik alanında önemli başarılar elde ettikleri gibi, kuruldukları coğrafyada Türkmen unsurun kök salmasına da büyük katkılar sağladılar. Bu coğrafya, XIV. yüzyılda Anadolu'ya uğrayan meşhur Faslı seyyah İbn Battûta'nın da gayet açık bir şekilde ifade ettiği üzere, iktisadi yapının en önemli temsilcisi konumundaki ahi birliklerinin de en güçlü şekilde temsil edildiği bölge olma özelliğine de sahipti. Diğer taraftan Orta Anadolu'da kurulan Germiyanogulları, Karamanogulları, Kadı Burhaneddin Devleti ve Eratnalılar gibi beylikler Selçuklu ve İlhanlı siyaset geleneğinin en önemli temsilcisi konumundaki son derece güçlü beyliklerdi. Bunlar içerisinde bilhassa Karamanogulları, altı yüz asırlık bir medeniyeti kuracak olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde en fazla uğraştığı, hakimiyet mücadelesi içerisinde girdiği devlet olma özelliğine de sahipti.

Anadolu Beylikleri sadece siyasi bakımından değil sosyal ve kültürel bakımdan da önemli eserlerin ortaya çıkmasına büyük ölçüde katkı sağladılar. Arapça ve Farsça'dan çok sayıda eser tercüme edildiği gibi orijinal eserler de bu dönemde telif edildi. Mesela ilk Mevlid-i Şerif bu dönemde kaleme alındı. Bu döneme ait çok sayıda cami, medrese, türbe, zaviye, hamam, kervansaray dönemin mimari bakımdan zenginliğini ortaya koymaktadır. Beyliklerin bu mirasını devralan Osmanlılar bu medeniyeti daha da ileriye götürerek Türk-İslam medeniyetinin çok önemli bir seviyeye ulaşmasına katkı sağladılar.

Elinizdeki bu kitap, Anadolu'daki Türk tarihinin pek fazla incelenmeyen bir dönemini ele alması bakımından tarih öğrencilerine ve tarih sevdalılarına mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Eser, uzunca bir dönemi konu edinmesi dolayısıyla, Malazgirt Sonrası Dönemde Kurulan İlk Beylikler ve Selçuklu Devleti'nin Dağılma Devrinde Kurulan Beylikler olmak üzere iki temel bölüm halinde hazırlanmış, bölümlerin tasnifinde kronoloji esas alınmıştır. Birbirinden değerli, sahasında uzman meslektaşlarımızın kaleme aldığı bölümler eserin zenginleşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, yoğun mesailerine rağmen esere yazdıkları bölümlerle katkı sağlama lütfunda bulunan değerli hocalarım ve meslektaşlarım Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın, Prof. Dr. Kemal Göde, Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Fahameddin Başar, Prof. Dr. Mustafa Daş, Prof. Dr. Mustafa Demir, Doç. Dr. Muharrem Kesik, Doç. Dr. Cevdet Yakupoğlu, Yrd. Doç. Dr. Arif Sarı, Yrd. Doç. Dr. Recep Yaşa, Yrd. Doç. Dr. Sait Kofoglu, Yrd. Doç. Dr. Zehra Odabaşı, Yrd. Doç. Dr. Yahya Başkan, Yrd. Doç. Dr. Vedat Turğut, Arş. Gör. Hüseyin Erkan Bedirhanoglu'na minnet ve şükranlarımı ifade etmek isterim. Bu kitap onların destekleri sayesinde ortaya çıktı.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında pek çok meslektaşımın yardım ve desteğini gördüm. Böylesi bir eserin hazırlanması fikrinin zihnimde oluşmasını Prof. Dr. Tufan Gündüz'e borçluyum. Yaklaşık iki yıl süren hazırlık döneminde kıymetli desteğini ve teşviklerini sürekli yanımda hissettirdi. Kendisine müteşekkirim. Yine, kitabın tamamlanmasından sonra son okumalarını yaparak önemli ölçüde katkı sağlayan öğrencilerim Neslican Akman ve Tuğba Başar'a da teşekkür ederim. Son olarak bu seriyi hazırlayarak öğrencilerimiz açısından büyük bir açığın kapatılmasına katkı sağlayan Grafiker Yayınları'na da teşekkür ederim.

1. BÖLÜM

**MALAZGİRT'İN
SONRASI:
ANADOLU'DA
KURULAN
İLK TÜRK
DEVLETLERİ**

DÂNİŞMENDLİLER

—| Muharrem Kesik

15

Dânişmend Gazi'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda adı Melik-i Muazam Dânişmend Ahmed Gazi (Taylu) b. Ali et-Türkmânî olarak geçmektedir. Fetih menkıbelerinden oluşan ve tarihî kaynak olmaktan ziyade destânî bir roman özelliği gösteren *Dânişmendnâme*'de Malatya Emîri Ömer'in kızıyla evlenen Ali b. Mızrab'ın oğlu olarak dünyaya geldiği ve asıl adının Ahmed olduğu, Battal Gazi'nin torunu Sultan Turasan ile arkadaşlık ettiği, ondan gündüzleri savaşçılık öğrendiği, geceleri de dînî ilimler tahsil ederek âlimlik mertebesine ulaştığı ve bundan dolayı da kendisine "Dânişmend" denildiği ifade edilmektedir.

Ortaçağ'ın en güvenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esîr, Dânişmend'in asıl adının Taylu olduğunu, Türkmenler'e öğretmenlik yaptığı ve zamanla hükümdarlığa kadar yükseldiğini; Aksarayî, Dânişmend'in Malazgirt Zaferi'nden sonra Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan ve civarını ele geçirdiğini; Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî de onun Malazgirt Savaşı'na katılan ve zaferin kazanılmasında önemli rol oynayan kumandanlardan biri olduğunu söyler. Diğer Farsça eserlerde de Malazgirt Zaferi'nden sonra Kayseri, Tokat, Sivas, Amasya ve Niksar'ın Dânişmend Gazi'ye tahsis edildiği, onun bu bölgeyi fethederek oraya yerleştiği belirtilmektedir. Birinci Haçlı Seferi hakkında bilgi veren kaynaklar Dânişmend Gazi'den "Türk Hükümdarı Donimannus" ve "Kudretli Türk Emîri Dânişmend" diye söz ederek Dânişmendlilerin Türk asıllı bir hanedan olduğunu ortaya koymaktadırlar. Süryani Mikhail'in Vekayinâmesi'nin Ermenice nüshasında ise, "Alp Arslan zamanında Danışman adlı bir emîr, Türkler'in arasından çıkıp Kapadokya memleketine geldi; Sivas ve Kayseri'yi

zaptedip memlekette hâkimiyet kurdu; Danışman hânedânının başlangıcı böyle oldu” diyerek onun Türk asıllı bir emîr olduğunu ifade etmektedir. İbn Hamdûn, İzzeddîn İbn Şeddâd ve İbn Şihne ise Dânişmend Gazi’nin Türkiye Selçukluları’nın ilk hükümdarı Süleyman Şâh’ın dayısı olduğunu söylerler.

Dânişmend Gazi’nin Türk adı “Gümüştegin”, İslâmî adı da Ahmed’dir. Taylu ise Gümüştegin Ahmed Gazi’nin babasının Türk adıdır. *Dânişmendnâme*’de kaydedilen “Ali” de Gümüştegin Ahmed Gazi’nin babasının İslâmî adıdır. Yani bir isim olmadığını söyledikimiz “Dânişmend” lâkabını Gümüştegin Ahmed Gazi’nin babası Taylu Ali de taşımaktadır. Dânişmendliler tarihinin daha sonraki olay ve kaynak kayıtlarını da dikkate alarak söyleyebiliriz ki, buradan bu ailenin “Dânişmend” lâkabıyla meşhur olup bu adla anılageldiği anlaşılıyor. Arapça kaynaklardaki İbn Dânişmend (Dânişmendoğlu) ifadesi de yerini tam olarak bulmaktadır. Kaynaklar hükümdarların isimlerinden çok ailenin adını zikretmişler, yani bu hanedan Gümüştegin Ahmed Gazi’nin babasının lâkabından dolayı Dânişmend ya da Dânişmendoğulları olarak anılmıştır.

Dânişmend Gümüştekin Ahmed Gazi

Dânişmendliler Beyliği’nin kurucusu ve ilk hükümdarı “Dânişmend” lâkaplı Gümüştegin Ahmed Gazi’dir. Haçlılarla mücadeleye eden, Malatya’yı fetheden, Bohemund’u yakalayıp sonra da fidye karşılığı serbest bırakan ve Sultan I. Kılıç Arslan ile savaştıktan sonra 1104 yılında vefat eden, Dânişmendli hükümdarı Dânişmend Taylu Ali’nin oğlu Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi’dir.

Dânişmendlilere âit olup Niksar’da bulunan Yağbasan Medresesi kitâbesinde Dânişmendli Hükümdarı Yağbasan’ın kendi adıyla birlikte baba ve dede adı “el-Melikü’l-Âdil Nizâmü’d-dünyâ ve’l-dîn ebû’l-Muzaffer Yağbasan b. Melik Gazi b. Melik Dânişmend Gazi” olarak sıralanıyor. Görüldüğü gibi bu kitâbe herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak kadar açık bir şekilde meseleye ışık tutmaktadır. Kitâbeden kesin olarak 1142-1164 yılları arasında Dânişmendli hükümdarı olan Yağbasan’ın babasının adının Melik Gazi (Emîr Gazi), dedesinin adının da Melik Dânişmend olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre Azerbaycan’da Arrân ve civarında yaşayan bir Türkmen ailesine mensup olan Dânişmend Gazi, hem Türkmenler’e muallimlik yapıyor hem de Türkmen

emîrleriyle beraber kâfirlere karşı cihad ediyordu. Sultan Alp Arslan'ın 1064 yılında çıktığı Kafkasya Seferi sırasında diğer Türkmen beyleriyle ordugâha giderek Selçuklu ordusuna yol gösterdi. Bu tarihten itibaren Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girdi. Bilgeliği, cesareti, yiğitliğiyle sultanın dikkatini çekti ve en güvenilir emîrleri arasına girdi. Muhtemelen Malazgirt Savaşı'na da katıldı.

Sultan Alp Arslan savaşa katılan emîrlерinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri yerlerin kendilerine iktâ edileceğini bildirmişti. Zaferin ardından fetihlere girişen beyler, Anadolu'nun muhtelif şehirlerini fethederek buralarda kendi adlarıyla anılan beylikler kurmuşlardı. Bunlar arasında Dânişmend Ahmed Gazi de bulunmakta idi. XII. yüzyıl müelliflerinden Zahîrüddîn Nişâbüri, Malazgirt Zaferi'nin ardından Sultan Alp Arslan'ın Erzurum ve civarını Saltuk Bey'e, Mardin ve Harput yörelerini Artuk Bey'e, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı Mengüçük Gazi'ye, Maraş ve civarını Emîr Çavuldur'a, Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri'yi de Dânişmend Gazi'ye iktâ ettiğini söyler.

Dânişmend Ahmed Gazi Malazgirt Zaferi'nden sonra Sivas'a geldiğinde şehri harap halde bulmuştu. Çünkü imparator Malazgirt Seferi sırasında burayı tahrip etmişti. Dânişmend Gazi fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'a girdi ve Dânişmendli hanedanını kurdu. Daha sonra Sivas'ı bir üs olarak kullanarak Çavuldur, Tursan (Turasan), Kara Doğan, Osmancık, İltegin ve Kara Tegin adlı emîrleriyle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi ve Çorum'u zaptederek Dânişmendli topraklarına kattı.

Dânişmend Gazi'nin Antakya Prinkepsi Bohemund'u Esir Edişi (1100)

Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Haçlıların başkent İznik'e gelmesi nedeniyle kuşatmakta olduğu Malatya'dan geri çekilmesi üzerine bu defa da 1098 yılında Dânişmendli Hükümdarı Gümüştegin Sivas'tan hareket ederek, yaz aylarında Malatya'yı yağma ve tahribata uğrattıktan sonra Sivas'a geri dönmüştü.

Dânişmendliler, muhtemelen Sivas'ı fethettiği yıldan itibaren Malatya'yı da fethetmek için uğraşmış ancak muvaffak olamamışlardı. Dânişmendlilerin Malatya'yı zapt etmek istemelerinin sebebi belki de Sultan Melikşâh'ın Anadolu'yu kendi hâkimiyeti altına almak üzere Porsuk ve Bozan'ı bu bölgeye sevk etmesi, ayrıca Malatya hâkimi Gabriel'in Bağdat'a giderek Sultan Melikşâh'ın himâyesini elde etmiş olmasıydı.

Üç yıl devam eden kuşatma sonunda Gümüştegin Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini anlayan Gabriel, Ermenilere karşı anlayışlı davranan Antakya Prinkepsi Bohemund'dan yardım istedi. Yardıma geldiği takdirde şehri ona teslim edeceğini ve kızı Morphia'yı kendisine eş olarak vereceğini bildirdi.

Antakya Prinkepsi Bohemund, aldığı bu haber üzerine Malatya'yı ele geçirme gayesiyle 1100 yılı Ağustos ayında harekete geçti. Yanda kuzeni Richard de Salerno da vardı.

Fakat Ermeniler, Franklar'ın Malatya'ya yerleştikten sonra kendilerini buradan uzaklaştıracaklarından korkarak Gümüştegin Ahmed Gazi'ye Bohemund'un yardıma geldiğini gizlice haber verdiler. Ayrıca Gabriel de, Bohemund'u davet ettiğine pişman olmuştu. Bu yüzden onu hemen şehre sokmayıp Gümüştegin Gazi gelinceye kadar oyalamak istiyordu.

Dânişmend Gazi, Haçlılara karşı, Malatya Ovası civarında adamlarının bir bölümünü pusuya yatırdı ve kalan kısmı ile birlikte, durumdan habersiz, güven içinde ilerleyen Bohemund'un kuvvetlerine Aksu Vadisi yakınındaki dağlık bölgede (Gafina) aniden saldırdı. Şiddetli bir savaşın sonunda Haçlılar ve Ermeniler kılıçtan geçirildiler. Her şeyden önemlisi de Haçlıların efsanevî lideri Bohemund ile onun kuzeni Richard de Salerno esir edildi.

Gümüştegin Gazi'nin Bohemund karşısında kazandığı zafer ve Bohemund'un esir edildiği haberi Müslüman belde ve ülkelerde özellikle Horasan Bölgesi'nde büyük sevince yol açtı. Hristiyanları ise büyük bir üzüntü ve korkuya sevk etti.

Haçlı liderlerinin başına gelenler savaş meydanından kaçmayı başaran bir şövalye tarafından Urfa Kontu Baudouin'e haber verilince, Baudouin yanındaki az sayıda kuvvetle ve ayrıca Antakya'daki Haçlılar, Bohemund'u kurtarmak için yola koyuldu. Durumdan haberdar olan ve elindeki kıymetli esirleri kaybetmek istemeyen Gümüştegin Gazi ise Malatya kuşatmasını kaldırarak Sivas'a geri dönmüştü. Gabriel, Türk kuşatmasından kurtulmanın sevinci içinde şehrin idaresini Baudouin'e teslim etti. Baudouin de Gabriel ile anlaşarak şehrin savunmasına yardımcı olmak üzere adamlarından 50 şövalyeyi Malatya'da bırakarak Urfa'ya döndü.

Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, Bohemund ve Richard'ı zincirle bağlayarak önce Sivas'a sonra da Niksar'a götürdü ve burada hapsetti (493 / Ağustos 1100).

1101 Yılı Haçlı Seferleri ve Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi

1096 yılında Avrupalı Hristiyan topluluklarının gerçekleştirdiği Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşması nedeniyle ve aynı zamanda Doğu'da kurulan Haçlı devletçiklerinin idarecilerinin sürekli Avrupa'dan yardım istemeleri ve yine ilk Haçlı Seferi'ne katılıp geri dönen kimselerin Doğu'daki zenginlikleri anlatmaları gibi nedenlerle Avrupa Hristiyan Dünyası Papa'nun teşvikleriyle yeni ordular hazırlayarak bunları Anadolu üzerinden Doğu'ya göndermeyi kararlaştırdılar.

1101 Yılı Haçlı Seferleri'nin birleşik birinci ordusu Dânişmendli başkentine doğru harekete hazırlanırken Dânişmend Gazi de Haçlıların hareketinden zamanında haberdar olmuş ve Artukluların Mar-din, Meyyâfânkîn (Silvan), Âmid (Diyarbakır) ve Harput beyleri ile Mengüceklilerden Erzincan ve Divriği meliklerine bir haberci göndererek "Büyük bir düşman Müslümanların üzerine gelmektedir. Eğer hep birlikte yardıma gelmezseniz, bu fitne uzaklaştırılamadığı gibi artar. İslâm'a büyük zarar ve ziyan verir. Bu zarar ve ziyan her tarafa yayılır" diyerek onları Anadolu'ya doğru gelmekte olan düşmana karşı uyardı.

Dânişmend Gazi aynı zamanda Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan'a da haberci gönderip onu bu durumdan haberdar ederek Haçlılara karşı birlikte hareket etmeyi teklif ediyordu.

Dânişmend Gazi, Türkiye Selçuklu sultanını ikna edebilmek için ona çeşitli vaatlerde bulunmuştu. Aksarayî'nin kaydına göre; Dânişmend Gazi Yüce Tanrı'nın kendine zafer bahşetmesi halinde yardımlarının karşılığında ona ganimetin beşte birinden başka 100 bin dinar (altın para) ödeyeceğini ve ayrıca Elbistan'la birlikte kızını ona vereceğini vaadediyordu. Bu süreçte Dânişmend Gazi'nin Sultan I. Kılıç Arslan'ın desteğini çok önemseydiği anlaşılmaktadır. Haçlıların çok kalabalık olması nedeniyle I. Kılıç Arslan'ın yardımını önemli idi.

Dânişmend Gazi Suriye ve Horasan'daki tüm Türk hükümdar ve beyleri de durumdan haberdar ederek yardıma gelmelerini istemişti. Sultan I. Kılıç Arslan Dânişmend Gazi'nin çağrısına olumlu cevap verdi. Sonra da bu ittifaka Harran Emîri Karaca dâhil oldu. Demirkent Haçlılara karşı yardım çağrısını yapanın Sultan I. Kılıç Arslan olduğunu belirtir.

Haçlılar, 5 Ağustos sabahı Türkler'e saldırdılar. Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmendli Gümüştegin Ahmed Gazi, Artuklu Belek Gazi ve

Harran Emîri Karaca Bey'in idaresi altındaki Türk ordusuna sayıca kalabalık olmalarına rağmen yenildiler.

1101 Yılı Haçlı Seferi'nin ikinci ordusu Konya'ya ulaşınca kadar aralıksız olarak Türklerin hücumuna uğradı. Konya'ya gelen Haçlılar şehrin çok sağlam surlara sahip olduğunu ve kuvvetli bir Türk garnizonunca korunduğunu gördüler. Ancak buna rağmen yine de surlara saldırdılar. Ağustos ayında cereyan eden şiddetli savaşta Türkler karşısında yenilgiye uğrayarak kaçmaya başladılar.

1101 Yılı Haçlı Ordularının üçüncüsü ise, Haziran ayı başında İstanbul'a ulaştı. Haçlı ordusu İzmit-İznik üzerinden Konya yolunu tuttu. Selçuklu topraklarına girildikten sonra yiyecek ve su bulmak mümkün olmuyordu, çünkü onların gelişini zamanında haber alan Türkler bütün su kaynaklarını kullanılmaz hale getirmişlerdi.

5 Eylül günü Ereğli'ye ulaşan Haçlı Ordusu Türklerin hücumuna uğradı. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Dânişmendli Hükümdarı Gümüştegin Ahmed Gazi, Harran Emîri Karaca ve kaynaklarda adı Agimith olarak geçen bir Türk beyinin idaresi altındaki birleşik Türk Ordusu saatlerce süren çetin mücadelenin ardından Haçlıların büyük bir bölümünü imha etti. Kalanlar da savaş meydanından hızla kaçmaya başladı.

Türkler 1101 yılı içinde Anadolu'ya gelen üç büyük Haçlı Ordusuna karşı büyük bir mücadele vermiş 1097'de uğranılan başarısızlığın aksine yapılan mücadelelerden zaferle çıkmışlar, Anadolu'daki Türk Beyleri düşmana karşı milli birlik ve beraberlik şuuru içinde hareket ederek kendilerinden sayıca çok üstün bu üç orduyu da bozguna uğratmasını bilmişlerdir. Yapılan mücadele Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasını sağlayan önemli mücadelelerden biridir. Burada uğranılabilecek bir mağlubiyet Orta Anadolu'nun, Dânişmendli yurdunun ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'nın kaybedilmesine neden olabilirdi. Yani 1097'deki I. Haçlı Seferi'nin bir devamı niteliğinde olan 1101 Yılı Haçlı orduları ile yapılan mücadele Dânişmend Gazi ve Kılıç Arslan için Anadolu'da var olma mücadelesiydi.

Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı Fethi

Dânişmend Gümüştegin Gazi, 1101 yılında Anadolu'ya giren Haçlı Ordularına karşı Sultan I. Kılıç Arslan ile birlikte başarıyla karşı koyup bu tehlikeyi savuşturduktan sonra Malatya'yı muhasara etti. Malatya halkına karşı daha merhametsizce davranan Gabriel'in zul-

mü dayanılmaz hale geldiğinden iki asker, şehri Dânişmendlilere teslim ettiler ve Gümüştegin Gazi de 18 Eylül 1102 Çarşamba günü Malatya'ya girdi.

Sultan Kılıç Arslan ve Gümüştegin Gazi tarafından ard arda düzenlenen kuşatmalar ve Ermeni hâkimi Gabriel'in kötü idaresi sonucu büyük ızdıraplar çeken, açlık ve yokluğun pençesinde kıvranan Malatya halkı, şehrin Gümüştegin Gazi'nin eline geçmesi sonucu rahat bir nefes alabildi. Gümüştegin Ahmed Gazi'nin emri uyarınca, askerler şehre girdiklerinde halka dokunmadılar, sadece şehirde değerli gördükleri şeylere el koydular.

Dânişmend Gümüştegin Gazi, halka gayet iyi davrandı ve onların evlerine dönmelerini sağladı. Sonra kendi ülkesinden gıda maddeleri, tohumluk bitki, damızlık hayvan ve Malatya halkı için gerekli olan diğer şeyleri getirterek halka dağıttı. Zindanlarda mahkûm olarak tutulan kimseleri serbest bıraktı ve onlara topraklarını geri verdi.

Fakat bu olaydan sonra iki Türk hükümdarı; Dânişmend Gazi ve Sultan I. Kılıç Arslan'ın arası açıldı ve birbirlerine karşı mücadeleye girdiler. Meşhur Selçuklu tarihçisi Aksarayî, bu mücadelenin sebebini şöyle anlatıyor: 1101 Yılı Haçlı ordularına karşı girişilen mücadelelerden önce Dânişmend Gazi'nin Sultan I. Kılıç Arslan'a Haçlıların mağlup edilerek Anadolu'dan uzaklaştırılması halinde yerine getireceğini taahhüt ettiği sözleri tutmaması Sultan Kılıç Arslan'ı kızdırdı. Sultan I. Kılıç Arslan kendisine yollanan 100.000 dirhemi Dânişmend Gazi'ye geri göndererek, *"Benim onun dirhemi-ne ya da dinarına ihtiyacım yok. Ben para için değil İslâm'ı korumak için yardım ettim"* diyerek kırgınlığını dile getirmiş ve bu olaydan sonra Sultan Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi'ye saldırmak için sürekli fırsat kollamaya başlamıştı. Dânişmend Gazi'nin hasta olduğunu duyunca Elbistan ve Zıbatra'yı zapt ederek Malatya üzerine yürüdü. Dânişmend Gazi sağlığına kavuşunca savaş meydanına çıktı. Dânişmend Gazi'ye karşı koyamayacağını anlayan Kılıç Arslan, derhal geri çekildi. Ancak bir süre sonra Maraş yakınlarında sultan I. Kılıç Arslan'a karşı uğradığı mağlubiyet Gümüştegin Gazi'nin itibarını çok sarstı. Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra 1104 yılında Gümüştegin Gazi, Sivas'ta öldü. Niksar'da ona atfedilen türbenin kitabesi yoktur. Bu yüzden türbenin ona ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Gerçekte onun mezarını vefat ettiği Dânişmendli merkezi Sivas'ta aramak gerekir. Tokat'ta Garipiler Camii olarak bilinen caminin de onun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Din-

dar ve iyi bir insan olarak zikredilen Gümüştegin Gazi'nin on iki oğlu vardı. O, Halka çok iyi davranırdı. Hristiyanlar bile ondan övgü ile söz ederlerdi. Dönemin çağdaş kaynağı Ermeni müellif Urfalı Mateos, Dânişmend Gazi için; *“o, iyi bir adam, memleketi imâr edici ve Hristiyanlara karşı çok merhametli bir kişi idi. Onun tâbiyyetinde bulunan Hristiyanlar onun ölümü için büyük mâtem tuttular. Ülkesini ma'mûr ve yaşanılır hale getirmek için çok çalıştı”* demektedir.

Gümüştegin Gazi'nin ölümü üzerine, Kılıç Arslan yıllar önce göz diktiği Malatya'yı ele geçirmek için seferber oldu. 28 Haziran 1105 (veya 1106) tarihinde başlattığı muhasarayı şehri zaptedinceye kadar sürdürdü. Şehrin kuzey doğusunda kurduğu muhasara âletleri ve mancınıklarla birkaç şiddetli hücumda bulunduktan sonra Dânişmend Gazi'nin oğlu Yağısıyan (başka bir rivayete göre İsmâil b. Dânişmend'in oğlu Sungur) şehri teslim etmek zorunda kaldı (2 Eylül 1105 veya 1106).

Emîr Gazi

Urfalı Mateos'un kaydına göre, Dânişmendlilerin başına, Dânişmend Gazi'nin oğulları arasından bütün kardeşlerini öldürten Emîr Gazi (1105-1134) geçti. Emîr Gazi'nin hükümdarlık öncesindeki hayatına dair bir bilgimiz yoktur. Ancak Dânişmendliler tarihinin kaynakları arasında yer almasına rağmen daha çok bir destan özelliği gösteren ama zaman zaman tarihî olayları destekler ve doğrular mahiyette bilgiler sunan *Dânişmendnâme*'ye göre Emîr Gazi, Çorum şehrinin o zamanki adı olduğu iddia edilen Yankoniye'nin fethedildiği gün dünyaya gelmiştir. *Dânişmendnâme*'yi bir kaynak olarak kullanan XVI. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Cenâbî de *el-Aylemü'z-zâhir* adlı eserinde bu kayıttan faydalanarak “Melik Dânişmend bugün Çorum olarak adlandırılan Yankûniye'yi fethetmek üzere hareket etti. Burada karargâh kurarak muhasaraya başladı. Ancak şehri büyük gayret ve uğraşlardan ve şiddetli savaşımlardan sonra fethedebildiler. Bir hayli esir ve ganimet aldılar. Fetih günü bir elçi geleerek Melik Dânişmend'e bir oğlunun doğduğunu haber verdi. Melik Dânişmend, fetih ve doğumdan (dolayı) sevindi ve oğluna “Gazi” adını verdi” mealindeki bilgiyi kaydeder.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında Habur Nehri kıyısında Büyük Selçuklulara karşı girdiği savaşta ölümü Anadolu'daki güç dengesini bozdu. Emîr Gazi başlangıçta Türkiye Selçuklular'ın metbû tanındıysa da I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Selçuklu Devleti'nde meydana gelen iktidar boşluğundan ve sul-

tanın oğulları arasında başlayan taht kavgalarından faydalanarak hâkimiyet sahasını genişletmeye ve Dânişmendliler'i eski gücüne kavuşturmaya çalıştı. I. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında, aynı zamanda dâmadı olan Mesud'u destekledi. Nitekim Mesud onun sayesinde Türkiye Selçuklu tahtına çıktı. Böylece Dânişmendliler, Anadolu'da çok önemli bir güç haline geldiler. Bunda en büyük etken Sultan I. Kılıç Arslan'ın genç yaşta ve beklenmedik bir andaki ölümüdür.

Emîr Gazi'nin Yardımıyla Mesud'un Türkiye Selçuklu Sultanı Olması

Sultan I. Kılıç Arslan, Habur Suyu kıyısında Büyük Selçuklular ile giriştiği mücadele sonunda hayatını kaybedince Musul Seferi'ne çıkarken Konya'da yerine vekil bıraktığı oğlu Mesud Türkiye Selçuklu tahtına çıktı. Sultan I. Kılıç Arslan'ın karısı Ayşe Hatun ve en küçük oğlu Tuğrul Arslan Malatya'ya gelerek şehrin idaresini ele aldılar. Musul'da vekil bırakılmış olan Melikşah (Şahinşah) ise Emîr Çavlı tarafından Büyük Selçuklu başkenti İsfahan'a gönderilmişti. O burada bir süre tutuklu kaldıktan sonra muhtemelen Büyük Selçukluların ve babası I. Kılıç Arslan'ın bazı Emîrlerinin desteğiyle Konya tahtını ele geçirerek Sultan Mesud'u ve diğer bir kardeşi Melik Arab'ı hapse attı.

Dânişmendli Emîr Gazi, Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında damadı Mesud'u destekliyordu. Mesud'un hapisten kurtulması ile ilgili olarak biri Süryani Mikhail diğeri de Ebu'l-Ferec'e ait olmak üzere birbirine yakın iki ayrı bilgi mevcuttur. Süryani Mikhail, Melikşah (Şahinşah)'ın bir generalinin (emîrinin) ona isyan ederek Mesud'u hapisten çıkardığını ve onu Dânişmendli Emîr Gazi'nin yanına götürdüğünü, burada Mesud'un sultan ilân edildiğini, Melikşah (Şahinşah)'ın birçok altınla beraber İstanbul'dan (gerçekte Afyonkarahisar'dan) dönerken onu tuzaga düşürüp, önce esir ettiklerini sonra da gözlerini kör ettiklerini kaydeder. Ebu'l-Ferec ise, Bizans İmparatoru'nun yanından dönmekte olan Melikşah (Şahinşah)'ı, Dânişmendli Emîr Gazi'nin pusuya düşürdüğünü ve onu yakalayıp gözlerini kör ettirdiğini, bunun üzerine de Malatya'daki emîrlerin Mesud'u hapisten çıkarıp sultan ilân ettiklerini kaydeder.

Bu iki bilgiden çıkardığımız ortak noktalar şunlardır: Mesud'un sultan olmasında en büyük rolü kayınpederi Dânişmendli Emîr Gazi'nin üstlenmiş olduğu, Mesud'un hapisten kurtulmasında ona bazı Selçuklu emîrlerinin yardım ettiği ve nihayet Melikşah (Şahinşah)'ın

yakalanıp gözlerine mil çekildiğidir. Ancak Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgiye karşılık devrin çağdaş müellifi Anna Komnene'nin kaydından da anlaşıldığına göre, Mesud önce hapisten kurtarılmış, daha sonra Emîr Gazî'nin askerî desteği ile Melikşah (Şahinşah)'ı yakalayıp esir etmeye muvaffak olabilmıştır. İmparator ile barış antlaşması yapmış ve neredeyse onun ordugâhından ayrılmak üzere olduğu bir sırada Aleksios, Anna'ya göre evlilik dışı olan kardeşi Mesud'un, tahta geçmek amacıyla ve bazı beylerin de kışkırtması ve yardımıyla daha önceleri de teşebbüs ettiği gibi Melikşah (Şahinşah)'a bir komplo düzenlediğini öğrenince, sultana kendisine karşı yöneltilmiş komplo hakkında daha ayrıntılı bilgiler edininceye dek yanında biraz daha kalmasını ve işin aslını, rakibinin plânını öğrendikten sonra harekete geçmesini tavsiye etti. Ancak Melikşah (Şahinşah) bu tavsiyelere aldırmayarak kendi bildiği gibi hareket ederek buradan hemen ayrılmak ve kardeşinin üzerine yürümek istedi. İmparator onu bu konuda fazla zorlamadı ve ona son olarak ağır donarumlı Bizans savaşçılarından oluşan güçlü bir birlik verip Konya'ya sağ sâlim bir şekilde gitmeleri teklifinde bulunduyorsa da sultan bunu da kabul etmeyerek imparatorla vedalaştı ve kendisine verilen yüklü miktarlardaki parayı alarak Konya'ya gitmek üzere yola koyuldu.

Sultan Melikşah (Şahinşah) Konya'ya doğru yol alırken bir taraftan da bölgeyi kontrol etmek ve düşmanlarının ortalığı talan edip etmediklerini anlamak için önden keşif kolları çıkarmıştı. Oysa bu keşif kolları, şimdiden güçlü bir orduyla oraya varmış bulunan Mesud'un kendisine rastladılar ve görüşmelerden sonra Melikşah (Şahinşah)'a karşı onun tarafına geçtiler. Sonra da geri dönerek Melikşah (Şahinşah)'a, yaptıkları keşif sırasında kimseyi görmediklerini, yollarının emniyetli ve açık olduğunu bildirdiler. Melikşah (Şahinşah) bunları işitince rahat etti ve onlardan hiç kuşulanmadı. Böylece ileride onu bekleyen tehlikeden habersiz ve tedbirsiz ilerlerken birdenbire kendini düşmanın karşısında buldu. İki taraf arasında savaş başladı. Melikşah (Şahinşah)'ın yakın zamanda öldürmüş olduğu Asan Katoukh (Emîr Hasan)'un oğlu Gazi (Gazes) saflardan öne fırlayarak Sultan Melikşah (Şahinşah)'a mızrağıyla vurdu. Melikşah (Şahinşah) hışımla dönerek Gazi'nin ellerinden mızrağı çekip aldı ve ona: *"Kadınların da artık bana karşı kullanmak üzere mızrak taşıdığından haberim yoktu"* diyerek onunla alay etti. Ancak durumun tamamen kendi aleyhinde olduğunu gördüğünden hemen oradan uzaklaştı. Amaç İmparator Aleksios'un yanına gitmekti. Ancak onun yanında bulunan ve ona en yerinde öğütler ve

riyormuş gibi davrandığı halde, çoktan beri Mesud'un yandaşı olan Poukheas, onu engelledi. Gerçekte bu kişi onu imparatorun yanına dönmeyip, hafif bir sapma ile Tyragion'a girmeye yönlendirirken, Melikşah (Şahinşah)'a tuzak kuruyor ve onun kuyusunu kazıyordu.

Melikşah (Şahinşah) bir çocuk gibi, Poukheas'ın sözüne inandı ve Tyragion'a gitti. Burada bulunan Rumlar imparator ile aralarında yapılan barış antlaşmasını bildiklerinden onu çok iyi karşıladılar. Ancak Mesud ve beraberindeki kuvvetler çok geçmeden kale önünde göründüler ve surları tümüyle çevreleyip, kuşatma savaşını başlattılar. Melikşah (Şahinşah), surların üstünden eğilip, kendi soydaşlarına öfkeli tehditler savurdu ve onlara imparatorun Rum birliklerinin gelip baskın vermek üzere olduğunu, eğer savaşmayı bırakmazlarsa başlarına şunun geleceğini, bunun geleceğini söyledi. Hisarda bulunan Rumlar ise, Türklere karşı cesaretle direniyorlardı. Bu durum karşısında Poukheas, Melikşah (Şahinşah)'a hisar halkını yiğitçe direnmek için daha da cesaretlendireceğini söyleyerek surlardan aşağıya indi; ama tam tersine onları tehdit etti ve Dânişmendli Beyliği askerlerinin de dahil olduğu bir çok birliğin oraya gelmek üzere yolda bulunduğunu, eğer Türklerin eliyle kurban edilmek istemiyorlarsa, teslim olmaları ve kapıları Türklere açmaları gerektiğini söyledi. Onlar da bir yandan Türk birliklerinin kalabalığından dolayı dehşete düşmüş oldukları için bir yandan da Poukheas'ın öğütlerine akılları yattığı için, Türkleri içeriye aldılar. Bunlar Sultan Melikşah (Şahinşah)'ı yakaladılar ve gözlerini kör ettiler (1116). Bunu yapacak araçları gereçleri bulunmadığından, Melikşah (Şahinşah)'a imparatorun armağan ettiği uzun şamdanı bu iş için kullandılar. Bu olayda ışık verici aracın karanlık ve görmezlik getirici olması durumu gerçekleşti. Sultan yine de belli belirsiz bir ışık seçebiliyordu. Melikşah (Şahinşah), elinden tutulup Konya'ya getirildiği zaman, olayı dadısına, o da bunu Melikşah (Şahinşah)'ın karısına anlattı. Böylece Melikşah (Şahinşah)'ın tam kör edilmediği haberi Mesud'un kulağına kadar gitti. Mesud bu duruma son derece kızarak, ünlü bir bey olan Elegmon'a emir verip onu eski Şamanî usulüne ve Selçuk âdetine göre karı akıtılmaksızın bir yay kirişi ile boğdurttu (1117). Şayet babasının ölümünde 11 yaşında bulunduğu rivâyeti doğru ise bu sırada onun 21 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Melikşah (Şahinşah) altı yıl kadar Türkiye Selçuklu tahtında kaldı. Genç ve tecrübesiz oluşu ve adamlarının ihaneti onun sonunu hazırladı. Sultan Mesud, hapisten kurtulduğu sırada Malatya'da bulunan diğer kardeşleri Arab ve Tuğrul Arslan'a ise dokunmamıştır.

1119 yılında Bizanslılar, Batı Karadeniz'deki Dânişmendli sınır bölgesinde askerlerini teşkilatlandırmalarına rağmen savaş yapmaksızın iki ay hazır kıta bekledikten sonra geri döndüler. Süryanî Mikhail bu konu hakkında daha fazla bilgi vermiyor. Niketas ise bu yılda İmparator Ioannes'in Anadolu'nun batısında Türkiye Selçuklu Devleti sınırında bulunan Laodikeia (Denizli)'yı ele geçirmekle meşgul olduğunu kaydediyor. Anlaşılan İmparator Ioannes, Selçuklu topraklarına saldırırken Batı Karadeniz'de Dânişmendli sınırlarından gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı askerî birliklerinin bir bölümünü burada mevzilendirmişti.

Emîr Gazi-Belek Gazi İttifakı ve Mengüçükoğulları ile İlişkiler

Mengüçükoğulları'ndan Kemah hâkimi İshâk Bey, 15 Mart 1118 tarihinde Malatya bölgesine bir yağma hareketi düzenledi. Bunun üzerine oğlu Tuğrul Arslan adına Malatya'yı idare etmekte olan Ayşe Hatun, Urfa Kontu Joscelin'e elçi göndererek yardımına gelmesi konusunda onunla bir ittifak anlaşması yaptı. 1113 yılında I. Kılıç Arslan'ın dul karısı Ayşe Hatun ile evlenmiş olan Belek Gazi, üvey oğlu Tuğrul Arslan'ı da yanına alarak Mengüçüklülere âit Kemah'ı istilâ etti. Belek Gazi ile İshâk Bey arasında bir husumet vardı. Herhalde bu husumetin kaynağı sınır ihlalleri olsa gerek, nitekim Osman Turan, Belek Gazi'nin himayesi altında hareket eden Ayşe Hatun ile oğlu Tuğrul Arslan'ın Mengüçüklülere ait olan Derşim ve Palu havalisini işgal ettiklerinden bahseder.

Daha sonra Belek'in Haçlılarla mücadele etmesini fırsat bilen Mengüçük oğlu İshâk Bey, Kemah'ı geri aldı. Belek Haçlılar'a karşı düzenlediği seferlerden döner dönmez Mengüçüklülerin üzerine yürüdü (1119). Mengüçüklü İshâk Bey, Belek Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini bildiği için Bizans'ın Trabzon dükü Konstantin Gabras'a sığındı ve onunla ittifak yaptı. Bunun üzerine Belek Gazi de, İshâk Bey'in kayınpederi olan Dânişmendli Emîr Gazi ile işbirliği yaptı. Anlaşılan bu sıralarda kayınpeder ile damadın arası pekiyi değildi.

İki taraf 514 (1120) yılında Erzincan yakınlarında ve bugün Gümüşhane ilinin sınırları dahilinde yer alan Serman (Şirvan, Şiran) denilen yerde karşı karşıya geldi ve Mengüçüklü İshâk ile müttefiki Konstantin Gabras'ın kuvvetleri büyük ölçüde imhâ edildi. Binlerce kişi esir alındı. Gabras ile İshâk da esirler arasındaydı. Gabras 30.000 altın (dinar) fidyeye ödeyerek kurtulurken İshâk Bey de Dânişmendli Emîr Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı. Ancak bu serbest bırakılma olayı Belek Gazi ile Emîr Gazi'nin arasının bozulmasına neden

oldu. Mengüçüklü İshâk Bey, uzun süre Dânişmendlilerin nüfuzu altında kaldı. Aynı şekilde Gabras'da Bizans'a karşı Dânişmendliler'e sığınmış ve onların hizmetine girmişti.

Emîr Gazi-Sultan Mesud İttifakı ve Malatya'nın Dânişmendlilerin Eline Geçmesi

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra karısı Ayşe Hâtun ile küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın hâkimiyeti altında bulunan Malatya, kısa bir süre de Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Melikşah (Şahinşah)'ın idaresi altına girmişti. Bundan sonra şehre Ayşe Hâtun ile evlenen Artuklu Belek Gazi hâkim oldu. Onun hâkimiyeti devrinde de Malatya üzerindeki emellerini sürdüren Dânişmendliler, Belek Gazi'den çekindikleri için onun vefâtına kadar şehir üzerinde herhangi bir girişimde bulunmadılar. Haçlılar ile yaptığı savaşlardaki başarısıyla ün kazanan bu Türk beyi 6 Mayıs 1124 (19 Rebi'ulevvel 518)'te şehit edilince onun hâkimiyeti altındaki yerler bazı emîrlere tarafından paylaşıldı. Bunlardan Artuklu Hüsameddin Timurtaş Haleb'i; onun kardeşi Süleyman Hısn-ı Ziyad'ı (Harput); Malatya Sultanı Tuğrul Arslan Masara (Minşar) ve Gerger'i (Gargar) aldı. Tuğrul Arslan'ın bu yerleri alması üzerine Hısn-ı Ziyad ve Malatya emîrleri arasında bir mücadele oldu. Dânişmendli Emîr Gazi de bu mücadeleden istifade ile Malatya'yı zaptetti. Ancak Malatya'nın zaptı o kadar da kolay olmamıştır:

Belek Gazi'nin ölümü ile beklediği fırsatı yakalayan Emîr Gazi, dâmadı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud ile bir ittifak yaptı. Malatya ve Hısn-ı Ziyad emîrleri arasında süren mücadelelerden de faydalanarak büyük bir ordu ile 13 Haziran 1124 (27 Rebi'ulahır 518) Cuma günü Malatya üzerine hücum etti. Malatya civarını yağmalayıp buraya bağlı yerleri zaptettikten sonra şehri bir ay süreyle kuşattı. Bu kısa süreli kuşatmadan bir netice alamayan Emîr Gazi, oğlu Muhammed'i büyük bir ordu ile şehrin yakınında bulunan Saman Köyü'nde bıraktı ve ona her gün şehrin kapılarına kadar hücum ederek hiçkimsenin Malatya'ya girip çıkmasına imkân vermemesini emretti. Sonra kendisi geri döndü. Bu kuşatma sırasında Malatya'da bulunmayan Melik Arab, Dânişmendli topraklarına saldırmakta idi. Bu nedenle Emîr Gazi, oğlu Muhammed'i kuşatmaya devam etmekle görevlendirerek ülkesine geri döndü.

Kuşatma altında bulunan şehir halkı acılar içinde kıvranıyordu, Malatya Sultanı Tuğrul Arslan, muhtemelen daha önce anlaştığı Haçlılardan yardımcı kuvvetler almak üzere bir gece şehrin dışına çıktı.

Ancak Haçlılar bu sırada Haleb'in muhasarası ile meşgul olduklarından söz verdikleri halde Tuğrul Arslan'a yardıma gelmediler. Şayet bunun aksi olsaydı, yani 30.000 kişilik ücretli Haçlı kuvveti Malatya'nın yardımına gelseydi, şehirdeki Türkler ve civardaki hükümdarlar açısından durum hiç de iyi olmayacaktı. Plânladığı yardımı alamayan Tuğrul Arslan şehre eli boş dönünce annesi Ayşe Hâtun, bütün asilzâdeleri ve servet sahibi olanları toplayıp hapsettirdi. Bunlar, altınları ellerinden alınmak için merhametsizce işkencelere tâbi tutuldular. Ayşe Hâtun'un gayesi bu serveti toplayıp şehirden kaçmaktı. Zaten o, bu yaptıklarıyla bütün şehir halkını gözden çıkardığını belli ediyordu.

Sonunda tüm ümitlerini kaybeden Ayşe Hâtun ile oğlu Tuğrul Arslan 10 Aralık 1124 (1 Zilka'de 518) Çarşamba günü sabahı şehirden çıkarak Malatya'yı Dânişmendliler'e teslim ettiler ve civarda bulunan Minşar Kalesi'ne çekildiler. Böylece altı aylık bir muhasaradan sonra şehre giren Emîr Gazi, bitkin bir vaziyette bulunan halka moral verdi. Onları teselli edip, şehirde kalan ve oraya gelmek isteyen insanların serbest olduklarını ilân etti. Çiftçilere tohumluk buğday dağıttı. Şehre koyun ve öküz sürüleri getirtti. Malatya yeniden refaha kavuşmaya başladı.

Emîr Gazi-Artuklu Dâvud Mücadelesi (1125)

Emîr Gazi, Malatya'yı ele geçirince Artuklular ile olan ilişkileri daha da gerilmişti. Emîr Gazi, Artuklulardan Şemsüddевle Süleymân'ın Meyyâfârikin'de ölmesi nedeniyle ona âit olan Harput (Hısn-ı Ziyâd)'u ele geçirmek için hareket etti. Ancak Artuklu Sökmenoğlu Dâvud, daha çabuk hareket ederek adı geçen yeri ele geçirmişti. Bu yüzden Emîr Gazi Harput'ta yağma yaparak ele geçirdiği malları ve esirleri Malatya'ya taşıdı. Emîr Gazi bölgeye ikinci defa yağma akını düzenleyerek bu kez kaldırdığı mal ve esirler dışında müstahkem bir kale olan Minşar (Masara)'ı da ele geçirdi. Artuklu Dâvud, Emîr Gazi'nin üzerine doğru yürüdü. Fakat onunla baş edemeyeceğini anladığından bölgede bulunan köyleri ateşe vererek kaçtı.

Melik Arab'ın Sultan Mesud ve Emîr Gazi'ye Karşı Mücadelesi

1) Sultan Mesud - Melik Arab Mücadelesi

Sultan Mesud'un, Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler arasında çekişme mevzuu olan Malatya şehrinin Emîr Gazi tarafından alınması sırasında ona yardım edip bir ittifak oluşturmaması ve babası I. Kılıç Arslan'ın siyasetine ters düşmesini bir ihanet olarak değerlen-

diren kardeşi Ankara ve Kumana Meliki Arab, 30.000 kişilik bir ordu toplayarak, bu sırada Emîr Gazi'nin de Artuklular ile mücadele etmesinden faydalanıp kardeşi Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un üzerine yürüdü. O, muhtemelen Mesud'un Dânişmendliler'le ittifak kurmasını ve Malatya'yı onlara teslim etmesini bahane ederek Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirme gayreti içine girmişti. Kaynaklardaki bilgilerin yetersiz oluşu nedeniyle nerede yapıldığını bilemediğimiz iki kardeş arasındaki bu ilk savaşı kazanan Melik Arab oldu. Mesud ise, yardım almak ümidiyle İstanbul'a Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un yanına gitti. Mesud, İstanbul'da imparator tarafından son derece iyi karşılandı. Ioannes ona bir askerî birlik ile yüklü miktarda altın verdi. İmparator Ioannes'den istediği yardımı alan sultan önce kayınpederi Emîr Gazi'nin yanına gitti. Sonra iki hükümdar kuvvetlerini birleştirerek bu arada Mesud'un yokluğundan faydalanarak Konya'yı kuşatmış olan Melik Arab'ın üzerine yürüdüler. İki taraf arasında yapılan savaşı, bu defa Melik Arab kaybetti ve Kilikya Ermeni hâkimi I. Toros (Thoros)'un (1100-1129) yanına kaçtı (1126).

2) Emîr Gazi ile Melik Arab Arasındaki Savaş

Kilikya'ya kaçan Melik Arab, Toros'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle Anadolu'ya dönerek 1127 yılı yazında Dânişmendli Emîr Gazi'nin oğlu Muhammed'i tuzağa düşürmek suretiyle esir etti. Melik Muhammed'in oğlu Masara hâkimi Yunus, bu olay üzerine babasını kurtarmak gayesiyle Melik Arab'a karşı yürüdüysen de o da yenilgiye uğrayarak esir düştü. Bundan sonra vakit kaybetmeden Emîr Gazi'nin üzerine yürüyen Arab, onu da mağlubiyete uğrattı. Fakat Emîr Gazi savaşı kaybetmiş olmasına rağmen bir hileye başvurup yüksek bir mevkiye çıkıp çadırını kurdurdu ve güya Melik Arab mağlup olmuş gibi davullar çaldırdı. Davul seslerini işiten ve Emîr Gazi'nin çadırını gören Dânişmendli kuvvetler yeniden toplandılar ve bu defa Melik Arab'ın ordusunu mağlup ettiler. Ayrıca bu sırada bastıran yoğun sis de Melik Arab'ın askerlerinin dağılmasında etkili oldu. Emîr Gazi onları takip ederek çadırlarını ve atlarını ele geçirdi. Sonra da onun hâkimiyeti altında bulunan Ankara ve Kumana üzerine yürüyerek burada yaptığı şiddetli muharebelerden sonra bu iki şehri zaptetti. Melik Arab tarafından hapiste tutulan oğlu Muhammed'i de kurtardı.

Melik Arab bu yenilgiye rağmen Dânişmendliler'e karşı mücadeleden vazgeçmedi ve onlara ait bulunan birçok yeri işgal ettiği gibi

Emîr Gazi'nin oğlu Yağan'ın idaresinde bulunan bir kaleyi de ele geçirdi. Bu durum Emîr Gazi'yi son derece öfkeliendirdi. Hemen ordusuyla Arab'ın üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Melik Arab savaş meydanından kaçmayı başardı. Emîr Gazi de ona ait köy ve şehirleri tahrip etti. Melik Arab yeniden Emîr Gazi'nin karşısına çıkmış, bu defa da yenilmiş ve Bizans'a İmparator İoannes'in yanına sığınmak zorunda kalmıştı.

1127 yılında Melik Arab ve Emîr Gazi arasında yapılan mücadeleyi ayrıntılı bir şekilde veren Süryani Mikhaıl ne yazık ki, bu tarihten sonra ona ait hiçbir bilgi kaydetmemektedir. Buna göre Melik Arab, 1127 yılında tarih sahnesinden çekilmiş olmalıdır. Süryani Mikhaıl, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Habur Suyu kenarında Emîr Çavlı ile giriştiği savaş sonucunda öldüğünü anlattıktan sonra sultanın oğullarının isimlerini sıralar ve Melik Arab'ın Dânişmendli Meliki Emîr Gazi tarafından öldürüldüğünü kaydederse de, daha sonra onun Sultan I. Mesud ve Emîr Gazi ile mücadelesini anlatması ve onun nasıl öldüğünden bahsetmemesi bu bilgiye şüphe ile yaklaşmamızı gerektiriyor. Yine de onun Emîr Gazi tarafından öldürülmüş olabileceği düşünülebilir.

30

Sultan Mesud, kayınpederi Emîr Gazi'nin yardımıyla elde ettiği tahtını yine onun yardımıyla koruyabilmiş ve birlikte hareket etmeleri sonucu rakipleri ve aynı zamanda kardeşleri Melikşah (Şahinşah), Arab ve Tuğrul Arslan'dan kurtulmuş oluyordu. Ancak bu yardımlara karşılık Malatya'nın zaptına sesini çıkarmamış, hatta yardımda bulunmuş ve Dânişmendli Emîr Gazi'nin üstünlüğünü kabul etmişti. Aslında o, Malatya'nın zaptına şimdilik sesini çıkarmıyordu. Çünkü buranın Emîr Gazi tarafından alınması ile kendisine ileride rakip olabilecek Tuğrul Arslan'ın da gücü kırılmış oluyordu. Fakat o, öyle görünse de babası I. Kılıç Arslan'ın Malatya üzerindeki siyasetini sürdürmeye devam edecekti.

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Anadolu'daki Selçuklu topraklarını bir bir kendi sınırları içine alan Emîr Gazi, artık Anadolu'da en önemli güç haline geldi. Dâmadı Sultan Mesud'a bıraktığı Konya ve çevresi hariç Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan topraklar üzerinde hâkimiyet sağladı. 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına aldı. Karadeniz sahillerine akınlarda bulunan Emîr Gazi, Kasianus (Casianus) adlı Bizanslı bir vâli idaresinde bulunan yerleri ele geçirdi. Aslında bu vâli emri altındaki bu sahil şeridini kendi isteğiyle, Emîr Gazi'nin yanına gide-

rek ona teslim etti. Emîr Gazi de Kasianus'a kendi memleketinde bir yer vererek hizmetine aldı.

Emîr Gazi 1130 yılında da Çukurova'ya inip Anazarba'yı (Anazarva, Dilekkaya Kalesi) işgal eden Antakya Prinkepsi II. Bohemund'u mağlup etti. Ebu'l-Ferec, Türklerle Haçlıların ansızın karşılaşarak savaşa tutuştuklarını, savaş sonunda Dânişmendlilerin galip geldiklerini, Türklerin II. Bohemond'u onun kral olduğunun farkına varamadıkları için öldürdüklerini, Ermeni Prensi I. Leon'un ise iki taraf arasındaki savaşa müdahalede bulunmadığını, Türklerin mücadeleyi kazanmaları üzerine de kalelerine kapanarak Türklerden birçoklarını öldürdüğünü kaydeder.

Emîr Gazi-Bizans İmparatorluğu İlişkileri

Emîr Gazi'nin Çukurova Bölgesi'nde bulunmasından istifade eden Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos, Kastamonu'yu istilâ etti. İmparatorun çok kalabalık bir ordu ve ağır kuşatma makineleri ile üzerine geldiğini haber alan şehrin askerî valisi mücadeleye girmeden şehri terk etmeyi tercih etmişti. Bu nedenle imparator hiç zorlanmadan sulh yolu ile şehri istila etti. Buna rağmen beraberinde çok sayıda esir de götürdü. Süryani Mikhail, İmparator Ioannes'in bu seferi sırasında Kastamonu dışında yine aynı bölgede bulunan iki kaleyi daha zapt ettiğini kaydediyor; ancak bu kalelerin adlarını zikretmiyor. Yine Süryani Mikhail'in kaydına göre söz konusu kaleler imparatorluk kuvvetleri karşısında savunma yaparak direndikleri için zapt edilmelerinin ardından tahrip edildiler.

İmparator Ioannes, başkentine döndüğü zaman, Kastamonu'nun zaptını İstanbul kamuoyunun nazarında abartmak için bir de zafer alayı düzenlemiştir ki, bu Bizans imparatorlarının çok sık başvurdukları bir uygulamadır. Niketas, eserinde oldukça şaşıla bu töreni uzun uzadıya anlatmaktadır.

Ioannes, 1131 yılında Türkler üzerine tekrar sefere çıkarak sahilde bir kale inşâ ettirdi. Ancak tam Türklerle savaşıcağı sırada kardeşi Isaakios tahtı ele geçirme teşebbüsünde bulununca derhal İstanbul'a döndü. Isaakios ise başarılı olamayarak önce Sultan Mesud'a sonra da Emîr Gazi'ye sığındı. Dânişmendli hükümdarı ise bu durumdan dolayı çok memnun olarak ona gereken itibarı gösterdi ve daha sonra Isaakios'u Trabzon Rum Dukası Konstantin Gabras'ın yanına gönderdi.

Emîr Gazi'nin Ermeni ve Haçlılar ile İlişkileri

Kilikya Ermeni Prensi I. Thoros (Toros)'un ölümünden (1129) istifade etmek isteyen Emîr Gazi, 1130 yılında kendisi gibi Ermeniler üzerine yürümekte olan Antakya Prinkepsliğine bağlı Haçlılar ile Anazarba'da karşılaştı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Haçlılar mağlubiyete ve büyük kayıplara uğradılar. Haçlı Prinkepsi II. Bohemund da ölümler arasında idi. Emîr Gazi, Bohemund'un kellesini bazı hediyelerle birlikte 1130 yılında Abbâsî hilâfet merkezi Bağdad'a ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e yollayarak zaferini müjdeledi. *Anonim Süryanî Vekâyinâmesi*'nin ifadesine göre, Bohemund'un babası Gümüştegin Gazi tarafından mağlup ve esir edilmiş ve oğlu Emîr Gazi de ilginç bir tesadüf sonucu onun oğlunu aynı âkıbete uğratarak öldürmüştü.

1131 yılında Dânişmendli Emîr Gazi, kız kardeşine ait olan Zamantı (Symnada veya Simnadu) şehrini kuşattı ve burayı zor kullanarak ele geçirdi.

Haçlıların mağlup edilmesinden sonra Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmiş olan Ermeni Prensi I. Leon, Dânişmendliler için tehlikeye arz etmeye başlamıştı; ayrıca Ermeniler kazanılan başarılarından sonra Türk bölgelerine de yağma amacıyla saldırılar düzenleyerek halka zarar vermekteydi. Bu yüzden I. Leon'u cezalandırmak için harekete geçen Emîr Gazi, Ermeniler üzerine sefere çıkarak 1131 yılında Kilikya topraklarına girdi ve bazı kaleleri ele geçirdi. Bu sırada Kilikya Ermeni Prensi Thoros'un yerine geçen oğlu I. Leon, Dânişmendliler ile bir savaşı göze alamayarak Emîr Gazi'ye bağlılığını arzedip, Dânişmendli topraklarına saldırmayacağına dâir söz verdi ve yıllık haraç vermeyi de kabul etti. Ancak Emîr Gazi ülkesine döner dönmez verdiği yemini ve yaptığı antlaşmayı unutarak Dânişmendlilere haraç göndermedi.

Leon ile andlaşma yapan Emîr Gazi, Urfa Haçlı Kontluğu topraklarına da bir akın düzenlemek niyetinde idi. Bu durumu haber alan Urfa Haçlı Kontu I. Joscelin, bu esnada çok hasta olmasına rağmen sedyede olduğu halde Türkler üzerine yürürken yolda ölmüştü. Haçlı kontunun öldüğünü haber alan Emîr Gazi, bu durumdan faydalanmak yerine savaşı durdurup ölen Haçlı kontunun yerine geçen oğlu II. Joscelin'e bir taziyenâme (başsağlığı mektubu) göndererek "Hükümdarınızın ölümü sayesinde sizi yendiğimi söyletmemek için bugün sizinle savaşmayacağım. Bu nedenle rahatça işlerinize bakın. Adetlerinize göre kendinize bir hükümdar seçin ve ülkenizi

selamete idare edin! Benden ve askerlerimden korkmayınız!" diye-
rek büyük bir mertlik ve âlicenablık örneği sergilemiştir.

Emîr Gazi-Bizans İmparatorluğu İlişkileri

Dânişmendli hükümdarı Malatya'ya dönünce, Sultan Mesud ile Trabzon'da bulunan Isaakios da oraya gelip kışı beraber Malatya'da geçirdiler. Sonra Emîr Gazi 1132'de Kastamonu'yu Bizanslılardan savaş yoluyla geri aldı. Muhtemelen onun bu seferinde yanında dâmadı I. Mesud da bulunuyordu. Kinnamos, Kastamonu, Emîr Gazi tarafından kuşatıldığında Ioannes'in karısı İmparatoriçe Eirene'nin henüz öldüğünü ve kendisinin de hasta olduğunu belirtir. Buna karşın Süryani Mikhail, İmparator Ioannes'in, Kastamonu'nun yeniden Dânişmendlilerin eline geçtiğini haber alınca Batı Karadeniz Bölgesi üzerine yeni bir sefere çıktığını ancak henüz yolda iken karısının ölümü ve tahtının vârisi olan oğlunun hasta olduğuna dair aldığı haber üzerine derhal İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldığını kaydeder.

Emîr Gazi ve Sultan Mesud, sahil civarında yaptıkları akınlar sırasında Zinin adlı bir kaleyi kuşattılar, ancak zaptına muvaffak olmayınca kaledeki Haçlılardan 4.000 dinar alıp onlarla sulh aktettiler.

Emîr Gazi 1133 yılında Bizans Devleti'ne ait Albara adlı bir kaleyi kuşatmış mukavemet gösteren kale bir süre sonra kılıç zoruyla ele geçirilmiş ve bu nedenle kale yıktırılarak halkı da esir olarak alınmıştır.

Emîr Gazi'nin Ermeniler, Haçlılar ve Bizans İmparatorluğu'na karşı elde ettiği başarılarından sonra Abbâsî Halifesi Müsterşid (1118-1135) ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer (1118-1157), ona "Melik" unvanının tevcih edildiğini gösteren bir menşûrla birlikte davullar, bir altın gerdanlık, bir altın âsâ ve dört siyah sancak göndererek bölgedeki hâkimiyetini tasdik ettiler. Ancak elçilik heyeti geldiğinde Emîr Gazi ölüm döşeğinde idi ve birkaç gün sonra 1134 (528) tarihinde öldü. Bu yüzden merâsim oğlu Melik Muhammed'e yapıldı. Elçiler merasimden sonra geri döndüler.

Süryanî müellifi onun hakkında "Emîr Gazi, cesur, kuvvetli ve hilekâr bir adamdı. Bizans Devleti'ne akınlar düzenleyip burada bulunan Türk âsîleri kılıçtan geçirmiştir. Bundan dolayı devletin sınırları içinde sürekli bir âsâyış hüküm sürmüştür. Hırsızları ve yağmacıları fena halde sindirmişti. O askerleri çok severdi. Emîr Gazi, öldüğü esnada bir arslan gibi kükremişti." demektedir.

Süryanî Mikhail eserinin bir başka yerinde, Malatya Meliki Nâsirüddîn Muhammed'den bahsederken Emîr Gazi'nin Mar Bar Çauma Manastırı'ndan alınan vergileri çok fazla arttırdığını kaydeder.

Emîr Gazi'nin Hristiyanların inançlarına karşı saygılı olduğu anlaşılmaktadır. Süryanî Mikhail'in kayıtlarında yer alan bir bilgiye göre, 1132 yılında Malatya'da bir İranlı, Hristiyanları aşağılamak için Hristiyanlarca kutsal sayılan haçı tenasül uzvunun (erkeklik organının) ucuna takmıştı. Bu durum karşısında galeyana gelen Hristiyan ahâli derhal bu adamı şehrin valisine şikâyet ettiler. Vali de bu adamı Hristiyanlara teslim ederek, ona uygun buldukları cezayı vermelerini istedi. Hristiyan halk bu adamın yüzünü siyaha boyayıp onu bir eşeğin üstünde Malatya şehrinin sokaklarında dolaştırdılar. Dânişmendli Hükümdarı Emîr Gazi, bu adamın yaptıklarını duyunca ona dayak attırdıktan sonra kendi ülkesinden kovarak sınır dışı etmiştir.

Emîr Gazi'nin, oğlu Muhammed'i sağlığında yerine hazırladığı anlaşılmaktadır. Böylece o, ölmeden önce yerine güçlü bir hükümdar bırakmayı başarmış, devri her bakımdan Dânişmendlilerin en parlak zamanı olmuştur. Emîr Gazi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümünden itibaren Anadolu'da en güçlü Türk hükümdarı haline gelmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı da üstünlük kurarak Dânişmendli Beyliği'ni devlet olma seviyesine ulaştırmış, Bizans'a Haçlılara, Ermenilere karşı da başarıyla mücadele etmiş değerli bir hükümdar ve kumandandır. O, 1120 yılından itibaren Mengüçüklü Beyliği'ni de egemenlik altına almayı başarmıştı. Emîr Gazi, Anadolu'da sadece Belek Gazi ile karşı karşıya gelmekten çekinmiş ve Ayşe Hatun ile evli olan bu Türk beyinden çekindiği için çok istediği halde Malatya'ya karşı harekete geçmemiştir. Emîr Gazi'nin bu sebeple Belek Gazi'nin gücünü sınamak bile istemediği anlaşıyor. Bu yüzden Malatya'yı ancak Belek Gazi'nin ölümünden sonra ele geçirebilmiştir. Böylece Emîr Gazi, Artuklu Belek Gazi'nin ölümünden sonra Anadolu'daki en kudretli Türk beyi haline gelmiştir.

Melik Muhammed (1134-1142)

Emîr Gazi'nin Muhammed, Yağbasan, Yağan ve Aynüddeve isimlerinde dört oğlu vardı. O ölünce yerine Muhammed geçti. Ekim 1135 tarihinde Malatya'ya girdi ve burada hâkimiyetini sağladı. Malatyalıların babası Emîr Gazi'nin koyduğu vergileri azaltması teklifini, kabul etmeyerek şehrin kendisine olan bağlılığının bir te-

minatı olarak Malatya ileri gelenlerini rehin alarak Kasım 1135 tarihinde Sivas'a geri döndü.

Bu sırada Melik Muhammed'in kardeşlerinden Aynüddeve ile Yağan ona karşı isyan ettiler. Melik Muhammed, Yağan'ı 1135'te öldürttü, fakat diğer kardeşi Aynüddeve, onun elinden kurtularak Malatya'ya kaçmayı başardı ve burada talan icra etti. Aynüddeve daha sonra Elbistan ve Ceyhan'a egemen oldu. Ancak Melik Muhammed 1137 yılında Elbistan ve Ceyhan Bölgesi'ne gelip burayı kardeşi Aynüddeve'nin elinden aldığı gibi onu bu topraklardan ve Malatya'dan uzaklaştırdı. Aynüddeve, Melik Muhammed'in eline esir düşmemek için süratle kaçarak Hısn-ı Ziyâd'a geldi ve burada da fazla durmayarak güvendiği kimselerin evinde kalarak gizlenip Amid'e ulaştı ve sonunda Urfa Kontu Joscelin'e sığındı. Ebu'l-Ferec'in kaydından burada da fazla kalmayıp sürekli yer değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Süryanî Mikhail'in kaydına göre, Melik Muhammed uzun süredir harap bir durumda bulunan Kayseri Kalesi'ni tamir ettirerek korunaklı bir yer haline getirdi ve burayı kendisi için bir üs yaptı. Emîr Gazi'nin ölümü ve onun oğulları arasında çıkan taht mücadeleleri sonucu Dânişmendlilerin düştükleri bu zor durumdan istifade ile Emîr Gazi'nin dâmadı olarak Sultan Mesud da Dânişmendli topraklarından pay almaya çalışıyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyen bir başka kişi de Bizans İmparatoru Ioannes idi. O, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud ile bir ittifak aktetti ve ondan aldığı kuvvetlerin yardımı ile Dânişmendlilerin hâkimiyeti altındaki Çankırı'ya taarruzda bulundu. İsyan eden kardeşleri, Bizans İmparatoru Ioannes ve onu destekleyerek Dânişmendliler'i zayıflatmaya çalışan eniştesi Mesud üçgeninde sıkışan Melik Muhammed, çareyi Sultan Mesud'u Bizans ile yaptığı ittifaktan koparmakta buldu. Bu nedenle eniştesine yazdığı bir mektupta diğer bazı hususların yanı sıra özellikle Bizans imparatoru ile yapılan ittifak yüzünden Türk çıkarlarının zarar gördüğüne işaret ediyordu. Aynı milletten oldukları için aslında birbirleriyle savaşmak değil ittifak yapmak gerektiğine dikkat çekiyor ve onu Bizans'ın yanından ayrılarak kendi tarafına geçmekle en doğrusunu yapacağına inandırmaya çalışıyordu. Muhammed için Mesud'u ikna etmek kolay olmadı ama yine de bunu başardı. Bir gece Sultan Mesud imparatorun yanında bulunan kuvvetlerini geri çekti. Bu yüzden güç durumda kalan Bizanslılar kuşatmayı kaldırarak Rhyndakos (Kırması Çayı) kıyısına

çekilmek zorunda kaldılar. İmparator kışı burada geçirdikten sonra Dânişmendli hâkimiyeti altındaki Kastamonu ve Çankırı şehirlerini kuşattı. Sonuçta Çankırı'yı zapteden Ioannes, burada ele geçirdiği Türk esirleri de İstanbul'a gönderdi. Ancak imparatorun geri çekilmesinden sonra Türk kuvvetleri kısa sürede zaptedilen yerleri yeniden ele geçirdi. Ioannes'in 531/1137'deki Kilikya Seferi sırasında Melik Muhammed ile Sultan Mesud da bu durumdan istifade ile Bizans topraklarında fetihlere devam etmişlerdir. Onlar bu arada Karadeniz sahillerine ve Sakarya boylarına kadar ilerlediler.

Melik Muhammed'in Keysun (Göksün) Şehrini Kuşatması (1136-1137)

Dânişmendli Hükümdarı Melik Muhammed 1136/1137 yılında büyük bir ordu ile Maraş Bölgesi'ne gelerek Keysun'u kuşattı. O, bağbozumu zamanında (22-23 Ekim) köyleri ve manastırları tahrip etti. Keysun (Göksun)'u altı gün süre ile kuşattı. Ancak şehre karşı istihkâm yaptırmadı. Mancınık da kurdurmadı ve herhangi bir saldırıda bulunmadı. Altı gün boyunca Göksün Çayı'nın suyunu kestirdi, bahçeleri bozdurttu ve kalenin çevresinden ganimet toplattı. Surların içinde kalan şehir halkı ise onun bir türlü saldırıya geçmemesinden dolayı sinirli ve gergin bir bekleyiş içine girdi. Hatta canlarından ümidi kesen pekçok kişi şehrin savunması için bulundukları dış surları terkedip kaçtılar. İdareciler ve din adamları kaçmaya ve canını kurtarmaya çalışan halkı güçlülükle ikna edebildiler. Onlar okudukları ilâhilerle, kendilerine yardım edeceğini vaad ettikleri haçlarla ve duâlarla halkı dayanmaya ve şehri savunmak konusunda motive etmeye çalışıyorlardı. Nedendir bilinmez ama Melik Muhammed, askerlerine şehre hücum etmeleri konusunda emir vermedi. Zaten onun Keysun önüne geldiğinde istihkâm yaptırmaması ve mancınıklar kurdurulmaması Keysun'u kesinlikle ele geçirmek amacıyla oraya gelmediğini göstermektedir. Herhalde onun amacı biraz yağma ve talan yaparak düşmanlarına zarar ve gözdağı vermek idi. Belki de Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos bölgeye yaklaşmakta olmasaydı, Melik Muhammed'in tutumu farklı olabilirdi. Daha uzun bir süre Keysun önünde bekleyip halkın bıkkınlıktan ve korkudan teslim olmasını sağlayabilirdi.

Melik Muhammed sonunda altı gündür kuşatmakta olduğu Keysun'u İmparator Ioannes Komnenos'un kalabalık bir ordu ile yaklaşmakta olduğu haberinin gelmesi üzerine Cuma günü terkederek geri döndü. Urfalı Mateos, İmparator Ioannes Komnenos'un Keysun'a gelişini, Melik Muhammed'e karşı şehrin yardımına ge-

liyormuş gibi anlatmaktadır. Oysaki İmparator Ioannes, Keysun'a Melik Muhammed'i buradan uzaklaştırmak amacıyla gelmiyordu. Onun asıl amacı bu şehirdeki Ermenileri cezalandırmaktı. Buraya girişinden sonra yaptığı icraatlar açıkça bunu göstermektedir. Çünkü Urfalı Mateos'un da kaydettiği gibi, Bizans imparatoru, Ermeni Prensi Leon'un hâkimiyetine son vermiş ve onun topraklarını zaptetmiş; Leon'u esir ederek İstanbul'a göndermiştir. İmparator Ioannes Komnenos, Keysun'u zaptettikten sonra Bizaa'yı kuşatmış (Nisan 1138) bu sırada Keysun (Maraş) Senyörü Baudoin kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile birlikte imparatorun yardımına gidince şehrin boşalması ve savunmasız kalması nedeniyle Halk Ra'ban, Besni (Behisni) ve Rumkale'ye kaçtığından Keysun şehri bomboş bir hale düşmüştü. Bu sırada Artuklu Kara Arslan, imparatorun önünden kaçıyormuş gibi yaparak çok sayıda askeriyle Ra'ban'a geldi. Keysun şehrinde bulunanlar, onun Melik Muhammed ve adamları zannederek büyük bir korku içine düşerek geceleyin şehri terkettiler. Ertesi sabah Türk askerleri Keysun'dan kaçmakta olan bir kişiyi tutarak ondan şehrin savunmasız olduğunu öğrendiler. Bunun üzerine 30 Türk askeri buraya gelerek şehri ve kapılarını ateşe verdiler ve derhal oradan uzaklaştılar.

37

Urfalı Mateos, Dânişmendlilerin Garmir-Vank manastırını, kiliseyi, rahiplerin hücrelerini yaktığını, tahta ve taştan yapılmış haçları kırdığını, demir ve bakır haçları ise ganimet olarak aldıklarını, mabedde bulunan minberleri devirip paramparça ettiklerini, güzel işlemeli kapısını ve değerli saydıkları şeyleri ganimet olarak aldıklarını kaydeder.

Melik Muhammed'in Aynüddeve'yi Uzaklaştırması

532 (1137) yılında Melik Muhammed kardeşi Aynüddeve'yi yanından kovdu ve onun hâkimiyeti altında bulunan Elbistan ile Ceyhan civarındaki toprakları elinden aldı. Aynüddeve de önce Hısn-ı Ziyad'a (Hanzid/Harput) sonra Âmid (Diyarbakır)'e daha sonra da Haçlı Kontu Joscelin'in yanına gitti. Belli bir yerde durmayarak sürekli yer değiştiriyordu.

Melik Muhammed'in Kilikya ve Karadeniz Bölgesi'ne Yaptığı Akınlar

534 (1139) yılında Melik Muhammed Kilikya Bölgesi'nde akınlarda bulunarak Bizans hâkimiyetindeki Bahgai (Vahka= Feke) ve Gabnupert veya Gabnupirath (Geben, Gobon= Keban) adındaki kaleleri ele geçirdi. Melik Muhammed güneydeki faaliyetlerini tamamladıktan sonra yine aynı yıl içerisinde Karadeniz sahilinde bulunan

Kasianus ülkesini fethetti. Burada bulunan serveti yağma ederek halkını esir etti ve hepsini köle olarak sattı.

Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un Niksar Kuşatması (1139-1140)

Bizans İmparatoru Ioannes, Suriye Seferi'nde iken Dânişmendli Melik Muhammed ile Sultan Mesud Bizans arazisinde fetih hareketlerine devam etmişlerdi. İmparator İstanbul'a döndükten sonra 1139 yılı ilkbahar sonunda ordusuyla Ulubat'dan harekete geçti. Onun hedefi Anadolu'da kendisi için daha tehlikeli gördüğü Dânişmendliler idi. İmparator bir süre sonra Dânişmendli topraklarına girdi. Bu sıralarda artık kış mevsiminin etkileri yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Özellikle bu sene kışın sert geçmesi imparator ve ordusunu güç durumda bıraktı. Onlar yolda ilerlerken yiyecek maddeleri tükendi ve binek hayvanlarının bir kısmı da telef oldu. Onları gizlice takip eden ve durumun farkına varan Türk birlikleri, Bizanslılar üzerine saldırarak mallarını yağmıyorlardı. Bu baskınlar sırasında iş sık sık açık savaşa da dönüşüyor ve her seferinde Bizans ordusu bozuluyordu. Niketas'ın şu ifadesi bize Türklerin bu tarz savaşta ne kadar usta olduklarını göstermektedir: "Türkler atlarının süratine güvenerek yoğun bir bulut gibi ansızın Bizanslıların üzerine çöküyor ve onlar daha mızraklarını kullanmadan rüzgâr gibi ortadan kayboluyorlardı." İmparator savaş atlarının kaybını telâfi etmek için bütün orduyu dolaşarak en iyi durumdaki atları toplayıp bunları mızrakla savaşmayı bilen Bizanslılara ve Latinlere dağıttı. Böylece adamlarına, Türklere karşı biraz daha etkili olma imkânını sağladı. Bundan sonraki çarpışma sırasında yayalar da, atlıların arkasında sayılarını olduğundan fazla göstermek amacıyla savaş flamalarını yükseğe kaldırdılar. Türkler bu mızraklı saldırı karşısında düşmanlarına fazla zarar veremeyeceklerini anladıklarından geri çekildiler. İmparator bundan sonra Dânişmendlilerin eski merkezi olan Niksar'ın önüne kadar gelerek burayı kuşatma altına aldı (1140). Burada ve civar şehirlerde bulunan Hristiyanların ihanetinden endişe duyan Türkler, böyle zor bir anda onları sürekli kontrol altında tutmaya çalıştılar. Süryani Mikhail'in, "iki ordu altı ay birbirine karşı karargâh kurmuş vaziyette kaldı" kaydından imparatorun herhangi bir saldırıda bulunmadan Niksar'ı altı ay muhasara ettiği anlaşılmaktadır. Ioannes bundan sonra şehre saldırdı ve iki taraf arasında birçok çarpışma vuku buldu. Uzun süren kuşatma ve savaşlar nedeniyle Bizans ordusunda yorgunluk, hayvan ve yiyecek madde sıkıntısı çekilmeye

başlandı. Bir çarpışma öncesi imparator, İtalya'dan gelmiş ünlü bir şövalyenin savaşa atsız katıldığını görünce, yanında at süren yeğeni Ioannes'e üstünde bulunduğu Arap atını bu İtalyan'a vermesini emretti. Ancak emre uymayan yeğen, imparatora itiraz ederek İtalyan şövalyeyi düelloya davet etti. Fakat imparator kararında dayatınca Ioannes de atını şövalyeye vermek zorunda kaldı ve hışımla başka bir ata binerek, süratle Türklerin tarafına yöneldi. Onların yanına geldiğinde mızrağını ters çevirdi, miğferini çıkardı ve Türklerin safına geçti. Ioannes daha sonra da Konya'ya giderek Müslüman oldu ve Sultan Mesud'un kızı ile evlenerek Konya'da yerleşti.

İşte kuşatmanın en sıcak anında imparatorun yeğeninin karşı saf-lara geçmesi, Bizans ordusunun maneviyatını bozarken Türklerin morallerinin ve dayanma gücünün artmasına neden oldu. İmparator bu olaydan sonra yeğeninin Türklere Bizans ordusunun kötü durumu hakkında bilgi vereceğini, kuşatmanın aleyhine dönebileceğini ve artık bir netice elde edemeyeceğini anlayarak muhasaraya son verdi ve 13 Ocak 1141 (2 Cemâziyelâhir 535) günü İstanbul'a ulaştı. O, geri çekilişini karşı tarafa hissettirmemeye çalıştı ise de bu fayda vermedi. Geri dönüş yolunda Türkler, Bizans ordusunun ardçılarına devamlı saldırmak suretiyle uzun süre onların peşini bırakmadılar. Kaynaklarda, İmparator Ioannes'in Niksar kuşatması sırasında Sultan Mesud'un Dânişmendliler'e yardım ettiğine dair açık bir bilgi yoktur. Ancak imparatorun yeğeninin Bizans saflarını terk ederek Sultan Mesud'a sığınması bize onun bu kuşatmada Melik Muhammed'e destek verdiğini göstermektedir.

1141 yılı Ekim ayında Dânişmendliler Bet Zabar (Zabar Manastırı, Bat Kayna, Beit Qenayê) manastırlarına hücum ettiler ve buraları yağma ettiler. Mayıs ayında ise bunun intikamını almak isteyen Haçlılar harekete geçtiler Zobatra (Zubtara) ve Arka'ya gelerek, birçok Türk'ü öldürüp çocuklarını ve kadınlarını esir aldılar. Bu durumu haber alan Türkler süratle Hısn-Ziyad (Hanzid)'dan hareket ederek Haçlı topraklarına saldırdılar. Abhdahar (Abdaher) dağında ilerleyen bir Hristiyan kafillesi ile karşılaşan Türkler bunların mallarına el koyarak kendilerini de esir almaya çalışırlarken Haçlı ordusunun çok yakınlarda olması üzerine bunları serbest bırakarak acele ile geri dönmek zorunda kaldılar.

Azîmî'nin kaydına göre, Melik Muhammed, Şevvâl 535 (Mayıs – Haziran 1141) tarihinde Maras Bölgesi'ne girerek burada ismi kaydedilmemiş bir kaleyi fethetmiş ve Haçlıların Dânişmendli toprak-

larına karşı yaptıkları tecavüzün bir cevabı olarak bu kale halkını tutsak edip beraberinde götürmüştür.

Sultan Mesud, Ioannes'in başarısızlıkla sona eren Niksar kuşatmasından sonra Uluborlu'yu kuşattı. Türk akıncıları Antalya civarına kadar ilerledi.

Sultan Mesud, özellikle Emîr Gazi'nin ölümü sırasında meydana gelen karışıklıklardan yararlanmaya çalışmış ancak Muhammed'in kendisini ikna etmesi ile iki devlet arasında yeniden ittifak ortamı oluşmuş, bu dönemde Ermeni ve Haçlılar ile başarılı mücadeleler yapılmış, özellikle de Bizans'a karşı birlik ve beraberliklerini koruyarak İmparator Ioannes'in emellerine set çekilmiştir. Mesud'un bu dönemde bağımsızlığını kazandığı ve artık Anadolu'da Dânişmendli hükümdarı ile eşit bir siyasî kudrete sahip olduğu görülmektedir. Bütün bunlara rağmen Mesud, yine de Türkiye Selçukluları'nı dedesi Süleymanşah ve babası I. Kılıç Arslan devirlerinde olduğu gibi Anadolu'nun en güçlü devleti haline getirmek için uygun ortamı beklemekteydi. Onun beklediği bu fırsat ancak Melik Muhammed'in 6 Aralık 1142 (15 Cemaziyevvel 537) tarihinde Kayseri'de ölümüyle geldi.

40

Muhammed, babası Emîr Gazi ve dedesi Gümüştekin kadar olmasa bile yine de çok başarılı bir hükümdar idi. Çünkü babasının ölümü ile ortaya çıkan karışıklıklara son vermiş Bizans İmparatorluğu'nun zaptettiği Batı Karadeniz topraklarını geri almış, imparatorun Niksar önünden eli boş olarak dönmesini sağlamış, Ermeni ve Haçlılara karşı başarı ile mücadele etmişti. Süryanî Mikhail'in kayıtlarından anlaşıldığına göre Melik Muhammed, İslâm Hukuku'nu uygulayan, içki içmeyen, Müslüman halka saygı gösteren, adaletle hükmeden, tedbirli ve ileri görüşlü bir hükümdar idi. Bu yüzden Melik Muhammed dindarlığı ve hayırseverliği ile ün salmıştı. Kayseri şehrini imar ettikten sonra devamlı bu şehirde yaşamış yani burayı başkent olarak kullanmıştır. Süryanî Mikhail'in Melik Muhammed'in bu şehri imar edişi hakkında bilgi verirken şehrin bir kısmını ayırdığını ve burada binalar yaptırdığını ve bu binalar yapılırken eski kiliselerin mermerlerinin kullanıldığını ifade eder. Bu kayıttan onun burada Kayseri Ulu Camii yanında bazı devlet daireleri ve hükümet konağı (saray) yaptırmış olabileceği düşünülebilir.

Melik Muhammed'ten sonra gelenlerin hiçbirinin iktidarı, karışıklıkları tam anlamıyla durdurmaya ve devletin eski sınırlarına hâkim olmasına yetmemiştir. Aksine, Dânişmendliler bu dönemde üç kola ayrılmışlardır.

Melik Zünnûn ve Melik Yağıbasan

Melik İmâdeddin Zünnûn, Dânişmendli Beyliği'nin kudretli hükümdarlarından Melik Muhammed'in oğlu ve Dânişmendlilerin Kayseri kolunun kurucusudur. Babası Melik Muhammed ölmeden önce onu veliaht ilan etti ise de Sivas meliki olan amcası Nizâmeddin Yağıbasan, Muhammed'in karısı ile evlenerek Kayseri'yi ele geçirdi. Zünnûn da Kayseri'den Zamantı'ya kaçmak zorunda kaldı. Zünnûn'un diğer amcası Melik Aynüddeve, Muhammed'in oğullarından Masara hâkimi olan Yunus ile anlaşarak Malatya'yı ele geçirmeye çalıştı ve bir süre sonra da buna muvaffak oldu. Dânişmendli Beyliği üzerinde egemenlik kurmaya çalışan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud, damadı Melik Zünnûn'un bütün Dânişmendli coğrafyasının hükümdarı olmasını istiyordu. Bu nedenle plânını bozan Sivas Meliki Yağıbasan'ın üzerine yürüdü (1143). Yağıbasan, Mesud'tan korkarak dağlara çekildi. Sultan Sivas'ı zapt ve tahrip ettikten sonra hemen Malatya üzerine yürüdü. Bu arada Zamantı'ya kaçmış olan Zünnûn kayınpederi ve hâmisi I. Mesud'un desteği ile Kayseri'ye gelerek buraya yeniden hâkim oldu. Böylece 1143 yılından itibaren Dânişmendli Beyliği, Sivas, Malatya ve Kayseri olmak üzere üç kola ayrıldı. Mevcut durum daha çok Sultan I. Mesud'un işine yaramıştı. Bu gelişmeler birbirine rakip olan iki kardeşi, yani Aynüddeve ile Yağıbasan'ı ittifak yapmaya mecbur etti.

Sultan I. Mesud'un 1155 yılında ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıç Arslan hükümdar oldu. Bu durumu fırsat bilen Sivas meliki Yağıbasan, kaybettiği toprakları geri almak için harekete geçti. Yağıbasan, Sultan II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah, yeğenleri Melik Zünnûn ve İbrahim ile Malatya Meliki Zülkarneyn'in desteğini de sağlayarak büyük bir kuvvetle Kayseri üzerine yürüdü ve burayı ele geçirdi. Din âlimlerinin araya girmesi savaşı önledi. İki taraf arasında yapılan ateşkese rağmen Dânişmendli Yağıbasan, Zengîler'den Nûreddin Mahmûd'un teşvikiyle yeniden Selçuklu topraklarına saldırdı. Selçuklu ve Dânişmendli kuvvetleri Şaban 550 (Ekim 1155) tarihinde Aksaray'da karşı karşıya geldiler. Savaşı kaybeden Yağıbasan, Sultan II. Kılıç Arslan'a barış teklif etmek zorunda kaldı. Sultan Kılıç Arslan, Kayseri Meliki Zünnûn ile de bir dostluk anlaşması yapıp onu amcası Yağıbasan'a karşı kıskırttı.

Bizans İmparatoru Manuel, Selçukluların Anadolu'daki genç hükümdarına ağır bir darbe indirmek maksadıyla yeni bir ittifak oluşturdu. 1157'de Bafra ve Ünye'yi topraklarına katmış olan Ya-

ğıbasan, bu yerleri Bizans'a iade edip ittifaka dâhil oldu. Sultan II. Kılıç Arslan'ın eniştesi Melik Zünnûn ve Dânişmendlilerin Malatya hâkimi Zülkarneyn'in de yer aldığı bu ittifak karşısında Kılıç Arslan Bitinya Emîri Süleyman'ı imparatora göndererek antlaşma teklifinde bulundu. Malatya Meliki Zülkarneyn 1160 (555) yılında ölünce yerine oğlu Muhammed geçti ve Kılıç Arslan'a tâbi olarak Malatya'yı idare etti. Sultan II. Kılıç Arslan, Erzurum Saltuklu hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızı ile nikâhlandı. Sultan'ın eşi, babası İzzeddin Saltuk tarafından zengin çeyizlerle Erzurum'dan Konya'ya doğru yola çıkarıldı. Gelin alayının yola çıktığını haber alan Yağıbasan gelin alayının yolu üzerinde pusu kurdu. Kafile pusu yerine ulaşınca aniden saldırıya geçerek gelini ve onun çeyizi olan malları ele geçirdi. Kılıç Arslan'ın hanımı olan bu gelini, yeğeni Kayseri meliki Zünnûn ile evlendirmeye karar verdi. Ancak gelinin Kılıç Arslan'a nikâhlı olması ve İslâm dinine göre başka biri ile evlenmesi câiz olmadığından din adamlarından buna bir çözüm bulunmasını istedi. Din adamları da gelinin dininden dönmesi halinde nikâhun düşeceğini söylediler. Bunun üzerine gelin zorla dininden çıkarıldı sonra da yeniden İslâmiyet'e döndürüldü. İşte bu hîle-i şer'iyye sonucunda Zünnûn ile evlendirildi. Sultan Kılıç Arslan ise büyük bir hiddetle Yağıbasan üzerine yürüdü ancak Bizans ordusu tarafından desteklenen Dânişmendli kuvvetleri karşısında mağlup olmaktan kurtulamadı (1162). Bu durumda Yağıbasan ile bir mütareke imzalayarak hemen yardım almak üzere İstanbul'a gitti. Burada iyi karşılanan ve İmparatorla bir de antlaşma imzalayan Sultan II. Kılıç Arslan umduğu yardımı almış olarak Konya'ya döndü ve nikâhlı karısını elinden aldığından dolayı Melik Yağıbasan ve Melik Zünnûn'u cezalandırmak için harekete geçti. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Kara Arslan, Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi, Erzen ve Bitlis Emîri Fahreddin Devletşâh da onunla birlikte Yağıbasan'a karşı Sivas üzerine yürüdüler. Bu nedenle Yağıbasan Sivas'tan kaçarak yardım sağlamak amacıyla damadı Çankın Selçuklu meliki Şahinşâh'ın yanına gitti. Bu arada Kılıç Arslan'da Yağıbasan'ın merkezi Sivas'ı işgal etmişti. Ancak o, Yağıbasan ile savaşma imkânı bulamadı. Çünkü Şahinşâh'ın yanına gitmiş olan Yağıbasan 4 Ağustos 1164 tarihinde orada öldü.

Yağıbasan'ın ölümü ile hanedan mensupları arasında mücadele başladı. II. Kılıç Arslan bu fırsattan istifade ederek Dânişmendli topraklarına saldırdı. Sultan ilk olarak Elbistan, Tohma Vadisi, Darrende ve Gedük yöresini zaptetti. 1168'de Zünnûn'un üzerine yürüyerek Kayseri ve Zamantı'da Dânişmendli hâkimiyetine son verdi.

Bu gelişmeler karşısında Kayseri Meliki Zünnûn, Sultan'ın kardeşi Şahinşâh ve Dânişmendlilerin Malatya Meliki Feridun (Efridun), Atabeg Nûreddîn Mahmûd b. Zengî'ye sığındılar. Kılıç Arslan'ın giderek güçlenmesinden rahatsızlık duyan Nûreddîn Mahmûd, Kılıç Arslan'a haber göndererek Zünnûn'a, ülkesini iade etmesini istedi. Sultan Kılıç Arslan bu teklifi reddedince Nûreddîn Mahmûd derhal harekete geçerek Türkiye Selçukluları'na ait Maraş, Göksun, Besni gibi şehir ve kaleleri ele geçirdi ve buradan Sivas'a yöneldi (1172).

Bu sırada Dânişmendli hâkimiyetinde bulunan Sivas şehrinde de kış mevsimi çok ağır şartlar altında geçmekte idi. Şehirde şiddetli bir kıtlık yaşandığından ileri gelenler toplanarak Dânişmendli Meliki İsmâil'den kendilerine ve adamlarına buğday vermesini rica ettiler ve ancak bu yardım ile hayatta kalarak yaz mevsimini görebileceklerini ifade ettiler. İsmâil'in eli altında buğday ile dolu çok sayıda büyük ambar vardı. Buna rağmen kendisine yalvaran bu insanların isteklerini geri çevirdi. Böylece kendi hükümdarları tarafından kaderlerine terkedilen Sivas halkı toplanarak bir ayaklanma çıkardılar. Şehirde çok büyük karışıklıklar yaşandı. Ayaklanma sonunda Dânişmendli Emîri İsmâil, evli olduğu Sultan II. Kılıç Arslan'ın kızkardeşi olan karısı ve 500 adamı öldürüldü. Bundan sonra tahıl ambarları yağma edildi. İsyanlılar İsmâil'in yerine geçmesi için Suriye'de bulunan amcası Zünnûn'u şehre davet ettiler. Zünnûn, bu davet üzerine daha önce Sultan II. Kılıç Arslan'dan kaçarak yanına gittiği kayınpederi Nûreddîn'in yardımıyla Sivas'a ulaşip Dânişmendli tahtına çıktı (1172/567). Fakat kısa bir süre sonra Sultan II. Kılıç Arslan onun üzerine yürüyünce Niksar'a kaçtı ve tekrar Nûreddîn Mahmûd'dan yardım istemek zorunda kaldı. Sultan Kılıç Arslan, Nûreddîn'den çekiniyordu, bu nedenle onunla bir antlaşma yaparak Nûreddîn tarafından işgal edilen Selçuklu topraklarını geri almak karşılığında Zünnûn'un Sivas'ta kalmasına razı oldu. Nûreddîn Mahmûd, Zünnûn'u himâye etmek için emîrlerinden Fahreddîn Abdülmesih'i de 3000 kişilik bir kuvvet ile Sivas'a gönderdi. Ancak 1174 (569) yılında Nûreddîn'in ölümü üzerine Sivas'ta bırakılan garnizon Suriye'ye dönünce Sultan II. Kılıç Arslan antlaşma şartlarını bozarak Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Dânişmendli topraklarını 1175 yazında ele geçirdi. Zünnûn ise Bizans'a sığındı. Böylece Dânişmendlilerin Sivas kolu sona ermiş oldu. Nûreddîn'in ölümü ile hâmisini kaybeden ve uzun süredir Sultan II. Kılıç Arslan'a karşı saltanat mücadelesi veren kardeşi Şahinşâh da aynı yolu tercih edip Bizans İmparatoru Manuel'e sığındı.

Bizans imparatoru Türkiye Selçukluları'na karşı önemli bir denge unsuru oldukları için Dânişmendlilerin kaybettikleri topraklara yeniden hâkim olmalarını istiyordu. Ancak bir taraftan da artık Sultan Kılıç Arslan'a karşı kıskırtacağı ve savaş meydanına süreceği bir güç kalmadığından bizzat kendisi hazırlıklara girişiyordu. Güçlü bir ordu oluştururken Selçuklu sultanından kardeşi Şahinşâh'a ve Dânişmendlilere ait toprakların iadesini istiyordu.

Sultan 17 Eylül 1176 tarihindeki büyük karşılaşma (Myriokephalon) öncesinde defalarca barış talebinde bulunmuş ancak o, her defasında Dânişmendli topraklarının iadesini talep ettiğinden anlaşma sağlanamamıştı.

İmparator, Mikhail Gabras kumandasındaki bir orduyu Paphlagonia'ya gönderdi. Bu sırada Amasya Bizans'a katılmak istiyordu. Mikhail, imparatorun emri uyarınca yanındaki birliklere ek olarak Trabzon ve Ünye etrafındaki köylerden de asker toplayacak ondan sonra Amasya üzerine gidecekti. Gabras Amasya'ya varınca şehirdekiler onu içeri davet ettiler ancak o, şehre girmeye cesaret edemedi. Çünkü II. Kılıç Arslan tarafından gönderilmiş ordu da Amasya yakınlarında ordugâh kurmuştu. Gabras bu işte bir hîle sezinlediğinden şehirdekilere güvenmiyordu. Bu nedenle bir türlü şehre girmek konusunda cesaret gösteremedi. Şehir halkı ise Bizanslı kumandanın kendilerine sahip çıkmayacağını ve şehrin II. Kılıç Arslan tarafından zaptedilme ihtimaline karşı Türk askerleri ile irtibata geçerek şehri Selçuklulara teslim ettiler.

Amasya halkının şehre Selçukluların hâkim olmasını istedikleri ve buna karşın Yağıbasan'ın karısı olan hatunun ise şehri Zünnûn'a teslim etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira imparator, Zünnûn'u Bizanslı Kumandan Gabras ile beraber bu bölgeye göndermiş olmalıdır. Ancak şehir halkı Zünnûn ile birlikte Bizans birliklerinin bölgeye ulaşması neticesinde Yağıbasan'ın hanımının bu işleri ayarladığını düşündükleri ve iyi bir idareci olmadığını bildikleri için Zünnûn'u şehre sokmadılar. İşte bütün bu olaylardan dolayı şehre karşı herhangi bir harekete girişemeyen Gabras savaşmadan ordusunu alarak geri döndü.

İmparator bu durumu haber aldığı anda Mikhail Gabras'ı Amasya'nın kaybından ve gösterdiği korkaklıktan dolayı suçlu bularak ayaklarına zincir vurmak suretiyle saraydaki hapisanede hapsedti. Ancak bir süre sonra da onu affederek eski görevine iade etti. Diğer taraftan İmparator artık II. Kılıç Arslan ile savaş yapmak konusunda ke-

sin kararını vermiş olduğundan Konya üzerine yürümekteydi. O, bir yandan da 30.000 kişilik bir kuvveti kız kardeşi Eudokia'nın oğlu Andronikos Batatzes'in komutasında Dânişmendli Zünnûn ile birlikte Niksar'a gönderdi. Bu hareketle İmparatorun Selçuklular için yeni bir cephe açmak istediği ve iki koldan saldırıya geçerek Selçukluların gücünün bölünmesini sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Bizans ordusu şehir önünde karargâhını kurduğu sırada Selçuklular bir hileye başvurarak Hristiyanlar tarafından yazılmış izlenimi verdikleri bir mektubu bir okun ucuna geçirerek Batatzes'in karargâhına fırlatıldılar. Mektupta *"Beraberinizde getirdiğiniz Zünnûn adlı bu emîr gerçekte size ihanet ediyor. O, ırkdaşları olan Türklerle beraberleşmektedir. Sizi mahvetmeye hazırlanıyor"* denilmekteydi. Bu hileye kanan Bizanslılar korku içinde geri dönmeye kalkıştılar. Ancak onları takip eden Türkler, *"İmparator Manuel öldü"* diyerek onların morallerini bir kat daha bozdular ve iki taraf arasında gerçekleşen çarpışmalar sonunda çok sayıda Bizans askeri öldürüldü. Bu mücadeleler sırasında imparatorun yeğeni olan Bizans'lı kumandan Batatzes de öldürüldü (1176). Onun kesik başı Myriokephalon Savaşı'nın cereyan ettiği sırada bir mızrağın ucuna takılarak gösterilmek suretiyle imparator ve Bizans ordusunun moralinin bozulması sağlanmaya çalışıldı. Melik Zünnûn ise, Selçukluların elinden kurtulmayı başararak Kuzeye doğru kaçtı ve daha sonra İmparator Manuel ile buluştu.

Aksarayî, Nûreddîn Mahmûd'un ölümünden sonra ülkesi Sultan II. Kılıç Arslan tarafından işgal edilen Zünnûn'un buna çok üzüldüğünü ve Niksar'a gidip orada vefât ettiğini kaydeder. Ahmed b. Mahmud, Nûreddîn ile Kılıç Arslan arasında yapılan 1172 antlaşmasının üzerinden çok zaman geçmeden Nûreddîn ile Melik Zünnûn'un öldüğünü söyler.

Cenâbî ise, Zünnûn'un ülkesini kaybedince buradan kızgın bir şekilde ayrıldığını kaydeder. Ancak akibetine dâir bir bilgi vermez. Müneccimbaşı ise Aksarayî'ye dayandırdığı kaydında Kılıç Arslan Sivas'ı alınca, Zünnûn'un öfke ve hiddet içerisinde Niksar'a gittiğini burada hastalanıp öldüğünü ve ecdadının yanına defnedildiğini söyler. Zünnûn'un 1175 (570) yılında Kılıç Arslan'ın emriyle Bizans hapishanelerinden birinde zehirlenerek öldürüldüğüne dâir bir ri-vayet de vardır. Aksarayî'ye göre, o felçli olup sakat bir durumda idi.

Ona ait sikkelerden İmâdeddîn, Emîrül-İstefhsalâr el-ecell es-seyyid İmâdeddîn, el-melikü'l-ecellî's-seyyidi'l-kebir el-âlim el-âdil, el-

melikü'l-âlim el-âdil ebû'l-muzaffer, el-Melikü'r-Rûm ve'l-Ermen gibi unvan ve lakaplar taşıdığı anlaşılmaktadır.

Sultan II. Kılıç Arslan, son olarak 25 Ekim 1178'de Malatya'yı teslim alarak Dânişmendlilerin bu şubesine de son verdi. Bu son olay ile Dânişmendiler Beyliği tamamen ortadan kalkmış oldu. Dânişmendlilerin yıkılışından sonra bu hânedana bağlı çeşitli boy-lar Anadolu'ya dağılmışlar, bazıları da Rumeli'de yerleşmişlerdir.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, II, haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, nşr.: Osman Turan, Ankara 1944, krş.: trc. M.Nuri Gençosman, *Selçukî Devletleri Tarihi*, Ankara 1943.
- Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanæ Ecclesiæ*, R.H.C. occ., IV, s. 265-713; trc. Hefe, H. Albert von Aachen. *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, I-II, Jena 1923.
- Anna Komnena, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, I-III, nşr. ve trc.: B. Leib, Paris 1937-45; Trns.: Elizabeth A.S.Dawes, *The Alexiad*, London 1928, Türkçe trc.: Bilge Umar *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996.
- Anonim *Selçuknâme*, nşr. ve trc.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.
- Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, nşr.: J.B. Chabot, *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1918, trc.: A.S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymos Syriac Chronicle", *JRAS.*, January s. 69-101, April s. 273-305, (London 1993).
- Azîmî, *Azîmî Tarihi*, yay.: Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Cenâbî, *el-Aylemü'z-zâhir (Cenâbî Tarihi)*, Süleymaniye Ktp., Yeni Câmii, nr. 831, (nşr. ve trc.: Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 4 (İstanbul 2001), s. 243 – 266.
- Dânişmendnâme, *Dânişmendnâme*, nşr.: Irene. Mélikoff, *La Geste de Melik Danismend: Etude Danışmendnâme*, I-II, Paris 1960.
- Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yayınları, 1987.

- Ekkehardus Uraugiensis, *Hierosolymita*, RHC occ., V
- Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem pregrinantium*, R.H.C. occ., III, s. 311-485; trc., Mc Ginty, M. E., *Fulcher of Chartes. Chronicle of the first crusade*, Oxford 1941; trc. Ryan, R., *Fulcher of Chartes. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969.
- İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiyye fî'l-Umûri'l-Alaiyye*, I, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Hamdûn, Ebu'l -Me'âli Muhammed b. Hasan., *Kitabu't -Tezkire*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed nr. 2948/ XII.
- İbnü'l Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, nşr.: Sâmi ed-Dehhân, Dimaşk 1954.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvâhid eş-Şeybanî, *el-Kâmil fî't-târih*, X-XI, nşr.: C.J. Tornberg, Beyrut 1979, trc.: Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.
- İbnü'l -Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, nşr.: H.F. Amedroz, Beyrut 1908.
- Kadı Ahmed Negîdî, *el-Veledü's-şefîk*, Süleymaniye Ktp., Fatih nr. 4518.
- Kinnamos, Ioannes., *Epitome Historiarum*, CSHB., nşr.: I. Meinecke, Bonn 1836, (Frs., J. Rosenblum), *Chronique*, Paris 1972; Türkçe terc.: Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Cami'u'd-Düvel*, II, nşr. ve trc.: Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir 2001.
- Niketas Khoniates, *Historia*, çev.: Fikret İşıltan, Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Ordericus Vitalis, *Historia ecclesiastica*, nşr. ve trc.: M. Chibnall, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, V, Oxford 1980.
- Reşidüddîn Fazlullâh-ı Hamedanî, *Câmi'ut-Tevârih*, nşr.: Ahmed Ateş, Ankara 1960.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, IX, 114, Haydarabad 1359
- Süryani Mikhail, *Khronik*, nşr. ve trc.: J.B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1116-99)*, Paris 1899-1924, (trc. Hrant D. Andreasyan), *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi 1042 -1195*, II, Ankara 1944, (TTK'da henüz yayımlanmamış tercüme).
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi Ve Papaz Grigor'un Zeyli*, trc.: Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, trc.: Ergin Ayan, Willermus Tyrensis'in *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* (Denizasını Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI, XVII, Ve XVIII Kitaplarının Türkçe Çevirisi), Ocak 2012, Erişim: <https://www.merkez.org.tr>, İstanbul 1994, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Vardan Vardabet, *Cihan Tarihi*, trc.: Hrant D. Andreasyan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, I/2.

Araştırma Eserler

Alptekin, Coşkun, "*Türkiye Selçukluları*", DGBİT, VIII, ed.: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, s. 209-382.

Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye, "*Dânişmend Sikkelerine Genel Bir Bakış*", *Niksar'ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar, 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 100-102.

Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968; çev.: Yıldız Moran, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul: E Yayınları, 1984.

-----, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev.: Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1988, (Belleten, sy. 201'den ayrıbasım).

Chalandon, Ferdinand, *Alexis Comnène. Les Comnène, Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, I-II, Paris 1910-1912.

Çay, Abdülhâluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, İstanbul 1984.

-----, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118 -1146)*, II, Ankara: TTK Yayınları, 1987.

-----, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: TTK Yayınları, 1996.

-----, "*1101 Yılı Haçlı Seferleri*", Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul: İÜEF Yayını, 1995, 17-56.

-----, "*Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100 - 1103)*", *Niksar'ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996.

-----, "*1101 Yılı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Takip Ettikleri Yollar Hakkında*", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (İstanbul, 23-25 Haziran 1997), Ankara 1999, s. 115-122.

-----, "*1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Dânişmendli İşbirliği*", *Dânişmendli Döneminde Niksar'da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Niksar 2001, s. 79-89.

-----, "*Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri*" TD, sayı: 35, (İstanbul 1994), s. 65-78.

Eldem, Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334.

el-Gâmidî, Ali Muhammed, *el Mücâhidü'l-müslim Gümüştekin b. Dânişmend, Batalû'l intisârâtî'l ûlâ ale's-sâlibiyyîn*, Taif 1411.

Honingmann, Ernest, "*Malatya*", *İA*, VII., İstanbul 1988.

-----, "*Malatya (İslâm devri)*", *İA*, VII, İstanbul 1998, s. 232-239.

İpşirli, Mehmet, "*Dânişmend*", *TDVDİA*, VIII, s. 464-465.

- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- , "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *TD*, sayı: 36 (İstanbul 2000), s. 241-242.
- , "Sultan II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denemesi", *Belleten*, LXVI/247 (2003), s. 839-848.
- , "Cenâbî'ye Göre Dânişmendîler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 4 (İstanbul 2001), s. 243-266.
- , "Yağlıbasan Devrinde Dânişmendîler -Türkiye Selçukluları İlişkileri", *TD*, sayı: 37 (İstanbul 2002), s. 137-147.
- , "Türkiye Selçukluları ile Dânişmendîler Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, VI, ed.: H.C. Güzel-S. Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 537-546.
- , "Danishmend Beylik-Byzantine Empire Relations (1071-1178)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul: Globus Dünya Yayınları, 2008, s. 497-511.
- , "Dânişmendîler Zamanında Sivas (1071-1175)", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, (29 Eylül-1 Ekim 2005), Sivas 2006, s. 108-120.
- , "Türkiye Selçukluları-Dânişmendîler İlişkilerinde Siyasî Evlilikler ve Hatunların İdaredeki Roller", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 183-199.
- Magdalino, Paul, *The empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993.
- Mélikoff, Irene., *La Geste de Melik Danismend: Etude Danışmendnâme*, I-II, Paris 1960.
- , "Danishmendids", *EI*, II, London 1965, s. 110-111.
- , "Dânişmendîdes", *EI*, II, Paris 1977, s. 112-114.
- , "Gazi Melik Danışmend et La Conquête de Sivas", *SAD*, IV (Ankara 1973), s. 187-195.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- el-Muhaymid, Ali b. Salih, *el-Danışmendîyyûn ve cihaduhum fî'l-bilâdî'l-Anadol*, İskenderiye 1414/1994.
- Ocak, Ahmet, "Danışmendli-Büyük Selçuklu İlişkileri", *Niksar'ın Fethi ve Danışmendîler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar, 8 Haziran 1996) Tokat 1996, s. 44-48.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Danışmendnâme", *DİA*, VIII, 478-480.
- Oikonomides, Nicolas, "Les Danishmendites entre Byzance et Bagdat et le Sultanat d'Iconium", *Revue Numismatique*, XXV, (1983).

Özaydın, Abdülkerim, "Dânişmendliler" *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1994.

-----, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, 471-473.

-----, "Dânişmend Gazi", *DİA*, VIII.

-----, "Dânişmendliler" *DGBİT*, VIII, ed.: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, s. 121-140.

Ramsay, William. M. ., *The Historical Geography of Asia Minor*, çev.: Mihri Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1961.

Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, I-III, Cambridge, 1951-1955; terc.: Fikret Işıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Solmaz, Sefer, *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Konya: Selçuk Ün. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.

-----, "Dânişmendliler", *Türkler*, VI, ed.: H.C. Güzel-S. Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 725-774.

Stevenson, W. B., *The Crusaders in The East*, Cambridge 1907.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1988.

Şahin, Kâmil, *Dânişmendliler Döneminde Niksar (1071 – 1178)*, Niksar 1999.

Tevhîd, Ahmed, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV, İstanbul 1321.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.

-----, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târîhi*, İstanbul 1993.

-----, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 688-692.

-----, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *DTCFD*, IX/4 (Ankara 1951), s. 447-457.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihî Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, I, İstanbul 1345/1927.

-----, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928.

-----, "Karasi-oğulları", *İA*, VI, 331-335.

Üner, Mehmet Emin, "Dânişmend Ahmed Gazi ve Niksar'ın Fethi" *Niksar'ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 86-91

Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London 1971.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

-----, "Onikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed bin Ali-il-Azimî" *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri* (Ankara 20-25 Eylül 1937), İstanbul: TTK Yayınları, 1943, s. 673-690.

-----, "Dânişmendliler", *İA*, III, 468 – 479.

Artuklular, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1. Hısn-ı Keyfa ve Amid 2. Mardin ve Meyyâfârikîn 3. Harput'ta üç kol halinde hüküm sürmüş bir Türkmen sülalesidir. Bu sülale, adını ataları olan Selçuklu kumandanlarından Artuk b. Eksük et- Türkmânî'den almıştır. Artuk adı, Batılı tarihçiler tarafından Artak, Ortok, Ortuk ve bazen de Ürtuk şeklinde yanlış olarak yazılmıştır. Artuklular hakkında ilk araştırmaları yapanlar, onların Maverâünnehr ve Karam bölgelerinden Cezire bölgesine geldiklerini ve Oğuzların Kayı boyuna mensup olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar ve kendi adlarına kestirilen paralarda görülen Oğuzların Döğer boyuna ait damga, Artukluların Kayı boyuna değil de, Döğer boyuna mensup olduklarını açıkça ortaya koymuştur. Nitekim Artukluların kestirdikleri paralar ve inşa ettikleri mimari eserler üzerinde, Döğer boyunun ongunu olan kartal motifinin de yer alması bu görüşü destekler mahiyettedir.

Artuk Bey, Alp Arslan'ın hizmetinde bulunup Malazgirt Savaşı'na katıldı. Ancak savaş sonrasında yapılan Selçuklu-Bizans barış antlaşmasının bozulması üzerine, Sultan Alp Arslan bütün Selçuklu kuvvetlerinin Anadolu'nun fethine devam etmelerini emretti. Artuk Bey'i de bu kuvvetlerin başkumandanlığına tayin etti. Sultan Melikşah devrinde (1072-1092), Artuk Bey idaresindeki Türk kuvvetleri Kızılırmak'ı geçip Orta Anadolu istikametinde Bizans'a karşı fetihlerde bulunarak İzmit'e kadar ilerlediler (1073). Artuk Bey burada Bizans'ın iç mücadelelerine karıştı. Daha sonra Melikşah tarafından kendisine iktâ edilen Hulvan bölgesine çekildi. Ardından da Abbasi halifesine karşı ayaklanma halinde bulunan Şii akideli Ahşâ

ve Bahreyn Karmatilerinin itaat altına alınmaları için görevlendirildi ve bu görevi başarıyla sonuçlandırdı.

Bu sırada Diyarbekir bölgesi, Selçuklu Devleti'ne tabi olan ve vassallık statülerine aykırı bir tutum izleyen Mervanilerin elinde idi. Sultan Melikşah, vasallar arasında ortaya çıkması muhtemel bir bunalımı önlemek amacıyla, Diyarbekir bölgesini ele geçirmek istedi. Bu maksatla harekete geçen birleşik Selçuklu ordusunda Artuk Bey'de yer aldı. Ancak Amid (Diyarbekir)'in kuşatılması sırasında (1084) Selçuklu ordusunun kumandanı Arap emiri Fahrüddeve Cehir ile çıkan anlaşmazlık ve Melikşah'a olan küskünlüğü nedeniyle, Suriye Selçuklu meliki Tacüddeve Tutuş'un hizmetine girdi. Tutuş'da kendisine Kudüs ve civarını ikta etti. Kudüs'e hâkim olan Artuk Bey ise, Tutuş ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah arasında meydana gelen ve Süleymanşah'ın ölümü ile biten savaşta, Tutuş'un yanında yer aldı. Böylece Artuk Bey uzun mücadelelerden sonra Kudüs'e çekildi. Bununla birlikte Kudüs'te çok kısa bir valilik yaptıktan sonra 1091 yılında vefat etti. Mezarı Kudüs'te Süleyman Mabedi'ne giden yol üzerindedir. Ardından Oğulları Necmüddin İlgazi ve Muinüddin Sökmen onun yerini aldılar.

52

Artuk Bey'in ölümü üzerine Fatımiler, Filistin ve Suriye'deki siyasi etkinliklerini arttırmak için Kudüs'ü kuşattılar. Sökmen ve İlgazi, Fatimilere karşı Kudüs'ü savundularsa da, kuşatmanın uzamasından kaynaklanan imkânsızlık nedeniyle şehri teslim etmek zorunda kaldılar (1096). Kudüs'ü ele geçiren Fatımi komutanı el-Efdal, Sökmen ve İlgazi'ye iyi davranarak, maiyetleriyle birlikte Kudüs'ten ayrılmalarına izin verdi. Kudüs'ü Mısır Fatimilerine kaptıran kardeşlerden Sökmen, Halep meliki Rıdvan'ın yanına geldi. İlgazi ve diğer Artuklu aile fertleri ise, Dımaşk (Şam) meliki Dukak'ın yanına gittiler. Ancak Sökmen, Rıdvan ve Dukak arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak daha önce Tutuş'un kendisine ikta etmiş olduğu Suruc'u ele geçirdi (1096). Bu sıralarda Dukak da Halep'i ele geçirmek maksadıyla harekete geçmişti. Bunun üzerine Rıdvan, Suruc'da bulunan Sökmen'i yardıma çağırdı ve o hiç vakit kaybetmeden harekete geçti. İki kardeş arasında Kınnesrin civarında yapılan savaşta Rıdvan kesin bir zaferle ayrıldı (1097). Bu arada Sökmen ve Sümeysat (Samsat) emiri İlgazi'nin oğlu Süleyman, Musul valisi Kürboğa'nın komutasında harekete geçen Selçuklu kuvvetleriyle birlikte, Haçlıların elinde bulunan Antakya kuşatmasına katıldılar. Ancak Kürboğa'nın Urfa önlerinde boşuna

vakit kaybetmesi ve Selçuklu emirleri arasındaki fikir ayrılıkları nedeniyle Antakya'nın Haçlıların eline geçmesine engel olunamamış (1098).

Urfa, Antakya ve Kudüs gibi önemli şehirleri ele geçiren Haçlılar, genişleme siyaseti güderek, Sökmen'in hâkimiyeti altında bulunan Suruc üzerine yürüyüp şehri ele geçirdiler (1101). Bu sıralarda Sökmen, Suruc'un idaresini kardeşinin oğlu Belek'e bırakmıştı. Haçlıların Suruc'u işgal ettiklerini ve Belek'in de buradan ayrılmak zorunda kaldığını haber alan Sökmen, bir süre sonra Suruc'a gelerek geri almak amacıyla kuşattı. Suruc senyörü Foucher de Chartres ve yeni Urfa kontu olan II. Baudouin kuvvetleriyle birlikte şehri savundularsa da ağır bir yenilgiye uğradılar. II. Baudouin güçlüğüle canını kurtarıp Urfa'ya çekilirken, Foucher hayatını kaybetti. Şehre giren Sökmen iç kaleye çekilen Hristiyan kuvvetlerini sıkıştırdığı sırada, Urfa'da bulunan II. Baudouin, Antakya'ya giderek yeni kuvvetler toplayıp geri dönerek, iç kaleyi kuşatma altında tutan Türkler ile savaşa girişti. İki ateş arasında kalan Sökmen geri çekilmek zorunda kaldı.

Suruc'u terk eden Sökmen, Diyarbekir bölgesinde kendine bir yurt arar iken, Selçuklu emiri Kürboğa, beraberinde Zengî b. Aksungur olduğu halde, İnaloğullarının elinde bulunan Amid'i kuşatmaya başladı. Bunun üzerine Amid hâkimi Sökmen'den yardım istedi. Sökmen yeğeni Yakuti ile beraber, Amid hâkiminin yardımına geldi ise de, çok şiddetli bir çarpışma sonunda Kürboğa galip geldi. Ancak güçlüğüle savaşı kazanan Kürboğa, surları çok sağlam olan Amid'i kolayca ele geçiremeyeceğini anlayarak kuşatmayı kaldırıp, buradan ayrılmak zorunda kaldı.

Musul emiri Kürboğa'nın 1102 yılında vefat etmesi, Sökmen'e Hısn-ı Keyfa'da hâkimiyet kurma fırsatı verdi. Onun ölümü üzerine Musul halkı Türkmen Musa'yı Emir Karaca'ya karşı vali olarak desteklediler. El-Cezire emiri Çökürmüş ise Musa'ya karşı çıktı. Musa'da Sökmen'den yardım istedi ve karşılığında da Hısn-ı Keyfa'yı ve on bin dinar para vermeyi vaat etti. Böylece Sökmen'in desteğini alan Musa, Çökürmüş'ü bozguna uğrattı. Musa kısa bir süre sonra suikasta uğrayarak öldürüldü. Bunun üzerine, Sökmen hiç vakit kaybetmeden kendisine Musa tarafından vaat edilmiş olan Hısn-ı Keyfa'ya giderek burasını Musa'nın naibinden teslim aldı. Böylece Artukoğullarının "Sökmaniye" veya "Sokmanlılar" denilen Hısn-ı Keyfa şubesi 1102 yılında kurulmuş oldu.

Hısn-ı Keyfa Artukluları (1102-1281)

Sökmen, 1102 yılında Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf)'da kurmuş olduğu beyliğini sağlamlaştırmak için Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a bağlılığını arz ederek onun hizmetine girdi. Tapar'ın emriyle de kardeşi İlğazi ile birlikte bazı ayaklanmaları bastırdı. Sökmen'in Hısn-ı Keyfa'ya hâkim olduğu bu sıralarda yeğeni Yakuti, Mardin'i ele geçirdi (1103). Yakuti'nin ölümünden sonra Mardin'e kardeşi Ali hâkim oldu. Fakat Ali'nin Cezire-i İbn Ömer (Cizre) hakimi Çökürmüş ile iş birliği yapması, hatta onun tabiliğini kabul etmek istemesi, Mardin naibini endişelendirdi. Haber göndererek Sökmen'i Mardin'e davet etti. Bu davet üzerine şehre gelen Sökmen, Mardin'i işgal etti. Bu durumu öğrenen Sökmen'in yeğeni Ali, amcasından tekrar şehri kendisine geri vermesini rica etmişse de, Sökmen *"ben burasını ocağımızın sönmemesi, ailemizin devam etmesi için aldım"* diyerek teklifini reddettikten sonra kendisine Cebel-i Cûr (Çapakçur)'u verdi ve o da oraya gitmek zorunda kaldı.

Bu sırada İslâm dünyasında devam eden iç huzursuzluklar ve karışıklıklar Urfa kontu Baudouin du Bourg'a kendi sınırlarını genişletmek ve Müslüman ülkelerine birbiri arkasına akınlar yapmak imkânını verdi. Urfa kontu, Türklerin çok miktarda bulunduğu Diyarbekir Bölgesi ile Suriye Bölgesi'nin bağlantısını kesmek istemekteydi. Bu sebeple Urfa kontu Baudouin ve kardeşi Joscelin'in de içinde yer aldığı Haçlı orduları, iki Müslüman bölgesini birleştiren yol üzerinde bulunan Harran üzerine yürüyerek burayı kuşatıp sıkıştırmaya başladılar. Baudouin ayrıca Antakya prensi Bohemund ile Tankred'i yardıma çağırdı. Harran'ın Haçlı orduları tarafından kuşatıldığını haber alan Sökmen ve Çökürmüş, aralarındaki düşmanlığı bir tarafa bırakarak birleşip, Haçlı ordularına karşı savaşmak için süratle harekete geçtiler. Habur Nehri yakınındaki Resûlayn (Ceylanpınar)'da toplanan bu birleşik Türk ordusu 1104 yılında Baudouin ve kardeşi Joscelin'in kuvvetleriyle karşılaştılar. Belh Çayı kıyısında yapılan savaşta, Haçlılar ağır bir bozguna uğratıldı ve Urfa kontu Baudouin ile kardeşi Joscelin Türklere esir düştü. Bundan sonra Sökmen hareketine devam ederek Haçlıların sığınmış olduğu Şeyhan Kalesi'ni ele geçirdi.

Sökmen Belh Savaşı'ndan sonra Hısn-ı Keyfa'ya döndü. Bu savaş sonunda bütün Türk ve İslâm dünyası Sökmen'in yiğitliğini tanıdı. Bunun sonucu olarak Haçlı saldırılarına maruz kalmış bulunan Trablus hâkimi Fahruddevle b. Ammar, Sökmen'i yardıma ça-

ğırdı. Sökmen, Trablus'a yardıma gideceği sırada Dimaşk atabegi Tuğtekin'den bir mektup aldı. Tuğtekin bu mektubunda ağır hasta olduğunu, ölümünden sonra ülkesinin idaresini ona bırakmak istediğini bildiriyordu. Bu teklifi cazip bulan Sökmen, Trablus'a yardıma gitmekten vazgeçip, Dimaşk'a doğru harekete geçti. Ancak Dimaşk yakınlarındaki Karyateyn yöresine geldiği zaman difteri hastalığına yakalanarak öldü (Ekim 1104). Cenazesi Hısn-ı Keyfa'ya götürülerek orada defnedildi. Artukoğullarının Hısn-ı Keyfa şubesini kuran Sökmen, cesur ve bilgili olduğu kadar, iyilik yapmayı da seven dindar bir kişiliğe sahip idi. Aynı zamanda, İslâm ülkelerinde sürekli bir şekilde ilerleyen ve hâkimiyet alanlarını genişleten Haçlıları ilk defa durduran, kavrayış gücü yüksek bir Türkmen beyi idi.

Sökmen'den sonra yerine oğlu İbrahim geçti. İbrahim, Hısn-ı Keyfa'da kalarak Mardin'e de idari işleri görmesi için Emir Şems adında bir emirini tayin etti. Ancak İbrahim babası kadar başarılı bir idareci olamadı. Bu sırada Mardin amcası İlgazi'nin eline geçti ve ona tabi olmak zorunda kaldı. Beyliği çok kısa sürdü. Hısn-ı Keyfa'da İbrahim ölünce (1108) yerine kardeşi Rukneddin Davud geçti. Davud amcası İlgazi'yle iyi ilişkiler kurdu. Hatta Davud, İlgazi ile Musul emiri Aksungur Porsuki arasında, Dara yakınlarında meydana gelen savaşa, çok kalabalık bir Türkmen kuvvetiyle katıldı ve bu sayede Aksungur Porsuki ağır bir yenilgiye uğradı (1115).

55

Aksungur Porsuki'nin, Bâtıniler tarafından öldürülmesinden sonra yerine İzzeddin Mesud geçti. Ancak Mesud uzun süre yaşamadı ve onun ölümü üzerine (1127) Musul'da bir otorite boşluğu doğdu. Bunun üzerine Irak Selçuklu sultanı Mahmud, İmadeddin Zengî'yi Bağdad şahneliğinden alarak Musul'a Atabeg tayin etti. Zengî, atabeglik topraklarını genişletmek istediğinden Artuklu topraklarına karşı saldırıda bulunmaktaydı Atabeg Zengî'nin bu saldırgan tavrına karşı, Davud amcazâdesi ve Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timurtaş ile anlaştı. Bunlar kendilerine tâbi olan Amid beyi İnaloğlu İl-Aldı'yı da ittifaklarına dâhil ettiler. Türkmenlerden temin ettiği yardımcı kuvvetlerle harekete geçen Davud, 1129 yılında Dara kasabası civarında Atabeg Zengî ile muharebeye girdi, ancak ağır bir yenilgiye uğrayıp Ceziret İbn Ömer (Cizre)'e çekilmek zorunda kaldı. Atabeg Zengî ise Serce ve Dara gibi yerleri kendi topraklarına kattı.

Atabeg Zengî, Artuklulara karşı elde ettiği bu galibiyetten sonra Haçlılara karşı cihada girişti. Bunu fırsat bilen Timurtaş, Mardin'e

giderek sakin bir hayat sürmeye başladı ve ülkesinin imar işleriyle uğraştı. Davud ise çok enerjik ve ihtiraslı bir yapıya sahip olduğundan, bu durumdan istifade edip 1131'de Siirt ve çevresini kendi ülkesine kattı. Ne var ki, bir süre sonra işler tersine döndü. Davud'un bu yayılma siyasetini endişe ile karşılayan Timurtaş, ona karşı Atabeg Zengî'yle anlaştı. Artukluların aralarındaki bu anlaşmazlıktan faydalanan Musul atabegi Zengî, yeniden Diyarbekir bölgesine geldi. Kendisine Timurtaş'ın da yardım etmesiyle İl-Aldı'nın hâkim olduğu Amid şehrini kuşattılar (1133). İl-Aldı ise Hısn-ı Keyfa emiri Davud'dan yardım istedi. Davud beraberinde oğlu Kara Arslan olduğu halde İl-Aldı'nın yardımına geldi. 1134 Nisan'ında Amid şehri önlerinde yapılan savaşta Davud ve İl-Aldı yenildiler. Zengî ve Timurtaş kuşatmaya devam ettilerse de, kuvvetli surlara sahip Amid'i ele geçiremediler ve şehrin civarını yakıp yıkarak geri çekildiler.

Atabeg Zengî'ye yenilmesine rağmen, Davud tekrar kuvvetlerini toplayarak bir Türk beyi olan Şahruh'un hâkimiyetinde bulunan Hani'yi ele geçirdi (1136). Bununla birlikte, Hani'yi tekrar eski sahibine ikta olarak verdi ve kendisine tâbi kıldı. Davud ile Atabeg Zengî arasındaki gerginlik, Suriye'ye gelen Bizans İmparatoru Ioannes II. Komnenos'a karşı, oğlu Kara Arslan komutasında kuvvetli bir orduyu Zengî'ye yardım maksadıyla göndermesi üzerine yumuşadı. Suriye'deki Haçlı kuvvetleriyle birleşen Bizans ordusu Bizâa, Asârib, Maarrat'ün-Numân ve Kefertâb gibi küçük merkezleri ele geçirdiyse de daha fazla etkili olamadı. Yardıma gelen Türk kuvvetlerine karşı bir şey yapamayacağını anlayan Bizans İmparatoru, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Bizans -Haçlı ordusunun zapt ettiği merkezler ise, kısa bir süre sonra Atabeg Zengî tarafından geri alındı. Böylelikle II. Ioannes'in 1138 yılında yaptığı Suriye seferi neticesinde elde etmiş olduğu topraklar elden çıkmış oldu.

Bizans imparatoru II. Ioannes'in İstanbul'a dönüşünden sonra Türk beyleri arasındaki birlik tekrar bozuldu. Zengî 1139 yılında Mardin Artuklularına ait Dara ve Resulayn (Ceylanpınar)'ı işgal etti. Bununla birlikte Timurtaş ile iyi ilişkiler kuran Atabeg Zengî, Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun ile evlendi ve Dara'yı tekrar Timurtaş'a teslim etti. Bunu müteakiben de Timurtaş'ı yanına alarak Davud'un üzerine yürüdü. Davud Musul atabegi Zengî'nin karşısında tutunamayarak oğlu Kara Arslan ile birlikte Amid'e kaçtı. Fakat Davud burada da tutunamadı. Zengî, Amid'de hutbe adına okunmak şartıyla, şehri Timurtaş'a bıraktı (1141). Sonunda Davud yalnız kalınca, oğlu Yakub'u Türkiye

Selçuklu Sultanı Mesud'a göndererek yardım talebinde bulundu ise de, tatmin edici bir sonuç alamadı. Davud bu ağır yenilgiler karşısında çaresiz bir durumda iken, 23 Temmuz 1144 yılında Hani'de öldü. Cenazesi Hısn-ı Keyfa'ya götürülerek Yenicami (Câmiü'l-Muhdes)'de defnedildi. Çok cesur ve atılan olan Davud'un Türkmenler arasında nüfuz ve şöhreti çok büyük idi. Emir verdiğinde, silah taşıyan Türkmenler, hemen etrafında toplanırlardı.

Davud'un yerine oğlu Fahreddin Kara Arslan geçti. Harput ve Palu yöresine hâkim olan Kara Arslan'ın yanı sıra kardeşi Arslandoğmuş'da Malazgirt Kalesi'ne sahip oldu. Ne yazık ki, Kara Arslan'ın hâkimiyeti sırasında Artuklu ülkesi, tekrar Atabeg Zengî'nin tehdidi altında kaldı. Nitekim Zengî, Kara Arslan'ı zayıflatmak için Hani, Ergani, Çermük, Sıvan, Cebel-Cûr ve Karyateyn beldelerini işgal edip, buraların yönetimini büyük kardeşi Arslandoğmuş'a verdi ve tabiiyeti altına aldı. Kara Arslan, Zengî'nin kendisinin yerine ağabeyi Arslandoğmuş'u geçireceğinden endişe ederek Sultan Mesud ve Urfa kontu II. Joscelin ile anlaşmak zorunda kaldı. Bununla birlikte Atabeg Zengî, Timurtaş ve Arslandoğmuş'un da birliklerini yanına alarak Haçlılara karşı büyük bir cihada girişti. Nihayet, 1144'te o döneme kadar bir türlü alınamayan Urfa'yı fethedip, buradaki Haçlı kontluğuna son verdi (1144). Ardından Suruç, Bire, Rakka ve Harran'ı ele geçirdi. Urfa'nın alınması Avrupa'da büyük bir şaşkınlık yarattı ve bunun etkisiyle İkinci Haçlı Seferi başladı. Atabeg Zengî, Timurtaş'ın hizmetlerine karşılık Birecik'i ona verdi.

Kara Arslan, Mardin Artuklu emiri Timurtaş'ın da katıldığı ve yeğeni Muhammed bin Ayas (İlyas) bin Gazi'nin komuta ettiği Artuklu kuvvetleri karşısında, Bağın denilen yerde ağır bir yenilgiye uğradı (1145). Bu sırada Zengî, Caber Kalesi'ni kuşatırken, kendi adamları tarafından öldürüldü (1146). Atabeg Zengî'nin ani ölümü Kara Arslan'a Ergani, Çermük Tel- Hazam, Siirt, Tanza ve Tur Abdin beldelerini ele geçirme imkânını verdi. Kardeşi Arslandoğmuş'un ölümü üzerine de Harput ve Palu havalisini ele geçirdi (1147). Daha sonrada Halep'e hâkim olan Nureddin Mahmud ile ittifak yaptı. İkinci Haçlı Seferi'yle Suriye'ye gelmiş olan Franklara karşı açılmış olan cihada, diğer Türk emirleriyle birlikte Nureddin Mahmud'un yanında katıldı. Kara Arslan, 1151 yılında Palu'yu Franklar'dan ve Gerger'i de Ermenilerden temizledi.

1154 yılında Kara Arslan ile Ahlatşahı II. Sökmen arasında şiddetli bir savaş oldu ve Kara Arslan, Tuğtab ile Malazgirt'e kadar olan top-

rakları istila etti. Ancak Mardin Artuklu emiri Necmeddin Alpi'nin araya girmesiyle barış yapıldı. Ardından da Kara Arslan Halep'e gidip, babası Davud zamanından beri atabegler arasında cereyan eden düşmanlığa ve savaşımlara son verdi. Bu seferde iki Artuklu hükümdarı Kara Arslan ile Necmeddin Alpi arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Necmeddin Alpi, Ahlatşahı II. Sökmen ile birleşerek Kara Arslan'ın ülkesini istila ve Telhum'u işgal etti. Kara Arslan'da ordusuyla Muş Ovası'na kadar ilerledi. İki taraf tam bir savaş durumuna gelmişken barış sağlandı ve her iki hükümdar da ülkelerine döndüler.

Kara Arslan 1162'de Harput'u idare eden oğlu Nasreddin'i, Erzen beyi Devletşah'ın kızı ile evlendirdikten sonra, ordusuyla hareket edip Amid'i kuşattı. Mardin emiri Necmeddin Alpi'de Şemseddin Sevinç kumandasında bir kuvvet gönderip kuşatmaya katıldı. Çok şiddetli kuşatma sırasında İnaloğullarının talebi üzerine Danişmendli Yağı-basan yardıma geldi ve damadı Kara Arslan'a barış teklifinde bulundu. Kara Arslan ise bu barış teklifine cevap vermeyerek kuşatmayı terk etti. Buna kızan Danişmendli Yağı-basan da Harput ve Çemişgezek bölgesindeki bazı beldeleri yağma ederek Sumuşki Kalesi'ni fethetti. Buna mukabil Kara Arslan ise Mardin emiri Necmeddin Alpi ve Erzen beyi Devletşah ile birleşerek Çemişgezek taraflarını yağmaladılar. Danişmendlilerden Yağı-basan'a karşı yürüyerek Sivas hududuna kadar ilerlediler (1164). Ancak Atabeg Nureddin Mahmud bir elçi ile haber göndererek "*Haçlılara taarruz ediyor iken, Müslümanların birbiri ile savaşması doğru mudur?*" diyerek onlara ihtarda bulundu. Bu suretle Artuklular ve Danişmendliler anlaştılar. Halep atabegi Nureddin Mahmud'un davetine uyan Hısn-ı Keyfa emiri Kara Arslan, Mardin emiri Necmeddin Alpi, Musul emiri Kedbeddin Mevdud ve bölgedeki diğer bazı emirler, Haçlılara karşı cihada girişerek onları büyük bir bozguna uğrattılar ve Harım Kalesi'ni Haçlıların elinden aldılar. Haçlılara karşı kazanılan bu zaferin ardından Kara Arslan önce Harput'a, daha sonra Hısn-ı Keyfa'ya döndü. Necmeddin Alpi ile Kara Arslan arasındaki iyi ilişkiler iki kardeş Artuklu ülkesinin gelişmesine ve bölgedeki imar faaliyetlerinin hız kazanmasına sebep oldu. Kara Arslan'ın kızı ile Necmeddin Alpi'nin oğlu Kubbeddin İlğazi'nin evlenmesi, bu iki hanedanı daha da birbirine yakınlaştırdı. Bu arada Hısn-ı Keyfa Artukluları ile İnaloğulları arasında devam eden gerginlik de giderildi.

Kara Arslan yirmi üç yıllık bir hükümdarlıktan sonra, 1167 yılının Temmuz ayında öldü ve Hısn-ı Keyfa'da yaptırmış olduğu türbesi-

ne defnolundu. Yerine oğlu Nureddin Muhammed geçti. Nureddin Muhammed, Atabeg Nureddin Mahmud ile dostça münasebetler geliştirdi. Onun Haçlılara karşı giriştiği savaflara bizzat katıldı. Ancak Atabeg Nureddin Mahmud'un ölümü üzerine (15 Mayıs 1174), Suriye'de Selahaddin Eyyubî'nin liderliğinde yeni bir güç olarak Eyyubîler ortaya çıktı. Bu sırada, Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın damadı olan Nureddin Muhammed, harımını yüzünden kayınbabası ile arası açılınca Eyyubîlere meyletti ve Selahaddin Eyyubî'ye karşı bütün hizmetleri yerine getirdi. Nureddin Muhammed, Selahaddin Eyyubî'nin yanında Musul, ardından da Amid kuşatmasına katıldı. İnaloğullarının elinde bulunan Amid teslim olunca (1183), Selahaddin Eyyubî de hizmetine karşılık Amid'in idaresini Nureddin Muhammed'e verdi. Nureddin Muhammed Amid'in asıl sahibi İnalolu Mahmud'a çok saygılı davrandı ve şehri imar ve surları tamir ettirdi. Sonunda Nureddin Muhammed, babası Kara Arslan'ın alamadığı Amid şehrine sahip oldu.

Nureddin Muhammed 1185 yılında ölünce, yerine Kutbeddin II. Sökmen geçti. Selahaddin Eyyubî, II. Sökmen'i yanına alarak Meyyâfârikîn (Silvan) üzerine yürüdü ve şehri kuşatarak ele geçirdi (1185). Burada bulunan Mardin Artuklu hükümdarı Kutbeddin İlgazi'nin dul zevcesinin kızları ile oğulları arasında nikâh kıydı ve Hatah Kalesi'ni de hatun ve kızlarına verdi. Selahaddin Eyyubî'nin 1193'de ölümü ile Artuklu ülkesinde siyasi şartlar değişti. Bu durumdan faydalanan Mardin Artukluları ve Musul atabegleri, II. Sökmen zamanında kaybedilen yerleri kurtarma çabasına giriştiler. II. Sökmen ölmeden önce (1200), sevmediği kardeşi Nâsireddin Mahmud'un yerine, çok sevdiği ve aynı zamanda eniştesi olan Memluklu Ayaz'ı veliaht tayin etmişti. Ancak II. Sökmen'in ölümünden sonra komutanlar Ayaz'ı tahtan indirerek yerine Adıyaman (Hısn Mansur)'dan getirtilen Nâsireddin Mahmud'u geçirdiler. Tahtını kaybeden Ayaz hapse atıldı ise de, Türkiye Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın müdahalesiyle kurtuldu ve Konya sultanının emirleri arasındaki yerini aldı.

Nâsireddin Mahmud, Harput Artuklu hükümdarı İmadeddin Ebu Bekr'in ölümü üzerine (1204), Melik Adil'in yardımı ile tekrar Harput'u ele geçirip Hısn-ı Keyfa'ya bağlamak istedi. Ancak İmadeddin Ebu Bekr'in oğlu Nizamedin önce Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın sonra da Gıyaseddin Keyhüsrev'in himayesini istedi. Nitekim Gıyâseddin Keyhüsrev'in gönderdiği kuvvetler karşısında

Nâsireddin Mahmud Arnid'e dönmeye mecbur oldu. Halep hükümdarı Melik Zahir'in ölümü ve Melik Adil'in Dimyat'ta çıkan Haçlılarla meşgul olması Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'a Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da fetihlere girişme imkânı verdi. Sultan 1218 yılında Halep hudutlarına girince, Mardin Artuklu emiri Artuk Arslan ve Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Nâsireddin Mahmud, Eyyubîlerin tabiiyetinden ayrılarak, Türkiye Selçuklularını matbu tanıyıp ittifak yaptılar. Fakat 1220 yılının başında İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine Hısn-ı Keyfa emiri Nâsireddin Mahmud derhal gelip el-Melikü'l-Eşref'e bağlılığını arz etti. Müteakiben de onunla birlikte Mardin kuşatmasına girişti. Bu hizmetinden dolayı Nâsireddin Mahmud'a Hani ve Cebel Cur verildi. Ancak Mardin kuşatılamadı.

Nâsireddin Mahmud'un 1222 yılında ölmesi üzerine, yerine oğlu Melik Mesud geçti. Melik Mesud zamanında Melik Kâmil, 1231 yılında Amid üzerine bir sefer yapıp şehri ve civarını ele geçirdi. Amid'den sonra Hısn-ı Keyfa'yı da fetheden Melik Kâmil, Artukluların Hısn-ı Keyfa şubesine son vermiş oldu (1232) Hükümdarlığı kaybeden Melik Mesud, Kahire'ye götürüldü ve orada kendisine bir ikta verildi. Fakat sonra hapse atıldı. Melik Kâmil ölünce de Hama'ya geldi. Hama'dan da Moğollara gitti ise de, onlar tarafından öldürüldü.

Mardin Artukluları (1106 – 1409)

Artukoğullarının Mardin şubesinin kurucusu olan Necmeddin İl-gazi, Kudüs'ün Fatimîler tarafından alınmasından sonra, Bağdad'a gelerek Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın hizmetine girdi. Sultan Muhammed Tapar, onu Bağdad şahneliğine tayin etti. Dört yıl bu görevi yürüten İl-gazi, yine sultanın emri ile şahnelikten uzaklaştırıldı (1105). Bundan sonra Diyarbekir bölgesinde kendisine bir hâkimiyet sahası aramaya başladı. Kardeşi Sökmen'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu İbrahim, Mardin'i yönetmek üzere Emir Şems adında birini tayin ederek Hısn-ı Keyfa'ya döndü. İşte Mardin Şems'in idaresi altında iken, İl-gazi maiyetindeki Türkmenlerle gelerek, yeğeni İbrahim'in baskısıyla Mardin'i Emir Şems'den aldı. Böylece 1106 yılında *Mardin Artukluları* veya *Tabaka-i İl-gaziye* denilen Mardin şubesi kurulmuş oldu.

İl-gazi Mardin'e hâkim olduğu sırada, Türkiye Selçuklu sultanı Kılıç Arslan ile Büyük Selçuklu emirlerinden Çavlı arasında Habur nehri kenarında yapılan savaşta, Çavlı'nın yanında yer aldı ve Halep hâkimi Rıdvan ile beraber Kılıç Arslan'a karşı savaştı. Bu savaşı kay-

beden Kılıç Arslan Habur nehrini atıyla geçmek isterken boğularak öldü (1107). Ancak Çavlı, Kılıç Arslan'a karşı kendi safında savaşmış olan İlgazi'yi yakalatarak daha önce Türkmenler için vermiş olduğu paranın kendisine verilmesini istedi. İkisi arasında yapılan tartışma sonunda İlgazi aldığı paraları geri vermek şartı ile Çavlı ile anlaştı. Bunu müteakiben de İlgazi Mardin'e geldi ve burada çok kalmayarak Çavlı'nın hâkimiyetinde bulunan Nusaybin'i ülkesine kattı. Bu arada Çavlı kazandığı zaferden sonra devlete vergisini ödemekte ihmalkâr davranması ve Muhammed Tapar'a baş kaldırması sebebiyle Musul hâkimliğinden zorla uzaklaştırıldı ve hâkim olduğu topraklar Emir Mevdud'a ikta edildi. Bunun üzerine Çavlı, İlgazi'ye haber göndererek sultana karşı işbirliği yapmayı teklif edip, Nusaybin'e doğru hareket etti. Ancak bu teklifi kabul etmeyen İlgazi oğlunu Nusaybin'i savunması için bırakıp Mardin'e gitti. İlgazi, bu sırada Emir Mevdud'u destekleyerek birlikte Harran'ı Haçlıların elinden aldılar. Mevdud da Harran'ın idaresini İlgazi'ye verdi.

Haçlıların Suriye'de başarı kazanarak genişlemeleri üzerine, halifenin Sultan Muhammed Tapar nezdinde girişimde bulunmasıyla, Selçuklu sultanı, Mevdud komutasında kalabalık bir orduyu Urfa'nın kurtarılması için Haçlılar üzerine gönderdi (1111). Bu orduda Ahlat şahı Sökmen el-Kutbî, Meraga hâkimi Ahmedil, Porsuk'un iki oğlu ve Erbil hâkimi Ebu'l Heyca da bulunmaktaydı. İlgazi ise bir miktar asker ile oğlu Ayaz'ı gönderdi. Bu ordu Urfa şöyle dursun, kırk beş gün kuşattığı Tell Başır Kalesi'ni bile alamadı. Halep'e gelindiğinde de Sökmen el-Kutbî'nin hastalığının ağırlaşması üzerine, o askerleriyle birlikte ordudan ayrıldı ve Fırat kıyısındaki Balis şehrinde hayata veda etti. Sökmen'in tabutu ülkesine götürülürken Artuklu İlgazi gazâ ve cihad esnasında vefat eden bu emirin ve askerlerinin mallarını almak için yollarını kesmekte tereddüt bile göstermedi. Ancak Sökmen'in askerleri beylerinin tabutunu ortalarına aldıktan sonra Artukluları bozguna uğrattıkları gibi, epey ganimet de ele geçirdiler. İlgazi'nin asla mazur görülmeyecek bu hareketi Sökmen ile aralarının iyi olmamasından ileri gelmişti. Sökmen'in tabutu ilk önce Meyyâfârikîn'e, sonra da Ahlat'a götürülüp orada defnedildi.

İlgazi, Dimaşk'ı tehdit eden Haçlılara karşı Musul emiri Mevdud'un komutasında yapılan sefere katılmayarak, yine bir miktar asker ile oğlu Ayaz'ı gönderdi. İlgazi'nin oğlu Ayaz'ın da katıldığı Mevdud komutasındaki bu ordu 1133'te Suriye'ye girdi. Burada Haçlılarla küçük çapta bazı çatışmalar olduysa da kışın yaklaşmasıyla bu

seferden de kesin bir netice alınamadı. Mevdud'un Batiniler tarafından öldürülmesi üzerine Sultan Muhammed Tapar, Musul ve çevresine Aksungur Porsuki'yi tayin etti ve Haçlılara karşı yapılan cihadın başkomutanlığına onu getirdi. Selçuklulara bağlı bölgedeki bütün emirlere haber göndererek Porsuki'ye katılmalarını emretti. Yalnız Mardin emiri İlgazi yapılan bu çağrıya uymadı. Ne var ki, Selçuklu ordusu Mardin'i muhasaraya başlayınca, İlgazi oğlu Ayaz'ı bir Türkmen birliği ile bu sefere göndereceğini Porsuki'ye bildirdi. Porsuki ise bizzat kendisinin bu sefere katılmayışını sebep göstererek oğlu Ayaz'ı hapsettiği gibi Mardin çevresini yağmaladı ve Dara'yı kuşattı.

Bu gelişmeler üzerine İlgazi, yeğenleri Hısn-ı Keyfa emiri Davud ve Belek'in yardımını alarak Dara yakınlarında karargâh kurmuş olan Posuki'nin ordusuna ani bir baskın yapıp, çok şiddetli bir savaştan sonra onu ağır bir yenilgiye uğrattılar (1115). Bu sırada Ayaz da kurtarıldı. Böylece Porsuki'nin Mardin ve çevresinde yapmış olduğu tahribatın acısı alındığı gibi, Posuki'nin ordusu da Dara'dan Nusaybin'e çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilgiyi öğrenen Muhammed Tapar hiddete kapılarak İlgazi'yi tehdit etti. Korkuya kapılan İlgazi, kendisi gibi sultanla arası açılmış olan Tuğtegin ile ittifak yapmak amacıyla Dımaşk'a gitti. Ne var ki ikisi de Selçuklulara karşı koyamayacaklarını anladıkları için Antakya hâkimi Roger'i de ittifaka dahil ettiler.

İlgazi, Suriye'de bulunduğu sırada Hıms emiri Hayır Han b. Karaca'nın düzenlediği bir baskın sonunda esir edildi. Bunu haber alan Tuğtegin, İlgazi'yi kurtarmak için bir süre Hıms'ı kuşattı. Ancak İlgazi'nin öldürülmesi tehdidi karşısında çekilmek zorunda kaldı. Sultan Muhammed Tapar'dan beklenen kuvvetlerin gecikmesi üzerine Hayır Han endişelenerek, oğlu Ayaz'ın kendisine rehin verilmesi karşılığında İlgazi'yi serbest bıraktı. Bu sefer İlgazi, Ayaz'ı kurtarmak için toplayabildiği Türkmenler ile tekrar Hıms'ı kuşattı. Muhammed Tapar, İlgazi ve Tuğtegin'in Haçlılarla birleşip kendisine karşı cephe aldıklarını öğrenince, bunları cezalandırmak ve daha sonra Haçlılara karşı cihad etmek için, Hamedan emiri Porsuk b. Posuk komutanlığında bir orduyu görevlendirdi. Bu birleşik ordu Dımaşk atabegliğine bağlı Hama üzerine yürüyerek orayı zapt etti ve sultanın emri üzerine burasını Hıms emiri Hayırhan'a verdi. Hayır Han da daha önce rehin aldığı Ayaz'ı Emir Porsuk'a teslim etti. Bu durum karşısında endişeye düşen İlgazi ve Tuğtegin, An-

takya Haçlı kontu Roger'den yardım istediler. Fakat, Roger'in bu teklifi olumlu karşılmasına rağmen, iki birleşik ordu birbirleriyle savaşmaktan kaçındılar. Emir Porsuk'un çekilmesi üzerine İlgazi de Mardin'e geri döndü. Ayaz ise Porsuk tarafından öldürüldü.

Öte yandan Halep'in yönetimini kendi tekelinde toplayan Atabeg Lülü'nün ölümüyle Halep'de iç karışıklıklar sürüp gitmekteydi. Bu durum karşısında Haçlı ordularının da Halep'i işgal etmelerinden korkan halk, çok sayıda Türkmen kuvvetine sahip olan ve uzun bir süre Bağdad'ta şahnelik görevini başarıyla yürütmüş, yönetim işlerinde başarı kazanmış olan İlgazi'yi Halep'e davet ettiler. Bu teklif üzerine İlgazi, oğlu Timurtaş ve çok az sayıda askerle Halep'e gelerek şehri teslim aldı ve düzeni sağladıktan sonra Timurtaş'ı vekil bırakarak Haçlılara karşı asker toplamak maksadıyla Mardin'e gitti. Böylelikle 1117 yılında Halep şehri Mardin Artuklularına bağlandığı gibi Suriye Selçuklu Melikliğinin Halep Kolu fiilen sona ermiş oldu. Halep'ten sonra Balis ve Buzaa'yı ele geçiren İlgazi, 1119'da Antakya kontu Roger'in komuta ettiği Haçlı ordusunu Tell-Afrin'de büyük yenilgiye uğrattı. İlgazi, Roger'inde öldürüldüğü bu zaferle bütün Hristiyan âlemini matem içerisinde bıraktığı gibi, Halep'i de Haçlı tehlikesinden kurtarmış oldu. Bu büyük başarısı dolayısıyla Abbasi halifesi tarafından kendisine hilat ve tebriknâme gönderildi.

İlgazi bundan sonra harekâtına devam ederek Artak Kalesi'ni kuşattı. Ancak kale muhafızının yanıltıcı bilgi vermesi sebebiyle, kale kuşatmasından vazgeçilerek Antakya şehrine doğru hareket edildi. Bu sırada Kudüs kralı II. Baudouin'in kuvvetleri Tell-i Danis'de yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilen bu Haçlı kuvvetleri Burc-i Hab'da bir kere daha yenilgiye uğrattılıp, ağır zayıyat verildi. Buna rağmen Türk kuvvetleri kesin bir sonuç elde edemedikleri için İlgazi Mardin'e döndü (1120).

Haçlılara karşı yaptığı savaşlarla ünü gittikçe artan İlgazi, Irak Selçuklu sultanı Mahmud tarafından Gürcüler üzerine sefere tayin edildi. İlgazi yanına damadı Dübeys'i de alarak harekete geçti. Bu sefere İlgazi'nin yanında Gence meliki Tuğrul, Bitlis ve Erzen beyi Togan Arslan ve diğer bazı Türk beyleri de kendi kuvvetleriyle katıldılar. Fakat bu birleşik Türk ordusu, Kıpçaklarında yer aldığı Gürcü kralı David tarafından Tiflis yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattıldı (1120). Haçlılara karşı büyük başarılar elde etmiş olan İlgazi bu savaş sırasında carunu zor kurtardı ve Mardin'e döndü. İlgazi Mardin'e döndüğü zaman halife ve sultana isyan etmiş olan damadı

Dübeys (Hile emiri)'in bağışlanması için oğlu Timurtaş'ı bir heyetle Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın oğlu Sultan Mahmud'un yanına gönderdi. Sultan bu isteği kabul etmedi ve Timurtaş dönmek isteyince de harap bir şekilde olan Meyyâfârikîn'i Ahlatşahların elinden alarak İlgazi'ye iktâ etti. İlgazi'de Meyyâfârikîn'e giderek şehri Ruzzukî'den teslim aldı (1121). Böylece Mardin Artuklularının önemli merkezlerinden biri olan Meyyâfârikîn, Artukluların hâkimiyetinde en güzel dönemini yaşadı.

Gürcistan seferinden Mardin'e dönen İlgazi, oğlu Süleyman'ın Halep'te kendisine isyan ettiği haberini aldı. Hemen harekete geçerek Halep'e gitti. Süleyman babasının huzuruna çıkarak özür diledi ve babası onu affetti. İlgazi de oğlunu isyana teşvik edenleri hapsetti. Fakat bir süre sonra oğlunu sarhoş bir halde görünce çok hidetlenip öldürmek istedi ise de Süleyman Dimaşk'a kaçarak canını kurtardı. Süleyman'ın bu tavrına çok içerleyen İlgazi, onun yerine kardeşinin oğlu Süleyman b. Abdulcabbar'ı Halep naibi tayin edip tekrar Mardin'e döndü. İlgazi bundan sonraki dönemde yeğeni Belek ile birlikte Haçlılarla mücadeleye girişti (1122). Kudüs kralı II. Boudouin ve Urfa kontu Jocelin'in bütün kuvvetleriyle karşı çıkmasına rağmen savaş olmadı ve İlgazi Halep'e, Belek ise Malatya'ya doğru hareket etti. Fakat Jocelin ve Urfa kontluğu naibi Galeran du Puiset, Belek'i takip ettikleri için Urfa önlerinde karşılaştılar. Yapılan savaşta Haçlılar yenildiği gibi her iki Haçlı kontu da esir alınıp Harput'ta götürülerek zindana atıldılar. Bu ağır yenilgi Hristiyanları çok üzdü. Mardin Artuklu Beyi İlgazi, Haçlılara karşı yanında yeğeni Belek ve Atabeg Tugtegin olduğu halde Zerdana Kalesi üzerine sefere çıktığı bir sırada hastalandı. Önce Halep'e, sonra Mardin'e ve daha sonra da Meyyâfârikîn'e gitti. 19 Kasım 1122 Pazartesi günü yaklaşık altmış yaşında iken öldü. Böylece İslâm âlemi Haçlılara karşı çıkardığı en güçlü şahsiyetlerden birini kaybetmiş oldu. İbnü'l Ezrak'a göre önce es-Sedilli denilen yerde defnedildi. Daha sonra ise oradan alınarak Sultan Kubbesi adıyla bilinen (I. Kılıç Arslan'ın Türbesi)'nin doğusunda bulunan Mescidü'l Emir'e nakledildi. 1143 yılında ise buradan da alınıp Mardin'deki Mescidü'l-Hızır'a nakledildi. Nihayet oğlu Hüsameddin Timurtaş, Mardin Kalesi dışında bir şehitlik ve içerisine de bir türbe yaptırarak İlgazi'yi ve diğer Artuklu büyüklerini buraya naklettirerek defnettirdi. Dolayısıyla İlgazi'nin mezarı kuvvetli bir ihtimalle Mardin'in güney batısında yer alan şehitlikte bulunmaktadır.

İlgazi'nin ölümünden sonra büyük oğlu Süleyman Meyyâfârikîn'e, küçük oğlu Hüsameddin Timurtaş Mardin'e, yeğeni Bedrüddevle Süleyman da Halep'e hâkim oldu. İlgazi'nin diğer bir yeğeni Belek ise Harput ve Palu'da kendi beyliğini kurdu. I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evlenen Belek, Türkiye Selçukluları'na ait Malatya'yı da hâkimiyetine aldı (1113) ve Anadolu'daki Türk emirlerinin en kuvvetlisi oldu. Mardin Artuklu emiri Timurtaş, Haçlılara karşı verdiği mücadeleler ile tanınan amcaoğlu Belek'in yanında Menbiç kuşatmasına katıldı. Bu kuşatma sırasında Belek kaleden atılan bir okla vurularak şehit oldu. Naşı Timurtaş tarafından Halep'e götürülerek Makam-ı İbrahim mezarlığında defnedildi (1124). Timurtaş ise Menbiç kuşatmasından vazgeçerek Halep'e gidip şehri teslim aldı. Daha sonra ise güvendiği bir adamını vekil bırakarak Mardin'e döndü. Böylece Belek'e ait yerler Mardin Artuklularının hâkimiyetine geçti. Timurtaş, Hille emiri Dübeys b. Sadaka'nın başarısızlıkla sonuçlanan Halep kuşatmasını bertaraf ettikten sonra, Belek'in daha önce Harput ve Palu Kalesinde esir etmiş olduğu, Haçlı liderlerini onlar ile yaptığı bir anlaşma sonunda serbest bıraktı. Ancak Haçlı liderleri Timurtaş'ın gerek siyasi ve gerekse askeri alandaki zayıflığını görerek, anlaşma şartlarını yerine getirmedikleri gibi, son Selçuklu sultanı Sultanşah ve Dübeys b. Sadaka'nın müttefiki olarak Halep'i kuşattılar. Mardin'de bulunan Timurtaş kardeşi Meyyâfârikîn emiri Süleyman'ın ölüm halinde olduğunu bildiğinden, onun mirasına konmak amacıyla şehri savunmadı. Bu nedenle Halep Mardin Artuklularının elinden çıktı. Bununla birlikte kardeşi Süleyman'ın ölümü üzerine Meyyâfârikîn'e sahip oldu. Diğer taraftan Nusaybin'in, Musul'a yeni atanmış olan Atabeg İmadeddin Zengî tarafından ele geçirilmesine ise engel olmadı (1127).

Nusaybin'in İmadeddin Zengî'nin eline geçmesi üzerine, Timurtaş, Hısn-ı Keyfa emiri Davud ve Amid emiri İnaloğlu İl-Aldı ile ittifak kurup bütün Türkmenleri orduya katılmaya çağırdılar. Aleyhine kurulan ittifakı öğrenen İmadeddin Zengî harekete geçerek Mardin ile Nusaybin arasında müttefik orduyu mağlup etti. Ayrıca Serci şehrini de ele geçirdi. Davud bu yenilgiden sonra Cizre'ye gidecek orayı yağmaladı. Bunun üzerine Zengî Davud'un topraklarına girmek istedi. Ancak coğrafi şartların elverişsizliği sebebiyle bu kararından vazgeçip Dara'ya yöneldi ve burayı fethetti. Timurtaş ise Mardin'e giderek sakin bir hayat sürmeye ve şehrin imarıyla meşgul olmaya başladı.

Lakin Davud'un Mardin Artuklu topraklarına doğru hâkimiyet alanını genişletmesi Timurtaş'ı endişelendirdiği gibi, iki Artuklu hanedanı arasındaki ittifak da bozuldu. Bu sefer Timurtaş, Atabeg Zengî ile ittifak kurarak İnaloğlu İl-Aldı'nın hâkim olduğu Amid şehrini kuşattılar. İl-Aldı ise Hısn Keyfa emiri Davud'dan yardım istedi. Davud beraberinde oğlu Kara Arslan olduğu halde İl-Aldı'nın yardımına geldi. Nisan 1134'te Amid önlerinde yapılan savaşta Davud ve İl-Aldı yenildiler. Zengî ve Timurtaş kuşatmaya devam ettilerse de, kuvvetli surlara sahip Amid'i ele geçiremeyince şehrin civarını yakıp yıkarak geri çekildiler. Bu hadiseden iki yıl sonra, 1136'de Timurtaş, Mervanilerin elinde bulunan Hatah Kalesi'ni fethederek Mervanilere son verdi.

66

1137 yılında Bizanslıların Suriye'ye gelmeleri üzerine Mardin Artuklularının da yer aldığı bir ittifak yapıldı. Yalnız Bizanslıların bölgeden çekilmesiyle birlikte, Atabeg Zengî ile Timurtaş'ın arası bozuldu. Zengî, Mardin Artuklularına bağlı Dara ve Res'ül Ayn şehirlerini işgal ettiği gibi, Mardin üzerine yürüdü. Fakat Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'la evlenmesi suretiyle iki devlet arasında yeniden anlaşma sağlandı ve Dara Timurtaş'a geri verildi. Bu evlilik bağı neticesinde Mardin Artukluları Zengî'ye bağlı olmayı kabul ettiler. Timurtaş, Haçlılara karşı yaptığı mücadelesinde İmadeddin Zengî ile birlikte hareket etti ve Urfa'nın fethi sırasında en büyük destekçilerinden birisi oldu. Urfa'nın fethini Suruç, Bire, Rakka ve Harran şehirlerinin alınışı takip etti. Atabeg Zengî, verdiği desteğin mükafatı olarak Bire'yi Timurtaş'a verdi. 1144 yılında Urfa'nın ve civarının Müslümanlar tarafından yeniden ele geçirilmesi Avrupa'da büyük bir şaşkınlık yaratmış ve İkinci Haçlı Seferi'nin başlamasına neden olmuştur.

Bu hadiseden iki yıl sonra, 1146'da İmadeddin Zengî'nin ölünce, fırsatı kendi lehine değerlendirmek isteyen Timurtaş, Hani Sivan, Cebel-i Cur, Bilkarneyn, Şabahtan el-Mevzer, Tell-Mevzer, Cemileyn ve Resulayn-ı Habur şehirlerini hâkimiyeti altına aldı. Ancak bu şehirlere Dara'yı da eklemek isteyince, İmadeddin Zengî'nin oğlu Seyfeddin Gazi ile karşı karşıya geldi. Şehri kendi hakimiyetine almak isteyen Seyfeddin Gazi, Dara üzerine yürüyüp burayı ve Mardin yöresindeki bazı köyleri ele geçirdi. Seyfeddin Gazi'ye karşı koyamayacağını anlayan Timurtaş, kızı Zümrüd Hatun'u onunla evlendirmek suretiyle yeniden bir anlaşma sağladı. Fakat bu dostluk Seyfeddin Gazi'nin 1150'deki ölümüne kadar devam etti. Damadı-

nun ölümünü fırsat bilen Timurtaş, bu tarihte Dara'yı da toprakları içerisine dahil edip el-Hacib Yunus b. Babaş ed-Dunaysirî'yi oraya vali tayin etti. Böylece birçok kez el değiştiren Dara, Mardin Artuklularının hâkimiyetine girmiş oldu. Sınırlarını daha da genişletmek isteyen Timurtaş, 1151'de Franklar'ın elindeki Sümeysat, Kefersud ve Bire'yi ele geçirdi. Aynı yıl içerisinde Amid'e giderek, halkına baskı ve zulüm yapan Nisan oğlunu da itaat altına aldı.

Mardin Artuklu Beyliği'ni otuz iki yıl boyunca son derece başarılı bir şekilde yöneten Hüsameddin Timurtaş 1154 yılında Mardin'de öldü ve kendi yaptırdığı şehitliğe defnedildi. İbnü'l Ezrak'a göre Timurtaş ilim ve sanat erbabını seven, onlara sevgi ve ikramda kusur etmeyen, çok cömert, faziletli, kusuru olmadıkça kimsenin canına kastetmeyen âlim bir emirdi.

Hüsameddin Timurtaş'ın yerine oğulları arasında en tecrübeli olanlarından Necmeddin Alpi geçti. Necmeddin Alpi eski Türk hâkimiyet telakkisine göre kardeşlerinden Cemaleddin Serbi'yi Hani, Silvan ve Kulp bölgesine, diğer kardeşi Behram'ı ise Dara'ya emir tayin etti. Ayrıca Zahireddin Ebu'l-Feth Muhammed'i divan reisliğine, Mueyyedüddeve Kerimü'l-Ebû Mansur Hâlid'i maliye ve Mühezeb el-İrakî'yî de divan müşavirliğine atayıp bu şekilde ülkesinde istikrarı sağlamış oldu.

Necmedin Alpi, Hısn-ı Keyfa emiri Kara Arslan ile Ahlat şahı II. Sökmen arasında vukû bulan savaşta arabuluculuk yaparak barışmalarını sağladı ve II. Sökmen'in ülkesi Ahlat'a gitti II. Sökmen'in yanında yetişen oğlu İlgazi'yi almak istedi ise de bu isteği kabul edilmedi. Zira II. Sökmen, oğlu olmadığı için yeğeni ve Necmeddin Alpi'nin de oğlu olan İlgazi'yi sarayında büyütüyor ve ona veliahdı ve varisi gözüyle bakıyordu. Mardin'e dönen Necmeddin Alpi, daha sonra Meyyâfârikîn'e giderek kendi adına nisbetle *el-Fulusu'n-Necmiyye* denilen sikkeleri bastırdı.

1157 yılında Necmeddin Alpi ile Kara Arslan arasında anlaşmazlık baş göstermesi üzerine Necmeddin Alpi, Ahlat şahı Sökmen ile birleşerek Kara Arslan'ın ülkesini istila etti. Kara Arslan ordusuyla Muş Ovası'na kadar ilerledi. İki Artuklu hanedanı arasında savaş çıkmak üzereyken taraflar anlaşarak ülkelerine döndüler. Bu sırada Gürcü kralı Giorgi, Erzurum-Bayburt Saltuklu emiri İzzeddin Saltuk'u ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Ani şehrini de ele geçirmişti. Saltuk ve damadı II. Sökmen buna seyirci kalmayarak birlikte Giorgi'nin üzerine yürümeye karar verdiler. Kars ve

Sürmeli Hâkimleri ile Dilmaçoğlu Bitlis-Erzen emiri Fahrüddeve Devletşah'tan başka Sökmen'in eniştesi Alpi'de ittifaka dâhil edildi. Fakat bu beyler Alpi'yi beklemeden Ani'yi kuşattılar. (1162). Alpi Malazgirt'e vardığında Türk kuvvetlerinin Ani önlerinde ağır bir yenilgiye uğradıklarını öğrenince Mardin'e geri döndü.

Necmeddin Alpi, Fahreddin Kara Arslan ile bir ittifak yaparak, Şemseddin Sevinç kumandasındaki bir kuvveti İnaloğulları'nın elindeki Amid'i kuşatmak üzere gönderdi. Kuşatmanın şiddetlenmesi üzerine İnaloğulları'nın talebiyle Danişmendli Yağı-basan yardımı gelerek damadı Kara Arslan'a barış teklifinde bulundu. Ancak Kara Arslan bu teklife olumlu cevap vermediği gibi kuşatmayı da terketti. Kara Arslan'ın bu tavrına çok kızan Danişmendli Yağı-basan, Harput ve Çemişgezek Bölgesi'ndeki bazı beldeleri yağmalayıp Sumuşki Kalesi'ni fethetti. Kara Arslan ise buna karşılık olarak Mardin emiri Necmeddin Alpi ve Erzen beyi Devletşah'la ittifak kurup Çemişgezek taraflarını yağmaladı. Ayrıca Danişmendli hakimiyetindeki Sivas hududuna kadar ilerledi (1164). Fakat Atabeg Nureddin Mahmud'dan gelen: “- Haçlılara taarruz ediyor iken, Müslümanların birbiri ile savaşması doğru mudur?” yönündeki ihtarı üzerine taraflar arasında tekrar uzlaşma sağlandı. Böylelikle Türk beyliklerinin birbirleriyle mücadeleleri sona erdiği gibi Haçlılara karşı yapılan cihada da dahil olmaları sağlanmış oldu.

Necmeddin Alpi, Nureddin Mahmud'un davetine uyarak Hısn-ı Keyfa emiri Kara Arslan, Musul emiri Kubbeddin Mevdud ve bölgedeki diğer bazı emirlerle birlikte hareket ederek Haçlıları ağır bir bozguna uğrattılar ve Harım Kalesi'ni Haçlıların elinden aldılar (1164). Haçlı ordusu tamamen yok edildi, esirler arasında Antakya kontu Bohemund ve Trablus kontu Raimond gibi Haçlı liderleri de vardı.

Alpi ile Kara Arslan arasındaki iyi ilişkiler iki kardeş hanedanın yükselmesine yardım ettiği gibi ülkelerindeki imar faaliyetlerinin de gelişmesini sağladı. Alpi oğlu Kutbeddin İlgazi'yi Kara Arslan'ın kızıyla evlendirmesi iki hanedanı daha da yakınlaştırdı. Bu sayede saygınlıkları arttı. Kara Arslan'ın 1167 yılında ölümü bu gücü azalttı ise de, onun yerine geçen oğlu Nureddin Muhammed babasının siyasetini takip ederek gerek Necmeddin Alpi, gerekse Nureddin Mahmud ile dostâne ilişkilerini devam ettirdi. Bu arada Alpi Musul atabegi Mevdud ve oğulları ile de iyi ilişkiler kurdu. Ne var ki 1170'te Mevdud'un ölümüyle birlikte ilişkiler bozuldu.

Necmeddin Alpi, Mardin Artuklu Beyliğini yirmi yıl idare ettikten sonra 1176 yılında öldü. Mardin'deki Hüsamiye Medresesi'ne defnedildi. Ancak son dönemlerde bu medrese ile birlikte Alpi'nin mezarı da yok edilmiştir. Alpi'nin yerine daha önce veliahd tayin etmiş olduğu oğlu II. Kutbeddin İlgazi geçti. Amcaları Hani emiri Cemaleddin ve Birecik emiri Şahabeddin Muhammed, önceleri Kutbeddin İlgazi'nin hâkimiyetini tanımadılarsa da, bir süre sonra Hani emiri Cemaleddin Mardin'e gidip itaatini bildirdi. Fakat Şahabeddin Muhammed'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Muineddin, Musul hâkimi Mesud'a bağlandığını bildirdi. Onun bu tavrına karşın Kutbeddin İlgazi de dostu ve akrabası olan Musul atabeginden müsaade alarak Birecik'i kuşattı. Bu durum karşısında Muineddin, bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Selahaddin Eyyubî'ye başvurarak bağlılığını bildirip yardım talebinde bulundu. Selahaddin Eyyubî bu teklifi kabul etti. Ancak Haçlılarla mücadele ettiği için Kutbeddin İlgazi'ye elçi göndererek Birecik kuşatmasını kaldırmasını istedi. Kutbeddin İlgazi bu talebi kabul etmeyip bir müddet daha Birecik'i kuşattı ise de bir netice elde edemeyince kuşatmayı kaldırdı (1182). Ertesi yıl Selahaddin Eyyubî, el-Cezire bölgesini istila hareketine girişti. Bu sırada Mardin Artukluları dışındaki beylikler Selahaddin Eyyubî'ye bağlılıklarını bildirdiler. Hatta Hısn-ı Keyfa emiri Nureddin Muhammed, Selahaddin Eyyubî'nin yanında Musul kuşatmasına katıldı. Dara emiri Samsamüddin Behram el-Artukî ise Musul kuşatması dönüşü Selahaddin Eyyubî'ye bağlılığını bildirdi. Eyyubîlerin bu yayılmacı siyasetine karşı Mardin emiri Kutbeddin İlgazi, Ahlat şahı II. Sökmen, Musul atabegi İzzeddin Mesud ve Bitlis-Erzen beyi Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah bir ittifak kurarak Mardin yakınlarındaki Harzem'de toplandılar. Zira bu emirler arasında kan ve akrabalık bağı vardı. Kutbeddin İlgazi'nin başkanlığında kendisine karşı toplandıklarını haber alan Selahaddin Eyyubî Resulayn'a hareket etti. Ancak müttetik Türk kuvvetleri Eyyubî hükümdarı ile karşılaşmayı göze alamayarak dağıldılar. Bundan sonra Selahaddin Eyyubî'nin 1183'te Amid'i alıp Hısn-ı Keyfa emiri Nureddin Muhammed'e teslim etmesi, Mardin Artukluları'nı siyasi ve stratejik açıdan etkiledi. Bu olaydan sonra Mardin Artukluları'nın bölgedeki etkisi yavaş yavaş zayıflamaya başladı.

Kutbeddin İlgazi 1184 yılında daha genç sayılabilecek bir yaşta öldü. Oğulları henüz küçük oldukları için Ahlat şahı II. Sökmen yeğeninin oğullarından Hüsameddin Yavlak Arslan'ı Mardin Artuklu tahtına

oturtup dirayetli ve iyi niyetli bir emir olan Nizameddin Alp Kuş'u da ona atabeg tayin etti. Ayrıca Alp Kuş'u Yavlak Arslan'ın annesiyle evlendirdi. 1185'te II. Sökmen'in ölümü üzerine Mardin'in idaresi tamamen Alp Kuş'un eline geçti. Nitekim Mardin Ulu Camii'nde yer alan vergi ve resimlerin ilgasına dair 1186 tarihli kitabede, Alp Kuş bir hükümdar gibi zikredilip, Yavlak Arslan'ın adının ondan sonra anılması kendisinin kudretini göstermesi bakımından önemlidir. Yavlak Arslan adına Mardin ve Meyyâfârikîn'i yöneten Alp Kuş, Eyyubîlere karşı temkinli davranarak Meyyâfârikîn Kalesi'ni tahkim ettirdi. Ancak Selahaddin Eyyubî, Musul'u kuşattığı sırasında II. Sökmen'in öldüğünü haber alınca, kuşatmayı kaldırarak çok önemli bir şehir olan Ahlat'ın yolunu tuttu. Sultan, yolu üzerinde önemli bir kale olan Meyyâfârikîn'i kuşattı. Artuklu emiri Esedüddin Yarankuş şehri akılcıca savundu. Bir aydan fazla kuşatılan kale, Selahaddin Eyyubî'nin hileye başvurup Esedüddin Yarankuş ve halkı barışa zorlamasıyla kale teslim edildi (1185). Böylece uzun zamandan beri Mardin Artuklularının elinde bulunan önemli merkezlerden birisi olan Meyyâfârikîn kaybedildiği gibi Mardin Artukluları da Eyyubîlere tâbî oldu. Bu tâbiyet Selahaddin Eyyubî'nin 1193'te vefatıyla kalktı. Çünkü bölgedeki Türk emirlerinden Ahlat şahı Seyfeddin Bektemur, Musul emiri İzzeddin Mesud ile kardeşi Sincar emiri İmadeddin, Mardin Artuklularıyla ittifak yaparak Eyyubîlere cephe aldılar. Bu doğrultuda önce el-Melîkû'l-Âdil'e bir elçi göndererek topraklarından çekilmesini istediler. Ancak Suruç ile Resulayn arasında savaş vaziyeti almış olan İzzeddin Mesud'un hastalanıp Musul'a ve kardeşi İzzeddin'in Sincar'a dönmesi üzerine Mardin emiri Yavlak Arslan tekrar Eyyubîlere tabi oldu. Ancak bu tabilik de uzun sürmedi. El-Melîkû'l-Âdil 1199'da ordusuyla harekete geçerek Mardin yolu üzerindeki Resulayn (Ceylanpınar) ve Düneysir (Kızıltepe)'i ele geçirerek Mardin'i kuşattı. Kuşatmanın uzaması üzerine Mardinlilerden birisi el-Adil ile irtibat kurdu ve halkın şehri kendisine teslim etme niyetinde olduğunu haber verdi. Böylece şehrin varoşlarına hakim olan el-Adil kalenin kuşatmasını daha da güçlendirdi. Bir süre sonra şehirde kıtlık ve salgın hastalık başgösterdi. El-Adil şehri ele geçirmek üzereydi. Ancak tam bu sırada Mısır hükümdarı Melik Aziz Osman'ın vefat haberini alınca Mardin kuşatmasını oğlu el-Kâmil'e bırakıp Dımaşk'a gitti.

El-Adil'in Mardin'i kuşatması, Musul hâkimi Nureddin ile Diyarbekir ve el-Cezire emirlerinin çok ağırına gitmişti. Bu beyler Eyyubîlerin kendilerine de hayat hakkı tanımayacaklarını çok iyi

biliyorlardı. Bu nedenle, Eyyubî Devleti içerisindeki siyasi karışıklıklardan istifade etmeye karar verip bir ittifak meydana getirdiler. Bu çerçevede Musul atabeyi Nureddin Arslanşah, Sincar hâkimi Kutbeddin Muhammed ve Cizre hâkimi Muizzeddin Sencerşah Eyyubîlere karşı mücadelesinde Mardin Artukluları'nın yanında yer almak gayesiyle Harzem'e geldiler. Babasına vekâleten Mardin kuşatmasını devam ettiren ve şehri ele geçirmek üzere olan el-Kâmil, müttefik atabegler ordusunun geldiğini öğrenince kuşatmayı bırakıp onlarla savaşa tutuştu. Onun surların önünden ayrılmasını fırsat bilen Mardin Artuklu ordusu da kaleden çıkarak Eyyûbî ordu-suna arkadan saldırdı. Yapılan savaşta müttefik ordular karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan el-Kâmil çekilmek zorunda kaldı.

Bu şekilde Eyyubî tehlikesini atlatan Yavlak Arslan, 1200 yılında Mardin'de öldü ve Hatuniye Medresesi'ne defnedildi. Yerine kardeşi Nasıruddin Artuk Arslan geçti. Fakat onun da devleti idare etme gücü yoktu. Bu nedenle idari işler Alp Kuş ve memlûku Lü'lü'nün elindeydi. Eyyubî saldırılarının devam ettiği bu dönemde Mardin kaç kez daha kuşatıldı ise de, bölgedeki Türkmenlerin kargaşalık çıkarmaları nedeniyle ele geçirilemedi. Nihayet Halep hâkimi ez-Zâhir'in araya girmesiyle Eyyubîler ile Mardin Artukluları arasında barış sağlandı. Bu sırada Artuk Arslan adına Mardin Artukluları'nın siyasi idaresini elinde bulunduran Alp Kuş hastalanmıştı. Onu ziyaret bahanesiyle Mardin'e giden Artuk Arslan, hem Alp Kuş'u hem de Lü'lü'yü öldürterek 1204 yılında Mardin'in idaresini kendi kontrolüne aldı. Daha sonra Ahlat halkının talebi doğrultusunda bu şehre doğru hareket etti ise de, Ahlat hakimi Balaban'ın ricası üzerine tekrar Mardin'e döndü.

Her ne kadar geçici bir sükûnet sağlanmış olsa da, Eyyubîler ile Artuklular arasındaki mücadele gizliden yahut açıktan bu dönemde de devam ediyordu. Bu nedenle 1210 yılında Mardin Artukluları, saf değiştirerek hutbeyi Türkiye Selçukluları adına okutma kararı aldılar. Ancak tam bu dönemde Eyyubîlerin Gürcüler karşısında elde ettiği zaferi öğrenince yeniden Eyyubîler'e tâbî oldular. Bu durum 1218 yılına kadar devam etti. Söz konusu yıl, Eyyubîlerin yayılmacı siyasetinden bunalan Artuk Arslan, Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü ve Amid sahibi Nasıreddin Mahmud ile anlaşarak Türkiye Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus adına hutbe okutmaya başladı. Fakat bir süre sonra bölgedeki emirlerle anlaşılan el-Eşref'in ekonomik ambargo uygulamaya başlaması üzerine bir kez daha

zoraki barış sağlandı ve hutbe tekrar Eyyûbîler adına okutulmaya başlandı. Bu arada Artuk Arslan, Eyyubîler ile ilişkilerini daha da geliştirmek amacıyla el-Melikü'l-Muazzam'ın kızlarından biriyle evlendi ve kendi kızını da el-Melikü'l-Muazzam'a verdi.

Ancak sağlanan bu barış da çok uzun süreli olmadı. 1226 yılında el-Eşref'e karşı, Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü, Dımaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam ve Mardin emiri Artuk Arslan'ın yer aldığı yeni bir ittifak daha kuruldu. Zaman içerisinde bu ittifaka Harezmşah hükümdarı Celaleddin Mengübertî de dahil edildi. Anlaşma gereği Erbil atabeyi Muzafferüddin Gökbörü Eyyûbî hakimiyeti altındaki Musul'a saldırdı. Buna karşın el-Eşref de Mardin'i kuşattı. Bu sırada Dımaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam da Hıms ve Hama şehirlerini ele geçirmiş, buradan kardeşine yazdığı mektupta "*Mardin ve Halep'ten çekilmesi halinde kendisinin de Hıms ve Hama'dan ayrılacağını*" yazmıştı. Kardeşinin mektubunu alan el-Eşref Mardin'den ayrılarak ülkesine geri döndü. Ancak bu saldırılar sırasında Mardin ve çevresi harabeye dönmüş, kıtlık ve pahalılık yüzünden halkın önemli bir kesimi göç etmişti.

Mardin Artukluları, Eyyubîlerin bu dönemdeki düşmanca siyaseti karşısında zor durumda kalınca rotayı bir kez daha Türkiye Selçukluları'na çevirdiler. Bu sırada Türkiye Selçukluları da Doğu Anadolu'da yayılmaya başlamış, ülke içerisinde I. Alâeddin Keykûbad oldukça güçlü bir idare tesis etmişti. Sultan I. Alâeddin Keykûbad'da bağlılıklarını arz eden Mardin Artukluları Amid'i kuşattılar. Bu arada Alâeddin Keykubad da sırasıyla Urfa, Harran ve Rakka'yı ele geçirdi. Ancak el-Melikü'l-Kâmil bir süre sonra bu şehirleri geri aldığı gibi Mardin Artuklu hakimiyet sahasındaki Düneysir'i de tahrip etti (1236). I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Selçukluların başına geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Eyyubîler'in elinden aldığı Sincar ve Nusaybin'i Artuk Arslan'a iktâ olarak verdi. Artuk Arslan ise Selçuklular adına hutbe okutmaya başladı. Bu dönemde Türkiye Selçukluları Artuklu ülkesine çok önem veriyorlardı. Nitekim dönemin tarihçilerinden İbn Bibi: "*Anadolu Selçukluları Meyyâfârikîn ve Mardin'e hâkim olmadıkça sancakları daima bağlı kalacaktır*" diyerek bölgenin önemini ifade etmiştir.

Mardin Artukluları ile Türkiye Selçukluları arasındaki ilişkiler iyi bir zeminde devam ederken, yaklaşık otuz beş yıldır hükümdarlık yapan Artuk Arslan 1239 yılında öldü ve kendi yaptırdığı Zatü's-Semanin Medresesi'ne defnedildi. Ölümünden sonra yerine I. Nec-

meddin Gazi geçti. Eyyubî ülkesindeki siyasi ihtilaflardan faydalanan Necmeddin Gazi 1242'de Eyyubîlerin Halep koluna karşı Meyyâfârikîn Eyyubî hâkimi Şahabeddin Gazi'yle anlaşarak Urfa, Harran ve Cizre'yi ele geçirdi. Ardından yörede yerleşmiş olan Cellaeddin Harezmsah'a ait askerleri de kendi taraflarına çekti. Ancak 1243 yılında Habur Ovası'nda Halep Eyyubî kuvvetleriyle yaptığı savaşta yenilince Eyyubîler Mardin'e kadar ilerlediler.

Necmeddin Gazi'nin hâkimiyeti sırasında Moğollar Diyarbekir ve Meyyâfârikîn bölgesine geldiler. Suruç, Harran ve Urfa'ya kadar akın ve yağmalarda bulundular. Moğollar, 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçukluları'nı yenilgiye uğrattınca, Anadolu'da Moğolların ilerleyişini durduracak bir kuvvet kalmamıştı. Hülagü Han 1257 yılında Suriye seferine çıktığı zaman Şahzade Yaşmut komutasındaki bir birliği Mardin ve Meyyâfârikîn'in fethiyle görevlendirdi. Yaşmut, uzun bir kuşatmadan sonra Meyyâfârikîn'i ele geçirdi. Müstahkem kaleye sahip Mardin ise sekiz ay boyunca direndi. Bu süreçte Mardin'de halkın aç, susuz ve perişan bir hale düşmesinin yanı sıra veba salgını da baş gösterdi. Öyle ki Necmeddin Gazi de bu hastalıktan dolayı öldü ve yerine Muzafer Kara Arslan geçti.

Moğol baskısı altında çaresiz kalan Kara Arslan, bazı taleplerinin karşılanması karşılığında şehri Moğollara teslim edip Hülagü Han'ın huzuruna gitti. Kendisini gayet hoş karşılayan Hülagü Han, Mardin'in idaresini yeniden Kara Arslan'a verdi. Fakat Kara Arslan'ın Memlükler ile anlaşma olasılığına karşı kaleyi yıktırmayı da ihmal etmedi. Bu şekilde Moğol tehlikesini atlatan Kara Arslan, sakin bir hükümdarlık dönemi geçirdi. Bu arada Memlükler'e karşı seferlerinde sadık bir vassal olarak İlhanlı ordusundaki yerini aldı. Nitekim İlhanlıların 1260'taki Musul ve 1281'deki Suriye seferlerine Kara Arslan da katılmıştı.

Otuz üç yıl gibi uzun sayılacak bir hükümdarlıktan sonra 1291 yılında Mardin'de ölen Kara Arslan kendi yaptırdığı Muzaferiyye Medresesi'ne defnedildi. Yerine geçen oğlu Şemseddin Davud'un da üç yıl sonra vefat etmesi üzerine Mardin Artukluları'nın başına II. Necmeddin Gazi geçti. Saltanatı döneminde İlhanlılar ile ilişkilerini daha da kuvvetlendiren II. Necmeddin Gazi'ye sadakatinin karşılığı olarak İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından 1302 yılında Diyarbekir bölgesi ve Diyar-ı Rabia'nın idaresi verildiği gibi sultan unvanı da tevcih edildi. II. Necmeddin Gazi daha sonra kızı Dünya Hatun'u Olcaytu Han ile evlendirmek suretiyle kurduğu akrabalık

neticesinde pek çok imtiyaz elde etti. İlhanlılar ile Mardin Artukluları arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler 1312'de II. Necmeddin Gazi vefatına kadar devam etti. Mardin'de Hüsamîye Medresesi'ne defnedilen II. Necmeddin Gazi'nin yerine sırasıyla İmadeddin Alpi ve Şemseddin Salih Mahmud geçtiler.

İmadeddin Alpi'nin sadece on yedi gün süren saltanatı sonrasında başa geçen Şemseddin Salih dönemi ağırlıklı olarak Memlûklarla mücadele içerisinde geçti. Onun, 1315'te sınırlarını ihlal edip Mardin ve Koçhisar (Düneysir)'ı yağmalayan Memlûkları protesto amacıyla Mısır'a bir elçi gönderdiği bilinmektedir. 1317'de Amid halkı Şemseddin Salih'e karşı ayaklanmış, ayaklanma Cacaoğlu Alâeddin oğlu komutasındaki Türkmenler vasıtasıyla bastırılabilmişti. Aynı yıl Amid Memlûklar tarafından kuşatılıp tahrip edilmiştir. Diyarbakır Kalesi surlarında yer alan 1330 tarihli bir yazıttan, şehrin o dönemde Mardin Artukluları'na bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

1336 yılında İlhanlı Devleti'nin yıkılması üzerine Süleyman Han ve Çobanlılar Diyarbakır bölgesine gelip Şemseddin Salih'in hâkimiyetini tanıdılar. İlhanlı Devleti'nin yıkılması birçok Türkmen oymağının Doğu Anadolu'da hakimiyet mücadelesine girmesiyle sonuçlanmıştı. Bu dönemde bilhassa Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri bölgede nüfuz sahibi olmaya başladılar. Tam da bu sırada, 1360 yılında, cömertliği ve iyilikseverliğiyle tanınan Şemseddin Salih, seksen yaşındayken öldü ve Mardin'deki Şehidiye Medresesi'ne defnedildi.

Yerine geçen oğlu Melikü'l-Mansur Ahmed, Karakoyunlu Türkmenlerinin reisi Bayram Hoca'nın saldırısına karşı, bir elçi göndererek Celayir hükümdarı Sultan Üveys'ten yardım istedi. Mardin'e gelen Üveys, Ramazan ayını Mardin'de geçirdikten sonra, yanına Ahmed'i de alarak Muş Yazısı'na geldi. Burada yapılan ve her iki tarafın da ağır zayıat verdiği savaşta Bayram Hoca bozguna uğrayarak kaçtı. Böylece Ahmed ile Üveys arasında bir dostluk kurulmuş oldu. Bu olaydan dört yıl sonra 1367'de, Ahmed'in zehirlenerek öldürülmesi üzerine yerine oğlu Şemseddin Salih Mahmud geçti ise de, o da babasını öldürttüğü suçlamasıyla dört ay sonra öldürülünce, Mardin Artukluları'nın başına bu defa Muzaffer Fahreddin Davud geçti. Onun döneminde Mardin'de çıkan salgın hastalık neticesinde pek çok insan öldü. Hakkında çok az şey bilinen Davud, Mardin'de on yıllık bir hâkimiyet sürdükten sonra 1376'da öldü ve Hüsamîye Medresesine defnedildi.

Onun ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Necmeddin İsa Karakoyunlular ile mücadeleye devam etti. 1384 yılında Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed ile yaptığı savaşı kaybetti. Bu arada bölgede Timur tehlikesi baş gösterdiği için, düşman olan bu iki devlet birleşip Timur'a karşı birlikte mücadele etmeye karar verdiler. Ayrıca Memlûk sultanı Berkuk'tan da yardım istediler. Fakat Timur'un Mardin'e yaklaşması üzerine Sultan İsa ona bağlılığını bildirmek zorunda kaldı ve böylece Mardin'e dokunmayan Timur, Resul Ayn ve Ruha (Urfa)'yı ele geçirdi. Urfa'da bulunduğu sırada Hısn-ı Keyfa ve Erzen emiri Ali'nin bağlılığını kabul eden Timur, Necmeddin İsa'ya da haber göndererek Mısır seferine katılmasını emretti. Ancak onun bu talebe ilgisiz kaldığını görünce *"bir vilâyetin ortasında düşman varken başka memleketin fethine gitmek için bir töre/yasak yoktur"* diyerek Mardin üzerine yürüdü. Necmeddin İsa, Timur'un Mardin'i kuşatmasından önce şehirden ayrıldı ise de ona esir olmaktan kurtulamadı. Necmeddin İsa'nın Mardin'den ayrılırken kardeşlerine ve adamlarına kaleyi kesinlikle Timur'a teslim ve şehri terk etmemelerini söylemiş, hatta daha da ileri giderek *"Eğer ben size bin mektup yazıp şefaât dilesem dahi aldırış etmeyiniz. Çünkü ben kendimi size ve memleketime feda ediyorum"* dediği rivayet edilir.

75

Necmeddin İsa'nın bu kesin tavrını öğrenen Timur'un, onu hapsedmesi üzerine veziri Alâeddin Altınbuğa, Mardin Artuklu tahtına İsa'nın yeğeni Melik Salih'i çıkardı. Fakat bu sırada Timur, Necmeddin İsa'yı affetti ve kızlarından birini oğlu Emir Ebubekir'e nikâhlayarak akrabalık bağı kurdu. Yaklaşık üç yıl aradan sonra tekrar Mardin'e dönen Necmeddin İsa, yeğeni Melik Salih'den şehri tekrar teslim aldı.

Böylelikle yeniden devletin başına geçen Necmeddin İsa, Timur'un Memlûklular ile savaşması yönündeki talebini bir kez daha reddedince, Mardin 1401'de Timur orduları tarafından bir kez daha kuşatıldı. Kuşatmanın uzaması üzerine Mardin'in ele geçirilmesi işini Akkoyunlu hükümdarı Kara Yölük Osman Bey'e bırakan Timur, Anadolu içlerine doğru ilerleyişini sürdürdü. Bu arada Timur'dan af dileyen Necmeddin İsa tekrar affedildi. Ancak bir kaç yıl sonra bölgedeki hakimiyetini genişletmek isteyen Kara Yölük Osman Bey'in Mardin'i kuşatmasını üzerine, Halep'teki Türkmen beyi Çeküm'den yardım istedi. Müttefik ordu Amid dışında Kara Yölük Osman'ın ordusuyla karşılaştılar. 1407 yılında yapılan savaşta Akkoyunlular galip geldiği gibi Çeküm ve Necmeddin İsa da öl-

dürüldüler. Necmeddin İsa'nın ölümüyle büyük kayıplara uğrayan Artuklular Mardin surları içinde sıkışıp kaldı.

İsa'nın yerine geçen oğlu el-Melikü's-Sâlih Şihâbeddin Ahmed, Mardin'i Akkoyunlular'a karşı savunamayacağını anlayınca, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'la anlaşarak 1409 yılında şehri ona teslim etti. Bu tavırına karşılık Kara Yusuf, Musul'u Ahmed'e verdi ise de bir süre sonra Kara Yusuf'un askerlerinden birinin Ahmed'i zehirleyip öldürmesiyle yaklaşık üç asırlık Mardin Artukluları da tarihe karışmış oldu.

Harput Artukluları (1185-1233)

Çubuk oğlu Mehmed Bey'in Harput ve çevresindeki hâkimiyetine, Artukoğlu İlgazi'nin yeğeni ve kardeşi Behram'ın oğlu olan Belek son verilmiştir. Bilindiği üzere 1094 yılında Suriye Selçukluları hükümdarı Tacüddeve Tutuş, Emir Bozan'ı öldürdükten sonra, ona ait Urfa havalisindeki şehirleri maiyetindeki beylere tevcih ederken Suruc'u da Belek'e vermişti. Fakat bir süre sonra Belek Suruc'u kaybedip, Haçlılar karşısındaki ittifak da bozulunca, Harput ve çevresini kendisine hâkimiyet sahası olarak seçerek, burada bir beylik kurmuştur (1112). Belek, o sırada Tuğrul Arslan namına Malatya'da hüküm süren I. Kılıç Arslan'ın karısıyla da evlenerek Malatya'yı da kendi topraklarına katmıştır. Daha sonra Mengüceklere ait olan Dersim çevresini işgal etmişse de, amcası İlgazi ile Haçlılara karşı cihada gittiği sırada Mengücek oğlu İshak, 1118 yılında buraları geri almıştır. Fakat Belek ertesi yıl, Kemah'a kadar Mengücek ilini istila etmiş ve mukavemet edemeyeceğini anlayan Mengüekli İshak, Trabzon Dükası Constantin Gabras ile ittifak yapmıştır. Gabras ile daimi olarak cihad halinde bulunan Danişmendli Emir Gazi de bu durumda derhal Belek ile birleşmiştir. Karşılıklı iki müttefik kuvvetin 1120 yılında yaptıkları savaşta Constantin Gabras ve Melik İshak mağlup ve esir olmuşlardır.

Belek'in şöhretini sağlayan en önemli faaliyetleri Haçlılara karşı kazandığı zaferlerdir. Üstün bir savaşçı olan Belek, birkaç yıl içinde Kudüs kiralı, Urfa kontu ve diğer bazı Haçlı ileri gelenlerini mağlup ve bir çoğunu esir etti. Onun bilhassa Urfa kontu Josselin de Courtenay ve Birecik Senyörü Galeren de Puiset ile birlikte birçok Haçlı şövalyesini esir edip Harput Kalesi'ne hapsetmesi şöhretini daha da arttırmıştır. Belek, hâkimiyetini kısa zamanda Harput'tan Halep'e ve Mardin'e kadar genişleterek Artuklu birliğini kurmuştur.

1123 yılı baharında Kudüs kralı Boudouin, esir Urfa kontunu ve diğer şövalyeleri kurtarmak için büyük bir ordu ile Harput seferine çıkmıştır. Bu sırada Gerger Kalesi'ni kuşatmakla meşgul olan Belek, bu saldırıyı haber alınca derhal kuşatmayı kaldırarak Haçlı kuvvetlerini karşılamaya çıkmış ve Samsat yakınlarında karargah kurmaya hazırlanan Kral Boudouin'i ani bir baskınla perişan ettiği gibi kendisini de esir almıştır. Aldığı esirler de beraberinde olduğu halde Gerger Kalesi'ni tekrar kuşatan ve fetheden Belek, Boudouin'i de Urfa kontunun yanına hapsedtikten sonra Antakya istikametine sefere çıkmış, fakat yolda, bir baskın sonucu hapisteki esirlerin kurtulduklarını ve kalenin gayrimüslim unsurlar tarafından ele geçirildiğini öğrenince süratle geri dönüp kontrolü sağlamıştır. Ancak bu hengame içerisinde Urfa kontunun kaçmasına engel olamamıştır. Ertesi yıl Suriye üzerine sefere çıkan Belek'in Menbiç Kalesi'nin kuşatma hazırlıklarını teftiş ederken kaleden atılan bir okla vurulup şehid edilmesi üzerine Artuklu birliği de dağılmıştır.

Harput Belek'ten sonra Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Davud'un eline geçti. Fakat Belek'in hatunu ve Malatya sultanı Tuğrul Arslan'ın annesi de bu mirasta hak iddia edince iki taraf arasında 1125 yılında meydana gelen savaşta Selçuklular galip geldi. İki taraf Arap emiri Sadaka'nın araya girmesiyle barış sağladılar. Davud bu olaydan sonra genellikle Hısn-ı Keyfa'da oturmayı tercih etti ve Harput'u ikinci merkez olarak gördü. Davud ölünce yerine Fahreddin Kara Arslan geçti. Kara Arslan babasının miras hakkı olarak Harput ve Palu çevresine, kardeşi Arslan Doğmuş ise Malazgirt Kalesi'ne sahip oldu. Kara Arslan bu dönemde Anadolu'nun en eski camilerinden biri olan Harput Ulu Camii'ni inşa ettirdi ve şehir halkını da vergiden muaf tuttu.

1163 yılında Kara Arslan'ın, Amid muhasarasıyla meşgul olduğu bir sırada Danişmendli Yağı-basan, Harput ve Çemişkezek bölgelerini istila edip kadın-erkek bütün halkını ve hayvanları Kemah'a sürüp götürmüştü. Ertesi yıl Kara Arslan ile Necmeddin Alpi ve Erzen hâkimi Devletşah, Danişmendli topraklarına geçerek buna karşılık verdiler. Kara Arslan'dan sonra yerine Nureddin Muhammed geçti. Kara Arslan'ın diğer oğlu İmadeddin Ebubekir ise Palu'da hüküm sürüyordu. Bu sıralarda Selahaddin Eyyubî, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu üzerine seferler yapmaktaydı. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki birçok hükümdar gibi Nureddin Muhammed de Eyyubîlere tabi oldu.

Selahaddin Eyyubî'nin Musul seferine hastalığı nedeniyle katılmayan Nureddin Muhammed yerine İmadeddin Ebu Bekir'i vekil olarak gönderdi. Musul kuşatıldığı sırada Nureddin Muhammed'in ölüm haberi geldi. İmadeddin Ebu Bekir, Selahaddin Eyyubî'den Hısn-ı Keyfa'ya hareket etti. Ancak yolda Artuklu tahtına kardeşinin oğlu Kutbeddin Sökmen'in geçtiğini haber alınca Harput'a gidecek burada bağımsızlığını ilan etti. Burada 1204 yılına kadar hüküm süren İmadeddin Ebu Bekir'in ölümü üzerine Eyyubîlerden Melik Adil'in dostu ve müttefiki bulunan Nâsireddin Mahmud, Harput'u ele geçirip tekrar Hısn-ı Keyfa'ya bağlamak istedi. Buna mukabil, İmadeddin Ebu Bekir'in oğlu Nizameddin İbrahim, önce Selçuklu sultanı II. Süleyman ve ardından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in himayesini talep etti. Selçuklu sultanı altı bin süvarinin yanı sıra kendisine tâbî Sümeysat (Samsat) hâkimi Eyyubî hükümdarı Melik Afdal'ı da Harput savunmasına gönderdi. Bu ittifaka karşı koyamayacağını anlayan Nâsireddin Mahmud Amid'e dönmek zorunda kaldı.

Esasen bu dönemde gerek Hısn-ı Keyfa ve gerekse Harput Artukluları siyasi varlıklarını sürdürebilmek için Eyyubîler ile Selçuklular arasındaki nüfuz mücadelesinden ve rekabetten azami derecede faydalanmaya çalışıyorlar, hangi taraf üstünse ona tâbi oluyorlardı. Nizameddin İbrahim, Nâsireddin Mahmud'un kuşatmasından kurtulduktan sonra Harput Kalesi'ni tamir ettirdi. Hangi tarihte öldüğü bilinmeyen Nizameddin İbrahim'in Ahmed ve Hızır adlarını taşıyan iki oğlu vardı. Bu iki kardeşten Ahmed babasının yerine Harput Artukluları'nın başına geçti. Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte Onun da Türkiye Selçukluları'na tâbi olduğu tahmin edilebilir.

Bu dönemde Yassıçemen Savaşı arefesinde Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Celâleddin Hârizmşah, Erzurum hâkimi Cihanşah'ı tabiiyeti altına almış, ona birçok hediye ve hilatlar tevcih ettiği gibi, Harput'a bağlı Kiğı ve Hurşin nahiyelerinin hakimiyetini de ona vermişti. Celâleddin Harizmşah, Yassıçemen Savaşı'nı kaybettikten sonra ise, önce Harput'a kaçmış daha sonra Ahlat üzerinden Azerbaycan'a gitmişti.

İzzeddin Ahmed'den sonra kardeşi Hızır'ın oğlu Nureddin Artukşah Harput hükümdarı oldu. Onun devrinde Artuklular'ın Eyyubîlere tâbi olduğu bilinmektedir. Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın kumandanlarından olan Kemaleddin Kamyâr'ın Eyyubîleri Harput civarında mağlup ettiği savaşta

Eyyubî kumandanlarının Harput Kalesi'ne sığınmaları üzerine yirmi dört gün boyunca kaleyi kuşatan Selçuklu birlikleri 1234 Ağustos'unda şehri ele geçirdiler. Sultan Alâeddin Keykubad bu son Artuklu hükümdarının canı bağışladı ise de artık hüküm sürmesine müsaade etmeyerek Akşehir'i kendisine ikta etti. Böylece 1185 yılında kurulan Harput Artukluları da tarihe karıştı.

Artuklu Devleti'nin Siyasî ve İdarî Yapısı

Kudüs'ü Fatimilere kaptıran Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlga-zi, babalarının hakkı olarak gördükleri Diyarbekir bölgesine gele-rek ayrı ayrı beylikler kurmuşlar, ancak hiçbir zaman tek bir devlet haline gelememişlerdi. Haçlılara karşı yaptığı cihadı ile meşhur olup, İslâm dünyasının hayranlığını kazanan İlga-zi ve yeğeni Belek kısa süreliğine bütün Artukluları kendi otoriterleri altına almışlar ise de, devletin bünyesinde hukuki bir birlik vücuda getirememişlerdi. Esasen eski Türk hukukuna göre devlet, hanedanın müşterek malı sayıldığından Mardin ve Hısn-ı Keyfa'da oturan Artuklu hükümdarları da, kendilerine bağlı kalmak şartıyla hanedan üyelerine toprakların bir bölümünü taksim etmişlerdi. Nitekim Meyyafarikin, Hani, Maden Suruc, Dara ve Birecik şehir ve vilayetleri bir takım şehzade ve beylerin idaresine verilmişti. Artuklular siyasi menfaat ve müşterek tehlikeler karşısında zaman zaman birleşmişler ise de, çoğu kez rekabet ve ihtilaflar sebebiyle kendi aralarında mücadele etmişlerdi. Güçlü komşularının izlediği siyaset bu çatışmaların daha da artmasına neden olmuştu.

Artuk Bey bağımsız hareket ettiği halde oğulları Sökmen ve İlga-zi, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuşlardı. Onlar Selçuklu sultanlarının emrine uymayı, Haçlılar ve Gürcülerle mücadele etmeyi kendileri için görev sayıyorlardı. Bölgede Selçuklu kudretinin zayıflayıp el-Cezire ve Suriye'de Atabegler Devleti ortaya çıkınca, Artuklular bu defa da onlara tâbi olarak Haçlı savaşlarına katıldılar. Sonraki dönemde ise kuvvet üstünlüğüne yönelik siyasi kaygılardan dolayı Atabegler'e, Eyyubîler'e, Türkiye Selçukluları'na yahut İlhanlılar'a tâbi olmayı tercih ettiler.

Artuklular'da adlî ve malî teşkilat Selçuklu teşkilatının küçük bir örneği şeklindeydi. Askerî ve idarî teşkilat bakımından da Selçuklularda olduğu gibi ikta sistemi uygulanıyordu. Ordu, Musul ve Dimaşk atabegliklerindeki gibi üç ana guruptan oluşmaktaydı. Bunların arasında gulam adı verilen kapıkulları, ücretli olan asıl ordu ve istenildiğinde askere alınan yardımcı kuvvetlerdi. Bunun-

la beraber Artukluların başlıca kuvvetlerini göçebe Türkmenler teşkil etmekteydi. Hısn-ı Keyfa Artuklu beylerinden Rükneddin Davud'un Türkmenler üzerindeki nüfuz ve şöhreti o kadar büyüktü ki, kabile reislerine ok gönderdiği zaman, eli silah tutan herkes onun bayrağı altında toplanırdı. Türkmenler bunu mukaddes bir vazife bilirdi.

Artuklularda adli işlere kadılar bakardı darü'l-adl olarak adlandırılan adliye teşkilatının baş kadısına kadı'l-kudat denilirdi. Buna bağlı diğer kadılar hukuki ve şer'i işlere bakarlardı. Ayrıca ordu içerisinde askeri kadılar mevcuttu. Artuklular İslâmi unvanların yanı sıra, İslâmiyet öncesi devirlerin Alp, Sagun, İnanç, Kutlug, Yabgu ve Beg gibi eski Türk unvanlarını da kullandılar. Pehlivan-ı Cihan, Hüsrev-i İran, Emirü'l-İsfesalar el-Kebir, Kutbeddin, Necmeddin ve Fahreddin gibi unvan ve lâkablar da yine Artuklular tarafından kullanılmıştır. Artuklu para ve kitabelerinde, Selçuklular'a tâbi olmaları dolayısıyla sultan unvanını hiçbir zaman kullanmamış, bunun yerine emir, melik ve melikü'l ümera unvanları tercih edilmiştir.

Artuklularda bilhassa askeri ve idari maksatla kullanılan posta teşkilatı mevcuttu. Haberleşmede atlı kuryelerin yanı sıra hızlı koşan develer ve güvercinler kullanılırdı. Nitekim Musul atabegi İmadeddin Zengi, Nusaybin'i kuşattığı sırada, Timurtaş Mardin'den Nusaybin'e posta güvercini ile bir mektup gönderip biraz daha dayanmalarını, büyük bir orduyla beş gün içerisinde yardıma geleceğini bildirmişti. Ancak güvercin Atabeg Zengi'nin adamları tarafından yakalanıp mektupta yer alan beş gün ibaresi yirmi gün şeklinde değiştirilince Timurtaş'ın askerlerinin cesaretini kırılmış ve şehri teslim etmek zorunda kalmışlardı.

İnşa ve İmar Faaliyetleri

Artuklular iktisadi ve ticari imkânlarının büyük bir kısmını ülkesinin imar faaliyetlerine harcadılar. Çok sayıda cami, medrese, imaret, zaviye, hastane köprü, kervansaray ve kele inşa ettiler. Mardin Artuklularının kurucusu İlgazi, Mardin'i savunmak maksadıyla şehrin surlarını yeniden imar ettirirken şehitler için de bir türbe yaptırdı. İlgazi'nin oğlu Hüsameddin Timurtaş da ihtiyacın genişlemesi üzerine şehrin surları dışına güzel bir şehitlik yaptırarak kaledeki ölüleri buraya naklettirdi (1144). Ayrıca bilim adamlarını korumak suretiyle bilim ve kültürün gelişmesine önemli katkılar sağladı. Kendisi de önemli bir âlim olan Hüsâmeddin Timurtaş, Mardin'de büyük bir kütüphane inşa ettirip burası için pek çok ki-

tap topladı. Ayrıca Batman Çayı üzerinde doğu-batı istikametinde taş kemerler üzerine kurulmuş, içinde yolcuların konaklayabileceği odalar bulunan Malabadi (Batman Suyu) Köprüsü'nün inşasını başlattı. Fakat bu köprü oğlu Necmeddin Alpi devrinde tamamlanmıştır. Timurtaş'ın inşa ettirdiği bir diğer eser Hüsamiye Medresesi ve karşısındaki camidir. Artuklular devrinin ilk medresesi İlgazi zamanında, 1123 yılında Halep'te inşa edilmiştir. İbn Şeddad, Halep'te Türkler tarafından kurulan yirmi üç medresenin varlığından söz etmekte ve isimlerini vermektedir.

Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpi de, Koçhisar (Dunaysır/ Kızıltepe)'da cami, medrese, kervansaray, hamam ve çarşı yaptırarak bunlara vakıflar bağlatmıştır. Mardin Ulu Camii'nin inşası da 1172'de Necmeddin Alpi tarafından başlatılmış, dört yıl sonra oğlu Kutbeddin İlgazi tarafından tamamlanmıştır. İlgazi tarafından düzenlenen vakfiyesine göre bu cami, medresesi ve diğer yapılarıyla bir külliye niteliği arz ediyordu. Türkiye Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde geniş bir uygulama alanı bulan külliyeler ilk defa Mardin'de inşa edilmişti. Mardin'in Maristan Mahallesi'nde yer alan Eminüddin ve Câmîü'l-Asfar (Necmeddin) Külliyesi de Mardin Artukluları devrinde inşa edilmiştir. Yine 1152 yılında yıkılan Diyarbakır/ Silvan Ulu Camii Necmeddin Alpi zamanında yeniden inşa edilmiştir.

Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarlarından Fahreddin Kara Arslan ticaret ve ulaşımı hızlandırmak amacıyla Hısn-ı Keyfa, Malatya, Birecik ve Kal'atu'r-Rûm'da birer köprü yaptırmıştır. Dicle üzerindeki, 1116 yılında inşa edilen Hısn-ı Keyfa köprüsü 1166 yılında meydana gelen sel ve depremde hasar görünce tekrar tamir edilmiştir. Elazığ/Harpur Ulu Camii'de yine 1166 yılında inşa edilmiştir.

Mardin Artuklu hükümdarlarından II. İlgazi'nin oğlu Artuk Arslan devrinde Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi (1205), Mardin/Harzem Şeyh Taceddin Mesud Medresesi (1212) ve Mardin/Koçhisar Ulu Camii (1204) inşa edilmiştir. I. Necmeddin İlgazi'nin oğlu Muzafferüddin Kara Arslan kendi adına nispetle Muzafferîye Medresesi'ni yaptırmış, onun oğlu II. Necmeddin Gazi ise seksen odası olduğu için Semanîn Medresesi adıyla da bilinen Şehidiye Medresesi'ni inşa ettirmiş, medresenin geliri olarak da bir kısım dükkân, bağ ve bahçelerin yanı sıra bir değirmen, Koçhisar'da bir han ve Harzem'de bir boyahaneyi vakfetmiştir. Yine bu dönemde Necmeddin Alpi'nin kızı Zübeyde Hatun tarafından Çermik ilçesi-

nin batısındaki, Sinek Çayı üzerinde Haburman Köprüsü inşa ettirilmiştir (1179). Mardin Artukluları'nın son hükümdarı Sultan İsa 1392 yılında Mardin'de Zinciriye Külliyesini inşa ettirmiştir. Ancak bu muhteşem külliye günümüze sadece bir minare kalabilmiştir.

Artuklular devrinde inşa edilen yapılardan biri de Diyarbakır İç Kale'de kazılar sonucu ortaya çıkarılan saraydır. El-Melikü's-Salih Nâsirüddin Mahmud b. Muhammed devrinde (1201- 1222) yaptırıldığı tahmin edilen bu saray Mardin Firdevs, Rişmil, Harizm, Harput ve Hısn-ı Keyfa Artuklu sarayları içerisinde en iyi bilinenidir. Diğer saraylardan Mardin'de Firdevs Köşkü adıyla bilinen saray kısmen ayakta ise de, Rişmil ve Harizm'dekiler artık mevcut değildir.

İktisadî ve İçtimai Hayat

Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi Artuklular'ın hâkimiyetinde belki de tarihin en parlak dönemini yaşamıştır. Bunun en önemli sebebi Artukluların ticarî ve iktisadî faaliyetlere çok önem vermeleridir. Gerçekten Artuklular hem iç ticareti canlandırmak ve hem de dış ticareti geliştirmek amacıyla milletlerarası pazaryerleri (panayır) kurmuşlardı. Buralarda civar ülkelerden gelen çok sayıda yabancı tüccar, hem mallarını sattılar, hem de kendileri için gerekli olan malları satın aldılar. Böylece zaman içinde bu pazar yerleri şehir haline dönüştü. Mardin'in güneyinde yer alan Koçhisar (Dunaysır/Kızıltepe) bu pazar yerlerinden birisiydi. Buraya Diyarbakır ve Anadolu'dan çok sayıda tüccar alış-veriş için gelmekteydi. Bölgede inşa edilen, köprü, kervansaray, cami, medrese ve su kanalı gibi yapılar Artuklular'ın iktisadî gücünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zira Artuklular ticarî ve iktisadî imkânlarının büyük bir kısmını ülkelerinin inşa ve imarına harcamışlardır.

İbnü'l Erzak, Mardin'de Artuklular'dan önce idarecilerin sürtüşmeleri sonucu sık sık meydana gelen iktidar değişikliği sebebiyle iktisadî hayatın durduğunu, Mardin'in yaşanmaz hale geldiğini, iktidar ele alanların saltanatı sürekli kalamayacaklarını bildikleri için halkın mallarını müsadere edip onlara zulüm ve işkence ettiklerini, ancak Necmeddin İlgazi'nin yöreye hâkim olmasıyla birlikte halkın huzura kavuştuğunu ve yolların eşkiyadan temizlenerek ticari faaliyetlerin düzene sokulduğunu yazmaktadır.

Artuklular madencilikte de çok ileri gitmişler yeni maden yatakları keşfedip üretimini yapmışlardır. Ayrıca, gerek iç ve gerekse uluslar arası ticaretin artması sonucunda kendi para sistemini

oluşturup sikke basmışlardır. Nitekim Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timurtaş 1147 yılında, bakır yönünden zengin olan Ergani'ye giderek inceleme yapmış, oradan satın aldığı bakırdan ilk Artuklu parası olan "*Fulu's-Safer*"i kestirmiştir. Sonraki dönemde Necmeddin Alpi, "*Fulu'sü'n-Necmiyye*" adıyla tanınan sikkele-ri kestirmiştir. Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan'da 1160 yılında kendi adını taşıyan bir bakır sikke kestir-miştir. Böylece bir alış-veriş vasıtası ve servet biriktirmenin kıymet ölçüsü olan para, ticaretin yoğun olduğu Artuklu ülkesinde daha çok işlem görmüştür.

Maden üretimi ve işletmeciliğinin yanı sıra dericilik ile el sanatla-rı da çok gelişti. Marco Polo bağ ve bostanlar ile etrafı çevrili olan Mardin ve civarında pamuk ekimi yapıldığı, dokumacılığın çok ge-liştiğini kaydetmektedir. İbn Battûta da Mardin'in İslâm beldeleri-nin en büyük ve en güzel şehirlerinden biri olduğunu, çarşılarının çok şirin inşa edildiğini, tiftikten çok iyi kumaşlar imal edildiğini ve halk arasında çok rağbet gördüğünü yazmıştır.

XII. yüzyılda yaşamış coğrafyacı ve botanikçi el-İdrîsî de, Meyyâfarikin'in güzel bir şehir olduğunu, dokumalarının ihraç edildiğini, keten bezleri, mendil ve şeritlerin ise meşhur olduğu-nu ve bu sanayi ürünlerinin İslâm ülkelerinde çok rağbet gördü-ğünü kaydeder. Hamdullah Kazvinî Mardin'in 236.200 dinar ver-gi ödediğini, hububat, pamuk ve meyve üretiminin bol olduğunu, Meyyafarikin'in 220.000 dinarla Mardin'i takip ettiğini, evvelce bü-yük bir şehir olan Hısn-ı Keyfa'nın 82.500, Siirt'in 46.000 dinar vergi verdiğini kaydeder. Moğollara ödenen bu vergi miktarlarından, adı geçen şehirlerin iktisadi açıdan çok gelişmiş oldukları anlaşılmaktadı-r. Ancak Artuklu ülkesindeki bu canlılık Moğol istilasası ile birlikte hatırı sayılır bir düşüşe geçmiştir.

İlim ve Kültür

Artuklu ülkesi, Suriye ve Irak topraklarında bulunan Şam, Halep, Musul ve Bağdad gibi ilim ve kültür merkezlerinin yakınında ve ticaret yolları üzerinde yer almaktaydı. Artuklu topraklarında si-yasi istikrarın sağlanması ve buna paralel olarak ticaretin çok hızlı bir şekilde gelişmesi, ilmî ve kültürel alandaki seviyeyi de oldukça yükseltti. Bilhassa Artuklu hükümdarları ülkelerinde ilim hayatının gelişmesine büyük katkı sağladılar. Mardin Artuklu hükümdarla-rından Hüsameddin Timurtaş ilim ve sanat erbabını himaye ettiği gibi, kendisi de ilimle meşgul oluyordu. O, misafir ettiği ilim adam-

larıyla tartışma ve sohbet yapacak kadar ileri bir kültüre sahipti. Aynı şekilde yeğeni II. Kutbeddin İlgazi de ilme düşkün birisiydi. Onun Mardinli Hristiyan âlim Ebû Said b. Halid b. el-Mübarek ile iyi bir dostluk kurduğu ve ahlak üzerine sohbetlerde bulunduğu nakledilir. Artuklu hükümdarlarının âlim, edib ve şairleri himaye etmeleri kendilerine ithafen pek çok eser kaleme alınmasıyla neticelenmiştir. Meselâ, Kemâleddin Ebû Salim, *el-İkdu'l-Ferîd li Melikü's-Sa'id* adlı eserini Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi'ye, Ebû Ali b. Ebû'l-Hasan es-Sûfi ise *Urcûze fi Suverü'l-Kevâkibi's-Sâbite* isimli eserini Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Kara Arslan'a ithaf etmiştir.

Artuklular inşa ettikleri medrese, zaviye, imaret ve hastaneler ve bunlara tahsis ettikleri zengin vakıflar ile ilim ve kültürün gelişmesine katkı sağlamışlardır. Artuklular'ın Mardin, Meyyafarikin (Silvan), Koçhisar (Kızıltepe), Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) ve Amid (Diyarbakır) gibi şehirlerde inşa ettikleri medreselerde önemli ilim adamları yetişmiştir. Meselâ Kadı Ebû Bekir Muhallebî, Kadı İmran el-Mâkdîsi, Ebu'l-Kerem el-Mavsilî Koçhisar'daki Şahâbiye Medresesi'nde yetişmişlerdir. Bu medreselerde İslâmî ilimlerin yanı sıra tıp, matematik ve felsefe dersleri de okutulmaktaydı. Cezeri tarafından kaleme alınan *Kitâb fi Ma'rifeti'l-Hiyeli'l-Hendesîye* adlı eser matematik ve mühendislik alanında güzel bir örnektir. Artuklu ülkesinde imar ve inşa faaliyetlerinin çok gelişmesinin bu sahadaki ilmî başarı ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Bu devirde Artuklu ülkesinde imar ve inşa faaliyetleriyle uğraşan meslek sahiplerine Hesabî (mühendis) unvanı verilmekteydi. Karakuş el-Hesabî ve Yâkut el-Hesabî bu devirde isim ve eserleri bilinen Türk mühendisiydi. Ayrıca Koçhisarlı İmadeddin Muhammed, *Makalatü'l-Mürşide fi Dercî'l-Edviyye* isimli eczacılığa ve tıbbâ; yine Koçhisarlı Ömer b. Durmuş et-Türkî de *Hilyetü's-Sırrıyyin* adlı tıbbâ dair eserleriyle tanınmışlardı.

Artuklu ülkesinde teknik alanda da önemli ilerlemeler olmuştur. Hısn-ı Keyfa Artukluları'nın hizmetinde görev yapan Bediüzzaman adlı bir mühendis *Kitâb-ı Câmiü'l-Ulûm ve'l-Amel* adlı bir eser yazarak mekanik ilimde bir sima olarak ortaya çıkmıştı. Bediüzzaman eserinde makineler, pompalar fıskiyeler, su terazileri ve musiki aletleri hakkında teorik ve uygulamalı bilgiler vererek, eserine koyduğu resimler ile de bunların yapılışını ve işletilmesini göstermekte ve bu teknik icatların tamamen kendisine ait olduğunu belirtmekteydi.

Artuklular'da ilim faaliyetlerin yanı sıra şiir ve musikî de oldukça ileri seviyedeydi. Gündelik hayatın dışında bayram ve düğünlerde şiir okunur, müzisyenler eğlencelere katılırlardı. Müzisyenler arasında kadın şarkıcılar da yer alıyordu. Hatta Hısn-ı Keyfa hükümdarı Nureddin Muhammed böyle bir muganniye âşık olmuştu. Bir gönül macerası nedeniyle Kılıç Arslan'ın kızı olan harûmuna karşı fena muamelede bulununca, kayınpederi ordusuyla harekete geçerek kendisini sert bir şekilde uyarmıştı.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Abû'l- Farac İbnü'l- İbri (Gregori Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, I-II, terc.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Basımevi, 1978.

Azimi, Muhammed b. Ali, *Tarih (Selçuklularla İlgili Bölümler H. 430 – 538 = M. 1038/39 – 1143/44)*, yay.: Ali Sevim, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Bundârî, *Zubdet al-Nusra ve Nuhbat al-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev.: Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943.

Ebû Şâme, *Kitabü'l Ravdateyn fi Ahbarü'l Devleteyn*, Kahire 1288.

Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, II, İstanbul 1286.

İbn Bibî, *el-Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, nşr.: Adnan Erzî, Tıpkıbasım, Ankara: TTK Yayınları, 1956; krş.: *Selçuk-nâme*, I-II, trc.: Mürsel

Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbn Battûta, *Seyahatnâme (Tuhfetu'n- Nuzar Fi Garaibi'l- Emsar)*, sad.: Mümin Çevik, Ankara 1983.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, IX, Haydarabad 1359.

İbn Cubeyr, *The Travels, of Ibn Jubyr*, nşr.: Ed. W. Wright Metnine İstinaden M. J. De Goeje, Leiden 1907.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X-XII, trc.: Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

İbn Fakîh, *Kitab el- Büldân*, Neşr: M. J. De Geoeje, Lugdunum Batavorum 1885.

İbn Havkal, *Kitab Şurat al- Arz*, Neşr: J. H. Kramers, Lugdunum Batavorum 1938.

İbnü'l Adim, *Buğyat at –Talab Fi Tarih Halab Selçuklularla İlgili Hal Tercümele- ri*, yay.: Ali Sevim, Ankara 1976.

İbnü'l Erzak, *Meyyâfârikîn ve Amid Tarihi (Artuklular Kısımı)*, Araştırma, İnceleme ve Notları Çev.: Ahmed Savran, Erzurum 1987.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, nşr.: Amedroz, Beyrut 1908.

İmadeddin İsfahani, *El-Bark El Şami*, nşr.: Ramazan Şeşen, C. V, İstanbul 1979.
İstahrî, *Kitab el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Neşr: M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum, 1927.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Çev.: A. Tarzi, İstanbul 1988.

Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, II, trc.: Ahmet Ateş, Ankara: TTK Yayınları, 1960.

Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, nşr.: Ahmet Ateş, Ankara 1960.

Sıbt b. el-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yân*, Haydarabad 1951.

Şeref Han, *Şerefname*, çev.: M. Emin Bozaslan, İstanbul 1990.

Urfalı Mateos, *Vakayinâmesi*, haz.: Hrant. D. Andreasyan, Ankara: TTK Basımevi, 1987.

Yakut al- Hamavî, *Mu'cem el-Büldân*, C. VII, Beyrut 1927.

Araştırma Eserleri

Alptekin, Coşkun, "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, ed.: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1988, s.170-193.

———, "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 415 – 418.

———, *The Reign of Zengi*, Erzurum 1978.

———, *Dımaşk Atabegliği (Tuğ- Teginliler)*, İstanbul 1985.

Altun, Ara, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul 1978.

Ardıçoğlu, Nureddin, *Harput Tarihi*, İstanbul 1964.

Artuk; İbrahim, *Artuk Beğ*, Ankara 1988.

———, "Artuk oğlu Emir Balak ve Mezarı", *Belleten*, XI/41, Ankara 1947, s. 127-135.

———, *Artuk İlinin Tarihi Belgesi*, İstanbul 1938.

———, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul 1944.

———, "Dunaysır'da Artukoğulları Ulu Camii", *Belleten*, X/37, Ocak 1946, s. 167 – 170.

Berchem, Max Van- Strzygowski, J, *Amida*, Heidelberg 1911.

Beysenoğlu, Şevket, *Bütün Yönleriyle Diyarbakır*, İstanbul 1963.

Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul 1979.

———, "Contribution A L'Histoire du Diyar Bakır Au Quatorzieme Siecle", *Jornal Asiatique*, Tome. CCXLII, Anne, 1955, s. 65-100.

———, "Artukids", *The Encyclopaedia of Islâm*, V. I, Leiden- London 1960, s. 662 -667.

- , "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin b. Şeddad'a göre)",
çev.: Neşet Çağatay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/4,
Ankara 1953, s. 93-106.
- , "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", çev.: Yaşar Yücel-Bahaeddin
Yediyıldız, *Belleten*, LI/ 201, Aralık 1987, s.1375-1429.
- Çulpan Cevdet, *Türk Taş Köprüleri, Orta Çağdan Osmanlı Devri Sonuna Ka-
dar*, Ankara 1970.
- Demirkent Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118 – 1146)*, Ankara 1987.
- , *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 – 1118)*, Ankara 1990.
- , *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul 2007.
- Dolapönü, Hana, *Tarihte Mardin*, çev.: Cebrail Aydın, İstanbul 1972.
- Et- Tikriti, El- Eyyubîyan Fi- Şimali's-Şam ve'l Cezire, Beyrut 1981.
- Gabriel, V, *Voyages Archeologiques dans la Turquie*, C.I-II, Paris 1940.
- Göyünç, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991.
- Honigman, E, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul
1970.
- İsmail Galip, *Meskukat-ı Türkmaniye Kataloğu*, İstanbul 1911.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*,
İstanbul 1953.
- Katip Ferdi, *Mardin Muluk-i Artukiyye Tarihi*, yay.: Ali Emiri, İstanbul 1331.
- Köprülü, Fuad, "Artukoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, C. I, s. 617-625.
- Maalouf, Amun, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, İstan-
bul 2006.
- Mayer, H. E, *The Crusades*, London 1972.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.
- Minorsky, V, "Mardin", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, s. 317-322.
- , "Meyyafarikin", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 196-199.
- Newman, Bernard, *Turkish Crusades*, London 1951.
- Ramsey, W. M, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev.: M. Pektaş, İstanbul 1960.
- Runciman Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III, çev.: Fikret Işıltan, Ankara 1987.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959.
- Sevim, Ali, "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*,
XXVI/101, Ankara 1962, s. 121-145.
- , "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI/103,
Ankara 1962, s.501-527.
- , "Sultan Melikşah Devrinde Ahş ve Bahreyn Karmatilerine
Karşı Selçuklu Seferi" *Belleten*, XXIV/94, Ankara 1960, s. 209 -232.

- , "Timurtaş'ın Halep Hâkimiyeti", *Belleten* XV/100, Ankara 1961, s. 571-581.
- , "Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104, Ankara 1962, s. 649-691.
- , *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989.
- Streck, M, "Dunaysır", *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, s. 664.
- , "Tur- Abdin", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XII/II, s. 97-104.
- Sussheim, K, "İlgazi", *İslâm Ansiklopedisi*, V/II, s. 964-967.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, C. I, Ankara 1984.
- , *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.
- Şeşen, Ramazan, *Salahaddin Eyyubî ve Devlet*, İstanbul 1987.
- , "İmad al-Din al Katib al- İsfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s.249-369.
- Togan, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Belek", *İslâm Ansiklopedisi*, II, s. 468-479.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Diyarbakır", *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 605-626.
- , *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
- Zengin, Burhan, *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*, İstanbul 2001.

SALTUKLULAR

—| Abdülkerim Özaydın

Saltuklular, 1071-1202 tarihleri arasında Erzurum, Kars, Pasinler, Tercan, İspir, Oltu, Tortum, Micingerd, Bayburt, Şebinkarahisar ve civarında hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliği olan Saltuklular'ın başkenti Erzurum idi. İslâm kaynaklarında *Kalikala ve Erzenu'r-Rûm* şeklinde geçen Erzurum, Hz. Osman zamanında 653 yılında fethedilmiştir. Fetihden sonra Erzurum'u bir üs ve karargâh olarak kullanan Müslümanlar, buradan kuzey ve doğu istikâmetinde akınlar düzenlediler. Şehir Abbâsîler'in ilk yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun eline geçtiyse de daha sonra geri alınmıştır. Bizans orduları XI. yüzyılda Erzurum'u işgal ederek Azerbaycan'a kadar uzandılar. Aynı yıllarda başlayan Selçuklu akınları ve Türkmen muhacereti sebebiyle Türkler'le Bizanslılar arasında uzun yıllar devam edecek olan çatışmalar başladı.

Çağrı Bey'in 1015-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya düzenlediği keşif seferinden sonra Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar, Gazneli kuvvetlerinin takibi sebebiyle Anadolu'ya girmişler ve ağır kayıplar vermelerine rağmen Azerbaycan'a, Bizans topraklarına ve Diyarbakir yöresine kadar yayılmışlardır. 1038 yılında gerçekleştirilen üçüncü bir akınla da Van Gölü havzasına kadar gelmişlerdir. Yeni iltihaklarla sayıları bir hayli artan Türkmenler, 1044 yılında büyük kitleler halinde Doğu Anadolu'ya girdiler. Süratle Vaspuragan civarına gelen bu Türkmenler'in hedefi Erzurum'u ele geçirmektir. Bu gelişmeler üzerine Bizans'ın güçlü imparatoru II. Basileios Doğu'daki sınırlarını emniyet altına almak için seferber olmuş ve imparatorluğun sınırlarını Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar genişletmiştir.

Daha sonraki yıllarda aynı siyaseti takip eden İmparator IX. Constantinos Monomakhos, Oğuzlar'a karşı harekete geçerek 1045 sonbaharında Gürcü prensi Liparit komutasında gönderdiği orduyla Şeddâdîler'in elindeki Duvin şehrini ele geçirmek istemiştir. Bunun üzerine Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Kutalmış komutasındaki bir orduyu Bizans kuvvetlerine karşı gönderdi ve Selçuklular'la Bizanslılar arasında ilk ciddî çatışma vuku buldu. Kutalmış, Musul ve Diyarbekir yöresindeki Türkmenler'i de yanına alarak 1045 yılında Gürcü Rumlar'dan oluşan müttefik Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Öte yandan Tuğrul Bey'in yakın adamlarından Emîr Hasan da yirmi bin kişiyle Erzurum ve Pasinler ovalarını ele geçirdi. Fakat dönüş yolunda Bizanslılar Hasan Bey'i tâkip ederek Büyük Zap Suyu yakınlarında pusuya düşürüp çok sayıda arkadaşıyla birlikte şehit ettiler.

Hasan Bey'in ölümü, Tuğrul Bey'i çok üzdü ve intikam almak için İbrahim Yınal'ı Bizans'a karşı Anadolu seferine memur etti. İbrahim Yınal Türkistan'dan Nişapur'a gelen yoğun bir Türkmen kitlesini 1047 tarihinde Anadolu'ya sevk etti. Ertesi yıl Türkmen kitleleri, Erzurum ve Pasin ovalarında toplanmaya başladı. İnsan dalgaları bir sel gibi ülkenin her tarafını istila etti. Batıda Gümüşhane ve Trabzon, kuzeyde İspir, güneyde Muş ve Ağrı taraflarına kadar yayıldı. Türkler daha sonra Siirt ile Meyyâfârikîn arasındaki Erzen üzerine yürüdüler. Çok çetin geçen savaşıardan sonra halk Kalikala (Erzurum) şehrine sığındı. Kalikala bu tarihten itibaren yakınındaki Erzen şehrinin adını aldı ve Erzen'den tefrik etmek için Erzenü'r-Rum, daha sonra Arz-ı Rum ve nihayet Erzurum olarak anılmaya başlandı.

İbrahim Yınal önderliğindeki Selçuklu birlikleri Bizans kuvvetlerini takip ederek 18 Eylül 1048 tarihinde Hasankale'de onları savaşa zorladılar. Yapılan savaşta İbrahim Yınal Bizans ordusunu korkunç bir bozguna uğrattı. Başta Liparit olmak üzere pek çok kişi esir alındı. Tuğrul Bey, daha sonra bizzat Malazgirt ve Erzurum üzerine sefer düzenledi. 1055 yılında Türkistan'dan gelen bir Türkmen kitlesi Erzurum ve Bayburt civarını ele geçirdi. 1059 yılında İbrahim Yınal'ın isyanının bastırılmasından sonra Türkler, tekrar büyük kitleler halinde aralarında muhtemelen Emîr Saltuk'un da bulunduğu bir grup komutanın emrinde Anadolu'ya akınlara başladılar. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Alp Arslan zamanında da Anadolu'ya yapılan akınlara devam etti. Durumun giderek

aleyhine geliştiğini gören İmparator Romanos Diogenes, 1070-1071 kışında büyük bir orduyla Anadolu seferine çıkmayı planladı. Mak-sadı Anadolu'yu Türkler'den kurtarmak, İslâm topraklarını işgal etmek ve Selçuklu devletini ortadan kaldırmaktı.

13 Mart 1071 tarihinde Ayasofya'da yapılan büyük bir törenden sonra yola çıkan imparator, Erzurum'a varınca kuvvetlerinin bir bölümünü Gürcistan'a göndererek arkasını emniyet altına almayı düşündü. İmparatorun Erzurum'a vardığını Meyyafarikîn'de haber alan Sultan Alp Arslan süratle Erzen ve Bitlis yoluyla Ahlat'a hareket etti. Nihayet Bizans ve Selçuklu kuvvetleri arasında 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te meydana gelen savaş bilindiği üzere Selçuklular'ın kesin zaferiyle sonuçlandığı gibi imparator da esir düşmüştür. Fakat Romanos Diogenes'in tahttan uzaklaştırılarak gözlerine mil çekilmesi ve yeni imparator Mihail Dukas'ın Selçuklular'la yapılan anlaşmayı tanımadığını ilan etmesi üzerine Sultan Alp Arslan, Saltuk, Artuk, Mengüçük, Çavlı, Danişmend ve Çevuldur gibi emirlerini Anadolu'ya göndererek fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri şehir ve kasabaları kendilerine ikta edeceğini bildirmiştir.

Ebu'l-Kasım Saltuk ve Saltuklu Beyliği'nin Kuruluşu

Malazgirt zaferinin kazanılmasında önemli rol oynayan komutanlardan biri de Emîr Saltuk idi. Zahireddin Nişâburî ile Reşîdüddin'in verdiği bilgilerden, Saltuklu hânedarının kurucusu Ebu'l-Kasım Saltuk'un Anadolu'nun fethinde çok önemli hizmetlerde bulunduğu; buna karşın Sultan Alp Arslan'ın zaferden sonra, yani 464/1071'de Kars'tan Bayburt'a, Bingöller'den Barkal dağlarına kadar uzanan sahada yer alan Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, İspir, Bayburt ve yörelerini veraset yoluyla çocuklarına da intikal etmek üzere ona ikta ettiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu topraklarının sınırlarında yer alan Erzurum'un kendisine ikta edilmiş olması, onun diğer beylerden daha önemli mevkiye bulunduğunu göstermektedir. Gürcü kaynaklarında da İzzeddin Saltuk'un atalarının Oğuzlar'a ve Selçuklu hükümdarlarına mensup olduğu kayıtlıdır. Saltuklu hanedanının 516/1123 yılından itibaren Saltukoğulları (Beni Saltuk) adıyla tanındığını görüyoruz. Abbasî halifesi Müstersîd Billah'ın, Hile Arap emîri Dübeys b. Sadaka'ya karşı yardım istemesi üzerine Zengî b. Aksungur ve Toğan Arslan ile beraber Saltukoğulları da Bağdad'a gitmişti.

Ali b. Ebu'l-Kasım

Ebu'l-Kasım Saltuk'un ölümü üzerine yerine oğlu Ali geçti. İbnü'l-Esîr, 496/1102-1103 yılı olaylarını anlatırken Ali b. Ebu'l-Kasım Saltuk'un söz konusu tarihte beyliğin başında bulunduğunu ifade eder. Büyük Selçuklu sultanı Berkıyaruk ile kardeşi Gence meliki Muhammed Tapar arasında 8 Cemaziyelâhir 496/19 Mart 1103 tarihinde Hoy kapısında cereyan eden ve Muhammed Tapar'ın mağlubiyetiyle biten savaştan sonra Muhammed Tapar Erciş'e, oradan da Sökmen el-Kutbî'nin hâkimiyetindeki Ahlat'a çekilmişti. Yanında Sökmen el-Kutbî, Muhammed b. Yağısıyan ve Kızıl Arslan gibi emirler vardı. 497/1104 yılında Erzenu'r-Rum hâkimi Ali de bu sırada Ahlat'a gelerek onlara katıldı ve hep birlikte Sultan Alp Arslan tarafından Menûcehr'e verilmiş olan Ani üzerine yürüdüler.

İki kardeş arasında 497 (1104) yılında yapılan anlaşmaya göre Sepidrud nehri sınır olacak, Azerbaycan, Kafkasya, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul ve Suriye ülkeleri Muhammed Tapar'a verilecekti. Bu anlaşmaya göre sınır boylarındaki beyler, bu arada Saltuklu Ali de Sultan Muhammed Tapar'a tâbi olacaktı. Sultan Muhammed Tapar, 1105 Şubat'ında Meyafârikîn'e giderken Doğu Anadolu'daki şehir-
lere hâkim olan Erzenu'r-Rum Emîri Ali, Diyarbekir beyi İbrahim b. Yinal, Siirt Emîri Kızıl Arslan, Artukoğlu Sökmen, Erzen-Bitlis beyi Hüsameddin Toğan Arslan ve Harput Emîri Şahrüh da ona refakat ediyordu.

Büyük Selçuklular, aralarındaki dâhilî çekişmeler ve Haçlı istilâsıyla meşgul iken Gürcü kralı David Türkler'e karşı saldırıya hazırlanıyordu. 1115 tarihinde Rostof'u aldıktan sonra Çoruh nehri vadi-
sinde ileri harekâta geçti. Ertesi yıl Saltuklular'ın hâkimiyetindeki topraklara girip Pasinler'e kadar geldi ve çok sayıda Türk'ü öldürdü. 1118 yılında da Azerbaycan taraflarına hücumla geçti. Bunun üzerine Artukoğlu İlğazi, Gürcüler'le cihada memur edildi ve 1121 yılında Erzen beyi Toğan Arslan ile Erzurum'a geldi.

Saltuklu Emîr Ali de burada onlara katıldı ve hep birlikte Tiflis'e hareket ettiler. Ancak yapılan savaşta Gürcüler'e mağlup oldular ve Tiflis Kral David tarafından ele geçirildi. Bu arada Menûcehr'in oğlu Ebu'l-Esvar, Ani'yi Gürcüler'e karşı müdafaa edemeyeceğini anlayarak altmış bin dinar karşılığında Saltuklular'a sattı. Fakat şehirdeki Hristiyan ahali daha erken davranıp Kral David'i durumdan haberdar ederek şehri ona teslim ettiler. Ani'deki cami, kiliseye çevrildi ve daha önce Ahlat'tan götürülerek kubbeye konulmuş

olan hil âlin yerine haç dikildi. Böylece Sultan Alp Arslan'ın 1064'de aldığı Ani, altmış yıl sonra, 517/1123 yılında Hristiyanların eline geçmiş oldu.

Ziyaeddin Gazi

Ali'nin takriben 1123 yılında ölümünden sonra Saltuklu tahtına kardeşi Ziyaeddin Gazi geçti. Kitabelerden anlaşıldığına göre Erzurum'daki Kale Camii ve Tepsi Minare (Saat Kulesi)'yi yaptıran Saltuklu Emîri Ziyaeddin Gazi'dir. Bununla birlikte kaynaklarda onun hakkında fazla bilgi yoktur. İ. Hakkı Konyalı tarafından okunmuş olan Tepsi Minare kitabesinde onun unvan ve lâkapları şöyle sıralanmaktadır: *"Mevlâna Ziyâeddin Kutbu'l-İslâm, Nasîruddevle, Zâhîru'l-mille, Şemsü'l-(Mülûk) ve'l-Ümerâ İnanç Beygu (Yabgu) Alp Tuğrul Bey Ebu'l-Muzaffer Gazi b. Ebi'l-Kasîm"*.

Ziyâeddin Gazi, 1126'da Gürcüler'e karşı düzenlenen sefere katıldığı gibi, 1131 yılında da Kral İvani'yi büyük bir bozguna uğrattı. Gürcüler onun zamanında İspir ve Pasinler'i geçerek Oltu'ya kadar gelmişlerdi. Artuklu Temürtaş, Ziyâeddin Gazi'nin kızıyla evlendi ve böylece iki hanedan arasında akrabalık bağı kuruldu.

II. İzzeddin Saltuk

Azîmî'ye göre 526/1132 yılında vefat eden Ziyâeddin Gazi'nin yerine beyliğin başında yeğeni II. İzzeddin Saltuk geçti. Onun devrinde Ahlatşahlar ve Erzen beyleriyle ittifak yapılmış ve evlilik yoluyla kurulan akrabalıklarla bu ittifaklar takviye edilmiştir. İzzeddin Saltuk kızlarından (veya kız kardeşlerinden) Şahbânû'yu Ahlat şahı II. Sökmen ile, diğer kızını ise Erzen beyi Toğan Arslan'ın oğlu Kurtı veya Yakup Arslan ile evlendirmiştir.

Ani Emîri Fahreddin de onun kızlarından birine talip olmuş, fakat reddedilmişti. Buna içerleyen Fahreddin, ondan intikam almaya karar verdi ve 548/1153-1154 yılında Saltuk'a elçi gönderip: *"Ben zayıf-
ladım; Gürcüler'e karşı Ani'yi müdafaa edecek gücüm yoktur. Bu şehri sana teslim edip hizmetine girmek istiyorum"* dedi. Aslında kızını vermediği için ondan intikam almak istiyordu. Bu sebeple Kral Dimitri'ye gizlice haber gönderip onu da ülkesine davet etti. Bu komplo sebebiyle Ani'den baskına uğrayan Saltuklular mağlup ve perişan oldular. Başta İzzeddin Saltuk olmak üzere çok sayıda Türk askeri esir düştü. Ahlat şahı Sökmen ile Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi krala elçiyle yüz bin dinar fidye gönderip Saltuk'u kurtardılar. Bu paranın toplanmasında Şahbânû da önemli rol oynadı. Ülkesine dö-

nen İzzeddin Saltuk da diğer Türk esirlerini kurtarmak için büyük meblağlar ödemek zorunda kaldı.

Bu başarıya rağmen Ani'yi işgal edemeyen Gürcüler, 550/1155 yılında Fahreddin'i yakalayıp şehri kardeşi Fazlûn'a verdiler. Fakat papazlar, 1161 yılında Fazlûn'u bozguna uğrattılar. Gürcü kralı Giorgi, Şeddadîler'in topraklarını yağmaladıktan sonra Ani'yi ele geçirdi. Bu şehirde doğup büyümüş olan Kadı Burhaneddin Anevî bu olayı şöyle anlatır:

“Ben 18 yaşında iken birden bire Gürcü askeri gelip Ani'yi kuşattı ve aldı. Birçok Müslüman, kadın-erkek, genç-ihtiyar kılıçtan geçirildi. O zaman ben ve ailem Gürcü Yuvan'a (İvanî) esir olduk. Ben onların dilini ve İncil'ini bildiğim için kurtuldum ve o memleketten uzaklaşarak Anadolu'ya (Rûm'a) geldim”.

Gürcüler 556/1161 yılında Ani'yi işgal edince Ahlat şahı II. Sökmen, İzzeddin Saltuk, Erzen ve Bitlis beyi Devletşah, Mardin ve Artuklu Emîri Necmeddin Alpı ve diğer bazı Türk emîrleri Temmuz ayında sefere çıkmaya karar verdiler. Müttefik Türk kuvvetleri, Ağustos 1161 tarihinde Ani'yi kuşattılar. Gürcü kralı Giorgi, bunu haber alınca süratle Ani'ye hareket etti. Ancak tam savaş başlamak üzereyken İzzeddin Saltuk ordugâhtan ayrıldı.

Rivayete göre İzzeddin Saltuk daha önce Gürcüler'e esir düştüğü zaman bir daha Kral Dimitri ve çocuklarına saldırmayacağına yemin ettiği için ordudan ayrılmıştı. Onun diğer beylerle istişare etmeden gizlice ayrılması yüzünden Müslümanlar mağlup ve perişan olmuştu. Pek çok Müslüman öldürüldüğü gibi dokuz bin kişi esir düşmüş ve Ahlat şahı Sökmen de ancak dört yüz askeriyle geri dönebilmişti. Bu sırada henüz Malazgirt'te bulunan Necmeddin Alpı da mağlubiyeti haber alınca Meyyafarîkîn'e hareket etmiş, daha sonra o devrin meşhur ve nüfuzlu âlimlerinden Ebû Cafer Muhammed Cemaleddin'i Gürcü kralına göndererek Sökmen'in esir düşen komutan ve askerlerini kurtarmıştır. Kaynaklarda onun kimsesiz fakir esirleri kurtarmak için de beş bin dinar fidye ödediği nakledilir. Kral, Cemaleddin'in hatırı için bazı esirleri fidesiz serbest bırakmıştır.

Gürcüler 557 (1162) yılında da Kars'ı alıp Duvin'i istila ettiler. Çok sayıda müslümanı öldürüp cami ve evleri yaktıktan sonra Tiflis'e döndüler. Bir süre sonra da Gence'yi kuşatarak Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Duvin (Dovin)'deki hilâli indirip bir molların sır-

tında Tiflis'e gönderdiler. Otuz bin müslümanı esir aldılar. Tarihçi İbnü'l-Esîr bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Gürcüler bu yıl (557) Şaban ayında (Temmuz-Ağustos 1162) sayıları otuz bini bulan büyük bir ordu toplayarak İslâm ülkelerine girdiler. Azerbaycan'a bağlı Duvin üzerine yürüyerek şehri zapt ve yağma ettiler. Duvin ve köylerinde on bin kişiyi öldürdüler. Kadın-erkek pek çok kişiyi esir aldılar. Kadınları soyup çıplak ve yalın ayak vaziyette götürdüler. Bu arada cami ve mescitleri de yaktılar. Gürcüler kendi ülkelerine varınca Gürcü kadınları bile Müslüman kadınlara yapılanları yadırgadılar ve: 'Müslümanları, sizin onların kadınlarına yaptığınız şeylerin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz' dediler ve müslüman kadınları güldürdüler".

Bu olay, İslâm dünyasında büyük yankı uyandırdı. Azerbaycan, el-Cibal ve İsfahan'a hakim olan Atabeg İldeniz, Ahlat şahı Sökmen, İzzeddin Saltuk, Meraga Emîri İbn Aksungur ve Irak Selçuklu sultanı Arslanşah ile diğer Doğu Anadolu beyleri Nahcivan'dan Gence'ye geldiler. Elli bini aşkın mücahit doğruca Gürcü topraklarına saldırdılar. 558 Safer /1163 yılı Ocak-Şubat ayında Gürcü ülkesini yağma edip kadın, erkek ve çocukları esir aldılar. Müslümanlarla Gürcüler arasındaki savaş bir aydan fazla sürdü. Sonunda Müslümanlar galip geldi ve çok sayıda Gürcü öldürülüp esir alındı. Kralın ordugâhı ve ağırlıkları yağmalandı.

İbnü'l-Esîr'e göre bu olay şöyle gelişmiştir:

"Gürcüler'den biri Müslüman olmuş ve İldeniz'e: 'Bana asker ver, bildiğim bir yola takip ederek Gürcüler hiç farkında olmadan arkadan üzerlerine saldırıyım' demişti. İldeniz teminat aldıktan sonra onunla beraber bir askerî birlik de gönderdi. Gürcüler'in yanına varacağı günü de tespit edip sözleştiler. O gün Müslümanlar Gürcüler'le savaşa girdiler. Tam savaştıkları sırada, Müslüman olan o Gürcü de İldeniz'in askerleriyle varıp tekbir sesleriyle arkadan Gürcüler'e saldırdı. Bunun üzerine Gürcüler mağlup oldular... Gürcüler sayıca fazlalıklarına güvenerek zaferden emindiler. Fakat Allah onların umutlarını boşa çıkardı. Müslümanlar onları takip edip üç gün üç gece boyunca esir almaya ve öldürmeye devam ettiler. Nihayet galip ve muzaffer olarak döndüler".

Türk beylerinin muzaffer bir şekilde döndükleri o günü bizzat yaşayan diğer bir tarihçi İbnü'l-Ezrak el-Farîkî de bu hâdiseyi şöyle tasvir eder:

“Ben bu vak’a günü Bitlis’teydim. Zafer müjdesi gelince Ahlat’a varmışım. Bu büyük günün şerefine üç yüz sığır kesilerek fakirlere dağıtıldı ve bir müddet sonra da Sökmen Ahlat’a döndü. Kendisine görülmemiş bir karşılama töreni yapıldı. Şehir donatıldı”.

Bu dönemde Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan da İzzeddin Saltuk’un kızına talip olmuş ve gelin nikâhları kıyıldıktan sonra eşyalarıyla birlikte Erzurum’dan Konya’ya gitmek üzere yola çıkarılmıştı. Selçuklular’ın düşmanı olan Danişmendli beyi Yağıbasan bunu haber alınca, gelin alayına saldırarak gelini kaçırıp yeğeni ve Kayseri meliki olan Zünnun’a götürdü. Gelin, II. Kılıç Arslan’la nikâhlı olduğu için İslâm hukukuna göre başkasıyla evlenmesi caiz değildi. Bu sebeple ilk önce İslâmiyetten irtidad etti, ardından tekrar Müslüman olduktan sonra Zünnun ile evlendirildi. Bu ağır tecavüz karşısında öfkelenen II. Kılıç Arslan, 560/1164-1165 yılında Yağıbasan’ın üzerine yürüdüyse de mağlup olarak geri çekildi. Bu hadisenin 1160 veya 1162 yıllarında vuku bulduğuna dair muhtelif rivayetler vardır.

Âdil ve merhametli bir hükümdar olarak bilinen İzzeddin Saltuk, Receb 563 (Nisan 1168) tarihinde öldü. Devrin önemli beyleri arasında sayılan bu zâtın Hristiyanlara da iyi muamele ettiği, bu sebeple onların da sevgi ve saygısını kazandığı ifade edilmektedir. Onun devrinde Erzurum’dan başka Bayburt, Micingerd, Avnik, İspir ve Oltu gibi şehir ve kasabalar Saltuklu hâkimiyeti altına girmişti. Hattâ Kars bile bir müddet Saltuklu hâkimiyetine girmiş ve Vezir Firûz, Kars kalesini tamir ettirmişti, İzzeddin Saltuk’a ait tarihsiz bir sikkeden onun Irak Selçuklu Sultanı Mesud b. Muhammed Tapar’ı metbû tanıdığı anlaşılmaktadır.

Nâsıreddin Muhammed

İzzeddin Saltuk’un 563/1168 yılında vefatı üzerine yerine geçen oğlu Nâsıreddin Muhamed hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. 585/1189 tarihli bir sikkede Atabeg İldeniz’in oğlu Kızıl Arslan ile Irak Selçuklu sultanı Tuğrul’u metbû tanıdığı görülmektedir. Nâsıreddin Muhammed devrinde de Gürcüler Saltuklu iline saldırıya devam ettiler. Kraliçe Tamara’nın kocası David; Kars, Sürmeli ve İspir’den sonra Erzurum üzerine yürüdü. Nâsıreddin iki oğluyla beraber Gürcüler’le savaşa girdi fakat mağlup olarak şehre kapanmak zorunda kaldı. Ertesi gün bütün şehir halkı birleşip Erzurum’u canla başla savunmak için seferber oldular. David Türk halkının

cesaretini ve ülkelerini savunma hususundaki azim ve kararlılığını görünce, çevreyi yağmaladıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Erzurum Ulu Camii'ni yaptırmış olan Nâsireddin Muhammed, muhtemelen 587 (1191) tarihinden bir müddet önce ölmüştür.

Rivayete göre, Nâsireddin Muhammed'in oğlu Muzaffereddin, Gürcü kraliçesi Tamara'ya âşık olmuş ve onunla evlenebilmek için asker, köle ve hizmetçilerinden meydana gelen önemli bir maiyetiy-le mücevherat, değerli kumaşlar ve daha birçok hediye olduğu hal-de Erzurum'dan Gürcistan'a gitmiş ve orada muhteşem bir törenle karşılanarak sarayda misafir edilmiştir. Sarayda Kraliçe Tamara ile aşk hayatı yaşayan Muzaffereddin bir süre sonra ülkesine uğurlanmıştır. Rivayete göre sık sık koca değiştirmekle meşhur olan Tamara, David ile evlendikten sonra bu Saltuklu şehzadesini de kızı veya cariyelerinden biriyle evlendirmişti.

Mama Hatun

Nâsireddin Muhammed'in vefatından sonra Saltuklu tahtına kız kardeşi Mama Hatun geçmiştir. Kaynaklarda 587/1191 tarihinde Erzurum'a Mama Hatun'un hâkim olduğu ifade edilmektedir. Aynı yıl Selahaddin Eyyubî'nin yeğeni Takiyyüddin, Ahlat şahı Begtimur'a ait olan Malazgirt kalesini kuşatınca Selçuklu hükümdarları gibi azametli ve ihtişamlı olan Saltuklu melikesi Mama Hatun, Ahlat askeriyle akrabaları olan Takiyyüddin'in yardımına gitmişti. Muhasara uzun müddet devam etmiş, fakat Takiyyüddin'in ölümü üzerine Eyyubîler hiçbir netice elde edemedi ayrılmışlardır.

İktidarı döneminde yeğenleriyle mücadele ettiği bilinen Mama Hatun'un 597/1200 yılına kadar Erzurum'u yönettiği anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu tarihte Eyyubî hükümdarı Melik Adil'e haber gönderip meşhur bir şahısla evlenmek istediğini bildirmişti. Melik Âdil de Nablus valisi Fâriseddin Meymûnû'l-Kasrî'ye haber gönderip Mama Hatun ile evlenmesini tavsiye etti. Fâriseddin Mama Hatun ile evlenmek için hazırlık yaptığı sırada onun Saltuklu tahtından uzaklaştırılıp nezaret altına alındığını ve yerine yeğeni Alâeddin Melikşah'ın geçtiğini öğrendi ve dolayısıyla bu evlilik gerçekleşmedi. Güçlü ve ihtiraslı bir kadın olan Mama Hatun, Tercan'da bir kervansaray mescid ve hamam yaptırmıştı.

Alâeddin Melikşah

597/1200 yılında Mama Hatun'un Saltuklu tahtından uzaklaştırılması üzerine yerine yeğeni Alâeddin Melikşah geçti. Bu dönemde

Anadolu'daki diğer beylikler gibi Saltuklular da Türkiye Selçuklu tehdidine maruz kalmışlardı. Anadolu'nun fethinde, Rumlar ve Gürcüler'le yapılan savaşlarda, Azerbaycan ve Türkistan'dan gelen göç ve ticaret yollarının açık tutulmasında önemli rol oynayan Saltuklu hanedanı, son zamanlarında Gürcü saldırılarına karşı mukavemet edemez olmuştu. Azerbaycan atabegi Kızıl Arslan ve Ahlat şahı Begtimur'un ölümlerinden sonra Gürcüler Kafkaslar'dan inerek Türk topraklarını işgal ve yağma etmeye, masum halkı öldürmeye başlamışlardı. Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere Nâsireddin Muhammed devrinde Erzurum'a kadar gelerek surlar dışındaki halkı esir etmeleri üzerine şehirlerini canla başla savunan Erzurumlular karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra Kars üzerine yürüyerek şehri istilâ etmeleri, Türkler için çok büyük bir felâket oldu.

Bu sebeplerden dolayı Türkiye Selçuklu sultanı II. Rükneddin Süleymanşah, 598/1202 tarihinde Gürcistan seferine çıktı ve Doğu Anadolu'daki tâbi hükümdar ve beylere haber gönderip kendisine katılmalarını istedi. Bu arada Saltuklu hükümdarı Alâeddin Melikşah'ı da huzuruna çağırdı. O da sultanı Erzurum yakınlarında törenle ve tevazu ile karşıladı. İbn Bîbî onun sultanı karşılamada kusurlu davrandığını, geç kaldığını ve bu yüzden tevkif edildiğini söylerken, diğer kaynaklar barış müzakereleri sırasında tevkif ve hapsedildiğini ifade ederler. 2 Şevval 598/25 Mayıs 1202 tarihinde Erzurum'a varan Sultan Rükneddin, son Saltuklu hükümdarını hapsedip, topraklarını da kardeşi ve Elbistan meliki Muğiseddin Tuğrulşah'a teslim etmek suretiyle Saltuklu hanedanına son verdi.

Saltuklular'ın Yıkılışı

Erzurum'un Aşağı Micingerd köyünde bulunan ve muhtemelen 630/1232-1233 tarihli bir kitabeden anlaşıldığına göre, Ebû Mansur adlı Saltuklu beyi Selçuklular Saltuk ilini kendi topraklarına kattıktan sonra da Pasinler'i hâkimiyeti altında tutmaya devam etmiştir. Bir rivayete göre Alâeddin Melikşah'ın ahfâdı Yavuz Sultan Selim devrine kadar Çemişkezek'de hüküm sürmüşlerdir.

Saltuklu toprakları 1225 yılına kadar Muğiseddin Tuğrulşah'ın elinde kaldı. Onun ölümünden sonra yerine Rükneddin Çihanşah geçti (1225-1230). Selçuklular 1243'de Köseadağ savaşında ağır bir mağlubiyete uğramışlarsa da Alâeddin Keykubad zamanında Erzurum dahil Gürcistan'a kadar uzanan topraklar Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde kabul edilmiştir.

Saltuklu hanedanı başlangıçta Büyük Selçuklu sultanlarına, sonra da sırasıyla Azerbaycan atabeglerine, Irak Selçukluları'na ve nihayet Türkiye Selçukluları'na tâbi olmuşlardır.

İktisadi Hayat

Saltuklular zamanında Erzurum da diğer Anadolu şehirleri gibi iktisadî ve ticarî açıdan oldukça müreffeh bir şehirdi. Bölge Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareket edip Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan yoluyla Azerbaycan'a, İran'a giden veya Türkistan'dan Erzurum'a gelip aynı yoldan Akdeniz veya Trabzon limanlarına giden büyük bir kervan yolunun güzergâhında bulunduğu için ticarî hayat çok canlıydı. Ayrıca sahip olduğu geniş otlaklarıyla zengin bir hayvancılık potansiyeline sahipti.

Sanat ve Mimari

Saltuklular'dan zamanımıza intikal eden başlıca mimarî eserler şunlardır: Kale Camii, Tepsi Minare, Ulu Cami. Bunlardan ilk ikisi Melik Gazi tarafından; Ulu Cami de 575/1179 yılında İzzeddin Saltuk'un oğlu Nâsireddin Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Üç kümbetler denilen türbelerden biri İzzeddin Saltuk'a ait olup türbenin yanında bir de zaviye bulunmaktaydı. Ayrıca Tercan'da Mama Hatun tarafından yaptırılmış olan bir külliye mevcuttur. 630/1232-1233 yılında Ebû Mansur tarafından yaptırılmış olan Micingerd kalesi de Saltuklular'a ait önemli eserler arasındadır.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, trc.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yayınları, 1950.

Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldan*, trc.: Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.

Bundarî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc.: Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943.

Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, İstanbul 1286.

Gaffarî, *Târih-i Cihan-ârâ*, Tahran 1343.

Hemdullah Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, Tahran 1339.

Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, trc.: Necati Lügal, Ankara 1943.

İbn Bibî, *el-Evamiru'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, nşr.: Adnan Erzî, Tıpkıbasım, Ankara: TTK Yayınları, 1956; krş.: *Selçuk-nâme*, I-II, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, IX, Haydarabad 1359.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, X-XII, trc.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.
- İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, nşr.: Amedroz, Beyrut 1908.
- Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, II, trc.: Ahmet Ateş, Ankara: TTK Yayınları, 1960.
- Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, nşr.: Ahmet Ateş, Ankara 1960.
- Sıbt b. el-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yân*, Haydarabad 1951.
- Vardan, *Türk Futûhâtı Tarihi* (8891269), trc.: Hrant Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I (İstanbul 1937).
- Zahîreddin Nişâburî, *Selçuknâme*, Tahran 1332.

Araştırma Eserleri

- Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321.
- Alptekin, Coşkun, "Saltuklu Sikkeleri", *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, XIII/1, (Erzurum 1985).
- Beygu, Abdürrahim Şerif, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936.
- Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul 1979.
- Kırzioğlu, M. Fahreddin, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.
- Öngül, Ali, "Saltuklular", *Türkler*, VI, ed.: Hasan Celal Güzel-Salim Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Sümer, Faruk, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971.
- , *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.
- Şahin, Haşim, *Orta Zamanın Türkleri*, İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2011.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Erzurum", *İslâm Ansiklopedisi*, IV.
- , *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

MENGÜCÜKLÜLER

—| Abdülkerim Özaydın

Mengüçüklüler, Malazgirt zaferinden sonra Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar (Köğonya/Şebinkarahisar)'ı fethederek, bu bölgede 1227 yılına kadar hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir. Beyliğin kurucusu Mengüçük Gazi, Sultan Alparslan ile Malazgirt savaşına katılmış, zaferden sonra Karasu (Yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethiyle görevlendirilmiştir. Mengüçük Gazi'nin hangi boya mensup olduğu kesin olarak tesbit edilememiştir. Yazıcıoğlu Ali'nin Mengüçüklü Fahreddin Behram Şah'ın Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah'ın (11496-1204) Gürcistan seferine Salurlar ve Bayındırlar ile katıldığına dair sözleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Ancak Divriği yöresindeki Türklerin büyük bir kısmının Salurlar'dan olduğu kabul edilmektedir. Bu yöreyi fetheden Mengüçük Gazi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar'ı hâkimiyeti altına alarak kendi adıyla anılan beyliği kurmuştur. Zahirreddin Nişâburî ile Müneccimbaşı; Mengüçük Gazi'nin Alparslan tarafından Anadolu'da görevlendirildiğini ve yukarıda adı geçen şehirlerin kendisine iktâ edildiğini yazmaktadır. İbn Bibî ise Mengüçük Gazi'yi Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın beyleri arasında sayar. Mengüçük Gazi, Oğuzlar'ın Kayı, Bayat, Karaevli veya Alkaevli boylarından birine mensup olmalıdır. Kitabelerdeki bilgi ve motiflere bakılarak Mengüçükler'in Türkler'in asil bir ailesine mensup oldukları ve bu sebeple Selçuklu hanedanı nezdinde daima itibar gördükleri söylenebilir.

Kemah'ın kuzeybatısında Karasu kıyısında Melik Gazi'ye atfedilen bir kümbetin Farsça kitabesinde Mengüçük Gazi hakkında şu ibareler yer alır:

“Âlim, âdil, ülkeler fetheden, halkın sığınağı; Erzurum, Erzincan, Kemah, Diyarbakir ve bunların kalelerini alan, din-sizlerin ciğerlerini dağlayan, boyunlarını kılıçla vuran Mengüçük Gazi... Allah rûhunu şâdeylesin, kabrini nurlandırın, günahlarını bağışlasın...”.

Müneccimbaşı, Mengüçük Gazi'nin Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi ile beraber Gürcüler, Rumlar ve Abhazlarla savaştığını söyler. Mengüçük Gazi çok akıllı, ileri görüşlü, cesur ve tedbirli bir bey idi. Divriği Ulu Camii kitabesinde yer alan Alp, Kutlug, Tuğrul ve Tekin gibi unvanlar onun Oğuz beyleri arasında önemli bir yeri olduğunu gösterir. Divriği Sitti Melek (Melike) türbesindeki kitabede ise kocası Şaban Şah'tan “*el-Merhûm, es-Saîd, eş-Şehîd, el-Gazî*” diye bahsedilir. Mengüçük'ün “*Gazî*” ünvanını alması onun Anadolu'nun fethi sırasında nice savaşlara katılıp kahramanlıklar gösterdiğine ve halkın gönlünde taht kurduğuna delalet eder. İlk Anadolu fâtipleri gibi Mengüçük Gazi de halk arasında evliya mertebesine yükselmiş ve türbesi asırlardır halkın ziyaretgâhu olmuştur. Mengüçük Gazi'nin ölüm tarihi tespit edilememiştir. Ancak onun 1118 yılında hayatta olmadığı bilinmektedir.

Mengüçük Gazi ve evlâdına ait türbelerin Kemah'ta bulunması, Mengüçükler'in ilk başkentinin burası olduğunu düşündürmektedir. Mengüçük Gazi'nin vefatından sonra beyliğin başına oğlu İshak geçmiştir. Aynı zamanda Danişmendli Melik Gazi'nin damadı da olan İshak'ın, 1118 yılında Malatya'yı yağmaladığı, bunun üzerine oğlu Tuğrul adına şehri idare etmekte olan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın karısı Ayşe Hatun'un, Urfa Haçlı kontu Joscelin'e haber gönderip yardım istediği bilinmektedir. İshak muhtemelen Artuklu Belek Gazi'den intikam almak maksadıyla Malatya'yı yağmalamıştı. Çünkü İshak 1113 yılında Ayşe Hatun ile evlenen ve Tuğrul Arslan'ın atabegi olan Belek Gazi'ye kin besliyordu. Belek Gazi, bu saldırıya karşılık vermek için hazırlıklara başladı ve 1120 tarihinde Kemah'a girdi. Belek ile başa çıkamayacağını anlayan Mengüçükoğlu İshak, Bizans İmparatorluğu'nun Trabzon valisi Constantin Gabras'ın yanına giderek ondan yardım istedi.

Cosntantin Gabras, İshak ile ittifak yaparak Belek'in üzerine yürüdü. Buna karşılık Belek de Danişmendli Melik Gazi ile işbirliği yaptı. 514/1120 yılında Erzincan yakınlarındaki Sirvan (Şirvan)'da vuku bulan savaşta Gabras ile Mengüçükoğlu çok ağır bir mağlubiyete uğrayıp esir düştüler. Ayrıca beş bin Rum askeri öldürüldü

ve esir alındı. Trabzon dükası Gabras, otuz bin altın fidye ödeyerek kurtulurken, İshak da Melik Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı. Hâlbuki Belek Gazi, İshak'ın öldürülmesinden yana idi. Onun kendisinden habersiz salıverilmesine çok içerleyen Belek, Danişmendlilerle yaptığı ittifaka son verdi ve bu yüzden Trabzon dükalığına yapılması planlanan saldırı da gerçekleşmedi. Halbuki bu zaferin kazanılmasında Belek'in rolü çok büyüktü. Mengüçukoğlu İshak, bu olaydan sonra Melik Gazi'nin nüfuzu altına girdi ve yirmi beş yıl hüküm sürdükten sonra 1142'de öldü.

Mengüçüklü emîninin ölümü üzerine Danişmendli Melik Muhammed, Kemah'ı ele geçirdi. Danişmendliler'in bu şekilde Mengüçüklü hakimiyet sahasındaki bir şehri zaptetmeleri iki aile arasındaki ilişkilerin son dönemde pek de iyi olmadığına delâlet eder. İshak'ın ölümünden sonra Mengüçüklüler Kemah-Erzincan ve Divriği olmak üzere iki ayrı kol hâlinde hüküm sürmeye başlamışlardır.

Kemah-Erzincan Mengüçüklüleri

Bu kolun ilk meliki İshak'ın oğullarından Davud'dur. Onun hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Davud Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan taraftarı olduğu için Danişmendli Yağıbasan tarafından 1162 tarihinde öldürülmüştür. Münecimbaşı, ondan Alâeddin Davud olarak bahsetmiş ve bir müddet hükümdarlık yaptıktan sonra öldüğünü kaydetmiştir.

Davud'dan sonra Mengüçüklüler'in başına oğlu Fahreddin Behramşah geçti. Hanedanın İshak'ın ölümünden sonra iki kola ayrılması, Mengüçüklüler bir hayli zayıflatmış ve civar devletler karşısında güçsüz duruma gelmelerine neden olmuştu. Sultan II. Kılıç Arslan 12 Ramazan 559 / 3 Ağustos 1164 tarihinde Danişmendli Beyliği'ni ortadan kaldırıp topraklarını ülkesine kattığı zaman Mengüçük Beyliği'ni de nüfuzu altına aldı. Fakat bu dönem Mengüçüklüler için bir huzur ve refah dönemi oldu. Fahreddin Behramşah'ın II. Kılıç Arslan'ın damadı olması ve kızlarını da Türkiye Selçuklu hanedanı mensuplarıyla evlendirmesi iki devlet arasındaki münasebetlerin müspet yönde gelişmesine zemin hazırladı.

Genceli şair Nizâmî'nin Fahreddin Behramşah'a takdim ettiği Mahzenü'l-Esrâr adlı eserinde ondan Gürcistan galibi olarak bahsetmesine bakılırsa, Mengüçüklü Beyliği'nin o dönemde Kars ve Ani gibi şehirlere defalarca saldıran ve pek çok müslümanın karuru döken Gürcülerle cihad ettiği söylenebilir. Fahreddin Behramşah'ın

dikkati çeken faaliyetlerinden biri de kayınpederi II. Kılıç Arslan ile oğlu Kutbeddin Melikşah arasında 1188 yılında vuku bulan mücadelelere müdahale etmesidir. İki tarafı barıştırmak için teşebbüse geçen Behramşah, Konya'ya giderek bu anlaşmazlığa sebep olan Vezir İhtiyârüddin Hasan'ı yakalayıp Sivas'a götürmek için sultan-dan izin aldı. Fakat vezir yolda Türkmenler'in hücumuna maruz kaldı ve aile efradıyla birlikte öldürüldü.

Mengüçöklü Beyliği ile Türkiye Selçukluları arasındaki bu ilişkiler II. Rükneddin Süleymanşah zamanında da devam etti. Fahreddin Behramşah, 598/1202 yılında Süleymanşah'ın Gürcistan seferine katıldı. Fakat Selçuklu kuvvetlerinin mağlubiyetiyle sonuçlanan savaşta esir düştü. Kraliçe Tamara, ona bir esir değil adeta bir misafir muamelesi yaptı ve bir süre sonra ülkesine gönderdi. Başka bir rivayete göre ise fidye ödeyerek kurtuldu. Behramşah, bu sefer sırasındaki başarıları sebebiyle "Gazi" ünvanına lâyık görüldü. Dönemin tarihçilerinden Ravendî onun bu seferdeki gayretleri ve Süleymanşah'a sadakatine temas ederek şöyle der:

"Damad Emîr İsfefsâlâr-ı Kebîr, âlim, adaletli, Allah'ın yardımına mazhar olmuş, muzaffer, ikbal sahibi, dinin yardımcısı ve emîrlerin hükümdarı Gazi Fahreddin Behramşah'ın canını feda edecek kadar hükümdara taraftar olduğu, onun iyiliğini istediği ve eşsizliği Abhazlarla yapılan muharebe meydanında çıktı. Çünkü orada canını feda edip kulların kurtulması için çalıştı".

Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus, Behramşah'ın son yıllarında kızı Selçuk Hatun ile evlendi. Bu durum iki aile arasındaki dostane ilişkilerin devam ettiğini gösterir. Ayrıca bu düğünle ilgili rivayetler o dönemin sosyal ve medenî hayatını gayet güzel yansıtmaktadır. Erzincan'a dünür gönderen I. İzzeddin Keykâvus müspet cevap alınca ülkenin her tarafından meşhur terziler ve sanatkârlar getirterek gelinin çeyizlerini hazırlattı. Selçuk Hatun'a ipekli elbiseler, mücevherler, gerdanlıklar, altın ve gümüş eşya, köle ve cariyeler, atlar ve katırlar hazırlandıktan sonra muhteşem düğün alayı büyük emîrlerin refakatinde yola çıkarıldı. Nikâh, Kadı Sadreddin tarafından kıyıldı. Sivas ve Erzincan'da görkemli düğünler yapıldı. Öyle ki, gelin Erzincan'dan Sivas'a gelince şehirde başlayan düğün ve şenlikler bir hafta boyunca devam etti. Bu vesileyle emîrlere hediyeler verildi.

Fahreddin Behramşah, uzun süren hükümdarlığı sürecinde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kudretli hükümdarları arasında sayılan II.

Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Rükneddin Süleyman ve I. Alâeddin Keykubâd devirlerini idrak etmiştir. Rivayete göre, bu dönemde Belh'ten Anadolu'ya gelen Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin babası Sultanü'l-ulemâ Bahâeddin Veled, Erzincan'dan geçerken Fahreddin Behramşah ve karısı İsmet Hatun'un misafiri olmuş, şehirde kendisi için inşa edilen medresede üç-dört yıl ders vermiştir.

Oldukça uzun sayılabilecek bir süre Mengüçüklü tahtında kalan Fahreddin Behramşah 622/1225 yılında Erzincan'da öldü. İbnü'l-Esir onun altmış yıldan fazla hükümdarlık yaptığını söyler. Erzincan civarındaki Aşağı Ula köyü yakınında harabe haldeki Melik Fahreddin Türbesi adıyla meşhur türbe büyük bir ihtimalle ona ait olmalıdır. Fahreddin Behramşah'ın bastırıldığı en eski sikke 563/1167-1168 tarihli. Bu paraların bir yüzünde Behramşah'ın, diğer yüzünde ise metbû hükümdar sıfatıyla Sultan II. Kılıç Arslan'ın adı yazılıdır. Onun devrinde Kemah'ın yerine başkent olan Erzincan çok gelişmiş, önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmuştur. Fakat sık sık vuku bulan depremler yüzünden mimarî eserler günümüze intikal edememiştir.

Behramşah akıllı, güzel huylu, halka ve askerlere karşı şefkatli bir hükümdardı. Şair ve âlimleri himaye ederdi. Yukarıda kısaca temas ettiğimiz gibi Doğu'nun meşhur şairi Genceli Nizamî *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserini ona ithaf etmişti. Behramşah ise meşhur şairi beş bin dinar ve iyi cins beş katır ile ödüllendirilmişti. Ulemâya çok değer verdiği bilinen Fahreddin Behramşah aynı zamanda çok hayırsever bir şahsiyetti. Zengin-fakir, yerli-yabancı farkı gözetmeksizin herkese iyilik etmek isterdi. Onun kış mevsiminde kuşların açlıktan ölmemesi için arabalarla dağlara yem gönderdiği malûmdur. Behramşah'ın bu davranışı günümüzde bile eşine az rastlanan mü-kemmel bir şefkat ve merhamet numûnesidir.

Behramşah'ın vefatından sonra yerine kendisi gibi ilme düşkünlüğü ile tanınan oğlu Alâeddin Davudşah geçti. Bu arada diğer oğlu Muzafferüddin Muhammed ise Şarki Karahisar meliki oldu. Fahreddin Behramşah'ın bir diğer oğlu Selçukşah ise yaklaşık otuz beş yıldır Kemah'ta hüküm sürmekte olup, babasından önce vefat etmişti. Davudşah'ın Erzincan ile beraber Kemah'a da hâkim olması, kaynakların bu tarihte Behramşah'ın sadece Davud ve Muhammed isimlerini taşıyan çocuklarının hayatta olduklarından bahsetmeleri bunu teyid etmektedir.

İlme ve şiire düşkün bir hükümdar olan Fahreddin Behramşah, oğullarını da oldukça iyi yetiştirmiş, dönemin ileri gelen ulemâsından

ders almalarını sağlamıştı. Bunun neticesinde Mengüçüklü ilim hayatı hayli ilerlemiş başta hükümdarlar olmak üzere çok sayıda alim önemli eserler vermişlerdi. O da babası Fahreddin Behramşah gibi mantık, matematik, ilâhiyat, ilm-i nücûm, edebiyat ve felsefeye vâkıftı. Onun çok güzel Farsça şiirler kaleme aldığı bilinmektedir. Alâeddin Davudşah meşhur tıp âlimi Muvaffakuddin Abdüllâtîf-i Bağdâdî'yi sarayına davet etmiş ve maaşa bağlamıştı. Bu önemli âlim de Davudşah adına eserler yazdı. Davudşah'ın ilim adamlarını himaye etmesi sebebiyle Erzincan'da ilim ve kültür düzeyi oldukça yükseldi ve meşhur âlim ve tabipler yetişti. Meselâ, Rükneddin Kılıç Arslan'ı tedavi eden ve devrin önde gelen simâlarından olan Alâeddin Erzincanî bunlardan birisiydi.

Bununla birlikte Davudşah ilim alanındaki başarısını ülke yönetiminde gösteremedi. Halka zulme varan davranışları, devlet adamlarını haksızca cezalandırıp mallarına el koyması ülkede büyük bir huzursuzluğa sebep oldu. Son zamanlarında ise bazı emîrleri öldürttü. Bu durumu diğer emîrleri de endişeye sevketti. Onlar da aynı akıbete uğramaktan korktukları için Sultan Alâeddin Keykubâd'a sığındılar. Rivayete göre Sultan Alâeddin Keykubâd, Harezmşah Celâleddin ve Moğol istilasını dolayısıyla sınırlarını müdafaa edemeyeceklerini hattâ onlarla işbirliği yapabileceklerini düşünerek Mengüçükler'i ve benzeri beylikleri hakimiyet altına almak lüzumunu hissetmiş ve bu da Davudşah ile Türkiye Selçuklu hükümdarının arasının bozulmasına sebep olmuştu. Bu gelişmeler Mengüçüklü emîrler arasında da huzursuzluk kaynağı olunca Davudşah emîrlerden bazılarını öldürtmüştü. Alâeddin Keykubâd kendisine sığınan emîrleri himayesi altına aldığı söyleyerek bunların mallarını iade etmesini ve hapsedtiği Selçuklu taraftarı emîrleri de serbest bırakmasını istemişti.

Davudşah, ilk başta sultanın teklifini reddettiyse de daha sonra bu davranışının akıbetinden korkarak sultanın emrini yerine getirmeyi uygun buldu. Ancak sultanın emîrlere bu derece ilgi göstermesine üzüldüğü için, meseleyi kökünden halletmek amacıyla hediyeler hazırlayıp bu sırada Kayseri'de bulunan sultanın yanına gitti. Görüşme esnasında sadakatini ifade ettiği sultandan, kendisine bağlı kaldığı sürece yardım ve destek verileceğine dair bir de ahidnâme aldı. Ancak Erzincan'a döner dönmez verdiği sözü unutup, yarındaki emîrlerin sultanı kandırmalarından korkarak, Erzurum meliki Muğîseddin Tuğrulşah'ın oğlu Cihanşah'a ittifak teklif etti. Ayrıca

Eyyubî meliki el-Eşref ve Celâleddin Harezmsâh'tan da yardım istedi. Fakat bu teşebbüslerinin bir netice vermeyeceğini anlayınca, tekrar Alâeddin Keykubâd ile anlaşma gayreti içerisine girdi ve bu amaçla oğlunu Selçuklu sarayına rehine olarak gönderdi. Ancak bu tavrı da kendisine çok kızgın olan sultanı teskin etmedi.

Bu dönemde Erzurum meliki Cihanşâh'ın hareketlerinden de rahatsız olan I. Alâeddin Keykubâd, Erzurum üzerine yürüyeceğini söyleyerek, seferde Davudşâh'ın da kendisine katılmasını istedi. Sivas'tan hareket eden Alâeddin Keykubâd, yolda kendisine katılan Davudşâh'ı hapsedip, hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın Erzincan'ı ele geçirdi. Ardından Kemah üzerine yürüdü. Kemah Kalesi müstahkem olduğu için teslim olmamakta direniyordu. Bu mukavemet biraz uzayınca Davudşâh ölümle tehdit edildi. Bu tavır karşısında zor durumda kalan Davudşâh kale muhafızlarına haber göndererek şehrin teslim edilmesini sağladı. Böylelikle, 10 Zilhicce 625/10 Kasım 1228 tarihinde Mengüçüklüler'in Erzincan-Kemah kolu sona ermiş oldu.

Mengüçüklü topraklarındaki bu gelişmeler üzerine, Alâeddin Keykubâd'ın kendi üzerine yürüyeceğini anlayan Erzurum meliki Cihanşâh, Eyyûbî meliki el-Eşref'e tâbiyetini ilan etmişti. Eyyûbîler'le bozuşmak istemeyen Sultan Alâeddin, 1228 yılında emirlerinden Ertokuş'u, Muzaferüddin Muhammed idaresindeki Şarkî Karahisar'a sevk etmekle yetinip daha fazla ilerlemeden geri döndü.

Sultan Alâeddin Keykubâd tarafından ülkesi Selçuklu topraklarına dahil edilen Davudşâh, yukarıda da ifade edildiği üzere tahsilli bir hükümdar olarak tanınıyordu. Farsça bilmesinin yanı sıra, mantık, ilâhiyat, ilm-i nücûm başta olmak üzere pek çok ilme de vâkıftı. Devrin alimlerinden Abdullatif el-Bağdâdî bir süre onun sarayında kalmış, bazı eserlerini Davudşâh'a ithaf etmiştir.

Sultan Alâeddin Keykubâd, Erzincan'ı ele geçirdikten sonra oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i şehre melik, Mübârizüddin Ertokluş'u da ona atabeg tayin etti. Bu arada iki aile arasındaki akrabalık bağlarından dolayı Davudşâh'a herhangi bir ceza vermediği gibi Akşehir ile Ab-ı Germ'i ona ikta etti.

Hangi tarihte vefat ettiği ve nereye defnedildiği kesin olarak bilinmeyen Davudşâh'ın ömrünün geri kalan kısmını Akşehir'de geçirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yazdığı bir şiirde buradan hiç de memnun olmadığını gayet veciz bir şekilde ifade etmektedir:

Şâhâ dil-i düşmenân zi tû bâd derdest
 Ruhsâre-i düşmen ez nehîb zerd est
 İnsaf ki, bâ vücûd-ı sad gussa merâ
 Der mülk-i tû âb-ı germ u nâm-ı serdest*

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Sultan Alâeddin Keykubâd, Ertokuş'u Şarki Karahisar üzerine bir hücumla sevketmişti. Burada üç yıldan beri meliklik yapmakta olan Muzafferüddin Muhammed, şehri bir müddet savundu ise de mukavemet edemeyeceğini anlayınca, bazı yerlerin kendisine verilmesi şartıyla Şarki Karahisar'ı teslim edeceğini bildirdi. Teklifi kabul edilerek Suriye sınırındaki bazı yerler mülkiyet, Kırşehir ise tımar olarak kendisine verildiği gibi her türlü vergiden de muaf tutuldu.

Muzafferüddin Muhammed, üç oğlu Fahreddin Süleyman, İzzeddin Siyavuş ve Nâsıreddin Behramşah ile beraber Kırşehir'e gelip buraya yerleşti. İlme olan aşkı sebebiyle Kırşehir'de Melik Gazi Türbesi'nin karşısında muhteşem bir medrese yaptırdı. Türkiye Selçuklu hizmetine giren bu Mengüçük beyi, Selçuklular nezdinde büyük itibar ve ilgi gördü.

Güzel ahlaklı ve akıllı bir hükümdar olarak bilinen Muzafferüddin Muhammed, I. Alâeddin Keykubad'ın vefatından sonra Selçuklu tahtına çıkan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kızına dünür olması üzerine: "O bizim soyumuza damat olmaya lâayık değildir" diyerek bu evliliği reddettiği bilinmektedir. Bu durum onun ahlaklı ve şahsiyet sahibi bir insan olmasının yanı sıra, Sultan Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesinden yeni sultanın çevresini sorumlu tuttuğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bununla birlikte ısrarlar karşısında bu evliliğin gerçekleştiği ve iki aile arasında yeni bir akrabalık bağının kurulduğu da malûmdur.

Divriği Mengüçüklüleri

Mengüçüklüler Beyliği'nin Divriği kolu siyasî yönünden ziyade, inşa ettikleri cami, medrese, hastane ve türbeleriyle meşhur olmuştur. Ne yazık ki dönemin tarihçileri, belki siyasi olaylarla çok daha fazla ilgilendikleri için, bu tür olaylara ve çatışmalara karışmamayı tercih eden Divriği Mengüçüklüleri hakkında hemen hemen hiç bilgi vermemişlerdir. Bu nedenle Divriği Mengüçüklüleri hakkındaki

* "Ey Padişah! Düşmanlarının gönlü senden dertlidir, yüzleri de korkudan sarmıştır. İnsaf et ki, bu kadar güçlüsün ama benim bin bir dertten muzdarip vücuduma ülkende sadece sıcak su ve soğuk ekmeği lâayık gördün".

bilgiler yaptıkları eserlerin kitabeleri ve günümüze intikal eden sikkelere yer alanlarla sınırlıdır.

Divriği'nin coğrafi konumu ve sahip olduğu tabiat şartları, hem bu beyliğin yayılmasına hem de çevredeki beylik ve devletlerin bu bölgede hâkimiyet kurmasına mâni olmuştur. Muhtemelen bu sebepten olsa gerek, Mengüçüklüler Beyliği'nin Erzincan ve Şarkî Karahisar kollarına son veren I. Alâeddin Keykubad, Divriği'ye müdahale etmek istememiştir.

Divriği Mengüçüklülerinin ilk beyi İshak'ın oğlu ve Mengüçük Gazi'nin de torunu olan Süleyman'dır. Süleyman, babası İshak'ın 1142 yılında ölümünden sonra Divriği'de bağımsız olarak hüküm sürmeye başladı. Bazı kaynaklarda Mengüçük Gazi ve oğlu İshak için de Divriği hükümdarı unvanı kullanılması beyliğin bazen Kemah bazen de Divriği'den idare edildiğini gösterir. Divriği'de Süleyman adına hiçbir eser yapılmamış olması onun pek faal bir hükümdar olmadığı intibahı uyandırmaktadır. Ölüm tarihi de belli olmayan Süleyman'dan sonra yerine oğlu Şahinşah geçmiştir.

Divriği Kale Camii'nin bânisi olan Şahinşah hakkında, camiin kitabesinde şu ifadeler yer alır: “*el-Emîr el-İsfehşalar el-Ecel Seyfüddünya veddin Ebu'l-Muzaffer Şahinşah b. Süleyman b. Emîr İshak...*”. Şahinşah, Divriği Ulu Camii yanındaki türbesinin kitabesinde ise: “*Gazilerin hâmisî, İslâm sınırlarının koruyucusu, fakir, zayıf ve mazlumların sığınağı, kâfir ve dinsizlerin kökünü kazıyan...*” gibi sıfatlarla övülür. Onun bu yüksek sıfatlarla anılması, büyük bir ihtimalle Sultan II. Kılıç Arslan ile beraber seferlere iştirak etmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Kitabede ayrıca: “*Ebu'l-Muzaffer Şahinşah b. Süleyman b. İshak b. Gazi Şehid Emîr Mengüçük*” ibaresiyle de hanedanın şeceresi verilmektedir. Kale Camii kitabesinin 576/1180 tarihli kitabesi, Şahinşah'ın bu tarihten önce Divriği'de hüküm sürmeye başladığını göstermektedir. Türbesi ise 592/1196 tarihlidir.

Şahinşah'ın bastırıldığı üç sikke günümüze intikal etmiş; bunlardan iki tanesi Ahmed Tevhid tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu bu iki sikkeden birinde II. Kılıç Arslan, diğerinde de II. Rükneddin Süleymanşah'ın isimleri de zikredilir. Kaynaklarda muhtemelen 1197-1198 yıllarından sonraki bir tarihte ölen Şahinşah için “*Katilül-kefere ve'l-müşrikîn*” ifadelerinin yer alması, onun Hristiyanlara karşı cihad eden bir hükümdar olduğunu gösterir.

Yoksul, öksüz ve mazlumların hâmisî olarak tanınan Uluğ Şahinşah'ın İshak ve Süleyman adlarında iki oğlu mevcudiyeti bilinmektedir. Vefatından sonra devletin başına bu oğullarından Süleyman geçmiştir. Süleyman'ın adına oğlu ve torunu tarafından yaptırılan eserlerin kitabeleri ile Ulu Cami Vakfiyesi'nde rastlanmaktadır. Hayatı ve faaliyetleri hakkında pek bilgi verilmemekle birlikte Divriği Kalesi Arslan burcundaki bir kitabede, Süleyman'ın Mengüçük beyi olduğu açıkça ifade edilir.

Süleymanşah'tan sonra beyliğin başına, bilhassa yaptırdığı hayır eserleri ile tanınan oğlu Ahmedşah geçmiştir. Hiç şüphesiz onun en büyük eseri ise, 626/1229 yılında inşaa ettirdiği Divriği Ulu Camii'dir. Caminin kitabesinde Ahmedşah için "*Nâsıru Emîri'l-Mü'minîn Ahmedşah b. Süleymanşah, Allah onun saltanatını ebedî kılsın, gücünü artırsın*" ifadeleri kullanılır. Uzun yıllar beyliğinin başında kalan Ahmedşah, Yassıçemen Savaşı'na ve Köseadağ bozgununa şahit olmuş, Moğollar'ın Anadolu'yu istilâ ettiği dönemde Divriği Kalesi'ni onarmak için büyük gayret sarfetmiştir.

Muhtemelen 1250 yılından önceki bir tarihte ölen Ahmedşah'ın yerine Melik Salih'in geçtiği bilinmektedir. Melik Salih, 650/1252 yılında Moğol saldırıları sırasında yıkılan kalenin burçlarını tamir ettirmiştir. Divriği Mengüçüklüleri'nin Melik Salih'ten sonraki beyleri hakkında yeterli bilgi yoktur. İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın 1277 yılında Divriği'ye uğradığı sırada, halkın kendisine ilgi göstermediğini ve kalede silahlı askerlerin bulunduğunu görünce öfkelenip şehrin surlarını tahrip ettirdiği nakledilmektedir. Beylik muhtemelen hanedan mensuplarından kimse kalmadığı için bu tarihten itibaren tarihe karışmış, bölge İlhanlılar'dan sonra Eretnaoğulları'nın hâkimiyeti altına girmiştir.

Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarkî Karahisar gibi, Malazgirt Savaşı sonrasında ele geçirdikleri şehirlerle yetinmeyi tercih ederek, hâkimiyet sahalarını genişletme gayreti içerisine girmeyen Mengüçüklüler, şehirlerinin iktisadî ve sosyal bakımdan gelişmesi için çalışmışlar ve pek çok mimari eser ve hayrât vücuda getirmişlerdir. Âlim, şair ve sanatkârları himaye eden Mengüçüklü beyleri, Türkiye Selçuklu sultanlarının himayesinde rahat bir hayat sürmüşlerdir. İnşa ettirdikleri çok sayıda eser vasıtasıyla Türk-İslâm ilim, kültür, san'at ve medeniyetinin gelişmesine büyük katkılar sağlamışlardır. Divriği Kalesi, Kale Camii, Ulu Camii, Darü's-Şifâ, Sitti Melek, Ka-

merüddin ve Kemankeş türbeleri ile medreseler, Mengüçüklü beylerinin Divriği'de yaptırdıkları başlıca eserlerdir.

Sanat ve Mimari

Mengüçüklüler Beyliği'nin en önemli merkezlerinden Erzincan'da, sık sık meydana gelen depremler nedeniyle döneme ait hemen hiç bir eser günümüze intikal etmemiştir. Bununla birlikte altmış yılı mütecaviz meliklik yapan Fahreddin Behramşah gibi bir hükümdarın hiçbir eser yaptırmamış olması pek mümkün gözükmemektedir. Buna karşın beyliğin bir diğer önemli şehri olan Kemah'ta ise döneme ait birkaç türbe mevcudiyeti bilinmektedir.

Mengüçüklüler Beyliği'ne ait en eski yapı, Şahinşah tarafından 576/1180-1181 yılında Divriği'de yaptırılan Kale Camii'dir. Caminin mimarı Azerbaycanlı Hasan b. Firuz' olup, bu cami tuğla ve taşın cephede henüz bir arada kullanıldığı çiçekli kûfi, geometrik ve nebatî motiflerin yeniden değerlendirildiği bir şaheser niteliğindedir.

Şahinşah'ın torunu Ahmedşah'ın 622/1228-1229 tarihinde yaptırdığı Ulu Camii ise beyliğin şüpheşiz ki en büyük eseridir. Caminin cümle kapısındaki kitabede Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın adının yazılı olması, Ahmedşah'ın o dönemde Selçukluları metbû tanıdığını göstermektedir. Kitabesinden anlaşıldığına göre, cami ile bir külliye teşkil eden Darü's-Şifa ise Fahreddin Behramşah'ın kızı ve Ahmedşah'ın hanımı olan Turan Melek tarafından cami ile aynı yıl içerisinde yaptırılmıştır. Divriği Ulu Cami'nin taş mihrabı oldukça zengin bir tezyinata sahip olup, Anadolu'da bir benzeri daha yoktur. Camiden on iki yıl sonra yapılan abanoz minber, Tiflisli Ahmed Usta'nın eseridir. Aynı şekilde Divriği'deki Dârü's-Şifâ da âbidevî ve başarılı bir mimarî örneği olup, mimarı Ahlatlı Hürremşah'tır. Divriği'de bu eserlerin haricinde Şahinşah'a ait 592/1195-96 tarihli bir de türbe bulunmaktadır. Bu türbe, halk arasında Sitte Melik adıyla bilinir. Türbeye bu ismin verilmesi, muhtemelen kocasından sonra türbeye defnedilen Sitti Melike Hatun ile alâkalı olsa gerektir.

İktisadi, Sosyal ve Kültürel Hayat

Mengüçüklü Beyliği'nin ilk başkenti Kemah'tır. Ancak Davudşah'ın 1142 yılında Erzincan'ı başkent yapmasıyla birlikte ticari ve sosyal canlılık bu yeni başkente kaymış, Kemah önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Erzincan'ın ticaret, tarım ve sanayi yönünden

oldukça ileri seviyeye çıktığı tahmin edilebilir. Erzincan'ın gelişiminde Mengüçüklü meliklerinin ilim ve kültüre verdikleri değer, âlim, şair ve san'atkârları muhafaza etmeleri etkili olmuştur. Kaynaklarda Fahreddin Behramşah ve karısı İsmetiye Hatun'un, âlim ve mutasavvıflara büyük saygı gösterdiklerine dair bilgiler yer alır. Rivayete göre Bahâeddin Veled ile oğlu Mevlânâ Celâleddin Rûmî Erzincan'a geldikleri zaman onların büyük saygı ve iltifatına mazhar olmuşlardı. Fahreddin Behramşah bir medrese yaptırarak Bahâeddin Veled'in Erzincan'da ders vermesini temin etmişti. Şehirde bir kaç yıl ders veren Bahaeddin Veled'in, Erzincan halkının lüks ve refah içinde eğlenceye daldıklarını görünce, hükümdarın bütün ısrarlarına rağmen buradan ayrıldığı malûmdur.

Bu dönemde, Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ile Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun'un evlenmeleri münasebetiyle yapılan düğün ve şenlikler de Mengüçüklü Beyliği topraklarındaki refah seviyesini göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir. Erzincan'da hem Selçuklu hem de Mengüçüklü döneminde pek çok deprem meydana gelmiş, bu durum yapıların yıkılmasına, şehrin defalarca harabeye dönüşmesine neden olmuştur. Meselâ, 1138 yılında meydana gelen bir depremde pek çok insan ölmüş, 1165 tarihli bir diğer depremde ise şehir harabeye dönmüştür.

Mengüçüklüler'in başkenti Erzincan, ticarî potansiyeli, iktisadî zenginliği, meliklerin ilim ve sanat erbâbını korumaları sayesinde devrin en yüksek kültür ve medeniyet merkezlerinden birisi haline gelmişti. Selçuklu hizmetindeki ilim adamlarından bazılarının Erzincanlı olması da bu durumu teyid eder mahiyettedir. Daha önce de belirtildiği üzere Fahreddin Behramşah ve Alâeddin Davudşah, birçok ilim dalında ihtisas sahibi olmanın yanı sıra, şair, edip ve sanatkârları himaye ediyorlardı. O devrin meşhur tabibi Muvaffakuddin Abdüllatif el-Bağdadî, 1228 yılında Haleb'den Erzincan'a gelmiş ve Mengüçük ilini dolaştıktan sonra 1230 yılında Malatya üzerinden tekrar Haleb'e dönmüştü. Mengüçük ilinde bulunduğu sırada büyük ilgi ve saygı gören bu büyük tabip, Alâeddin Davudşah tarafından maaşa bağlanmış, o da yazdığı eserlerinden bazıları hâmisi olan bu melike ithaf ve takdim etmişti. Yine bu dönemde edebiyat ve tasavvuf sahasında meşhur bir sima olarak Sirâceddin Ahmed'in adı ön plana çıkmıştı. Aynı zamanda iyi bir musikîşinas olan Sirâceddin Ahmed, şöhretini duyan Eyyubî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref tarafından Şam'a davet edilmişti.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifin*, I, nşr.: Tahsin Yazıcı, Ankara 1959-1960.

Azîmî, *Tarih*, nşr. ve trc.: Ali Sevim, Ankara 1988.

Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, trc.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yayınları, 1950.

İbn Bibî, *el-Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, nşr.: Adnan Erzî, Tıpkıbasım, Ankara: TTK Yayınları, 1956; krş.: *Selçuk-nâme*, I-II, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X-XII, trc.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, trc.: Ali Öngül, İzmir 2001.

Ravendî, *Râhatü'-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, II, trc.: Ahmet Ateş, Ankara: TTK Yayınları, 1960.

Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, nşr.: Ahmet Ateş, Ankara 1960.

Zahireddin Nişâburî, *Selçuknâme*, Tahran 1332.

Araştırma Eserleri

Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321.

Ali Kemalî, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

Öngül, Ali, "Mengücekler", *Türkler*, VI, ed.: H.C. Güzel-S.Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002.

Sakaoğlu, Necdet, *Türk Anadolu'da Mengücükoğulları*, İstanbul 1971.

Sümer, Faruk, "Megüçükler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX.

—————, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.

Tarım, Cevat Hakkı, *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Kırşehir 1938.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.

—————, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.

—————, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, XLV.

—————, "Süleymanşah II.", *İA*,

—————, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Belek", *İslâm Ansiklopedisi*, II.

—————, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

AHLATŞAHLAR

| Abdülkerim Özaydın

Ahlatşahlar, 1100-1208 tarihleri arasında Ahlat ve civarında hüküm sürmüş bir Türk-İslam hanedanıdır. Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan Ahlat şehrinin adının Urartular'dan geldiği, onların bu şehre "Halads" dedikleri kabul edilmektedir. Ermenilerin Şalent, Süryanilerin Keloth dedikleri bu şehir, Arapça İslâm kaynaklarında Hılât şeklinde geçer. Türkler'in buraya hâkim olduğu tarihten itibaren ise Ahlat olarak telaffuz edilmeye başlanmış ve günümüze kadar da bu adla anılagelmıştır. Şehir Müslümanlar tarafından ilk defa Hz. Ömer devrinde 20/640-41 yılında, el-Cezîre fatihi İyaz b. Ganm tarafından Bitlis ve diğer bazı şehirlerle birlikte fethedilmiştir. Fetih sonrasında yapılan anlaşmayla Ahlat ve Bitlis beylerinin İslâm devletinin himayesinde kalması ve yıllık muayyen miktarda vergi ödemeleri kararlaştırılmıştır.

115

Selçuklular'ın bu bölgeye ilk akınları Çağrı Bey'in 1015-1021 yılları arasında gerçekleştirdiği meşhur Doğu Anadolu seferi sırasında gerçekleşmiştir. Sefer dönüşünde Çağrı Bey'in: "*Bize karşı koyabilecek bir kavme rastlamadım*" şeklindeki raporu, Selçuklular'ın bu bölgeyi ele geçirme ümitlerini artırmıştı. İlk Selçuklu sultanları Tuğrul Bey ve Alp Arslan, hem Türkmen kitlelerine yurt bulmak ve hem de İslâm ülkelerini korumak gayesiyle Bizans sınırlarına akınlar düzenlemişler, Tuğrul Bey bu seferlerden birinde Bargiri ve Erciş'i zaptetmişti. Sultan Alp Arslan devrinde Selçuklular'ın eline geçen Ahlat, Anadolu'nun fethi sırasında bir üs ve karargâh olarak kullanılmıştır. Muhtemelen Malazgirt zaferinden önceki bir tarihte Türk hâkimiyetine giren şehir, Selçuklu sultanlarının tayin ettiği valiler tarafından yönetiliyordu. Kaynakların ifadesine göre; Malazgirt Savaşı'na katılan Ahlatlılar, elde ettikleri ganimetler sayesinde zen-

gin olmuşlardı. Daha sonra Mervanîler'in eline geçen Ahlat, 1100 yılına kadar bu devletin idaresinde kaldı.

Sökmen el-Kutbî ve Ahlatşah Beyliği'nin Kuruluşu

Selçuklu emirlerinden Sökmen el-Kutbî Ahlatşahlar hanedanının kurucusu olarak kabul edilir. Kendisine el-Kutbî lâkabının verilmesi Selçuklular'ın Azerbaycan valisi Kutbeddin İsmail b. Alp Sungur Yâkufî'nin kölesi olmasından kaynaklanmaktadır. Kutbeddin İsmail, Sultan Melikşah'ın vefatından sonra oğulları ve hanedan mensupları arasında başlayan taht kavgaları sırasında öldürülünce, Sökmen el-Kutbî onun oğlu Mevdud'un hizmetine girdi. Bu dönemde Ahlat'a hâkim olan Mervanî emirlerinin zulüm ve işkencelerinden usanan halk, 493/1100 yılında, adaletiyle meşhur Sökmen el-Kutbî'ye haber göndererek onu şehre davet ettiler. Ahlatlıların bu davetini kabul ederek şehre gelen Sökmen, halk tarafından coşkun sevinç gösterileriyle karşılandı.

Sökmen ilk iş olarak Mervanîler'i Ahlat'tan uzaklaştırıp şehre tek başına hâkim oldu. Sultan Melikşah'ın oğlu Melik Muhammed Tapar, kardeşi Sultan Berkyaruk'a karşı girdiği taht mücadeleleri sırasında daima kendisini destekleyen ve başarılı hizmetlerde bulunan Sökmen el-Kutbî'ye Ahlat ve Van gölü havzasını iktâ ederek onun Ahlat ve çevresindeki hâkimiyetini onayladı. Böylece Ahlat merkezi olarak Ahlatşahlar Beyliği kurulmuş oldu. Beyliğe kurulduğu yerden dolayı Ahlatşahlar denildiği gibi, kurucusunun adına nispetle Sökmeniyye, Sokmaniyya veya Sökmenîler de denilmiştir.

Sökmen el-Kutbî bu tarihten itibaren yine Melik Muhammed Tapar'a sadakatle hizmet etmeye devam etmiştir. Nitekim 496/1103 yılında Hoy'da Muhammed Tapar ile kardeşi Berkyaruk arasında meydana gelen muharebede Yağsıyan'ın oğlu Muhammed ve Sirt emîri Kızıl Arslan ile birlikte Sökmen de Muhammed Tapar'ın saflarında bulunuyordu. Bu savaşta yenilen Muhammed Tapar, taraftarlarıyla beraber Erciş'e, oradan da Ahlat'a gitti. Ertesi yıl Sultan Berkayruk ile Muhammed Tapar arasında anlaşma sağlanınca, Selçuklu toprakları ikiye ayrıldı. Sepidrud (Kızılözen) sınır olmak üzere Derbend'den Diyarbekir ve Suriye'ye kadar uzanan saha Muhammed Tapar'ın hâkimiyet sahası olarak kabul edildi. Dolayısıyla Ahlat'ta da Muhammed Tapar adına hutbe okunmaya başlandı.

Bu dönemde Sökmen el-Kutbî'nin, Sultan Muhammed Tapar'ın en önemli destekçileri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Sultan

Muhammed Tapar, 1105 tarihinde Musul'da Emir Çökürmüş'ü kuşatırken Sökmen yine onun yanındaydı. Sultan, Eylül-Ekim 1108 tarihinde Emîr Mevdud'u; Porsukoğlu Porsuk, Aksungur Porsukî ve Sökmen el-Kutbî ile birlikte Musul'u almak üzere Emir Çavlı'nın üzerine göndermişti. Sökmen el-Kutbî'nin 1110 yılında ise, Mevdud'un birinci Urfa seferine katıldığı bilinmektedir.

Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle Haçlılar'a karşı bir sefer hazırlığına girişen Emîr Mevdud, Artukoğlu İlğazi ve Sökmen el-Kutbî'nin de yer aldığı büyük bir orduyla Urfa üzerine yürüdü. Ceziret İbni Ömer (Cizre)'de karargâh kuran Selçuklu ordusu, diğer komutanların ve gönüllü mücahitlerin de katılması için beklemeye başladı. Urfa'yı ele geçirmeye karar veren müttefik kuvvetler, 2-11 Mayıs 1110 tarihleri arasında Urfa'yı kuşatıp giriş çıkışı kontrol altına aldılarsa da bu kuşatmadan önemli başarı elde edilemedi.

Mevdud, Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle ertesi yıl yeni bir sefere hazırlandı. İsmen sultanın oğlu Mesud'un emrinde gerçekleştirilen bu sefere; İlğazi'nin oğlu Ayaz, Meraga emîri Ahmedîl ve Hemedan emîri Porsukoğlu Porsuk'tan başka Ahlatşah Sökmen el-Kutbî de katıldı. Birleşik Selçuklu ordusu Tellbâşir'i kuşattı ise de, Halep Selçuklu meliki Rıdvan'ın tutarsız hareketleri ve Ahmedîl'in Tellbâşir kontu Joscelin ile anlaşıp Mevdud'u kuşatmayı kaldırma ya ikna etmesi yüzünden bir netice elde edilemedi.

Yaptığı hizmetlerden dolayı Sultan Muhammed Tapar tarafından kendisine Tebriz, Ahlat ve Meyyâfânkîn'i Sökmen'e ikta edilen Sökmen el-Kutbî, 505/1111 yılında çıktığı bir sefer sırasında Bâlis'te aniden rahatsızlanıp öldü. Bunun üzerine ona bağlı birlikler, efendilerinin cenazesini alarak Meyyâfânkîn istikametinde yola çıktılar, fakat yolda Sökmen'in hazinelerini ele geçirmek isteyen İlğazi'in saldırısına maruz kaldılar. Sökmen'in adamları tabutu ortalarına alıp kahramanca savaştılar. İlğazi'yi mağlup ederek Ahlat'a gittiler ve cenazeyi burada defnettiler.

Sökmen el-Kutbî devrinde Ahlatşahlar Beyliği'nin sınırları Tebriz, Ahlat, Erciş, Adilcevaz, Meyyâfânkîn, Malazgirt, Muş, Van, Bargiri ve Vestan şehirlerini kapsıyordu. Onun ölümünden sonra beylik büyük bir sarsıntı geçirdi. Meraga Emîri Ahmedîl, Sultan Muhammed Tapar'ın yanına giderek Sökmen ilini kendisine ikta etmesini istedi. Fakat diğer emîrler buna razı olmayınca Ahmedîl'in bu arzusu gerçekleşmedi. Hoy'un batısında buraya bir konak mesafedeki Sökmenâbâd şehrinin Sökmen el-Kutbî mi yoksa torunlarından II.

Sökmen tarafından mı kurulduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Sökmen el-Kutbî zamanında bölgedeki ticarî hayat büyük gelişme göstermişti. Öyle ki, Ahlat ticaret gemileri Karadeniz sahillerinde de ticarî faaliyetlerde bulunuyorlardı. Dönemin tarihçileri böyle bir ticaret gemisinin Kostantiniyye denizinde (muhtemelen Karadeniz) battığını ve gemideki tüccarların boğulduğunu ifade etmişlerdir.

Zahireddin İbrahim Devri (1111-1127)

Sökmen'in ölümü üzerine yerine zayıf bir şahsiyet olan oğlu Zahireddin İbrahim geçti. İbrahim babasından güçlü bir devlet miras almıştı. İlk olarak Meyyafarikîn'e giden İbrahim, Oğuzoğlu'nu (Kızoğlu) azlederek yerine Ebû Mansur el-Muîn'i vali tayin etti. İbrahim 507/1113-1114 yılında veziri Ebû Sa'd es-Sedîd'i idam edince Meyyafarikîn valisi olan kardeşi Ebû Mansur isyan etti. Bu karışıklık üzerine Sultan Muhammed Tapar, Meyyafarikîn'i 508/1115 yılında, önde gelen emîrlerinden Karaca es-Sâkî'ye ikta etti. Böylece Meyyafarikîn Ahlatşahlar'ın hâkimiyetinden çıkmış oldu. Bu isyan ve karışıklıklar sırasında Meyyafarikîn harap olduğu gibi, olaylardan rahatsız olan halk da şehri terk etmeye başladı. Bu hadiseden bir kaç yıl sonra, 515/1121 yılında şehir Artuklular'ın eline geçti.

Bu dönemde bilhassa İbrahim'in annesi İnanç Hatun'un ihtirasları ve devleti ele geçirme arzusu Ahlatşahlar'ın zayıflamasına sebep oldu. Daha önce Ahlatşahlar'a bağlı olan Erzen ve Bitlis beyi Hüsameddin Toğan Arslan bağımsız hareket etmeye başladı. İbrahim 518/1124 yılında Toğan Arslan üzerine yürüyerek Bitlis'i kuşattı. Ertesi yıl Artuklu beyi Davud ile birlikte Gürcistan seferine çıktı ise de bir netice elde edemedi. yaklaşık on dört-on beş yıl hüküm sürdüğü bilinen Zâhireddin İbrahim 1126 veya 1127 yılında ölünce yerine kardeşi Ahmed geçti. Sadece on ay iktidarda kalan Ahmed devri hakkında pek bilgi yoktur. Onun kızı Zeyneb Hatun'un Artuklular beylerinden Necmeddin Alpî ile evlendiği ve 1166 yılında vefat ettiği bilinmektedir.

Devletşah Nâsireddin Muhammed Sökmen (II. Sökmen) Devri (1128-1185)

Ahmed'in kısa süre içerisinde tahttan uzaklaştırılmasında İbrahim'in annesi İnanç Hatun'un etkili olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça ihtiraslı bir kadın olduğu bilinen İnanç Hatun torunu Nâsireddin Muhammed Sökmen'in tahta çıkmasını sağlamış ve onun üzerinde büyük nüfuz oluşturarak devleti tek başına idare etmeye çalışmıştır. Ancak bu durumdan rahatsız olan devlet ileri

gelenleri İnanç Hatun'ı öldürerek bir anlamda II. Sökmen'e rahat hareket etme imkanı sağlamışlardır. İktidarının ilk yılları babaannesinin baskısı ve siyasi karışıklıklarla geçtiği bilinen Devletşah Nâsireddin Muhammed Sökmen, Ahlatşahlar Beyliği'nin en kudretli hükümdarlarından birisidir.

II. Sökmen 522/1128 yılında beyliğin başına geçtiğinde, buradaki siyasi karışıklık ve istikrarsızlıktan istifade etmek isteyen beylerin baskısıyla karşılaşmıştı. Irak Selçuklu Sultanı Mesud, Ahlat, Malazgirt ve çevresini kardeşi Selçukşah'a ikta edince, Selçukşah Ahlat'ı ele geçirmek üzere şehri muhasara etmiş, ancak bir netice elde edemedi geri dönmek zorunda kalmıştı. 1133 yılında Musul Atabegi İmadeddin Zengi de Ahlat'a bir sefer düzenlemiş, ancak Sökmen'in kızıyla evlenince şehri kuşatmaktan vazgeçmişti. II. Sökmen bu dönemde bölgedeki beylerle evlilik ilişkileri kurmak suretiyle siyasi konumunu güçlendirmeye çalıştı. Bu çerçevede 540/1145'te Artuklular ile sıhriyet merkezli bir akrabalık kuruldu. Aynı dönemde II. Sökmen Erzurum meliki İzzeddin Saltuk'un kızı Şahbânû ile evlenerek Saltuklu hanedanı ile bağını güçlendirdi.

Bu şekilde konumunu güçlendiren Ahlat şahı II. Sökmen, Musul atabegi İmadeddin Zengi'nin ölümü üzerine Hızan, Maden ve diğer bazı bölgeleri kendi hâkimiyet alanına dahil etti. Fakat bu kez de Ahlatşah'lara ait Malazgirt'i işgal edip yağmalayan Artuklu Kara Arslan ile mücadele etmek zorunda kaldı. İki beylik arasındaki mücadele 549/1154 yılında Necmeddin Alpi'nin araya girmesi ve tarafları barıştırması sayesinde düzeldi.

119

Bu arada Türk hükümdarlarının birbirleriyle ve Haçlılarla mücadelesini fırsat bilen Gürcüler, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki bazı yerleri işgal etmişler, Erzurum meliki İzzeddin Saltuk'u esir almışlardı. Fakat daha sonra fidye ödenerek kurtarıldı. Gürcüler Ani'yi işgal edince, II. Sökmen, İzzeddin Saltuk, Bitlis emîri Togan Arslan'ın oğlu Devletşah ve Artuklular'dan Necmeddin Alpi, kuvvetlerini birleştirerek 1161 yılında Gürcistan seferine çıkmaya karar verdiler. Fakat Necmeddin Alpi henüz iltihak edemediği, Saltuk da haber vermeden ordudan ayrıldığı için II. Sökmen ağır bir bozguna uğradı. Askerlerinin büyük bir kısmı öldürüldü. Tarihçi İbnü'l-Esir, bu olayda dört yüz süvariden başka salimen dönen olmadığını kaydetmiştir. Savaş sonrasında birleşik Türk kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri dönmüşler, II. Sökmen ise esirleri kurtarmak için büyük meblağlar ödemek zorunda kalmıştır. Gürcüler bu zaferden

kuvvet ve cesaret alarak 1162 yılında Duvin'i işgal ve yağma ettikleri gibi, şehirde ve civar köylerde yaşayan on bin kişiyi kılıçtan geçirmişlerdi. Kaynaklarda Gürcülerin kadın-erkek pek çok kişiyi esir aldıkları, kadınları çıırılçıplak soyup yalınayak götürdükleri, cami ve mescitleri yakıp yıktıkları nakledilir. Öyle ki, Müslüman kadınlara yapılan zulüm ve işkenceyi gören Gürcü kadınların bile bu durumu tasvip etmeyip: *"Siz Müslümanları, onların kadınlarına yaptığımız şeylerin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz"* diyerek Müslüman kadınlarını giydirdikleri kaynaklarda ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere, Gürcü kadınların dahi isyan etmelerine sebep olan bu zulüm ve işkenceler, Müslümanlar arasında büyük bir infial uyandırdı. II. Sökmen, Devletşah, Azerbaycan atabegi İldeniz ve Irak Selçuklu sultanı Arslanşah, 1163 tarihinde elli bini aşkın bir orduyla karşı akın düzenleyerek Gürcistan topraklarına girdiler, şehirlerini yağma edip kadın ve çocuklarını esir aldılar. Yaklaşık bir ay süren savaşlar neticesinde Gürcüler ağır kayıplar verdiler. Türk kuvvetleri ihtida eden, fakat bunu gizleyen bir Gürcü askerin yardımıyla büyük bir zafer kazandılar ve zengin ganimetlerle döndüler.

Seferden başarıyla dönen II. Sökmen, Ahlat'ta muhteşem bir merasimle karşılandı. Dönemin tarihçileri bu hâdiseyi *"görölmeye değer bir gün"* olarak tavsif ederler. Bu zafer münasebetiyle Türk şehirlerinde bayramlar kutlandı. Ancak ertesi yıl, 1164'te, Gürcüler Ani'ye bir kez daha saldırdılar. Fakat bu defa Atabeg İldeniz yetişerek şehri kurtardı. Atabeg İldeniz, Ani'nin imarıyla meşgul olduğu sırada kendi hakimiyetindeki Gence'nin işgal edildiğini haber aldı. Süratle bölgeye hareket etti ise de, Ahlatşahlar'a tâbi olan Surmani emîri İbrahim'in şehri kurtardığını öğrenince rahat bir nefes aldı.

Bundan sonraki dönemde de Türklerle Gürcüler arasındaki savaşlar aralıklarla devam etti. 1175'te Aras Ovası'nda Gürcülerle savaşa tuşan İldeniz, mağlup olunca II. Sökmen'den yardım istedi. Irak Selçuklu sultanı Arslanşah'ın da dahil olduğu müttefik kuvvetler Akhalkelek ve Trialith'i yağma ettikten sonra Duvin'e kadar ilerlediler.

Bu dönemde, Şiî-Fatımî halifelîğe son verip Eyyubîler Devleti'ni kuran Selâhaddin Eyyubî, hâkimiyet sahasını genişletmek amacıyla gözünü Fırat ve Dicle vadilerine dikmişti. Onun bu emelleri Musul Atabegliği ve Artuklular için büyük bir tehdit oluşturunuyordu. Beklendiği gibi bir süre sonra Selâhaddin Eyyubî Urfa, Seruc ve Nusaybin'i ele geçirdi ve Musul'a doğru ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Ahlat şahı II. Sökmen, hem Musul atabegi İzzeddin Mesud'un, hem

de Artuklu Kutbeddin İlgazi'nin akrabası olduğu için Selâhaddin Eyyûbî'yi Musul muhasarasından vazgeçirmek amacıyla elçiler gönderdi. Sultan Selâhaddin, Abbasî halifesi en-Nâsır Lidinillah, Azerbaycan atabegi Kızıl Arslan ve şeyhu's-şuyuh Sadreddin'in da araya girmesi üzerine Musul'u muhasara etmekten vazgeçti. Ancak dönüş yolu üzerindeki Sincar'ı kuşatınca, Atabeg İzzeddin Mesud bir kez daha Ahlat şahı Sökmen ve Artuklu İlgazi'den yardım istemek zorunda kaldı. II. Sökmen önde gelen adamlarından Seyfeddin Begtimur'u muhasaraya mâni olması maksadıyla bölgeye gönderdi. Eyyûbîler ile görüşmeler yapan Seyfeddin Begtimur, ileri sürülen şartlara öfkelenerek geri döndü. Gayretlerinin neticesiz kaldığını gören II. Sökmen, Mardin-Koçhisar arasındaki Harzem Köyü'nde Kutbeddin İlgazi ve Atabeg İzzeddin Mesud ile bir araya geldi. Her üç hükümdar da askerlerini toplamışlar ve Sultan Selâhaddin ile savaşma kararı almışlardı. Bu arada Selâhaddin Eyyûbî Sincar'ı zaptedip Harran'a geçmiş ve burada askerlerini dağıtmıştı. Bu nedenle kendisi aleyhinde yapılan ittifakı öğrenir öğrenmez derhal Hama'da bulunan yeğeni Takıyyüddin'e haber gönderip yardımına çağırdı. Hızla bölgeye gelen Takıyyüddin amcasına derhal bölgeden ayrılması tavsiyesinde bulundu. Selâhaddin Eyyûbî yanındaki diğer emirlerin muhalefetine rağmen buradan ayrılarak Ra'su'l-Ayn'a gitti. Onun bölgeden ayrıldığını öğrenen birleşik kuvvetler ayrılarak ülkelerine geri döndüler. Bu arada Ahlat şahı Sökmen de asker toplama bahanesiyle Ahlat'a geri döndü.

Ahlat'ın zenginliği çevredeki hükümdarların bu şehre göz dikmesine sebep oluyordu. Bunlar arasında İldeniz'in oğlu Cihan Pehlivan, Selâhaddin Eyyubî, yeğeni Takıyyüddin Ömer, Eyyûbî meliki Mevdud b. Âdil ve Selçuklu Tuğrulşah'ın isimleri sayılabilir. II. Sökmen'in 1185 tarihinde ölümü bu hükümdarların Ahlat üzerindeki emellerinin daha da artmasına neden oldu. Zira Sökmen geride evlat bırakmadığı gibi, kendinden sonra devletin başına geçecek bir hanedan mensubu da yoktu.

II. Sökmen uzun yıllar hüküm sürmüş ve yaklaşık seksen yaşlarında ölmüştür. Çevredeki bütün hükümdarlar ona saygı gösterirlerdi. Akıllı, ileri görüşlü ve güzel ahlâklı bir hükümdardı. Halk da onu çok severdi. Cesareti ve Gürcüler'e karşı cihadı, halkın gönlünde taht kurmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı hatırası uzun müddet halkın gönlünde yaşadı. Gerçekten de Ahlat, en parlak dönemine onun devrinde ulaştı. Ermeni tarihçi Vardan onun Hıristiyan halk tarafından da çok sevildiğini yazmaktadır.

Seyfeddin Bektimur (1185-1193)

Ahlat şahı II. Sökmen, oğlu olmadığı ve hanedan mensuplarından da bu görevi üstlenecek kimse bulunmadığı için halkın ve devlet erkânının arzusu üzerine memluklerinden Bektimur'u evlât edinmiş, devletini de ona vasiyet etmişti. Bu vasiyet uyarınca Sökmen'in ölümünden sonra hanedanın başına Bektimur geçti. Bektimur devri, bölgedeki diğer beyliklerin Ahlatşah Devleti üzerinde egemenlik kurma gayretlerine karşı mücadele ile geçti. Onun başa geçtiği dönemde Sultan Selâhaddin devlet adamlarını toplayıp bu hususu onlarla istişare etmişti. Bunlardan bazıları: *"Ahlat çok muazzam ve zengin bir vilâyettir. Şu anda sahipsizdir"* diyerek onu Musul'u muhasaradan vazgeçip Ahlat'a gitmeye teşvik ediyorlardı. Ne yapacağına tam anlamıyla karar veremeyen Sultan Selâhaddin, Ahlat ileri gelenleri, emîrler ve halktan gelen davet mektupları üzerine bölgeye gitmeye karar verdi. Ancak bu mektuplar taktik icabı gönderilmişti. Çünkü o sırada Azerbaycan ve Hemedan hâkimi Atabeg Cihan Pehlivan da Ahlat iline göz dikmişti. Ahlatlıların niyeti Sultan Selâhaddin ile Atabeg Cihan Pehlivan'ı birbirine düşürerek ülkelerini muhafaza etmekte.

Selâhaddin Eyyûbî, vali Davud ve adamlarının teşvikiyle Nâsıreddin Muhammed, Muzaffereddin ve diğer bazı emîrlerini Ahlat'a gönderdikten sonra, kendisi de Meyyafarkîn'e doğru yola çıktı. Bu arada Cihan Pehlivan Ahlat yakınlarına kadar gelerek karargâh kurmuştu. Sonunda halk ve Bektimur, Eyyubîler'e karşı Pehlivan ile işbirliği yapmaya karar verdiler. Bu arada Sultan Selâhaddin 29 Ağustos 1185'te Meyyafarkîn'i ele geçirdi. Ardından halifeye haber gönderip Ahlat, Diyarbekir ve Musul'a hâkimiyetinin tasdik edilmesini istedi. Ancak Bektimur, Cihan Pehlivan ile anlaşarak Ahlat'ın Eyyubîler tarafından istilâ edilmesine mâni olmayı başardı. II. Sökmen gibi güçlü bir hükümdardan sonra Bektimur'un ülke yönetimine hâkim olması Ahlatşahlar için büyük bir bahtiyarlık olarak kabul edilebilir. Halkın desteğini ve sevgisini kazanmış olan bu zât, Eyyubîler'in en kuvvetli dönemlerinde Ahlat'ı istilâ etmelerine engel olmuştu. Onun bu hadiseden sonra hutbeyi Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul ve Atabeg Cihan Pehlivan adına okuttuğu anlaşılmaktadır.

Bektimur'un bu başarısı Eyyubîler ile Ahlatşahlar arasındaki siyasi mücadelelerin sona ermesi anlamına gelmiyordu. Eyyubîler'den Ta-kiyyüddin Ömer, 1191 yılında bu beyliğin hâkimiyetindeki Hani'yi ele geçirdikten sonra Ahlat üzerine yürüdü. Ahlat'ı bir müddet kuşattı ise de netice alamayacağını anlayıp buradan ayrılarak Malazgirt üzerine hücum etti. Fakat Erzurum meliki Saltuk'un kızı Mama

Hatun Ahlatşahlar'ın yardımına koşarak Malazgirt'in istila edilmesine mâni oldu. Bu yüzden şehrin muhasarası bir hayli uzun sürdü. Bektimur, Takıyyüddin'in Ekim 1191'de ölümüyle rahat bir nefes alabildi. Bununla birlikte Eyyubîler'in Ahlat'ı istila emelleri 1193 yılında Selâhaddin Eyyubî'nin ölümüne kadar devam etti. Bektimur Selâhaddin Eyyubî'nin ölümünü haber alınca çok sevinmiş ve kendisine el-Melikü'l-Muazzam Selâhaddin Abdülaziz adını vermişti. Ancak bu davranışı yüzünden dönemin tarihçileri tarafından ayıplanmıştı.

Selâhaddin Eyyubî'nin ölümünden sonra, Artuklu Yavlak Arslan ve Musul atabegi İzzeddin Mesud ile anlaşılan Seyfeddin Bektimur, Meyyafarikîn'i geri almaya teşebbüs etti. Fakat 5 Mayıs 1193 tarihinde vefatı üzerine bu teşebbüsü yarım kaldı. Dönemin kaynaklarında onun Batınîler tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler olduğu gibi, yerine göz diken damadı Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî tarafından öldürüldüğüne dair bilgiler de yer almaktadır. Meselâ İbnü'l-Esir onun Hezar Dinarî tarafından öldürüldüğü kanaatindedir.

Bektimur âdil, dindar, hayır ve hasenatı seven, âlimleri, sûfileri ve yoksulları himaye eden, cömert, cesur ve güzel ahlâklı bir hükümdardı. Çok sadaka verir, halka çok iyi davranırdı. Ermeni tarihçi Vardan, Bektimur'un Sasun bölgesini fethettiği zaman buradaki Hristiyanlara karşı da oldukça iyi davrandığını yazmaktadır.

Bedreddin Aksungur Hezar Dinarî Devri (1193-1198)

Seyfeddin Bektimur'un öldürülmesi üzerine ülkeye Aksungur Hezar Dinarî hâkim oldu. O da Bektimur gibi II. Sökmen'in memlûklerindendi. Ahlatşah tarafından Cürcanlı bir tüccardan 1000 dinara satın alındığı için kendisine Hezar Dinarî lâkabı verilmişti. Daha sonra Bektimur'un kızı Ayna Hatun ile evlenerek yüksek bir mevki elde etmişti. İhtiraslı olduğu için Bektimur'u öldürüp karısıyla oğlunu da hapsedmişti. Onun hükümdarlığı devrinde Erzurum meliki Tuğrulşah ile birleşerek Gürcü kuvvetlerini mağlup ettiği ve pek çok ganimet ele geçirdiği bilinmektedir. Kaynaklarda Hezar Dinarî'nin ölümü ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Ebu'l-Fidâ onun 594/1197-1198'de öldüğünü söylerken, Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Ebu'l-Ferec ise 604/1207-1208 yılında Bektimur'un bir diğer oğlu tarafından öldürüldüğünü ileri sürerler.

Aksungur'un ölümünden sonra Ahlatşah Beyliği'nin başına Kutluğ adlı bir köle geçti. Kutluğ tahta çıkar çıkmaz Bektimur'un küçük yaştaki oğlu Muhammed'i de ortak hükümdar ilan etti ise de bir süre

sonra anlaşmazlığa düşünce onu saltanattan uzaklaştırdı. Onun bu hareketine karşılık olarak Muhammed ise, Kutluğ'un Ermeni asıllı olduğunu söyleyerek halkı ona karşı isyana teşvik etti. Ayaklanan ahali 1198 yılında sığındığı kalede Kutluğ'u yakalayıp öldürdüler. İbnü'l-Esir ve ondan naklen Müneccimbaşı, Kutluğ'un ileri görüşlü, âdil ve halka iyi muamele eden bir hükümdar olduğunu, buna karşılık Bektimur'un oğlunun ise sefih bir insan olduğunu yazmışlardır.

El-Melikü'l-Mansur Muhammed Devri (1198-1207)

Kutluğ'un öldürülmesi üzerine Ahlat'ta büyük karışıklıklar meydana gelmişti. Nihayet Bektimur'un oğlu Muhammed, 1198 yılında "el-Melikü'l-Mansur" ünvanıyla tek başına tahta çıkmayı başardı. Fakat onun yaşının küçük olmasından ve tecrübesizliğinden istifade eden Gürcüler yeniden birçok şehri işgal ettikleri gibi, 1204'te Erciş'e kadar gelerek şehri yağmaladılar ve çok sayıda esir ele geçirdiler. Ardından Erzurum beyliğinin sınırlarında yer alan Samankale'ye kadar ilerledilerse de burada Ahlat ve Erzurum askerleri tarafından yenilgiye uğratıldılar. Savaş sonucunda pek çok Gürcü askeri esir alındı.

124

Gürcüler 1205 yılında bir kez daha Ahlat'a tekrar saldırdılar. Muhammed henüz çok genç yaşta olduğu için asker ve halk üzerinde tam manasıyla bir otorite sağlayamamıştı. Bu nedenle Gürcüler ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan ilerleyişlerini sürdürdüler. Bu ilerleyiş âlimler, sûfiler ve gönüllülerin etrafında toplanan halkın Erzurum Selçuklu Meliki Tuğrul Şah'ın da desteğiyle Gürcüler'i bozguna uğratması neticesinde durdurulabildi.

Bu dönemde el-Melikü'l-Mansur Muhammed'in içki ve eğlence âlemlerine dalması, halk nezdindeki itibarını kaybetmesine sebep oldu. Bir süre sonra askerler de ona karşı ayaklandılar. Bu gelişmeler üzerine bir grup Ahlatlı vaktiyle II. Sökmen'in halef tayin ettiği yeğeni Nâsireddin Artuk Arslan'a haber gönderip ülkelerine davet ettiler. Bu arada II. Sökmen'in köle emirlerinden Balaban da el-Melikü'l-Mansur Muhammed'e isyan ederek Malazgirt'i ele geçirdi ve topladığı kuvvetlerle Ahlat üzerine yürüdü. Artuklu meliki Nâsireddin Artuk Arslan, davet sebebiyle hiçbir muhalefet ve mukavemetle karşılaşmadan Ahlat'a hâkim olacağını düşündüğü için yanına silah ve ağırlıklarını almadan gelmişti. Ancak Balaban ona haber gönderip: *"Ahlat halkı, beni sana mütemayil olmakla itham ediyorlar. Onlar Araplar'dan nefret ederler. Sen geri dönüp bir merhale uzaklaşırsan daha iyi olur. Ben şehri ele geçirirsem sana teslim ederim, çünkü*

benim Ahlat meliki olmama imkân yoktur” diyerek bölgeden uzaklaşmasını sağladı. Ardından Artuk Arslan’ın yeterince uzaklaşmasından cesaret alıp *“ülkene dön, yoksa gelir seni de maiyetini de perişan ederim”* diye bir haber daha yolladı. Bu arada Eyyubîler’in el-Cezîre ve Harran meliki el-Melikü’l Eşref Artuk Arslan’ın Ahlat’a gittiğini haber alınca derhal onun hakimiyeti altındaki Mardin’e yürümüş, şehrin mahsulünü alıp Düneysir’de gelmişti. Böylece bir yandan Balaban’ın diğer taraftan da Melik Eşref’in tehdidine maruz kalan Artuk Arslan, Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuş, Mardin’e geri dönmek zorunda kalmıştı.

Nâsıreddin Artuk’un Ahlat’tan uzaklaşması üzerine Balaban, şehri daha şiddetli bir şekilde muhasara etmeye başladı. Bektimur’un oğlu Muhammed, askerleri ve halkı toplayıp Balaban’ın üzerine hücum edince, kendi hâkimiyetindeki kalelere çekilmek zorunda kalan bu ihtiraslı emir, Malazgirt, Erciş ve diğer kalelerden topladığı askerlerle bir kez daha Ahlat üzerine yürüdü. Bu arada devlet büyüklerine haber gönderip, bolca vaadlerde bulunmak suretiyle kendi tarafına çekmeye çalıştı. Emîrlere Ahlatşah Muhammed’in ülkeyi idare edecek durumda olmadığını, içki ve eğlenceye düşkün olduğunu bildikleri için Balaban’ın bu teklifini kabul ettiler. Fakat ondan verdiği sözde duracağına dair yemin istediler. Şartlarının kabul edilmesi üzerine Ahlatşah Muhammed’i teslim ettiler. Bu şekilde şehre hâkim olan Balaban, ilk başta Muhammed’i bir kaleye hapsedti ise de bir süre sonra öldürttü.

125

Bu hadiseden bir süre sonra Meyyafankîn hâkimi Necmeddin Eyyub, Ahlat üzerine yürüdü, bazı kaleleri ele geçirip şehri muhasara etmeye başladı. Bunun üzerine Balaban onu aldatmak için hileye başvurarak şehri müdafaa etmekten aciz olduğunu bildirip muhasarayı kaldırması için güzel sözler söyledi. Bu davranış Necmeddin Eyyub’u daha da tahrik etti ise de, anı bir baskınla üzerine yürüyen Balaban onu mağlup etmeyi başardı. Necmeddin Eyyûb bu baskından sonra çok az sayıda askerle Meyyafankîn’e dönmek zorunda kaldı.

Bu karışıklıklar sırasında Gürcüler, Kars şehrine saldırıp uzun süren bir muhasara neticesinde ele geçirdiler. Kars valisi bir kaç defa elçi gönderip Ahlat’tan yardım istediye de bir sonuç elde edemedi. Vaziyetin giderek aleyhlerine geliştiğini ve kendilerine yardım edilemediğini gören vali, sonunda onlardan alacağı ıktalar ve para karşılığında şehri teslim razı oldu. Devrin hükümdarları birbirleriyle mücadele etmekle, zulüm, içki ve eğlenceyle meşgul oldukları için Kars’ın düş-

man eline düşmesine mâni olamamışlardı. Böylece Kars, bir İslâm beldesi olmaktan çıkıp bir küffâr ve şirk beldesi haline geldi.

Ahlatşahlar'ın iç ve dış müdahaleler sebebiyle giderek zayıflamaya başlaması üzerine Necmeddin Eyyub, büyük bir orduyla yeniden Ahlat'a saldırdı. Balaban yine bu saldırıya karşılık verdi ise de bu kez başarılı olamadı ve Ahlat'a sığınıp Erzurum meliki Muğiseddin Tuğrulşah'tan yardım istedi. Güçlü bir orduyla Ahlat'a gelen Tuğrulşah, Balaban ile birleşip Necmeddin Eyyub'u mağlup etti. Müttelik ordu Eyyubîler'in ele geçirdiği Muş Kalesi'ni de geri almak üzere harekete geçti. Ancak bu sırada Tuğrulşah, Balaban'a ihanet ederek, ülkesine göz diktiği için bu son Ahlat şahuru öldürdü 604/1206-1207 yılında gerçekleşen bu hadise sonrasında Tuğrulşah süratle Ahlat'a gitti ise de halk bu hareketi tasvip etmediği için onu şehre sokmadı. Tuğrulşah eli boş, fakat bu cinayet sebebiyle günahkâr olarak ülkesine dönerken Ahlat halkı da Eyyubîler'den Melik Evhad'a haber gönderip onu şehre davet etti. Daveti kabul eden Melik Evhad, yanında kardeşi el-Melikü'l-Eşref olduğu halde Ahlat'a giderek, bir asrı aşkın zamandan beri bölgeye hakim olan Ahlatşahlar hanedanına son verdi.

Bu şekilde Ahlat'ı ele geçiren Eyyubîler şehre hâkim olduktan sonra pek çok kişiyi öldürdüler, ileri gelenleri de Meyyafarikîn'e sürdüler. Onların bu hareketi Ahlat şehri için çok ağır bir darbe oldu. Eyyubî hükümdarı Melik el-Melikü'l-Âdil, Abbasî halifesi en-Nâsır Lidinillah'a haber gönderip Ahlat ve Meyyafarikîn'deki hâkimiyetinin tasdik edilmesini istedi. Halifeden bu teklifi onaylayan menşûru aldıktan sonrada, bu iki şehrin idaresini oğlu Necmeddin Eyyûb'a verdi. Fakat Ahlat halkı ve askerler, yabancı bir yönetimi kolay kolay kabul edeceğe benzemiyordu. Bazı askerler Van Kalesi'ne çekilerek bir süre sonra Erciş'i hâkimiyetleri altına aldılar. Durumu kontrol edemeyeceğini anlayan Necmeddin Eyyûb, babasından yardım istedi. O da diğer oğlu el-Melikü'l-Eşref'i yardıma gönderdi. İki kardeş Van'ı ele geçirip Malazgirt üzerine yürüdükleri sırada, Ahlat halkı da Sökmen'in bayrağını açarak halkı bu bayrak altında toplanmaya ve Eyyubîler'e karşı ayaklanmaya çağırdı. Bunun üzerine el-Melikü'l-Eşref bir kez daha bölgeye gelerek isyanı bastırdı, şehri ele geçirip pek çok kişiyi öldürdü.

Ahlat halkı ile Eyyûbîler arasındaki bu mücadele bölgede yayılma arzusu içerisindeki Gürcüler'in ihtiraslarını tahrik ediyordu. Nitekim bu karışıklıktan istifade edip 1208 yılında Erciş'i işgal ve yağma ettiler. Halkın isyan etmesinden endişe eden Necmeddin Eyyûb Ahlat'tan

ayrılmadığı için, Gürcüler, şehri diledikleri gibi yağmalayıp, yakıp yıktıktan sonra geri döndüler. Yaklaşık iki yıl sonra Gürcüler bir kez daha tekrar saldırıya geçtiler. Ancak bu defa Ahlatlılar köprüyü yarakarak yolu kapattılar. Sarhoş olan İvani, köprüden geçmek isterken atından düştü ve esir alındı. İvani'den alınan fidyeyle Ahlat'ın surları onarıldı ve Gürcüler'le üç yıllık bir mütareke imzalandı.

Bu sırada Eyyûbîler adına Ahlat'ı idare eden Necmeddin Eyyûb ölmüş ve kardeşi el-Melikü'l-Eşref Ahlat'a hâkim olmuştu. Onun bölgeye geldiği dönem, aynı zamanda Moğol istilâsının İslam dünyasının hemen her tarafını altüst ettiği zaman dilimine rastlıyordu. Moğollar karşısında kahramanca mücadele veren Harezmşah hükümdarı Celâleddin Mengübertî, Gürcüler'in Azerbaycan, Ahlat, Erzurum ve Şirvan'da yaptıkları zulüm ve işkenceleri duyunca, 1225 yılında bu devlet üzerine yürüyerek Tiflis'e girdi ve şehri yeniden İslâm topraklarına dahil etti. Ayrıca Ani ve Kars şehirlerini de Gürcüler'den temizledi. Kazandığı başarılar bölgede Celâleddin Harezmşah'a karşı büyük bir sevginin oluşmasıyla sonuçlandı. Ancak onun Ahlat'ı muhasara etmesi bir anda durumu tersine çevirdi. Celâleddin Harezmşah'ın 1229'da Ahlat'ı muhasara etmesi üzerine, Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, ona haber gönderip âlim, zâhid ve din adamlarıyla dolu olan, bu sebeple Kubbetü'l-İslâm adıyla anılan bu şehri muhasaradan vazgeçmesini istedi. Ancak Celâleddin Harezmşah bu teklifi reddettiği gibi, muhasarayı kış boyunca sürdürüp, halkın perişan olmasına neden oldu. Şehirden dışarı çıkan halk açlıktan o derece sararmıştı ki, baba evlâdını, evlât da babasını tanıyamaz haldeydi. Nihayet 14 Nisan 1229'da Ahlat'a giren Celâleddin Harezmşah'ın askerleri üç gün boyunca şehri yağmaladılar. Sakladıkları altın, gümüş ve değerli eşyayı almak için halka işkence ettiler. Celâleddin Harezmşah bölgedeki bu başına buyruk hareketinin cezasını 1230 yılında Yassıçemen Savaşı'nda Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbad'a mağlup olduktan sonra, kaçarken Meyyafankîn yakınlarında öldürülerek ödedi.

Yassıçemen Savaşı'nı kazanan I. Alâeddin Keykûbad savaş sonrasında Ahlat, Van, Bitlis, Malazgirt ve civarını Selçuklu topraklarına dahil etti, bu bölgede ziraat ve ticaretin gelişmesi için çaba sarfetti. Ancak onun öldürülmesinden kısa bir süre sonra Selçuklular, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nda ağır bir yenilgi alınca, savaşı kazanan Moğollar bölgede büyük bir tahribat gerçekleştirdiler. Ahlat şehri ilerleyen zaman içerisinde İlhanlı, Karakoyunlu ve nihayet Osmanlı hâkimiyetine girdi.

Osmanlılar'ın atası Ertuğrul Bey'in ecdadı ve mensup olduğu boy, Anadolu'nun ilk açılışında yani XI. asrın ikinci yarısında Sultan Tuğrul Bey ve Alparslan'ın ümerâsının maiyetinde Ahlat bölgesine gelmişlerdi. Anadolu'daki gaza ve fetihlerine iştirak eden bu aile mensupları Ahlat bölgesinde yurt tuttıkları gibi Muş, Malazgirt, Eleşkirt ve Sürmanri (Sürme-Çukuru) ovalarında ve dağlarında kışlak ve yaylak tesis etmişler, bilâhare Ahlat emîrlerine yani Sökmenliler'e tâbi olmuşlar ve onların maiyetinde olmak üzere bazen Gürcüler, bazen de Erzurum ve Erzincan emirleriyle birlikte Trabzon dükalığına ve bilahare imparatorluğuna karşı yapılan gazalara iştirak etmişlerdi. XIII. asır başlarında Ahlat'ın Eyyubîler'in eline geçmesi veyahut daha sonra Celâleddin Harezşah'ın Ahlat bölgesini istila etmesi üzerine Ertuğrul Bey'in babası, maiyetindeki boy ile birlikte kendisi gibi Kayı boyuna mensup olan Artuklular'ın hakimiyetine girmişti. Mardin bölgesindeki Artuklular'ın hakimiyetine girmiş olan Ertuğrul Bey'in babasının kışlamak için yahut başka bir nedenle Caber'e giderken Fırat Nehri'nde boğulmuş olması muhtemeldir.

İlim, Kültür ve Medeniyet

128

Van Gölü havzasının merkezinde yer alan Ahlat, ilim, kültür, medeniyet ve ticaret bakımından Ortaçağ olarak adlandırılan zaman diliminin en önde gelen şehirlerinden biriydi. Ahlatşahlar şehrin imarı için büyük gayret sarfetmişlerdi. Meselâ, 1164 senesinde meydana gelen bir yangında Ahlat'ta bulunan çok sayıda ev ve dükkan harabeye dönmüştü. II. Sökmen'in karısı Şahbânu bu hasarı telâfi etmek için seferber olmuş, birçok köprü ve yolu yeniden yaptırmış, Bitlis Kapısı önünde güzel hanlar inşa ettirmişti. Ayrıca kalé ve surları da onartmıştı.

Ahlat bu dönemde ticaret ve tarım sahasındaki gelişmelerle hayli gelişmiş, üretim sadece sur içinde kalmayıp civar bölgeleri de olumlu yönde etkilemiş, halk fevkalâde zengin olmuştu. Ahlatşahlar devrinde tüccarların denizaşırı ülkelerle de ticaret yaptıkları bilinmektedir. Ahlat'ta ayrıca demir-çelik sanayii de gelişmiş, bilhassa çilingirlik çok ilerlemişti.

Ahlat iktisadi zenginliğinin yanı sıra ilmî, kültürel ve dinî hayat bakımından da oldukça güçlü bir şehirdi. Şehirde çok sayıda zâhid, mutasavvıf ve san'atkârlar bulunuyordu. Bu yüzden dönemin yazarları Ahlat'a Kubbetü'l-İslâm adını vermişlerdi. O devirde muhtelif şehirlerde inşa edilen çok eserlerin pek çoğunun Ahlatlı mimarlar tarafından yapılmış olması, buranın nasıl bir medeniyet merkezi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ahlatşah beyleri ilim, din, san'at ve tarikat erbâbını himaye etmişler, bu sayede ülkelerinin önemli bir ilim ve kültür merkezi olmalarını sağlamışlardı. Bu dönemin Ahlat'ında yaşayan meşhur sanatkar ve âlimlerden arasında Hacı el-Ahlatî (el-Hilâtî), Mufaddal el-Ahlatî, mimar Hurremşah el-Ahlatî, astronomi bilgini Fahreddin el-Ahlatî, filozof Ebû Ali el-Ahlatî, İbrahim b. Abdullah, kimyager Hüseyin el-Ahlatî, Safiyyüddin Ebu'l-Berekât, Abdüssamid b. Abdurrahman, Ali b. Muhammed, Şeyh Mü'min ed-Darîr, Yahya b. Ahmed, Muhammed b. Melikdâd, Muhammed b. Ali, Ali b. Ömer gibi şahsiyetlerin isimleri sayılabilir.

Böylesine önemli bir ilim ve irfan merkezi olan Ahlat, önce Harezmişah Celâleddin Mengübirî ardından da Moğollar tarafından tahrip edildi. Bu durum iktisadi hayatın gerilemesine, şehirdeki âlimlerin de bölgeyi terk etmelerine neden oldu. Yine bölgede meydana gelen depremler de Ahlatşahlar devrinden günümüze herhangi bir mimari eser ulaşmamış olmasının önemli etkenlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Ahlat'taki kitabeli mezar taşları hayli meşhurdur.

Bazı kaynaklarda esnaf ve sanatkar birlikleri olarak bilinen fityan teşkilatının ilk defa Ahlat'ta görüldüğü nakledilir. Buna göre fityan teşkilatı mensupları Ahlat'ın siyasî hayatında önemli rol oynuyor, muhasara esnasında şehrin müdafaasında yardımcı oluyorlardı.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, trc.: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yayınları, 1950.

Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldan*, trc.: Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.

Bundarî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc.: Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943.

Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, II, İstanbul 1286.

Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, trc.: Necati Lügal, Ankara 1943.

İbn Bibî, *el-Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, nşr.: Adnan Erzî, Tıpkıbasım, Ankara: TTK Yayınları, 1956; krş.: *Selçuk-nâme*, I-II, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbnü'l-Adîm, İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, III, nşr.: S. Dehan, Dımaşk 1954.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, IX, Haydarabad 1359.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X-XII, trc.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

İbnü'l-Ezrak, *Tarihi Meyyafarikîn*, nşr.: Bedevi Abdullatif Avad, Kahire 1959.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, nşr.: Amedroz, Beyrut 1908.

Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, II, trc.: Ali Öngül, İzmir 2001.

Sibt b. el-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yân*, Haydarabad 1951.

Vardan, *Türk Futûhâtı Tarihi* (8891269), trc.: Hrant Andreasyan, *Tarih Semi-neri Dergisi*, I (İstanbul 1937).

Zahireddin Nişâburî, *Selçuknâme*, Tahran 1332.

Araştırma Eserleri

Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321.

Beygu, Abdürrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932.

Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul 1979.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 1974.

Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927.

Karamağaralı, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara 1972.

Kırzioğlu, M. Fahreddin, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

Öngül, Ali, "Saltuklular", *Türkler*, VI, ed.: Hasan Celal Güzel-Salim Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, trc.: Fikret Işıltan, İstanbul 1987.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990.

-----, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, Ankara 1986.

-----, "Ahlatşahlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II.

Şahin, Haşim, *Orta Zamanın Türkleri*, İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2011.

Şeşen, Ramazan, "İmad al-din alp-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarih ile İlgili Bahisler" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.

-----, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.

-----, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

Yaşa, Recep, "Ahlatşahlar", *Türkler*, VI, haz.: H.C. Güzel-S. Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fet-hi*, İstanbul 1944.

-----, "Arslanşah", *İA*, I.

-----, "Ertuğrul Gazi", *İA*, IV.

ÇAKA BEYLİĞİ

Haşim Şahin

Çaka Beyliği, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans Devleti'nin güç kaybetmesiyle birlikte Oğuz boyları vasıtasıyla Anadolu'nun Türk yurdu haline getirildiği dönemde İzmir ve civarında, bilhassa denizcilikteki başarısıyla adını duyurmuş bir Türkmen Beyliği olarak bilinmektedir. Beyliğe adını veren ve Anna Komnena'nın eserinde adı Tzakhas olarak zikredilen Çaka Bey, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya akın yapan bu beylerden birisiydi. Kendisi gibi Anadolu'ya akınlar yaparak fethettikleri topraklarda beylik/devletler kuran Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Danişmend Gazi, Mengücek Gazi, Artuk Bey ve İldeniz gibi kumandanlarla birlikte bu müsait ortamı değerlendirdiği ve bilhassa Bizans'a karşı gaza akınlarında bulunduğu anlaşılan Çaka Bey'in, Danişmendnâme'de ismi zikredilen Oğuzların Çavuldur Boyu'na mensup Çavuldur Çaka olduğu ileri sürülmektedir. Çavuldur Çaka bu eserde Orta Anadolu'dan İstanbul'a kadar uzanan bölgede fetihler yapan bir gazi olarak övülmektedir. Bununla birlikte *Danişmendnâme*'de adı geçen Çaka ile denizci Çaka'nın aynı kişiler olup olmadığı konusu da belirsizdir. Kaynakların azlığı Çaka Bey'in kimliği ve sonrasına dair pek çok sorunun cevapsız kalmasına neden olmaktadır.

Çaka Bey'in Bizans Devleti Hizmetine Girmesi

Çaka Bey bilhassa Anadolu'nun Bizans hâkimiyetinin henüz oldukça güçlü olduğu kuzeybatı bölgelerine akınlar yapmayı tercih ediyordu. Konstantinapolis/İstanbul taraflarına yaptığı bu akınlardan birinde Bizanslı kumandan Aleksandros Kabalikos'a mağlup olup, esir düştü. Aleksandros Kabalikos ele geçirdiği asil bir

aileden gelen bu değerli esirini İmparator Nikephoros Botanniates'e götürdü ve ona hediye etti. Eskiden beri Bizans imparatorlarının benimsediği, Guzlar, Kuman/Kıpçaklar, Peçenekler, Hazarlar gibi Türk unsurları kendi hizmetinde kullanma politikasının bir tezahürü olsa gerek, İmparator Botanniates de genç, güçlü, zeki ve soyca asil olan Çaka Bey'i kendi hizmetinde kullanmayı tercih etti. Bu nedenle ona çok iyi davrandı, hatta gönlünü kazanmak maksadıyla "asaletli" anlamına gelen "protonobilissimus" unvanını verdi.

Çaka Bey ise, İmparator Bottaniates'in kendisine karşı göstermiş olduğu iltifatkar tavrı karşısında ona sadakat yemini etmekten çekinmedi. Bu şekilde Bizans sarayında imparatorun güvendiği emirler arasında yerini almış oldu. Bizans sarayında yaşadığı dönemde Çaka Bey'in hayatında önemli değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. O burada Roma ve Yunan kültürü hakkında bilgiler edindi, Homeros'tan ezbere parçalar okuyabilecek kadar Grekçe öğrendi. Çaka Bey'in bu samimi tavrı ve Roma kültürüne olan ilgisi kısa sürede sarayda nüfuz sahibi olmasını ve önemli mevkiele kazanmasını sağladı. Bu süre içerisinde İmparator Nikephoros Botanniates ile yakınlığını daha da pekiştirdi. Çaka Bey'in imparatorun güvendiği emirler arasında yer almasının diğer emirler arasında bir kıskançlık doğurduğu, imparatorun ölümünden sonra kendisine karşı gösterilen mesafeli tepkilerden anlaşılmaktadır.

Nikephoros Botanniates'ten sonra Bizans tahtına çıkan, döneminin ünlü kronikçileri Anna Komnena'nın babası ve Nikephoros Bryennios'un da kayınpederi olan; aynı zamanda Haçlıları Anadolu'ya davet ederek, İslâm dünyasının yaşadığı bu büyük istilanın başta gelen müsebbibi olarak gösterilen İmparator I. Aleksios Komnenos, siyasî yönden aralarının pek de iyi olmadığı sâbık imparatorun bütün ekibini yönetimden ve saraydan uzaklaştırmaya başlamıştı. Yeni imparatorun selefinin yakın çevresine karşı takındığı bu politikadan Çaka Bey de etkilendi. I. Aleksios Komnenos tarafından Çaka Bey'in bütün unvan ve yetkileri elinden alındı. İmparator Aleksios Komnenos bu şekilde davranmakla Çaka Bey'i küstürdüğü gibi, uzun vadede önemli bir düşman da kazanmış oldu.

Çaka Bey'in İzmir'e Gelmesi ve Beyliğin Kurulması

Çaka Bey, bu şekilde geri plana itilip, bütün yetkileri elinden alınca, muhtemelen durumun ilerleyen zamanda daha da aleyhine gideceğini endişesiyle yanında güvendiği dostlarından bazıları olduğu halde Konstantinapolis'ten ayrılarak İzmir'e gitti. Kısa süre içeri-

sinde bölgedeki Türkmen grupları kendi tarafına çekmeyi başardı. Bu şekilde iyice güçlendikten sonra İzmir'i ele geçirdi. Böylelikle İzmir'i başkent yaparak, kendi adıyla anılacak olan beyliğini kurmuş oldu. Bu dönemde İmparator Aleksios Komnenos Balkanlar'da Peçenekler ile mücadele halindeydi. İmparatorun bu mücadele çerçevesinde Peçenekler ile yaptığı savaşta ağır bir yenilgi alması Çaka Bey'in de çok işine yaramıştı. Bizans tehlikesinden emin bir şekilde hareket eden Çaka Bey civar adaların fethine girişti.

Çaka Bey, Bizans sarayında yaşadığı dönemde devletin zaafılarını ve hangi şartlar altında nasıl davranması gerektiğini öğrenmiş, Bizans'ın dostlarını, düşmanlarını, siyasî zaafalarını çok iyi analiz etmişti. O, Bizans'a üstünlük sağlamanın iyi bir donanmaya sahip olmakla mümkün olduğunu bildiği için, İzmir'e yerleşir yerleşmez bir donanma inşasına girişerek, yerli bir ustaya üstü kapalı olan ve dromon (çektiri) tabir edilen kırk adet gemi yaptırdı. Ardından, mürettebat olarak tecrübeli denizcileri donanmasına dahil edip, bu şekilde hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz sahil şehirlerine hücum ederek önce Urla'yı ardından da Foça'yı ele geçirdi. İlerleyişine devam ederek, hâkimiyet sahasını daha da genişletmek için Ege adalarına yöneldi. İlk olarak Midilli Adası'na hücum etti. Midilli Valisi Alpus, ada sahillerinde bir anda Çaka Bey'in donanması görünce büyük bir korkuya kapılmıştı.

133

Çaka Bey, Alpus'a haber gönderip adayı vakit geçirmeden kendisine teslim etmesini istedi. Alpus, Çaka Bey'e karşı koyamayacağını anladığı için, kuşatma gecesi Midilli'den ayrılıp Konstantinapolis'e kaçtı. Çaka Bey ise bu fırsattan yararlanıp ani bir hücumla Midilli'nin önemli bir kısmını ele geçirdi. Adanın Çaka Bey'ini saldırdığı kısmının tam tersi istikametindeki ucunda bulunan Methymna şehri, coğrafi açıdan elverişli konumu ve güçlü surları sayesinde direnmişti. Çaka Bey bu şehri ele geçiremediği gibi, kuşatmada ısrar etmenin bir yarar getirmeyeceğini düşünerek buradan ayrılıp Sakız'a doğru hareket etti ve ciddi bir zorlukla karşılaşmadan adayı ele geçirdi.

Çaka Bey'in peşpeşe kazandığı başarılarından endişelenen ve adalardaki kontrolü tamamen kaybedeceğini anlayan I. Aleksios Komnenos, durumu kendi lehine çevirmek amacıyla Çaka Bey'in üzerine Niketas Kastamonites kumandasında bir donanma gönderdi. Yapılan savaşta, Çaka Bey'in donanması Bizans gemilerinin büyük bölümünü batırdı, bir kısmını da ele geçirdi. Çaka Bey'in bu büyük başarısının, aynı zamanda Türklerin Bizanslılar karşısında kazan-

dığı ilk deniz zaferidir. Bu savaş Sakız Adası ile Çeşme arasındaki Koyun Adaları civarında yapıldığı için Koyun Adaları Muharebesi olarak bilinir. Bu yenilgiden sonra İmparator, yeni ve daha güçlü bir donanma hazırlanması talimatı verdi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, donanmanın başına Bizans'ın önemli denizcilerinden Dalassenos getirildi. Konstantinapolis'ten hareket eden Dalassenos ilk olarak Sakız Adası'na yöneldi. Çaka Bey bu sırada İzmir'de bulunuyordu. Dalassenos'un Sakız önlerine geldiğini haber alan Çaka Bey, kısa süre içerisinde adaya gelerek, ani bir hücumla Bizans donanmasının bir kısmını tahrip etmeyi başardı.

Dalassenos, Çaka Bey'in saldırısından kurtarabildiği gemileriyle Sakız'ın batısına çekildi. Elindeki donanma hâlâ çok güçlü olduğu için avantajlı durumdaydı. Diğer taraftan Çaka Bey de savaşın sürmesi halinde Bizans donanması ile başa çıkamayacağını anlamıştı. Bu yüzden, hem zaman kazanmak hem de İzmir'e gidip yardım getirebilmek amacıyla Dalassenos'a barış teklif etti. Çaka Bey, anlaşma şartı olarak eski unvanlarını geri istiyor; talepleri kabul edildiği takdirde adaları geri vermeyi taahhüt ediyordu. Bunlara ilâveten kızını Bizans imparatorunun oğluna vermeyi ve açlık çekmeye başlayan Bizans donanmasına yiyecek yardımında bulunmayı da kabul ediyordu. Usta bir savaşçı olan Dalassenos, Çaka Bey'in anlaşma istemekteki niyetini sezmişti; fakat donanmasını toparlayabilmesi için kendisinin de zamana ihtiyacı vardı. Bu sebeple, anlaşmayı kabul etmiş gibi göründü. Çaka Bey bölgeden ayrılır ayrılmaz Sakız Adası'na saldırıp hakimiyeti atına aldı. Ardından Midilli Adası'nı ve diğer Ege adalarını da ele geçirdi. Böylelikle Çaka Bey'in idaresi altındaki adalar tekrar Bizans hâkimiyetine girdi.

Bizans Devleti'ne Karşı Peçenek-Selçuklu-Çaka Beyliği İttifakı

Hakimiyeti altındaki adaları bu şekilde kaderine terkeden Çaka Bey, Dalassenos'un başarılarını izlemekle yetindi. Bu arada donanmasını güçlendirmeye çalıştı. Onun bu dönemdeki tavrını tedbir amaçlı bir sakinlik olarak değerlendirmek mümkündür. Onun faaliyetlerini ısrarla adalar üzerinde sürdürüp, Anadolu içlerinde herhangi bir harekete girişmemesinin nederinin, Selçuklu Türkleri ile arasını açmamak olduğu tahmin edilebilir. Anlaşıldığı kadarıyla Çaka Bey'in niyeti, Ege adaları ile İzmir'den Çanakkale'ye kadar olan bölgeyi zaptetmek ve Çanakkale Boğazı üzerinden Gelibolu'ya geçmekti. Bu şekilde Trakya'yı kontrol altına alabilecek, böylece Bizans başkenti Konstantinapolis'i tehdit edebilecek bir pozisyon elde etmiş olacaktı.

Çaka Bey, I. Aleksios Komnenos'a karşı etkili bir mücadele başlatabilmek için hem Balkanlar'daki Peçenekler ile hem de bu sırada İznik'e hakim olan Türkiye Selçukluları'nın temsilcisi Ebu'l-Kasım ile anlaştı. Çaka Bey'in bu şekilde hem deniz yoluyla, hem Balkanlar'dan hem de Anadolu'dan üçlü bir saldırı ile Bizans Devleti'ni baskı altına almak istediği anlaşılmaktadır. Ülkesinin üç cepheden tehdit altına girmesi İmparator I. Aleksios Komnenos'u yeni ittifak arayışlarına zorladı.

Çaka Bey'in müttefiklerinden ilk harekete geçen Peçenekler oldu. Peçenek ordusu 1090 yılında Balkanlar'dan Konstantinopolis'e doğru yürüyüşe geçti. I. Aleksios Komnenos ordusunun önemli bir bölümünü bu bölgeye sevketti. Bu sırada Bizans ordusunun Trakya bölgesine gitmesinden istifade eden Çaka Bey Ege adalarını tekrar ele geçirdi. Durumu kabullenmek zorunda kalan Aleksios Komnenos, çok şiddetli geçen kış boyunca ittifak arayışlarını sürdürdü. Nihayet, bir başka Türk boyu olan Kumanlar ile anlaşmayı başardı. Ertesi yıl, tekrar harekete geçen Peçenekler 1091 baharında Meriç kıyısına geldiler ve yaptıkları plan gereğince Çaka Bey'in gelişini beklemeye başladılar. Ancak donanmasını vaktinde hazırlayamayan Çaka Bey, olumsuz hava şartlarının da etkisiyle planlanan zamanda Meriç'e ulaşamadı. Peçenek kuvvetleri Meriç kıyısında Çaka Bey'in gelmesini beklerken bir anda karşılarında Bizans-Kuman müttefik ordusuyla karşı karşıya geldiler. Kısa süren şaşkınlık sonrasında Çaka Bey'in gelmesinden ümidini kesen Peçenekler birleşik Bizans-Kuman ordusuna karşı savaşa tutuştular; fakat ağır bir yenilgi aldılar. Kumanlar, kadın-çocuk ayırımı yapmaksızın bütün Peçenekleri kılıçtan geçirdiler. İmparator Aleksios Komnenos, zeki bir siyasetle, iki Türk boyunu birbiriyle savaşarak en tehlikeli düşmanlarından birisini bertaraf etmiş oldu.

Çaka Bey, en güçlü müttefiki olan Peçeneklerin Kumanlar tarafından imha edilmeleri üzerine bu kez yönünü diğer müttefiki olan Türkiye Selçukluları'na çevirdi. Bu sırada, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine, esaretten kurtularak İznik'e gelen I. Kılıç Arslan Türkiye Selçuklu tahtına çıkmıştı. Çaka Bey, I. Kılıç Arslan ile görüştü ve kızını onunla evlendirmek suretiyle akrabalık bağı kurdu.

Bu arada İmparator Aleksios Komnenos, 1092 yılında tekrar harekete geçerek, karadan Ioannes Doukas, denizden de Dalassenos idaresinde güçlü bir orduyu Çaka Bey'in üzerine gönderdi. Bizans donanması Midilli kıyılarına geldiğinde, Çaka Bey adanın savun-

masını kardeşi Yalvaç'a bırakarak, kendisi şehir dışında Bizans ordusunu karşıladı. Bizanslılar adayı yoğun bir muhasaraya tâbi tuttular. Kuşatmaya üç ay boyunca direnen Çaka Bey, donanmasının tamamen imha edilmesini engellemek için Bizans ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Çaka Bey, anlaşma şartı olarak, donanmasıyla birlikte İzmir'e dönmesine izin verilmesini istiyor, bu şartı kabul edildiği takdirde, Midilli Adası'nı kendilerine teslim etme sözü veriyordu. Bizanslılar Çaka Bey'in teklifini kabul etmiş gibi göründüler; ancak Çaka Bey adadan ayrılır ayrılmaz gemilerine saldırdılar. Hafif bir gemiye binmiş olan Çaka Bey, son anda esir olmaktan kurtularak İzmir'e ulaşmayı başardı. Onun ayrılmasından hemen sonra Midilli ve Sisam Bizanslıların eline geçti.

Bizans donanması karşısında aldığı bu ağır yenilgiden sonra İzmir'e dönen Çaka Bey, kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde "dromon" adı verilen çifte kürekli yeni bir donanma hazırladı. Bu sırada Bizans donanması Rodos ve Kıbrıs adalarında çıkan isyanları bastırmak amacıyla bölgeden ayrılmıştı. Bu durumu fırsat bilen Çaka Bey, sırasıyla Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos'u ele geçirdi. Bu donanma öncekilere oranla çok daha güçlüydü. İlerleyişine devam eden Çaka Bey, Edremit'i hâkimiyeti altına aldı. Ardından da Bizans'ın gümrük kapısı durumundaki Abydos'u, yani Nara Burnu'nu kuşattı.

Çaka Bey'in Ölümü ve Beyliğin Sona Ermesi

Çaka Bey'in önceki seferleri gibi bu kez de çok güçlü bir donanma ile kendisini tehdit ettiğini gören I. Aleksios Komnenos, bu tehdidi ortadan kaldırmak için bu kez daha kesin bir çözüm yolu aramaya başladı. Çaka Bey'in güçlenmesi sadece Bizans İmparatorluğu için değil, aynı zamanda Anadolu'daki nüfuzunu artırmak isteyen Selçuklular için de siyasi bir tehdit haline gelmişti. Bu nedenle Aleksios Komnenos, Çaka Bey'e karşı yeni bir müttefik bulmakta pek zorlanmadı. Çok zekî bir hükümdar olan Aleksios Komnenos, Sultan Kılıç Arslan'ın da kayınpederi Çaka Bey'in bu derece yükselişinden rahatsızlık duyduğunun da farkındaydı. Sultan Kılıç Arslan, kayınpederinin siyasi hâkimiyetini kendi devletinin sınırı olan Marmara kıyılarına kadar genişletmesinden pek hoşlanmamış; onu ülkesinin siyasi geleceği açısından bir tehdit olarak görmeye başlamıştı. O, Çaka'nın hakim olmak istediği Çanakkale bölgesini kendi fetih alanı olarak kabul ediyordu. Bu nedenle Bizans imparatorundan gelen kışkırtıcı mektup, Kılıç Arslan'ı kayınpederi Çaka'ya karşı harekete geçirmeye yetti.

İmparator I. Aleksios Komnenos sultana gönderdiği mektubunda şunları yazıyordu:

“Şanı büyük Sultan Kılıç Arslan;

Biliyorsun ki, senin Sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa senin kayın baban Çaka, görünüşte Rûm Devleti'ne karşı silahlaniyor ve kendisine Basileus dedirtiyor. Ama belki ki bu yaptıkları aldatmaca ve gösterişten başka birşey değildir. Aslında öylesine büyük deneyim sahibi bulunan ve son derece bilgili bir kişi olan o, kendisinin Rumlar üzerinde Basileus'luğa hiç bir hakkının bulunmadığını ve bu kadar büyük bir devletin başına geçmesinin olanaksız olduğunu biliyor. Kurduğu bütün tezgâh sana karşı yönelmiştir. Bu durum karşısında sen ne onu başıboş bırakmalısın ne de cesaretini yitirmelisin; yapman gereken tahtını kaybetmemen için uyanık durmandır. Bana gelince, ben Tanrının yardımıyla onu Rûm ülkesinin sınırlarından kovarım; seni de kendi çıkarın için, ülkeni ve egemenliğini uyanıklıkla korumaya ve olursa barışçı yollardan, o bunu itemezse silahla onu yeniden kendi boyun-duruğuna almaya davet ederim” (Anna Komnena, 1996: 270).

Aleksios Komnenos'un kurnazca uyguladığı politika sonuç verdi. Sultan I. Kılıç Arslan, mektubu aldıktan sonra, tam da bir taraftan kendisiyle dost geçinen İmparator Aleksios Komnenos'un, diğer taraftan Türkleri ebediyen Anadolu'dan atmak amacıyla yaptığı çağrıya karşılık olarak, Papa II. Urbanus talimatıyla Avrupa'nın değişik ülkelerinde Haçlı birliklerinin toplandığı yıl, yani 1095'te Çaka Bey'in üzerine yürüdü.

O sırada Çaka Bey, yukarıda da belirtildiği üzere, Nara Burnu'nu kuşatmıştı. Çaka Bey, damadının da düşman tarafına yardıma gelmesi üzerine iki ordu arasında kaldı ve Kılıç Arslan'ın taze kuvvetleri ile mücadele edecek gücü olmadığı için barış istemek zorunda kaldı. Üstelik gemilerini de denize indirememişti.

Çaka Bey'in, I. Kılıç Arslan ile mücadeleye girmemesi, daha önce herhangi bir sorun yaşamadığı, kendisi gibi bir “gâzî” olan damadının Bizans Devleti ile ortak hareket edebileceğini hesaplamadığı izlenimi uyandırmaktadır. Diğer taraftan I. Kılıç Arslan'ın yeni müttefiki I. Aleksios Komnenos'un kızıyla evlenmek suretiyle Bizans Devleti'ne yakın olmak istediği ve bu ittifakı daha da güçlendirmek uğruna Çaka Bey'e karşı bir komplo kurmaktan da geri kalmadığı görülmektedir.

Çaka Bey, kendisine karşı kurulan komplodan habersiz bir şekilde, neler olup bittiğini anlamak için Sultan Kılıç Arslan'ın ordugâhına gitti. I. Kılıç Arslan, başlangıçta kayınpederi Çaka Bey'i gülüryüzle karşıladı ve şerefine bir ziyafet verdi. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un kızı ve aynı zamanda dönemin önemli tarihçisi olan Anna Komnena'nın anlattığına göre; Kılıç Arslan, bu ziyafet sırasında kayınpederi Çaka Bey'i iyice sarhoş ettikten sonra bizzat kendi kılıcıyla öldürdü. Diğer bazı kaynaklarda ise Çaka Bey'in Kılıç Arslan tarafından bizzat öldürülmeyip, adamları vasıtasıyla öldürttüğü yönünde rivayetler de bulunmaktadır.

Yaşadığı dönemde savaşçılığı, kahramanlığı ve cesaretiyle tanınan Çaka Bey, iyi bir teşkilâtçı ve çok iyi bir denizciydi. İlk Türk tersânesini ve donanmasını kurmuş, Türklerin İzmir ve civarına yerleşmesini sağlamıştı. İzmir, Çaka Bey'in ölümünden sonra da bir süre Türk hakimiyetinde kaldı ise de, 1097 yılında tekrar Bizans Devleti'nin eline geçti.

Kaynaklar

138

Anna Komnena, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, terc.: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996.

Ayönü, Yusuf, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, IX/1 (2009), ss. 1-8.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, 1974.

Daş, Mustafa, "Türklerin Bizans ve Venedik'le Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri (XI-XIV. Yüzyıllar)", *Türk Denizcilik Tarihi*, I, ed.: İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s. 49-59.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: TTK Yayınları, 1996.

İlgürel Mücteba, "Çaka Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 186-188.

Kurat, Akdes Nimet, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1966.

Melikoff, Irene, *La Geste Melik Danişmend*, I, Paris 1960.

Şahin, Haşim, *Orta Zamanın Türkleri: Orta Çağ İslâm ve Türk Tarihine Dair Yazılar*, 3. Baskı, İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2015.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.

2. BÖLÜM

**SELÇUKLULAR'IN
SON YILLARI:
İKİNCİ
BEYLİKLER
DÖNEMİ**

**BATI ANADOLU VE
AKDENİZ SAHASINDA
KURULAN TÜRK BEYLİKLERİ**

SARUHAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Feridun M. Emecen

143

XIII. yüzyılın sonlarından itibaren XV. yüzyılın başlarına kadar Manisa ve yöresinde hüküm süren Türkmen beyliği ve hanedanı olan Saruhanoğulları, Batı Anadolu uç kesiminde 1290'lı yıllardan itibaren faaliyet gösterdiği tahmin edilen Saruhan Bey tarafından Manisa merkezli olarak kurulmuştur. Kurucusunun adıyla anılan beyliğin hakim olduğu topraklar, Gediz vadisini ve ovasını içine alır. Beyliğin doğu sınırları, kuzeyden güneye doğru Demirci, Borlu, Ilıca, Adala ve Kemaliye'den itibaren bugünkü Akhisar, Turgutlu, Manisa, Kemalpaşa (Nif), Menemen ve Ege denizi sahillerine (İzmir Körfezi'nin batı kıyılarından Foçalar'a kadar) uzanır. Beylik kuzeyden Karesioğulları, doğuda Germiyan beyliği ve güneyden Aydınöğulları'yla komşudur. Batı Anadolu'daki Karesi, Aydın ve Menteşe gibi denizci Türkmen beylikleri arasında yer alır ve dönemin çağdaş Bizans ve Latin kaynaklarında daha çok Ege denizi, Adalar ve Trakya'daki akınlar ve yaptıkları anlaşmalar dolayısıyla zikredilir.

Kuruluş ve Genişleme Devri: Saruhan Bey

Beyliğe ve hanedana adını veren Saruhan Bey'in adı çağdaşı kaynaklarda ve kitabelerde açık şekilde belirtilir, ancak kimliği ve menşei konusunda herhangi bir bilgi yoktur. XVI. yüzyıla ait vakıf tahrir kayıtlarında babasının adı "Alp-Ağrı/Alpagı/Alpagu" şeklinde gösterilir. İbn Bibi'nin Selçuklu Tarihini II. Murad için 1430'lu yıllarda tercüme eden Yazıcızâde Ali ve onu takip eden Osmanlı kaynakları, Saruhan Bey'i, Sultan II. Mes'ud'un (ö.708/1308) nökerlerinden ve Selçuklu uç emirlerinden biri olarak tanırlar. Şikârî'nin Karaman Tarihi'nde ise Moğol ve Selçuklu hükümdarının kapıcıbaşı oldu-

ğu, elçilikle geldiği Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanında kaldığı rivayeti yer alır. Modern tarihçilerin bir bölümü bu bilgileri esas alırken bazıları, Saruhan Bey'in Türkmen beylikleri arasında başlangıçta en güçlü beylik olan Germiyanogulları'na bağlı bir emir olduğunu, bazıları ise İbn Bibi'nin bir kaydından hareketle Celaleddin Harezmşah'ın Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'a mağlup olusunun ardından 1230 yılı dolayında Selçuklu sultanının hizmetine giren Harezm emirleri arasında yer alan Saruhan adlı beyle irtibat kurulabileceğini ileri sürerler. Manisa bölgesindeki yer adlarından ve bazı maddi işaretlerden yola çıkılarak ortaya atılan bir başka iddia ise, Saruhan'ın Kıpçak kökenli olma ihtimalidir. Bölgede Kıpçak boylarına ait adların Harezm emirleriyle gelenler yanında Bizanslıların 1250'lerde Trakya'dan getirip Menderes vadisine yerleştirdiği sayıları 10.000'i bulan Kuman/Kıpçaklarla ilgili olması akla yakın gözüktür. Ancak Saruhan Bey'i bunlara bağlama konusunda kesin bir karine yoktur. Bu bakımdan Saruhan Bey'in Selçuklu uç bölgesinde yerleşmiş emirlerden biri olması dışındaki görüşler şimdilik kesinlik kazanmamıştır.

Saruhan Bey, Manisa'yı almadan önce 1300'lerin başında bu bölgedeki bazı yerleri ele geçirmiş ve Batı Anadolu kesimindeki önemli bir askeri merkez konumundaki Manisa'yı abluka altına almış olmalıdır. 1302'de Manisa'da kamp kuran imparatorun oğlu Mikael'in (IX) ordusunu kısırtıp kuşatan Türk kuvvetlerinin arasında Saruhan Bey'in yer alıp almadığı bilinmemektedir. Ancak onun 1303 sonlarında Bizanslılar tarafından Batı Anadolu'ya sevk edilen Katalan birliğiyle mücadele ettiği tahmin edilebilir. 1304'te ise Katalanların çekilmesinin abluka siyasetine huz verip bölgenin pek çok yerine hakim olduğu ileri sürülebilir. Ancak güçlü bir istihkâm konumundaki Manisa'yı hicri 710'dan (1310) sonra ele geçirebilmiş olmalıdır. Buranın kesin alınış tarihi ve nasıl fethedildiği hususunda halk rivayetleri dışında bir bilgi yoktur. Manisa'nın fetih tarihinin hicri 713 (1313) olarak gösterilmesi de doğrudan çağdaş bir kaynağa dayanmamaktadır.

Manisa'nın beyliğin merkezi haline gelişinin ardından Saruhan Bey giderek güçlendi ve müstakil olma yolunda da önemli bir adım atmış oldu. Özellikle denize yönelik akınlarda komşusu Aydınoğulları ile müttefik olarak hareket etmeye başladı. Bu ittifaka zaman zaman Menteşe beyleri de katıldı. Yazıcızade'nin kaydına inanmak lazım gelirse, Saruhan Bey 1320'li yıllarda İlhanlıların Anadolu valisi Emir

Çoban oğlu Timurtaş'ın baskıları karşısında Aydın, Menteşe ve Tekeili beyleriyle müşterek hareket etmiş, Hamidoğlu Dünder Bey'i desteklemiş, sonra da Timurtaş'a diğer beylerle birlikte yeniden itaat arz etmişti. Yine bu sıralarda Bizans'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklar ve taht kavgaları, içlerinde Saruhanoğullarının da bulunduğu sahil Türkmen beylikleriyle Osmanlıların da dahil olduğu kuzeydeki Türkmen beyleri arasında rekabet yaşanmasına yol açmıştı. Bu arada Saruhan Bey beyliğinin Demirci taraflarını kardeşi Çuga Bey'e, Nif'i ise diğer kardeşi Ali Bey'e vermiş bulunuyordu. Osmanoğlu Orhan Bey'in Bizans'a karşı faaliyetleri dolayısıyla imparator III. Andronikos (1328-1341) Saruhan Bey ile ittifak yaptı. 1329'da Sakız olayları sırasında gerçekleştiği anlaşılan bu ittifaka Aydınoğulları da katıldı. Fakat bu ittifak az sonra bu iki beyliğin Bizans'a ait yerlere yönelik akınlarını durdurmaya yetmedi. Aydınoğlu Umur Bey Saruhanlı birliklerinin de bulunduğu kuvvetleriyle Gelibolu üzerine sefere çıkmıştı (731/1331). Müttefikler Eğriboz, Semadirek'i yağmaladı (1332). Bundan üç sene sonra da Saruhan Bey'in oğlu Süleyman'ın idaresindeki Saruhan gemileri, Umur Bey ile birlikte Mora seferine çıktı. Bu mücadeleler sırasında Foça'daki Ceneviz kolonisi Saruhan Bey'in harağüzarı oldu. Bizans kısa kroniklerinde 1335 Mayıs'ında III. Andronikos'un büyük bir donanma ile hareket edip Sakız'a geldiği, Foça'yı aldığı ve Saruhan Bey ile barış yaptığı kayıtlıdır.

Kaynaklardaki bilgiler Saruhan Bey'in 1334'ten 1346 dolayında vefatına kadar Umur Bey, Bizanslılar, daha arkada ise dolaylı olarak Karaman, Germiyan ve Osmanlılar ile olan münasebetlerinin yoğunlaştığına işaret eder. İmparatorluk mücadelesine girişen İoannes Kantakuzenos'a (VI.) oğlu Süleyman Bey idaresindeki kuvvetleriyle yardımda bulunan Saruhan Bey, sefer sırasında oğlunun hummaya tutularak ölümü üzerine (746/1345), ittifaktan ayrıldı. Kantakuzenos'un rakibesi İmparatoriçe Savoylu Anna (ö.1365), bu durumdan yararlanıp Saruhan Bey'i kendi yanına çekmek için ona elçi yolladı, fakat heyet Manisa'ya ulaştığında Saruhan Bey vefat etmiş bulunuyordu. Onun 40 yılı aşkın hakimiyeti sırasında Saruhan beyliğin uçta yerini tam anlamıyla sağlamlaştırıp bölgede önemli bir güç odağı haline gelmiş, zengin bir beylik olarak yerini almıştı. Nitekim Cenevizli Balaban ve Sivrihisarlı Haydar'dan derlediği bilgileri kullanan çağdaş kaynaklardan el-Ömeri, Saruhan Bey'den övgüyle söz ederek, bu memlekete bağlı 15 şehir, 20 kale, 10.000 atlı asker olduğunu, denizde sürekli gaza yapan askerlerinin de bulunduğunu, Saruhan Bey'in Nif'te oturan kardeşi Ali Bey'in de 8

şehre 30 kaleye, 8000 atlıya sahip olduğunu yazar. Öte yandan 733 yılı Kurban bayramının ilk günü (22 Ağustos 1333) Manisa'ya gelen seyyah İbn Battuta da onu bundan iki-üç ay önce vefat eden oğlunun türbesinde hanımıyla birlikte dua ederken bulmuş ve onunla görüşmüştü. Saruhan Bey'in bu sırada vefat eden oğlunun kimliği meçhuldür. Kaynaklardaki bilgilere göre adları bilinen oğulları Süleyman Bey, İlyas Bey, Orhan Bey, Devlet Han ve Timur Bey'dir. Kendisi hayattayken Timur ile Süleyman Bey vefat etmiştir. Yerine ise oğlu İlyas Bey geçmiştir.

İhtişam Devri: İlyas Bey ve İshak Bey Dönemleri

Ulu bey sıfatıyla babasının yerini aldığı anlaşılan Fahrüddin İlyas Bey dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler yoktur. Onun babasının siyasetini izlediği ve İmparatoriçe Anna ile yapılan ittifaka bağlılık gösterdiği bilinmektedir. Ancak 1346 Temmuzunda Trakya'ya geçen Saruhanlı askerler, Umur Bey'in de devreye girişiyle taraf değiştirip Kantakuzenos'un yanında yer aldılar ve etrafı yağmalayıp geri döndüler. Kaynaklarda bu tarihten sonra Saruhan kuvvetlerinin Trakya'daki faaliyetleriyle ilgili bir bilgiye rastlanmaz. Bunun sebebinin Umur Bey'in ölümünden kaynaklandığı söylenebilir. Artık Saruhanoğulları bir taraftan Karasi beyliğini ilhak siyaseti başlatan Osmanlılarla, diğer taraftan İzmir'e iyice yerleşen Latinlerle karşı karşıya kalmıştı. Bu durum onların denize yönelik akın faaliyetleri ve ticaretleri açısından olumsuz sonuçlara yol açtı. Üstelik İlyas Bey, Osmanlı şehzadesi Halil'in Foçalı korsanlar tarafından kaçırılması (756/1356) ile başlayan olaylar sırasında iyi bir siyaset izleyememişti. Halil'i kurtarmak için birlikte harekete geçen Bizans-Osmanlı kuvvetlerine destek vererek, Foça kuşatmasına katıldı. Ancak Bizans kaynaklarına göre, fırsattan istifade ederek imparatoru yakalama planları yapan İlyas Bey, durumdan haberdar olan imparatorun kurduğu tuzağa düştü. Ziyafet için imparatorun bulunduğu gemiye giren İlyas Bey rehin alındı ve ancak hanımının ödediği fidye ve çocuklarından bazılarının rehine olarak verilmesi sonucu kurtulabildi. Bu durumun onun üzerinde ne gibi bir tesir yaptığı bilinmemektedir. Muhtemelen bu hadisenin tesiriyle tahttan çekilmiş veya bir süre sonra vefat etmiş; yerine oğlu İshak Bey geçmiştir. İlyas Bey'in Manisa'da 764 (1362) tarihli bir mescidi olduğu bilinmektedir. M. Çağatay Uluçay onun 759 (1358) yılında vefat etmiş olabileceğini, İshak Bey'in de yine bu tarihte Saruhan tahtına çıktığını yazarken, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise İlyas Bey'e ait 764

(1362-63) tarihli bir paradan söz eder ve İshak Bey'in bu tarihte ulu bey olduğunu bildirir. Bu durum İlyas Bey'in oğlu lehine tahttan çekilmiş olma ihtimalini de hatıra getirir.

İshak Bey'in hükümrانlığında Saruhan Beyliği en parlak dönemini yaşadı. Özellikle beylik merkezi Manisa bu zaman diliminde önemli imar faaliyetlerine sahne oldu. 767 Şevvalinde (Haziran 1365) Rodos adasına düzenlenecek sefer için Memlûk sultanı tarafından kendisine mektup yollanan İshak Bey saltanatı müddetince giderek güçlenen Osmanlılara karşı mutedil bir siyaset izlemeyi tercih etti. Osmanlı kaynaklarında onun I. Murad'ın oğulları Yakub Çelebi ile Yıldırım Bayezid'in sünnet düğünlerine ve Yıldırım Bayezid'in Germiyan beyinin kızıyla evlenme merasimine davet edildiğini, bu düğünlere çeşitli hediyelerle birlikte elçisini yolladığını yazarlar. Onun Osmanlıların rakibi konumundaki Karamanoğulları ile de münasebetlerini iyi tutmaya çalıştığı söylenebilir. Verdiği bilgilerin güvenilirliği tartışmalı olan Şikarî'ye göre 1360'lı yıllara doğru Karaman beyi Alaeddin uç beyleri üzerinde nüfuzunu artırma çabası içine girerek Saruhanoğullarının da dahil olduğu uçtaki Türkmen beyliklerini kendisine bağladı. Hatta bizzat kendisi Kütahya'dan sonra Saruhan iline geçerek burada büyük bir merasimle karşılandı. Bu sırada Saruhan oğlu ona çeşitli hediyeler vererek ondan hüccet aldı. Yine Şikarî Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylerinin yılda bir kere gelip üç gün Larende'de bulunarak tabilik bağlarını teyit ettiklerini ifade eder. Bu bilgilerin doğruluğu ve kronolojisi şüpheli olmakla birlikte Karamanoğullarının 1367'deki Gorigos seferine aralarında Saruhan askerlerinin de bulunduğu bütün uç bölgesindeki Türkmen beylik kuvvetlerinin katıldığı bilinmektedir. Hatta bu katılım için Memlûk sultanlığının devreye girdiği, diğer beyler ile birlikte İshak Bey'e de 767 Şevval'inde (Haziran 1366) bir mektup yolladığı Kalkaşendî tarafından bildirilir. Bu arada İshak Bey'in Mevleviliği benimsediği, "Çelebi" ünvanını kullandığı, Manisa'da Ulu Cami ve külliyesini inşa ettirirken (768/1366-67), yine şehre hakim bir mevki de bir de Mevlevihane yaptırttığı (770/1368-1369) görülmektedir. Bu imar hareketleri Karamanoğulları ile olan münasebetlerin yoğunlaştığı devreye tesadüf etmektedir. Ayrıca bu muazzam eserlerin inşası, beyliğin ekonomik gücüyle bağlantılı olup bunun kaynakları kısmen deniz akınları ve daha çok da Latinlerle yapılan ticaretti. Ayrıca Manisa'nın bu sıralarda esir ticaretinin merkezi haline geldiği de tesbit edilmektedir. Manisa ve yöresindeki imar faaliyetleriyle dikkati çeken İshak Bey'in, Orhan b. İshak adına Manisa'da darb edilmiş 780

(1378-1379) tarihli bir paranın mevcudiyetinden hareketle, söz konusu tarihte vefat ettiği ve adı bilinen iki oğlundan Orhan Bey'in geçtiği ileri sürülmüştür. Üstelik İshak Bey'in Manisa'da yaptırdığı külliye'nin müstemilatının son parçaları da aynı tarihi taşımaktadır.

İç Karışıklıklar ve Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girişi

Orhan Bey'in Saruhan tahtına çıkışı ile ilgili olarak öne sürülen 780 tarihli para bazı tereddütler uyandırmaktadır. K. Zhukov tarafından yayımlanan bu paranın tarihi aslında ters basılmış 7 ve 8 rakamlarından mürekkeptir ve Zukov bunu birleşik okuyarak 780 tarihini bulmuştur. Fakat bu tarihin Orhan Bey'in daha sonraki parasının üzerindeki tarih gibi 807 (1404) olarak okunması gerektiği bazı nü-mizmatlar tarafından kuvvetle iddia edilmektedir. Eğer bu ikinci okuyuş doğruysa Orhan'ın ilk saltanatı olarak gösterilen 1378-79 tarihinin getirdiği yorumlar ortadan kalkar. Yine de 0 rakamının ortaya mı yoksa sona mı yerleştirileceği konusunda kesin bir şey söylemek güçtür. Bununla beraber Orhan Bey ile kardeşi Hızır Bey/Hızırşah arasında bir mücadele başlamış olması akla yakın gelir. Bundan dolayı 1380'lerden itibaren yaklaşık on yıllık bir dönem karışıklıklar içinde geçmiş olmalıdır.

148

Bu dönemde I. Murad'ın beylik üzerindeki nüfuzu daha da arttı. Hatta 1389'daki Kosova savaşına Osmanlı vasali olarak Saruhan askerleri de katılmıştı. Bu sırada veya hemen sonrasında Saruhan tahtında Hızır Bey'in olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Nitekim vakıf kayıtlarında Hızırşah'ın 791 (1389) yılında babasının mülkünü "mukarrer tuttuğu"na dair bir bilgi vardır. Ayrıca Kosova savaşı akabinde Osmanlılara karşı Karamanlıların liderliğinde kurulan ittifaka Saruhanlıların da katıldığı bilinmektedir. I. Murad'ın yerine tahta geçen Yıldırım Bayezid 791-792 (1389-90) kışında giriştiği hareket sırasında Manisa'ya geldiğinde Hızırşah onu karşılayarak şehri Osmanlılara teslim etmişti. Bu durum Karamanlılarla ittifak yapan beyin Orhan Bey olduğunu, Yıldırım'ın hareketi sırasında bir şekilde tahtı elde eden Hızırşah'ın Osmanlı tarafı bir siyaset izlediğini hatırlatmaktadır. Hatta Yıldırım Bayezid, Manisa'yı kendisine bırakan Hızırşah'a Demirci, Kemaliye, Kayacık taraflarında mülk vermiştir. Belki de bu sebeple Hızırşah Osmanlı vakıf kayıtlarında "Hızır Paşa" olarak anılır. Bu sırada Orhan Bey'in durumu hakkında ise bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda İznik veya Bursa'ya sürülen beyler arasında gösterilen Saruhanoğlu'nun Orhan Bey olduğu ileri sürülürse de böyle bir sürgünün yapıp yapılmadığı şüphelidir. Aslında

Orhan Bey'in Timur'a sığınan beyler arasında yer almış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Yıldırım Bayezid'in Saruhan bölgesindeki idaresi, Manisa merkez olmak üzere nispeten dar bir alanı kapsıyordu. 1390-1402 arasındaki dönemde Saruhan ilinin mesela Demirci, Nif, Menemen gibi kısımlarında bey ailesi mensuplarının varlıklarını sürdürdükleri söylenebilir. Manisa merkezli Osmanlı idari biriminin başına ise Yıldırım Bayezid'in oğlu Ertuğrul ve ardından da Emir Süleyman getirilmiştir. Bu dönemlerde Saruhan yöresinde Osmanlı idaresine karşı Orhan Bey'in öncülüğünde bazı faaliyetlerin yapıldığı, bölge halkının onu sempatiyle baktığı düşünülebilir. Nitekim 1402 Ankara Savaşının ardından Anadolu Türkmen beylikleri yeniden ihya edilirken Orhan Bey Timur'un desteğiyle Manisa'ya gelip 17 Ağustos 1402'de beyliğin başına geçmiştir. Böylece Saruhan beyliği 12 yıllık bir aradan sonra yeniden kurulmuş oluyordu. Fakat Orhan Bey saltanatı sırasında muhtemelen aile üyelerinin diğer fertleriyle geçinemedi. Özellikle Hızırşah'ın muhalefetiyle karşılaştı. Nitekim bir süre sonra Orhan Bey bir şekilde bertaraf edildi ve Saruhan tahtına yeniden Hızırşah geçti (806/1404). Onların mücadelesini muhtemelen Osmanlı tahtı için çarpışan Yıldırım Bayezid'in oğullarına verdikleri destek belirlemişti. Özellikle bölgede Aydınolu Cüneyd Bey'in faaliyetleri de etkili oldu. Osmanlı kaynaklarına göre Hızırşah, Cüneyd Bey ile birlikte hareket etti ve Osmanlı şehzadesi Süleyman Çelebi'yi destekledi. Hatta belki de onların yardımıyla kardeşi Orhan'ı tahttan indirmişti. Nitekim Çelebi Mehmed bu bölgeye geldiğinde 808 (1405-1406) civarında Manisa'ya girip rakibini destekleyen Hızırşah'ı ortadan kaldırdı. Böylece Süleyman Çelebi-Cüneyd Bey ve Hızırşah ittifakının önemli bir ayağını yok etmiş oldu. Fakat 1407'de Süleyman Çelebi'nin sıkıştırması üzerine Bodrum kalesine sığındı. Bu sırada Saruhan ilinde kimin hakim olduğu belli değildir, eğer Orhan Bey hayatta ise Süleyman Çelebi'ye muhalefeti sebebiyle kaçmış olabilir ve bu bakımdan onun tahtı üçüncü defa ele geçirmiş olma ihtimali ortadan kalkar. Bu son derece karışık ortamda İshak Çelebi'nin bir diğer oğlunun daha adına rastlanmaktadır. Bu zat 814 (1411) tarihli bir bakır sikkesi bulunan Saruhan b. İshak'tır. Onun istiklal alameti olarak para bastırması olması, Manisa'yı bir süre elinde bulundurduğuna yahut da bulunduğu yerde müstakil bir idare kurduğuna işaret eder. Bu durumun Süleyman Çelebi'nin 1409-10 civarında Rumeli'ye çekilmesinin ardından gerçekleştiği söylenebilir. Ancak onun hakimiyetini çok kısa sürdüğü 1411'den

sonra 1415'ten önce Saruhan ülkesinin Çelebi Mehmed'in idaresi altına girdiği ve böylece Saruhanoğullarının Manisa kolunun tamamıyla sona erdiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Saruhanoğullarının Demirci kolu varlığını bir süre daha sürdürmüştür.

Vakıf kayıtlarında bu yörede Devlethan oğlu Yakub Bey'in adına rastlanır (816/1413). Ayrıca yine vakıf kayıtlarında Yusuf Çelebi, Hayreddin Çelebi, Ali Bey, Budak Paşa oğlu Beğce ve İdris gibi Saruhanoğlu oldukları belirtilen şahıslardan söz edilir. Bunların Demirci ve Menemen bölgesindeki kollara mensup oldukları ileri sürülebilir. Çelebi Mehmed Manisa'da tam olarak hakimiyet kurduktan sonra burayı bir sancak haline getirip beyliğine Timurtaşoğlu Ali Bey'i getirmiştir. Ali Bey'in adı Manisa bölgesini de etkileyen Börklüce Mustafa ve onun adamı Torlak Kemal'in isyanı sırasında zikredilir. Torlak Kemal'in yakalanarak Manisa'da idam edildiği tarih 819 (1416) olup bu durum Saruhan bölgesindeki kat'i Osmanlı idaresinin tarihini de belirler. Ancak bölgedeki olaylar Cüneyd Bey hadisesiyle birlikte devam etmiştir. Onun 828-829'a (1425-26) kadar süren faaliyetleri sırasında ona destek veren bey aileleri arasında Saruhanoğulları da vardır. Bunların Demirci yöresindeki kola mensup olmaları kuvvetle muhtemeldir. Hatta 825'te (1422) Bursa'ya kuşatan II. Murad'ın küçük kardeşi Mustafa'ya destek veren Anadolu beyleri arasında onların da bulunma ihtimali büyüktür. Ancak bütün bu direniş 1425'de Cüneyd Bey'in idamıyla kırılmış, Saruhan bölgesinde tam olarak Osmanlı düzeni hakim kılınmıştır. Bölgedeki eski bey ailelerinin ve Saruhanlı sipahilerin bu olaylar sebebiyle Rumeli yakasına sürüldükleri söylenebilir. Bununla birlikte Saruhanoğulları ailesine mensup bazı şahısların Demirci ve Menemen'de XVI. yüzyılda bile izleri takip edilebilmektedir. Nitekim 1546 tarihli bir kayıтта Saruhanoğlu Abdurrahman'ın Göl Marmara'ya bağlı Alayuntlu adlı köyde ikamet etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

İmar, İskân, Sanat ve Mimari

Batı Anadolu'nun denizci Türkmen beylikleri arasında yer alan Saruhanoğulları, Manisa yöresinin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlar ve yeni yerleşim yerlerinin kurulmasını sağlamışlar, ele geçirdikleri şehir ve kasabaları da büyük birer iskan merkezi haline getirmişlerdir. Tahrir kayıtları bu bölgede kalabalık sayıda Türkmen gurubunun yerleşmiş olduğuna ve beylik topraklarında çok az sayıda hristiyanın mevcut bulunduğuna işaret eder. Ayrıca onların idaresi altında Manisa büyük bir gelişme göstererek önemli eserlerle süslenmiştir. Özel-

likle İshak Bey'in yaptırttığı Ulu Cami bunun en güzel göstergesidir. Yine Demirci, Adala, Menemen, Güzelhisar, Ilıca, Nif, Marmara, Gördes, Gördük, Akhisar, Mendehorya/Kemaliye, Kayacık gibi kasaba ve idare merkezlerinin fiziki bakımdan gelişmesi de bu dönemde başlamıştır. Vakıf kayıtlarına göre Hızırşah'ın Adala'da ve Kemaliye'de cami, medrese ve imareti, Yakub Bey b. Devlet Han'ın Demirci'deki camii (810/1407-1408), Saruhanolu Beğçe/Yekçe Bey'in Gördes'teki camii yanında Sünbül b. Abdullah'ın Menemen'deki cami ve medresesi (Sümbül Paşa Cami: 759/1357-58), Emet b. Osman'ın Nif'teki camii, Köse Bahşi'nin Menemen'deki mescidi, Marmara'daki İçhisar mescidi Saruhanoluğları dönemine ait eserlerden bazılarıdır.

İdari Teşkilât

Saruhan beyliğinin merkez idaresi ve taşra teşkilatı diğer Türkmen beyliklerine benzer. Manisa merkezli olan beylik, Saruhan Bey zamanında iki ana idari birime ayrılmıştı. Bunlar Manisa ve Nif idi. Muhtemelen daha sonraları Demirci tarafı da bir diğer önemli idari birim olarak ortaya çıkmıştı. Saruhan Bey Manisa'da ulu bey olarak bulunurken, kardeşlerinden Ali Bey Nif'te, Çuga Bey ise Demirci'de idarecilik yapıyordu. Saruhan hanedanı üyeleri genellikle bey ve çelebi unvanı ile anılıyordu. İlk defa şaşalı unvanla anılan Saruhan beyi İshak Bey'dir. Yaptırttığı cami kitabesinde ondan "Gazi, Mücahid, Çelebi, Han, Sultan" diye bahsedildiği dikkati çeker. Hanedanın bazı üyeleri ise Paşa unvanıyla kayıtlarda geçer (Hızır Paşa).

İktisadi Hayat

Saruhan beylerinin Latin ve Cenevizlilerle ticari ilişkileri olduğu da bilinmektedir. Latinlerle yapılan 1340 anlaşması bu ticari durumun niteliği bakımından önemlidir. İtalyan tüccarların buradan başta buğday olmak üzere hububat yanında sınai hammaddeleri (şap, afyon, pamuk vb) ve zeytinyağı, kuru meyve, halı, koyun, at aldıkları, özellikle köle ticaretinin önemli olduğu; buna karşılık tekstil ürünleriyle şarap ve sabun gibi maddeleri sattıkları anlaşılmaktadır. Saruhan tuzlasının ve şapının önemi Osmanlılar döneminde de sürmüştür. Hatta bazı Osmanlı kroniklerinde tuz yasasına uymadıkları gerekçesiyle bazı Saruhanlı yörüklerin I. Murad zamanında Rumeli'ye sürgün edildiklerine dair kayıtlara rastlanır. Ayrıca İtalyan devletleriyle olan ticaretin bir işareti olarak Manisa darphanesinde Latinca yazılı, Anjou hanedanının "gigliati" adı verilen paraları tipinde sikke basılıyordu. Yine iç piyasada geçerli paraları da vardı. Bugüne ulaşanlar arasında İshak Bey'in, İlyas Bey'in,

Orhan Bey'in, Hızırşah'ın ve İshak Beyoğlu Saruhan'ın paraları zikredilebilir. Hatta bazı araştırmacılar Saruhan, Karesi ve Osmanlı paralarının aynı tipolojiye sahip olmasından hareketle bu üç beyliğin müşterek bir ekonomik ve ticari bağa sahip oldukları fikrini ileri sürmüşlerdir.

İlim ve Kültür Hayatı

Saruhan beylerinin ayrıca ilim ve kültür hayatını destekledikleri de bilinmektedir. İ. H. Uzunçarşılı, I. Murad'ın damadı olduğu belirtilen Saruhanoğlu Hızırşah adına Hasan adlı birinin yazdığı kaside ile Yakub Bey emriyle yapılan Bahnâme tercümesinden söz eder.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 398.

BA, D. BŞM, nr. 23.

Ana Kaynaklar

Bizans Kısa Kronikleri, trc.: Şahin Kılıç, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

Ebû Abdullah b. Muhammed İbn Battûta et-Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, trc.: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Gregoras, "Şehzade Halil'in Sergüzeşti", trc. İ. Hoçi, *TOEM*, I/4 (1328), s. 243-244.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr.: Şerafettin Turan, I. Defter, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.

El-Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, VIII, Kahire 1333/1915.

Şihabeddin el-Ömeri, *et-ta'rîf fî'l-müstalahi's-şerîf*, Süleymaniye-Ayasofya Ktb., nr. 3160, vr.27b.

-----, *Mesâlikül-ıbsâr fî memâlikül-ımsâr*, Süleymaniye-Es'ad Efendi Ktb., nr. 3416, III, 111a.

Şikari, *Karamanoğulları Tarihi*, nşr.: Mesut Koman, Konya 1946.

Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz.: Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Araştırma Eserleri

Ayönü, Yusuf, *Kutalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri, 1302-1311*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2009.

Divitçioğlu, Sencer, "Saruhanlı Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (IX-XIV. Yüzyıllar)", *Doğu Batı*, sayı: 33 (Ağustos-Ekim 2005), 287-297.

- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- , "Manisa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, s.577-573.
- , "Saruhanogulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, s.170-173.
- , *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Eravcı, Mustafa-M. Korkmaz (Haz.:), *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, Manisa 1999.
- Korkmaz, M., "Evkaf Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Saruhanogulları Vakıfları", *Manisa Araştırmaları*, I (Manisa 2001), s.55-86.
- Kürkman, Garo, "Sarhan b. İshak Mangırn", *Türk Nüsmatik Derneği Bülteni*, nr.19, İstanbul 1986, s. 26-28.
- Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları, 1261-1453*, trc.: Bilge Umar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye İtalya İlişkileri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Uluçay, M. Çağatay, "Saruhanogulları", *İA*, X, 239. , s. 16-17.
- , *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, I, İstanbul 1940.
- , *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, II, İstanbul 1946.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, trc.: Orhan Şaik Gökyay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Zachariadou, Elizabeth, *Trade and Cusade, Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983.
- Zhukov, K., "Ottoman, Karasid, and Sarukhanid Coinages and the Problem of Currency Communitiy in Turkish Western Anatolia", *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, ed.: Elizabeth Zachariadou, Rethymnon 1993, s. 237-243.

MENTEŞE OĞULLARI BEYLİĞİ

Mustafa Daş

155

XIII. - XV. yüzyıllar arasında, Antikçağ'daki adıyla Karia günümüzdeki Muğla-Fethiye yöresinde hüküm süren Türkmen beyliği ve hanedanı olan Menteşeoğulları'nın Güney-Batı Anadolu'da 1280'li yıllardan itibaren faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir. Menteşe'nin bir ailenin adından dolayı mı, yoksa yörenin eski Bizans kaynaklarından gelen coğrafi tanımı olduğu için mi beylik adı haline geldiği kesin değildir. Anadolu'da kurulan birçok beylik gibi Menteşeoğulları'nın da, ailenin kurucusu adıyla anılması ihtimal dâhilinde ise de bu konu tarihi kayıtlarla kesin bir açıklığa kavuşturulmamıştır. Eğer Menteşe adı sülaleden geliyorsa bu sülaleye adını veren kişinin varlığı ailenin Anadolu'daki siyasal varlığından çok önceye dayanmaktadır. Merkezi Peçin olmak üzere Anadolu'nun Güney-Batı sahillerinde kurulan beyliğin en eski yöneticileri olarak Karman ve Mesud Beylerin isimleri bilinir.

Her haliyle Menteşe olarak anılan beyliğin hâkim olduğu topraklar, Bizanslıların Karya olarak adlandırdıkları toprakları içine alır. Beyliğin sınırları, bugünkü Beçin merkez olmak üzere, kuzeyde Çine ve Selçuk, güneyde Köyceğiz'e kadar yayılmıştır. Beylik kuzeyde Aydınöğulları, kuzeydoğuda İnanoğulları ve Germiyanöğulları, doğuda Hamidoğulları ve güneydoğuda ise Tekeöğulları'yla komşudur. Güneyde ve batıda denizle çevirili Menteşeoğulları Beyliği; Batı Anadolu'daki Karesi, Aydın ve Saruhan beylikleri gibi denizci Türkmen beylikleri arasında yer almaktadır. Dönemin çağdaş Bizans ve Latin kaynaklarında daha çok Ege Denizi'ndeki adalara düzenledikleri akınlarıyla ve yaptıkları anlaşmaları dolayısıyla zikredilir.

Kuruluş ve Genişleme Devri: Menteşe Ülkesi

Beyliğe ve hanedana adını veren Menteşe sözcüğü hakkında iki temel görüş bulunmaktadır. Çağdaş kaynaklarda ve öncelerinde Menteşe adıyla anılan bölge açık şekilde takip edilebilmektedir, ancak yöre halkının kimliği ve menşei konusunda herhangi bir kesinlik yoktur. Türkmen göçlerinden sonra yörede değişen nüfus yapısının siyasal göstergeleri de muhtelifdir. Anadolu içlerinden ilerleyerek bir uç beyliği olarak inşasına kadarki sürecin takibi mümkün görülmemektedir.

Antik dönemde Karya olarak bilinen bölgede yerleşmeye başlayan Türklerle illiyet bağı tartışmaya açık olsa da söz konusu bölgenin dışında da Menteşe ismine rastlanıyor olması yöreye adını verenin Türkler olduğu izlenimini yaratmaktadır. Egemenlikleri süresince Bodrum, Datça ve Bozburun yarımadalarnın en uçlarına kadar ulaşılmış ve deniz seferleri düzenlenerek civardaki adalara akınlar da yapılmıştır. Muğla, Balat, Milas, Beçin, Bozöyük, Marin, Çine, Tavas, Meğri (Fethiye) ve Köyceğiz gibi elliye yakın yerleşim merkezlerini ele geçiren beylik içerisindeki Türkmenlerin geleneksel yaşam tarzları olan konargöçerliği büyük oranda bıraktığı anlaşılmaktadır.

156

Beyliğin kurucusu olarak Menteşe Bey'in adı zikredilse de bu konuda kaynaklar yetersiz ve şecerede yer alan bilgiler de eksiktir. Menteşe Bey'in adı ilk defa 1282'de Tralles (Aydın) ile Nyssa (Sultanhisar)'a gerçekleştirilen bir sefer vesilesiyle geçer. Bu tarihlerde henüz Selçuklulara bağlı bir uç beyi olduğu düşünülecek olursa Menteşe Bey'in bağımsız hareket etmediği söylenebilir. Aralarındaki ilişki tam manasıyla belirlenemeyen Karman Bey ile Mesud Bey ise Menteşe Beyliği'nin bilinen ilk yöneticileridir. Karman Bey'in Föke (Finike)'de, Mesud Bey'in ise Peçin'de hüküm sürdükleri bilinmektedir. Bu dönemde deniz seferleri düzenlenmek suretiyle Rodos'un önemli bir bölümü ele geçirilmiş, Girit ile ticarî bağlar kurulmuştur. 1308 yılında Rodos'u ele geçiren Hospitallier şövalyelerinin bölgedeki Ceneviz ticaretine engel olmaları, Cenevizlilerin Menteşeoğulları ile bir ittifak yapmasıyla neticelenmiştir.

Mesud Bey'in 1319 yılından önceki bir tarihe rastlayan vefatının ardından beyliğin başına oğlu Şücaeddin Orhan Bey geçmiştir. Meşhur Faslı seyyah İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'sinde "Milas Sultanı" olarak zikrettiği Şücaeddin Orhan Bey zamanında beyliğin Söke kolu Hamidoğulları Beyliği'nin hakimiyeti altına girmiştir. Hangi tarihte vefat ettiği kesin olarak tespit edilemeyen Orhan Bey'in ve-

fatından sonra beylik ikiye bölünmüştür; Milas merkezli kısmını İbrahim Bey, Çine merkezli kısmını ise Hızır Bey idare etmiştir. Bu yıllarda İzmir'in Haçlılar tarafından Aydınöğulları Beyliği'nin elinden alınması Menteşe Beyliği'ni de iktisadi bakımdan olumsuz etkilemiştir. Bu duruma son vermek için Aydınöğulları ile Menteşeoğulları bir ittifak oluşturmuşlar ve İbrahim Bey'in gayretleriyle İzmir'i almak için bir donanma oluşturmuşlardır. Ancak bu donanmanın Venedikliler tarafından Balat'ta sıkıştırılması bu ittifakın bozulmasına neden olmuş, daha fazla güç kaybetmek istemeyen İbrahim Bey beyliğini silahsızlandırmak zorunda kalmıştır. Menteşeoğulları Beyliği'nin askerî ve ticarî faaliyetleri İbrahim Bey'in 1355'teki vefatına kadar devam etmiştir.

Üç Kardeş: Mehmed Bey, Musa Bey ve Ahmed Bey Dönemleri

Babaları henüz hayatta iken Türk yönetim geleneğine göre valilik yaptırılarak siyaset tecrübesi kazandırılan üç kardeş Mehmed, Musa ve Ahmed Beyler babalarının vefatından sonra, daha önceden valilik yapmakta oldukları arazileri kendi aralarında paylaşarak beylik yapmaya başlamışlardır. Beylik her ne kadar İbrahim Bey'den sonra Türk töresine göre uygun bir şekilde oğulları arasında paylaştırılmış olsa da, içlerinden birisi "ulu bey" sıfatıyla aile birliğini temsil ediyordu. Ulu bey sıfatı bir zorunluluk olarak en büyük oğula verilmediği gibi, kardeşler arasında el değiştirmesi de mümkündü. Bu dönemde Menteşeoğulları Beyliği, Musa Bey Peçin, Balat ve Milas'ta, Mehmed Bey Muğla ve Çine'de, Ahmed Gazi ise Makri ve Marmaris'te olmak üzere yönetiliyordu.

157

Timur devrine ait bir kitabe ve kesinlik göstermeyen bir sikke-den hareketle İbrahim Bey'in oğlu olduğu bilinen Mehmed Bey'in Timur'a karşı yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde "ulu bey" sıfatıyla aileyi Musa Bey temsil ediyordu. Musa Bey, "ulu bey" sıfatıyla Kandiyе Dukası Pietro Badeor ile bir anlaşma yapmıştı. Aynı şekilde o, babasının varisi olarak, Mısır Memlûk Sultanlığı'nın Kıbrıs ve doğudaki Hristiyan devletlerine karşı Batı Anadolu'daki Türkmen beylikleri ile yaptığı ittifaka dahil olmuştu.

Dönemin kaynaklarından Matteo Villani, 1360'lı yıllar Anadolu'sunun bu köşesine dair bilgiler verirken kardeşler arasındaki bir mücadeleden söz etmektedir. Bu mücadele muhtemelen Musa Bey ile kardeşi Ahmed Bey arasında olmalıdır. Musa Bey'in Milas, Peçin ve Balat'a yayılan egemenliğine karşın Ahmed Bey de Marmaris, Makri ve adalara kadar uzanan bir hakimiyet tesis etmişti. Ahmed

Bey'in bu nüfuz alanını ağabeyi Musa Bey'in müttefiki olan batılı ticaret ve korsan gemilerinin hareket alanını kısıtlayınca bu ittifakın bozulmasından endişelenen Musa Bey kardeşine karşı husumet beslemeye başlamıştı. Ahmed Bey'in yaptığı deniz seferleri bilhassa Kıbrıs ve Rodos'ta da Menteşeoğulları'na karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuştu. Bu sebeple Kıbrıs Kralı I. Peter, donanmasını Menteşe limanlarına demirlemiş, ancak olası savaş bölgedeki ticari çıkarları büyük zarar görecektir Venedikliler'in araya girmesiyle engellenebilmişti.

Bu çıkar çatışmaları ve ittifaklar içerisinde dikkati çeken bir diğer nokta ise, Ahmed Bey'in ertesi yıl Macar Kralı Ludwig tarafından Osmanlı aleyhine teklif edilen ittifakı geri çevirmesidir. Ahmed Bey'in bu tavrı Osmanlı Beyliği ile Menteşe Beyliği arasında bu dönemde bilinen bir ittifak olmasa da, bir yakınlaşmanın mevcudiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir. Osmanlı Beyliği'nin Anadolu beylikleri üzerinde kurduğu dostane hakimiyet Yıldırım Bayezid devrinde farklı bir seyir takip etmiştir. I. Murad'ın Germiyanogulları beyinin kızıyla evlendiği düğün merasimine diğer Türkmen beyleri gibi Menteşe beyi de katılmıştı. Osmanlılar ile beylikler arasındaki bu yakın ilişkiler Yıldırım Bayezid devrinde olumsuz bir seyir takip etti. Hatta Osmanlılar aleyhine başını Karamanogulları'nın çektiği Aydın ve Saruhan gibi sahil beyliklerinin de dahil olduğu ittifaka Menteşeoğulları da katıldılar. Menteşeoğulları'nın Osmanlılar'a karşı tavır değiştirmesinin temelinde ise "ulu bey"liğin Musa Bey'den Ahmed Bey'e geçmesi etkili olsa gerektir. Yukarıda da değinildiği üzere Ahmed Bey devrinde Menteşeoğulları'nın denizlerdeki egemenliği artmış, Ege adalarından alınan haracın miktarı da yükseltilmişti. Diğer taraftan Ahmed Bey'in değişen siyaseti, egemenliği altındaki Balat'ın eski hâkimi Gıyaseddin Mahmud Bey'in Osmanlılar'a sığınmasına neden olmuştu. Menteşe Beyliği'nin Osmanlılar aleyhinde yürütülen ittifaka dahil olmasının bir diğer nedeni de bölgede beylikler arasındaki mücadeleler ile ilgilidir. Ancak her halükarda Ahmed Bey'in verdiği bu karar Menteşe Beyliği için olumlu sonuçlar doğurmayacaktır.

İç Karşıklıklar ve Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girişi

Devleti aleyhinde kurulan bu ittifak karşısında Yıldırım Bayezid'in tutumu elbette daha keskin oldu. 1390 yılında büyük ölçekli bir Anadolu Seferi düzenleyen Yıldırım Bayezid, bu sefer neticesinde Karia ve Lykia bölgesinin yanı sıra Menteşeoğulları'na ait Balat ve

Muğla'yı ele geçirmişti. Bu sefer sırasında Ahmed Bey vefat ettiği, kardeşi ve oğlunun ise Timur'un yanına kaçtığı rivayet edilir. Ancak Beçin'de yer alan mezar kitabesinde 1391 tarihinin yer alması, Ahmed Bey'in bu olaydan sonra yaklaşık bir yıl daha beylik yaptığını göstermektedir. Yıldırım Bayezid'in seferi sırasında Ahmed Bey'in kardeşi ve oğlunun doğrudan Timur'un yanına kaçmadıkları anlaşılmaktadır. Ahmed Bey'in "ulu bey" sıfatını taşıyan kardeşi Mısır yoluyla, oğlu ise Kastamonu-Sinop üzerinden Timur'a sığınmıştır. Anadolu beyliklerinin varislerinin Timur'la buluşmaları, Osmanlılar karşısında Anadolu'daki hâkimiyetleri açısından müdahale beklentisiyle; Yıldırım Bayezid'in doğu sınırını Fırat nehrine kadar genişlettiği 1400 yılında gerçekleşmiş olmalıdır.

Menteşe beyleri Ankara Savaşı sonrasında bekledikleri gibi eski beylik topraklarına yeniden hakim olmuşlardır. Dolaylı olarak Timur'un Anadolu politikasının oluşmasında diğer Anadolu beylikleri gibi Menteşeoğulları'nın yönlendirmeleri de etkili olmuştur. Savaş sonrasında beyliklerin aldıkları yeni vaziyet bu politikaların oluşmasının öncesine dair yargıları desteklemektedir. Tıpkı diğer beylik orduları gibi Menteşe orduları da savaş sırasında Timur'un saflarına katılmışlardı. Yine, savaşın ardından Timur'un yaptığı Anadolu seferi sırasında yanında Menteşe ailesinden kimseler olduğu da aşîkârdır.

159

Timur, savaş sonrasında Anadolu'daki beylikleri yeniden diriltmek için Orhan Bey'i Saruhan'a, Umur ve İsa beyleri Aydın'a, İlyas Bey'i de Menteşe'ye gönderdi. İlyas Bey hakimiyet bölgesine döndükten sonra ailesine ait eski egemenlik bölgesinde ülkesini yeniden imar etmeye başladı. Balat'ta 1404 tarihinde temelleri atılan bir imarethanenin kitabesinde İlyas Bey hükümdar olarak anılmaktadır. Yine aynı tarihlere işaretlenebilen sikkelerinde İlyas Bey'in adı okunmaktaysa da bu dönemdeki diğer beylik sikkeleri gibi Timur'un adının anılmaması dikkat çekmektedir. İlyas Bey egemenliğini kurduktan hemen sonra; 24 Temmuz 1403'te, toprakları üzerinde koloniler kuran ve ticaret yapan Venediklilerle anlaşma imzalamıştır. Ancak Venediklilerle yapılan bu anlaşmada ele alınan, korsan faaliyetlerinin engellenmesi bir türlü gerçekleşmeyince 1410 tarihinde Ayasuluğ ve Menteşe kıyılarına donanma gönderilmesi gündeme gelmiştir.

Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki kavgalar ve Anadolu'da hissedilen Timur nüfuzu beyliklerin bir süre daha varlıklarını sürdürmesini sağlamıştır. Bununla birlikte bölgedeki kalelerde görevli Osmanlı komutanlarının etkisi de belirgin bir şekilde hissedilmiş,

beyliklerin tam manasıyla bağımsız hareket etmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Osmanlı şehzadeleri arasında on bir yıl devam eden fetret dönemi, bu mücadelelerde güçlü olan taraf her kim ise beyliklerin de ona göre siyasi politikalar belirlemeleri sonucunu doğurmuştur. Menteşe beyleri de bu mücadeleler sırasında bazen Süleyman Çelebi'nin bazen Musa Çelebi'nin bazen de Musa Çelebi'nin destekçileri olmuşlardır. Bu durum Menteşeoğulları'nın bu dönemde Osmanlıların vassalı gibi hareket ettiği izlenimi uyandırmaktadır. Mehmed Çelebi'nin Osmanlı padişahı olmasıyla bu durum daha da belirgin bir hal almıştır. Onun bastırdığı paralarda Osmanlı padişahının adının da yer almasının yanı sıra, oğulları Leys Bey ve Ahmed Bey'i de Osmanlı sarayına rehin olarak göndermesi bu bağlılığın en somut ifadesi olsa gerektir. Bu şehzadelerin bir süre sonra Osmanlı sarayından kaçarak ülkelerine geri dönüp kendi adlarına para bastırdıkları da bilinmektedir.

Osmanlılar'ın zamanla tüm Menteşe yöresini hâkimiyet almalarına rağmen, eyalet üzerinde tam manasıyla askeri hâkimiyet kazanmaları ancak Aydınolu Cüneyd Bey'e üstünlük kurmalarıyla mümkün olabilmektedir. Sonraki dönemde Palatia'da Osmanlılar'a karşı kısa süreli bir hâkimiyet tesis edildi ise de, II. Murad devrinde beylik tamamen Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında Venedik ile yapılan ticaret antlaşmalarında Menteşe bölgesi Osmanlı toprağı olarak zikredilmiştir. Osmanlı döneminde idare, Milas, Perçin ve Balat'tan ziyade Muğla'ya kaydırılmıştır.

İmar, İşkân, Sanat ve Mimari

Batı Anadolu'nun denizci Türkmen beylikleri arasında yer alan Menteşeoğulları, Muğla yöresinin Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasını sağlamışlardır. Menteşe beyleri egemenlikleri altındaki bölgelerde yeni yerleşim yerlerini kurmuşlar, ele geçirdikleri şehir ve kasabaları da büyük birer yerleşim merkezi haline getirmişlerdir. Tahrir kayıtları incelendiğinde Menteşeoğulları'nın egemenliği altındaki bölgede dikkate değer bir Türkmen nüfusunun yerleşmiş olduğu görülür. Bu durum Menteşe şehirlerinin zaman içerisinde Türkmen göçüne uğradığı izlenimi de uyandırmaktadır. Bu durum zaman içerisinde Menteşe Beyliği hakimiyeti altındaki bölgelerde yaşayan Hristiyan nüfusun zaman içerisinde azalması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Menteşeoğulları hakim oldukları bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması için idareleri altındaki yerleşim yerlerini mimari eser-

lerle donatmışlardır. Bu dönemde Peçin başta olmak üzere Milas, Balat, Muğla, Fethiye, Ula, Eski Çine, Yatağan ve Turgut'ta önemli mimari eserler inşa edilmiştir. Menteşeoğulları devrinden günümüze ulaşan en eski ve sağlam yapı Şücaeddin Orhan Bey tarafından inşa ettirilen Hacı İlyas Camii'dir. Bu cami, bölgeye has mimari özellikleri ile dönemin önemli eserleri arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra İbn Battûta'nın övgüsünü kazanan Beçin de Menteşeoğulları için oldukça önemli bir yerleşim yeri idi. İbn Battûta, Şücaeddin Orhan Bey tarafından Beçin'de inşa ettirilen bir camiden daha söz etmekte ise de, adı geçen cami günümüze ulaşmamıştır. İbn Battûta'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra Beçin'e gelen Evliya Çelebi de aynı cami hakkında bilgi vermektedir. Bu durum söz konusu caminin daha sonraları yıkıldığını gösterir. Evkaf Defterlerinde yer alan bazı kayıtlardan bölgede Osmanlı döneminde de muhtelif köylerde yer alan camiler adına vakıflar kurulduğu anlaşılmaktadır. Bunların haricinde Ahmed Bey'in 1375-76 tarihinde Beçin'de bir de medrese inşa ettirdiği bilinmektedir.

Menteşeoğulları sadece mimari alanında faaliyet göstermekle kalmayıp, egemenlikleri altındaki sahil kesiminden başlayarak ticaretin gelişmesi ve bölgedeki korsan tehlikesine karşı güvenliğinin sağlanması yönünde bazı tedbirler de almışlardır. Artan ticaret potansiyeli siyasi çekişmeleri de beraberinde getirmiş, bu durum kıyı bölgelerde inşa edilen bazı sivil ve dinî yapılara da zarar vermiştir. Timur istilasından sonra Balat'ın beylik merkezi haline getirilmesi bu şehirdeki imar faaliyetlerin artmasıyla sonuçlanmıştır. İlyas Bey'in Balat'ta inşa ettirdiği cami Beylikler devri Türk mimarisi içerisinde özel bir yere sahiptir. Bununla birlikte Menteşeoğulları Beyliği daha ziyade bölgesel anlayışın ağır bastığı, iddialı olmayan bir mimari anlayışına sahiptir. Beylik mimarisinin temel niteliği dengeli, balkondan merdivenli ve estetik açıdan sade eserlerden müteşekkil oluşudur.

İdari Teşkilât ve İktisadi Hayat

Menteşeoğulları Beyliği'nin merkez idaresi ve taşra teşkilatı diğer Anadolu beyliklerine benzer şekilde gelişmiştir. Monarşik özellikler gösteren bu idarede merkezde bir ulu bey bulunuyorsa da diğer varislerin vali olarak önemli şehirlerde yerel ağırlıklı bir yönetim sergiledikleri bilinmektedir. Beyliğin hanedan üyeleri genellikle bey ve çelebi unvanı ile anılıyordu. Beylik İlyas Bey zamanında altı bin kişilik bir orduyu besleyecek müreffeh bir ülke haline gelmişti. Ankara Savaşı sonrasında yeniden kurulan beyliğin merkezi Balat

şehri olmuştu. Menteşe beyleri Latin, Venedik ve Ceneviz devletleriyle olan ticarî ilişkilerini oldukça geliştirmişlerdi. Zahire, Susam, palamut ve balık ticareti bölgenin önemli ürünleri arasındadır. Yarı sıra Menteşe bölgesinde ipek ticareti yükselen iktisadi hayatın da göstergesidir. Yine Avrupa'dan çeşitli renklerdeki kumaşlar, sabunlar, kalay, kurşun ve çeşitli mallar ithal ediliyordu.

İlim ve Kültür Hayatı

Menteşe Beyliği eski Karya bölgesinin tamamı ve Likya'nın bir bölümünün üzerinde bulunuyordu. İlyas Bey devrinde Abdullatif ve Mola Hızırşah gibi Menteşe'de yetişen, Mısır'da eğitim gördükten sonra tekrar Anadolu'ya dönerek büyük hizmetler ifa eden önemli alimler vardı. Menteşe bölgesi Osmanlı döneminde de önemli ilim ve kültür merkezlerinden birisi olma özelliğini sürdürdü. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, onyedinci yüzyılda Menteşe'de ulema ve talebe sayısı dikkat çeken yedi medrese ve on bir mektep bulunuyordu. Muhtemelen bu ilim ve kültüre olan ilgi Menteşeoğulları zamanından beri devam eden bir durumdu.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Anonim Tevarih-i Al-i Osman, nşr.: F. Giese, haz.: Nihat Azamat, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.

Aydın Vilayeti Salnamesi (1308), haz.: İbrahim Cavid, İzmir 1308.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 338. 64, 126, 135.

Divan-ı Humayun Ahkâm Defteri, nr. 67

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, 201-203, 207-210.

Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri: 937/1530(nşr. BA Dairesi), Ankara 1995, s. 481-574

Araştırma Eserleri

Akarca, Turhan, *Milas*, İstanbul 1954.

Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

Darkot, Besim, "Menteşe", *İA*, VII, 722-724.

Das Islamische Milet, Berlin-Leipzig 1935.

Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

- , "Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancakları-
nın Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, LX/217 (I 1996).
- Eroğlu, Zekai, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939.
- Faroqhi, Süraiya, 16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralık-
larla Kurulan Pazarlar" (çev.: Melek Eğilmez), *Türkiye İktisat Tarihi*
Üzerine Araştırmalar, Özel Sayı (1978), ss. 61-65.
- Merçil, Erdoğan, "Menteşeoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, s. 152-
155.
- , "Menteshe-eli", *EP*, VI, 1017-1018.
- , "Menteseliogulları", *EP*, VI, 1018-1019.
- Mete, Zekai, "Menteşe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, s. 150-152.
- Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev.: Mihri Pektaş, İstanbul
1960.
- Tuncel, Metin, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu*
Devletleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- , *Kitabeler*, II, İstanbul 1929.
- , "Menteşe-Oğulları", *İA*, VII, s. 724, 725.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, çev.: Orhan Şaik Gökyay, Ankara: Türk Tarih
Kurumu Yayınları, 1986.
- Wulzinger, K., "Die Piruz Moschee zu Milas", *Festschri- der Technischen*
Hochschule, Karlsruhe 1925, s. 161-185.
- Zachariadou, Elizabeth, A., *Trade and Crusade*, Venice 1983.

Aydinoğulları, Türkiye Selçuklu Devleti'nin çökmesi ve dağılmasıyla başlayan dönemde, XIV. yüzyıl başlarında Güneybatı Anadolu'da Aydın ve çevresinde kurulmuş ve döneminde hayli etkili olmuş bir Türk beyliğidir. Beylik Germiyanogulları Beyliği ordusu subaşı Aydınoglu Mehmed Bey tarafından kurulmuştur.

Kuruluş ve Genişleme Devri: Mübarizeddin Mehmed Bey (707-734/1307-1334)

165

XIV. asrın başında Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmeye çalışan Türkmen beylerinden Karesi Bey Çanakkale taraflarını, Saruhan Bey Alaşehir'in batısından İzmir'e kadar olan sahayı, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey ise Tire ve Ayasuluk taraflarını fethetmişti. Bunlardan Sasa Bey, bölgedeki fetihleri sırasında, Germiyanogulları Beyliği'nin batı seferlerini yürüten Aydınoglu Mehmed Bey'den yardım istemişti. Fakat bir süre sonra bölgenin fethinde önemli rol oynayan Mehmed Bey ile Sasa Bey'in araları açılınca, Sasa Bey bölgedeki düşman güçlerle işbirliği yaparak Aydınoglu Mehmed Bey'e karşı çıktı. 1307 yılında iki Türkmen beyi arasında yapılan savaşı Mehmed Bey kazandı. Sasa Bey bu savaş sırasında öldürüldü. Sasa Bey'in elindeki Tire, Ayasuluğ/Selçuk ve Birgi'yi ele geçiren Mehmed Bey, 1308 yılında Birgi'yi kendisine merkez seçerek beyliğini ilan etti.

XIV. yüzyılın başlarındaki Türkiye hakkında bilgi veren el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr* ismini taşıyan meşhur eserinde, "Birgi memleketinin sahibinin Aydınoglu Mehmed Bey olduğunu, üç yüzden fazla kalesi ve daima silahlı yetmiş bin askeri bulunduğunu" yazmaktadır.

Mehmed Bey, 1317-18'de Yukarı İzmir'i (Kadifekale), 1328 yılında ise Aşağı İzmir'i ele geçirdi. Mübârizüddin Mehmed Bey'in yakın zamanda bulunan Hicri 717 tarihli sikkesi, İzmir'in ele geçirilişinin bir kanıtı olmasının yanı sıra o dönemdeki İzmir telaffuzunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Hükümdar sıfatıyla Birgi'de oturan Mehmed Bey, ortaçağ İslâm-Türk geleneğine uyarak ülkesinin idaresini beş oğlu arasında paylaştırmıştır. Bu paylaşımda Ayasuluğ ve Sultanhisar büyük oğlu Hızır Bey'e, İzmir Umur Bey'e, Bodemya/Ödemiş İbrahim Bahadır Bey'e, ve Tire de Süleyman Bey'in idaresine verilmiştir. Mehmed Bey, en küçük oğlu İsa Bey'i de Birgi'de kendi yanında alıkoymuştur.

Mübârizüddin Mehmed Bey, Ayasuluğ'da kurduğu tersane ile güçlü bir donanma meydana getirmişti. İzmir valisi tayin ettiği oğlu Aydınoğlu Umur Bey, kurulan donanmayla Sakız, Eğriboz, Bozcaada, Mora ve Rumeli kıyılarına başarılı akınlar düzenlemiş, 1333 yılında iki yüz elli gemiden oluşan donanma ile Adalar Denizi ve Yunanistan'la yaptığı seferde bazı adaları haraca bağlamıştı. Aydınoğlu Mehmed Bey devrinde yapılan son sefer yine Umur Bey tarafından Kuluri ve Mora adaları üzerine düzenlendi. 170 gemilik bir donanmayla yola çıkan Umur Bey, Mora içlerine kadar ilerleyerek, elde ettiği pek çok esir ve ganimetlerle Aydınoğlu ülkesine geri döndü.

Hükümdarlığı döneminde Bizans Devleti'ne karşı dostâne ve mütefik olmaya dönük bir politika takip eden Mehmed Bey devrinde gerçekleştirilen fetihlerle Aydınoğulları Beyliği'nin gücü artmış ve kuvvetli bir devlet halinde gelmişti. Mehmed Bey 734/1334 yılında çıktığı bir av esnasında suya düşerek hastalanmış ve bu hastalık neticesinde vefat etmiştir.

İhtişam Devri: I. Umur Bey (735-749 / 1334-1348)

Mübârizüddin Mehmed Bey'in ölümünden sonra "*ulu beylik*" makamına amcalarının ve kardeşlerinin ısrarı üzerine Bahaüddin Umur Bey'in geçtiği kabul edilmektedir. Umur Bey'in ilk yılları ile ilgili bilgi veren yegâne kaynak Enverî'nin kaleme aldığı *Düstûrnâme*'dir. Enverî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre; Umur Bey, 709 / 1309-1310 tarihinde ağabeyi Hızır Bey'den sonra dünyaya gelmiştir. Kendisinden küçük kardeşlerinin isimleri ise; İbrahim, Süleyman ve İsa olarak kaydedilmektedir. Babası Mübârizüddin Mehmed Bey'in sağlığında Umur Bey'i beyliğin önemli yerleşim yerlerinden İzmir'in idaresinde ve birçok akında görevlendirmesi onun iyi bir eğitime ve savaşçı bir ruha sahip olduğunu göstermektedir.

Umur Bey'in bilinen tek sikkesi babasının ölümünü takip eden günlerde basıldığı tahmin edilen "*Allahümme es- sabr ila Umur Bey -Allah'ım Umur Bey'e sabır ver*" ibareli dirhemdir. Onun hükümdarlık devresi Aydınoğulları Beyliği'nin en parlak dönemi olarak kabul edilebilir.

Onun Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birlikte 1335 yılında Yunanistan ve Mora'ya kadar uzanan seferler düzenlediği bilinmektedir. Bu dönemde, bir Bizans şehri olan Alaşehir / Philadelphia, iç bölgede kalmasına rağmen, yarım asra yakın bir zamandır Türk taarruzlarına karşı direniyordu. Bu şehir ahalisi zor durumda kaldığı dönemlerde kaleyi kuşatanlara cizye ve haraç vermek suretiyle tehdidi savuşturuyorlardı. Umur Bey, 1335 yılında işte bu müstahkem şehri kuşatarak kısa süre içerisinde ele geçirmeyi başardı.

Bununla birlikte Umur Bey de babası Mehmed Bey gibi Bizans Devleti'ne karşı dostça bir politikayı izlemeyi tercih etmiştir. Onun Bizans imparatoruna adalardaki isyanların bastırılmasında yardımcı olduğu bilinmektedir. Bizans İmparatoru 1336 yılında Umur Bey ile bir dostluk antlaşması yaparak Sakız Adası'nı Aydınoğulları Beyliği'ne bırakmıştır. İmparator ile yaptığı bu anlaşmaya her zaman sadık kalan Umur Bey ihtiyaç anında Bizans Devleti'ne yardımında bulunmuştur.

167

Kaynaklarda yer alan bazı ifadelerden, Hristiyan devletlerle yapılan siyasi görüşmeleri sırasında kardeşi Hızır Bey'in de Umur Bey ile birlikte yer aldığı ve ikisinin ortak karar aldıkları anlaşılmaktadır. Mesela, 1335'te Bizans İmparatoru ile yapılan Karaburun görüşmesi ve anlaşması ile 1348'de İzmir'de Papalık Devleti ile gerçekleşen görüşme bu duruma örnektir. Bu bilgilerden hareketle Aydınoğulları Beyliği'nin 1334-1348 yılları arasında iki kardeşin ortak yönetiminde olduğunu söylemek mümkündür.

Umur Bey, Bizans Devleti ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde 1340 yılında Karadeniz'i geçerek Kili ve Eflak üzerine bir sefer düzenlemiştir. Kurduğu güçlü donanma sayesinde, Girit ve Kıbrıs üzerine yaptığı akınları daha da yoğunlaştırmıştır. Öyle ki, Umur Bey'in bu seferleri Latinlerin Yakın Doğu'daki çıkarlarına büyük zarar vermiş ve Papa, Aydınoğulları üzerine yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini teşvik etmiştir. 1344-1345 yıllarında Kıbrıs, Ceneviz, Venedik ve Rodos gemilerinden müteşekkil Haçlı donanması ani bir baskınla İzmir sahilini ele geçirmiştir. İlerleyişlerine devam eden Haçlılar Yukarı İzmir'in kontrolünü elinde tutan Umur Bey'in şiddetli ve devamlı ta-

arruzları sebebiyle kesin bir netice elde edememişlerdir. Bu mücadele neticesinde taraflar anlaşmaya karar vermişler ise de bazı müttefiklerin buna yanaşmaması üzerine, bu anlaşma Papa tarafından onaylanmamıştır. Gerçekte bu anlaşma ile bir sonuca varılamayacağını zaten farkında olan Umur Bey, bundan sonraki iki yıl boyunca Aşağı İzmir'deki Latinleri sürekli baskı altında tutmuştur. *Düsturnâme*'de yer alan ifadelerden, bölgedeki hakimiyetini daha da sağlamlaştırmak isteyen Umur Bey'in 748 yılı Zilhicce ayında (/Mart 1348) sahil İzmir'ini almak amacıyla yaptığı bir kuşatma esnasında kaleye tırmanmak isterken isabet eden bir okla şehit düştüğü anlaşılmaktadır.

Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girişi: Hızır Bey ve İsa Bey

Gazi Umur Bey'in şehid olması üzerine beyliğin başına büyük kardeşi Hızır Bey geçti. *Düsturnâme*'de, deniz seferleri sırasında kardeşi Umur Bey'e yardımcı olduğu ifade edilir. Mesela Umur Bey'in, babaları Mübârizüddin Mehmed Bey'in Ayasuluğ'da inşa ettirdiği tersanede yapılan gemilerle 1329 yılında 58 gemi ve 2.600 savaşçıdan oluşan filosuyla Sakız Adası üzerine yaptığı sefere, 22 gemi ve çok sayıda savaşçısıyla Hızır Bey de katılmıştı. Hızır Bey, Ayasuluğ'dan Çeşme'ye kadar gelerek kardeşini yolcu etmiş, sefer dönüşünde ise bizzat İzmir'e gelerek kendisini karşılamış ve sefer hakkında bilgi almıştır. Umur Bey ise bu yardımlarının karşılığı olarak ağabeyi Hızır Bey'e ganimetten yüklü bir pay vermiştir.

Hızır Bey devrinde Aydınogulları Beyliği'ne dair oldukça değerli bilgiler veren Şihâbeddîn el-Ömerî, beyliğin 60 şehir ve 300'den fazla kalesinin, 70 bin civarında atlıdan oluşan oldukça savaşçı bir kara ordusunun ve denizlerde dolaşan güçlü bir donanmasının bulunduğunu, karada ve denizlerde Hristiyan Rumlar ve Latinlerle mücadele ettiklerini, bunda da çok başarılı olduklarını belirtmektedir.

Umur Bey'in şehadeti sonrasında tek başına iktidarı eline geçiren Hızır Bey, Latinlerle olan sorunlarını barış yoluyla halletmeye gayret etmiş, bu çerçevede 18 Ağustos 1348'de Papalık Devleti ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre; Haçlı birliğini oluşturan devletlerin topraklarına ve Aydınogulları ülkesine gelen veya dönen bütün tüccarlar tam bir güven içerisinde olacak, canlarına, mallarına ve gemilerine zarar verilmeyecekti. Böylece korsanlık faaliyetlerine son verilebilecekti. Bu durum, antlaşmayı imzalayan taraflarca güvence altına alınmıştı. Aksi takdirde zarara uğrayan kişinin uğradığı kayıplar tazmin edilecekti. Tarafların gemileri antlaşmaya taraf olan ülkelerin kıyılarında kazaya uğrarsa, kurtarılan

kişiler, mallar ve eşyalar koruma altına alınarak, gereken kimselere iade edilecekti. Ayrıca, Aydınoğulları Beyliği'ne ait limanların güm-rük gelirlerinin yarısı antlaşmaya taraf olan Hristiyan devletlere bırakılacak, Ayasuluğ'da Kıbrıs, Rodos ve Venedik devletlerine ait konsolosluklar kurulacaktı. Anlaşmanın en ağır maddesi ise Aydı-noğulları Beyliği'nin donanmasının lağvedilmesi ile ilgili olanıydı. Hristiyanlar eğer isterlerse bu donanmayı imha edebileceklerdi.

Bu anlaşma Aydınoğulları Beyliği'nin denizlerdeki faaliyetlerini durdurduğu gibi beyliğin giderek güç kaybetmesine neden oldu. Bu anlaşmadan yaklaşık üç yıl sonra 1351 yılında, bu defa Cenevizliler ile aynı şartları taşıyan bir antlaşma daha imzalandı. Anlaş-malardan elde ettikleri imtiyazlar sayesinde birbirlerine rakip olan Venedik ve Ceneviz devletleri bölge ticaretini ele geçirmiş oldular. XIV. yüzyılda bir tür kapitülasyon mahiyetini taşıyan bu antlaşma-ları imzalayan Latinlerin, Doğu ticaretine ne denli önem verdikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yaptığı bu anlaşmalar nedeniyle bir anlamda beyliğinin gerilemesi-ne neden olan Hızır Bey'in vefat tarihi kesin olarak bilinmemekte-dir. *Subhu'l-A'sâ'da* yer alan bir ibareden hareketle, Hicri 767 sene-sinden önce vefat ettiği yönünde bir tez ileri sürülmüş ise de, 768 tarihinde Ayasuluğ'da darb edilmiş bir dirheminin mevcut olması bu iddiayı çürütmektedir.

Bodemya/Ödemiş emiri İbrahim Bahadır Bey, Tire emiri Süleyman Şah daha önceki tarihlerde vefat ettikleri için, Hızır Bey'in vefatın-dan sonra Aydınoğulları Beyliği'nin başına Mübarizeddin Mehmed Bey'in beşinci ve en küçük oğlu İsa Bey geçti. İsa Bey, Hızır Bey dö-neminde devlet merkezi yapılan Selçuk'ta saltanatını sürdürdü. İsa Bey, Osmanlı Beyliği'nin Anadolu birliği kurma ve sınırlarını geniş-letme siyasetine karşı çıkmış, Sultan I. Murad'ın Kosova Savaşı'nda şehid olmasını kendisi için bir avantaja dönüştürmek istemiştir. Bu maksatla başta Karamanoğulları Beyliği olmak üzere, diğer beylik-lerle ittifak yapmış ve Osmanlılar aleyhinde faaliyet göstermiştir. İsa Bey'in bu düşmanca tavrı Osmanlı Beyliği'nin yeni hükümdarı Yıldır-ım Bayezid'in tepkisini çekmiştir. Yıldırım Bayezid, Rumeli'de asayı-şı sağladıktan sonra ilk iş olarak Aydınoğulları üzerine yürümüş ve Alaşehir'i ele geçirmiştir. Onunla mücadele edemeyeceğini anlayan İsa Bey, mukavemet göstermeksizin teslim olmuş, bu tavrına karşılık olarak da Osmanlı padişahı tarafından İzmir ve civarının müstakil emiri tanınmıştır. İki devlet arasındaki bağı daha da güçlendirmek

isteyen Yıldırım Bayezid, İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun ile evlenmiştir. Ancak onun bir süre sonra İsa Bey'i İznik'te ikamete mecbur etmesi üzerine, Aydınoğulları Beyliği Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

İç Karışıklıklar ve Beyliğin Yıkılışı: II. Umur Bey ve Cüneyd Bey

Timur, 1402'de Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i mağlup edince diğer Anadolu beylikleri gibi Aydınoğlu Beyliği'nin topraklarını da geri verdi. Ancak, savaş sırasında Timur'a yardımcı olan İsa Bey öldüğü için beyliğin yönetimi oğulları Musa Bey ve II. Umur arasında paylaşıldı. Bu beylerden Musa Bey'in saltanatı çok kısa sürdüğü için kendisiyle ilgili pek bilgi bulunmamaktadır. Kitabe ve vakıf kayıtlarından onun Ayasuluğ'da mescid ve zaviyesinin olduğu bilinmektedir. Bastırdığı sikkelerden bazıları günümüze ulaşmıştır.

Musa Bey'in vefatından sonra kardeşi II. Umur Bey beyliğin tamamına hakim oldu. Onun Aydınoğlu Beyliği'nin başına geçtiği dönemde aynı aileden İbrahim Bahadır Bey'in oğlu ve İzmir valisi olan Cüneyd Bey de saltanat iddiasına kalkıştı. Bizans tarihçisi Doukas, Cüneyd Bey'in babasının adını Karasubaşı olarak vermekte ve Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlı Beyliği'ne bağlı İzmir'de subaşılık görevi yaptığını yazmaktadır. Osmanlı kaynaklarında "İzmirlioğlu" adıyla zikredilen Cüneyd Bey, II. Umur Bey'in iktidarı döneminde onunla en fazla mücadele eden hanedan mensubu olarak öne çıkmaktadır.

II. Umur Bey'in Ayasuluğ'da hüküm sürdüğü dönemde Cüneyd Bey de İzmir'i yönetiyordu. Beyliğin idaresini kendi uhdesine almak amacıyla Ayasuluğ üzerine yürüdü. Ona karşı koyamayacağını anlayan II. Umur Bey şehri terk etmek zorunda kaldı. Gücünü daha da artırmak isteyen Cüneyd Bey, Osmanlı Devleti'nin fetret devrinde Rumeli'ye hükmeden Süleyman Çelebi'ye bağlılığını bildirdi. Bu dostluğunun karşılığı olarak kendisine gönderilen para yardımı sayesinde ordusunu daha da güçlendirip Ayasuluğ'u ele geçirdi.

Bu süreçte amcazâdesine karşı pek bir varlık gösteremeyen II. Umur Bey ise çareyi aynı zamanda akrabası olan Menteşe beyi İlyas Bey'den yardım istemekte buldu. Yaklaşık iki yıl sonra beylik ordusuyla II. Umur Bey'in yardımına gelen İlyas Bey, Cüneyd Bey'in İzmir'de bulunduğu sırada Ayasuluğ'u kuşattı. Bu sırada Ayasuluğ, Cüneyd Bey'in kardeşi Kara subaşı Hasan Bey'in elindeydi. Hasan Bey kuşatma karşısında ciddi bir mukavemet gösterdi ise de, İlyas Bey'in şehri ateşe vermesi üzerine halkın daha fazla zarar görmemesi için teslim olmak zorunda kaldı. Böylece II. Umur Bey eski topraklarına

bir kez daha hakim oldu. Fakat bir süre sonra Cüneyd Bey bir kez daha Ayasuluğ'u muhasara edince, kalıcı bir anlaşma yapılmaksızın bu mücadelenin sona ermeyeceği anlaşıldığı için taraflar arasında bir dostluk ahdi gerçekleştirildi. Yapılan anlaşma gereği II. Umur Bey'in kızıyla evlenen Cüneyd Bey Aydınoğulları Beyliği'nin fiili idaresini eline aldı. Bu arada Osmanlı Devleti ile başlatılmış olan dostluk politikasından da vazgeçildi. II. Umur Bey ve Cüneyd Bey birlikte düzenledikleri bir sefer sonucunda Salihli ve Nif taraflarını beyliğin sınırlarına dahil ettiler. Her iki bey de gayet uyumlu bir yönetim sergilerken, 1405 yılında Aydınoğlu Umur Bey ani bir şekilde öldü. Onun beklenmedik ölümü damadı Cüneyd Bey tarafından zehirlenmiş olabileceği yönünde bazı rivayetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

II. Umur Bey'in vefatıyla Cüneyd Bey Aydınoğulları topraklarına tek başına hakim oldu. Hakimiyetini aralıklarla 1425'e kadar sürdüren Cüneyd Bey, Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarından yararlanmak istemiş, beyliğinin devamı için zaman zaman bu devlet ile mücadele etmekten çekinmemiştir. Onun, 1419'da Eflak'ta başlayan ve kaynaklarda "Düzmece Mustafa Hadisesi" olarak zikredilen Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Mustafa isyanında önemli rol oynadığı bilinmektedir.

171

Cüneyd Bey bu dönemde kendi beyliği bünyesindeki bazı isyanlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. 1420'li yılların başlarında Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in desteğini alıp isyan çıkarak II. Umur Bey'in oğlu Mustafa Bey kısa süreliğine beyliğin idaresini ele geçirmişti. Ona karşı harekete geçen Cüneyd Bey, 1423 yılında Ayasuluğ'a altı saat mesafedeki Mesavlion (Çine Çayı) Vadisi'nde Mustafa Bey'i öldürerek tekrar hakimiyet sağladı. Bu arada onun gücünü daha da artırmak maksadıyla etrafına çok sayıda müttefik toplamaya çalışması Osmanlı padişahı II. Murad'ın tepkisiyle karşılaşmasına neden oldu. Onun bu tavrını cezalandırmak isteyen II. Murad, 1426 yılında Aydınoğlu Beyliği toprakları üzerine yürüdü. Osmanlı ordusu Akhisar'da Cüneyd Bey'in oğlu Kurt Hasan'ı mağlup etti. Oğlunun mağlubiyetini haber alan Cüneyd Bey Sisam Adası'nın karşısındaki İpsili Kalesi'ne sığındı ise de, kaleyi ele geçiren Osmanlılar tarafından diğer aile fertleriyle birlikte öldürüldü. Cüneyd Bey'in öldürülmesiyle Aydınoğulları Beyliği toprakları Osmanlı idaresine girdi.

Vakıf ve Tahrir defterlerinden Aydınoğlu Cüneyd Bey'in İzmir ve Tire'de bazı hayratlarının olduğu anlaşılmaktadır. Yine ona ait bazı gümüş ve bakır sikkeler de günümüze ulaşmıştır. Gümüş sikkeler

üzerinde Cüneyd Bey'in adı net bir şekilde okunabilmektedir. Bakır sikkelerinin bir yüzünde güç ve kudret sembolü olan Arslan figürünü kendisiyle özdeşleştirerek kullanmış, diğer yüzüne ise *"Akibet-i hayrbad/Sonu hayırlı olsun"* ibaresini yazdırmıştır.

İdari Teşkilât

Aydınoğulları Beyliği'nin devlet teşkilatı, Anadolu'daki diğer Türkmen beylikleriyle büyük benzerlik gösteriyordu. Aynı zamanda bir kıyı beyliği olan Aydınoğulları kara ordusunun yanı sıra güçlü bir donanmaya da sahipti. Aydınoğulları kara ordusu, Türkiye Selçukluları ve diğer beylikler gibi teşkilatlanmıştı. Ordu kumandanlarına subaşı denilmekteydi. Savaşlarda ok, yay, kılıç, kargı, balta, nacak, kalkan, çevsen gibi aletler kullanılıyordu. Kuşatma ve savaşlarda kale delmek için makkab, taş ve gülle atmak için mancınuk, kaleye girmek veya tırmanmak için de merdiven kullanılırdı. XIV. yüzyılın ilk yarısında Aydınoğulları Beyliği'nin ordusu yetmiş bin kişi civarındaydı. Beyliğin sınırlarının Ege sahillerine ulaşması güçlü bir donanmaya sahip olma zarureti de beraberinde getirmişti. Ayasuluğ ve İzmir tersanelerinde inşa edilen donanma sayesinde Karadeniz'e kadar gidilebilmiş ve Eflâk üzerine bir sefer düzenlenmişti. Aydınoğlu Umur Bey'in 1333 yılındaki Yunanistan seferinde 300 gemiye sahip olması beyliğin denizcilik konusunda ne derece geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Aydınoğlu hükümdarları genellikle "Bey" olarak anılmışlardı. Beyliğin kurucusu Mehmed Bey "Mübarizüddin" (dinin kahramanı) ve "Sultanü'l-guzât" (gazilerin sultanı) unvanlarını taşıyordu. Yapmış oldukları başarılı seferler dolayısıyla Umur Bey ve Cüneyd Bey'e de "Gazi" unvanı verilmişti.

İktisadi Hayat

Kurulduğu dönemden itibaren, Aydınoğulları Beyliği'nin gerek siyasi gerekse iktisadi gelişmesinde denizcilik önemli rol oynamıştır. Beyliğin, kurucusu Mehmed Bey devrinden itibaren oldukça yüksek bir refah seviyesine ulaştığı, o tarihte bölgeye gelen Faslı seyyah İbn Battûtâ'nın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. İbn Battûtâ, Mehmed Bey'in Boz Dağ'daki sayfiyesini ve Birgi'deki sarayını ziyaret etmiş, sarayın birçok merdivenlerden çıkılan salonunun ortasındaki havuzdan ve sahip olduğu konfordan bahsetmiştir. Seyyahın verdiği bilgiler kuruluş döneminde Aydınoğulları Beyliği'nin zenginliğini ve hayat seviyesinin yüksekliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Umur Bey devri, denizasıırı fetihler sonucunda elde edilen ganimetlerin getirdiğı zenginlik sebebiyle beyliğin iktisadî, askerî, siyasî ve fikrî açıdan zirve dönemi kabul edilebilir. Bu dönemde güçlü donanma sayesinde Ege Denizi içerisinde bulunan adalara seferler düzenlenmiş ve bu adalar vergiye bağlanmıştır. Bozcaada, Sakız Adası, Semadirek, Yunanistan kıyıları ve Mora'ya düzenlenen seferler neticesinde pek çok ganimet ve esir elde edilmiştir. Osmanlı dönemine ait Tahrir defterlerinden Umur Bey'in pek çok sosyal müessese inşa ettiğı, bölge topraklarının düzenli tahririni yaptırdığı, arazi ve mülk sahiplerine beratlar verdiği anlaşılmaktadır. O, Birgi, Keles ve Alaşehir'de cami, mescid ve medreseler kurarak bunlar için vakıflar tahsis etmiştir. Aynı şekilde Umur Bey'in kızları da cami, dârü'l-huffâz, çeşme ve su kemeri inşa ettirmişlerdir.

Aydınoğulları, Aydın ilinin bütün iskelelerindeki ticari kontrolü ellerinde bulunduruyorlardı. Menderes Nehri üzerinde yapılan nakliyeden bölgedeki ticaretin oldukça faal olduğu anlaşılmaktadır. Bu nehir üzerinde işleyen gemi ve sandallarla ipek, ipekli kumaşlar, zahire, susam, balmumu, meyan kökü, palamut, işlenmiş deri ve halı gibi maddeler dış memleketlere taşınmaktaydı. Ayasuluğ'daki İtalyan tüccarların antrepoları önemli merkez durumundaydı. Batı Anadolu kıyılarından Ege Adaları, Avrupa ve Mısır'a ihraç edilen malların karşılığı olarak ise Aydınoğlu ülkesine kumaş, şeker, kalay, kurşun gibi maddeler ithal ediliyordu.

Aydınoğlu Beyliği devrinin erken dönemlerinden itibaren beyler tarafından bastırılan bazı sikkeler günümüze ulaşmıştır. Mübarizüddin Mehmed Bey, I. Umur Bey, Hızır Bey, İbrahim Bahadır Bey, Süleyman Şah, Yakub Bey, İsa Bey, Musa Bey, II. Umur Bey, Cüneyd Bey ve Mustafa Bey'e ait sikkeler bunlardan bazılarıdır. Bazı kaynaklarda Aydınoğulları beylerinin Latin sikkeleri olan Gigliati tarzında sikkeler bastırdıklarından söz edilmekte ise de, bahsedilen bu paralar beyler tarafından değil, beylik ticaretinde rol oynayanlar tarafından basılmış olmalıdır.

İmar, İskân, Sanat ve Mimari

Aydınoğulları Beyliği'nin mimarisinde Türkiye Selçuklu sanatının etkisi somut bir şekilde hissedilmiştir. Aydınoğlu hükümdarları, hâkimiyetleri altındaki Birgi, Tire, Aydın ve Selçuk gibi şehirleri cami, medrese, han ve hamam gibi eserlerle süslemişlerdi. Dönemin en önemli eserlerinden birisi Ayasuluğ'daki İsa Bey Camii idi. Mimar Ali b. Dimeşkî'nin 776/1375 yılında inşa ettiğı bu cami, Şam'daki

meşhur Emeviyye/Ümeyye Camii'nin temel özelliklerini taşıyordu. Mermer işlemeciliğinin ve ağaç oymacılığının şaheseri kabul edilen bu cami bilhassa avlu ve cephe mimarisi bakımından beylikler devri mimarisine bazı yenilikler de getirmişti. Dönemin diğer eserleri arasında Birgi'deki 712/1312 tarihli Mehmed Bey'in Ulu Camii ve Medresesi, 734/1334 tarihli Mehmed Bey Türbesi, Tire'deki 750/1349 tarihli Aydınoğlu Süleyman Şah Türbesi, 755/1354 tarihli Alihan Medresesi, İbn Melek Medresesi, Debbaghâne Mescidi, Aydınoğlu İsa Bey Çesmesi sayılabilir. Bunların haricinde Ayasuluğ'da Gazi Umur Bey'in kızı Azize Hatun'un yaptırdığı imaret ile İzmir'deki Cüneyd Bey İmareti de yine Aydınoğulları Beyliği'ne ait eserlerdir.

İlim ve Kültür Hayatı

Kuruluşundan Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu zamana kadarki süreç göz önünde bulundurulduğunda Aydınoğulları Beyliği'nin bir asrı aşkın bir süre varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu süre zarfında Anadolu'daki diğer Türkmen beylikleri gibi Aydınoğulları Beyliği bünyesinde de çok sayıda âlim, edib ve sanatkâr yetişmiş, bizzat beyler yahut onların yakınları tarafından ilim müesseseleri kurulmuştur. Geleneksel İslâm kültürünün temel eğitim ve sosyal dayanışma kurumu olan cami, mescid ve zaviyeler bu işlevlerini Aydınoğulları Beyliği bünyesinde de etkin bir şekilde devam ettirmişlerdir. Aydınoğulları'na ait yirmi bir zaviyenin mevcudiyeti bilinmektedir. Bu durum, söz konusu zaviyelerde tarikat mensuplarının faaliyet gösterdiği ve ilmi seviyenin yükselmesine katkıda bulundukları şeklinde değerlendirilebilir. Seyyah İbn Battûtâ'nın Tire'ye uğradığı zaman Ahi Mehmed'i zaviyesinde ziyaret edip onunla sohbet etmiş olması bu duruma güzel bir örnektir.

Aydınoğulları beyleri âlimlere yüksek itibar göstermişler, bilim ve düşüncenin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Beylerin hemen hepsi bizzat ilim ile meşgul olmuşlar, pek çok eserin telif ve tercümesine ön ayak olmuşlardır. Bu durum beyliğin kurucusu Mübârizüddin Mehmed Bey'den itibaren geçerlidir. Mehmed Bey'in, ilme düşkün bir şahsiyet olduğu ve devrinin meşhur âlimi İbn Melek'ten ders aldığı bilinmektedir. İbn Battûtâ, Mübârizüddin Mehmed Bey'i ziyaret ettiği zaman onun âlimlere gösterdiği itibarı bizzat görmüş ve eserine kaydetmiştir. Bu dönemde Mehmed Bey adına bazı kitaplar tercüme ve kendisine ithaf edilmiştir. Bu dönemde, Sa'lebi'nin (ö.427/1036), *Arâisül-Mecâlis* isimli peygamberler tarihine dair eseri *Kisas-ı Enbiyâ* adıyla Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.

Yine, Farsça kaleme alınan *Tezkire-i Evliya* isimli eser de Mehmed Bey adına tercüme edilmiştir.

Mehmed Bey'den sonra Aydınoğlu Beyliği'nin başına geçen Umur Bey'in de bazı eserleri Türkçeye tercüme ettirdiği bilinmektedir. Mesud b. Ahmed'in, *Kelile ve Dimne'si* ile *Süheyl ü Nevbahar* adlı eseri bunlardan ikisidir. İbn Baytar'ın *Câmi ü Müfredât-ı Edviye ve'l-Ağdiye* adlı tıp eseri de yine Umur Bey devrinde kaleme alınmıştır.

Aynı zamanda kendisi de önemli bir alim olan Aydınoğlu İsa Bey de selefleri gibi ülkesindeki âlimleri himaye etmiştir. Hacı Paşa adıyla meşhur olan tabib Hızır b. Ali, *Şifâu'l-Eskâm* ve *Devâül-Âlâm* isimli eserini 783/1381 yılında Ayasuluğ'da tamamlamış ve İsa Bey'e ithaf etmiştir. Hacı Paşa ayrıca Kadı Beyzâvi'nin *Tavâliu'l-Envâr* isimli eserine yazdığı şerhi de yine bu âlim beye itham etmiştir. İsa Bey'e ithaf edilen eserler sadece Hacı Paşa'ninkilerle sınırlı değildir. Yusuf b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr alâ Lisâni't-Tuyûr ve'l-Esrâr* adlı eseri İsa Bey adına Arapçadan Farsçaya tercüme etmiştir. İsa Bey'in ilim erbâbına gösterdiği iyi muamele ve himâyenin bir örneği olarak, Bizans Devleti'nden kaçarak kendisine sığınan meşhur Bizans tarihçisi Doukas'ın âlim büyükbabasına gösterdiği lütufkâr davranışlar gösterilebilir. Aydınoğulları Beyliği devrinde yazılan eserlerden tesbit edilebilenler bu dönemdeki ilmî ve kültürel seviyeyi tespit bakımından önemlidir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara 1995.

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Enveri, *Dusturnâme-i Enveri*, nşr.: Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 1928.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, İstanbul 1972.

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, nşr.: Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Araştırma Eserleri

Akdoğanlar Fikri, "Aydınoğlu Bahaüddin Gazi Umur Bey I'nın Babası Mehmed Bey'in Vefatı Münasebetiyle Kestirdiği Sikke", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, *Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul 2005.

- Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- Baykara, Tuncer, *Aydınoğlu Gazi Umur Paşa (1309-1348)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- , "Cüneyd Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, s. 122.
- , "Umur Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, s. 156-159.
- Ender, Celil, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları*, İstanbul 2000.
- Kayhan, Hüseyin, "Aydınoğlu Hızır Bey", *Turkish Studies*, VII/8 (2009), s. 1675-1689.
- Köprülü, Mehmed Fuad, "Aydınoğulları Tarihine Ait", *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1926.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- , "Aydınoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, s. 239-241.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev.: Fikret İşıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.
- Ölçer, Cüneyt, *Aydınoğulları Beyliği Paraları*, İstanbul 1985.
- Sağıt, Betül-Teoman Gültekin, "Aydınoğlu Beyliği Sikkeleri ve Beyliğin tarihine Yeni Bir Bakış", *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Sevim, Ali-Yücel Yaşar, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Şeker, Mehmet, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", *Geçmişten Günümüze Selçuk*, İzmir 1997.
- Şengün, Tuncer, "Aydınoğlu Hızır Bey'in Tarihli Bir Dirhemi", *Türk Nüsmatik Derneği Bülteni, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul 2005.
- Teoman, Gültekin, "Aydınoğlu Hızır Bey Adına Kesilen Nadir Bir Bakır Sikke", *Türk Nüsmatik Derneği Bülteni, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul 2005.
- , Eron, Kamil, "İzmir'de Basılan İlk Aydınoğlu Dirhemi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İstanbul 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Ünver, A. Süheyl, "İlimler Tarihimizde Aydınoğlu İsa Bey'le Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Belleten*, XXIV/93-96 (1960), s. 449-453.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, çev.: Orhan Şaik Gökyay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

KARASI BEYLİĞİ

—| Vedat Turğut

XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu Selçukluları Devleti'nin çöküş devresini takib eden dönemde merkez ile bağlarını keserek bağımsızlıklarını ilan eden irili ufaklı yirmiyi aşkın Türk beyliklerinin ortaya çıktığı ve bu dönemin "tevâifü'l-mülûk" olarak tanımlandığı bilinmektedir. Yüzyılın bu evresinde kendisini iyice hissettirmeye başlayan Moğol baskısı, uçlarda yoğun bir Türk nüfusunun oluşmasına ve merkezle bağınu koparmak adına uç beylerinin daha cesur adımlar atmasına yol açmıştı. Bizanslıların siyasi ve askeri zorunluluktan dolayı savunmasız bıraktığı Batı Anadolu, Türk yerleşmesine hazır hale gelmiş, Sublaion Kalesi'nin yıkılması bu süreci hızlandırmıştı. İstanbul'un 1204'te Latin işgaline uğraması ile Bizans, yaklaşık elli sene İznik'ten yönetilmiş, şehir 1261'de yeniden ele geçirildikten sonra eski nüfuzunu kazanarak Akdeniz ticaretinin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Ancak VIII. Mihail Paleologos'un İstanbul'u ele geçirdikten sonra Balkanlarda ortaya çıkan tehdit dolayısıyla aldığı tedbirler, Anadolu'daki toprak parçalarının savunma gücünü zayıflatmıştır. İhmal edilen Anadolu'daki Bizans halkından bir kısmı, vergilerin ağırlığından iyice bunalarak yavaş yavaş Türklere kılavuzluk yapan müttelikler durumuna gelmişlerdir. Batı Anadolu'da Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karasi beyliklerinin kuruldukları devrenin, Bizans İmparatoru II. Andronikos Paleologos'un (1282-1328) saltanatı yıllarına rastladığı tahmin edilir.

Beyliğin Menşei

Tevâifü'l-mülûk adı verilen çeşitli Türk liderlerin menşei konusu kaynakların yetersizliğinden dolayı karanlıkta kalmış gibi görün-

se de sonraki dönemlerde yazılan kroniklerden ve mufassal evkaf tahrirlerinden bunlar hakkında bazı bilgiler çıkarmak mümkün görünmektedir. Isparta ve Burdur merkezli Hamidoğulları'nın bir uç beyliği olarak teşkilatlandırılması, Alaüddin Keykubâd dönemine kadar uzanır. Hamid Bey'in "Seyfeddin" unvânını taşıdığı ve üç kardeş saltanatını tesis eden önemli devlet adamları arasında yer alırken "pervâne" görevini ifâ ettiği artık bilinmektedir. Alaüddin Keykubâd'ın baş hazinedârı olan babası Ebu'l-Kâsım, dönemin ileri gelen devlet adamlarından olup, Şihabeddin Süreverdî ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ebu'l-Kâsım, Kayseri'de bir cami bina ettirmiş olup, Hamid Bey'den başka Ali Koçi adında bir oğlu daha vardır. Ebu'l-Kasım'ın babası ise Horasan'ın Tûs kentinden Anadolu'ya geldiği anlaşılan ve mezarı Tokat'ta bulunan Ali'dir. Menteşe Bey'in babası ise Ahmed Gazi'nin mezar taşına istinaden günümüze kadar Kara/Kuru Bey şeklinde anılmış ancak vakıf defterlerinden bu zâtın Nu'man oğlu Kır Bey (Kayır Han) olduğu anlaşılmıştır. Kayır Han, bilindiği üzere Celaleddin Mengübertî'nin Yassıçimen Savaşı'nda Alaüddin Keykubâd'a yenilip çok geçmeden öldürülmesinden sonra Harzemli askeri grupların başına geçmiş ve Alaüddin Keykubâd'ın hizmetine girmiştir. Vakıf belgelerine göre Kayır Han'ın Menteşe Bey'den başka Süleyman Bey, Muhammed (Mehmed) Bey ve Seyfi Bey adında oğulları da tesbit edilebilmiştir. Bunlardan Süleyman Bey ve Menteşe Bey, Bizans tarihçisi Pachymeres'in eserinde zikredilmiştir. Mehmed Bey'in ise, Batı Anadolu'da ortaya çıkan ilk gazi önder olan Gazi Mehmed Bey ile aynı kişi olduğu ve torunu Aydınoğlu Mehmed Bey'e isim babası olduğu sanılmaktadır. Yine bir vakıf kaydında Umur Bey ve İsa Bey'den "Taylu Seydi evlâdından" şeklinde bahsedildiği görülür. Bilindiği üzere Danişmend Gazi'nin babasının adı Seyyid Taylu Ali'dir. Kastamonu'da da "Taylu Sultan" adına yapılan vakıflar bu anlamda oldukça önemlidir. Kayır Han'ın babasının isminin Nu'man olması da son derece ilgi çekicidir. Bu kayıt, dikkatleri Danişmend Gazi'yi Anadolu'nun fethine davet eden Süleyman bin Nu'man'ın üzerine çeker. Hal böyleyken Saruhanoğulları'nın menşei de İbn Bibî'de zikredilen Harzemli Saruhan Bey'e bağlamakta herhangi bir beis yoktur. Asıl konumuza teşkil eden Karasi Beyliği'nin kurucusu Karasi'nin ise, Sultan Mes'ud'un nökeri (kul, hizmetkâr, dost) olduğu yönünde Yazıcıoğlu Ali, Kemalpaşazade, Neşri ve Münecimbaşı'nın eserlerinde bilgiye rastlanmaktadır. Karasilerin menşei konusunda Tokat'taki iki mezartaşı önemli ipuçları sağlar. Bu mezartaşlarına göre, bey-

liğin kurucularının Danişmen Gazi sülâlesine mensûb olduğu anlaşılr. Tokat'ta Hamzalar Mezarlığı'nda bulunan ve müzeye nakle-dilen mezartaşlarında *"Kutlu Melik bint-i Mustafa Bey bin Beylerbeyi bin Yahşi Han bin Karasi bin Kalem Bey bin Melik Danişmend Gazi"* ve *"Mustafa Çelebi bin Kutlu Melek bint-i Mustafa Bey bin Beylerbeyi bin Yahşi Han bin Karasi bin Kalem Bey bin Yağdı Bey bin Melikü'guzzât ve'l-mücahidin"* ifadeleri Karesioğulları'nın şeceresini açık olarak göstermektedir. Karasioğulları'nın Danişmendlilerle olan bağlantı-sına sadece C. Cahen karşı çıkmış fakat görüşüne herhangi bir kanıt sunmamıştır. Ancak yukarıda diğer beylikler ile ilgili açıklanan yeni bulgular, Karasoğulları ile Danişmenliler arasında varolduğu kabul edilen bağlantıyı kuvvetlendirmektedir. Danişmendliler, Sultan II. Kılıçarslan'ın 1174'te Sivas'ı ve 1178'de Malatya'yı ele geçirmesin-den sonra dağılmışlar ve bir kısmı Selçukluların hizmetine girdik-ten sonra idari bir tedbir olarak batı sınırına nakledilmişlerdir. Sel-çukluların hizmetine girenler arasında Nizamüddin Yağıbasan'ın oğulları Muzaferüddin Mahmud, Zahirüddin İli ve Bedreddin Yu-suf da vardı. II. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra eski bir Daniş-mend merkezi olan Tokat'ta bulunan Nuh Alp, Emir Mende ve Tuz Bey gibi ileri gelen emirlerin yardımıyla oğlu III. Kılıçarslan tahta geçmiş fakat bunlara karşı uçlarda bulunan Danişmedliler muhale-fet etmişlerdir. Yağıbasanoğulları, Gıyaseddin Keyhüsrev'i yeniden tahta geçirmek için büyük uğraş vermişler ve bunda da muvaffak olmuşlardır. Muzaferüddin Mahmud'un oğlu Nizamüddin Sührâb II. Keyhüsrev'in nedimi ve Kösedag Savaşı'nda ileri gelen bir hü-kümdar olarak karşımıza çıkar. Moğol tahakkümü sonrasında or-taya çıkan idari yapı içinde Karasioğulları'nın hakimiyet alanı olan Misya'nın Danişmendiye vilâyetinin ucu olarak gösterilmesi, Kara-si-Danişmend bağlantısını kuvvetlendiren diğer önemli bir delildir.

Beyliğin Kuruluşu

Gregoras, XIV. Yüzyılın başlarında Anadolu'nun durumu hakkında bilgi verirken Türklerin, Romalıların Asya'daki bütün topraklarını kura ile aralarında bölüştüklerini, Karamane Alisurios'un (Germi-yanlı Alişir), İç Frigya'nın önemli bir bölümünü ve Philedelphia'ya (Alaşehir) ve Antiochia'ya (Yalvaç) kadar olan bölgeyi, Sarchanes'in (Saruhan), ordan İzmir'e kadar olan kısmı ve İonya'nın sahilden uzak kısımlarını aldığını, Sasan adlı birinin Piriene ve Ephesos (Efes)'a kadar uzanarak oralarını kendine satraplık yaptığını, Lydia'dan ve Eolia'dan Hellespont (Çanakkale)'a bitişik Mysia sahasını ise Kala-

mes oğlu Karasis'in aldığını, Olympos civarını ve bütün Bithynia'yı Atman (Osman) adında bir başkasının elde ettiğini, Sakarya nehrinden Paphlagonia'ya kadar olan yerleri Amurius'un (Umur) oğulları aralarında paylaşıldığını anlatmaktadır. Dukas da verdiği bilgilerde Gregoras'ı teyid eder. Dukas, Asya'nın meşhûr şehirlerinden biri olan Efesos ve Karia eyaletinin Mantahia (Menteşe) ve İzmir'e kadar Lydia eyaletinin Atın (Aydın) tarafından, Pergama'ya kadar Mağ-nisa ve bütün Magedoan eyaletinin Saruhan tarafından, Asu (Assos-Behramkale) şehrinde başlayan ve Çanakkale'ye kadar imtidad eden Büyük Frigia'nın Karasi tarafından, Bithynia'nın kamilen ve Paphlagonia'nın kısmen Osman tarafından zaptolunduğunu ve bunların tamamının Türk başbuğları olduğunu belirtir. Bu dönemde Bizanslılar için sadece İznik, İzmit, Bursa, Sardes, Philadelphia, Magnesia gibi birkaç müstahkem kale ve Karadeniz Ereğlisi, Foça ve İzmir gibi liman şehirleri bu hakimiyet alanları içinde birer adacıktan farksız hale gelmiştir.

Karasi Bey'in babası Kalem Bey ile beraber 1295-1300 yılları arasında Bizans'ın içinde bulunduğu zaafiyetten faydalanarak Mysia bölgesini ele geçirdiği söylenebilir. Karasilerin, Orhan Bey zamanında Osmanlı tabiiyetine girmeden evvel Aydınoğulları gibi Germiyanogulları'nın himayesini benimsediği tahmin edilmektedir. Batı Anadolu'da meydana gelen kesif Türk yerleşimi karşısında endişeli ve çaresiz olan II. Andronikos ve halefi Mihail, Moğolların önünden kaçarak Bizans arazisi içinde bir yurtluk verilmesi karşılığında Türklere karşı Bizans'ı savunma teklifinde bulunan Alanlara teveccüh etti. Manisa'daki Gediz (Hermos) nehri civarında karargâh kuran IX. Mihail, Alanlar ile başarısız bir sefere çıktığını çok geçmeden anlamış, önce Bergama'ya oradan da Erdek (Kyzikos) ve Biga (Pegai)'ya kaçmıştır. Bahsi geçen yerler o dönemde Bizans'ın elinde olmakla beraber, Karasilerin bu başarıyı müteakib Mysia bölgesine şiddetli akınlar düzenleyerek bölgeyi ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bizans, uğranılan bu başarısızlık üzerine Sicilya'da üs kurmuş olan Katalan lideri Roger de Flor ile iletişime geçti ve Katalanlardan aldığı bu yardım karşısında liderleri ile yeğenini evlendirerek Flor'a amiral unvânını verdi. 1302-03 yıllarında Erdek'i kuşatmış olan Karasi Türklerini geri püskürten Katalanlar, güneye doğru yürüyüşe geçerek Biga'ya girmek istedilerse de disiplinsiz tavırları dolayısıyla şehre alınmadıklarından istikâmetlerini Balıkesir-Bergama yoluna çevirdiler. 1304 Nisan'ında Philadelphia'ya kuşatan Türkleri sıkıştıran ve kuşatmayı kıran Roger, kışı geçirmek üzere Lâpseki'ye

avdet etmiştir. Flor'un buradaki serkeş tavrı ve halka karşı kötü muamelesi neticesinde öldürülmesi üzerine Katalanlar, Türkler ile ittifak ederek imparator ile uzun bir mücadele içine girdikten sonra Balkanlara geçerek Atina'da küçük bir hükümet kurmaya muvafak olmuşlardır. Bu bilgilerden Karasilerin kıyı bölgelerini takriben 1306 yılı civarında ele geçirdikleri anlaşılabılır. Ancak Edremit'in 1328 yılında burada bulunan Theomitor Kilisesi'nin imparator tarafından ziyaret edilmesinden anlaşılacağı üzere henüz ele geçirilmediği söylenebilir. Bununla beraber, imparatorun Demirhan Bey ile görüşmek maksadıyla Erdek'e geldiği göz önüne alınırsa, Karasi hâkimiyetinin Edremit'te de sağlanmış olabileceği düşünülebilir. Bizanslıların başarısızlıkla neticelenen iki seferinden sonra Mysia bölgesinin biri Balıkesir diğeri Bergama'da olan iki merkezden yönetilen Karasi Beyliği'nin hakimiyeti altına girdiği görülmektedir.

Saru Saltuk Türkmenleri ve Katalanlar

1305 veya 1307 yılında Katalanlar ile birleşen Ece-Halil, II. İzzeddin Keykavus ile beraber Dobruca'ya yerleştirilen Sarı Saltuk'un halefi olup, zorla Hristiyan yapıldıktan sonra kendisine bağlı Türkopoller ile Bizanslıların hizmetine girmiş, ancak Katalanlar ile mücadele etmek üzere Trakya'ya gönderilince yeniden Müslüman olarak Bizans topraklarına doyum seferleri yapmaya başlamıştır. Bizanslılar, Karasi ümerâsından olan İshak'ın "Melik" unvânını alarak Selçuklu tahtına geçmesini sağlamak ve bu amaçla Sultan Mes'ud'un kızı (II. İzzeddin'in torunu) ile evlendirmek niyetindeydi. İzzeddin'in torununun yanında Hristiyanlaşarak Konstantin adını alan amcası da bulunuyordu. Melik Konstantin ve yeğeni Biga'ya gelerek Melik İshak ile izdivâcı gerçekleştirmiş ise de düğünden sonra Melik Konstantin, taraf değiştirerek Türk-Katalan ittifakına dâhil olunca plan akim kalmış, Katalanlar Teselya üzerinden Atina'yı ele geçirmelerinden sonra Türkler, ittifaktan ayrılarak bir kısmı Halil Ece, bir kısmı ise Konstantin'in yanında olmak üzere kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır. Bunlardan Konstantin bir süre Bizanslılar hesabına çalıştıktan sonra Sırp Kralı Stephan Milutin'e sığınmak zorunda kalmıştır. Halil Ece ise İstanbul ve Teselya arasındaki bağlantıyı tehdit etmeye başlamış, kendisine bağlı Türkmenler ile Gelibolu'ya geçmelerine izin vermesini sağlamaya çalışmıştır. Türklerin karşı sahile geçişlerini denetlemek için 3000 kişilik kuvvetiyle Senacherin görevlendirilmiş, bu kumandanın anlaşmayı bozan tavrı yüzünden Halil Ece,

civardaki bir kaleye çekilerek topladığı kuvvetlerle imparator IX. Mihail'i 1310 yılında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu tarih, Türklerin Rodos'u geri almak için giriştikleri başarısız bir kuşatmaya da sahne olmuştur. Halil Ece, bundan sonra Vize taraflarını yağmaya girişmiş ise de Philes kumandasındaki Bizans ordusu ve Sırpların takviye kuvvetleri karşısında girdiği kalede sıkışıp kalmıştır. 1312 yılı sularında kuşatmayı yarma hareketi sırasında şehit düştüğü anlaşılan Halil Ece'nin Karasi umerâsından olup, daha sonra Osmanlı tabiyetine giren Yakub Ece'nin babası olma ihtimali bulunmaktadır. Münecimbaşı'nın Ece-Ovası'na adını verdiği şeklinde zikrettiği Halil Ece, Aşıkpaşazâde ve Kühnû'l-Ahbar'da Yakub-Ece şeklinde verilmektedir.

Süleyman Bey ve Yahşi Bey'in Faaliyetleri ile Karasi Mülkü'nün Süleyman Paşa'ya Verilmesi

Karasi Bey'den sonra beyliğin başına kimin geçtiği sarîh değildir. Bazı kaynaklara göre Demirhan, bazı kaynaklara göre ise Yahşi Bey'in adı zikredilmektedir. Osmanlı kroniklerinde ise Aclan Bey adında birinden bahsedilmektedir. Aşıkpaşazâde, Karasioğlu Aclan Bey'in Dursun adındaki oğlunun Orhan Bey'in yanında olduğunu, bir oğlunun ise atası yanında olduğunu belirtmektedir. Ancak Aclan Bey'in kimliği hakkında çeşitli rivayetler bulunmakta, bu rivayetlerin kesin bir bilgiye dayanmaması ise durumu karışık hale getirmektedir. Son tahlilde, Yahşi Bey'in Bergama'da idarecilik yaparken, Aclan Bey'in oğlu ya da belki de bizâtihi kendisi olan Demirhan'ın da Balıkesir'de hüküm sürdüğü söylenebilir. XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezen İbn Battuta, şehirde kıymetli bir vakıf eser görmediğinden Demirhan'dan "hayırsız bir bey" olarak bahseder. Demirhan'ın oğlu olması muhtemel olan Süleyman Bey, Düsturnâme'de Aydınoğlu Umur Bey ile beraber Vatazes ile Kantakuzenos arasındaki mücadeleye müdâhil olması dolayısıyla anılmıştır. Vatazes'in kızıyla evlenen Süleyman Bey, bir yandan kayınpederine asker yardımı yaparken diğer yandan Saruhanoglu Süleyman Bey ve Aydınoğlu Umur Bey ile müttefiken Kantakuzenos'a da yardım etmiştir. Onun Truva ve çevresindeki hâkimiyetinin Murad Hüdâvendigâr'ın saltanatının başına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.

III. Andronikos, 1328 yılında İstanbul'da devlet idaresini ele geçirmiş ve aynı yıl Ege'deki Ceneviz gücünün kilit noktasını teşkil eden İzmir kenti, Aydınoğlu Umur Bey tarafından zabtedilmiş-

ti. Öte yandan, 1326 yılında Bursa'yı ele geçirerek burayı başkent yapan Osmanlılar, topraklarını genişletme faaliyetlerine devam etmekteydiler. Bu durum karşısında imparator, gelişen Osmanlı akınlarına ve Latin taaruzuna karşı çevredeki Türk beyliklerinden yararlanma siyasetine girdi. Bunun için öncelikle Demirhan Bey ile bir saldırmazlık anlaşması yaparak Cenevizliler ile ittifak kurdu. Bundan sonra Aydınoğulları, Saruhanogulları ve Osmanlılar ile de amaçladığı anlaşmaları yapmasına rağmen, Türklerin denizlerde ve Balkan topraklarında giriştikleri yağma hareketleri, imparatoru Latinler ile ortak bir haçlı birliğine girmeye sevketti. 1330 yılında III. Andronikos, Trakya'ya gitme hazırlığı içinde iken, Türklerin Çanakkale'yi iki ayrı noktadan geçerek Trakya şehirleri olan Cisson, Polybotum ve Aconiten ile Rodoscuk'u tehdit ettikleri haberini aldı. Türklerin bu harekâtını geri püskürten imparator, Papa XXII. Johannes'in teşvikiyle 1332 yılında Rodos Şövalyeleri ve Venedik ile görüşmelere başladı. Ancak Papa'nın mezheb değiştirme konusundaki teklifleri Bizans'ın bu ittifak içinde yer alma isteğini giderdi. Yapılan uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra Papa, Fransa, Venedik, Rodos ve Kıbrıs filolarından 34 parça gemiden mürekkep bir haçlı donanması oluşturularak Jean de Chepoy ve Pietro Zeno komutasında Akdeniz'e açıldı. 1334 yılında Edremit Körfezi'nde Karasioğlu Yahşi Bey komutasındaki Türk filosunu yok edilmiş, Yahşi Bey İzmir'e kaçarak Umur Bey'e sığınmıştır. Bu savaşın neticesi Bizanslıları da ziyadesiyle sevindirmiş, Haçlılar kaçanları takiben İzmir'e asker çıkarmaya çalışmışlarsa da geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Papa'nın ölümü haçlı ittifakının dağılmasına yol açmış, III. Andronikos'un 1341 yılında ölmesiyle yerine küçük oğlu V. İoannes'in vasisi Kantakuzenos geçmiştir. Kantakuzenos, bir yandan Orhan Bey ile anlaşma yolunu ararken, diğer yandan Yahşi Bey'i Trakya'da iki kez yenilgiye uğratarak barışa mecbur etmiştir.

Yahşi Bey, bu anlaşmadan sonra askeri faaliyetlerine son vermiş ve kısa bir süre sonra ölmesi üzerine Demirhan'ın yönetiminden hoşnut olmayan başta Hacı İlbeyi olmak üzere bazı zümreler Orhan Bey'in yanında bulunan oğlu Dursun'u beyliğin idaresini devralmak üzere davet etmişlerdir. Hacı İlbeyi, Evrenos Bey ve Gazi Fadıl gibi önemli kumandanların ortak görüşüyle Orhan Bey'in yanındaki Dursun Bey çağrılmış ve Orhan Bey'in uygun göreceği bir naib atanması istenmiştir. Bu tekliften sonra Orhan Bey'e kendiyile gelmesi mukabelesinde Balıkesir-Bergama ve Edremit taraflarını teklif eden Dursun Bey, yol üzerinde Mihaliç, Kirmastı ve Ulubad'ın ele

geçirilmesine de şahit olmuştur. Bergama Kalesi'ne sığınan Demirhan Bey'in, kendisi ile anlaşmaya gelen kardeşi Dursun Bey'i kaleden atılan bir okla öldürtmesi üzerine Orhan Bey, Karasi Beyliği'nin topraklarını oğlu Süleyman Paşa'nın idaresine vermiş, anlaşma yoluyla kaleden çıkarttığı Demirhan'ı Bursa'ya göndermiş ve Demirhan Bey burada iki yıl kaldıktan sonra vebadan vefat etmiştir. Buradaki anlatılan Demirhan Bey'in Karasioğlu Emir Bey veya Emir Han Bey ile aynı kişi olup olmadığı meçhuldür.

Karasi mülkünün idaresini ele alan Süleyman Paşa'nın yanında Hacı İlbeyi, Gazi Hacı Evrenos Bey, Gazi Fazıl ve Ece Bey gibi Karasi ileri gelenleri yoldaş olarak bulundular. Nitekim Osmanlı kaynakları Ece ve Fazıl Bey'lerin Gelibolu'ya geçmek düşüncesinde olan Süleyman Paşa'nın bu fikrini bir sal yaparak karşı tarafa geçmek suretiyle efsânevi bir şekilde anlatmaktadırlar. Evrenos Bey, Rumeli'de yerleşme faaliyetleri sırasında Hacı İlbeyi ile beraber Konurhisar ve sonra Burgaz'a yerleşerek Keşan ve Dimetoka'ya akınlarda bulundu. Murad Hüdavendigar'ın tahta çıktığı ilk yıllarda bölgenin kontrolünde önemli pay sahibi olan Evrenos Gazi, Kosova Savaşı sırasında öncü kuvvetlere Saruhanlı Paşa-Yiğit ile beraber komuta eden Osmanlı'nın ilk uç kumandanlarından olduğu bilinmektedir. Yeni fethedilen Rumeli topraklarını şenlendirmek amacıyla Anadolu'dan Türk nüfusunun bu topraklara yoğun olarak yerleştirildiği görülür. Rumeli'ye yerleşmek amacıyla gelen ilk Türk gruplarının Karasi ilinden geldiği anlaşılmaktadır. Karasi ilinin idaresi Süleyman Paşa'dan sonra Murad Hüdavendigar'ın oğlu Yakub Çelebi'ye verilmiştir. Yıldırım Bayezid, Saruhanlı topraklarını ele geçirdikten sonra Karasi ile birleştirerek oğlu Ertuğrul'a vermiş ve Ertuğrul buradan birçok göçer evi Rumeli'ye aktarmıştır. Ertuğrul'dan sonra bu görevi İsa Çelebi'nin devraldığı anlaşılmaktadır.

Vakıf Kayıtlarında Karasi Bey ve Oğulları

Karasi Bey'in Oğulpaşa, Davud Bey, Kayağlu Kılavuz Bey, Yusuf Çelebi, İbrahim Bey, Emir Bey, Melik Bey ve Yahşi Bey isimli oğulları tesbit edilebilmiş olup, bunların onun neslinden torunları mı yahut gerçekten oğulları mı olduğu tam olarak kestirilememektedir. Bunlardan Oğul Paşa, Yahşi Bey ve Davud Bey'in nesli hakkında da vakıf kayıtlarından bilgi çıkarmak mümkün olmaktadır. Evkâf defetrlrine göre, Karasi Bey Sındırgı'ya bağlı Değirmenciler Köyü yakınında 360 akçe hâsılı ile mukayyed bir yeri Gülten Şeyh,

Bigadiç'e bağlı Yalvaç Köyü'ndeki 130 akçe hâsıllı bir çiftliği ise Şeyh Emrullah için vakfetmiştir. Karesi Bey'in oğlu Oğul Paşa ise, Eskere ve Osmanca Köyü'nü evlâdlık olarak vakfettiğinden Onun neslinin Yusuf, Mustafa, Mehmed, Lütfü, Şaban, Ramazan ve Kadı üzerinden devam ettiği anlaşılmaktadır. Köylerin hasılı 2161 akçedir. Davud Bey'in oğlu Osman Paşa'nın, taşıdığı unvân dolayısıyla Osmanlıların hizmetinde askerî bir görevde bulunduğunu tahmin etmek mümkündür. Edremit'e bağlı Çıkrıkçı Köyü'nü vakfeden Osman Paşa'nın neslinin Hanzâde, Mehrenc, Zehra (Zöhre) ve İklim adlı dört kız ile Ahmed ve Sefer adında iki erkek evlâdı üzerinden devam ettiği anlaşılır. Davud Bey ise, Doğan Paşa Zâviyesi'ne Paşaköy ve Kızılköy isimli iki köyü vakfetmiştir. Köylerin hasılı 2229 akçeyi bulmaktadır. Karasioğlu Kayağlu Kılavuz Bey, Kurtulmuş ve Firuz Paşa için yaptığı iki vakıf ile kayıtlara geçmiştir. Vakfettiği köylerden Büyük Künbetlü 3333, Bakacak Köyü ise 370 akçe hâsılı ile mukayyedir. Bir diğer oğlu Yusuf Çelebi, Seyyid Necmi için 500 akçelik bir çiftlik ve bahçeyi vakfetmiştir. Bu kişinin aşağıda değinilecek olan Yahşi Han oğlu Yusuf olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı bölgede vakıflar kurduğu anlaşılan Orhan Gazi'nin oğlu İbrahim Bey ile karıştırılmaması gereken İbrahim Bey, Hasan Şeyh için hasılı mukayyed olmayan bir çiftlik yeri ve Hundi Hâtun rûhu için Mahmud Fakih'e de Yeniceköy'de bir çiftlik yeri vakf-ı evlâd etmiştir. Neslinden Ahmed Fakih'in mutasarrıf olduğu yerin hasılı 550 akçedir. Emir Bey ise Sülemiş Bey için vakfettiği 7328 akçe hâsıllı Okuf Köyü ile kayıtlara geçmiştir. Bu köyün gelirinin 5000 akçesinin bir ara Yıldırım Bayezid'in Balıkesir'deki caminin mütevellisine teslim edildiği ayrıca belirtilmektedir. Emir Bey ve Emir Han Bey'in aynı kişi olup olmadığı tam olarak tesbit edilemese de Emir Han Bey'in Manyas tevâbi'inde Mevlânâ Nureddin Fakih için 252 akça hasıllı bir çiftlik yeri vakfettiğine de burada değinmek gereklidir. Karesi Bey'in Bergama'da hüküm süren oğullarından Melik Bey, Bergama nevâhisindeki bir mevrâ'yı Eyücek Şeyh için vakfetmiş olup, vakfın hâsılı kaydedilmemiştir. Askeri faaliyetleri hakkında bilgi bulunan tek Karesioğlu olan Yahşi Bey'in bazen sadece "Han" ya da "Kan" şeklinde kaydedildiği de olmuştur. Onun Bergama'da Ahi Mecdüddin için bir evlatlık vakıf yaptığı, Mecdüddin oğlu Ahi Hamza'nın ise bir zaviye yapıp vakıf yerden hâsıl olan 600 akçeyi zaviyeye sarf ettiği zaviyenin daha sonra Hamza'nın kızı Ahi Nur Hatun tarafından işletildiği anlaşılmaktadır. Yahşi Bey ayrıca daha sonra Ahmed Paşa İmaretine vakfedilecek olan 1861 akçelik

yeri satmıştır. Yahşi Bey'in Yusuf ve Beylerbey adında iki oğluna ait kayıtlara da rastlanmaktadır. Bunlardan Yusuf'un yukarıdaki vakıf kaydından başka bir de satış işlemi dolayısıyla kayıtlara geçtiği görülmektedir. Beylerbeyi'nin de Karluca Şeyh için vakfettiği 100 akçelik yerden başka birçok satış işlemi yaptığı anlaşılmaktadır. Beylerbeyi'nin yaptığı bu satış işlemi dolayısıyla Kirmastı'dan defter suretinin istendiğine dair kayıt, Kirmastı'da bir defterhanenin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bergama'da Karasi neslinden Hamza oğlu Ali'nin 1475 akçe hâsılı ile mukayyed bir köyü Defterdar Sinan Bey'e sattığı, Sinan Bey'in de Ahmed Paşa'ya sattığı bu köyün imarete vakf olduğu anlaşılmaktadır. Burada kaydedilmiş olan Hamza Bey'in Biçeroğlu Hamza Bey olduğu tahmin edilebilir. Biçeroğlu Hamza Bey, babası tarafından Hüsameddin Baycar'ın (Biçer) soyundan gelmektedir. Biçer'in Harzemşahlar'ın inkırazından sonra Selçuklu hizmetine giren Bayburtlu bir komutan olduğu bilinmektedir. Hamza Bey'in babasının adı bilinmemekle beraber annesinin Yahşi Bey'in oğlu Beylerbey'in neslinden olan Kutlu Melek olduğu yukarıda ele alınan mezartaşından anlaşılmaktadır. Bu durum, Tokat'ta tesbit edilen mezartaşlarının neden Hamzalar mezarlığında bulunduğu da bir açıklık getirir. Hamza Bey'in Tokat'ta ve Bursa'da vakıf kayıtlarına rastlanmaktadır. Hamza Bey'in adı bilinmeyen eşinin kardeşi Aydın Bey'in oğlu Yakub Bey'in ise Mihaloğlu Gazi Ali Bey'in Yahya Bey'den olan Sinan Bey adındaki torununun kızı Oğulpaşa Hatun ile evlendiği ve kızın mihri için Çalca, İnesi ve Delüoğlu köylerinden Hamza Bey'in hatununa düşen hisselerin Oğulpaşa'ya verildiği anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar Danişmendlilerin soyundan gelen Karasiler ile Harzemşah bakiyyesi olan Türkmenlerle olan münâsebetini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu iki ailenin birleşmesinden sonra Mihaloğulları ile de akrabalık tesis edildiği anlaşılmaktadır. Baycar oğlu Hamza'nın Arslan Bey adında bir kardeşinin de Kütahya'da bina ettirdiği vakıfları bulunmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

TADB. TTD. EV. 568.

TADB. TTD. EV. 547.

TADB. TTD. EV. 585.

TADB. TTD. EV. 580.

TADB. TTD. EV. 578.

TADB. TTD. EV. 571.

TADB. TTD. EV. 583.

TADB. TTD. EV. 560.

Ana Kaynaklar

Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Atsız Neşri), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

Baybars Mansûrî, *Baypars Tarihi*, (Çev. M. Ş. Yaltkaya), Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çev. V. Mirmiroğlu), İstanbul: Fetih Derneği Yayınları, 1956.

Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, I, (Haz. O. Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

İbn Battuta, *Seyahatnâme*, II, (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul: YKY, 2000.

Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I-II, (Yay. Ş. Turan), Ankara: TTK Yayınları, 1970.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannüma*, I, (Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Pachymeres, Georges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, (Çev. İlcan Bihter Barlas), İstanbul 2009.

187

Araştırma Eserleri

Ahmed Tevhid, "Balıkesir'de Karasioğulları" *TOEM*, S. 2, Kısım IX, İstanbul 1327, s.563-568.

Akalın, Şebnem, "Hacı Kılıç Camii ve Medresesi", *DİA*, 14, s. 488-489.

Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968.

Aktepe, Münir, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 299-312.

Altun, Ara, "Ebu'l-Kasım-ı Tûsi Türbesi", *DİA*, 10, İstanbul 1994, s. 335.

Ayönü, Yusuf, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri*, (1302-1311), İzmir 2009.

Başta, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş*, I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Cahen, Claude, "Karasi", *El2*, IV, 1978, s. 627-629.

- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Y. Moran), İstanbul: E Yayınları, 1984.
- Çayırdağ, Mehmet, "Ebu'l-Kasım bin Ali Et-Tûsi", *Kayseri Ansiklopedisi*, II, Kayseri 2010, s. 545-546.
- Danişmend, İ. Hakkı, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Ersan, Mehmet, "Katalanların Anadolu'daki Faaliyetleri: 1304", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildirileri*, 18-20 Ekim 2004, s. 76-84.
- Ersan, Mehmet, "Katalanların Gelibolu ve Yöresindeki Faaliyetleri", *Çanakale Tarihi*, I, (Ed. C. B. Rose-H. İnalçık-E. Konukçu), İstanbul 2008, s. 607-614.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Orhan", *İslam Ansiklopedisi*, IX, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 399-408.
- İnalçık, Halil, "Türk Donanmasının Beşiği: Gelibolu", *Türk Kültürü*, S. 22, Ankara, 1964, s. 57-60.
- Köprülü, M. Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Köprülü, Orhan, *Tarihi Kaynak Olarak XIV. ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnameleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1951.
- Kurtoğlu, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Edirne: Edirne ve Yöresi Eserleri Sevenler Kurumu, 1938.
- Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. F. Işıltan), Ankara: TTK yayınları, 1986.
- Öden, Z. Günel, *Karasi Beyliği*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Öden, Z. Günel, "Karesioğulları", *DİA*, 24, s. 488-489.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Sevim, Ali-Yücel, Y., *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Sevim, Sezai, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Tezel, Hayati, *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, I, İstanbul: Deniz Basımevi, 1973.

- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Turgut, Vedat, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri: Malkoçoğulları ve Mihallüler", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2015.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Karasi Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul: Hüsnü Matbaası, 1341/1925.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından, Kitabeler*, I-II, İstanbul: Devlet Matbaası, 1347-1929.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara: TTK Yayınları, 2015.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Evrenos", *İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: Milli eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 415-418.
- Varlık, M. Çetin, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, (Çev. O. Ş. Gökyay), Ankara: TTK yayınları, 1999.
- Yinanç, M. Halil, *Düştürnâme-i Enveri'ye Medhâl*, İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1930.
- Yüce, Kemal, *Saltuknâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Yücel, Yaşar, *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1980.

SAHİB ATA OĞULLARI BEYLİĞİ

| Zehra Odabaşı

191

Selçuklu vezirlerinden Sahib Ata Fahreddin Ali'nin ahfadı tarafından bir Türkmen beyliği olarak 1275'li yıllardan itibaren tarih sahnesine çıkan Sahib Ata Oğulları Beyliği, Kütahya, Sandıklı, Akşehir ve Beyşehir bölgelerini de içine alacak şekilde Afyonkarahisar'ın eski adı Karahisar merkez olmak üzere kurulmuştur. Karahisar, büyük kesimi İç Batı Anadolu Bölgesi'nde, doğusu İç Anadolu Bölgesi'nde, güney batısı Akdeniz Bölgesi'nde yer alan ve Anadolu'nun batı ile iç kesimleri arasında siyasi ve ekonomik bağlantı sağlayan bir kavşak konumundadır. Türkiye Selçukluları Devleti'nin başkenti Konya ile doğrudan sınırının bulunması Karahisar'ın stratejik önemini artıran bir faktör olmuştur. Bu beylik, Sahib Ata Fahreddin Ali'nin servetini burada muhafaza etmesinden dolayı "*Karahisar-ı Sahib*" ya da "*Karahisar-ı Devle*" olarak anılmış ve varlığını XIV. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirmiştir.

Sahib Ata Fahreddin Ali ve Ailesi

Asıl adı Ali bin Hüseyin el-Hac Ebûbekir olan Fahreddin Ali hakkında Türkiye Selçukluları dönemi kaynaklarında "*Sahib*", "*Sahib-i azam*", "*Sahib-i muazzam*", "*Ebu'l-hayrât*" ve "*Emîr-i dîvan*" gibi çeşitli elkapların kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeler onun bulunduğu mevkiiler ve görevleri hakkında bazı sonuçlara ulaşılmasını sağlaması bakımından önemlidir. Sahib Ata Fahreddin Ali Türkiye Selçukluları Devleti hizmetinde 647/1249 ile 1259 yılları arasında "*emîr-i devât*", 657/1259-1260 yılları arasında "*saltanat nâibi*" ve 659/1260-1288'te "*vezir (sahib)*" olarak görev yapmıştır. Dönemin kaynaklarında Sahib Ata Fahreddin Ali'nin adı ilk olarak

II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad'ın ortak saltanatları döneminde emîr-i devât olarak anılmış, bununla birlikte Fahreddin Ali aynı devirde "*dîvan emirliği*" de yapmıştır. Buradan onun, Türkiye Selçukluları Devleti'nin adli işleyişinin yanı sıra Moğollar nezdinde görevlendirildiği elçilikler sayesinde devletin dış siyasetinde de önemli roller üstlendiği anlaşılmaktadır. II. İzzeddin Keykâvus döneminde, sultanın payitahtta olmadığı zamanlarda ona ait işlerin yürütmesini sağlamak amacıyla naiblik makamına getirilen Fahreddin Ali, bu görevini 1260 yılına kadar devam ettirmiştir. Onun 27 yıl devam etmiş olan vezirlik görevi ise: "...öyle bir vezirlik hükmü sürdü ki, *divan kararları dışında ferman ve menşurlara ondan başka kimse imza koyamaz, divan kararları da kendisine gösterilmeden diğer devlet yöneticilerine imza ettirilmezdi*" şeklinde tasvir edilmiştir. Türkiye Selçukluları Devleti'nde vezirliğin, sultanın vekil-i mutlak'ı olarak devletin bütün işlerini sevk ve idare eden en yüksek memurluk olduğu dikkate alındığında Fahreddin Ali'nin 27 yıl devam ettirdiği görevin önemi daha iyi anlaşılabacaktır.

Türkiye Selçukluları devrinde uzun yıllar yönetici zümre içerisinde yer alan Sahib Ata Fahreddin Ali, sultanın onayıyla toplumda birçok kamu hizmetinin sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla çeşitli alanlarda vakıflar kurmuştur ki "*Ebu'l-hayrât*" elkabı şüphesiz ona bu nedenle verilmiştir. Selçuklu Devleti siyasi ve ekonomik açıdan zor bir dönemden geçerken en görkemli ve anıtsal eserler Sahib Ata tarafından bu dönemde inşa edilmiştir. Bunun, kendi servetiyle ilgili olduğu ve hatta zengin olmasından dolayı Sahib Fahreddin Ali olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Kendi adı ile anılan külliyesi ile Konya'da İnce Minareli Medrese ve Türbesi, Kayseri'de Sâhibiye Medresesi ve Çeşmesi ile ayrıca bir çeşme, Sivas'ta Gök Medrese ve bir çeşme, Akşehir'de Taş Medrese ve Mescidi ile İshaklı (Sahib Ata) Kervansarayı onun yaptırdığı on sekiz mimari eserin en önemlileridir.

Sahib Ata Fahreddin Ali'nin Taceddin Hüseyin, Nusretüddin Hasan, Şücaeddin Günek ve Şemseddin Kayser adlarında dört oğlu ve Melike Hatun adında bir kızı vardır. Dönemin kaynaklarında Fahreddin Ali'nin oğulları olarak yalnızca Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ın isimlerine rastlanılması, iki oğlu olduğu yönünde bir kanunun oluşmasına neden olmuştur. Ancak Ebubekir İbnü'z-Zekî'nin, Nusretüddin Hasan'a kardeşlerinin ölümü vesilesiyle yazdığı taziye mektuplarından Fahreddin Ali'nin diğer iki oğlunun varlığı da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, kaynaklarda Şüca-

eddin Günek ve Şemseddin Kayser'in 675/1276 yılından önce ölmüş olduklarından başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kuruluş ve Gelişme Devri

Sultan IV. Kılıçarslan, Türkiye Selçuklu tahtına geçtiğinde (646/1249) uç vilâyeti emîrliği Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin iki oğlu Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'a bırakılmış, ayrıca Kütahya, Sandıklı, Beyşehir, Akşehir kendilerine ikta olarak verilmiştir. Böylece Afyonkarahisar'da Sahib Ata Oğulları hakimiyeti başlamıştır. Ancak Fahreddin Ali ile dönemin baş veziri Müinüddin Pervane arasındaki geçimsizlik nedeniyle 1271 yılında Sahib Ata Fahreddin Ali vezirlik makamından alınarak Osmancık Karahisarı Kalesi'ne hapsedilmiş, oğlu Taceddin Hüseyin tutuklanmıştır. Bir süre sonra hapisten çıkan ve 1274 yılına kadar Konya'da bulunan Fahreddin Ali, İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın kendisini davet etmesi üzerine huzuruna çıkmış, yargılanmış ve beraat etmiştir. Bu şekilde vezirlik makamını tekrar elde ettiği gibi oğullarına da Ladik (Denizli), Honaz ve Karahisar subaşılıkları verilmiştir. Sahib Ata Fahreddin Ali bu sırada Karamanoğulları'nın saldırılarını önlemek üzere oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ı Larende sınırına göndermiştir. Burada Sultan Baybars'ın Moğol ordularını yenilgiye uğrattığını haber alan Sahib Ata Oğulları payitahtı korumak ve gerekli tedbirleri almak üzere Konya'ya gelmişlerdir. Ancak III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile babaları Fahreddin Ali'nin durumlarından haberdar olmadıklarından tekrar Karahisar'a dönmüşlerdir. Karamanoğlu Mehmed Bey ile Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş'un (Cimri) Konya'ya hakim olmalarından sonra Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan, Germiyan Oğullarına 50.000 dirhem dağıtarak asker toplamışlardır. Sahib Ata Oğulları'nın askerleri ile Mehmed Bey ve Alâeddin Siyavuş'un ordusu arasında 675/1277'de Akşehir yakınlarındaki Altuntaş köyünde meydana gelen savaşta Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan vefat etmişlerdir. O tarihte babaları Fahreddin Ali henüz hayattadır.

Sahib Ata Oğulları Beyliği Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ın ölümlerinden sonra Nusretüddin Hasan'ın oğlu Şemseddin Mehmed tarafından yönetilmiştir. Karahisar Emiri Şemseddin Mehmed, Germiyanogulları'nın taarruzlarına karşı kuvvet toplayarak bunlara karşı koymuşsa da 686/1287 yılında Bozkuş Bahadır adlı bir Germiyan beyi ile giriştiği savaşta öldürülmüştür. Haberin Sahib Ata Fahreddin Ali'ye ulaşmasından sonra Sultan II. Mesud,

Moğol ve Selçuklu askerleriyle birleşerek Germiyanogulları'na karşı harekete geçmiş, Selçuklu-Moğol ordusu Germiyan topraklarında büyük tahribat yaparak Karahisar'a dönmüştür. Sahib Ata Fahreddin Ali, malları ve hazineleri iktai olan Karahisar'da bulunduğu torunu Şemseddin Mehmed'i burada kurduğu vakfa müteveli olarak atamıştır. Ancak Şemseddin Mehmed de dedesinden bir yıl önce 686/1287 yılında vefat etmiştir. Kabri Konya'da Sahib Ata Türbesi'ndedir.

Diğer taraftan Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöktüğü dönemde Karaman Oğulları'ndan Halil Bahadır, Türkmenlerle birlikte Konya üzerine yürüyerek şehri yağmalamıştır. Karamanlıların halka çok sıkıntı vermesi üzerine Konyalılar, Ladik'ten Sahib Ata Fahreddin Ali'nin kızı Melike Hatun tarafından torununu şehre davet etmişlerdir. Adı bilinmeyen bu kişi uç askerleriyle Konya'ya gelmiş ve üç gün sonra Türkmenler tekrar hücumla başlamışlardır. Sahib Ata'nın torunu kendi askerleriyle ve Konyalılar'dan oluşan bir kuvvetle Türkmenlerin birçoğunu öldürmüş, hayvanlarını ele geçirmiştir. Bu sırada Sultan II. Mesud'un kardeşi de Kayseri'den Konya'ya gelmiştir. Türkmenler bunun üzerine Beyşehir vilayetine hücum etmişlerdir. Sahib Ata'nın torunu, sultanın kardeşi ve İzzeddin Has Balaban, Konya'dan çıkarak Karamanogulları'nı Armatosun Kalesi yanındaki Obrucuk mevkiine kadar sürmüşler ve birçoğunu öldürmüşlerdir.

Şemseddin Mehmed'in vefatından sonra 726/1325 yılına kadar Sahib Ata Oğulları Beyliği'nin kimin tarafından yönetildiği kesin olarak bilinmemektedir. Şemseddin Mehmed'in Muzafferüddin Devle ve Nusretüddin Ahmed adında iki oğlu vardır. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han tarafından ikinci defa Selçuklu Sultanı ilân edilen II. Mesud, veziri Alâeddin ve Anadolu valisi Abuşka Noyan'ı 702/1302 yılında Anadolu'nun imarıyla görevlendirdiği sırada Nusretüddin Ahmed Karahisar'da isyan etmiştir. İsyan sonucu Karahisar, Sultan II. Mesud, Vezir Alâeddin ile Abuşka Noyan tarafından muhasara altına alınmışsa da Gazan Han'ın ölümüyle kuşatmadan netice alınamamıştır (703/1304). Buna bakılırsa, Şemseddin Mehmed'den sonra beylik büyük oğul Muzafferüddin Devle tarafından idare edilmiştir. Karaman Oğulları ve Türkmenlerin faaliyetleri üzerine İlhanlılar düzeni sağlamak için 714/1314 yılında Emir Çoban'ı Anadolu'ya vali olarak göndermişlerdir. Emir Çoban Erzincan'ın Karanbük mevkiinde konakladığı sırada Anadolu Beyliklerinden,

İlhanlı vezir ve beylerbeyi Emir Çoban'a itaat edenler arasında *Selçuknâme*'de "*esbât-ı sahib Fahreddin*" olarak zikredilen Sahib Ata Fahreddin Ali'nin torunlarının olduğu bilinmektedir. Sahib Ata Oğulları Beyliği adına itaatini bildiren de muhtemelen Muzafferüddin Devle'dir. Muzafferüddin Devle'nin beyliği ne kadar süre idare ettiği tam olarak bilinmemektedir.

Sahib Ata Oğulları Beyliği'nin Sona Ermesi ve Osmanlı Hakimiyetine Girişi

Tarihi olaylardan, Muzafferüddin Devle'den sonra beyliğin yönetimini Nusretüddin Ahmed'in devraldığı görülmektedir. İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'a bağlı Emîr Eretna idaresindeki İlhanlı kuvvetleri 727/1327 yılında Karahisar'ı kuşattığında Nusretüddin Ahmed'in kaçarak Germiyanogulları'ndan I. Yakub'a sığındığı bilinmektedir. İlhanlı Devleti'ndeki iç mücadeleler nedeniyle Timurtaş'ın emriyle bu kuşatma kaldırılmış ve Nusretüddin Ahmed, I. Yakub'un kızıyla evlenerek Germiyanogulları'na tabi bir vali olarak Karahisar'da beylik yönetimini devam ettirmiştir. Bu hadise Nusretüddin Ahmed'in Karahisar Emirliğinin 727/1327 yılında ya da daha önce başladığını göstermektedir. Ayrıca 731/1331 tarihli Afyon'daki kubbeli mescit kitabesindeki "*nusretü'd-devle ve'd-dîn*" ibaresinden onun muhtemelen İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'a tabi bir emir olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 742/1341 tarihli Ulu Camii tamir kitabesinde buranın Nusretüddin Ahmed döneminde Muzafferüddin Devle'nin oğlu Emir İsa tarafından onarıldığı kaydedilmiştir. Bütün bu bilgiler Nusretüddin Ahmed'in Karahisar'da hükmetmeye devam ettiğini göstermektedir. Mezarının yeri ve ölüm tarihi tespit edilemediğinden beyliği ne kadar süre bu durumda yönettiği bilinmemektedir.

Vakıflar, tahrir defterleri ve şer'iyye sicilleri bölgedeki Germiyan Oğulları hakimiyetinin Yakub Bey'in halefi Süleyman Şah (Şah Çelebi 763-789/1361-1387) zamanında başladığını göstermektedir. Şah Çelebi 783/1381 yılında beyliğin geleceğini güvence altına almak amacıyla kızını I. Murad'ın oğlu Bayezid ile evlendirmiş, çeyiz olarak da Kütahya, Emet, Simav ve Tavşanlı'yı vermiştir. Osmanlı Devleti bu sırada Hamid Oğulları Beyliği'nden de Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Yalvaç'ı almıştır. 792/1389 I. Kosova Savaşı öncesinde Karahisar'ı çevreleyen Şeyhlü, Sandıklı ve Kütahya vilayetleri emirinin Timurtaş olması, bölgenin bu tarihlerde Osmanlı Devleti hakimiyetine geçmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Karahisar'ın Osmanlı yönetimine girdiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Süleymanşah'ın ölümü ile 1388'de yerine Germiyan tahtına çıkan oğlu II. Yakub Bey, Osmanlılara kaptırdığı yerleri geri almayı denemişse de Yıldırım Bayezid'e karşı muvaffak olmamış, hatta bütün beyliğini kaybetmiştir (1390). Ankara Savaşı (1402)'nden sonra, Timur'un izni ile eski beyliğini yeniden diriltiren Yakub Bey muhtemelen Karahisar'ı da tekrar ele geçirmiş, ancak Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanlarında Osmanlı üstünlüğünü tanımak zorunda kalmış, hatta vefatından evvel, Germiyan ülkesinin idaresini Osmanlılara vasiyet etmiştir. 1429 yılında bu beyin vefatı üzerine içinde Karahisar'ın da bulunduğu Germiyan toprakları kesin olarak Osmanlılara geçmiştir. Karahisar Osmanlı idaresinde Anadolu Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir.

Muzafferüddin Devle'nin oğulları ve kızlarının Afyonkarahisar'da "*Sahibiler Türbesi*" denilen yerde defnedildikleri bilinmektedir. 742/1341 tarihli Ulu Camii kitabesinde Muzafferüddin Devle'nin oğlu Muğisüddin İsa'nın "*emir*" olarak keydedilmiş olması onun ümeradan olduğunu göstermektedir ki, bu durum Sahib Ata Oğulları'nın daha sonra da devletin üst kademelerinde görev almasına devam ettiklerine işaret etmektedir. Beyliğin sona ermesinden sonra bu ailenin Afyonkarahisar ve Konya'da varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

İktisadi Hayat

Karahisar'ın Türkiye Selçukluları Devleti'nin batı uç bölgesinde, Bizans sınırında yer alması bu şehrin stratejik açıdan önemini artırmıştır. Bölge, Karahisar'a hakim olmak ve söz konusu bölgede üstünlüğü elinde bulundurmak isteyen Bizans ile Türkiye Selçukluları Devleti arasında rekabet alanı olmuş, Karahisar bu rekabetten doğan sıcak çatışmaların ve hareketliliğin merkezinde bulunmuştur. I. Alaeddin Keykubad'ın buraya cephaneler ve barut ambarları yaptırması, yine I. Mesud'un bir karşılaşmada Bizans'a pusu kurmak için etrafı dağlarla çevrili olup, savunması güçlü ve korunaklı olan Karahisar'ı tercih etmesi, Selçuklu sultanlarının da Karahisar'ın stratejik açıdan taşıdığı bu önemin bilincinde olduklarını ve bu avantajı kendileri lehine kullanmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, Karahisar'ın Ege ile İç Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar üzerinde önemli bir geçit olması, şehri ve çevresindeki ekonomik faaliyetleri de etkilemiştir. Sahib Ata Fahreddin Ali'nin

vâkıfı olduğu İshaklı Han, III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait Çay Han ve Sultan Alaeddin Keykubad dönemine tarihlenen Gazligöl Kervansarayı bu bölgedeki ticari hareketliliğin yoğunluğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, Antalya'dan Bursa'ya gönderilen ticari malların sevkiyatı Isparta ve Karahisar üzerinden yapılmaktadır. Yine Bursa'dan Halep ve Şam'a gönderilecek mallar için de Karahisar önemli bir geçiş yoludur. Kaynaklarda Bağdatlı birçok tüccarın Bolvadin'e gelerek buradan alışveriş yaptıkları, Bolvadinli tüccarların da Bağdat, Şam ve Halep'e ticaret amacıyla gidip geldikleri nakledilmektedir. Dolayısıyla Karahisar'ın Anadolu'nun güneyinden geçen ticaret yolları için kilit vazifesi gördüğü söylenebilir. Ayrıca Karahisar'da bulunan Ahi mezar taşları da, Ahi Teşkilatı'nın bölgede faaliyet gösterdiğine ve ticari hayatı canlandırdığına işaret etmektedir. Bu durumda bölgedeki ekonomik ve ticari etkinliklerin Ahi Teşkilatı'nın çalışma prensipleri etrafında şekillenmiş olabileceği düşünülebilir.

İlim ve Kültür Hayatı

Karahisar, Ladik (Denizli) ve Kütahya XIII. ve XIV. yüzyıllarda önemli ilim merkezleri arasında yer almaktadır. Moğol istilasından kaçan birçok ilim adamının Anadolu'ya özellikle de uç bölgelere yerleşmeleri, ayrıca sultanların ve yöneticilerin bilimsel faaliyetleri desteklemeleri ve ilim adamlarını himaye etmeleri Anadolu'daki kültürel zenginliğin artmasına neden olmuştur. Karahisar da Türkiye Selçukluları Devleti'nin batı uç sınırında olması nedeniyle hem kültürel hem de mistik yoğunluğun yaşandığı yerlerden biri olmuş, devletin baskı ve denetiminden uzak olmak isteyenler, Türkmenler, ilim ve fikir adamları ile mutasavvıflar ya da Moğol istilasından kaçan birçok farklı unsur burada yönelmiştir.

Bu bölgede manzum ve mensur olmak üzere ilmî, edebî, tasavvufî ve kahramanlık konularına dair eserlerin kaleme alındığı ve halk tarafından itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Kütahya'da yazılarak Ahmed b. Baba b. Abdürrezzak'a ithaf edilen sarf ilmine dair "*Kafiye Şerhi*" ve Dunaysırlı Muhammed b. Eyyûb tarafından adı bilinmeyen bir Karahisar emirine sunulan bir ansiklopedi bölgede ilmi faaliyetlerin yoğunluğuna işaret etmektedir. Ayrıca "*İsaguci, Hidayetü'l-hikme, Keşfü'l-hakaik, Kitabu'l-metali, Kitabu'l-beyani'l-esar*" gibi belli başlı eserlerin sahibi Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerikandi el-Ebheri adındaki filozof, matematikçi ve astronomun da belli bir dönem burada yaşadığı bilinmektedir.

Karahisar ilmî faaliyetlerin yanısıra dinî, tasavvufî faaliyetlerin de yoğun olarak yaşandığı bir bölge özelliğini taşımaktadır. Emirdağ'da Kesikbaş Dede, Şuhut'da Mahmud Sultan, İhsaniye'de Hayran Velî gibi Horasan Erenlerinin medfun olması bu hareketliliğe işaret etmektedir. Yine Nusretüddin Ahmed'in idaresi döneminde Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarikatı ile ilişkilendirilen bazı Türkmen dervişlerinin dört ayrı yerde zaviye kurdukları anlaşılmaktadır. Bunlar, Göynük'te Yargeldi Sultan, İşçehisar İnlice köyünde Seydi Hasan Basri, Kayıören köyünde Hayranbalı Sultan ve Kağnıcılar köyünde Karaca Ahmed Sultan zaviyeleridir. Karahisar'da bunlar gibi elli altı Hacı Bektaş-ı Velî halifesinin bulunduğu rivayet edilmektedir.

Karahisar bölgesinde en yoğun faaliyet gösteren tasavvufî akımlardan biri de Mevlevîlik'tir. Ahmed Eflakî'nin rivayetleri, Sahib Ata Fahreddin Ali ve ailesinin Mevlana Celâleddin-i Rûmî ve çevresindekiler ile yakın ilişki içinde bulunduğunu göstermektedir. Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin oğlu Sultan Veled 1276 yılında kızı Mutahhara Hatun'u Germiyanogulları'na gelin vererek bu beylik ile akrabalık tesis etmiş ve Kütahya'da ikamet eden kızını ziyaretinde Karahisar'a da uğrayarak burada konaklamıştır. Sultan Veled'in *Divan*'ında da Fahreddin Ali ve oğlu Taceddin Hüseyin'i öven kasidelerin bulunması, ayrıca Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi'nin uç beylerini ziyareti esnasında Karahisar'a da uğrayarak Nusretüddin Ahmed'e misafir olması bu ilişkiyi kanıtlamaktadır. Yine *Menakibü'l-Arifin*'de bildirildiğine göre, Ulu Arif Çelebi Karahisar Kalesi'nde Sahib Ata Oğulları ile sohbet ederken olağanüstü bir hal ve kudret göstererek bu ailenin gönlünü kazanmıştır. *Tezkire-i Şuara-yı Mevlevîyye* adlı eserdeki şu kayıt "....Karahisar'da vaki Hazret-i Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi kuddise sirruhu'ya mensub olan çilehane-i şerife..." ilk Mevlevî tekkesinin Karahisar'da Nusretüddin Ahmed tarafından yaptırıldığını göstermektedir. Yine Mutahhara Hatun'un oğlu Yakub Çelebi'nin kızının Nusretüddin Ahmed ile evli olması Sahib Ata Oğulları'nın Mevlevîler ile bağlarını akrabalık kurmak suretiyle pekiştirdiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Nusretüddin Ahmed, Ulu Arif Çelebi'ye Mevlevî Dergahı için arsa ile buraya gelecek olan fukara için Karahisar'ın güneyinde Kozluca, Sivri, Orta ve Büyük Kalecik, Kışlacık, Kararslan ve Çukur köylerinin gelirlerini vakfetmiştir. Tüm bunlar Sahib Ata Oğulları Beyliği döneminde Mevlevî tarikatına daha özel bir muamele yapıldığını göstermektedir. Karahisar ve çevresinde Mevlevîliği yayma faaliyetleri Mevlana Celâleddin-i Rûmî zamanında başlamış olmak-

la birlikte bir dergah kurularak tarikatın sistemli bir şekil alması Sahib Ata Oğulları Beyliği döneminde gerçekleşmiştir. Mevlevîliğin Mevlana Celâleddin-i Rûmî'den sonra Konya olduğu kadar Karahisar merkezli bir yayılma göstermiş olmasında Sahib Ata Oğullarının dikkate değer katkıları olmuştur. Mevlevîliğin âdab ve erkânı da ilk olarak "*Tarikatü'l-Maarifin Risalesi*" adıyla Karahisar Mevlevîhanesi'nde yazılmıştır.

Sahib Ata Oğulları Beyliği Türkiye Selçukluları Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemleri ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sürecinde Batı Anadolu'da siyasi varlığını devam ettirmiş bir beyliktir. Bahsedilen süreçlere tanıklık etmekle birlikte, genel itibarıyla devletten yana bir tavır içinde olmuş ve Türkmenlerin Moğollara karşı direnişlerine Moğol-Selçuklu kuvvetleri ile birlikte karşı koymuştur.

İmar, İskan, Sanat ve Mimari

Sahib Ata Oğulları'nın ahfadı olan ve Türkiye Selçukluları devrinde uzun yıllar yönetici zümre içerisinde yer alan Sahib Ata Fahreddin Ali, sultanın desteğiyle toplumda muhtelif vakıflar kurmuştur. Kendisine "*Ebu'l-hayrât*" elkabı şüphesiz ona bu nedenle verilmiştir. Selçuklu Devleti siyasi ve ekonomik açıdan zor bir dönemden geçerken en görkemli ve anıtsal eserler Sahib Ata tarafından bu dönemde inşa edilmiştir. Bunun, kendi servetiyle ilgili olduğu ve hatta zengin olmasından dolayı "*Sahib*" Fahreddin Ali olarak anıldığı bilinmektedir. Konya başta olmak üzere Ilgın, Akşehir, Kayseri, Sivas ve Sahib Ata Oğulları Beyliği'nin merkezi olan Afyonkarahisar'da inşa edilmiş olup, halkın ve sosyal-iktisadi düzenin ihtiyacı olan külliye, cami, zaviye, medrese, hamam, dârü'l-hüffaz, han, buzhane ve çeşme gibi yapılar için zengin gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Bu hayır müesseselerini birtakım gelir getirici ticari yapılarla besleyen vakıf geleneği, Türkiye Selçukluları döneminden sonra da bu kurumların devamını sağlamıştır. Böylece, Osmanlı devrinden önce Anadolu'da başlatılan sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik faaliyetler ile inşa edilen ilmî ve sosyal müesseseler Osmanlı Devleti döneminde de işlevlerini devam ettirmiştir.

Sahib Ata Fahreddin Ali'nin İshaklı'daki vakıf eserlerinden kervansaray ve hamam, Afyonkarahisar'ın Bolvadin kazasına tabi İshaklı kasabasında II. İzzeddin Keykavus döneminde 1249 yılında inşa edilmiştir. Selçuklu kervansaray mimarisi arasında önemli bir yeri olmakla birlikte Fahreddin Ali'nin bânisi olduğu ilk eser olması bakımından da önem taşımaktadır. Kervansarayın arkasında büyük

ve harap bir hamam ile yanında bir çeşme bulunmaktadır. Bunun yanında Afyonkarahisar'daki Kubbeli Camii ve Ulu Camii de Sahib Ata Oğulları dönemine aittir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

VGMA. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi) Defter No. 1967.

TTD., No. 564.15, s. 2 a-b.

Ana Kaynaklar

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkîbeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Alaiyye fî'l-Umuri'l-Alaiyye*, I-II, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996.

İbn Fazlullah el-Ömeri, *Mesâlikü'l-ıbsâr fî memâlikü'l-ımsâr*, haz.: Franz Taeschner, Leipzig 1929.

İbn Şeddad, *Baybars Tarihi, El-Melikü'l-Zahir Hakkındaki Tarhin II. Cildi*, çev.: Şerefeddin Yatkaya, İstanbul 1941.

200 Esrar Dede, *Tezkire-i Şuara-yı Mevlevîyye*, haz.: İlhan Genç, Ankara 2000.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Basımevi, 2000.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camii'd-Düvel*, II, haz.: Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.

Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, haz.: F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941.

Araştırma Eserleri

Baykara, Tuncer, *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969.

Bayram Sadi-Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *VD*, sayı: 13 (1981), s. 31-69.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev.: Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2002.

Emecen, Feridun, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Timaş Yay., 2012.

Erdmann, Kurt, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, I-II-III, Berlin 1962-1977.

Ferit M.-Mesut Koman, *Selçuk Veziri Sahib Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934.

İlgar, Yusuf, *Tarih Boyunca Afyon'da Mevlevîlik*, Afyon: Türkeli Yay., 1985.

- Imber, Colin, "Sahib Ata Oğulları", *EP*, VIII, s. 831.
- Küpeli, Özer, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 125-132.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 2004.
- , "Sahib Ataoğulları", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 518.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147.
- Tevhid Ahmed, "Rum Selçuki Devleti'nin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavaif-i Müluk'dan Karahisar-ı Sahib'te Sahib Ataoğulları", *TOEM*, 1/2 (9) 1939, s. 563-564.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- , "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, X/39 (1946), s. 471-496.
- Topçu, Filiz Yıldız, *Sahib Ata Fahrü'd-din Ali ve Sahib Ata Oğulları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- Uzluk, Feridun Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Sahib Ata Oğulları", *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yay., 1984.

GERMİYAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Fahameddin Başar

Beyliğin Adı ve Menşei

Germiyanogulları Beyliği, Türkiye Selçuklu Devleti'nin çökmeye başladığı sırada Batı Anadolu'da kurulmuş olan Türk beyliklerinden birisidir. Kütahya, Uşak ve Denizli yörelerinde 13. yüzyılın sonlarında Selçuklular'a tâbi bir uç beyliği olarak kurulan ve 1300-1429 yılları arasında hüküm sürdüğü bilinen Germiyanogulları, sayısı yirmiyi geçen Anadolu Türk beylikleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bazı kaynaklarda Germiyan Beyliği'ni kuran şahsın adının Germiyan isimli bir bey olduğu kayıtlı ise de yapılan araştırmalarda bunun doğru olmadığı, Farsça kökenli Germiyan kelimesinin bir şahıs değil aşiret ismi olduğu belirtilmiştir. Hatta Germiyan, Malatya yöresinde bir yer adı olarak da kullanılmıştır.

Germiyanogulları ilk defa 13. yüzyıl başlarında Selçuklu Devleti'nin hizmetinde Malatya'da faaliyet göstermişlerdir. Beyliği kurmuş olan Yakub Bey'in atalarının Oğuzlar'ın Afşar boyuna mensup olduğu ileri sürülmüşse de bu görüşün ispatı henüz mümkün olmamıştır. Bu aşiretin Harezm hükümdarı Celâleddin Mengüberti ile birlikte Doğu Anadolu'ya gelen Kanglı-Kıpçaklara mensup olduğu düşünülmektedir. Bunlar muhtemelen Yassıçimen Savaşı'nda Selçuklular'a mağlup olan Harezmşahlar'ın bakiyeleri olarak bölgede kalmışlar ve sonra Selçuklu hizmetine girmişlerdir.

Germiyanogulları'nın ataları olarak ilk defa adı geçen şahıs Malatya subaşı olan Alişîroğlu Muzaferüddin'dir. Bu sebeple Germiyan aşireti, Alişîroğulları adıyla da bilinmektedir. Muzaferüddin, 1240 yılında meydana gelmiş olan ve Baba İshak tarafından yönlendi-

rilen Babaîler İsyanı sırasında Malatya civarında Selçuklular'a tâbi olarak yaşamakta idi. Alişîroğlu Muzafferüddin, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1236-1246) zamanında meydana gelmiş olan bu isyanı bastırmakla görevlendirilmiş ise de yaptığı iki mücadelede de başarılı olamamıştı.

1260'lı yıllarda Konya'da bulunan Kerimüddin Alişîr de Germiyanogulları ailesinden idi. Alişîroğlu Muzafferüddin'in oğlu olan Kerimüddin Alişîr, bu sırada Selçuklu ülkesinde Sultan IV. Kılıç Arslan ile II. İzzeddin Keykâvus arasında yaşanan taht mücadelesi dolayısıyla Moğollar'la mücadeleye girişip daha sonra Bizans'a iltica etmiş olan İzzeddin Keykâvus'u desteklediği iddiasıyla Selçuklu veziri Muineddin Süleyman Pervane'nin düşmanlığını kazanmış ve muhtemelen bu sebeple 1261 ya da 1264 yılında Konya'da diğer muhaliflerle birlikte Moğollar tarafından öldürülmüştür.

Germiyanogulları'nın Kütahya ve Civarına Yerleşmeleri

13. yüzyıl ortalarında Malatya civarında Türkiye Selçukluları'na bağlı olarak faaliyet gösteren Germiyanogulları'nın Kütahya'ya ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmiyorsa da Baba İshak isyanının bastırılmasından sonra (1241), Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Kütahya ve Karahisar (Afyon) çevresine yerleştirildikleri ileri sürülmektedir. Ayrıca, Selçuklu şehzadesi olduğu iddiasıyla Karamanoğlu Mehmed Bey'in ortaya çıkardığı Cimri lakaplı Alâeddin Siyavuş'un yakalanması hadisesinde (1277) rol aldıklarına göre bu tarihte Kütahya, Afyon ve Denizli taraflarında yerleşmiş olmalıdırlar. Baba İshak isyanı sırasında Malatya'da olan Germiyanlılar'ın, bu olaydan otuz altı yıl sonra meydana gelmiş olan Cimri hadisesi esnasında Batı Anadolu'da bulunmaları, muhtemelen 13. yüzyıl ortalarında Orta Anadolu'da yoğun bir şekilde hissedilen Moğol istilasına sebebi ile bu bölgeye göç ettiklerine de işaret etmektedir.

Nitekim İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaydına göre Cimri lakabı ile bilinen ve Selçuklu şehzadesi olduğunu iddia ile Karamanoğlu Mehmed Bey'in desteğini alarak kısa bir süre Konya'da tahta çıkmış olan fakat daha sonra Konya'dan ayrılmak zorunlu kalarak batı uçlarına gittiği bilinen Alâeddin Siyavuş'u yakalayıp Selçuklu sultanına teslim edenler de Germiyanlı Alişîroğlu Hüsameddin'in nökerleri, yani Germiyan Türkleri olmuştur. Muhtemelen Cimri olayında Selçuklu sultanının yanında yer alan Germiyanlılar'a, bu hizmetlerine karşılık Kütahya ve çevresi yurt olarak verilmiştir.

Bütünbu olaylardan, diğer Türkmen beyleri gibi Germiyan oğulları'nın da, 1243 Köse dağ mağlubiyetinden sonra Anadolu'da artan Moğol baskısı neticesinde 1277'den evvel Batı Anadolu'ya göç ettikleri ve Kütahya ile Afyon ve Denizli civarına yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bu sırada Alişîroğlu Hüsameddin'in idaresinde Kütahya'da bulunan Germiyan oğulları, Denizli (Ladik) hâkimiyeti için Selçuklu veziri Sahib Ata ve müttetikleri olan Moğollar ile yaptığı mücadelede başarılı olmuş ve bölgedeki nüfuzunu sağlamlaştırmıştır. Yine bu dönemde Germiyanlılar'ın hâkimiyetinin doğuda Ankara'ya kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Ankara'daki Kızılbey Camii minberinin 1299 tarihli tamir kitabesinde Kerimüddin Alişîr'in oğlu Yakub Bey'in adının geçmesi ise Hüsameddin'den sonra Germiyanlılar'ın başına Yakub Bey'in geçtiğini ve bu dönemde Germiyanlılar'ın Selçuklular'a tâbi olarak Ankara ve çevresine de hâkim olduklarını göstermektedir.

Germiyan oğulları Beyliği'nin Kuruluşu

1277 yılında meydana gelen Cimri olayı sırasında Batı Anadolu'da bulunan ve Türkiye Selçuklularının hizmetinde hareket eden Germiyanlılar'a bu hizmetleri karşılığında Kütahya ve civarı iktâ, yani timar olarak verilmiş olmalıdır. Bu hadise sırasında Sahib Ata Oğulları emrinde olduğu görülen Germiyanlılar, bu tarihten itibaren siyasî bir kimlik edinmeye başlamışlar ve kısa bir süre içerisinde güçlü bir beylik haline gelmişlerdir.

Moğollar'ın Anadolu'yu işgali ve Selçuklu Devleti üzerinde hâkimiyet kurmalarından sonra 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında uçlardaki Selçuklu beyleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardı. Germiyanlılar da Selçuklu-Moğol idaresine karşı çıkarak 1283'ten itibaren bir beylik olarak teşkilatlandılar ve Sultan II. Mesud'a karşı mücadeleye giriştiler. 1286-1291 yılları arasında meydana gelen bu olaylarda bazen Germiyanlılar, bazen de Selçuklu Sultanı II. Mesud üstün geldi. Bu tarihlerde Germiyan kuvvetlerinin başında Hüsameddin bulunuyordu. 13. yüzyılın sonlarında ise beyliğin başına Hüsameddin Bey'in kardeşi Yakub Bey geçti.

I. Yakub Bey Dönemi (1300-1340)

Kütahya ve civarında kurulmuş olan Germiyan oğulları Beyliği'nin ilk hükümdarı Kerimüddin Alişîr'in oğlu Yakub Bey'dir. Onun zamanında beylik en parlak devrini yaşamıştır. Yakub Bey, Selçuklu emirlerinden birisi olup Sultan III. Alâeddin Keykubad'a tâbi olarak hüküm sürmekte idi. O, Türkiye Selçuklu Devleti hizmetinde emîr-i

kebir sıfatını taşıyacak derecede önemli görevlerde bulunmuştur. Ankara ve yörelerinde Selçuklu emîri bulunduğu sıralarda, yetki alanının Kırşehir'e kadar uzanmış olduğu ve bu nedenle bu bölgeye Yakub-ili denildiği bilinmektedir.

Yakub Bey, başlangıçta Selçuklulara tâbi bir uç beyi iken 14. yüzyıl başlarında Selçuklu-Bizans sınır bölgelerinde yaşayan diğer Türkmen beyleri gibi bağımsızlığını ilan ederek atalarının adıyla anılacak olan beyliğini kurdu (1300). Beyliğin başkenti Kütahya olup, Denizli ve yöreleri de kendi sınırları içinde idi. Başlangıçta Selçuklular'a tâbi olan Yakub Bey, Alâeddin Keykubad'ın saltanattan çekilmesinden (1303) sonra ikinci defa hükümdar olan Gıyaseddin Mesud döneminde tabiiyet ilişkisine son vererek İlhanlılar'a vergi vermeye başlamış ve İlhan'ın yüksek hâkimiyetini tanımıştır.

1300-1340 yılları arasında yaklaşık 40 yıl hükümdarlık yapmış olan I. Yakub Bey'in saltanatı döneminde Germiyanogulları Karamanogulları'ndan sonra en güçlü beylik haline gelmiş ve en parlak dönemini yaşamıştır. Yakub Bey'in başkent Kütahya'nın yanı sıra Lâdik (Tonguzlu/Denizli), Selçuk (Ayasulug), Birgi, Simav, Alaşehir, Kula, Uşak, Gediz, Tavşanlı, Selendi, Dazkırı, Baklan, Banaz, Armutlu, Göküyük, Geyikler, Eşme, Homa (Gümüşsu), Eğri-göz (Emet), Şeyhlü (Işıklı) gibi şehir ve kasabalara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde Batı Anadolu'da faaliyet gösteren Menteşe, Saruhan ve Denizli beyleri ilk zamanlarında Germiyanogulları'na tâbi idiler.

Büyük hükümdarlar gibi emîrleri, vezirleri, kadıları, hazinele-ri ve konakları olduğu bilinen Yakub Bey'in kurduğu bu beylik, Anadolu'nun ilk fethi sırasında, 11. yüzyıl sonlarında Çaka Bey ile Tanrıbermiş adlı emîrlerin hâkim olduğu Batı Anadolu'da Ege Denizi'ne doğru sınırlarını genişletmek istemiş ve bu amaçla subaşı (ordu komutanı) Aydınoğlu Mehmed Bey'i bu bölgeye sevk etmiş; Ayasulug, Birgi, İzmir ve çevresini ele geçiren Mehmed Bey daha sonra bu coğrafyada Aydınoğulları Beyliği'ni kurmuştur. Bu beylik de başlangıçta Germiyanogulları'na tâbiydi.

Germiyanogulları beyi I. Yakub Bey zamanında Bizanslılar ile karışıklı savaşlar meydana gelmekteydi. Yakub Bey, 1305'te Menderes Irmağı kıyısında Yenice Köyü yakınındaki Tripolis şehrini kuşatıp fethetmiş, daha sonra da Angir'i (Kiliseköy) aldıktan sonra müstahkem Alaşehir (Filadelfiya) kalesini kuşatmışsa da 1306 yılında Bizans'ın müttefiki olan Rojer de Flor kumandasındaki Katalanlar'ın

gelmesi üzerine müttefik kuvvetleri ile yapılan muharebede başarılı olamayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Hatta Yakub Bey, sekiz bin süvari ve on iki bin kişilik ordusuyla Katalanlar ile yaptığı ikinci mücadelede de mağlup olmuş ve yaralı vaziyette geri çekilmiştir. Bununla birlikte Germiyanogulları, Katalan kuvvetlerinin bölgeden ayrılmasından sonra Bizanslılar ile mücadeleye devam etmiş ve Menderes nehri yakınlarında bulunan Tripolis ile Simav civarındaki Hisarköy kalesini fethetmişler; Alaşehir üzerinde de nüfuz kurarak buradan cizye almaya başlamışlardı (1314).

Germiyanogulları Beyliği kurulduğu sırada Orta Anadolu şehirlerinde yoğun bir İlhanlı nüfuzu hissediliyordu. Hatta 1314 yılında İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han'ın veziri Emir Çoban, kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya gelerek buradaki beylikleri itaat altına almak istemiş, Karamanoğulları dışındaki beyler Karanbük kışlağında İlhanlı komutanının huzuruna çıkarak itaatini bildirmişlerdi. Bu Türkmen beyleri arasında Germiyanlı Alişiroğulları ve Germiyanogulları'na tâbi beyler de vardı.

Yine bu dönemde İlhanlılar'ın Anadolu valisi Emir Çoban oğlu Demirtaş'ın Eşref ve Hamidoğulları beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra (1325) Germiyan ülkesini de itaat altına almak istediği ve bu amaçla kendisi Eğridir'de hazırlık yaparken maiyetindeki beylerden Eretna'yı Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) tarafına gönderdiği bilinmektedir. Bu durum üzerine Yakub Bey'in damadı olan Karahisar beyi, kayınpederinin yanına Kütahya'ya sığınmak zorunda kalmış, Yakub Bey ile Eretna arasında bir savaş çıkmak üzere iken Demirtaş'tan gelen emir üzerine Eretna Bey Sivas'a çekilmiştir (1327).

Yakub Bey döneminde Germiyanogulları Beyliği'nin kuzeyindeki topraklarda Osmanlı Beyliği kurulmuştu. Yakub Bey Batı Anadolu'daki diğer beylikleri himaye altına almaya çalışıyor, Osman Bey ise bu Türk beyliği ile mücadeleden uzak duruyor ve devamlı olarak Bizanslılar ile mücadele ediyordu. Bununla birlikte Germiyanlılar Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunuyorlardı. Osmanlı kroniklerinin verdiği bilgiye göre 1310'lu yıllarda Germiyanogulları'nın bölgedeki Çavdar Tatarlarını kışkırtarak onları Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar başta olmak üzere Osmanlı topraklarına gönderdikleri anlaşılmaktadır.

Germiyanogulları hakkında dönemin kaynaklarında bilgiler bulunmaktadır. Özellikle 14. yüzyılın ilk yarısı hakkında bilgiler veren Memlük tarihçisi Şehabeddin el-Ömerî (öl. 1349), Anadolu'yu ge-

zen seyyahlardan naklen Germiyanogulları hükümdarının Anadolu'daki Türk emîrleri arasında en büyüğü olduğunu, Yakub Bey'in sarayında emîrleri, vezirleri, kadıları, kâtipleri, diğer memurları ve köleleri bulunduğunu belirtmektedir. Yine aynı müellif, beyliğin merkezi Kütahya'nın geniş araziye sahip gelişmiş bir şehir olduğunu, büyük bir kalesi bulunduğunu, beyliğin 40.000 atlı askere sahip olup gerektiğinde 200.000 süvari ve piyade askeri toplayabildiğini kaydetmiştir. Adı geçen kaynakta Yakub Bey döneminde Bizans'tan Kütahya'ya her yıl 100.000 dinar vergi gönderildiği hakkında bilgiler de bulunmaktadır.

Yine bu dönemde Seyyah İbn Battuta da 1333 yılı civarında Anadolu'ya gelmiş ve Germiyanogulları ülkesine de uğramıştır. İbn Battuta'nın, *Seyahatnâme*'sinde Denizli-Göhlhisar arasında çok fazla Germiyan Türkünün yerleşmiş olduğunu, Denizli'nin önemli ticaret ve üretim merkezi olduğunu, kumaşlarının her tarafta tanındığını belirtmiştir.

Yine çağdaş kaynaklar, Yakub Bey zamanında Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin torunu Ulu Arif Çelebi'nin 1312-1319 yılları arasında Denizli ve Kütahya yöresinde bulunduğunu ve Yakub Bey'in ona mürid olduğunu belirtmişlerdir.

Mehmed Bey Dönemi (1340-1361)

Yakub Bey'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1327'den sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ölümünden sonra yerine veliahdı ve büyük oğlu olan Mehmed Bey geçti. Mehmed Bey, "mücadeleci" ve "savaşçı" anlamına gelen ve Türkçe bir kelime olan Çahşedan veya Çağşadan lakabının yanı sıra Çelebi Mehmed adıyla da biliniyordu. Mehmed Bey'in hükümdarlık döneminde, daha önce Katalanlar tarafından zaptedilmiş olan Kula ve Angir (Simav) Bizanslılar'dan geri alınmışsa da Mehmed Bey, babası zamanında beyliğin ulaşmış olduğu gücü ve kudreti koruyamadı. Nitekim, beyliğin ordu komutanı olarak Ege bölgesinde önemli fetihler gerçekleştirmiş olan Aydınoğlu Mehmed Bey, onun zamanında Ayasuluğ, Birgi, İzmir ve çevresinde kendi beyliğini oluşturarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Yine bu dönemde beyliğin batısında Karesioğulları, Saruhanogulları ve Menteşeoğulları gibi yeni Türk beyliklerinin kurulması beyliğin gelişmesini sınırlandırmış oldu.

Germiyanogulları beyi Mehmed Bey'in saltanat dönemi hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun 1361'li yılların başında vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Süleyman Şah Dönemi (1361-1387)

Mehmed Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Süleymanşah (1361-1387) geçti. O'nun hükümdarlığının ilk yılları olaysız geçmiştir. Şah Çelebi olarak da anılan Süleymanşah hükümdar olduğu sırada Karamanoğulları, komşuları Hamidoğulları ile mücadele halindeydi. Süleymanşah bu iki beylik arasındaki mücadelede Hamidoğulları'nın tarafını tutmuştur. Hatta Karamanoğlu Alâeddin Bey'in saldırısına uğrayan Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey Germiyanlılar'a iltica etmek zorunda kalınca Süleymanşah ona yardım etmiş ve topraklarını geri almasını sağlamıştır. Bu durum Süleymanşah ile Karamanoğlu Alâeddin Bey'in arasının açılmasına sebep olmuştur. Bu sırada Osmanlı Beyliği de Sultan I. Murad idaresinde sürekli büyümekte, Bizans ve Türk beylikleri aleyhine topraklarını genişletmekte idi.

Süleymanşah, güneydoğuda Karamanoğulları ve kuzeyde Osmanlılar gibi iki güçlü beylik arasında kalmış, Karamanlılar'dan çekindiği için müttefik bulma ihtiyacı duymuştu. Bu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey de Osmanlılar ile dostluk kurmaya çalışmış, Mevlâna Muslihiddin'i Sultan I. Murad'a göndermiş, bu yakınlaşma neticesinde I. Murad'ın kızı Hafise Sultan Karamanlılar'a gelin verilmişti. Karamanoğulları'nın Osmanlılar ile akrabalık kurması Germiyanlılar'ı tedirgin etmiş, bu sebeple beyliğini tehlikede gören Süleymanşah da Osmanlılar ile dostluk kurmaya çalışmıştır. Bunu sağlamak için de kızı Devlet Hatun'u Sultan I. Murad'ın oğlu Şehzade Bayezid'e vermek istemiş, Osmanlı hükümdarı da Anadolu'daki nüfuzunu arttırmak için Mehmed Bey'in bu teklifini olumlu karşılamıştı. Elçi heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerinden sonra Kütahya'da ve Bursa'da düğün yapıldı. Böylece Germiyanogulları ile Osmanlılar arasında dostluk ve akrabalık ilişkisi kurulmuş oldu. Süleymanşah bununla da yetinmemiş, kızının çeyizi olarak başta başkent Kütahya olmak üzere, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı gibi şehir ve kaleleri Osmanlılar'a vermişti. Ayrıca düğün hediyesi olarak meşhur Germiyan atları, Denizli bezleri, altın ve gümüş gibi değerli eşyalar gönderilmişti. Böylece, bu düğün vesilesi ile iki beylik arasında dostluk ve akrabalık ilişkisi kurulmuş, ayrıca Osmanlılar Kütahya ve çevresine sahip olurken, Germiyanlılar da büyük fedakârlıklar sonucunda Karamanoğulları'nın düşmanlığına karşı kendilerini koruma altına almışlardı.

Osmanlı kroniklerinde geniş olarak anlatılan bu evlilikten sonra Kütahya'nın idaresi Osmanlılar'ın eline geçmiş oldu. 1381 yılında

yapılan düğünün ardından Şehzade Bayezid Kütahya'ya yönetici olarak gönderildi. Germiyanoglu Süleymanşah ise Kula'ya çekildi (1381) ve vefatına kadar orada kaldı. Süleymanşah, ilmi ve ulemayı himaye eden bir hükümdardı. Kula'ya çekildikten sonra kendisini kültürel faaliyetlere adanmış olan Süleymanşah, özellikle Şeyhoğlu Mustafa, Ahmed Daî, Ahmedî gibi devrin şairlerini ve ediplerini etrafında toplamış, bunlardan Şeyhoğlu Mustafa aynı zamanda onun nişancılık ve defterdarlık görevlerinde bulunmuştur.

Türk kültürünün ve Türkçe'nin gelişmesine büyük emeği geçmiş olan Süleymanşah 1387 yılında Kula'da öldü. Burada sağlığında yaptırmış olduğu Gürhâne Medresesi'ne defnedildi.

II. Yakub Bey Devri (1387-1390, 1399-1429)

Babası Süleymanşah'ın ölümünden sonra tahta çıkan II. Yakub Bey (Yakup Çelebi), hükümdar olmadan önce Uşak ve Şuhud tarafında vali olarak bulunuyordu. Tahta geçtiği sırada Germiyanogulları, çeyiz olarak verilenler dışında kalan beylik topraklarında Osmanlılar'a tâbi bir şekilde hüküm sürmekteydiler. Nitekim Yakub Bey de, Kosova Savaşı'na diğer Anadolu beylikleri gibi asker göndermişti. Ancak Sultan I. Murad'ın savaş meydanında şehit düşmesi üzerine diğer beylikler gibi Germiyanogulları da bu durumdan yararlanmaya çalıştı ve daha önce babası tarafından ablasının çeyizi olarak verilen toprakları geri almak için harekete geçti. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki bu taht değişikliği sırasında Kütahya ile bazı yerleri geri aldı. Hatta Yakub Bey, Karamanogulları başta olmak üzere bazı toprakları Osmanlılar tarafından alınan Hamid, Saruhan ve Menteşe beyliklerinin oluşturduğu ittifaka da katıldı.

Kosova Savaşı'ndan sonra babasının yerine geçerek Rumeli'de duruma hâkim olup Sırplarla da anlaşma yapan Bayezid Anadolu'ya döndükten sonra beylikler üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdi. Yıldırım Bayezid'in amacı beylikleri birer birer ortadan kaldırarak Anadolu'da Türk birliğini sağlamaktı. Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini ilhak ettikten sonra Kütahya üzerine yürüdü. Bu durumdan endişelenen II. Yakub Bey, ona karşı koyamadığı gibi, şehre yaklaşması üzerine kendisini hediyelerle karşıladı. Ancak Osmanlı hükümdarı, kayınbiraderine güvenmediği için II. Yakub Bey'i Kütahya önünde teslim alarak, Rumeli'deki İpsala Kalesi'ne hapsedip Germiyanogulları topraklarını da Osmanlı Devleti'ne ilhak etti (1390). Böylece Bayezid'in saltanatının ilk yıllarından itibaren Germiyan topraklarının tamamı Osmanlı idaresi altına alınmış oldu.

Yakub Bey, 1399 yılına kadar yaklaşık 9 yıl İpsala'da hapsede kaldı. Nihayet, mahpus kaldığı bu kaleden rivayetlere göre kıyafet değiştirerek kaçmayı başardı ve deniz yoluyla Suriye'ye giderek o sırada Şam'da bulunan Timur'a sığınıp ülkesini Osmanlılar'dan geri almak için yardımını istedi. Daha sonra, maiyetindekilerle birlikte Timur'un yanında Ankara Savaşı'na katıldı. Bu savaşta Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlub olmasıyla Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerine diğer beylikler gibi Germiyanogulları Beyliği de yeniden teşkil edildi ve idaresi II. Yakub Bey'e verildi (1402).

Timurlu hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı olan Timur'un Anadolu'ya gelerek Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid ile mücadelesi ve nihayetinde Bayezid'in yenilerek esir düşmesi ve ardından vefatı üzerine Osmanlı Devleti'nde Fetret Devri adı verilen, Bayezid'in şehzadeleri arasında saltanat mücadelesi ile geçen karışık bir dönem yaşanmış, bu olay, Sultan I. Murad ve I. Bayezid'in itaat altına aldıkları Anadolu beyliklerinin, Timur'un da teşviki ile yeniden bağımsızlığını ilan etmesini sağlamıştı. İşte Germiyanoglu II. Yakub Bey de Ankara Savaşı'ndan sonra, on iki yıllık aranın ardından Timur'un desteği ile eski topraklarına yeniden sahip olmuş ve beyliğin başına geçmişti. Savaşın galibi Timur ise, Ankara Savaşı'ndan sonra batıya doğru ilerlediği sırada Kütahya'ya gitmiş ve çok beğendiği bu şehirde bir ay kadar Yakub Bey'in misafiri olmuştu.

Germiyanoglu beyi II. Yakub Bey, Bayezid'in ölümünden sonra şehzadeleri arasında yaşanan saltanat mücadeleleri sırasında Osmanlılar'a karşı bir tutum izledi. Hatta Bursa'ya hâkim olan Şehzade İsa Çelebi'nin, Rumeli hâkimi olan ağabeyi Süleyman Çelebi ile yaptığı mücadelede yenilerek Karamanoğulları'na sığınması üzerine II. Yakub Bey de Karamanlılar'ın yanında yer aldı. Aydınoğlu Cüneyd Bey olayında da Karamanoğlu ile birlikte onu destekledi. Ancak, Cüneyd Bey'in Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi'ye katılması üzerine Yakub Bey bu sefer Karamanoğulları'ndan ayrılarak Çelebi Mehmed'in tarafını tutmaya başladı (1410). Ancak bu davranışı Karamanoğulları'nın düşmanlığına sebep oldu. Nitekim Karamanoğlu Mehmed Bey Germiyan-ili toprakları üzerine saldırıya geçti. 1410-1411 yıllarında cereyan eden bu olaylar sırasında Karamanoğlu Mehmed Bey beyliğin merkezi Kütahya'yı da kuşatarak ele geçirdi. Bu durum üzerine Yakub Bey Osmanlılara sığınarak yardım istedi.

Böylece II. Yakub Bey, payitahtı Kütahya'yı ikinci kez kaybetmiş, memleketinden bir süre daha uzak kalmıştı. Karamanoğlu Mehmed Bey bu harekât sırasında Osmanlı başkenti Bursa'ya kadar ilerlemiş ve burayı da kuşatmıştı. Ancak Çelebi Mehmed, 1413'te kardeşi Musa Çelebi'yi yenilgiye uğratarak Osmanlı Devleti'ni bir yönetim altında toplayıp tek başına hükümdar olunca, derhal Anadolu'ya döndü ve Karamanoğulları üzerine sefere çıktı. Çelebi Mehmed'in bu harekâtını haber alan Karamanoğlu, Bursa kuşatmasını kaldırdığı gibi Germiyan'dan aldığı yerleri de bırakarak kaçmak zorunda kaldı.

Böylece II. Yakub Bey, memleketine tekrar sahip oldu ve Osmanlı Devleti'nin himayesinde saltanat sürdü. Çelebi Mehmed, Karamanoğlu'na karşı sefere çıktığı sırada Yakub Bey de ona yardımcı olmaya çalışmış, zahire ve levazım tedarik ederek harekâta lojistik destek sağlamıştır (1413). Bu davranışıyla Sultan Çelebi Mehmed'in iltifatına mazhar olan Germiyanolu Yakub Bey, bu Osmanlı hükümdarının vefatına kadar kendisine olan bağlılığını devam ettirdi. Ancak Germiyanogulları ile Osmanlılar arasındaki bu dostluk, Çelebi Mehmed'in vefatından (1421) sonra bozuldu. Çünkü Çelebi Mehmed'in yerine geçen oğlu II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında meydana gelen Şehzade Mustafa olayında Yakub Bey, Karamanoğulları'nın da tazyikiyle Şehzade Mustafa'nın yanında yer almış ve bu davranışı aradaki dostluğu bozmuştu.

Germiyanogulları Beyliği'nin Osmanlı İdaresine Geçiş ve Sonu
II. Yakub Bey, Sultan II. Murad'ın İznik'te kardeşi Şehzade Mustafa'yı yenilgiye uğratarak ortadan kaldırmasından sonra II. Murad ile iyi geçinmekten başka çare olmadığını ve beyliğinin hayatiyetinin ancak bu şekilde devam edeceğini anladığından, bu tarihten sonra Osmanlı hükümdarı ile dost olma yollarını aramaya başladı. Hatta erkek çocuğu olmadığı için, ölümünden sonra ülkesini kız kardeşinin çocuklarına da bırakmak istemediğinden Osmanlılar'a vasiyet etti. Bu hususu akrabası olan Osmanlı sultanıyla görüşmek amacıyla, izin alarak, Bursa ve Gelibolu yoluyla gitmek üzere Edirne'ye hareket etti. Bu sırada Sultan II. Murad, Ergene üzerine köprü yaptırmakta idi. Yakub Bey onunla görüşüp bir gün, bir gece Ergene'de kaldıktan sonra birlikte Edirne'ye giderek kaynaklarda görkemine işaret edilen bir törenle karşılandı (1427). Burada yapılan görüşme sırasında Yakub Bey, ziyaretinin sebebini anlatarak ölümünden sonra memleketini sultana vasiyet etti. Daha sonra yine görkemli bir törenle uğurlandı.

Yakub Bey, Kütahya'ya dönüşünden sonra hastalanmış ve bu sırada memleketini II. Murad'a vermek için Edirne'de yapmış olduğu şifahi konuşmayı bir vasiyetname göndererek teyit etmiş, nihayet Ocak 1429'da vefat etmiştir. Kütahya'da kendi imaretinin mescidindeki mihrabın arkasına defnedilen II. Yakub Bey, aradaki fasılalarla birlikte 42 yıl hükümdarlık yapmıştı. Cömert ve eli açık bir bey olan II. Yakub Bey, daha çok hayır işleriyle meşgul olmuştur. O da, tıpkı babası gibi devrin şairlerini ve ediplerini korumuş ve onlara Farsça'dan Türkçe'ye eserler tercüme ettirmiştir.

Sultan II. Murad, Yakub Bey'in ölümünden sonra vasiyeti gereğince beylik topraklarını ilhak etti. Kütahya sancak beyliğine Timurtaş Paşazade Umur Bey'in oğlu Osman Çelebi'yi göndererek bu beyliğe son verdi. Böylece 1429 yılından itibaren Germiyanogulları Beyliği toprakları tamamen Osmanlı Devleti'ne katılmış oldu.

Görüldüğü gibi Kütahya merkez olmak üzere Karahisar-ı Sahib (Afyon), Ladik (Denizli) ve Tavşanlı bölgesinde hükmetmiş olan Germiyanogulları Beyliği, Anadolu'da kurulmuş olan Türkmen beylikleri içerisinde başlangıçta güçlü bir beylik iken, daha sonra Osmanlılar ile Karamanogulları arasında sıkışmış, siyasî ve askerî gelişmelere göre zaman zaman bu beyliklerden birisine tâbi olmuş, Yıldırım Bayezid'in saltanatının ilk yıllarında ise tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına alınmış bir beyliktir. Ancak, Bayezid ile Timur arasında yaşanan Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerine, Timur'un da izni ve himayesi ile yeniden kurulan bu beylik, Sultan II. Murad zamanında kesin olarak Osmanlı ülkesine katılmıştır.

Osmanlı idaresine geçtikten sonra önce bir sancak olan Kütahya daha sonra şehzade sancağı ve Anadolu Eyaleti'nin merkezi haline getirilmiştir.

Germiyanogulları Beyliği'nde Teşkilât ve Kültür

Türkiye Selçukluları toprakları üzerinde kurulan çok sayıdaki Türk beyliğinden biri olan Germiyanogulları, Anadolu'nun Marmara bölgesinden Adalar Denizi sahillerine kadar uzanan kesimi üzerindeki Türk egemenliğinin kökleşmesi bakımından önemli bir tarihî görevi yerine getirmişlerdir.

Germiyanogulları'nın devlet teşkilatı Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları'nın bir devamı şeklindeydi. Germiyan Beyliği'nin başında Alishir ailesinden gelen beyler bulunuyordu. Bunlar Batı

Anadolu'ya yerleştikten ve Kütahya'yı kendilerine merkez edindikten sonra 14. yüzyıl başlarında Anadolu'daki beyliklerin en güçlülerinden biri olmuşlardı. Beyliğin kurucusu I. Yakub Bey zamanında Aydın, Karesi, Saruhan ve Menteşeoğulları gibi beylikler de Germiyanogulları'na tâbi idi.

Yakub Bey, ailenin en ileri gelen şahsiyeti olarak devletin reisi durumunda, yani "Ulu Bey" idi. Ailenin diğer fertleri bu Ulu Bey'e tâbi olarak eski Türk âdetine göre ailenin müşterek malı olan araziye paylaşmışlardı. Germiyanoglu beyleri, tıpkı Selçuklu hükümdarları gibi unvanlar almışlar, kendi adlarına para bastırmışlar ve nevbet çaldırmışlardı. Germiyanogulları beylerinin alıp kullandıkları unvanlardan biri de "sultan" unvanı idi. Mesela, tarihi belgelerin birçoğunda, Süleymanşah'ın ismi "Sultânü'l-Germiyâniyye" olarak geçmiştir.

Germiyanogulları'nın da Selçuklu devletleri gibi büyük bir sarayı vardı. Çağdaş kaynaklar I. Yakub Bey'in sarayında; emîrleri, vezirleri, kadıları, kâtipleri, diğer memurları ve köleleri olduğunu kaydetmişlerdir. Germiyan sarayı yalnız hükümdarların ikametine ait bir mekân değil, esas olarak devletin idare edildiği, yönetildiği yerdirdi. Devletin çeşitli kurum ve müesseseleri burada toplanmıştı. Evliya Çelebi'nin rivayetine göre Germiyan sarayı 360 odalı büyük bir saraydı. Germiyan sarayı aynı zamanda bir ilim ve kültür merkezi olmuştu. Bu sebeple pek çok âlim ve şair yetiştirdi, bunların bilhassa edebî sahada önemli eserler meydana getirdikleri bilinmektedir.

Germiyanogulları Beyliği'nde de diğer Türk devlet ve beyliklerinde olduğu gibi büyük divanlar vardı. Devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı bu divanlarda emîrlar, vezirler, kadılar, nişancılar ve kâtiplerin bulunduğu bilinmektedir. Nişancı, aynı adla anılan divan'ın başı olup devlete ait toprakların dağıtımını yapmaktaydı. Vergilerin düzenlenmesinden ve tahsil edilmesinden defterdar sorumlu idi. Selçuklular'da bu görevler "pervane" ve "müstevfi" tarafından yapılmaktaydı.

Anadolu Beylikleri arasında güçlü bir beylik olan Germiyanogulları kalabalık bir orduya da sahipti. Diğer Anadolu beyliklerinde olduğu gibi Germiyanogulları'nda da askerî kuvvet timarlı sipahiden oluşmaktaydı. Ayrıca beylerin iktalarına göre silahlı kuvvet beslemeleri gerekiyordu. Germiyanoglu Beyliği ordusunda kargı kullanan ve ok atan birlikler bulunmakta, savaş haricinde ordu zaman zaman askeri manevralar yapmaktaydı. Ayrıca Germiyanlılar sınır-

ların korunması maksadıyla ve savaşa karşı tedbir olmak üzere mevziler kazdırıp buralara topladıkları kuvvetlerle harp hazırlıklarını yapıyorlardı.

Selçuklu dönemi Türkiye tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar I. Yakub Bey devrinde Germiyanogulları Beyliği'nin gerektiği zaman 200.000'i aşkın yaya ve atlı askere sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak bu rakam, bağlı beyliklerle birlikte toplanan ordu sayısı olmalıdır. Zira yine Şehabeddin el-Ömerî, Seyyah Uryan'a dayanarak Germiyan ordusunun miktarını 40.000 olarak göstermektedir. Bu dönemde ordu kumandanlarına "subaşı" denilmekteydi. Germiyanogulları Beyliği'nin Aydınolu Mehmed Bey, Özbek Subaşı ve Hisar Bey Subaşı gibi kumandanları olduğu bilinmektedir.

Germiyanogulları'nda topraklar, Selçuklu devletlerinde olduğu gibi timar, vakıf ve mülk olmak üzere üç kısma ayrılmakta, yani iktâ sistemi uygulanmaktaydı. Bunlardan timar belirli bir hizmet karşılığı olarak devlet adamlarına ve komutanlara verilen arazi idi. Bu arazi, işlenmek üzere çiftçilere dağıtılmaktaydı. Çiftçiler de, bu araziden elde ettikleri ürünlerin karşılığında timar sahibine vergi (öşür) ödemekteydiler. Bunun dışında çiftçiler, araziye istediği gibi kullanabilmekte ve oğullarına miras bırakabilmekteydiler.

215

Germiyanogulları beyleri, beyliğe ait arazilerin bir kısmını, kurdukları vakıfların finansmanı için kullanmışlardır. Nitekim Germiyanogulları'ndan günümüze ulaşmış olan vakıf senetlerinde birçok köyün, tarım arazisinin ve otlığın bir vakıf kurumuna bağışlanmış olduğu görülmektedir. Vakıf arazileri de tıpkı timar arazileri gibi kiraya (icar, icara) verilmek suretiyle işletilmekteydi. İcar bedeliyle de vakfın bütün ihtiyaçları karşılanmakta idi.

Germiyanogulları Beyliği'nin başkenti Kütahya ve civarının, Cimri hadisesi sırasında Türkiye Selçukluları'na yaptıkları hizmete karşılık "iktâ" olarak verildiği anlaşılmaktadır. Bu sistem Germiyanlılar tarafından da uygulanmış; Germiyanogulları kendilerine tâbi olan Aydın, Saruhan ve Menteşe emirleriyle beraber Bizans topraklarını fetihmişler ve buralarda Selçuklu toprak sistemini tatbik etmişlerdir.

Germiyanogulları Beyliği'nde Sosyal ve Ekonomik Hayat

Germiyanogulları zamanında Kütahya, iktisadî bakımdan oldukça gelişmişti. Özellikle beyliğin kurucusu I. Yakub Bey zamanında iktisadî ve sosyal hayatın da ileri bir safhada olduğu anlaşılmaktadır. Şehabeddin el-Ömerî, Germiyan beyinin 700 şehir ve kalesi olduğu,

buraların meskûn ve mamur bir durumda bulunduğunu belirtmiştir. Bu dönemde güçlü bir ordusu olan Germiyanlılar'ın askerlerinin tam teçhizatlı olduğu, kırmızı atlastan elbiseleri bulunduğu, her birinin bazı kıymetli eşya ve hayvanlara sahip olduğu bilinmektedir. Yakub Bey'in hazineleri, matbahları, köleleri ve konaklarının bulunması bu dönemde sosyal hayatın canlı olduğunu göstermektedir.

Germiyanogulları'ndan Osmanlılara intikal eden vakfiye metinlerinden anlaşıldığına göre tesis edilen imaret ve zaviyelerde yolcu ve fakirlere en iyi şekilde hizmet veriliyordu. II. Yakub Bey'in imarethanesinde konaklayanlara ve görev yapanlara günde üç öğün karşılıksız yemek verilmekteydi. Özellikle burada kullanılan ve hazırlanan etin, ekmeğin, yemeğin iyi pişmiş ve temiz olmasına dikkat edilmekteydi. Yemeğin kalanı dökülmemekte, imarethanenin çevresinde oturan halka dağıtılmaktaydı. Misafirlerin atlarına da üç gün süre ile karşılıksız yem verilmekteydi. Ayrıca imarethanede hastalananlar tedavi ettirilmekte, ilaç parası verilmekte ve ölenlerin de defin işlemleri yapılmaktaydı.

Beylikler döneminde halk yerleşik ve konar-göçer olmak üzere iki kısımdı. Köy ve kasabalarda yaşayanlar zirai ekonomiye sahip oldukları halde, şehirdekiler ticaret yapıyorlardı. Konar-göçerler ise hayvan besiciliği ile meşguldüler. Anadolu'nun, sürat, çeviklik ve dayanıklılık bakımından en iyi atları Kütahya'da yetiştirilmekteydi. Kütahya atları, tıpkı Kastamonu ve Karaman atları gibi yabancılar tarafından yüksek fiyatlar ödenerek satın alınmaktaydı.

Germiyanlılar sanayi ve ticarete de önem vermişlerdi. Germiyanogulları devrinde Germiyan kumaşları olarak meşhur dokumalar çok kıymetli idi. Anadolu'nun her tarafından tanınan ve Bursa pazarlarında da bulunan Germiyan kumaşları, Osmanlı sarayına hediye giden hediyelik eşyalar arasında da yer alıyordu. Yine Denizli'de dokunan ve ak kalemli denilen kumaştan hil'at yapıldı. Sarıklık bezler de yine bu bölgede dokunuyordu ve I. Murad'ın kullandığı sarık burada işlenen tülbenitten idi. Ayrıca Kütahya'da çıkarılan şap madenleri de Menderes nehri vasıtasıyla Ege kıyılarındaki limanlara götürülüp Ayasuluğ ve Balat yoluyla denizden ihraç edilmekteydi. Yine bu bölgede üretilen buğday, pirinç, balmumu, işlenmiş kenevir de bu yol üzerinden bazı pazarlarına ulaştırılıyordu.

Yine bu devirde Bizans her yıl Germiyan beyine 100.000 dinar ve pek çok kıymetli eşyayı hediye olarak gönderiyordu. Germiyan beylerinden Süleymanşah ve II. Yakub Bey kendi adlarına gümüş

sikke bastırmışlardı. Ayrıca II. Yakub Bey, Timur'un himayesinde iken onun adına, Osmanlı himayesinde iken II. Murad adına da para bastırmıştı.

Germiyanoğulları Beyliği'nde İlim Hayatı ve Mimari

Germiyanoğulları zamanında Kütahya'da edebî ve ilmi faaliyetin çok canlı olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Süleymanşah ve II. Yakub Bey'in hükümdarlık dönemleri Germiyan'da büyük bilim ve sanat adamlarının yetiştiği, saray tarafından korunup iltifat gördüğü bir devirdi. Zira her iki hükümdar bilgin ve şairlerle özel olarak ilgilenmişler, düşünce hareketlerine önyak olmuşlardır.

Germiyanoğulları beyleri Kütahya'yı, yükseköğretim kurumu olan medreselerle donatarak, Anadolu'da Türk ilminin ve kültürünün gelişmesine yardımcı olmuşlardı. Kütahya'da, bugün Demirkapı Medresesi olarak bilinen Vacidiye Medresesi ile II. Yakub Bey Medresesi en önemli ilim müesseseleri idi. Bir kadı olan İshak Fakih'in inşa ettirdiği medrese de bu devirde faaliyet göstermiştir. Bu medreselerde dinî ilimlerin yanında heyet ve astronomi gibi müspet ilimler de okutuluyordu.

Germiyanoğulları beyleri, yalnızca medreseler kurmakla yetinmemişler, aynı zamanda devrin en büyük ediplerini, ilim ve fikir adamlarını saraylarında toplamışlar, onları himaye etmişlerdir. Bunların başında Abdülvacid, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmed-i Daî, Ahmedî gibi devrin en seçkin ilim adamları, şairleri ve edipleri gelmekteydi. Germiyanoğulları beyleri bu ilim adamlarına hem Türkçe telif eserler yazdırmışlar, hem de Farsça'dan ve Arapça'dan çeşitli eserler tercüme ettirmişlerdir. Umur b. Sava'nın yaptırdığı Vacidiye Medresesi'ne adını veren Müderris Abdülvacid, uzun yıllar burada hocalık yapmış ve bazı eserler kaleme almıştır. Fıkıh dalında *Şerhu'n-nikaye* adlı eseri telif eden Abdülvacid, astronomi konusunda Çağmını'nın *Mülâhhas* adlı kitabına şerh (yorum) yazmıştır.

Germiyanoğulları Türk diline çok önem vermişler ve Batı Anadolu'da Türkçe'nin bağımsızlığını ve şahsiyetini kazanmasında etkili olmuşlardır. II. Yakub Bey'in Taş Vakfiyesi Türkçe'dir. Bu devirde Şeyhoğlu Mustafa, Süleymanşah'ın emriyle Farsça *Merzübannâme* ve *Kabusnâme*'yi Türkçe'ye tercüme etmiştir. Yine Süleymanşah'ın isteği üzerine kaleme aldığı *Hurşidnâme* adlı mesneviyi onun ölümü üzerine Osmanlı padişahu Yıldırım Bayezid'e takdim etmiştir. Siyasetname tarzındaki eseri *Kenzü'l-Kübera* ise Türkçe mensur bir eserdir.

Şair Ahmedî'nin Germiyan beyi Süleyman Şah adına kaleme aldığı, ancak onun ölümü üzerine Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a takdim ettiği sekiz bin iki yüz elli beyitlik *İskendernâme*'si ile bu esere ilave etmiş olduğu, ilk Osmanlı kroniklerinden kabul edilen *Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman* adlı eseri ve yine aynı müellifin II. Murad adına kaleme aldığı sekiz bin beyti aşan büyük *Divan*'ı ile beş bin beyit tutan *Cemşîd ü Hurşîd*'i onun eserlerinin en önemlileridir. Devrin en büyük şairi olan Ahmedî, Türkçe'nin inceliklerini ve ifade gücünü yansıtan bu eserleriyle klasik Türk edebiyatının temellerini atmıştır. Ahmed-i Daî ise Yakub Bey'in emriyle rüya tabirine dair *Tabir-nâme* adıyla Farsça bir eser tercüme etmiştir.

Germiyanogulları Zamanında İmar Faaliyetleri

Germiyanogulları imar faaliyetlerini de ihmal etmemişlerdir. Onlar, hemen hemen her şehir ve kasabada cami, medrese, türbe, imaret-hane ve çeşme türünden dinî, ilmî ve içtimaî hizmet veren birçok mimarî eser inşa ettirerek hâkim oldukları toprakları imar etmişlerdir. Özellikle başkent Kütahya Germiyanogulları zamanında dinî ve sosyal müesseselerle donatılmış, güzel bir Anadolu şehrine dönüşmüştür.

218

Germiyanogulları döneminden günümüze birçok eser kalmıştır. Kütahya II. Yakub Çelebi İmaret Külliyesi, Kütahya İshak Fakih Külliyesi, Yeniceköy Menzil Külliyesi ve Simav Babuk Bey Külliyesi Germiyanogulları döneminden kalma külliyelerdir.

Kütahya'daki Vacidiye Medresesi, Balabaniye (Naili) Medresesi ve İshak Fakih Medresesi de o dönemde yapılmış medreselerdir.

Germiyanogulları döneminden günümüze ulaşmış olan camiler ise Kütahya'daki Yukarı Kale (Kal'a-i Bala) Camii, Kurşunlu Camii, İshak Fakih Camii ve Balıklı Camii ile Afyon Kubbeli Camii, Uşak Ulu Camii, Sandıklı Ulu Camii, Simav Babuk Bey Camii, Ankara Kızıl-bey Camii ve Denizli Ulu Camii'leridir. Kütahya'daki Pekmezpazarı (Analıca, Analıcı) Mescidi, Hacı Ahmed Mescidi ve Çatalçeşme (Servî) Mescidi ile Yeniceköy Menzi Külliyesi Mescidi ve Afyon Arasta Mescidi de yine o dönemden kalma mescitlerdir.

Germiyanogulları Beyliği döneminden günümüze kalan türbeler ise Kütahya II. Yakub Çelebi Türbesi, Kula Süleymanşah Türbesi, Hacım Sultan Kümbeti, Tavşanlı Şeyh Dede Balı (Mülayim Dede) Türbesi, Çivril-Beyce Sultan Kümbeti, Altıntaş-Alıncık Köyü Türbesi, Çivril Kümbeti, Çivril-Emirhisar Köyü Türbesi, Sandıklı-Menteş Köyü Tür-

besi, Sandıklı Muradin (Muradım) Türbesi'dir. Kütahya'daki Saray Hamamı, Kemer Hamamı ve Küçük Hamam ile Simav'daki Babuk Bey Hamamı da Germiyanogulları Beyliği eserlerindendir. Çakırsaz Hanı, Eğret Hanı, İnay Hanı ve Yeniceköy Hanı ile Uşak'taki Kavsit Çeşmesi ve Kütahya'daki İshak Fakih Çeşmesi de Germiyanogulları Beyliği döneminden günümüze ulaşan diğer eserlerdir.

Germiyanoglu Süleymanşah zamanında, Ahilerden Şeyh Mehmed tarafından 1377 yılında yaptırılan Kurşunlu Cami Kütahya'daki mimarî eserlerin başında gelmektedir. Bu camiye, 1520 yılında Osmanlılar'ın Anadolu beylerbeyi Kasım Paşa tarafından tamir ettirildiği için Kasım Paşa Camii de denilmektedir. Yine Kütahya'da, Germiyanlı emîrlerinden Umur b. Savcı'nın 1308-1314 yılları arasında yaptırdığı Vacidiye Medresesi, başlangıçta bir rasâthane olarak kullanılmış, daha sonraları Molla Vacit isimli bir müderrisin ders vermesi ve vefatından sonra da oraya defnedilmesi dolayısı ile bu ismi almıştır. Bugün Kütahya Müzesi olarak hizmetine devam etmektedir.

Germiyan beylerinden II. Yakub Bey'in 1411 yılında yaptırdığı ve kendi türbesini de içine alan medrese, mescit, kütüphane, hamam ve imaretten meydana gelen külliye (II. Yakub Bey Külliyesi) ise Kütahya'da Germiyanogulları'nın yaptırdığı en büyük eserdir. Bugün kütüphane olarak kullanılmaktadır.

219

Germiyan beyleri bütün bu mimarî eserlerin yaşayıp devam etmesi için zengin vakıflar kurmuş, vakfiyeler hazırlamışlardır. Bu vakfiyeler arasında II. Yakub Bey'in 1414 tarihinde diktirdiği Taş Vakfiye, Germiyanogulları döneminin ekonomik ve sosyal hayatını yansıtmaması bakımından kıymetli bir vesika özelliği taşımaktadır.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, nşr.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1965.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Elvan Çelebi, *Menâkibu'l Kudsiye fi Menâsibü'l Ünsiye*, nşr.: Ahmet Yaşar Ocak-İsmail E. Erünsal, İstanbul 1984.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935, IX.

Fazlullah el-Ömeri, *Mesâlikül el-Absâr fi Memâlik el-Emsâr*, trc.: M. Gauderoy-Demombynes, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1993.

Mahmud b. Muhammed Kerim el-Aksarayî, *Müsamertü'l-Ahbâr*, nşr.: Osman Turan, Ankara 1944.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, I, nşr.: Faik Reşit Unat-Mehmet Aaltay Köymen, Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1972.

Araştırma Eserleri

Ahmed Tevhid (Ulusoy), "Kütahya'da Germiyan Beyleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, 1/2 (İstanbul 1328/1911).

Bostan, İdris, "Germiyanogulları Beyliği", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Cilt 8: *Fetihten Sonra Anadolu'da Kurulan İlk Türk Devletleri ile Anadolu Beylikleri*, İstanbul 1994, s. 358-366.

Emecen, Feridun, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Ersan, Mehmet - Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri Türkiye Tarihi*, İstanbul 2014.

Kihtir, Tuğrul, *Beylikler ve Eserleri Anadolu'nun Beyleri*, İstanbul 2012.

Koca, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, İstanbul 2012.

Merçil, Erdoğan, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 4. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

-----, "Germiyan-oğulları", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, IV, 767-770.

Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974.

-----, "Germiyan-oğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, İstanbul 1996, 33-35.

-----, "Germiyanogulları Beyliği", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devri Uygarlığı, I, Sosyal ve Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2006, s. 153-157.

EŞREF OĞULLARI BEYLİĞİ

Sait Kofoglu

Eşrefoğulları XIII. yüzyılın sonlarına doğru Beyşehir ve Seydişehir yöresinde kurulmuş bir Türkmen beyliğidir. Beyliğin kurucusu Eşref Bey'in Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın bölgede yaptırdığı Kubadabad Sarayı'nda subaşı vazifesiyle görevli olduğu rivayet edilir. Kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla Eşref Bey, bölgedeki diğer uç beyleri gibi Moğol istilası ve sonrasında Selçuklu şehzâdeleri arasında meydana gelen taht kavgaları sırasında bağımsızlığını ilan etmiştir.

221

Kaynaklarda Eşref Bey'le ilgili verilen bilgiler sınırlı olup yerine geçen oğlu Seyfeddin Süleyman Bey zamanında beyliğin daha da güçlendiği anlaşılmaktadır. Süleyman Bey'in adı kaynaklarda ilk defa Nisan 1277'de Moğolları Elbistan'da yenerek Kayseri'ye gelen Memlûk sultanı Baybars'ın beylik menşuru ve sancak gönderdiği Karamanoğlu Mehmed Bey'in müttefiki olarak geçmektedir. Eşrefoğlu Süleyman Bey, 15 Mayıs 1277'de Karamanoğlu Mehmed ve Menteşeoğlu Türkmenleri ile birlikte Konya'nın işgaline katılmıştır.

Beyliğin Kuruluşu ve İlk Yılları

Türkiye Selçuklu şehzâdesi Alâeddin Siyavuş (Cimri) hadisesi ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in ölümü dolayısıyla bölge siyasetinde durgun bir politika izleyen Karamanlılar siyasi ortamın kendi lehlerine gelişmesi üzerine 1282 yılında Konya'ya saldırmışlardı. Aynı dönemde Eşrefoğlu Süleyman Bey de hakimiyet altına almak amacıyla Akşehir'e hücum etti. Bu olay, fiilen Anadolu'da nüfuz sahibi olan İlhanlı idarecilerini oldukça rahatsız etti. Bu nedenle, söz konusu akınları cezalandırmak amacıyla İlhanlı şehzâdesi Kongurtay

Anadolu'ya geldi. Kongurtay Karamanoğlu ve Eşrefoğlu hakimiyet sahasındaki bölgeye girerek çok sayıda Türkmen'i katletti.

Bu arada İlhanlı hükümdarı Argun Han (1284-1291), siyasi mücadeleler sırasında öldürülen Selçuklu sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yerine II. Gıyaseddin Mesud'un tahta çıkışını onaylamıştı. Ancak III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, torunları adına saltanat hakkını aramak üzere Argun Han'a başvurdu. Argun Han, duruma iyice vâkıf olması ve müdahale etmesi için kardeşi Geyhatu'yu Anadolu'ya gönderdi. Anadolu'ya gelen Geyhatu, Kayseri başkent olmak üzere ülkenin doğusunun II. Gıyaseddin Mesud; Konya'nın başkentliğini üstlendiği batısının ise maktul III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in iki şehzâdesi tarafından yönetilmesine karar verdi. Bu şekilde amacına ulaştıktan sonra torunlarının durumunu daha da sağlamlaştırmak isteyen III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, Eşrefoğlu Süleyman Bey'i saltanat naibi, Karamanoğlu Güneri Bey'i ise beylerbeyi vazifesiyle Konya'ya davet etti. Bu davet üzerine Konya'ya gelen Eşrefoğlu Süleyman ve Güneri Bey'ler 15 Mayıs 1285'de törenle şehzâdeleri tahta çıkardılar.

İki Selçuklu şehzâdesinin tahta çıkmasından kısa bir süre sonra, Selçuklu ülkesinde yeniden taht mücadelesi başladı. II. Gıyâseddin Mesud'un veziri Sahip Ata Fahreddin'e bağlı Has Balaban Konya'yı zaptetmek için harekete geçti. Onunla baş edemeyeceğini anlayan Eşrefoğlu Süleyman Bey, Beyşehir yakınlarındaki, beyliğinin de başkenti olacak Gorgorum'a çekilmek zorunda kaldı. Durumu kendi lehine çeviren, Geyhatu'yu da kendi tarafına çeken II. Gıyâseddin Mesud, onunla birlikte Kayseri'den Konya'ya geldi ve 1286 yılının Nisan ayında tek başına Selçuklu tahtının sahibi oldu. Bu arada Kütahya bölgesindeki Germiyanogulları yaşanan bu karışıklıktan faydalanıp Eşrefoğulları'nın merkezi Gorgorum'a kadar uzanan bölgeyi yağmaladılar. Ertesi yıl durumu kontrol altına almak isteyen Sultan II. Gıyâseddin Mesud ve Geyhatu'ya bağlı birlikler Bozkış Bahadır komutasında Germiyanlıları mağlup ettiler. Bu sayede Eşrefoğulları da Germiyanoglu tehlikesini fazla hasar görmeden atlatmış oldu.

1288 yılının başında Selçuklu-Moğol kuvvetleri bu defa Karamanoğulları'nın elindeki Larende üzerine yürüdüler. Bu saldırıyı Güneri Bey'in müttefiki sıfatıyla Eşrefoğlu Süleyman Bey karşıladı. Süleyman Bey, Ilgın'a akın düzenleyerek Balabanoğlu ile öldürdükleri askerlerin başlarını Konya'ya gönderdi. Fakat bir süre sonra durumun kendi aleyhine gelişeceğini anlayınca Konya'ya haber göndererek Sultan II. Mesud'a bağlılığını bildirdi. Bu geliş-

me üzerine Eşrefoğlu Süleyman Bey ve Karamanoğlu Güneri Bey'i Konya'ya çağırarak sultan, elini öptürüp itaatlerini kabul ettikten sonra tekrar memleketlerine dönmelerine izin verdi.

Selçuklu iktidarı ile iyi ilişkiler geliştirdikleri bu sükûnet döneminde Eşrefoğlu Süleyman Bey, beyliğinin merkezini Gorgorum'dan Beyşehir'e taşıdı. Halen İçerişehir adındaki bölümü çevreleyen surların yer aldığı kale kapısı üzerinde bulunan dört satırlık 689/1290 tarihli kitabede, şehrin "emîrû'l-kebîrû'l-mu'azzam" sıfatıyla zikredilen Süleyman Bey tarafından yaptırıldığı, ilk satırdaki ifadeden ise şehrin onun ismine istinaden "Süleymanşehir" adıyla anıldığı görülmektedir.

Bu süreçte Sultan II. Gıyâseddin Mesud, 1289'da Sinop'ta yaşayan kardeşi Rükneddin Geyümers'i Beyşehir'e yollayarak Süleyman Bey'in kızı Gülcemal Hatun'la evlendirmeyi ve böylelikle aralarındaki dostluğu daha da pekiştirmeyi düşünmüştür. Ancak Eşrefoğlu Süleyman Bey'in, Geyümers'i hapsedip, Sultan II. Mesud'a karşı siyasi bir koz olarak kullanmak istemesi iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla neticelenmiş, ordusuyla Beyşehir üzerine yürüyen sultanı araya giren Karamanoğlu Güneri Bey durdurabilmiştir. Güneri Bey bu süreçte Eşrefoğlu Süleyman Bey'e de haber göndererek sultanın kardeşinin tutuklanmasının yanlışlığını bildirip, Geyümers'in serbest kalmasını sağladı.

Anadolu'da siyasi vaziyet, bu şekilde Sultan II. Gıyâseddin Mesud lehine bir gelişme gösterirken, onun en büyük destekçisi konumundaki Geyhatu'nun, vefat haberini aldığı Argun Han'ın yerine tahta çıkmak amacıyla Temmuz 1291'de Tebriz'e gitmesi üzerine, yerini tekrar karışıklığa bıraktı. Bu süreçte yeniden ayaklanan Karamanoğulları eski müttefikleri Eşrefoğulları Beyliği'nin merkezi Beyşehir'e saldırdılar. Süleyman Bey sıkı bir savunma yaparak Karamanoğlu saldırısını geri püskürtmeyi başardı. Beyliklerin birbirleri arasındaki mücadelelerin iyice kızışması nedeniyle ülkedeki kontrolü sağlamakta zorlanan II. Mesud çareyi bir kez daha İlhanlı hükümdarı Geyhatu'ya başvurmakta buldu. Büyük bir orduyla Anadolu'ya gelen Geyhatu bilhassa Karamanoğulları'nın yönetim merkezi Larende ve Ereğli'de korkunç katliamlar yaptı. Daha sonra Eşrefoğulları Beyliği'nin merkezi Beyşehir üzerine yürüyerek bu bölgedeki Türkmenleri büyük işkencelerle katletti.

Ertesi yıl Geyhatu'nun İlhanlı başkenti Tebriz'e dönmesi üzerine siyasi mücadeleler bir kez daha başladı. Karamanoğulları tekrar

Selçuklu başkenti Konya'ya saldırırken, Eşrefoğlu Süleyman Bey de Gavele Kalesi'ne hücum ederek elde ettiği ganimetlerle Beyşehir'e geri döndü. Bu hadiseden sonra şehrin imarı ile ilgilenmeye başlayan Süleyman Bey çok sayıda hayır eseri yaptırdı. Onun bu dönemde İçerişehir kısmında Eşrefoğlu Camii'ni, caminin tam karşısına da otuz bir eyvanlı dükkânın yer aldığı bir bedestan yaptırdığı bilinmektedir. Söz konusu Bedestan'ın güney kısmında yer alan ve Bezzaziye adıyla bilinen üç kapılı altı kubbeli han yakın zamana kadar harap haldeyken 1975'de yapılan restorasyonla yeniden faaliyete açılmıştır. Eşrefoğlu Süleyman Bey bu binaların yanı sıra hanın batısına kadınlara ve erkeklere mahsus bir de hamam yaptırmıştır.

Eşrefoğlu Süleyman Bey'in İçerişehir'de Kûfe tipinde ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak yaptırdığı cami ahşap işçiliği bakımından eşsiz bir eser olup Anadolu'da bir benzeri daha bulunmamaktadır. İki kanatlı yüksek cümle kapısının üstündeki iki satırlık kitabesinden caminin inşaatının 699/1299 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Vakıfnâme özelliği taşıyan bu kitabeye Eşrefoğlu Süleyman Bey'in caminin geliri için, dokumacıların yer aldığı bedestan, caminin ve hanın çevresindeki dükkanlar, hamam ve yirmi farklı dükkanın yanı sıra Efis, Kalu ve Selmen köylerindeki ikişer gözlü değirmenleri vakfetmiştir. Tüm bu emlakın geliri on iki bin dirhem olup, gelirinin beşte biri Süleyman Bey'in mütevellî heyeti olarak tayin edilen iki oğlu Eşref Bey ve Mehmed Bey'e tahsis edilmiştir.

224

Süleyman Bey'in bu şekilde imar faaliyetleri ile meşgul olduğu dönemde İlhanlı tahtında bir hükümdar değişikliği gerçekleşmiş, 1295 yılında vefat eden Geyhatu'nun yerine Gazan Mahmud Han Moğol Devleti'nin başına geçmiştir. Ancak bu taht değişikliğini onaylamayan Moğol kumandanı Tayşioğlu Baltu, başta Karamanoğulları ve Eşrefoğulları olmak üzere bölgedeki Türkmenlerin desteğini alarak isyan etmiştir. Ancak Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovası'nda karşılaştığı İlhanlı ordusuna mağlup olunca çareyi Eşrefoğulları'nın başkenti Beyşehir'e kaçmakta bulmuştur. Ancak, her ne kadar Eşrefoğlu Süleyman Bey başlangıçta Tayşioğlu Baltu'ya yardım etmiş gibi gözükse de, Moğol zulmünden korktuğu için onun Beyşehir'e girmesine mücadele etmemiştir. Böylece hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaşan Baltu, Larende üzerinden Memlûklar'a sığınmaya çalışmış ise de başarılı olamamıştır. Onu yakalamakla görevli olan Süleyman Noyan kısa süre içerisinde bu görevini başarıyla yerine getirmiş, Tebriz'e gönderilen Baltu 1296 yılının Ekim ayında katledilmiştir.

Aynı dönemde Selçuklu tahtında da iktidar mücadelesi yeniden alevlenmiş, azledilen II. Gıyâseddin Mesud'un yerine III. Alâeddin Keykubad hükümdar tayin edilmiştir. Yeni sultan 1298 senesinde, yanında Anadolu'ya Moğollar adına vali tayin edilen Bayancar ve Bokucur da olduğu halde Konya'ya gelerek tahta oturmuştur. Ancak bu defa da Baltu isyanını bastıran Süleymiş Noyan'ın, Anadolu valiliğinin Bayancar'a verilmesine kızarak isyan etmesi yeni bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur. Süleymiş Noyan, Bayancar ile Bokucur'un kuvvetlerini mağlup ederek her ikisini de öldürmüş, bu arada Karamanoğulları, Eşrefoğulları ve diğer Türkmen beylerinin kendisine destek verdiklerini bir mektupla Memlûk sultanı Hüsameddin Laçin'e bildirerek ondan da yardım talep etmiştir. Fakat beklediği yardım henüz gelmeden, 1299 yılının Nisan ayında Erzincan yakınlarındaki Akşehir'de karşılaştığı İlhanlı kuvvetlerine mağlup olmuş ve Mısır'a kaçmıştır. Burada Memlûk hükümdarının yardımıyla 40.000 kişilik bir kuvvet toplayarak tekrar Anadolu'ya dönmüş, fakat bu kez de meşhur İlhanlı komutanı Emir Çoban tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu yenilgi sonrasında Beyşehir üzerinden Kastamonu'ya gitmek istemiş, fakat yolda yakalanınca Tebriz'e gönderilerek Ağustos 1299'da işkence edilip yakılmak suretiyle öldürülmüştür.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde, muhtemelen 1300 yılı civarında Eşrefoğlu Süleyman Bey de tıpkı diğer Türkmen beyleri gibi bağımsızlığını ilan etmiştir. Onun bu dönemde Moğol baskısına rağmen ahde vefa göstererek, kendi adıyla anılan Süleymanşehir/Beyşehir'de 697/1297'de II. Gıyaseddin Mesud, 697/1297 ve 700/1300'de ise III. Alâeddin Keykubad adına gümüş dirhemler kestirdiği bilinmektedir. Eşrefoğlu Süleyman Bey, beyliğinin sınırlarını güneyde Seydişehir ve Bozkır'a, kuzeyde ise Doğanhisar ve Şarkikaraağaç'a kadar genişletmiştir.

Mehmed Bey ve II. Süleyman Bey Devirleri

Süleyman Bey Muharrem 702/Ağustos 1302'de vefat etmiş ve yerine büyük oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Karamanoğulları ile herhangi bir mücadeleye girmeme konusunda oldukça hassas davranan Mehmed Bey, kuzeye doğru bir yayılma politikası izleyip Gelendost ve Yalvaç'ı ele geçirmiştir. Ancak bir süre sonra burada güçlü komşusu Hamidoğlu Feleküddin Dünder Bey ile yaptığı mücadelede başarısız olunca bu iki şehri adı geçen beyliğe terk etmek zorunda kalmıştır.

Bu arada İlhanlı Devleti'nde de taht değişikliği olmuş, vefat eden Gazan Mahmud Han'ın yerine geçen oğlu Olcaytu Muhammed

Hüdâbende (1304-1316) tahta çıkmıştır. Olcaytu Hüdâbende Anadolu'daki başıbozukluğa kesin olarak son vermek için dayısı İrincin Noyan'ı bölgeye göndermiştir. Bu zât Anadolu'daki Moğol istilası devrinin en acımasız isimlerinden birisi olarak kabul edilebilir.

İrincin Noyan, Anadolu'ya gelir gelmez halka büyük zulümler yapmış, bu arada bitmek tükenmek bilmeyen istekleri ile Selçuklu idaresini adeta bunaltmıştır. Öyle ki bu baskılar neticesinde Sultan II. Gıyâseddin Mesud 708/1308'de yılında kahrından ölmüş ve yerine III. Alâeddin Keykubâd yeniden tahta çıkmıştır. Selçuklu merkezinde İlhanlılarla yaşanan bu çekişmeden en fazla Eşrefoğlu Mehmed Bey faydalanmış, Akşehir ve Iğın'ı beyliğinin sınırlarına dahil etmiştir. Onun Akşehir'de kendi adına bir cami yaptırdığı bilinmektedir. Bu şehrin idaresini naibi sıfatıyla Kamerüddin Naib'e bırakan Mehmed Bey daha sonra Beyşehir'e geri dönmüştür.

Anadolu'da Türkmen beyliklerinin kendi başına rahatça hareket ettiklerini gören Olcaytu Hüdâbede bölgede gücünü yakından hissettirmek için İlhanlı beylerbeyi Hüsameddin Çoban'ı üç tümen askerle Anadolu'ya göndermiştir. 714/1314 yılında Anadolu'ya gelen Emir Çoban, Sivas-Erzincan arasındaki Karanbük'e gelince bölgedeki Türkmen beylerini kendisine itaat bildirmek üzere huzuruna çağırmıştır. Moğol baskısından çekinen Türkmen beyleri huzura giderek itaat arz etmişlerdir. Bu beylerden birisi olan Eşrefoğlu Mehmed Bey de kıymetli hediyelerle Emir Çoban'ın huzuruna çıkmış ve itaatini bildirmiştir. Emir Çoban, bu hareketinin karşılığı olarak Mehmed Bey'i iltifatlarla karşılayıp hil'at giydirmek suretiyle taltif etmiş, ardından Beyşehir'e dönmesine izin vermiştir.

Eşrefoğlu Mehmed Bey'in iktidarı döneminde Eşrefoğlu Beyliği toprakları alimler ve sufiler tarafından sıkça ziyaret edilen bir bölge konumundadır. Mesela, Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelen Seyyid Harun bu dönemde Beyşehir yakınlarındaki antik Vervelid şehrinin harabelerinin bulunduğu bölgede ileride kendi adıyla anılacak olan Seydişehir'i inşa etmiştir. Mehmed Bey, müridlerinin çokluğu nedeniyle başlangıçta mesafeli durmayı tercih ettiği bu Horasan ereni ile yakın dostluk kurmuş, onun yaptırdığı zaviyeye bazı vakıflar tayin etmiştir. Seyyid Harun'un kurduğu bu şehir Eşrefoğlu Beyliği'nin en önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Aynı dönemde bilhassa Batı Anadolu ve İç Anadolu'daki bazı beylikler bünyesinde nüfuz sahibi olmak isteyen Mevlevîlerin Eşrefoğlu topraklarında da faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bu noktada bilhassa Mevlânâ Celâleddin

Rûmî'nin torunu Ulu Arif Çelebi'nin faaliyetlerini zikretmek yerinde olacaktır. Germiyanogulları, Aydınogulları, Menteşeoğulları gibi beyliklerde Mevlevîliğin nüfuzunu artırmak isteyen Eşrefoğlu topraklarını da sıkça ziyaret ediyordu. Mevlevîliğe karşı muhabbeti bilinen Mehmed Bey bu ziyaretler sırasında Ulu Arif Çelebi'ye büyük iltifat gösteriyor, Beyşehir ve Akşehir'de kendisini misafir ediyordu. Rivayete göre bu misafirliklerinden birisi sırasında oğlu Süleyman Bey'i Ulu Arif Çelebi'ye mürid yapmış, bu arada oğlunun gelecekteki akıbeti hakkında da bir soru sormuştu. Bu soruya cevâben Arif Çelebi'nin: *"Sizden sonra bu vilayet bu çocuğun elinde harab olacak, onu bu göle atıp öldürecekler"* demesi üzerine Mehmed Bey ağlamıştı.

Diğer Türkmen beyleri ile birlikte Mehmed Bey'in Emir Çoban'a itaat arz etmeleri İlhanlı yönetimi ile beyliklerin arasında kısmi de olsa bir sükûnetin oluşmasını sağlamıştı. Ancak Olcaytu Hüdâbende'nin 716/1316'da Tebriz'de öldürülüp yerine İlhanlı tahtına Ebû Said Bahadır Han'ın geçmesiyle birlikte bu ilişkiler yeni bir seyir takip etmeye başladı. Olcaytu Hüdâbende devrinde daha sakin bir politika takip eden Emir Çoban, Ebû Said Han'ın genç ve tecrübesiz oluşundan istifade ederek ülkenin idaresini eline aldıktan sonra, 718/1318 yılında oğlu Timurtaş/Demirtaş Noyan'ı Anadolu'ya genel vali tayin etti. Ancak bu yeni atama Eşrefoğlu Mehmed Bey başta olmak üzere diğer Türkmen beyleri tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu Türkmen beyleri Timurtaş Noyan'ın valiliğini tanımadıkları gibi yeniden bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Böylelikle kendi başına buyruk hareket etmeye başlayan Eşrefoğlu Mehmed Bey, beyliğinin sınırlarını genişletme politikası benimsedi. Eşrefoğlu emirlerinden Ziyâeddin, Mehmed Bey adına kuzeye, Afyonkarahisar'a doğru akınlar yapıp Sultandağı, Çay, İshaklı ve Bolvadin'i ele geçirdi. Emir Ziyâeddin hakimiyetine aldığı bu bölgelerde imar faaliyetlerine girişti ve Bolvadin'de sonraki dönemde Çarşı Camii adıyla bilinen büyükçe bir cami yaptırdı. Bu şekilde hayatının sonlarına doğru sınırlarını Anadolu'nun içlerine doğru genişleten Eşrefoğlu Mehmed Bey'in bu fetihlerden kısa bir süre sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bolvadin Camii'nin 720/1320 tarihli kitabesinde *emîrül-azam* unvanı ve *Mübarizüddin* lakabıyla zikredilen Mehmed Bey'in vefatından sonra yerine oğlu II. Süleyman Bey geçmiştir.

Eşrefoğlu Süleyman Bey, pek de uzun ömürlü bir beylik olmayan Eşrefoğulları'nın son hükümdarıdır. Onun devri Anadolu'daki Moğollarla mücadele içerisinde geçmiştir. II. Süleyman Bey'in başa

geçtiği dönemde, etrafındaki din âlimlerinin de telkiniyle kendisini *Mehdi-i ahir zaman* ilan eden Timurtaş Noyan Anadolu'daki baskısını her geçen gün daha da artırmıştır. Bu baskılar karşısında çaresiz kalan Süleyman Bey ve diğer Türkmen Beyleri Timurtaş Noyan'ı babası Emir Çoban ve Ebû Said Bahadır Han'a şikayet etmişlerdir. Gerçekten de Timurtaş Noyan Anadolu'da bağımsız bir bey gibi hareket etmeye başlamış, kendi adına hutbe okutup sikke bastırmış bu arada Memlûk sultanı Melik Nâsır ile ittifak yapmıştır. İlhanlı Devleti aleyhine yapılan bu ittifaka oldukça sinirlenen Ebu Said Bahadır Han, Emir Çoban'a oğlunu cezalandırması emrini vermiş, Timurtaş Noyan babası ile mücadele edemeyeceğini anlayınca derhal huzuruna giderek af dilemiş ve onun tavsiyesi doğrultusunda Tebriz'e gidip Ebu Said Bahadır Han'a bağlılığını bildirmiştir.

Ebu Said Bahadır Han, Emir Çoban'ın da telkinleriyle Timurtaş Noyan'ı 1324 yılında yeniden Anadolu valisi tayin etmiştir. İkinci defa görevlendirilmesi Timurtaş Noyan için kendisini İlhanlı yönetimine şikayet eden Anadolu'daki Türkmen beylerinden intikam alma fırsatı doğurmuştur. O, kendisinin valiliğine itiraz ederek İlhanlılar'a itaat etmeyi bırakan Anadolu beylerinin üzerine yürümüştür. Timurtaş Noyan ilk olarak Karamanoğulları Beyliği'ne saldırmış, fakat sarp dağlara çekildikleri için onlara müdahale edemeyince yönünü Eşrefoğlu II. Süleyman Bey'e çevirmiştir. Büyük bir orduyla Eşrefoğulları Beyliği'nin merkezi Beyşehir'i ele geçiren Timurtaş Noyan, 9 Ekim 1326 yılında esir aldığı II. Süleyman Bey'i burnunu, kulaklarını ve husyelerini kestirdikten sonra göle atmak suretiyle boğdurmıştır. Bu dramatik hadise bazı araştırmacılar tarafından Ulu Arif Çelebi'nin kerameti olarak kabul edilmiştir.

II. Süleyman Bey'in ölümünden sonra Eşrefoğulları Beyliği bir daha kendisini toparlayamamış, Timurtaş Noyan'ın bir süre sonra Mısır'a firarı akabinde sahipsiz kalan Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir, 1328 yılında Hamidoğlu Hızır Bey tarafından zaptedilmiştir. Beyliğin geri kalan toprakları ise Sahip Ata Oğulları ve Karamanoğulları arasında paylaşılmıştır.

Dönemin kaynaklarından el-Ömerî'nin kaydına göre, Eşrefoğulları Beyliği yetmiş bin kişilik süvari ordusunun yanı sıra altmış beş şehir ve yüz elli köye sahip bir Türkmen beyliği durumundaydı. Yukarıda da belirtildiği üzere Eşrefoğlu Mehmed Bey ve diğer Eşrefoğlu hükümdarları âlimler şairler ve sufileri himaye etmişler, pek çok imar faaliyetinde bulunmuşlardı. Irak'ın Tüster bölgesinden Eşrefoğlu top-

raklarına gelen Şemseddin Mehmed Tusterî, 710/1310 yılında Mehmed Bey'e ithafen *Füsûlü'l-Eşrefiyye* adlı bir felsefe eseri kaleme almıştı. Yine Mehmed Bey devrine isabet eden 720/1320 yılında Beyşehir Gölü'ndeki Mada Adası'nda Konyalı Kemâleddin tarafından *Takarırû'l-Münâsib* adlı bir münşeat mecmuası yazılmıştır. Eşrefoğlu Mehmed Bey, devrinin büyük âlimlerinden Cemâleddin Mevlânâ Ahmed'i, şairlerden Tırazî'yi ve sufilerden de Seyyid Harun'u himaye etmiştir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2006.

Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçuknâme)*, neşr.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.

İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umuril-Alâiyye*, I-II, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, neşr.: Franz Taeschner, Leipzig 1929.

İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi, El Melikü'l-Zahir Hakkındaki Tarihî II. Cildi*, çev.: Şerefeddin Yalıtaya, İstanbul 1941.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Araştırma Eserleri

Akyurt, Yusuf, "Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnogrfya Dergisi*, sayı: 4 (1940), ss.113-115.

Âli, "Eşrefoğulları Hakkında Birkaç Söz", *TOEM*, sayı 25-30 (1330/1914), s. 255.

—————, "Teke Emareti", *TTEM*, sayı: 79 (1340/1924), s. 79.

Artuk, İbrahim-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, I, İstanbul 1974.

Atsız, H. Nihal, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul 1961.

Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul 1979.

Christoph, Johann, *Münzen der Seltschuken Anatoliens*, Bremen 1990.

Flemming, Barbara, *Landschaftsgeschichte van Pamphylien, Pisidien und Lykien in Spaetmittelalter*, Wiesbaden 1964.

Gönçer, Süleyman, *Afyon İli Tarihi*, İzmir 1971.

Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927.

-----, "Anadolu'da İslami Kitabeler", *TOEM*, V/27, s. 139-141.

Kafesoğlu, İbrahim, "Keykubad III", *İA*, VI, s. 662.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, neşr.: Ahmet Savran, Erzurum 1991.

-----, *Akşehir Tarihi*, İstanbul 1945.

Mehmed Arif, "Anadolu Tarihinden Hamidoğulları", *TOEM*, III/15 (1328/1912), ss. 944-945.

Oral, Mehmet Zeki, "Kubadabad Yolunda", *Anıt Dergisi*, sayı: 26, (1949), s. 11.

-----, "Anadolu'da Sanat Değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 5 (1962), s. 58.

-----, "Eşrefoğlu'na ait bir Kandil", *Belleten*, XXIII/89 (1959), ss. 113-118.

Öney, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara 1989.

Önge, Yılmaz, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 7 (1968), ss. 139-144.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, terc.: Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 1970), s. 61-63.

Şahin, Haşim, "Seyyid Hârun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 58-60.

-----, *Orta Zamanın Türkleri*, İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2011.

Tekin, Ömer-Recep Bilginer, *Beyşehir ve Eşrefoğulları*, Eskişehir 1945.

Tekindağ, Şehabettin, *Karaman Beyliği*, İstanbul 1947.

-----, "Karamanlılar", *İA*, s. 320.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.

-----, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: TTK Yayınları, 1958.

-----, *Tarihi Takvimler*, Ankara 1984.

Uzluk, Feridun Nafiz, 13-15. Asırda Cenubi Anadolu Tarihine Ait Tetkik, İstanbul 1947.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, II, İstanbul 1929.

-----, "Anadolu Tarihinde Üç Mühim Sima", *TTEM*, I/5 (1931), ss. 66-67.

-----, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI/124 (1967), ss. 602-603.

-----, *Anadolu Beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1984.

Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyanogulları Tarihi*, Ankara 1974.

Yavuz, Memduh, *Eşrefoğulları Tarihi*, Konya 1934.

HAMİD OĞULLARI BEYLİĞİ

Sait Kofoglu

231

Beyliğe adını veren Hamid Bey, Şam ümerasından olup Mısır-Suriye hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in Moğollarla mücadele etmek yerine Türkiye Selçukluları'na karşı mücadele etmesine kızarak Kuzey Suriye'yi terk etmiş ve mensubu olduğu Oğuzlar'ın Salur boyundan Yomut Türkmenleri ile birlikte Anadolu'ya geçerek Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girmiştir. Usta bir silahşör olan Hamid Bey uzun süre sultanın evlat ve kölelerine silah talimi yaptırmış, I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 638/1240'de Isparta ve Burdur havalisine vali ve kumandan olarak tayin edilmişti. Hamid Bey, aynı yıl Uluborlu'yu malikâne olarak temlik etmiştir. Hamid Bey, ilk defa 1291 yılında Moğol zulmüne karşı uçlarda başlayan Türkmen ayaklanmaları sırasında merkezi yönetime isyan ederek Isparta merkezli bağımsız bir beylik kurmaya çalışmıştı.

Hamidoğuları Beyliği'nin Kuruluşu

Fakat dönemin Selçuklu Sultanı II. Mesud, Türkmen beylerinin ayaklanmasını bastıramayınca İlhanlı hükümdarı Geyhatu'dan yardım istedi. Geyhatu sekiz yıl kaldığı Anadolu'ya büyük bir orduyla gelerek önce Karaman topraklarında sonra Eşrefoğulları'nın merkezi Beyşehir ve Seydişehir'de daha sonra da Eğirdir, Isparta ve Burdur'da büyük tahribat ve kıyımlar yaptırmıştır. Hamid Bey, bu sırada Davras dağlarına çekilerek bu kıyımdan kurtulmaya çalışmıştı. Bundan sonra 1296'da yeni İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han, Sultan II. Mesud'u azledince çıkan kargaşadan faydalanan Hamid Bey, 1297'de müstahkem bir kaleye sahip olan Uluborlu'yu

hükümet merkezi yaparak Isparta, Burdur, Eğirdir, Gönen, Barla ve Keçiborlu havalisinde Hamidoğulları Beyliği'ni kurarak bağımsızlığını ilan etti. Beyliğin adı Oğuz geleneklerine uygun olarak Hamid Bey'den dolayı kaynaklarda Hamidoğulları, Hamidlular veya Benu Hamid olarak geçmektedir.

Beyliğin sınırlarını Yalvaç, Avşar, Sütçüler, İncirli, Şarkikaraağaç ve Ağlasun'u ele geçirerek genişleten Hamid Bey, ailenin en büyüğü olarak ve Oğuz geleneklerine uygun şekilde Uluborlu'da "Ulu Bey" sıfatıyla hüküm sürdü. Hamid Bey'in 702 (1302-1303) yılında hayatta olup Uluborlu'da yaşadığı, Senirkent'te kurulmuş olan Koyungözü Baba Zaviyesi'ne ait 702 tarihli bir vakfiyeden de anlaşılmaktadır. Bu vakfiyede kendisinden "Sultanü'l-â'zam ve padişahü'l-muazzam" şeklinde Selçuklu sultanlarının unvanlarıyla bahsedildiği görülmektedir. Anadolu'da Moğol hâkimiyeti ve korkusuna rağmen Hamid Bey, bağımsızlığını ilan etmişse de 699/1299 tarihinde hükümet merkezi Bergulu (Uluborlu), Eğirdir ve Burdur'da Gazan Mahmud adına sikkeler kestirmek zorunda kalmıştır. Ancak aynı tarihte ve merkezlerde diğer Türkmen beylerinin cesaret edemediği bir davranışla III. Alâeddin Keykubad adına da sikkeler kestirerek Moğolları değil Selçukluları metbu tanıdığını göstermiştir. Sikkelerin en önemli özelliği ise o zamana kadar İslâmî sikkelerde görülmeyen "humiyet anî'l-afat" (Allah afattan korusun) ifadesinin bulunmasıdır. Bu ifade Anadolu'da zulüm yapan Moğollar için kullanılmıştır. Ayrıca Hamid Bey, 700/1300 tarihinde bu defa Hemedan'da sürgünde iken Selçuklu tahtına oturacağını öğrenen II. Gıyaseddin Mesud adına da yine Uluborlu'da sikkeler kestirmiştir.

Hamid Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına oğlu İlyas Bey'in geçtiği ve Uluborlu'da hüküm sürdüğü aynı dönemde Keçiborlu'da yaşayan ilim ve tarikat erbabı olan Şeyh Şikem'e bağışladığı önemli miktarda arazi, bağ ve bahçelerle ilgili olarak düzenlenen Şeyh Şikem Vakfiyesi'den anlaşılmaktadır.

Feleküddin Dündar Bey Dönemi

İlyas Bey'in kısa süren iktidarının ardından, dedesi Hamid Bey'in sağlığında Eğirdir-Burdur hattında hüküm süren Feleküddin Dündar Bey beyliğin başına geçmiştir. Bu durum, Dündar Bey'in, Burdur emiri iken şehre hakim olan ve günümüzde Pazar Mahallesi adıyla anılan mevkide yaptırmış olduğu Ulu Cami'nin 700/1300 tarihli kitabesinde de açıkça görülmektedir. Burdur Müzesi'nin bahçesindeki bu kitabede Dündar Bey'in Selçuklular'da orduların başkumandan-

larına verilen “melikü'l-ümera” unvanını kullandığı görülmektedir. Eğirdir’de II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in 635/1237’de han olarak yaptırdığı binayı tamir ettiren Dünder Bey, bu yapıyı 701/1301 yılında medreseye çevirerek halkın hizmetine açmıştır. Medresenin tamir kitabesinde de yine Dünder Bey’in “melikü'l-ümera” unvanını kullandığı, bunun yanı sıra Selçuklularda vilayetlerde asayiş ve emniyeti sağlayan kumandanlara verilen “İsfehsalâr” unvanını da taşıdığı görülmektedir. Dünder Bey, beyliğin idaresini ele alınca hükümet merkezini Konya ile Antalya arasındaki ticarî ve askerî yolları denetleyebilmek için Eğirdir’e taşınmış ve şehre kendi adına nispetle Felekabad adını vermiştir. Dünder Bey, bu işlemi muhtemelen 707/1307 tarihinde veya biraz öncesinde yapmıştır. Çünkü bu tarihe kadar kestirilen sikkelerde şehrin adı Eğirdir iken 707/1307’den itibaren Dünder Bey tarafından İlhanlı hükümdarı Olcayto Muhammed Hudabende adına kestirilen sikkelerde ilk defa Felekabad adı görülmektedir. Dönemin kaynaklarında Konya ile Antalya arasında Hamidoğlu Türkmenleri’nin yaşadığı ve bunların melikleri tarafından inşa edilen şehrin de “Felekeddin” veya “Felekbar” diye anıldığı kaydedilmiştir.

Bu dönemde, ömrünün son yıllarını yoksul bir hayat sürerek geçiren II. Gıyaseddin Mesud’un, borçları ve Moğolların talepleri sebebiyle derin bir üzüntüye kapılıp 708/1308’de kendini zehirlediği rivayet edilir. Selçuklu sultanının ölümüyle birlikte Türkiye Selçuklu Devleti sona ermiş; Moğol denetiminden çıkan uçlardaki Türkmen beyleri daha bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. İrincin Noyan’ın Anadolu’da kötü idaresine karşı başlayan huzursuzluklardan faydalanan Dünder Bey, beyliğinin sınırlarını bir taraftan Denizli ve Germiyan topraklarına diğer taraftan da Antalya’ya doğru genişletmeye başladı. Kısa sürede Asikaraağaç, İrle (Yeşilova) ve Tefenni’yi ele geçirdi. Dünder Bey, bu küçük fetihlerle İlhanlılar’ın dikkatini çekmemek ve halen onlara metbu olduğunu göstermek amacıyla 707’de olduğu gibi 709/1309-1310’da Budist iken İslamiyeti kabul eden Olcaytu Muhammed Hüdbende adına Felekabad, Bergulu (Uluborlu) ve Burdur’da sikkeler kestirmişti. 1312’de Gölhisar ve Korkuteli’ni zabteden Dünder Bey, Antalya kapılarına dayandı. Ancak Olcaytu Muhammed’in üç tümen askerle Anadolu’ya gönderdiği Emir Çoban 714/1314’de Erzincan ve Sivas arasındaki Karanbük mevkiinde ordugâhını kurunca, onun gazabından korkan diğer Türkmen beyleri gibi Felekeddin Dünder Bey de İlhanlı Devleti’ne bağlılığını arz etmek üzere Felekabad ve Gölhisar’ında 714/1314’de Olcaytu Muhammed adına kestirdiği sikkelerle Emir

Çoban'ın huzuruna gelmiştir. Burada diğer Türkmen beyleri gibi Emir Çoban'dan iltifat gören Dünder Bey hil'at giydirildikten sonra Eğirdir'e geri gönderilmiştir.

Emir Çoban Anadolu'dan İlhanlı merkezine döndükten kısa süre sonra Olcaytu Muhammed, Ramazan 716 / Aralık 1316' da zehirlenerek öldürülmüş ve yerine on iki yaşındaki oğlu Ebu Said Bahadır tahta oturmuştur. Bu genç hükümdar adına idareyi ele alan Emir Çoban, 717/1317-18 yılında Anadolu'da zulüm yapan İrincin Noyan'ı Diyarbakır valiliğine kaydırıp, kendi oğlu Demirtaş'ı Anadolu genel valisi yapmıştır.

İlhanlı taht merkezindeki bu değişiklikler sırasında yaşanan karışıklıklardan istifade eden Dünder Bey, Antalya'yı zabtetmek üzere harekete geçmişti. Bölgeye adını veren Teke Türkmenleri'nin reisi olan Antalya hâkimi bazı mahalleri görmek için Antalya'nın sağlam surlarından dışarı çıkınca bu fırsatı kollayan Dünder Bey'in kardeşi Yunus Bey'in idaresindeki Hamidoğlu kuvvetleri tarafından esir edilmiştir. Muhtemelen 716/1316 ve 717/1317 tarihleri arasındaki bu olaydan sonra Antalya ele geçirilmiş ve idaresi Dünder Bey tarafından Türk devlet geleneğine uygun olarak kardeşi Yunus Bey'e verilmiştir. Antalya'nın alınmasından sonra daha da güçlenen Dünder Bey'in bir diğer kardeşi Ferhad Bey de Uluborlu'da hüküm sürüyordu. Efendi Sultan olarak da anılan Ferhad Bey'in türbesi Uluborlu Kalesi'ne yakın bir mevkidedir. Dünder Bey, 718/1318'den itibaren İlhanlı otoritesine başkaldırmış ve bağımsızlığını ilan ederek bu tarihte hükümet merkezi Felekabad'da Ebu Said'in adını koymadığı, ancak kendi adını da koyamadığı sikkeler kestirmiştir. Tedbir olarak idaresi altındaki Gölhisar'nda 719/1319'da kestirdiği sikkelerde ise Ebu Said'in adı görülmektedir.

Dünder Bey, kazandığı bu başarıdan sonra "sultan" unvanını kullanmaya başlamış hatta komşuları Saruhan, Aydın ve Menteşe beyleri kendisini metbu tanıyıp saltanatını kabullenmişlerdi. Hatta Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi dahi kendisiyle mücadele halindeki Germiyanlılar'dan çekinerek, bir süreliğine de olsa Batı Anadolu'daki Türkmen beyleri arasında kudretli bir mevkiye sahip olan Felekeddin Dünder Bey'in himayesine girerek ona vergi vermiş ve kendisini metbu tanıyordu. Bu dönemde Dünder Bey'in 9 şehir ve 15 kalesi; ayrıca 15 bin atlı ve bir o kadar da piyade asker gücüne sahip olduğu belirtilmektedir. Bu arada Emir Çoban'ın Anadolu'ya gelerek Karanbük'de ordugâhını kurduğunda huzuruna gelip itaat-

lerini bildirmeyen Karamanoğulları Konya'yı ele geçirmişlerdi. Emir Çoban'ın oğlu ve yeni Anadolu genel valisi Demirtaş, Karamanlılar'ı cezalandırmak üzere harekete geçmiş ve 720/1320'de Konya şehrini ve civarını geri almıştır. Bu başarısından sonra İlhanlı merkezine karşı daha bağımsız hareket etmeye başlayınca gelişmeden endişe duyan Dünder Bey, 721/1321'de hem Felekabad'da hem de Karaağaç'da Ebu Said'e bağlılık anlamında adına sikkeler kestirmiştir.

Öte yandan Demirtaş, Anadolu'da nizam ve asayiş sağlayarak İslami esaslara göre bir idare kurunca çevresinde toplanan ilim ve din adamlarının yarattığı müspet durumdan istifade ederek 722/1322'de adına sikke kestirip, hutbe okutarak bağımsızlığını ve hükümdarlığını ilan etmişti. Hatta daha da ileri giderek Sadreddin Konevî gibi din adamlarının teşvikiyle kendisinin "Mehdi-i ahir zaman" olduğunu iddia etmişti. Uçlarda bağımsızlıklarını korumak isteyen Türkmen beylikleri aynı düşüncede olmadıkları için Demirbaş'ı önce babası Emir Çoban'a, netice alamayınca da Ebu Said Han'a şikâyet etmişlerdi. Demirtaş'ın Mısır'daki Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'la ittifak arayışına girmesi Ebu Said Han'ı kızdırmış, oğlunu cezalandırmak isteyen Emir Çoban'ın kuvvetli bir orduyla Anadolu'ya gitmesine müsaade etmiştir. Babası ile karşı karşıya gelmeye cesaret edemeyen Demirtaş, yaya olarak Emir Çoban'ı karşılamış ve birlikte Tebriz'e giderek Ebu Said Han'dan af dilemiş, ardından daha güçlü bir vaziyette tekrar Anadolu'ya dönmüştür. Demirtaş, Anadolu'da İlhanlı hakimiyetini tekrar kabul ettirmek ve kendisini şikâyet eden Türkmen beylerinden intikam almak için harekete geçti. Larende dışında Karamanoğulları'ndan her tarafı almış ancak sarp ve sağlam kalelerde yaşadıkları için onlara daha fazla bir şey yapamayacağını anlayarak Eşrefoğulları üzerine yürümüştü. Kısa sürede Beyşehir'i ele geçiren Demirtaş, Eşrefoğlu II. Süleyman Bey'e çok zalimce davranmış, burnunu, kulaklarını ve husyelerini kestirip, gözlerini oyduktan sonra 9 Ekim 1326'da Beyşehir Gölü'ne atarak öldürmüştür. Demirtaş daha sonra Türkmen beylerinin en kuvvetlisi olan Feleküddin Dünder Bey'in üzerine yürüyerek merkezi Felekabad'ı kuşatmıştı. Demirtaş'ın şiddetli hücumlarına fazla mukavemet edemeyeceğini anlayan Dünder Bey, Felekabad'ı terk ederek ölen kardeşi Yunus Bey'in oğlu Mahmud'un idaresindeki Antalya'ya sığınmıştır. Ancak Dünder Bey'i takip eden Demirtaş, Antalya'yı kuşatınca onun gazabından korkan Mahmud Bey, amcasına ihanet ederek onu Demirtaş'a teslim etmiştir. Demirtaş, teslim aldığı Dünder Bey'i 1326 yılı sonuna doğru katletmiştir.

Anadolu'daki diğer bazı Türkmen beylerinin topraklarını da idaresi altına alan Demirtaş, Alaşehir'de iken 15 Şevval 727 / 3 Eylül 1327'de kardeşi Dimaşk Hoca'nın Ebu Said Han'ın emriyle idam edildiğini öğrenmişti. Sivas'a dönen Demirtaş, bu defa da babası Emir Çoban'ın yine Ebu Said'in baskısıyla Herat meliki Gıyasedin tarafından Zilhicce 727 / Kasım 1327'de yay kırıyla boğularak öldürüldüğü haberini aldı. Bu gelişmeler üzerine Demirtaş, Memluklu sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'e haber göndererek itaatine girmek istediğini ve müsaade ederse Mısır'a gelmek istediğini bildirdi. El-Melikü'n-Nâsır'dan müsaade gelince evlad ve ailesini Larend'e bırakan Demirtaş, kayınbiraderi Ahi Osman, amcasının oğlu Şahan Şah ve Antalya hâkimi Mahmud Bey ve 600 atlı kuvvetiyle 21 Ocak 1328'de Mısır'a giderek düzenlenen bir törenle Mısır ümerası arasına kabul edildi.

Hızır Bey Dönemi

Demirtaş'ın, Mısır'a gitmesinden sonra ortaya çıkan Bedreddin Hızır Bey, Hamidoğulları Beyliği'ni toparlamaya çalıştı. Söz konusu Hızır Bey, kaynaklarda zannedildiği gibi Feleküddin Dünder Bey'in veya Antalya hâkimi Yunus Bey'in oğlu değildir. Bizzat kendisinin ricası üzerine Muslihuddin Mustafa b. Muhammed'in kaleme aldığı Mülk, Yâsin ve İhlâs suresi tefsirlerinin girişlerinde verilen bilgilere göre Hızır Bey, Mısır'a babası Dünder Bey'in karını dava etmek üzere giden ve el-Melikü'n-Nâsır'ın iradesiyle Demirtaş'la yüzleşen Necmüddin İshak Bey'in oğlu, Dünder Bey'in de torunu olup adaletli, dindar ve fazilet sahibi bir insandır.

Hızır Bey, kısa süren idaresi sırasında Demirtaş tarafından ortadan kaldırılan Eşrefoğulları Beyliği'ne ait Beyşehir, Seydişehir, Akşehir ve Doğanhisar'ı Hamidoğulları sınırlarına dâhil etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde Eğirdir'de halen ayakta duran ve Dünder Bey Medresesi'ne bitişik olan kendi adına nispetle Hızır Bey Camii'ni inşa ettirmiş, minaresini de özellikle cami ile medreseyi birbirine bağlayan kemerli duvarın üzerine yaptırmıştır. Öte yandan Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır, babası Dünder Bey'in kanını dava eden Necmüddin İshak Bey'i haklı bulmuş ve onu Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey'e yazdığı bir mektupla Anadolu'ya geri gönderirken Demirtaş'ı da Ağustos 1328'de öldürtmüştür. Necmüddin İshak Bey aynı yıl içinde Eğirdir'e gelerek Hamidoğulları Beyliği'nin idaresini kendisine vekâleten elinde bulunduran oğlu Hızır Bey'den devralmıştır. Meşhur seyyah İbn Battûta, 733/1333 yı-

linda Anadolu'ya ilk ayak bastığı Alaiye (Alanya)'den başlayarak sırasıyla Antalya, Burdur ve Isparta'yı ziyaret ettikten sonra Eğirdir'e gittiğini, burada Ulu Camii (Hızır Bey Camii)'nin karşısındaki Dünder Bey Medresesi'nde Eğirdir sultanı Necmüddin İshak tarafından Ramazan ayı boyunca misafir edildiğini kaydetmiştir. İbn Battûta da babası Dünder Bey'in sağlığında Mısır'da yaşayan ve hacca gitmiş olan Necmüddin İshak Bey'in her gün ikindi namazında Ulu Camii'ye gelip namazı kıldıktan sonra sırtını kible yönündeki duvara dayayıp, yüksekçe ahşap bir kürsüde oturan hafızların okuduğu Fetih, Mülk ve Amme surelerini dinlediğini çok temiz, dindar, çok cömert ve hayırsever bir hükümdar olduğunu belirtmektedir.

İbn Battûta, Eğirdir ziyaretinden sonra Mübarizüddin İshak Bey'in kardeşi Mehmed Çelebi'nin hüküm sürdüğü Gölhisar'a gittiğini bildirmektedir. Dört bir tarafı su ve sazlıklarla çevrili bu küçük belde-nin bir kale görüntüsünde olduğunu bildiren İbn Battûta, ahilerden birinin zaviyesine misafir olduğunu Mehmed Çelebi'nin de kendilerine iltifat ve ikramda bulunduğunu daha sonra binek atları ve Ladik (Denizli)'e selamete ulaşabilmeleri için yanlarına atlı kuvvetler verdiğini Karaağaç (Acıpayam) yolu ile ayrıldıklarını belirtmiştir.

237

İshak Bey'in de babası Dünder Bey gibi "sultan" unvanını kullandığını kendisinin Ulu Bey sıfatıyla Eğirdir'de hüküm sürerken oğlu Hızır Bey'inde Uluborlu'da hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Mübarizüddin İshak Bey'in sağlığında yaptığı vasiyeti üzerine 736/1335-36 yılında Eğirdir'in girişinde Yazla mevkiinde "hankah" adı verilen tek kubbeli, ortası havuzlu büyük bir yapı inşa edildiği belirtilmektedir. Günümüzde izi kalmayan bu binanın yerine askeri kışla ve eğitim tesisleri yapılan hankahın 736/1335-36 tarihli kitabesi bize İshak Bey'in 1335 yılından evvel öldüğünü göstermektedir. Mübarizüddin İshak Bey'in Hızır Bey'den başka yine Eğirdir'in Yazla mevkiinde yapılan kazı çalışmalarında bulunan mezar taşlarından anlaşıldığı üzere Zekeriyya adlı bir oğlu ve Havva Hatun adında bir kızı daha olduğu görülmektedir.

Bazı araştırmalarda İshak Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına Hızır Bey'in değil de Gölhisar beyi olan kardeşi Mehmed Çelebi'nin oğlu Muzaferreddin Mustafa Bey'in geçtiği iddia edilmektedir. Ancak Muzaferüddin Mustafa'nın 745/1344-1345'de Burdur'da yaptırdığı kendi adıyla anılan Muzaferiye Medresesi'nin kitabesinde yer alan bir ifadede, onun sadece Burdur şehrinin emiri olarak hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde İshak Bey'in oğlu Hızır

Bey halen sağ olup Uluborlu'da hüküm sürmekteydi. Dolayısıyla Hızır Bey ikinci defa "ulu bey" sıfatıyla Eğirdir'de idareyi eline alırken, amcası Mehmed Çelebi'nin oğlu Muzaferüddin Mustafa da eski Türk devlet töresine uygun olarak Burdur yöresinde hüküm sürmüştür.

Hızır Bey bu dönemde de yine imar işleriyle meşgul olmuş ve Isparta'da günümüzde Hızır Bey veya Keçeci Mahallesi olarak anılan mevkide kendi adını verdiği bir caminin yanı sıra yine kendi adıyla anılan hamam ve medrese inşa ettirmiştir. Hızır Bey Camii halen ayakta olup, medrese harap, hamam ise tamamen yok olmuştur. Hızır Bey bundan sonra ömrünün geri kalanını ilmî ve dinî faaliyetlerle geçirmiş, beyliğin idaresine ise Eğirdir'in Yazla mevkiinde Eğirdir Kalesi'nin muhafızı olduğu rivayet edilen Baba Sultan'a ait türbenin 759/1358-59 tarihli kitabesine göre amcazadesi Muzaferüddin Mustafa Bey'in oğlu Hüsameddin İlyas'a bırakmıştır. Hızır Bey daha sonra Eğirdir'li Şeyh Mehmed Çelebi'nin verdiği bilgiye göre 756/1364-65'de Hac amacıyla Hicaz'a gittiğinde Semerkand'ın Berda kasabasından Şeyhül-İslam el-Berdaî hazretleriyle karşılaşmış ve onu Eğirdir'e davet etmiştir. Şeyh Berdaî hacdan Semerkand'a döndükten sonra on altı oğlunu, bir kızını ve otuz dervişini alarak Eğirdir'e gelmiş ve kendisine Yazla'da bir mekân tahsis edilmiştir. Hızır Bey, hacca gittiğinde kendisine vekâlet eden oğlu İbrahim Bey ise Uluborlu'da hüküm sürmüştür. Germiyanogulları'ndan aldığı, bugün Afyon'a bağlı olan Şuhut'ta yaptırdığı Kubbeli Mescid'in 770/1368-1369 tarihli kitabesinden de anlaşılacağı üzere, Hızır Bey hac dönüşü bu mescidin yapımından bir süre önce vefat etmiştir.

Hüsameddin İlyas Bey

Baba Sultan Türbesi'nin 1359 tarihli kitabesinde lakabının "Hüsameddin" olduğunu öğrendiğimiz İlyas Bey'in babasının ise Kalkaşandî'nin eserinde verdiği bilgiye istinaden Hamidoğulları'ndan Mustafa Bey olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Antalya'nın Kıbrıs kralı I. Pierre de Lusignan tarafından işgaline karşı seferberlik başlatan Memluk Sultanı II. Şaban'ın Şevval 767/Haziran 1366'de mektup yazdığı Türkmen emirleri arasında Eğirdir hâkimi Hüsameddin İlyas'ın da olduğu görülmektedir. Antalya 24 Ağustos 1361'de ele geçirildiğinde Korkutelî'nde bulunan Antalya hâkimi Mübarizeddin Mehmed Bey'e yardım eden amcazadesi Hüsameddin İlyas Bey ve diğer Türkmen emirlerinin takviyeleriyle birlikte toplanan 45.000 kişilik orduyla 13 Nisan 1362'de Antalya'ya taarruz edilmiş, ancak Jacques Nores'in savunduğu şehri geri almak mümkün olmamıştı. Yine Memluklu

Sultanı II. Şaban ve Mısır naibi Emir Yelboğa el-Nasırı'nın teşvikiyle Şubat 1367'de Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in hükümet merkezi Konya'da 40.000 kişilik ordunun toplanmasını sağlayan Batı Anadolu Türkmen beylerinin arasında Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey'de bulunmaktaydı. Konya'da toplanan bu ordunun önemli bir kısmı Hüsameddin İlyas ve Aydınolu İsa Bey kumandasında I. Pierre de Lusignan himayesinde bulunan Gorigos Kalesi (Mersin'in Silifke ve Erdemli ilçeleri arasındadır) üzerine yürürken, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey de kalan kuvvetlerle Silifke üzerine yürüyerek burayı ele geçirdikten sonra Gorigos önündeki çarpışmalara katılmıştır. Güçlü Türk ordusunun karşısında zorlanan Gorigos Kalesi kumandanı Robert de Lusignan, Kıbrıs kralı I. Pierre de Lusignan'dan yardım istemişti. Kral kardeşi Jean de Lusignan idaresinde altı kadırğa hazırlamış ve bu kadirgalar çok sayıda Fransız şövalyesinin yanı sıra Avrupa'nın en şöhretli kaptanı Gaskonyalı Florimond de Lesparre ile Bermond de la Voulte idaresinde Famagusta (Magosa)'dan hareket ederek 28 Şubat 1367 günü Gorigos önüne gelmiştir. Gorigos'a gelen bu haçlı kuvvetleri özellikle Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey'in okçularının maharetli ve isabetli atışlarına rağmen karaya çıkmayı başarmışlar, ancak çok zayıat verdikleri için kaleye sığınmak zorunda kalmışlardı. Ancak 7 Mart 1367 günü Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ve diğer Türkmen beyleri çadırlarını sökmeye tuğlarını indirmeye başladılar. Gorigos müdafilerini sevindiren bu gelişmelerin sebebi Kahire'den gelen Emir Yelboğa'nın öldürüldüğü haberi idi. Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ve yanındakiler Toros dağlarına çekilirken, Jean de Lusignan ve Haçlı komutanları da 14 Mart 1367'de Magosa limanına doğru hareket ettiler.

Bu süreçte, Hüsameddin İlyas Bey de muhtemelen kuvvetleriyle Eğirdir'e dönmüştü. Gorigos seferinden sonra Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey doğudan hudut komşusu olan Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile birçok defa muharebe yapmak zorunda kalmış, Akşehir ve çevresi bu yüzden sık sık el değiştirmişti. Alâeddin Ali Bey'in özellikle Hüsameddin İlyas Bey'in kendi adına hutbe okutup, merkezi Felekabad'da sikke kestirmesine kızdığını ve onu cezalandırmak üzere Felekabad üzerine yürüdüğünü, karşı koyamayan Hüsameddin İlyas Bey'in de şehri terk ederek Germiyanolu Süleyman Şah'a sığınmak zorunda kaldığı rivayet edilmektedir. Netice olarak Hüsameddin İlyas Bey bağımsızlık işareti olarak hükümet merkezi Felekabad'da tarihsiz "el-Hüsami" ibareli gümüş sikkeler kestirmiş ve adına hutbe okutmuştur.

Kemaleddin Hüseyin Bey

Hüsameddin İlyas Bey'in ölüm tarihi belli değildir. Ancak yerine geçen oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey'in Karamanlılar'ın devam eden saldırılarına karşı Osmanlı padişahı I. Murad Hüdavendigâr (1361-1391)'ın yardımını ve himayesini rica ettiği 776/1374-1375 tarihinden önce vefat etmiş olması muhtemeldir. Kemaleddin Hüseyin Bey, Sultan I. Murad'ın Rumeli'de yaptığı fetihlerden sonra ona gönderdiği ahidnamede daha önce yazmış olduğu iki mektubunun cevapsız kalmasından duyduğu üzüntüsünü dile getirip iki sene den beri Osmanlı sultanına sadakatle bağlı olduğunu, topraklarına saldırılarını sürdüren Karamanoğulları'na karşı onun himayesini ve yardımını istediğini bildiriyordu. Sultan I. Murad ise 1 Muharrem 778/21 Mayıs 1376'de Dimetoka'dan "Cenab-ı İmaretmaab, eyaletü'n-neseb, memleket-i kıbab, devlet-i iyab Kemaleddin Hüseyin Beğ hakim-i vilayet-i Hamid" ibaresiyle başladığı cevabında üzülmemesi gerektiğini, sadakatinden şüphelenmediğini ona yardım edeceğini bildirmiş, giymesi için hil'at göndermiştir. Hamideli hakimi Hüseyin Bey'in, I. Murad'a Niş Kalesi'ni fethetmesi üzerine Cemaziyelahir 779/Ekim 1377'da Farsça bir tebrikname yollamıştı. Aydoğdu Ağa ile yolladığı tebriknamede Niş Kalesi fethinin memleketinde sevinçle karşılandığını bildirip hediye olarak da iki güzel at göndermişti. Osmanlı sultanı cevabında Niş Kalesi fethinin daha önemli olduğunu, Rumeli'deki tüm kalelerin anahtarı sayılabileceğini belirterek, kendisine daha fazla yardım edeceğini, dostluklarının daha da artacağını ifade etmiş ve Hüseyin Bey'e hitap ederken "Mübârizü'd-Devle" lakabını kullanmıştır.

Hamidoğulları Beyliği'nin Sona Ermesi

Osmanlı kaynaklarında yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, Sultan I. Murad Anadolu'daki durumunu kuvvetlendirmek ve yeni fetihler yapmak gayesiyle Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'u oğlu Yıldırım Bayezid'e almak fikrindeydi. Sultanın bu beklentisi kısa sürede gerçekleşti. 783/1381 baharında bir ay süren düğünle Şehzade Bayezid ile Devlet Hatun evlendi. Germiyan oğlu Süleyman Şah kızının gelin gidişi sırasında Kütahya, Simav, Emet ve Tavşanlı'yı cihaz (çeyiz) olarak Osmanlılar'a teslim etti. Bursa'daki muhteşem düğüne Mısır sultanının yanı sıra, Karamanoğlu, Aydınoğlu, Saruhanoglu, Menteşeoğlu, Tekeoğlu, İstendiyaroğlu beyleri gibi Hamidoğlu Kemaleddin Hüseyin Bey de elçileri vasıtasıyla çok kıymetli hediyeler yolladılar.

Düğün bittikten sonra gelen elçilere dönüş için müsaade verildiği sırada, Sultan I. Murad, Hamidoğlu Hüseyin Bey'in elçisiyle yaptığı özel görüşmede, eğer Karamanoğlu Alâeddin Ali'nin Hamidoğlu topraklarına yaptığı saldırıların önlenmesi isteniyorsa Karamanoğlu hududunda bulunan bazı beldelerin kendisine satılması gerektiğini söyledi. Bu talebi öğrenen Hüseyin Bey hemen bir elçi daha yollayarak istenilen yerleri satmaya hazır olduğunu bildirdi. Böylece 783/1381-82'de şer'i hükümlere göre "Satu-Pazar" şeklinde yapılan bu satış işlemleri sonunda 80.000 altın karşılığında Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karaağaç, Osmanlı Devleti'ne satıldı. Topraklarının önemli bir kısmını bu şekilde Osmanlılar'a satan Kemaleddin Hüseyin Bey Eğirdir merkez olmak üzere Burdur ve diğer beldelerde hüküm sürmeye devam etti. Ancak satılan bu beldeler Karamanoğulları ile Osmanlı Beyliği arasında uzun süren mücadelelere yol açmıştı. Nitekim Sultan I. Murad 788/1386'de Karamanoğulları üzerine yaptığı sefer dönüşünde Hamidoğlu Hüseyin Bey'in merkezi Eğirdir'i de ele geçirdi. Osmanlı himayesini kabul eden Kemaleddin Hüseyin Bey, Isparta merkez olmak üzere Uluborlu, Keçiborlu, Burdur ve Gölhisar yöresinde hüküm sürmeye devam etti.

241

Osmanlı Beyliği'nin geleceğini tayin eden 791/1389'daki Kosova savaşına diğer Anadolu beyleri gibi Hamidoğlu Hüseyin Bey'de oğlu Mustafa Çelebi idaresinde 2000 kişilik bir okçu birliği göndermişti. Sultan I. Murad, Kosova savaşı öncesinde Osmanlı ordusunun savaş düzenini belirlerken reisleri Hamidoğlu Mustafa Çelebi ile birlikte 1000 okçuyu Yıldırım Bayezid'in idaresindeki sağ kolun önüne, diğer 1000 okçuyu da reisleri ve Hamidoğlu Hüseyin Bey'in malkoçu ile birlikte Şehzade Yakub Çelebi'nin idaresindeki sol kolun önüne yerleştirmiştir. Karşılıklı topçu ateşinden sonra saldırıya geçen düşman ordusuna, Sultan I. Murad'ın emriyle sağ ve sol kol önünde bulunan Hamidoğlu okçularının yağmur gibi ok yağdırmaları savaşın kazanılmasında önemli rol oynamıştı. Çünkü bu okçuların her birinin ok atmakta Sa'd Ebi b. Vakkas kadar usta oldukları kaydedilmektedir. Sekiz saat süren Kosova savaşı Osmanlı ordusunun zaferi ile sonuçlandı. İslam âdeti üzerine zafer sevinciyle savaş meydanını gezen Sultan I. Murad, Miloş Obiliç adında yaralı bir Sırp tarafından şehit edilince Ramazan 791/Ağustos 1389 tarihinde devlet erkânı Osmanlı sancağı altına getirdiği Yıldırım Bayezid'i ittifakla hükümdar ilan ettiler. Osmanlı tahtına oturan Yıldırım Bayezid, Rumeli de işleri yoluna koyduktan sonra Anadolu'da Karama-

noğlu Alâeddin Ali Bey etrafında kurulan ittifakı dağıtmak üzere 792/1390 yılında yaptığı sefer sırasında Germiyanoglu, Aydınoğlu, Saruhanoglu ve Menteşeoğlu beyliklerine ait bölgelerin yanı sıra Bizans'ın elindeki Alaşehir'i de fethettikten sonra Bursa'ya döndü. Ancak Hamid ili halkının Bursa'ya gelerek eniştesi Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in Hamid ili topraklarına saldırdığını şikayet etmeleri üzerine Cemaziyel evvel 793 / Nisan 1391 tarihinde yeniden Anadolu seferine çıkan Yıldırım Bayezid, bu defa Hamidoğulları'na ait toprakların tamamını ele geçirip oğlu İsa Çelebi'nin idaresine verdikten sonra Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'i cezalandırmak üzere Konya'ya yürümüştü. Bu sefer sırasında Kemaleddin Hüseyin Bey'in akıbeti ile ilgili bazı kaynaklarda onun Yıldırım Bayezid tarafından katledildiği ve oğlu Mustafa Çelebi'nin de Yıldırım Bayezid'in hizmetine girdiği kaydedilmektedir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: MEB Yayınları, 1989.

242

Ahmedi, *Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Al-i Osman*, nşr.: Nihad S. Banarlı, İstanbul: Türkiye Mecmuası, 1939.

Anonim *Selçuknâme (Tarih-i Al-i Selçuk der Anadolu)* nşr. ve terc. Feridun Nafiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara: Örnek Matbaası, 1952.

Anonim *Tevârih-i Al-i Osman*, nşr. Fr. Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chronien*, Breslau 1922.

Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkı, *Tevârih-i Al-i Osman*, Düz. Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, neşr.: Kilisli Rifat, İstanbul 1928.

Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi I*, Trk. Yazma, Halil Hamid Paşa Ktp. Nr. 5782, Isparta 1341/1922.

Doukas, *Bizans Tarihi*, Trkç. trc. Vladimir Mırmıroğlu, İstanbul 1956.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûtâ et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Ebu'l-Fedâ, *Geographie*, Arapça neşr.: M. Reinaud/De Slane, Paris 1840.

Ebü'l-Fedâ, *Takvim al-Buldan*, nşr.: Ch. Schier, Dresden 1846.

El-Kalkaşandî, *Subhu'l-Âşa*, V-VIII, Kahire 1915.

El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l Emsâr*, neşr.: Franz Taeschner, Leipzig 1929.

- Feridun Beğ, *Mecmua-i Münşeati's- Selatin I*, İstanbul 1264-1265.
- Hadidi, *Tevarih-i Al-i Osman*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, I, İstanbul 1863.
- Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Tevarihü's-Selatinî'l-Osmanîyye*, çev.: İ. Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.
- Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar*, nşr. Osman Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944.
- Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, I, neşr.: F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l-ahbar fi Vekayii'l-a'sar* III, İstanbul 1285.
- Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veled el-Şefik*, Fatih Ktp. Nr. 4519.
- Oruç b. Adil, *Tevârih-i Al-i Osman* nşr. Franz Babinger, *Die Jahrbücher des Urudsch*, Hannover 1952.
- Ruhi Edrenevi, *Tarih-i Al-i Osman*, İst. Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, Nr. 1919, Var. 32a.
- Şükrullah, *Behçetü't-Tevarih*, neşr.: Nihal Atsız, İstanbul 1947.
- Yazıcızade Ali, *Selçukname*, Paris Nüshası, Paris Milli Ktp. Türkçe Yazmalar, Nr.737'den nakl Mehmed Arif.

Araştırma Eserleri

- Akın, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: DTCF Yayınları, 1968.
- Aksu, Faik, "Anadolu'da Moğollar" *SAD*, I, Ankara 1970.
- , "Şeyh Şikem Vakfiyesi" *Ün Mecmuası* X, Sayı: 114-115, Isparta 1943.
- , "Yomutlar (Hamidoğulları) II" *Ün Mecmuası* II, Isparta 1935.
- Artuk, İbrahim, Artuk, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, I, İstanbul: MEB Yayınları 1974.
- Atiya, Aziz S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, New York 1965.
- Atsız, H. Nihal, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul: Küçükaydın Matbaası, 1961.
- Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Christoph, Johann, *Münzen der Seltschuken Anatoliens*, Bremen 1990.
- Coşan, Mahmud Esat, "XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu'd-din, Hamidoğulları ve Hızır Bey" *Vakıflar Dergisi*, sayı: XIII, Ankara 1981.

Erdem, Tahir, "Hamidoğulları Tarihine Ait Yeni ve Önemli Bir Belge" Ün Mecm. II, Sayı 16, Isparta 1935

-----, "Hamidoğulları, Felekeddin Dünder'in Halefleri" Ün Mecm. IV-V, Sayı: 48-49, Isparta 1938.

-----, "Eğirdir'de Dünder Bey Medresesi" Ün Mecm. I, Sayı: 7, Isparta 1934

Flemming, Barbara, *Landschaftsgeschichte van Pamphylien, Pisidien und Lykien in Spaetmittelalter*, Wiesbaden 1964.

Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927.

-----, "Anadolu'da İslami Kitabeler", *TOEM*, V/27, s. 139-141.

Hill, Georg A., *History of Cyprus II.*, Cambridge 1948.

Gönçer, Süleyman Hilmi, "Şuhut'ta Hamidoğulları'na ait Mühim bir Kitabe" Ün Mecm. I, Sayı: 8, Ankara 1935.

İzmirlier, Yılmaz, *Hamidoğulları Beyliği Sikkeleri*, İstanbul 1999.

Kofoğlu, Sait, "Hamidoğulları" İA, XV, İstanbul: 1997, ss. 471-476.

Koman, Mesud, "Hamid Bey'in Adı Geçen Mühim Bir Vakfiye" Ün Mecm. IX, Sayı: 97-98, Isparta 1942.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, neşr.: Ahmet Savran, Erzurum: Atarürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

-----, *Akşehir Tarihi*, İstanbul: Numune Matbaası, 1945.

-----, *Topkapı Sarayı'nda Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar*, İstanbul: Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976.

Köseoğlu, Neşet, "Eğirdir Kitabeleri ve Mezar Taşları" Ün Mecm. III. Sayı:34, Isparta 1937.

-----, "Eğirdirli Şeyh Mehmed Çelebi ve Sülalesi" Ün Mecm. I, Sayı: 4-5, Ankara 1934.

-----, "Uluborlu Kitabeleri" Ün mec. II. Sayı: 13, Isparta 1935.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Newman, Peter, *A Short History of Cyprus*, England 1940.

Ölçer, Cüneyd, "Hamitoğullarına Ait Dirhemler" *Türk Nümismatik Dergisi*, Bülten No:19, İstanbul 1986.

Öney, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Riefstahl, Rudolf, M., *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, trc.: C.Tahir Berletin, İstanbul: MEB Yayınları, 1941.

Vryonis, Speros Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, London 1971.

- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 1970), s. 61-63.
- Şengün, Tuncer, "Hamidoğulları Beyliği Devrinde Burdur Şehrinde Kestirilen Sikkeler" *TND*, Bülten No: 29-30, Ankara 1991.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-8, İstanbul 1977.
- , "Karamanlıların Gorigos Seferi" *Tarih Dergisi*, VI, Sayı: 9, İstanbul 1954.
- Turan, Osman, "Orta Çağlarda TürkiyeKıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, XXVIII/10 (1964).
- , "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku" *Belleten*, XII, Ankara 1948.
- , *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1984.
- Uzluk, Feridun Nafiz, 13-15. Asırda Cenubi Anadolu Tarihine Ait Tetkik, İstanbul 1947.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, II, İstanbul 1929.
- , "Anadolu Tarihinde Üç Mühim Sima" *TTEMI*, Sayı: 5, İst. 1931
- , Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, haz.: Ramazan Toparlı, Sivas: Sivas Ticaret Odası, 1992.
- , "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI/124 (1967), ss. 602-603.
- , "Teke Oğulları" *TTAED*, Sayı: 1, İstanbul 1933.
- , *Kütahya Şehri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.
- , *Osmanlı Tarihi I*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947,
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, terc.: Orhan Şaik Gökyay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944.
- Yiğitbaşı, Süleyman Sukuti, *Eğirdir-Felekabad Tarihi*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1972.

İNANÇ OĞULLARI BEYLİĞİ

Sait Kofoglu

247

Arap kaynaklarında Antalya'nun kuzeyinde Toğurlu/Denizli dağlarının olduğu, burada ve çevresinde Türkmenlerin 200.000 kadar çadırı bulunduğu yine bu bölgede güzel yay imalatıyla ünlü Honaz kalesine iki fersah mesafede Toğurlu/Denizli şehrinin varlığından bahsedilir. Orta büyüklükteki, surları olmayan bu şehirde taş binaların yanı sıra mescit, hamam ve çarşıların bulunduğu, dışında ise akarsuların ve bol meyveli ağaçların yer aldığı kaydedilmiştir. Ortasından Menderes nehri geçen ve Cebel-i Kassis/Keşiş Dağı'nın kuzey batısına düşen şehrin, meyve bahçeleri ve çiftliklerle dolu, şehrin sahibinin 10.000 atlı ve yaya askere sahip olduğu, halis gümüşten dirhemler kullanıldığı ve bilhassa Nar meyvesinin çokluğu üzerinde durulmuştur.

Lâdik/Denizli Beyliği adıyla da bilinen İnanç Oğulları Beyliği'nin merkezi konumundaki Denizli ve havalisi 1206'da Türkiye Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmiştir. Fetihden sonra şehrin idaresi fethetmeye katılıp, 1196'da yılında da Honaz kalesini şahsi gayretleri sayesinde ele geçiren Selçuklu komutanı Eseddüddin Ayas'a verilmiştir. Uc bölgesinin önemli komutanlarından olan ve Mecnun Ayas lakabıyla bilinen Eseddüddin Ayas şehrin subaşı olarak tayin edilmesinin yanı sıra bu havalinin gelirlerinin de sahibi olmuştur. Bu zât, 1230 yılının Temmuz ayında yapımını tamamladığı Çardak Kervansarayı sayesinde bir yandan bölgenin güvenliğini sağlama noktasında önemli bir girişimde bulunurken, diğer yandan ticaretin Menderes boylarına kadar ulaşmasını sağlamıştır.

1235 yılından itibaren Denizli ve Honaz bölgesinin idaresinde ünlü Selçuklu Atabeyi Celaleddin Karatay'ın kardeşi Seyfeddin Karasun-

gur ön plana çıkmaya başlamıştır. Seyfeddin Karasungur, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emriyle eski yerleşim merkezi Lâdik/Laodikeia'ten Denizli'ye göçü sağladığı 1243-1250 yılları arasında hem şehrin kalesini hem de Ulu Cami'yi inşa ettirmiştir. Yine onun, Eylül 1253 ve Temmuz 1254 tarihli kitabelerden hareketle Selçukluların batıdaki son kervansarayı olup Denizli şehrinin kuzeydoğusunda yer alan Akhan'ı inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde meydana gelen taht kavgaları sırasında kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile girdiği taht mücadelesini kaybeden II. İzzeddin Keykavus Denizli yoluyla İznik'e giderek Bizans imparatorundan yardım istemiş, yapılacak yardımın karşılığı olarak da Denizli ve havalisini Bizans'a bırakma sözü vermişti. Türkiye Selçuklu sultanının bu tavrı, İlhanlılara karşı yaptığı mücadeleler sırasında daima kendisini destekleyen Denizli bölgesindeki Türkmenleri oldukça kızdırdı. Anlaşma gereği Bizans kuvvetleri 1257'de Denizli şehrine gelip yerleştilerse de, etrafı tamamen Türkleşen bu şehirde uzun süre kalamadılar. Mehmed el-Uci idaresindeki Türkmenler iki yıllık süre zarfında Bizans kuvvetlerini şehirden kovarak 1259'da Denizli'yi tekrar ele geçirdiler ve Türk fetih geleneğine göre kılıç hakkı olarak sahiplendiler. Böylelikle Denizli ve havalisinde Batı Anadolu'nun ilk Türkmen beyliği kurulmuş oldu.

Bu bölgedeki Türkmenler, Mehmed Bey, kardeşi İlyas Bey, damadı Ali Bey ve akrabaları Sevinç ve Salur beylerin komutası altında bölgede önemli bir güç haline geldiler. Beyliğin reisi durumundaki Mehmed Bey, bölgedeki Türkmenlerin o zamana kadar başlarına giydikleri kırmızı bürklerini değiştirerek ak bürk giymelerini sağladı. O, siyasi geleceğini güvence altına alabilmek için Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile iyi geçiniyor, Konya'ya giderek vergilerini ödüyordu. Bu arada dönemin büyük sufilerinden Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile yakın dostluk kurmuş hatta onun müridi olmuştu. Bununla birlikte, Mehmed Bey'e bağlı Türkmenlerin, İlhanlılar'la işbirliği yapan Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a karşı isyan etmeleri ve hatta Konya-Analya kervan yoluna baskınlar yapmaları nedeniyle bu yakın ilişkiler sona erdi. İsyanı bastırmak için bölgeye Selçuklu-Moğol kuvvetleri gönderildi. Durumun kendi aleyhine kötü bir seyir takip ettiğini gören Mehmed Bey, İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'a elçi göndererek tâbiyetini arz etti. Ayrıca düzenli vergi ödemeyi ve yanına gönderilmek üzere bir şihne bulundurmaya vaad etti. Bu arada menşur ve sancak talep ederek beyliğinin tanınmasını istedi.

Hülagü Han, Mehmed Bey'in bu tekliflerini kabul ettiği gibi kendisine hâkimiyet alametlerini götürmesi için Kulşar adında bir de şihne tayin etti. Ancak bir süre sonra bu niyetinden vazgeçerek Mehmed Bey'in bizzat huzuruna gelerek kendisine itaat arz etmesini istedi. Ancak muhtemelen kendi aleyhine bir durum meydana getireceğini düşünen Mehmed Bey bu teklifi kabul etmedi. Onun bu tavrına çok sinirlenen Hülagü Han, 1262 yılında Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Anadolu'daki Moğol emirlerine Mehmed Bey'i cezalandırmaları için ferman gönderdi. Kendisine karşı girişilen bu hareketle mücadele etmeye hazırlanan Mehmed Bey hiç beklemediği bir ihanetle karşı karşıya kaldı. Hülagü han'ın kayınpederine karşı olumsuz tavrını öğrenen Mehmed Bey'in damadı Ali Bey, kendisine beyliğin yönetimini vaad eden Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın yanına giderek Selçuklu-Moğol kuvvetlerine kılavuzluk yaptı ve hiç beklemedikleri bir anda Türkmenlerin bölgelerine girmelerini sağladı.

Selçuklu-Moğol kuvvetleri ile Denizli Türkmenleri arasında Dalaman Ovası'nda yapılan savaşı kaybeden taraf Mehmed Bey oldu. Damadının ihaneti yüzünden ağır bir yenilgi alan Mehmed Bey ve idaresindeki Türkmenler bölgedeki dağlara, hatta hududu aşarak Bizans topraklarına kaçtılar. Zor durumda kalan Mehmed Bey çaresiz bir şekilde aman diledi ve Selçuklu-Moğol ittifakına itaat etmeye hazır olduğunu bildirmesi amacıyla elçi gönderdi. Müttefik kuvvetlerin canına dokunmayacağına dair yemin etmek suretiyle söz verdikleri Mehmed Bey ve yanındaki Türkmen beyleri dağlardan inerek teslim oldular ve Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın huzuruna gönderildiler. Ancak Uluborlu'ya geldikleri sırada Mehmed Bey öldürülerek yerine damadı Ali Bey, Uc Türkmenlerinin başına bey tayin edildi. Böylelikle Bizans sınırlarına kadar bütün uç bölgeleri Selçuklu, dolayısıyla İlhanlı hâkimiyeti ve nüfuzuna girmiş oldu.

Bununla birlikte Denizli ve Honaz havalisinden Alâiye tarafına kadar güney batı uç bölgesinde gerçek nüfuz sahibinin "Büyük Uc Emiri" sıfatıyla Ali Bey olduğu kesindir. Karamanoğlu Mehmed Bey ile müttefikleri Menteşe ve Eşrefoğulları Türkmenleri Mayıs 1277'de Konya'yı ele geçirerek Gıyaseddin Siyavuş (Cimri)'u Selçuklu tahtına oturtmuşlardı. Ali Bey, Karamanlılar ile müttefik olduğu için onlara karşı Sahib Ata Fahreddin'in oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ın yaptığı askeri harekâta katılmamış, muharebede Sahib Ata oğulları öldürülmüşlerdi. Cimri isyanını bastıran III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'ya hâkim olduktan sonra bu olaylara

karışanları cezalandırmak amacıyla Uluborlu'ya gelmişti. Denizli ve Honaz havalisinin devlet yanlısı ve güvenilir emirleri Sultan III. Keyhüsrev'i karşılayarak bağlı bulundukları Uc Emiri Ali Bey'i Selçuklu sultanına karşı yabancılarla yakınlık kurmaya çalıştığı gerekçesiyle şikâyet ettiler. Ali Bey, kayınpederi Mehmed Bey'e yaptığı ihanetin benzerinin Türkmen emirleri tarafından kendisine yapıldığını görünce teslim olmak zorunda kaldı. Sultan'ın huzurunda suçunu ve hatasını itiraf eden Ali Bey, Karahisar-ı Devle (Afyon) kalesine hapsedildikten bir müddet sonra, 1278 yılında üzüntüsünden öldü.

Bu olaydan sonra Sultan III. Keyhüsrev Denizli ve Honaz havalisinin idaresini Sahib Ata Fahreddin'in kızının büyük oğluna verdi. Bu resmi bir tâyin yani dirlik tevcihi olup bölgenin fiili hâkimiyeti yine Türkmen beylerinde idi. Bölgede giderek güçlenen Germiyanlılar güneybatı ucunun liderliğini Sahib Ata ailesinden almaya çalışıyorlardı. Nitekim 1287 yılında Sahib Ata'nın torunu Şemseddin Mehmed Bey, Denizli havalisindeki Türkmenlerin yardımıyla Germiyanlılar'ın üzerine yürüdü. Ancak yapılan muharebede Germiyanlı Bozkuş Bahadır tarafından öldürüldü. Bu muharebeden sonra Denizli ve havalisinin idaresi Germiyanlı Ali-şîr oğlu Seyfeddin'in kızının oğlu Bedreddin Murad Bey'e bırakıldı. Bir süre devam eden çatışmalar 31 Temmuz 1288'de yapılan antlaşmayla sona erdi. Fakat ertesi sene Denizli ve havalisindeki Türkmenler bir kez daha Germiyanlılar'ın üzerine yürüdüler. Selçuklu Beylerbeyi İzzeddin Muhammed de yardım ettiği bu Türkmenler Denizli yakınındaki Günler (bugünkü Günarlar köyü) mevkiinde yapılan muharebeyi kazanıp Germiyanlılar'ı mağlup ettiler. Bu savaşta başta Bedreddin Murad olmak üzere çok sayıda Germiyanlı öldürüldü.

Kazanılan bu savaşla birlikte Denizli ve havalisinin idaresi yeniden Sahib Ata Fahreddin'in kızının küçük oğluna geçti. Fakat Sahib Ata Fahreddin'in torununun, bir süre sonra Halil Bahadır idaresindeki Karamanlılar tarafından yağmalanan Konya'ya yardım etmek üzere şehirden ayrılmasını fırsat bilen uç Türkmenleri bir kez daha isyan ettiler. Türkmenlerin bu isyanı Selçuklulardan ziyade Moğol baskısına karşıydı. İlhanlı hükümdarı Geyhatu, 31 Ağustos 1291 tarihinde kuvvetli bir orduyla sekiz yıl görev yaptığı Anadolu'ya geri dönmüştü. Karamanoğlu ve Eşrefoğlu topraklarını tahrip eden Geyhatu, isyanın asıl merkezi olan Denizli'ye geldi. Şiddetli hücumlar neticesinde 23 Aralık 1291'de şehri ele geçirdi ve üç gün boyunca yağmaladı. Bu yağma esnasında yüzlerce Türkmen kılıçtan geçirildi.

Dönemin kaynaklarında yer alan; “*Konya kapısından Denizli’ye kadar öyle dehşet yarattılar ki, bu bölgelerde altı ay kuş uçmadı*” ifadesi İlhanlılar tarafından gerçekleştirilen katliamların derecesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu olaydan sonra İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah’ın oğlu Hoca Mecdüddin vilâyet-i bilâd-ı Donguzlu (Denizli vilâyet ve şehirlerine)’ya vâli tayin edildi. Reşideddin Fazlullah, bölgenin yeni valisi olan oğluna yazdığı bir mektupta Gazan Han’ın kışlamak üzere sevâhil-i derya-yı Rum-ı Donguzlu (Denizli)’ya gelmeyi düşündüğünü bildirmiştir. Bir diğer mektubunda ise, Hoca Mecdüddin’in 1298’de taht mücadelesinde III. Alâeddin Keykubad’ı desteklemek üzere Konya’ya gönderildiğini yazmıştır.

İnanç Bey

Denizli merkezli olarak kurulan İnançoğulları Beyliği’ne adını veren İnanç Bey’in 1298 yılı ve öncesinde bu havalide bağımsız bir bey olarak hüküm sürmesi mümkün görünmemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere 1298 yılında şehri hâlen İlhanlılar adına Reşideddin Fazlullah’ın oğlu Hoca Mecdüddin idare ediyordu. Bu durum İnanç Bey’in daha sonraki bir tarihte bağımsızlığını ilan ettiğini göstermektedir.

İlhanlı hükümdarı Olcaytu Muhammed Hüdâbende’nin 1305 Temmuz’unda İrencin Noyan’ı Anadolu’daki Moğol kuvvetlerinin başına getirmesiyle büyük bir zulüm ve baskı dönemi başlamıştı. Bu baskılara dayanamayan başta Karamanlılar olmak üzere Türkmen beyleri büyük bir isyan hazırlığına giriştiler. Olcaytu Muhammed Hüdâbende’nin 1312 yılında Memlûk ülkesine yaptığı seferde başarısız olması Anadolu’daki Türkmenlerin cesaretini daha da artırdı. Fırsattan yararlanan Karamanlılar Konya’yı işgal ettiler. Anadolu’da durumun her geçen gün kendi aleyhine seyrettiğini gören Olcaytu Han, İrencin Noyan’ı geri çağırarak, Moğol hâkimiyetinin çökmekte olduğunu gören Olcaytu Muhammed, İrencin Noyan’ı geri çağırarak, onun yerine Rebiülahir 714 / Temmuz 1314 tarihinde Beylerbeyi Emir Çoban Soldoz’u tayin etti. Süratle Anadolu’ya gelen Emir Çoban, Sivas-Erzincan arasındaki Karanbük mevkiinde ordugâh kurdu ve İlhanlı hakimiyetine başkaldıran bütün Türkmen beylerini itaatlerini bildirmek üzere huzuruna çağırdı. Türkmen emirlerinin pek çoğu bu davete icabet ederek değerli armağanlarla Emir Çoban’ın huzuruna çıktılar. Kerimüddin Mahmud Aksarayî, huzura çıkan beyler arasında ‘ümerâ-yı Germiyan ve ebnâ-yı Alişîr’in de bulunduğunu yazmaktadır. Muhtemelen İnanç Bey de bu beyler arasındaydı. Kanaatimize

göre, İnanç Bey'in Denizli ve havalisinde bağımsız bir bey olarak hüküm sürmesi bu tarihten hemen önce başlamış olmalıdır.

Bazı araştırmacılar, İnanç Bey'in, uc gazisi unvanıyla Türkmenlerin reisi olan Mehmed Bey'in damadı ve Afyon Kalesi'nde hapiste iken ölen Ali Bey'in oğlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna mukabil bazı araştırmalarda ise onun, Sahib Ata Fahreddin'in damadı ve Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un emirlerinden Fahreddin Sivastos'un oğlu Ali'nin oğlu olduğu ifade edilir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu fikre karşı çıkarak, Ali b. Sivastos ile Afyon kalesinde ölen Ali Bey'in birbirine karıştırılmaması gerektiğini, söz konusu ikinci Ali Bey'in Germiyanogulları'na mensup olduğunu belirtmiştir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî üzerine kaleme alınan en detaylı menâkıbnâmelerden birinin yazarı olan Ahmed Eflâkî, Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin 1312 ve 1319 yılları arasındaki muhtelif tarihlerde Denizli ve havalisini üç kez ziyaret ettiğini, bu esnada Denizli beyi melîkûl-ümerâ ve'l-ekâbir Şücâeddin İnanç Bey ve kardeşi Togan (Doğan) Paşa ile görüştüklerini yazmaktadır. İnanç Bey, kendisini ziyaret eden Ulu Arif Çelebi'yi büyük bir saygı ve hürmetle karşılamış, saygı ve ikramda kusur etmemiş, Denizli'de Mevlevî zaviyeleri açmasına izin vermiştir. Buna karşın Ulu Arif Çelebi de İnanç Bey'e beyaz bir Mevlevî külâhı hediye etmiştir. Ahmed Eflâkî, Ulu Arif Çelebi'nin Denizli'yi ikinci ziyaretinde Germiyanoglu Alişîr'in oğlu I. Yakub Bey'in Lâdik civarındaki Alâmeddin Bazarî mevkiinde ordugâh kurduğunu yazar. I. Yakub Bey'in 1319 yılı öncesinde bu havalide ordugâh kurması İnanç Bey'in bu dönemde Germiyanlılar'a tâbi olduğunu göstermektedir.

İnanç Oğulları-İlhanlı İlişkileri

İnanç Bey'in Denizli bölgesine hakim olduğu dönemde İlhanlılar'ın Anadolu'daki etkisi hâlâ çok güçlü bir şekilde devam etmekteydi. Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, Anadolu'ya ikinci defa genel vali tayin edilince ilk iş olarak Hamidoğlu Feleküddin Dünder Bey'in etrafında teşekkül eden Türkmen direniş cephesini kırmak üzere harekete geçti. İlk önce Eşrefoğlu II. Süleyman Bey'i ve ardından da Antalya'ya kaçmış olan Feleküddin Dünder Bey'i öldürdü. Bu durum diğer Türkmen beyleri arasında büyük bir korku ve tedirginliğe neden olmuştu. Aydınoğlu Mehmed Bey, itaatini bildirmek üzere oğlu Umur Bey'i Timurtaş'ın huzuruna gönderdi. Umur Bey'i de yanına alan Timurtaş 22 Ağustos 1327'de Eğirdir'den Denizli'ye hareket etti. Vaziyetin kendisi açısından nasıl tehlikeli bir seyir ta-

kip ettiğini gören İnanç Bey, Germiyanlılar ve diğer Türkmen beyleri gibi kalkıştığı bağımsızlık sevdasından vazgeçip Timurtaş'a itaatini bildirdi. Ayrıca istenilen vergiyi de ödemeye başladı. Bölgede İlhanlılar adına güçlü bir hakimiyet kuran Timurtaş, İlhanlı devlet merkezindeki karışıklıklar esnasında kardeşi Dımaşk Hoca'nın Ebû Said Han tarafından öldürüldüğünü haber alınca kendi carunun derdine düşmüş, 13 Ekim 1327'de Denizli'den ayrılarak önce Eğirdir'e gitmiş, ardından da Memlûk Devleti'ne iltica etmiştir. Böylelikle Anadolu'daki Timurtaş baskısı kalktığı gibi İlhanlı etkisi de hafiflemiştir. Bununla birlikte İnanç Bey, sonraki dönemde de İlhanlı idaresi ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmış, Toğuzlu (Denizli) vilâyeti vergisini ödemeyi sürdürmüştür. Öyle ki, 1350'li yıllarda bile İlhanlı kayıtlarında Denizli vergisi yer almaya devam etmiştir.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen Fas'lı seyyah İbn Battûta, Ramazan 733 / Haziran 1333'te uğradığı Denizli'de Yenenç (İnanç) Bey ve oğlu Murad Arslan Bey ile görüşmüştü. Seyyah eserinde, bu ziyaret esnasında Ahi Sinan'ın zaviyesinde misafir edildiklerini, hükümdarın sayıları kadar at yollayarak kendilerini davet ettiğini ve akşam namazını birlikte kıldıklarını, geceyi ise yine sayılarınca at göndermek suretiyle ihsanda bulunan Murad Arslan Bey'in bağında geçirdiklerini anlatır. İbn Battûtâ, çok tatlı dilli ve misafirperver bulunduğu bu şehirde bir süre konaklamış, Ramazan bayramını İnanç Bey ile karşılaşmış ve bayram namazını da onunla birlikte kılmıştır. Daha sonra yine İnanç Bey ile birlikte Bayram alayını izleyen İbn Battûtâ, bu vesileyle Denizli'nin ictimai ve iktisadi hayatı ve bilhassa ahiler hakkında çok değerli bilgiler vermiştir.

253

İlim ve Kültür Hayatı

İnanç Bey'in hakimiyeti altındaki Denizli bölgesi ilmî ve kültürel açıdan oldukça gelişmiş bir bölgeydi. Şehrin bir ilim merkezi haline gelmesinde İnanç Bey'in büyük payı vardı. O, Kadı Necmeddin, Mevlânâ Kemâleddin, Mevlânâ Muhyiddin'in yanı sıra Nakiboğlu lakabıyla meşhur olmuş şair ve müderris Mevlânâ Taceddin ve Kastamonulu âlim Alâeddin Fakih gibi ilim ve fikir adamlarına sahip çıkmıştı. Ayrıca Denizli şehrinin iktisadi hayatında önemli bir yeri olan ahi teşkilatının reisleri Ahi Sinan ve Ahi Tuman gibi ticaret erbabına da önemli ölçüde destek sağlamıştı.

Mermer taş üzerine yazılmış beş satırlık bir kitabeden, İnanç Bey'in *emirül-muazzam* unvanını kullandığı, 735 / 1334 yılında hâlen hayatta ve babasının isminin ise Ali Bey olduğu anlaşılmaktadır. Tahmini-

nen 1336 yılında vefat eden İnanç Bey'in yerine oğlu Murad Arslan Bey geçmiştir. Babası gibi ilmî faaliyetlere destek veren Murad Arslan Bey, Türkçe'nin ilim dili olarak kullanılmasını ve Türkçe eserler kaleme alınmasını teşvik etmiştir. Bu çerçevede, 730 / 1330'lu yıllarda Lâzikiye (Denizli)'de kâdî'l-kudâtılık/başkadılık görevinde bulunan ve Muslihuddin lâkabıyla tanınan Mustafa b. Muhammed'in, Fatiha Sûresi'nin Türkçe tefsirini yazarak Murad Arslan Bey'e ithaf ettiği bilinmektedir. Bu zât ayrıca İhlâs Suresi'ni de Türkçe olarak tefsir etmiş ve yine Murad Arslan Bey'e ithaf etmiştir.

Lâdik'de Murad Arslan Bey adına kestirilmiş tarihsiz gümüş sikkeler bulunmuştur. Murad Arslan Bey'in mezarı şehrin ortasında Eski Saraylar Tepesi'nde bulunan ve Murad Dede diye anılan ziyaretgâh olmalıdır. Ölüm tarihi kesin olmamakla beraber, oğlu İshak Bey adına yine Lâdik'de kestirilen sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla 762/1360 tarihi yahut hemen öncesi olması muhtemeldir.

Murad Arslan Bey'in vefatından sonra yerine oğlu İshak Bey geçmiştir. Onun hayatı hakkında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Muslihuddin Mustafa b. Muhammed, daha önceki Türkçe tefsirlerine bir yenisini yani Mülk Suresi'ni ekleyerek, bu defa İshak Bey'e ithaf etmiştir. Onun devrinde Mevlevîlik İnançoğulları topraklarında İnanç Bey ve Murad Arslan Bey devrindeki kuvvetli etkisini sürdürmüştür. İshak Bey'in Çelebi ve Sahibü's-Seyf ve'l-Kalem unvanları taşıdığı bilinmektedir. O da babası ve dedesi gibi ilim adamlarını ve mutasavvıfları himaye etmiştir. Onun, 1528 yılında dahi "*Medrese-i İshak beğ der Lâzikiye*" şeklinde kendi adıyla anılan bir medrese yaptırdığı malûmdur.

İshak Bey'in İnançoğulları'nın başına geçtiği 1360'lı yılların başında Germiyan Beyliği'ni Süleyman Şah yönetiyordu. Denizli Ulu Camii'nin 770/1368 tarihli kitabesinden ve yine aynı tarihlerde Denizli'de kesilmiş iki gümüş sikkeden şehrin bu tarihten önce Germiyanoglu Süleyman Bey'in hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. Germiyanoglu II. Yakub Bey'in Kütahya'da inşa ettirdiği medresesinin Türkçe Taş Vakfiyesi'nin on dört ve on beşinci satırlarında İshak Bey'in adına da rastlanmaktadır.

Denizli'de 1310'lu yıllardan beri mevcut olan, Honaz kapısının bitişiğindeki Hoca Ömer Hamamı'nın yanı sıra dolap yerleri, bahçeleri ve bağları Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid tarafından 793/1390 yılında İnançoğlu İshak Bey'den satın alınmıştı. Daha sonra Çelebi Mehmed bu hamamı, bağı ve bahçeyi dayısı Germiyanoglu II. Yakub Bey'e bağışlamış, o da 1415 yılında buraları vakfetmiştir. Verilen bu

bilgilerden İshak Bey'in 1391 yılında halen sağ olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Batı Anadolu'daki Türkmen beylikleriyle birlikte Germiyanoglu topraklarını da ele geçiren Yıldırım Bayezid, İshak Bey'e dokunmamış, ancak Denizli ve havalisini Osmanlı topraklarına dâhil ederek İnançoğulları Beyliği'nin siyasi hayatına son vermiştir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I-II, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: MEB Yayınları, 1989.

Anonim *Selçuk-nâme, Historie des Seldjoukides d'Asie Mineure*, çev.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.

Doukas, *Bizans Tarihi*, çev.: Viladimir Mırmıroğlu, İstanbul 1955.

Ebu'l-Feda, *Geographie, Traduite de l'Arabe en Français*, çev.: M. Stanislas Guyard, Tome II, Paris 1883.

Ebu'l-Feda, *Takvim al-Buldan*, nşr.: Ch. Schier, Dresden 1846.

Kalkaşandi, *Subh el-Âşa*, V, VIII, Kahire 1915.

Şehabeddin el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar fi Memalikü'l-Emsar*, nşr.: Franz Taeschner, al-Umari's Berict Über Anatolien in seinem Werke Masalik al-Absar fi mamalik al-Amsar, Leipzig 1919.

İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, trc.: Mehmed Şerif, İstanbul 1333/1914.

İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye*, I, haz.: Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK Basımevi, 1957; krş.: *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname) I*, terc.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Kerimüddin Mahmud Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar Müsayeretü'l-Ahyâr*, nşr.: Osman Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1944; Krş.: *Müsameretü'l-Ahbar Müsayeretü'l-Ahyar*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Basımevi, 2000.

Die Resalae-ye Felekiye, nşr.: Walter Hinz, Wiesbaden 1953.

Araştırma Eserler

Ahmed Tevhid, "Denizli (Lâdik) Emareti" *TOEM*, III, İstanbul 1328.

-----, "Kütahya'da Germiyan Beyleri" *TOEM*, I, İst. 1329/1911.

-----, "Şahip Ata Oğullarından Ahmed" *TOEM*, X/88, İstanbul 1341/1925.

Akçakoca, Fahri, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli 1945.

Ali, "İnanç Oğulları", *TTEM*, X/87, İstanbul 1341/1925.

Artuk, İbrahim-C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, I, İstanbul 1971.

Baykara, Tuncer, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Bayram, Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2005

Beyazıt, Mustafa, "Seyfeddin Karasungur, Selçuklu Ucunda bir Vali ve İmar Faaliyetleri" *Denizli Sempozyum Bildirileri II*, Denizli 2007.

Bosworth, C.E., *The Islamic Dynasties / İslam Devletleri Tarihi*, çev.: Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul 1980.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul 1984.

-----, "Notes pour l'histoire des Turkomans d'Asie Mineure" *Journal Asiatique*, 1951.

Coşan, M. Esad, "XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu'd-din, Hamid Oğulları ve Hızır Bey", XIII, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981.

Ender, Celil, *Lâdik (Denizli) Sikkeleri*, İstanbul 1994.

Halil Edhem, "Âl-i Germiyan Kitabeleri" *TOEM*, I, İstanbul 1329/1911.

-----, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927.

Köprülü, M. Fuad, "Anadolu Beylikleri Tarihine ait Notlar", *TM*, II, İstanbul 1928.

-----, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK Basımevi, 1984.

256

M. Ferit-Mesud Koman, *Selçuklu Veziri Sahip Ata ve Oğulları'nın Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, çev.: Cemal Köprülü, Ankara: TTK Basımevi, 1957.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970.

Togan, A. Zeki Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul 1931.

-----, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar" *İFM*, XV, sayı:1-4, İstanbul 1954.

Turan, Osman, "Celaledin Karatay ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XIV, (1948).

-----, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, II, İstanbul 1929.

-----, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932.

-----, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara: TTK Basımevi, 1947.

-----, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş" *Belleten*, XXXI (1967).

-----, *Anadolu Beylikleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1984.

Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan Oğulları Tarihi*, Ankara 1974.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Gazi Ertuğrul", IV, *İA*,

-----, "Bâyezid I", XI, *İA*,

TEKE OĞULLARI BEYLİĞİ

—| Sait Kofoglu

257

İlhanlı tahtına Ebu Said Bahadır Han'ın geçmesiyle başlayan iç karışıklıklardan istifade eden Hamidoğlu Feleküddin Dünder Bey, Gölhisar ve İstanos/Korkuteli'ü ele geçirip Antalya haricindeki bütün bölgeyi idaresi altına almıştı. Hacca gelenlerin beyanlarına dayanarak 721/1321'de Antalya ve Konya arasındaki bölgede Hamidoğulları Türkmenleri'nin bulunduğunu belirten Ebu'l-Fidâ, Selçuklular'ın çöküşünden sonra Antalya'ya yerli halktan bir kimsenin hakim olduğunu yazmaktadır. Ebu'l-Fida, sağlam duvarlarla çevrili iki kapılı bu şehirden çıktığı zaman, Antalya hakiminin Hamidoğlu Türkmenleri tarafından esir alınması üzerine Dünder Bey'in Antalya'yı zabtettiğini kaydeder.

Yunus Bey ve Mahmud Bey Dönemleri

Feleküddin Dünder Bey, Antalya'yı ele geçirdikten sonra Türk geleneklerine uygun olarak şehrin idaresini kardeşi Yunus Bey'e verdi. Böylece Antalya ve havalisinde Hamidoğulları'na bağlı olarak Teke Oğulları Beyliği kurulmuş oldu. Seyyah el-Ömerî, Hamideli hakkında bilgi verirken, Dünder Bey'in kardeşi Yunus Bey'in Antalya hakimi olduğundan söz eder. El-Kalkaşandî de, et-Târif'den naklen, ayrı şekilde, Dünder Bey'in Hamideli'ni, kardeşi Yunus Bey'in de Antalya'yı idare ettiğini yazmıştır. Korkuteli'nin Alaaddin Mahallesi'nde yer alan Sinâneddin Medresesi'nin 719/1319 tarihli kitabesinden, Korkuteli'nin yönetiminin bu dönemde Yunus Bey'in oğlu Sinâneddin Hızır Bey'de olduğu anlaşılmaktadır.

Sözü edilen bu dönemde, İlhanlı hükümdarı Ebû Said Han tarafından affedilen Demirtaş Noyan genel vali olarak tekrar Anadolu'ya

dönmüştü. Demirtaş, vakit geçirmeden kendisini şikâyet eden Türkmen beylerinden intikam almak amacıyla Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerine karşı faaliyete girişti. İlk olarak Beyşehir üzerine yürüyüp, Eşrefoğlu II. Süleyman'ı işkenceyle öldürüp göle attırdıktan sonra Eğirdir'e saldırdı. Mukavemet edemeyeceğini anlayan Feleküddin Dündar Bey Eğirdir'i terk edip, kısa süre önce ölen kardeşi Yunus Bey'in oğlu Mahmud Bey'in idaresindeki Antalya'ya sığındı. Amcasının peşinden gelerek Antalya'yı kuşatan Demirtaş'ın gazabından korkan Mahmud Bey, Feleküddin Dündar Bey'i teslim etti ve öldürülüşünü seyretti. 724/1324 yılı sonrasında gerçekleşen bu hadiseyle Demirtaş, Hamidoğulları topraklarını ele geçirmiş oldu.

Bu sırada İlhanlı başkentinde karışıklıklar tekrar baş göstermiş, Demirtaş'ın babası Emir Çoban, İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han'ın emriyle öldürülmüştü. Ebû Said Han, Emir Çoban'ın oğullarının da öldürülmesi emrini verince, hayatından endişe eden Demirtaş, Memlûk sultanı Melik Nâsır Muhammed'e haber göndererek itaat etmek üzere Mısır'a geleceğini bildirmek zorunda kaldı. Melik Nâsır'dan olumlu haber gelmesi üzerine Demirtaş 600 kişilik atlı birliğiyle, yanında emirlerinden Ahi Osman, Şahan Şah ve Yunus Bey'in oğlu Mahmud Bey'le olduğu halde Behisni'ye geldi. Daha sonra Şam'a hareket eden Demirtaş, 10 Ocak 1328'de saltanat naibi Seyfeddin Tengiz tarafından iki gün ağırlandıktan sonra 21 Ocak 1328'de Mısır'a ulaştı. Emir Tayboğa tarafından Melik Nâsır'ın huzuruna çıkarılan Demirtaş, törenle Mısır ümerâsı arasına kabul edildi. Onun isteği üzerine Karamanoğlu İbrahim Bey'e mektup yazan Melik Nasır, Demirtaş'ın ailesi ve çocuklarının Mısır'a gönderilmesini istedi. İbrahim Bey, cevâbî mektubunu Demirtaş tarafından öldürülen Feleküddin Dündar Bey'in oğlu Necmeddin İshak eliyle gönderdi ve Demirtaş'ın çocuklarının Mısır'a gitmeyi kabul etmediklerini, onun Türkiye'de çok Müslüman kanı döktüğünü, Mısır sultanlığına da tamahı olabileceğini bildirdi.

İbrahim Bey'in mektubunu okuyan Melik Nasır'ın canı sıkılmıştı. Bu işin doğruluğunu anlamak amacıyla, Necmeddin İshak ile Demirtaş'ı yüzleştirdi. Bu yüzleşmede her ikisi de birbirlerini boğazlamaya kalkınca, Melik Nâsır, Demirtaş'ın art niyetli olduğu kararına vardı. Melik Nâsır, İbrahim Bey'e yazdığı cevabî mektubu yine Necmeddin İshak Bey eliyle gönderdi. Bu mektuptan sonra farketirmeden Demirtaş'ın hareketlerini takip ettiği anlaşılan Melik Nâsır, Demirtaş'ın Mısır ümerasına bolca ihsanlarda bulunması,

halk arasında “Mısır sultanlığına layıktır” sözlerinin yaygınlaşması üzerine onu 19 Haziran 1328’de Kal’atü’l-Cebel’in Burcû’s-Siba adlı burcuna hapsedtirdi. Demirtaş ile birlikte gelen Yunus b. Mahmud Bey de aynı kalenin Burc-ı Sagir adlı burcuna hapsedildi. Melik Nâsır, 1328 yılının Ağustos ayında Demirtaş’ı almak üzere Mısır’a gelen İlhanlı Emir-i Candar Obacı’ya, onu canlı veremeyeceğini söyleyip, Bâb-ı Sır adıyla bilinen Karafe adlı ceza infaz yerinde başını vurdurdu ve cesedini Emir Obacı’ya teslim etti.

Sinâneddin Hızır Bey Dönemi

Hamidoğulları Beyliği’nin hakimiyet bölgesinde Demirtaş’ın Anadolu’dan ayrılmasından sonraki dönemin siyasi yapısı konusunda muhtelif rivayetler vardır. Bu dönemde Hamidoğulları Beyliği’nin yönetimi Hızır Bey’in eline geçmiştir. Adı geçen Hızır Bey’in Dünder Bey’in oğlu Hızır Bey mi yoksa Antalya hakimi Yunus Bey’in Korkuteli’nde hüküm süren oğlu Sinâneddin Hızır Bey mi olduğu yönünde iki iddia vardır. Bu ifadelerden hareketle birisi Feleküddin Dünder Bey’in, diğeri ise Yunus Bey’in oğlu olmak üzere, aynı aileden iki Hızır Bey’in mevcut olduğu düşünülebilir. Yunus Bey’in oğlu olan Hızır Bey, amcası Necmeddin İshak Bey, Feleküddin Dünder Bey’in karını dava etmek üzere Mısır’a gittiği sırada ona vekalet etmiştir. Hızır Bey’in kimliği ile ilgili olarak, M. Esad Coşan, bazı tefsirlerde yer alan bilgilerden hareketle onun aslında Feleküddin Bey’in torunu ve Necmeddin İshak Bey’in de oğlu olduğunu ortaya koymuş, böylelikle Hamidoğulları Beyliği’nin şercesindeki önemli yanlışın düzeltilmesini sağlamıştır.

Antalya bölgesinde ise, Mahmud Bey b. Yunus Bey’in Demirtaş ile birlikte Mısır’a gitmesinden sonraki akıbetinden haber alınamaması üzerine, kardeşi ve Korkuteli hakimi olan Sinâneddin Hızır Bey Antalya’ya gelerek idareyi ele almıştı. El Ömerî, 1332 yılında Anadolu’dan ayrılan Cenevizli Domenichino Doria (Balaban)’nın verdiği bilgilerden hareketle, o dönemde Antalya’nın Hızır Bey b. Yunus Bey tarafından yönetilmekte olduğunu yazmıştır. El Ömerî’ye göre, Hızır Bey’in on iki şehri, yirmibeş kalesi ve sekiz bin atlıdan meydana gelen bir ordusu vardı. El-Kalkaşandî de eserinde el-Ömerî’nin verdiği bilgileri tekrarlamıştır. El-Ömerî bir diğer eseri olan *et-Târi’fe*’de Yunus Bey’den söz etmiştir. Bu eserde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Yunus b. Hızır’a Memluk inşâ divanından gönderilen mektuplarda diğer Türkmen beyleri gibi “el-Meclisü’s-Sâmi” şeklinde hitap ediliyordu. El-Kalkaşandî’nin

eserinde Antalya hakimi Hızır b. Yunus'un lâkabı "Sinâneddin" olarak verilmiştir. Meşhur Faslı seyyah İbn Battûta, 732/1332 yılında Alanya'dan sonraki durağı olan Antalya'da Hızır Bey'i hasta yatağında ziyaret etmiştir.

Mübârizüddin Mehmed Bey Devri

Sinâneddin Hızır Bey'in vefatından sonra Teke Beyliği'nin başına Dadı Bey geçmiştir. Onun dönemi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Onun vefatından sonra Antalya ve Korkuteli havalisinin hakimiyeti Yunus Bey'in Kacuk/Küçük sıfatıyla tanınan oğlu Mübarüziddin Mehmed Bey'in eline geçmiştir. Mübarizeddin Mehmed Bey, hakimiyeti döneminde bilhassa Kıbrıs Krallığı'na karşı yaptığı cihad faaliyetleriyle tanınmıştır. Bu dönemde Kıbrıs Kralı Pierre I. Lusignan büyük bir saldırı hazırlığına başlamış, 114 parçadan meydana gelen bir donanmayı 12 Temmuz 1361'de Famagusta (Magosa) limanında toplamıştı.

Kıbrıs'daki Cenevizliler iki kalyonla Rodos şövalyelerinden Amiral Jean Forbin kumandasında, Papa VI. Innocent'in yeğeni Pierre ise kendi kuvvetlerinin başında olduğu halde Antalya üzerine yürüdüler. Mübârizüddin Mehmed Bey, Ağustos ayı başlarında bu saldırı planını haber almış, barış teklifi ile Kıbrıs kralına elçiler göndermiş, ancak bu elçiler I. Pierre tarafından geri çevrilmişti. 23 Ağustos 1361'de Antalya sahiline gelen I. Pierre, kardeşi Antakyalı Jean'ı donanmayla Alâiye/Alanya'nın zabtına gönderdi. Bu arada kendisi de Antalya üzerine yürüyen I. Pierre, St. Bartolomew yortusuna rastlayan 24 Ağustos 1361 Salı gününe şehri ele geçirdi. Şehrin bu tarihte Kıbrıs ve Kudüs Kralı I. Pierre de Lusignan'ın eline geçtiğini gösteren on satırlık kitabe Antalya Kalesi'nin surlarında bulunmuş ve Antalya Müzesi'ne kaldırılmıştır. I. Pierre Antalya'ya geldiğinde, dönemin Kıbrıs'ına dair bilgi veren kroniklerde Tacca, Signor della Terra, Tacca Emiri gibi unvanlarla anılan Mübârizüddin Mehmed Bey'in Antalya'da değil Stenon/Korkuteli'nde olduğu zikredilir. Antalya'yı bu şekilde ele geçiren Kıbrıslılar, şehri yağmalamışlar, çoğunluğunu kadın ve çocukların meydana getirdiği halkı ayırım yapmaksızın vahşice katletmişlerdir. I. Pierre namına yazılan manzum eserde, işgal sırasında Antalya'da çıkan yangınlar, yapılan katliamlar, ipek ve altın işlemeli kumaşların yağmalanışı uzun uzun anlatılmaktadır. I. Pierre, şehri ele geçirdikten sonra burada Jacques de Nores kumandasında güçlü bir garnizon bırakarak Kıbrıs'a geri döndü. Onun başarısı Avrupa'da büyük yankı uyandırdı ve şenliklerle kutlandı.

Diğer taraftan Mübarizüddin Mehmed Bey, Alâiye emiri Hüsâmeddin Mahmud ve Eğirdir'de hüküm süren amcazâdesi Hüsameddin İlyas'tan aldığı yardımla Antalya'yı kurtarma gayretine girişti. Fakat bu gayretleri Rodos şövalyelerinin I. Pierre'e yardım etmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Antalya harekâtı başarısızlıkla sonuçlanan Mübarizeddin Mehmed Bey, Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey başta olmak üzere komşu Türkmen emirleriyle ittifak yaparak Antalya'ya erzak satılmasını engellediği gibi, şehri kuşatma altına aldı.

Mehmed Bey, 13 Nisan 1362'de amcazadesi Hüsameddin İlyas'dan aldığı takviye kuvvetlerle birlikte sayısı 45.000'i bulan bir orduyla Antalya önlerine geldi. Bu arada aynı anda Alâiye beyi Mahmud Bey'in gönderdiği sekiz kalyon da deniz tarafından şehre hücum etmişti. Kıbrıs Krallığı adına şehri muhafaza eden Jacques de Nores'in kuvvetleriyle yapılan muharebe çok şiddetli geçiyordu. Antalya'ya yapılan Türk saldırısını haber alan I. Pierre derhal Avrupa'ya giderek Hristiyan devletlerinden yardım istedi. Mehmed Bey, I. Pierre'in Kıbrıs'tan ayrıldığını öğrenince bunu fırsat bilip, sahil emirlerinin topladığı on iki kalyonluk donanmayla Kıbrıs'ın kuzeybatısındaki Pentaglia (Gemi Konağı)'ya çıkarma yaptı. Karpas ve Girne'ye baskınlar düzenleyip, çok sayıda esir ve ganimet alarak geri döndü. I. Pierre'in naibi Francis Spinola, Mübarizüddin Mehmed Bey'i takip etti ise de yapılan deniz savaşında öldürüldü. Ancak Kıbrıs donanmasının üstünlüğü karşısında Mehmed Bey de Suriye'nin Tripoli Limanı'na sığınmak zorunda kaldı. Şehrin Memlûk emiri Türklere karşı savaşmayı reddedince, sekiz kadirgalık Kıbrıs filosu Anadolu sahillerine yönelerek Anamur'u ele geçirdi, çok sayıda Türk'ü esir alarak Kıbrıs'a geri döndü. Bu arada I. Pierre çok sayıda takviye Haçlı kuvveti alarak Kıbrıs'a geri dönmüştü. Pierre ilk olarak İskenderiye'ye, ardından da Suriye sahilleri ve Alâiye'ye saldırdı. Durumun İslâm dünyası açısından tehdit oluşturmaya başladığını gören Memlûk sultanı II. Şaban, Mısır naibi Emir Yelboğa el-Nâsır'ın de desteğiyle büyük bir donanma hazırlığına başladı. II. Şaban, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'e, Korkuteli'nde bulunan Mübârizüddin Mehmed Bey'e ve diğer Türkmen beylerine mektuplar yazarak birlikte hareket edilmesi gerektiğini, zaruri masrafların hepsini karşılayacağını taahhüt etti.

Müslümanların bu hazırlıklarına karşı I. Pierre de, 1367 yılının Ekim ayında tekrar Avrupa'ya giderek yeni bir Haçlı seferi tertip etmeye çalıştı. Ancak onun bu saldırgan tavrından çok rahatsız olan Kıbrıslı baronlar ve komutanlar, başarısız seyahati sonrasında Kıbrıs'a dö-

nen I. Pierre Lusignan'ı öldürerek yerine henüz reşit olmayan oğlu II. Pierre'i geçirdiler. Bu arada Mübârizüddin Mehmed Bey, Kıbrıs Krallığı'nda I. Pierre'in öldürülmesiyle çıkan karışıklıklardan faydalanıp Ağustos 1370'de Manavgat ve Alâiye emirlerinden aldığı takviye kuvvetlerle Antalya'ya saldırdı ise de bir netice elde edemedi.

1372 yılının Ekim ayında II. Pierre' in ikinci defa tac giyme töreninde Magosa'da başlayan isyan Kıbrıs ve Cenova arasında bir savaşın başlamasına neden oldu. Gerilen ilişkiler neticesinde Antalya'nın Cenevizliler'in eline geçme ihtimali, Kıbrıslılar'da şehri Cenevizliler'e kaptırmaktansa Türkler'e geri verme düşüncesine sevketmişti. Bu arada Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ve Türk emirlerinden aldığı takviye kuvvetlerle karadan ve denizden güçlü bir taarruz başlatan Mübârizeddin Mehmed Bey, 14 Mayıs 1373'te beyaz zemin üzerinde kırmızı mühr-i Süleyman ve ucunda iki tane zikzaklı yeşil çizgi olan bayrağını Antalya Kalesi'nin burçlarına dikmeyi başardı. Böylece beyliğinin başkentini yeniden ele geçiren Mehmed Bey, Kıbrıslılar tarafından kiliseye çevrilmiş, Alâeddin Camii adıyla da bilinen Yivli Minareli Cami'yi restore edip eski statüsünü kazandırdı. Yivli Minareli Cami'nin cümle kapısı üzerinde Mehmed Bey'in Antalya'yı geri almasını teberrülen konulan 774/13731374 tarihli kitabe halen yerinde durmaktadır.

Kuşatma sırasında şehrin liman girişindeki zinciri kırmasından dolayı Mübârizüddin Mehmed Bey'e "zincirkıran" lakabı verilmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen Mehmed Bey, Yivli Minareli Camii'nin yakınında, kendisinden önce ölen oğlu Ali (Şaban 779/ Aralık 1377)'nin de gömülü olduğu, "Zincirkıran Türbesi" adıyla bilinen türbesine defnedilmiştir.

Osman Çelebi ve Beyliğin Son Yılları

Zincirkıran Mübârizüddin Mehmed Bey'in vefatından sonra yerine oğlu Osman Çelebi geçti. Ancak onun devrinde Antalya eski önemini kaybetti. Osmanlı padişahı I. Murad 1387 yılında Karamanoğulları Beyliği'nin kontrolünde bulunan Beyşehir'i aldığı sırada, Teke havalisi ve Antalya emiri Osman Çelebi'nin de kendisine düşmanlık beslediği söylenince, onun "sadece iki şehre sahip bir fakir" olduğunu söyleyerek üzerine yürümeyi bile lüzumsuz gördüğü söylenir. Osmanlı kaynakları Teke havalisi ve Antalya'nın Yıldırım Bayezid devrinde ele geçirildiğini yazmaktadırlar. 1391 yılında Yıldırım Bayezid bölgeye geldiği sırada Osman Çelebi'nin oğlu Mustafa Bey'in Mısır'a kaçtığı bilinmektedir. Yıldırım Bayezid'in Antalya'yı

ele geçirmesiyle birlikte Osmanlılar ilk defa bir Akdeniz limanına da sahip oldular. Yıldırım Bayezid Teke yöresi ve Antalya'yı ele geçirdikten sonra bölgenin idaresini oğlu İsa Çelebi'ye has olarak vermiş, emirlerinden Firuz Bey'i de Antalya subaşısı tayin etmiştir.

Ankara Savaşı sonrasında Anadolu beylerinin arazileri eski sahiplerine iade edilince, Antalya ve Alâiye'nin dışında kalan bölgelerde Karamanoğlu Mehmed Bey hakim olmuş; onun müsadese ile idareyi Korkuteli'nde bulunan Osman Çelebi yürütmüştür. Osman Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında taht mücadelelerinin sürdüğü Fetret Devri'nde, Karamanoğlu Mehmed Bey'in teşvikleriyle Antalya'yı ele geçirmeye niyetlendi ise de, bu sırada vefat etmiş olan Antalya Subaşısı Firuz Bey'in yerine geçen oğlu Hamza Bey, durumu farkedip daha erken davranarak Korkuteli'ne baskın düzenleyip hasta yatağındaki Osman Bey'i öldürdüğü gibi kız kardeşini de esir almıştır.

Osman Çelebi'nin Osmanlılar tarafından öldürüldüğünü öğrenen Karamanoğlu Mehmed Bey bir süre sonra intikam amacıyla Antalya'ya saldırmış, fakat kaleden atılan bir top mermisinin isabet etmesi neticesinde parçalanarak ölmüştür. Böylece sadece Osman Çelebi'ye karşı değil, Karamanoğlu Mehmed Bey'e karşı da önemli bir başarı kazanan Hamza Bey, Karamanoğulları Beyliği ordusunun ağırlıklarının yanı sıra, teslim olan Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğlu Alâeddin Bey'i de Sultan II. Murad'a teslim etmiştir. Hamza Bey'in bu başarısının karşılığı olarak, Sultan II. Murad, onu Teke-Eli Sancakbeyi tayin ettiği gibi Osman Çelebi'nin kız kardeşini de ona nikahlamıştır. Böylelikle, Teke Oğulları adıyla bilinmekle birlikte, gerçekte Hamidoğulları Beyliği'nin Antalya şubesi olarak da kabul edilebilecek bu beylik 1423 yılının Ocak ayında nihai olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Ahmedi, *Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Al-i Osman*, nşr.: Nihad S. Banarlı, İstanbul 1939.

Âşık Paşazade, *Tevârih-i Al-i Osman*, nşr.: Ali Beğ, Âşık Paşazade Tarihi, İstanbul 1332

Anonim, *Tevârih-i Al-i Osman*, nşr.: Fr. Giese, Die Altosmanischen Anonymen Chronien, Breslau 1922.

- Hadidi, *Tevarih-i Al-i Osman*, haz.: Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, I, İstanbul 1863.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Ebü'l-Fedâ, *Geographie*, Arapça nşr.: M. Reinaud/De Slane, Paris 1840.
- Ebü'l-Fedâ, *Takvim al-Buldan*, nşr.: Ch. Schier, Dresden 1846.
- El-Kalkaşandî, *Subhu'l-Âşa*, V-VIII, Kahire 1915.
- Karamanî Mehmed Paşa, *Tevarihü's-Selatini'l-Osmaniye*, trc.: Mükrimin Halil, "Milli Tarihimize Dair Eski bir Vesika" *TTEM*, XVI/2, İstanbul 1924.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, I, neşr.: F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.
- El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l Emsâr*, neşr.: Franz Taeschner, Leipzig 1929.
- Şükrullah, *Behçetü't-Tevarih*, neşr.: Nihal Atsız, I, İstanbul 1956.

Araştırma Eserleri

- Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Teke-Eli", *TTEM*, Sene 14, Sayı: 79, İstanbul 1340.
- Ahmed Tevhid, "Antalya Kitabelerine Dair" *TTEM*, Sene 14, Sayı: 83, İstanbul 1340.
- Akın, Himmeth, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- Ali, "Teke Emareti" *TTEM*, Sayı: 79, İstanbul 1340.
- Artuk, İbrahim-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, I, İstanbul 1974.
- Atiya, Aziz S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, New York 1965.
- Atsız, H. Nihal, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul 1961.
- Bedevis, Vergi, Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa 1966.
- Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul 1979.
- Christoph, Johann, *Münzen der Seltschuken Anatoliens*, Bremen 1990.
- Erdem, Tahir, "Hamidoğulları, Feleküddin Dündar'ın Halefleri" *Ün Mecmuası*, V, Sayı: 49, Isparta, 1938.
- Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1338/191919191922.
- Flemming, Barbara, *Landschaftsgeschichte van Pamphylien, Pisidien und Lykien in Spaetmittelalter*, Wiesbaden 1964.

- Gibbons, Herbert A., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, terc.: Ragıp Hulusi, İstanbul 1928.
- Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927.
- , "Anadolu'da İslami Kitabeler", *TOEM*, V/27, s. 139-141.
- Hill, Georg A., *History of Cyprus II.*, Cambridge 1948.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Keykubad III", *İA*, VI, s. 662.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, neşr.: Ahmet Savran, Erzurum 1991.
- , *Akşehir Tarihi*, İstanbul 1945.
- , *Topkapı Sarayı'nda Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar*, İstanbul 1976.
- Köseoğlu, Neşet, "Uluborlu Kitabeleri" *Ün Mecmuası*, II, Sayı:13, Isparta 1935.
- Mehmed Arif, "Anadolu Tarihinden Hamidoğulları", *TOEM*, III/15 (1328/1912), ss. 944-945.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Newman, Peter, *A Short History of Cyprus*, England 1940.
- Öney, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara 1989.
- Önge, Yılmaz, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 7 (1968), ss. 139-144.
- Riefstahl, Rudolf, M., *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, trc.: C.Tahir Berlet, İstanbul 1941.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, terc.: Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 1970), s. 61-63.
- Tekindağ, Şehabettin, *Karaman Beyliği*, İstanbul 1947.
- , "Teke-Eli ve Teke-Oğulları" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-8, İstanbul 1977
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: TTK Yayınları, 1958.
- , *Tarihi Takvimler*, Ankara 1984.
- , "Orta Çağlarda TürkiyeKıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, XXVIII/10 (1964).
- Uzluk, Feridun Nafiz, *13-15. Asırda Cenubi Anadolu Tarihine Ait Tetkik*, İstanbul 1947.

SAİT KOFOĞLU

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, II, İstanbul 1929.

-----, "Teke Oğulları", *TTAED*, Sayı I, İstanbul 1933.

-----, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI/124 (1967), ss. 602-603.

-----, *Anadolu Beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1984.

-----, Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, haz.: Ramazan Toparlı, Erzurum 1992.

Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, terc.: Orhan Şaik Gökyay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944.

**ORTA ANADOLU VE
KARADENİZ SAHASINDA
KURULAN TÜRK BEYLİKLERİ**

KARAMAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Yahya Başkan

269

Büyük Selçuklular'ın Bizanslılar'a karşı kazandığı 1071 Malazgirt Savaşı Anadolu coğrafyasını Türk iskânuna açmış, zikredilen toprakları batılıların ifadesiyle "Türkmenia" haline gelmesini hızlandıran bir hadisenin başlangıcı olmuştur. Karamanlı Türkmenleri de diğer Oğuz boyları gibi çeşitli tarihi hadiseler neticesinde bu coğrafyaya göç etmişler ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân olunmuşlardır. Siyasi bir teşekkül meydana getirme kudretini gösterebilmiş olan Karamanlılar, Türkiye Selçukluları tarafından Taş ili (İç-el) havalisine yerleştirilmişlerdir. Taş-ili olarak tabir edilen bu coğrafya ve havalisi kabaca Ermenek, Mut, Silifke, Gülnar, Anamur gibi Türkiye Selçukluları'nın uc bölgelerini oluşturan askeri bakımdan mühim mevkilerdir.

Arap-Bizans mücadelesinde de mühim bir geçit ve kavşak noktası vazifesini gören Taş ili bölgesi, Türklerin Anadolu'ya göçlerinde ilk olarak gözlerini diktikleri sahalardan birisi olmuş, bilhassa Toroslar buradaki mücadelelerde belirleyici rol oynamıştır. Türkmen boyları, 1071 Malazgirt Muharebesi'nden çok önce sadece İran yaylasından değil aynı zamanda Balkanlardan da, Bizans marifetiyle, Torosların güneyinden Araplarla mücadele maksadıyla Anadolu'ya girmişlerdir. Taş-ili, 1224 yılında Türkiye Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın emriyle Çavlı ve Ertokuş Beyleri tarafından fethedilerek Türkmenlerin iskânuna açılmış idaresi de emir Kamerüddin'e verilmiştir. Karamanlılar da diğer Türkmen kabileleri ile birlikte bu bölgede Ermenek civarındaki Kamış adlı bölgeye yerleştirilmişlerdir.

Karamanoğulları'nın Kökeni ve Nure Sofu

Karaman Türkmenleri'nin kökeni noktasında farklı bilgiler olup, Oğuzlar'ın Avşar, Salur ve Bayat boyundan geldikleri hakkında görüşler bulunmaktadır. Ancak dönemin kaynakları dikkatli bir gözle incelendiğinde onları herhangi bir Oğuz boyuna bağlamanın şimdilik mümkün olmadığı gözükmektedir.

Karamanoğulları'nın başındaki bilinen ilk tarihi şahsiyet Nure Sofu'dur. Nure Sofu emrindeki Türkmenlerle etraftaki Hristiyan kalelerine karşı hücumlarda bulunmuş ve buralardan oldukça bol ganimet elde etmiştir. Nure Sofu'nun bu devirde cereyan eden Babailer hareketine katıldığı tarihi kayıtların ifadesinden anlaşılmaktadır. Nure Sofu'nun, Bonsuz, Zeynü'l Hac ve Karaman isminde üç oğlu olduğu yine tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Diğer bir kaynakta Nure Sofu'nun Karaman'dan başka Timur Han ve Oğuz Han adlı iki oğlundan daha bahsedilmektedir.

Karaman Bey

Nûre Sofu'nun ölüm tarihi tam olarak belli değildir. Kendisinden sonra beyliğin başına oğlu Karaman geçmiştir. Kerimüddin lâkabını taşıyan Karaman bu havalideki kaleleri tamamıyla fethe-dip, Türkiye Selçuklu hükümdarı Rükneddin Kılıç Arslan'dan Ermenek Beyliği'nin tevcihini aldıktan sonra Ermenek beyi olmuştur. Bu tarihlerde Rükneddin ile Karaman arasında akrabalık kurulmuş ve Lârende Kalesi Karamanlılara verilmiştir. Karaman Bey'in hâkimiyeti döneminde 1243 Köseadağ mağlubiyetinin akabinde iflas etmiş olan Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasının çöküşü daha da hızlanmış, Moğol tahakkümü artmaya başlamıştır. Bunun neticesinde Karamanlılar bu tarihten sonra kaynaklarda uzun bir müddet Moğollarla birlikte anılmaya başlayacaklardır.

Karaman, Müineddin Pervâne'nin de desteği ile etraftaki Hristiyan kalelerine taarruz etmeye başlamış, Ermenilerse Karaman'ın bu taarruzlarına karşı koymakta güçlük çekmişlerdi. Selçuklu veziri Muineddin Pervâne, Karamanlılara karşı yapmış olduğu sert müdahale sonunda Karaman Bey'in oğullarını idam ettirdi. Ermenek'a kaçmayı başaran Karaman Bey ise bir müddet burada yaşadıktan sonra 1262 yılında vefat etti.

I. Mehmed Bey

Karaman Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Şemseddin Mehmed Bey geçti. Memlûk sultanı Baybars'ın Moğollara karşı Anadolu'ya

girişyle Mehmed Bey, kardeşi Ali Bey'i Kayseri'ye göndererek, ona itaatini arz etti. Sultan Baybars da bu itaatinin karşılığı olarak Mehmed Bey'e sancak ve hil'at gönderdi. Fakat Baybars bir süre kaldığı Anadolu'da umduğunu bulamayınca Şam'a geri döndü.

Baybars'ın gönderdiği sancakları da yanına alan Mehmed Bey, hükûken kendisini bu bölgenin hâkimi görerek Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğunu söylediği Gıyâseddin Siyavuş isminde Cimri lakaplı bir şahısla birlikte Selçuklu tahtına oturtmak gayesiyle harekete geçip Konya'ya yürüdü. Yanında mütefikleri olarak Eşrefoğulları ve Menteşeogulları da vardı. Konya'da hükümet işlerine bakan Eminüddin Mikâil ve Bahâeddin Mehmed Karaman Türkmenlerinin Konya'ya girişine mâni olamadılar. Şehre giren Mehmed Bey, Siyavuş'u Selçuklu Sultan'ı olarak tahta oturtup adına hutbe okuttu. Kendisini de vezir ilan ederek hükümet işlerini uhdesine aldı (Mayıs 1277). Daha sonra Divân'ı toplayan Mehmed Bey burada Türk dili bakımından önem taşıyan tarihî; *"bu günden sonra, divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka lisan kullanılmayacaktır"* kararını aldı. Bu karar Selçuklu devlet divânında Mehmed Bey'in irâdesi ile alınmıştır. Mehmed Bey bu hareketiyle Moğol tahakkümü altında olan ve Farsça konuşan Selçuklu devlet bürokrasisini kontrol altına almayı düşünmüş olmalıdır. Nitekim dönemin Moğol taraftarı kaynaklarındaki tepki ve bu kaynaklardan birisinin, tepkiyle beraber Türkçe kararını eserinde kaydetmiş olması bu noktada dikkat çekicidir. Mehmed Bey Konya'daki işlerini hallettikten sonra Değirmençayı'nda kendisiyle çarpışmaya hazır olan Sahipataoğulları'ndan Taceddin Hüseyin ve Nasiredin Hasan kumandasındaki Germiyan Türkmenleriyle çarpışmaya gitti. İki taraf arasında vuku bulan muharebede Mehmed Bey galip geldi. Sefer dönüşünde Konya önlerine gelen Mehmed Bey, şehrin kapılarının kendilerine kapandığını görünce Ermenek tarafına doğru çekildi. Bu arada Moğol ordusunun üzerine geldiğini haber aldı. Derhal hazırlıklara başlayıp Mut'un Kurbağadere mevkiinde müdafaa tedbirini aldı. Ermenek'in muhafazası için Siyavuş'u görevlendirdi. İlhanlı ordusuna karşı çetin bir mücadele veren Mehmed Bey mağlup oldu ve kardeşleri Tanu ve Zekeriya ile birlikte öldürüldü. Bu hadiseden sonra Mehmed Bey'in yerine kardeşi Güneri Bey geçmiştir.

Güneri Bey

Mehmed Bey'in İlhanlılar tarafından öldürülmesi üzerine hayatta olan kardeşlerinden Güneri Bey beyliğin başına geçti. Güneri Bey,

Karaman Bey ve Mehmed Bey'in Moğol ve Selçuklular karşısında benimsedikleri politikayı takip etti. İlk olarak, Selçuklu sultanı III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesiyle anlaşarak emirlik görevini uhdesine aldı. Sultanın Moğollar tarafından öldürülmesi üzerine Güneri Bey de Eşrefoğulları beyi ile birlikte Konya'ya gelerek III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in çocuklarını Selçuklu tahtına çıkardı. Fakat İlhanlı komutanı Keyhâtu'nun kuvvetli bir orduyla Konya'ya geldiğini öğrenince Konya'dan ayrıldı (1285). Güneri Bey, Keyhâtu'nun bu harekâtından sonra yönünü bu defa Ermeniler üzerine çevirerek Tarsus'u işgal etti (1286). Karamanoğulları'nın saldırısına karşı koyamayacağını anlayan Ermeni kralı Leon, Güneri Bey'i İlhanlı hükümdarı Argun Han'a şikayet etti. Bu talebe olumlu karşılık veren Argun Han'ın görevlendirdiği Moğol-Selçuklu müttefik ordusu Karamanoğulları'nın kontrolündeki Lârende'ye tahrip ettiği gibi civarda birçok yağma ve katliamlarda bulundu. Bu saldırıdan canını güç bela kurtaran Güneri Bey başka çaresi kalmadığını anlayınca Selçuklu Sultanı Mesud'dan özür dileyip anlaşmak zorunda kaldı.

Karamanoğulları bu dönemden sonra Anadolu'daki İlhanlı emirlerinin kendi içlerinde düştükleri anlaşmazlıklarda mühim rol oynadılar. Moğol kumandanı Baltu'nun isyanında onu destekleyen Güneri Bey, daha sonra Baltu ile arası bozulunca bu kez de Süleymiş'in isyanında ona kucak açmıştır. Ancak onun bu hareketinin Gazan Han'ın pek hoşuna gitmediği bilinmektedir. Güneri Bey 20 Nisan 1300 tarihinde vefat edince beyliğin başına Mahmud Bey geçti. Hayatına dair Şikârî'nin bazı kayıtlarının dışında herhangi bir bilgi bulunmayan Mahmud Bey'in, kardeşi Güneri Bey zamanında Alâiye'yi (Alanya) aldığı ve burada Memlûklar adına hutbe okuttuğu bilinmektedir.

Yahşi Bey

1303 tarihine kadar Moğollarla mücadele ettiği bilinen Mahmud Bey'in vefatından sonra yerine Yahşi Bey geçti. Onun Moğollar'a karşı yürütmüş olduğu faaliyetler devrin Anadolu'sunda bir serbestlik havasının esmesine sebep oldu. 1312 yılında Konya'yı ele geçiren Yahşi Bey ilk olarak şehri imar etti. Onun beyliği devrinde Karamanoğulları, Ahiler ve Mevlevîler ile yakın temas kurmuşlardır. Konya'nın Karamanoğulları'nın eline geçmesi Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyeti için oldukça ağır bir darbeydi. Bu nedenle İlhanlılar hem Konya'yı kurtarmak hemde Karamanoğulları'nın diğer Anadolu beylikleri nezdinde kendi aleyhlerinde meydana getirdikleri

gevşekliği ortadan kaldırmak amacıyla 1314 yılında Emir Çoban'ı Anadolu'ya gönderdiler. Karamanoğulları haricinde, durumdan endişeye kapılan bütün Anadolu beyleri Emir Çoban'ı karşılamak amacıyla Karanbük'e gittiler. Kendisine itaat etmeyen Yahşi Bey'i cezalandırmak isteyen Emir Çoban, Konya üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi. Buradan Lârende'ye hareket eden Çoban etrafı yağmaladıktan sonra oğlu Timurtaş'ı bölgede bırakarak geriye dönmüştür.

Bedreddin İbrahim Bey

Yahşi Bey'in 1315 yılında vefatı üzerine beyliğin başına Mahmud Bey'in oğlu Bedreddin İbrahim Bey geçti. İbrahim Bey döneminde Konya'nın yeniden Karamanoğulları'nın eline geçtiği anlaşılmaktadır. İbrahim Bey 1318-1319 yıllarında Tarsus civarına akın yaparak Ermenilerle yapmış olduğu mücadelede yenilip geri çekildi ise de, ertesi sene Timurtaş ile Karamanoğulları'nın ortaklaşa düzenledikleri sefer neticesinde Tarsus ve civarı Karamanoğulları'nın eline geçti. Bu arada Timurtaş ile Karamanoğulları'nın arası açılmış, Konya tekrar Timurtaş'ın eline geçmişti. Fakat Timurtaş'ın İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'la bozuşup Memlûklar'a sığınmasından sonra Karamanlılar kesin olarak Konya'ya yerleştiler. Memlûklar'ın desteğini de alan İbrahim Bey Memlûklı Sultanı adına para bastırdı ve Karaman Bey'i olarak güvenli bir şekilde beyliği idare etti. Bu dönemde İbrahim Bey, kardeşlerini de dikkate alarak Karamanlıları yönetmiştir. Adli işlere kendisi bakarken askerî işlere kardeşi Halil Bey bakmıştır. Diğer kardeşi Musa Bey ise daha ziyade dini işlerle meşgul olmuş, beyliğin önemli şehirlerinden Ermenek'te oturmuştur. İbrahim Bey, bir müddet sonra hükümet işlerinden daha iyi anladığı gerekçesiyle emirlikten feragat ederek yerine kardeşi Halil Bey'i geçirdi. Böylece İbrahim Bey'in birinci saltanat devresi sona ermiş oldu (1333). Halil Bey'in ölümünden sonra İbrahim Bey ikinci kez başa geçti. Fakat bu saltanatı da çok uzun süreli olmamış kısa bir müddet sonra ölünce yerine ise oğullarından Ahmed Bey geçti.

Ahmed Bey, Şemseddin Bey, Musa Bey ve Süleyman Bey

Ahmed Bey'in hükümdarlığı devri Moğol ve Eretnalılarla mücadele içerisinde geçti. Bu mücadelelerde ilk önceleri galip gelen Ahmed Bey, yapılan bir muharebe sırasında Eretnaoğlu Ahmed Bey tarafından 1350 yılında öldürüldü. Ahmed Bey'den sonra beyliğin başına kardeşi Şemseddin Bey geçti. Yaklaşık bir yıl beylik yaptıktan sonra hanedan içi anlaşmazlıklar neticesinde o da öldürülünce yerine Musa Bey geçti. Musa Bey, Memlûklar'la sıcak ilişkiler kurarak on-

lardan Tarsus Çayı bölgesinin yönetme yetkisini aldı. Ancak rahatsızlığından dolayı tahttan çekildi ve 1356 yılında vefat etti. Musa Bey'den sonra beyliğin başına Halil Bey'in oğlu Süleyman Bey geçti. Uc beylerinden vergi topladığı bilinen Süleyman Bey, hanedan üyelerinden Karaman Bey tarafından öldürüldü.

Alâeddin Ali Bey

1357 yılında Süleyman Bey'in öldürülmesinden sonra beyliğin başına askerî işlere bakan Alâeddin Ali Bey geçti. Alâeddin Ali Bey devrinde Karamanoğulları Beyliği oldukça hareketli ve mücadeleli bir devir geçirmiştir. Kuzeybatıda Osmanlılar, kuzeyde Eretnaogulları ve Kadı Burhâneddin Beyliği, batıda Hamidoğulları ve Germiyanogulları beylikleri, doğuda Ermeniler, güneyde ise Memlûkler bu dönemde Karamanoğulları'nın münasebet ve mücadelede bulundukları siyasi teşekküllerdi. Osmanlı Devleti ile ilk defa Alâeddin Ali Bey döneminde karşı karşıya gelinmiş ve kanlı muharebeler vuku bulmuştur. Alâeddin Ali Bey Osmanlı padişahı I. Murad'ın kızı Melek Hatun'la evlenmiş, bu sayede iki devlet arasında aralarında diplomatik ilişkiler güçlendirilmek istenmiştir.

Eratna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Beylikleri Münasebetleri

1335 yılında yıkılışlarıyla birlikte İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki hakimiyeti de sona ermişti. Ancak bu devletin temsilcisi olarak Eratnalılar ve sonrasında da Kadı Burhâneddin Ahmed Beyliği Anadolu'da söz sahibi olmuştu. Karamanoğulları, sınır komşusu olması hasebiyle Niğde, Aksaray ve Kayseri şehirleri üzerinde söz konusu bu beyliklerle siyasi bir mücadele içerisine girdi. Bilhassa Alâeddin Eratna Bey ve oğlu Mehmed Bey devirlerinde iki beylik arasında yapılan savaşlar neticesinde Niğde, Aksaray ve Kayseri Karamanoğulları'nın hakimiyeti altına girdi. Bu mücadele Eratnalılar'ın siyasi mirasını devralan Kadı Burhaneddin Ahmed'in hükümdarlığı devrinde de devam etti. Kendi adıyla kurulan beyliğin ilk hükümdarı olan Kadı Burhâneddin Ahmed Kayseri'yi Karamanoğulları'ndan geri aldı. Niğde ve Aksaray ise Karamanoğulları'nın elinde kaldı.

Memlûklarla Münasebetler

Karamanoğulları'nın güney komşuları olan Memlûklar'la olan münasebetleri daha çok diplomatik sahada devam etmiştir. Memlûklar açısından Karamanoğulları Osmanlılar'a karşı kuzeyde tampon vazifesi görüyordu. Özellikle Karaman hanedanı içerisindeki taht

mücadeleleri ile yakından alakadar olmuşlar, Karamanoğulları hanedanına ait bazı şahıslar Memlûklar'a sığınmışlardı. Alâeddin Ali Bey'in Memlûklar'ın hakimiyet sahasına giren Tarsus ve Sis üzerine dikkatini yoğunlaştırması Memlûk hükümdarı Berkuk'un dikkatini çekmiş Karamanoğulları ile Memlûklular arasında gerginlik başlamıştı. Bu nedenle Memlûklar, Yıldırım Bâyezid ile Alâeddin Ali Bey arasındaki mücadelede sessiz kalmışlar hatta Bâyezid'e Rum Sultanı ünvanını vermişlerdi. Yine, Akçay Muhârebesi'nden sonra Alâeddin Ali Bey'in öldürülmesine seyirci kalmışlardı.

Alâeddin Ali Bey devrinde Ermeniler ve Kıbrıs kralı I. Pierre arasında Karamanoğulları'nın elinde bulunan ve Karaman hanedanından birisi tarafından idare edilen Alâiye (Alanya) sebebiyle gerginlik ortaya çıkmıştı. Kıbrıs kralının Antalya ve Gorigos'u (Kız Kalesi-Silifke civarı) ele geçirmesi ardından da Alanya'ya saldırması Memlûklular'ı ve Karamanlılar'ı endişelendirmişti. Memlûklar'ın desteğini alan Alâeddin Ali Bey diğer Anadolu beylerini de etrafına alarak mücadeleye başladı. Ancak Alanya'yı geri aldı ise de Gorigos için yaptığı mücadeleyi kaybetti (1366-1367).

Osmanlılarla Münasebetler

Alâeddin Ali Bey'in siyasi hayatının hemen hepsi Osmanlılar ile mücadeleler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu münasebetler Orhan Bey'den başlayıp Yıldırım Bâyezid devrini de içine alacak şekilde artarak devam etmiştir. İki beylik arasındaki mücadele görünüşte Selçuklular'ın gerçek vârisinin hangi beylik olduğu iddiası üzerine yoğunlaşmıştır.

Alâeddin Ali Bey Karamanoğulları tahtına oturduğu sırada Orhan Gazi'nin idaresindeki Osmanlı Beyliği Rumeli'ye geçmiş bulunuyordu. Orhan Gazi devrinde Osmanlı-Karaman ilişkilerine dair teferruatlı bilgi yoktur. Ancak Sultan I. Murad devrinde bilhassa Ankara ve çevresinin hakimiyeti noktasında iki beylik arasında bir mücadelenin yaşandığı malumdur. Bu dönemde Osmanlılar'ın Bursa'dan Ankara'ya ve oradan Tokat'a ulaşan yolun kontrolünü ele geçirmesi Anadolu'da hâkimiyeti ele geçirmek adına yapılan önemli bir teşebbüstü. Osmanlılar'ın Ankara bölgesine akınları ilk defa Orhan Gazi devrinde başlamıştı. Bölgede Osmanlı hakimiyetinin günden güne artması Karamanoğulları'nın Anadolu'ya hakim olma idealinin önünde büyük bir engel teşkil ediyordu. Bu nedenle I. Murad devrinde Karamanoğulları bu bölgedeki Osmanlı hakimiyetini kırmak amacıyla harekete geçtiler. İlk iş olarak şehirde

oldukça etkin olan Ahileri tahrik ederek Osmanlı Beyliği'ne başkaldırmalarını sağladılar. Ayrıca bu havalideki Moğolların Anadolu'daki bakiyesi olan Çavdar Tatarlarını da ayaklandırdılar. Bölgede devleti aleyhine gelişen tehlikeyi sezen I. Murad, Ankara'daki Ahileri tedip etmek maksadıyla harekete geçti. Süratli bir şekilde Ankara'ya gelen sultan Ahilerin herhangi bir direnişi ile karşılaşmadan şehri ele geçirdi. Ardından yönetimi tekrar Ahilere bıraktı (1361-62). Ankara'nın bu şekilde kati olarak Osmanlılar'ın eline geçmesi Karamanlı-Osmanlı ilişkilerini de derinden etkilediği gibi, ileride yapılacak mücadelelerin de temelini attı. Zira Ankara'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi iki beyliğin sınır komşusu olması anlamına geliyordu.

I. Murad, Osmanlılar için tabii olarak iktisadi bir cazibe merkezi haline gelen Batı Anadolu Beylikleri üzerine gözlerini çevirdi. Aydın, Saruhan, Hamid ve Germiyan beylikleri bir içel durumuna düşmüşler, yavaş yavaş Osmanlı şemsiyesi altına kaymaya başlamışlardı. I. Murad'ın Germiyanoglu topraklarını evlilik yoluyla, Hamidoğlu arazisini de parayla almış olması Alâeddin Ali Bey'i fazlasıyla endişelendirmişti. Nitekim bir müddet sonra harekete geçecek olan Alâeddin Ali Bey kendi hakkı olarak telakki ettiği Hamidoğulları arazisine müdahale etti. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Kütahya'ya doğru harekete geçti. Bu yerlerin daha evvelden kendilerine kaldığını iddia eden Alâeddin Ali Bey, I. Murad'ın bu yürüyüşünü diplomatik yoldan halletmek amacıyla elçi gönderdi. Ancak elçinin olumsuz haber getirmesi üzerine Alâeddin Ali Bey savaş hazırlıklarına başladı. Bu arada I. Murad da ordusuyla Konya civarındaki Frenk Yazısı mevkiine gelmişti. Oldukça intizamli ve tecrübeli olan Osmanlı askeri dağınık boylardan teşekkül eden Karaman ordusunu çok geçmeden dağıtmaya başladı. Bir müddet harp meydanında kendi askeriyle kalan Alâeddin Ali Bey, Timurtaş Bey'in hücumuna dayanamayarak Konya Kalesi'ne sığındı. Geride kalan Karaman askerleri firar ettiği gibi mühimmatları da Osmanlılar'ın eline geçti. Çaresiz kalan Alâeddin Ali Bey sulh talebiyle, I. Murad'ın kızı olan hanımı Melek Hatun'u elçi olarak babasına gönderdi. I. Murad Balkanlar'daki hassas durumu da göz önünde bulundurarak geri dönmeye karar verdi. İki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Karamanlılar her sene Osmanlılar'a Arpa Akçesi vergi verecekler, Alâeddin Ali'nin kardeşlerinden birisi I. Murad'ın yanında rehine olarak kalacak, Alâeddin Ali Bey, Hamidoğulları Beyliği'nden aldığı yerle-

ri Osmanlılar'a terk edecek, I. Murad da Karaman ülkesinden ele geçirdiği yerleri Alâeddin Ali Bey'e iade edecekti. Böylece iki taraf arasında barış yapılmış oldu. Harbin ismi yapıldığı yere izafeten "*Frenk Yazısı Muharebesi*" denildi (1389).

Bu şekilde Karamanoğulları ile anlaşma yaparak Anadolu'da güvenliği sağlayan I. Murad'ın Kosova'da şehit olması üzerine yerine oğlu Osmanlı tahtına oğlu Yıldırım Bâyezid geçti. Osmanlı ülkesindeki taht değişikliğini kendi lehine kullanmak isteyen Alâeddin Ali Bey, kayınpederi ile yaptığı anlaşmayı bozarak Osmanlı hakimiyeti altındaki Beyşehir'i muhasara etti. Ancak babasına oranla çok daha sert bir karaktere sahip olan Yıldırım Bayezid'in cevabı gecikmedi. Ordusuyla hızla Karamanoğulları'nın üzerine yürüyen Yıldırım Bayezid Konya üzerine yürüdü. Karşı koyamayacağını anlayan Alâeddin Ali Bey, Taş-ili'ne firar etti. Konya halkı, kendilerine karşı şefkatli yaklaşması nedeniyle şehrin kapılarını Yıldırım Bâyezid'e açtılar. Bunun üzerine Alâeddin Ali Bey elçilerini göndererek sulh talebinde bulundu. Yapılan anlaşmada Akşehir ve Beyşehir Osmanlılar'a bırakıldı, Konya Ovası'ndaki Çarşamba Suyu iki taraf arasında hudut tayin edildi.

Alâeddin Ali Bey, bir müddet sonra Osmanlılar'ın Anadolu beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı gafil avlayarak yakalayıp Konya'ya getirdi. Bunun üzerine Yıldırım Bâyezid bir kez daha harekete geçti. Onun gelişini haber alan Alâeddin Ali Bey Timurtaş Paşa'yı serbest bırakıp elçileri vasıtasıyla barış talebinde bulundu ise de, bunu sert bir dille geri çeviren Yıldırım Bâyezid Akçay Ovası'na geldi. İki beyliğin ordusu 1398 senesinde karşı karşıya geldi. Şehir halkının gizlice Yıldırım Bâyezid'le anlaşması üzerine Alâeddin Ali Bey ihanete uğrama endişesiyle şehir dışına çıktı ise de Osmanlılar'a esir olmaktan kurtulamadı. Yıldırım Bâyezid'in huzuruna getirilen Alâeddin Ali Bey'e "*niçin bana itaat etmedin*" diye sordu. Alâeddin Ali Bey ise "*niçin sana itaat edeyim, ben de senin gibi bir beyim*" cevabını verdi. Bunun üzerine Alâeddin Ali Bey'in kafası vuruldu. Yıldırım Bâyezid bu olaydan sonra Lârende'ye giderek şehri teslim aldı (1398).

II. Mehmed Bey

Timur'un 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Osmanlılar'ı mağlup etmesi üzerine, diğer Anadolu beyliklerinin toprakları gibi Karamanlı hanedanına ait topraklar da beylerine geri verilmişti. Bu dönemde Karamanoğulları Beyliği'ni Alâeddin Ali Bey'in oğulları Mehmed Bey ve Ali Bey temsil ediyorlardı. Topraklarına yeniden sahip olun-

ca Mehmed Bey Lârende'de beyliğin başına geçti, kardeşi Ali Bey ise Niğde'de oturdu. Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarında meydana gelen iç karışıklıklardan istifade eden II. Mehmed Bey bazı bölgeleri ele geçirdi. Çelebi Mehmed'in kardeşleri ile mücadeleden galip çıkıp Osmanlı tahtına çıkmasından sonra Karamanlı-Osmanlı mücadelesi daha da artarak devam etti. Fetret Devri'nde Çelebi Mehmed'in kardeşi Musa Çelebi ile mücadele içerisinde olmasından faydalanan Mehmed Bey Bursa'ya saldırarak şehirde büyük tahribat meydana getirdi. Duruma müdahale etmek isteyen Çelebi Mehmed hızla Bursa'ya geldi. Onun gelişiyile geri çekilen Karamanoğlu Mehmed Bey'e haddini bildirmek isteyen Çelebi Mehmed, Beyşehir, Seydişehir ve Hamidili topraklarının bir kısmını eline geçirdi. Yapılan savaşta Karamanoğlu ordusunu mağlup eden Çelebi Mehmed, 1414 yılında Konya'yı kuşattıysa da olumsuz hava şartları ve erzak darlığı sebebiyle Karamanoğlu Mehmed Bey'in barış teklifini kabul etmek zorunda kaldı.

Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden ayrılıp gitmesi ve akabinde Osmanlılar'ın sel felaketine maruz kalmasını fırsat bilen Mehmed Bey anlaşmayı bozarak bir kez daha Osmanlı şehirlerine saldırdı. Çelebi Mehmed bunun üzerine Karamanoğullarını tedip için hareket etti. Fakat bu hadisenin üzüntüsüyle hastalanınca sefer için Anadolu Beylerbeyi Bâyezid Paşa tayin edildi. Bayezid Paşa Konya civarında Karamanlı ordusunu mağlup ettiği gibi Mehmed Bey ile oğlu Mustafa Beyi de esir aldı. Esirler Çelebi Mehmed'in huzuruna getirildiler. Karamanoğlu Mehmed Bey bir daha asi olmayacağına dair yemin edince affedilip iki taraf arasında barış yapıldı. Buna göre Mehmed Bey, Timur tarafından kendisine verilen Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç, Beyşehir ile birlikte Kırşehir, Niğde, Üçhisar gibi toprakları Osmanlılar'a bırakmayı, gerektiği zaman Osmanlı ordusuna asker göndermeyi kabul etti. Ülkesinin geri kalan kısmının idaresi tekrar kendisine bırakıldı. Karamanoğlu Mehmed Bey'in anlaşma sırasında elini koynuna koyarak; *"bu ten canda durdukça sana mülki olacağım"* diyerek bir daha Osmanlılar'a karşı çıkmayacağına dair Çelebi Mehmed'e söz verdiği rivayet edilir. Ancak daha Osmanlı ordugâhından ayrılır ayrılmaz Çelebi Mehmed'in atlarını gasbetmiş, etrafı da yakıp yıkıp ateşe vermiş; kendisine yeminini hatırlatan Karaman beylerine de *"o vakit koynumda Güvercin vardı, onun canı üzerine yemin etmiştim sonra Güvercini salıverdim yemin bozuldu"* şeklinde cevap vermiştir. Halk arasında söylenegelen *"Karaman'ın koyunu sonradan çıkar oyunu"* sözü bu hadisenin hatı-

rası olarak yaşamaktadır. Çelebi Mehmed, Karamanoğlu Mehmed Bey'in yapmış olduğu hareketlere herhangi bir karşılık vermedi (1415). Karamanoğlu Mehmed Bey ise bu hadiseden sonra Çelebi Mehmed hayatta olduğu müddetçe Osmanlılar'a saldırmadı. Karamanoğlu Mehmed Bey Mısır Memlûkları Sultanı Melik Müeyyed'in himayesini istemiş ve onun adına para bastı. Fakat bir müddet sonra Tarsus meselesi yüzünden Mısır Sultanı ile arası açılan Mehmed Bey ülkesinin yağma ve tahrip edilmesine mani olamadığı gibi esir de düşmüştür. Memlûk sultanı ülkesine dönerken Mehmed Bey'in yerine kardeşi Ali Bey'i Sultan tayin etti. Bengi Ali Bey'in sultanlığını kabul etmeyen Mehmed Bey'in oğlu İbrahim Bey'in Osmanlı padişahından yardım istemesi üzerine Osmanlı yardımını iyi karşılamayan Memlûklar Karamanoğlu Mehmed Bey'i serbest bıraktılar. Bu ilişkiler içerisinde bahsedilebilecek diğer mühim husus Çelebi Mehmed'in kızlarının Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğullarıyla evlenmeleridir. İbrahim, Alâeddin ve İsa beyler Çelebi Mehmed'in kızlarıyla evlenmişlerdir (1426).

Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra yerine oğlu II. Murad geçti. Sultan Murad'ın Hamidili valisi olan kardeşi Şehzade Mustafa öldürülme endişesiyle Karamanoğlu'nun yanına kaçmıştı. Şehzade Mustafa, Karamanoğlu Mehmed Bey'in teşviki ve yanına koymuş olduğu kuvvetlerle Bursa üzerine yürüyüp saltanat davasına kalkıştı (1422). Bursa halkının ricasıyla kuşatmayı kaldıran Şehzade Mustafa buradan İznik'e gitti. Karamanoğlu Mehmed Bey bu hadiseden sonra Korkuteli'nde hüküm süren Hamidoğlu Osman Bey'in yardım isteğine olumlu cevap vererek Antalya'ya yöneldi. Fakat Antalya emiri Hamza Bey Karamanoğlu kuvvetleri gelmeden Osman Bey'i yakalayıp öldürdü. Bunun üzerine Antalya'yı kuşatan Mehmed Bey, kaledeki kuvvetlerle meydana gelen çarpışma esnasında kaleden atılan bir top güllesiyle öldü. Yanında bulunan oğlu İbrahim Bey babasının cesedini alarak Lârende'ye geri döndü (1423).

Sarîmüddin İbrahim Bey

Mehmed Bey'den sonra beyliğin başına hanedan içi mücadelelerin ardından oğlu İbrahim Bey geçti. Onun Karamanlı tahtına oturmasında Osmanlılar'ın büyük katkısı olmuştur. İbrahim Bey, başa geçtikten bir müddet sonra II. Murad'ın da oluruyla Çelebi Mehmed'in kızıyla evlendi. Bu evlilik şüphesiz Memlûklar'a karşı Karamanoğulları'nı Osmanlılar'ın yanlarına alma çabasıydı.

Osmanlılarla Münasebetler

Karamanoğulları'nın Osmanlılar'a karşı düşmanca tutumu bu evlilik bağına ve siyasi ittifaklara rağmen İbrahim Bey devrinde de devam etti. İbrahim Bey, II. Murad devrinde Osmanlılar'a karşı Papa'nın başını çektiği ittifaka dahil olmakta hiç bir sakınca görmedi. Dönemin bazı kaynakları İbrahim Bey'in Kayseri ve Amasya'ya saldırdığını yazmaktadırlar. Bunun üzerine harekete geçen II. Murad Akşehir ve Beyşehir'i almış ancak karşısında o sırada Taşeline kaçmış olan İbrahim Bey'i ele geçiremedi. Bunun üzerine II. Murad harekâtına devam etmiş Karamanlılara ait bir kısım toprakları yağmaladı. Müttefiklerin kendisine yardım etmediğini gören İbrahim Bey, elçi göndererek Osmanlılar'dan barış talep etti. İbrahim Bey hiçbir şekilde II. Murad'a asi olmayacağına dair söz vermiş ve iki taraf arasında barış yapılmıştır. Sultanın barış yaparak dönmesinin nedeni Osmanlılar'ın Karamanoğulları üzerine yaptığı seferini fırsat bilen Macarların ters yönden hareketidir. Macar saldırısını öğrenen II. Murad geri dönmeye mecbur kalmıştır.

280

II. Murad'ın Rumeli'ye geçmesini fırsat bilen İbrahim Bey, bu defa Osmanlılar'a ait Ankara, Karahisar, Kütahya havalisine saldırdı. Bunun üzerine Sultan Murad o esnada savaş halinde olduğu Macarlar on yıllığına bir ateşkes imzalayıp süratle Karamanoğulları üzerine yürüdü. Bu noktada İslâm ve Osmanlı tarihinde çok ender karşılaşılan bir olay karşımıza çıkmaktadır. II. Murad, Karamanoğulları'nın yapmış oldukları son hareket karşısında Mısır'a mürâaat ederek dört mezheb kadısından fetvâ istemiş, kadılar da Karamanlılar üzerine yürünmesinin ve katlinin câiz olduğunu bildiren fetvalar vermişlerdir. Bu fetvanın istenmesinde Timur'un oğlu Şahruh'un göndermiş olduğu Osmanlılar'ı ikaz eden mektubunun da büyük rolü olsa gerektir. Bu durum Ankara Savaşı sonrası Anadolu'da halen Timurlular'ın nüfuzunun var olduğunu göstermektedir. II. Murad, büyük bir askeri hazırlıkla Konya önlerine kadar gelmiş fakat İbrahim Bey'i yine bulamamıştır. Osmanlılar bu son seferde Karaman topraklarına çok sert müdâhalede bulunmuşlardır. Bu sertliği dönemin Osmanlı kaynakları da doğrulamaktadır. Bunun sebebi Osmanlılar'ın Karamanlıları psikolojik olarak yıpratmak istemeleri olmalıdır. Mısır'dan alınmış olan fetvalar da II. Murad'ın elini güçlendirmiş görünmektedir. İbrahim Bey bu sert müdâhale karşısında bir kez daha barış istemek zorunda kalmıştır. Osmanlılar ile Karamanlılar arasında bu sefer neticesinde yapılan antlaşmayla alâkalı olarak Karamanoğlu İbrahim Bey'in II. Murad'a vermiş olduğu bir

belge mevcuttur. "Sevgendnâme" adıyla bilinen bu belge aynı zamanda iki taraf arasında yapılmış olan anlaşmanın da metnidir. İbrahim Bey burada özetle bir daha II. Murad ve oğlu Mehmed'e saldırmayacağına dair sözler vermektedir. Osmanlılar, Karamanlılar'a ait olan Seydişehir, Beyşehir, Kırşehir gibi toprakları alarak geri dönmüşlerdir (1442-1443). Anlaşma gereği Karamanlılar II. Kosova Savaşı'nda Osmanlılar'a bağlılık gereği asker göndermişlerdir.

Fâtih Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına çıkması Osmanlı-Karaman ilişkilerinde yeni bir dönem başlattı. Bu dönemde iki siyasi güç arasındaki mücadele neticesinin kesinleştiği bir süreç oldu. Fatih Sultan Mehmed padişahlığı döneminde İbrahim Bey'in yanı sıra onun oğulları Pir Ahmed Bey, İshak Bey ve Kasım Bey ile de mücadele etti. Bu dönemdeki ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin hem diplomatik hem de askerî bakımdan üstün olduğunu ifade etmek gerekir.

Fâtih Sultan Mehmed'in babasının ölümünden sonra ikinci defa Osmanlı tahtına çıkması üzerine, yeni padişahın tecrübesizliğinden faydalanmak isteyen İbrahim Bey, daha önce verdiği sözü ve imzaladığı Sevgendnâme'yi ihlâl ederek, Hamid, Menteşe ve Aydın vilayetlerinden toprak talebinde bulundu. Bu topraklar gevşek bir yapıyla da olsa Osmanlılar'a bağlıydı. İznik ve Bursa'dan başlayıp Kütahya vasıtasıyla Antalya ve diğer güney sahillerine ulaşan ticaret yolunun üzerinde bulunan bu eski beylikleri tekrar Karamanoğulları'nın kontrolü altına alma teşebbüsü Osmanlılar açısından apaçık tehdit oluştuyordu. Bu nedenle, genç padişah ilk iş olarak İshak Paşa'yı sefere memur edip peşinden kendisi de harekete geçti. Dönemin kaynaklarının hemen hepsi Karamanoğlu İbrahim Bey'in kaçarak sahile indiğini kaydederler. Fâtih, Bursa-Kütahya-Akşehir üzerinden Konya'ya geldi. Şehir halkı kendisine karşı koymadan bağlılıklarını bildirdiler. Zor durumda kalan İbrahim Bey barış istemek zorunda kaldı. Barış yapmanın karşılığında kızını Fatih'e vermeyi, ayrıca seferleri sırasında ona asker göndermeyi de teklif etti. Asıl niyeti Bizans'a karşı güçlü bir harekete girişmek olan Fâtih, İbrahim Bey'in bu teklifi kabul ederek Edirne'ye geri döndü (1451-1452). İbrahim Bey'in kızlarından birisini Fâtih'e vermesi meselesi kaynaklarda zikredilmesine rağmen bu evliliğin gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi yoktur.

İbrahim Bey, İstanbul'un fethinden sonra da Osmanlılar'a karşı gerek Anadolu'da gerekse Batı dünyasında gerçekleştirilen ittifaklar içerisine girmekten geri kalmamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi en az batılı devletler kadar İbrahim Bey'i de endi-

şeye ve ittifak arayışlarına sevk etmiştir. 1454 yılında Venedik ve Papalığın Osmanlılar'a karşı alınacak tedbirler konusunda bazı toplantılar düzenledikleri bilinmektedir. Bununla birlikte kaynaklarda İbrahim Bey'in, Fâtih'in saltanat devrinde Osmanlı ülkesine herhangi bir saldırı gerçekleştirmediği, mücadeleyi daha çok eskiden kendi beyliğine ait olan topraklar üzerinde sürdürmeyi tercih ettiği de bilinen bir gerçektir.

İbrahim Bey'in ömrünün sonlarına doğru beyliği oğulları arasında paylaştırması en önemli hatalarından birisi oldu. Altı yahut yedi oğlu olduğu bilinen İbrahim Bey'in oğulları daha babaları hayatta olmasına rağmen iktidar mücadelesine girişmekten çekinmediler. Bu durum İbrahim Bey'in de ömrünün son demlerinde büyük sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Başta Pir Ahmed Bey olmak üzere İbrahim Bey'in oğullarının başlıca isyan nedeni kardeşlerden İshak Bey'e daha fazla pay verilmesine dönük itirazlarıydı. Diğer kardeşlerinin saldırısına karşı koyamayan İshak bey, babası İbrahim Bey de yanında olduğu halde hazineyi alarak Gevele Kalesi'ne sığındı. İbrahim Bey çok geçmeden burada hayatını kaybetti (1464-1465).

İbrahim Bey'in ölümüyle beylik içerisindeki taht mücadelesi daha da şiddetlendi. Karamanlı şehzadeleri arasındaki bu mücadeleye Osmanlılar, Memlûklar ve Akkoyunlular da müdahil oldular. Taht kavgasında İshak Bey Memlûklar'ın ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın desteğini alırken, Osmanlılar ise Pir Ahmed Bey'i desteklediler. İki kardeş arasında yapılan savaşı Pir Ahmed Bey kazandı. İshak Bey ise Uzun Hasan'ın yanına sığındı ve bir süre sonra orada vefat etti.

Osmanlılar'ın desteğiyle beyliğin başına geçen Pir Ahmed Bey, kısa süre sonra hamisinin nüfûzunu kırmak için çareler aramaya başladı. İlk olarak İlgin civarındaki bazı mevkiileri talep eden Pir Ahmed Bey, bir süre sonra tavırlarını daha da sertleştirerek Osmanlı Devleti'ne ait bölgelere saldırdı. Bu sırada Uzun Hasan üzerine bir sefer hazırlığı yapmakta olan Fâtih, karar değiştirip Karamanoğulları üzerine yürüdü. Fâtih ilk olarak Gevele Kalesi'ni fethetti, ardından Konya üzerine yürüdü. Bu sırada Lârende'ye kaçan Pir Ahmed Bey'in üzerine yürüyen Osmanlı ordusu Karaman bölgesinin kontrolünü büyük ölçüde eline geçirdi. Bu sefer sonrasında Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle Karaman bölgesinden ciddi bir nüfus İstanbul'a sürüldü. Konya iç kalesini inşâ ettiren Fâtih Sultan Mehmed oğlu Şehzade Mustafa'yı Konya'da bırakarak İstanbul'a döndü. Bu sefer neticesinde Karaman bölgesinde ilk defa ciddi şekilde Osmanlı hükûki varlığı kurulmaya

başlandı. Fâtih'in bu politikasının temelinde doğuda daha büyük bir tehlike olarak ortaya çıkan Uzun Hasan'ın faaliyetlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar böylelikle kendileri açısından doğu sınırlarını emniyet altına almak istemişlerdir (1467-1468).

Fâtih Sultan Mehmed'in bölgeden ayrılmasından sonra Pir Ahmed Bey tekrar geri dönerek Osmanlılar'ın ele geçirdiği yerleri tacize başladı. Buna karşılık Fâtih ise, Rum Mehmed Paşa'yı ve ardından da İshak Paşa'yı bölgeye gönderdi (1471-1472). Osmanlılar'ın yaklaşık iki yıla yayılan bu seferi iki aşamada gerçekleşmiştir. Seferin ilk aşaması Rum Mehmed Paşa'nın komutasında Lârende, İç-il ve Ereğli merkezli yürütülürken, ikinci aşaması ise İshak Paşa tarafından Lârende ve Aksaray merkezli yürütülmüştür. Fâtih bir süre sonra Gedik Ahmed Paşa'yı da bölgeye göndererek Karamanoğulları üzerine kapsamlı bir fetih hareketi başlattı. Gedik Ahmed Paşa diğerlerinden farklı bir güzergâh takip ederek ilk önce Alâiye (Alanya)'yi fethetti. Alâiye'den Karaman bölgesinin sahil kısmına geçen Gedik Ahmed Paşa, sırasıyla Silifke, Gevele Kalesi ve çevresini ele geçirdi. Kaynakların ifadelerinden, bu fetihler sırasında Gedik Ahmed Paşa'ya Karamanoğlu İshak Bey'i adı bilinmeyen bir oğlunun çok yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Gedik Ahmed Paşa bu bölgede bulunan Karamanoğlu hanedanına mensup pek çok kimseyi İstanbul'a gönderdi. Bu dönemde ayrıca Fâtih'in emriyle İstanbul'un iskânı için Karaman bölgesinden önemli bir nüfus pâyitahta nakledildi. Dönemin hatıraları İstanbul'da bu gün yer adı olarak halen yaşamaktadır. Aksaray, Fâtih civarındaki Büyük Karaman ve Küçük Karaman cadde ve mevkileri, Karaman Pazarı, Karaman Hamamı, Samatya ve Kumkapıdaki Ermeni-Rum Kilise ve mahalleleri Karaman Kilisesi, Karaman Mahallesi bu iskânın yaşayan tanıklarındır. Fâtih Sultan Mehmed bu iskân siyasetiyle hem Karaman bölgesindeki kaliteli nüfusu İstanbul'a getirerek değerlendirmiş hem de Karaman'da ki nüfus dinamizmini kırmak istemiştir. Bu son sefer neticesinde Karaman bölgesindeki Osmanlı hakimiyeti artık sağlamlaşmış, Karaman-Osmanlı mücadelesi Osmanlılar lehine tartışmasız şekilde sona ermiştir. Bu tarihten sonra yaşanan sorunların hepsi Osmanlılar bakımından küçük hareketlenmeler olarak kalacaktır. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed bu sefer neticesinde bölgeyi tahrir ettirmiş ve Karaman coğrafyası hukuken de Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Pir Ahmed Bey bir müddet daha bölgede Osmanlılar'a karşı mücadeleye devam etmiş ise de bir netice elde edememiş ve Uzun Hasan'ın yanına sığınmıştır.

İbrahim Bey Devrindeki Diğer Münasebetler

İbrahim Bey devrinde Karamanoğulları Osmanlılar'ın haricinde, Memlûklar başta olmak üzere güney bölgesindeki siyasi unsurlar ile de bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde Memlûk Devleti, Kıbrıs'ın yanı sıra Silifke civarındaki Gorigos Kalesi, Toros Dağları silsilesi ve Anadolu'nun ortasına açılan geçitler vasıtasıyla bölgeye hâkim olmaya çalışıyordu. Ankara Savaşı sonrasında Osmanlı Beyliği'nin yaşadığı fetret dönemi Memlûklar'ın cesaretini artırmış, bu devletin sultanları Anadolu'nun güneyine daha fazla nüfûz etme gayreti içerisine girmişlerdi. Memlûklar bilhassa Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları ve Karamanoğulları üzerinde hâkimiyet tesis etmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle adı geçen beyliklerin iç karışıklıklarına müdahale etmişler, yönlendirici bir rol oynamışlardı. Memlûklar'ın haricinde, babasının ölümünden sonra Timurular Devleti'nin başına geçen Şahruh da bölgede söz sahibi olmaya çalışan bir diğer siyasi otoriteydi. Şahruh, zaman zaman babasının Anadolu üzerindeki hâkimiyet ve tasarrufunu hatırlatıyor, bu amaçla gerek II. Murad'a gerekse Karamanoğulları başta olmak üzere bölgedeki beylere mektup ve hil'atler gönderiyordu. Şahruh'un bu baskıcı tutumundan Memlûk sultanı da nasibini alıyordu. Aynı şekilde Karamanoğulları Kayseri ve çevresinin hakimiyeti için Dulkadiroğulları ile de zaman zaman mücadele etmişlerdi. Bu mücadelelerde Osmanlılar, Dulkadiroğulları'nı; Memlûklar ise Karamanoğulları'nı desteklemişlerdi.

İbrahim Bey güneydeki Kıbrıs Krallığı'yla, bazen Memlûklar'ı karşısına alarak, bazen de onların desteğiyle ticârî menfaatleri gereği münasebet ve mücadelede bulunmuştur. Bu mücadeleler daha çok Gorigos Kalesi çevresinde yoğunlaşmıştır. İbrahim Bey, bu mücadelelerden birisinde, askeri garnizonu neredeyse boşalmış olan ve 80 yıldır Kıbrıslıların elinde bulunan bu kaleyi 1448 yılında pek bir direnişle karşılaşmadan ele geçirmeyi başarmıştı.

Karamanoğulları Beyliği'nin Yıkılışı

Fâtih Sultan Mehmed'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile yaptığı Otlukbeli Savaşı'nı kazanması, Osmanlılar'ın, hâmisinin desteğini kaybeden Karamanoğulları üzerindeki baskılarının daha da artması sonucunu da beraberinde getirdi. Sancak merkezi haline dönüştürülen Karaman bölgesine ilk olarak Şehzâde Mustafa, onun ölümünden sonra da Şehzade Cem sancakbeyi olarak tayin edildiler.

Karaman beyleri Osmanlı saldırılarına karşı bir direniş gösteremedikleri için çoğu defa çareyi Uzun Hasan'ın yanına sığınmakta buluyorlardı. Nitekim Pir Ahmed Bey bu şekilde davranmış ve Akkoyunlu topraklarında vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra, sahil kısmındaki Varsak Türkmenleri'nin de desteğiyle İbrahim Bey'in hayattaki bir diğer oğlu olan Kasım Bey Karamanoğulları adına bölgede faaliyetlerini sürdürdü. Kasım Bey, Fâtih'in ölümünden sonra Osmanlı tahtı için II. Bayezid ile Cem Sultan arasında başlayan taht kavgalarında Cem'in safında yer aldı. Ona her türlü desteği veren Kasım Bey, Cem'in Memlûklar'a ve ardından Rodos Şövalyeleri'ne sığınmasında büyük pay sahibi oldu. Ancak II. Bayezid'in ülkede kontrolü sağlamasından sonra, Kasım Bey'in, ölüm tarihi olan 1483'e kadar ciddi bir faaliyet içerisinde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Karamanoğulları Beyliği'nde İdârî Teşkilât ve Kültür

İdârî Teşkilât

Karamanoğulları'nın idârî teşkilatını Türk devlet nizâmının, daha doğrusu Türkiye Selçukluları yönetiminin bir parçası olarak görmek mümkündür. Karamanoğulları'nda da diğer Türkmen beylikleri gibi başta bir "ulu bey" bulunuyordu. Bununla birlikte diğer hanedan üyeleri beyliği ortak bir şekilde yönetiyorlardı. II. İbrahim Bey'in daha hayattayken beyliği oğulları arasında taksim etmesi Karamanoğulları'nın klasik Türk devlet geleneğini uyguladıklarına dair en somut örnek olarak kabul edilebilir. Beylik coğrafi bakımdan Taşeli (Dış-il veya Taşlık-il) ve İç-il olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Ermenek, Mut, Lârende, Alanya, Konya, Silifke ve Niğde gibi şehirler Karamanoğulları hanedanına mensup üyeler tarafından yönetiliyordu. Yönetimde ulu bey'in yardımcısı olarak bazı vezirlerin de görev yaptığı kaynakların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Devlet işlerinin görüldüğü dîvân toplantılarına vezirler de katılırdı. Dîvân zaman zaman bir tür harp meclisi vazifesi de görüyordu. Karamanoğulları ordusu ağırlıklı olarak Türkmen aşiretlerinden ve sipahilerinden oluşuyordu. Bilhassa Varsaklar, Turgutoğulları, Kosunoğulları, Bayburtlular gibi Türkmen aşiretleri ile bazı Moğol oymakları ordunun ağırlıklı gücünü meydana getiriyorlardı. Dönemin kaynaklarında bu grupların yirmi beş bin atlı ve yirmi beş bin yaya asker çıkardıkları nakledilir. Öyle ki, bazı kaynaklarda yer alan, İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın: "eğer Karamanoğulları olmasaydı doğuda ve batıda birçok yeri fethedebilirdim" şeklindeki ifadesini Karamanoğulları Beyliği ordusunun gücü ile ilişkilendirmek gerekir.

Mimari Eserler

Karamanoğulları'nın hâkim oldukları coğrafyada beylik dönemine ait bazı mimari eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Karamanoğulları, Osmanlılar istisna tutulacak olursa Anadolu beylikleri içerisinde en fazla eser bırakan beylik durumundadır. Karaman beyleri Konya, Karaman (Lârende), Niğde, Aksaray, Kayseri, Ermenek ve Anamur gibi yerlerde çok sayıda eser vücuda getirmişlerdir. Ulu Câmi, medrese, kervansaray ve külliyelerden bazıları günümüze ulaşmıştır. Lârende de Alâeddin Ali Bey'in eşi Melek (Nefise) Hatun adına yaptırılan külliye, yine Lârende de İbrahim Bey adına inşa edilen imâret, Ermenek'te Musa Bey tarafından yaptırılan Ulu Câmi ve Tol Medrese, Aksaray'da Zinciriye Medresesi, Niğde'de Ak Medrese, Konyada'ki Daru'l-Huffâz ve Kubbe-i Hadrâ (Yeşil Kubbe) bu eserlerden bazılarıdır. Arap kaynaklarında yer alan Karamanoğulları'nın memleketleri taşlık olduğu için, bu taşlardan han, hamam, medrese, köprü ve câmiler inşa ettiklerine dair bilgi beyliğin mimari konudaki seviyesini göstermesi bakımından önemlidir. Bu eserlere ait vakfiyelerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Karaman beylerinin türbeleri ise ait Mut'un Sınanlı Köyü, Ermenek, Alanya ve Karaman'da bulunmaktadır.

286

İktisadî Hayat

Karamanoğulları'nın toprak idâresi ve iktisadi hayatlarına dair pek bilgi yoktur. Osmanlılar'a devreden tapu kayıtlarından Karamanoğulları'nın da Selçuklular'ın uyguladığı iktâ sistemine benzer bir toprak yönetimine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Karamanoğulları Beyliği'nin iktisadi hayatına dair en önemli bilgi 12 Şubat 1453 tarihinde Venediklilerle yaptıkları ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma metni ve ihtiva ettiği maddeler elimizdedir. Yine döneme ait seyâhatnâmelerden beylik coğrafyasında kervanların ve canlı bir ticaret hayatının bulunduğu öğrenilmektedir.

Paralar

Karamanoğulları beyleri hâkim oldukları yerlerde kendi adlarına para bastırmışlardır. Beyliğin erken devirlerine ait anonim bazı paralar mevcut olmakla birlikte, somut olarak bilinen ilk para Bedreddin İbrahim Bey'e ait olup, 1315 yılında Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır adına bastırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Alâeddin Ali Bey, oğulları Ali ve Mehmed beyler ile İbrahim Bey, oğulları Pir Ahmed ve İshak beylerin de kendi adlarına para bastırdıkları bilinmektedir. Bunların haricinde adı geçen beylerin hükümdarlık dönemlerine ait olup üzerinde isim bulunmayan paraların varlığı da mâlumdur.

Kültürel Hayat

Karamanoğulları Beyliği'nden günümüze çok fazla yazılı eser ulaşmamıştır. Bu kadar geniş sahada hüküm süren ve pekçok mimari eser bırakan bir beylik sahasında faaliyet gösteren âlimlerin eser yazmamış olmaları elbette mümkün değildir. Kaynaklarda beylik coğrafyasında faaliyet gösteren âlim, şeyh ve eli kalem tutan şahsiyetlerin isimleri zikredilmektedir. Bilhassa Türkiye Selçuklu hakimiyet sahasında kurulması ve Mevlevî çevreleriyle yakınlığı beyliğin kültür derinliğini etkilemiş olmalıdır. Savaşlar ve tabii afetler bu beyliğe ait eserlerin günümüze ulaşmayışının başlıca nedenleri arasında gösterilebilir.

Karamanoğulları Beyliği'ne dair, Alâeddin Ali Bey adına Yarcânî tarafından şehnâme tarzında Farsça bir Karaman Tarihi kaleme alınmıştır. Bu eser XVI. yüzyılda Şikârî tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Tarihçiler Şikârî'nin eserinin aslından oldukça farklı olduğu kanaatindedirler. Bunun haricinde, beyliğin son döneminde Karamanlı Nizâmî ve Aynî tarafından kaleme alınan Dîvan'lar günümüze ulaşmıştır.

Karamanoğulları Beyliği içerisinde bulunan şehirlerden Aksaray'da faaliyet göstermiş olan ve Somuncu Baba adıyla şöhret bulan Hamideddin Aksârâyî dönemin önde gelen sufilerinden birisidir. Aksaray'da Somuncu Baba'nın yanı sıra oğlu Yusuf Hakîkî ve ailenin diğer fertlerinin de mezarları yer almaktadır. Yusuf Hakîkî'nin *Dîvan'ı* günümüze ulaşmıştır. Fahreddin-i Râzî'nin uzak nesilden torunu olan Musannifek lâkaplı Ali el-Bistâmî'de dönemin önemli alimleri arasındadır. İbrahim Bey devrinde Konya'ya gelen Musannifek, *Mesnevî*'nin ilk yedi beytini şerh edip İbrahim Bey'e ithaf etmiştir. Farsça olarak yazılan bu eser de günümüze ulaşmıştır. Yine İbrahim Bey devrinde yaşamış meşhur mutasavvıf Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî de devrin önde gelen simalarındandır. Şeyh Semerkandî yazdığı *Menâkıb*'da Karaman-Osmanlı münasebetlerine dair önemli bilgiler vermiştir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Abdurrahman Sehavî, *Vecûzü'l Kelâm Fi'z-Zeyl A'lâ Düvclî'l-İslam*, nşr.: G. F.Herestani-B. A. Ma'ruf, Beyrut 1995.

Agontino Pertusi, "Alsas'ta Derlenen Müellifi Mechul Eser", *İstanbul'un Fethi II*, trc.: Mahmut Şakiroğlu, İstanbul 2006.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, nşr.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1965.

Behiştî Sinan Çelebi, *Târih-i Âl-i Osman*, Süleymâniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, nr. 2764.

Bernard le Tresorier, *Chroniqu D'errnoul*, nşr.: Mas Latrie, Paris 1871.

Beşir Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr.: İ. H. Ertaylan, İstanbul 1946.

Diplomatarium Veneto Levantinum II, Venetiis 1880-1890.

Dukas, *Bizans Tarihi*, nşr.: V. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.

Düstûrnâme-i Enveri, nşr.: Necdet Öztürk, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Ebûbekir Tihriânî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara 2001.

Ebûbekir İbnü'l Zekî, *Ravzatü'l Küttâb ve Hâdikâtü'l Elbâb*, nşr.: Ali Sevim, Ankara 1972.

Elvan Çelebi, *Menâkîbü'l Kudsiye fi Menâsîbü'l Ünsiye*, nşr.: Ahmet Yaşar Ocak-İsmail E. Erünsal, İstanbul 1984.

Esterebâdî, *Bezm u Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

Fazlullah el-Ömeri, *Mesâlikül el-Absâr fi Memâlik el-Emsâr*, trc.: M. Gaudetroy-Demombynes, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1993.

Feridun Bey, *Münşeatü's Selâtin*, I, İstanbul 1264-1265.

Gelibolulu Zaîfî Muhammed, *Gazâvât-ı Sultan Murad*, haz.: M. Sarı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Hacı Halil b. Konevi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Kayseri Umûmi Ktp., FY, Mikro Film Arşivi, nr. 592.

İbn Bîbî, *El Evâmîru'l Âlâiye fi'l Umûri'l Âlâiye*, nşr.: Mürsel Öztürk, Ankara 1997.

İbn Hacerü'l Askalânî, *Dürerü'l Kâmine*, II, nşr.: C. el-Hak, Kahire 1961.

İbn İyas, *Bedaiü'z-Zuhur Fi Vekâi'd-Duhur*, II-III, nşr.: M. Mustafa, Kahire 1982.

İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, çev.: M. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941.

İbn Tağrıberdî, *En Nücûmu'z Zâhire fi Mülûk-ı Mısır ve'l Kâhire*, XVI, nşr.: M. Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1314.

İdris Bidlisî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp., FY, nr., 3209.

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler, nşr.: Osman Turan, Ankara 1984.

Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, trc.: Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.

Kıvâmî, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed Han*, nşr.: F.Babinger, İstanbul 1955.

Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, nşr.: M. Gökman, İstanbul 2005.

Mahmud b. Muhammed Kerim el-Aksarayî, *Müsamertü'l-Ahbâr*, nşr.: Osman Turan, Ankara 1944.

- Makrizî, Abdülkadir Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk III* \2, nşr.: A. Aşur, Kahire 1972.
- Mas Latrie, *L'île de Chypre Sa Statution Presente Et Ses Souvenirs du Moyen Age*, Paris 1879.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ*, I, nşr.: Faik Reşit Unat-Mehmet Aaltay Köymen, Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1972.
- Reşideddin Fazlullah, *Târih-i Mübârek Gazânî*, nşr.: Karl Jahn, London 1940.
- Mevlânâ Rûhî, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, nşr.: E.Cengiz-Y.Yücel, *Belgeler*, XVI\18, Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- Sarı Abdullah Efendi, *Münşeât-ı Fârisiye*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3333.
- Sarı Kemal, *Selâtinâmê*, nşr.: Necdet Öztürk, İstanbul 2001.
- Şikârî'nin *Karamanoğulları Tarihi*, nşr.: Mesud Koman, Konya 1946.
- Şükrullah, *Behçet'üt Tevârih*, nşr.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1965.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l Feth*, nşr.: Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr.: Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Araştırma Eserleri

- Akın, Hicran, "XV. Yüzyıl Lâtince Macar Kroniği *Chronica Hungarorum*'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, LI/200, (Ağustos 1987).
- Başkan, Yahya, "Siyasi Mekan Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaya Bir Örnek: Musannifek", *Doğu Araştırmaları*, sayı 10, (Ocak 2012).
- , "Karamanoğullarının Kökeni Meselesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/1, (İzmir 2012).
- , "Karamanoğlu Mehmed Bey ve Türkçe Meselesi", *Türk Dünya-sı Araştırmaları*, sayı: 199, (İstanbul 2012).
- Coşkun, Fahri, *888-1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Dülgerler, Osman Nuri, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, Ankara 2006.
- Emecen, Feridun, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Göde, Kemal, *Eratnahılar*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Halil Edhem, "Karamanoğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke", *TOEM*, XIII, İstanbul 1327.
- Hill, George, *A History Of Cyprus III, The Frankish Period 1432-1571*, Cambridge 1948.

- Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, terc.: Tefrik Bıykoğlu, Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara: TK Yayınları, 1954.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Niğde, Aksaray Tarihi II*, İstanbul 1974.
- Menage, V.L., "Sultan II. Murad'ın Yıllıkları", *Tarih Dergisi*, sayı: 33, (1980-1981), İstanbul 1982.
- Mercan, İsmail Hakkı, "Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî ve Menâkıbnâmesi, Menâkıbnâme'ye Göre Osmanlı Karamanlı Mücadelesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri III/1*, (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002.
- Ölçer, Cüneyt, *Karamanoğulları Beyliği Madeni Paraları*, İstanbul 1982.
- Özdemir, Ahmet, "II. Murad'ın Bir Diploması Zaferî İbn Hacer'in Fetvâsı", *Yeni Türkiye*, sayı: 31 (Ocak-Şubat 2000).
- Setton, K., *Papacy and The Levant II*, Philadelphia 1978.
- Şahin, Haşim, "Somuncu Baba", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 377-378.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Şemsuddin Mehmed Devrinde Karamanlılar", *TD*, XIV/19, (1964).
- , "Son Osmanlı Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırma- lar", *TD*, sayı: 17-18 (1963).
- , "Karamanlıların Gorigos Seferi", *TD*, VI/9 (1954).
- , *XIII-XV Asır Cenubi Anadolu Tarihine Ait Bir Tetkik*, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 1947.
- Thiriet, F., *Regestes Des Deliberations Du Senat De Venise Concernant La Romanie II (1400-1430)*, Paris 1959.
- Turan, Şerafeddin, "Fatih Mehmed Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/4-5 (Ankara 1965).
- Unan, Fahri, 15 yy. Yazarlarından Yahya bin Mehmed el Kâtib'in Menâhicü'l İnşâsı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 4. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- , "Osmanlı Tarihinin İlk Devrelerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", *Belleten*, XXI/81 (Ocak 1957).
- , "Karamanoğlu Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmâreti Vakfiyesi", *Belleten*, I/1 (1937).
- Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974.
- Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara: TTK Yayınları, 1989.

ERATNALILAR (1327-1381)

—| Kemal Göde

291

XIV. yüzyılda Anadolu, değişik ve önemli tarihî olaylara sahne olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), tarihî rolünü bu yüzyılın başlarında tamamlamış; İlhanlılar'ın Anadolu umûmî vâilileri, bu yüzyılın ilk çeyreğinde, Türkiye Tarihi'nin akışını değiştirmek için mücadele etmişler, son olarak da yine bu yüzyılda, bilâhère "*Anadolu Türk Birliği*"ni kurarak "*Cihân-şumul bir devlet*" kuracak Osmanlılar'ın da dâhil olduğu Türkmen Beylikleri birbirleriyle kıyasıya üstünlük mücadelesine girişmişlerdir. Türkiye Tarihi'nde yarım yüzyıl süren bir siyâsî teşekküle adını verecek olan emîrlerden "*Eratna Noyân*", Türkmen beyliklerinden ayrı bir yapı ve özelliğe sâhip Eratnalı Devleti (1327-1381) ile Türk Beylikleri devrindeki seçkin yerini almıştır.

Umûmî Vâililiğine Kadar Emîr Eratna'nın Hayatı ve Faaliyetleri

XIV. yüzyıl Selçuklu Türkiye'si'nde, İlhanlılar'ın Umûmî Vâlisi sıfatıyla önemli bir vazifeyi yüklenen Emîr Eratna hakkında yeterli ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Horasan-İran-İrak ülkeleri ile Azerbaycan'a hâkim olan İlhanlı Devleti (1256-1335) ordusunda ikinci dereceden bir emîr durumunda bulunan Emîr Eratna hakkında yeterli bilgi bulunmayışını tabîî karşılamak gerekir. Ancak eniştesi Çobanoğlu Emîr Timurtaş'ın sâyesinde siyâsî rol oynamaya başlamasıyla, çağdaş kaynaklarda adı geçmeye başlamıştır. Alışılan bir geleneğe aykırı olarak, Emîr Eratna'nın gerek "*Anadolu Umûmî Vâililiği*" ve gerekse "*Sultanlığı*" zamanına dair bir özel tarihinin bulunmayışı veya varsa da henüz elimize geçmemiş olması, kendisi ve devleti hakkında, bizi gerçek anlamda aydınlatıcı bilgilerden mahrum bırakmaktadır.

Eratna adı çağdaş kaynak ve tedkik eserlerde, değişik imlalarla yazılmış ve bu yazılanlar da değişik şekillerde okunmuştur. Bu nedenle Emûr Eratna'nın adını tek yazılışlı ve tek okunuşlu olarak tespit etme yahut tam doğruyu bulma imkânı yoktur. Bu isim Ertinî, Ertenî, Erdinî, Erdenî, Eretnâ, Ertenâ, Eretne, Ertene, Erednâ, Erdenâ, Eratna, Ertanâ, Eratne, Ârtenâ, Âretnâ, Erdânâ, Erdana, Ertanâ, Ertânâ, Ârtânâ, Ârdânâ gibi farklı şekillerde yazılmakta ve okunmaktadır. Görüldüğü üzere, Eratnalı Devleti'nin kurucusu Sultan Alâeddin Eratna'nın adı değişik şekillerde yazılmış ve telâffuz edilmiştir. Bu sebeple, her ne kadar Eratna isminin kesin bir yazılış ve okunuşunu tespit etmek ve birlik sağlamak mümkün olamamışsa da, bu çalışmada Eratna imlâsı tercih edilmiş, adına kurulan devletin adı da "*Eratnalılar*" olarak ele alınmıştır. Bu imlânın tercih edilme sebebi, Eratna kelimesinde bulunan ra'nın Arapça kalın okunuşundan ve bundan daha önemlisi, kelimenin aslının "*iri inci, cevher, kıymetli taş*" manalarına gelen Uygurca veya Moğolca "*aratna*" ve Sanskritçe "*ratna*" olmasından kaynaklanmaktadır. Sultan Alâeddin Eratna'nın Uygur Türklereinden olması ve herhalde iri yarı bir çocuk olarak dünyaya gelmesi sebebiyle, âilesi tarafından, hem bu yönü ve hem de kelimenin hakîki mânâsından dolayı, tabii bir şekilde "*Aratna*" adı verilmiştir denilebilir. Eratna, İlhanlı sarayında ve ordusunda yetişmiş bir emîr ve noyân unvanıyla Anadolu'ya gelmiş, önce umûmî vâli ve sonra da sultan sıfatıyla başarılı bir hizmet vererek, içeride ve dışarıda kendisini tatınmasını bilmiştir. Anadolu'da bir otorite kurmuş olan Eratna'ya, yukarıda ifâde edilmiş olduğu üzere, müellifler tarafından, asıl adının mânâsıyla ilgili olarak -iri yarı oluşundan dolayı- lâkaplar da verilmiştir. Ayrıca, "*Aratna*" kelimesinin başında bulunan (a) harfinin yerini (e) harfinin aldığını; böylece de, anılan Emûr'in "*Aratna*" yerine "*Eratna*" şeklinde yazılıp okunduğunu söylemek mümkündür.

Eratna'nın Soyu ve Ailesi

İlhanlılar tarafından, Türkiye Selçuklu Devleti'nin topraklarını idâreye memur edilen umûmî vâli Çobanoğlu Timurtaş'ın, Anadolu'da tutunamayarak, Mısır Memlûk Sultanına sığınması üzerine, önce Umûmî vâlilik görevini yürüten ve sonra da kendi adına bir devlet kuran Eratna'nın nerede ve ne zaman doğduğu hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Bununla birlikte, soyu ve âilesi hakkında, geniş olmamakla beraber, umûmî bâzı bilgiler mevcuttur.

Eratna'nın soyu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu cümleden olarak Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk*'ta: "*Küçük Asya'nın hâkimi*

Moğol asıllı Emîr Eratna” demekle, Eratna’nun Moğol kökenli olduğunu ifâde etmiştir. Timur (Temur)’un Anadolu’ya yürüyüşünden önce, Yıldırım Bayezid’e karşı taraftar kazanmak gâyesiyle, meliklerine ve emîrlere gönderdiği mektubu, *Acâibü’l-Makdur* adlı eserinde nakleden İbn Arabşâh da, Eratna’yı Tatar olarak göstermiş ve özetle şu ifâdeleri kaydetmiştir: “Sizin işiniz benim işimdir, sizin nesebiniz benim nesebidir. Bizim ülkemiz sizin ülkenizdir, bizim ecdadımız sizin ecdadımızdır... Esasda, siz benim milletimden bir boysunuz; sizin babalarımız Turan ülkesinin melikleriydiler. Bunlardan bir kısmı, istekleri olmadan buralara geldiler ve vatan edindiler, buralarda öldüler. Bu meliklerin en sonuncusu merhum Eratna’dır”. İnâyetullah Efendi de, İbn Arabşâh’ın adı geçen eserine istinaden, Eratna’yı Tatar tâifesinden göstermiş ve bu konuda özetle şu cümleleri nakletmiştir: “Timur, Yıldırım Bâyezid ile harp hazırlığı içindeyken, Tatar askerlerinden Yıldırım tarafında bulunanları kendi tarafına çekmek için, Anadolu’ya gizlice bir haber göndermiştir. Timur gönderdiği bu haberde, Tatarlar ile aynı soya mensup olduğunu, onların istekleri dışında Anadolu’ya gelerek, devlet ve izzet sâhibi olduklarını, en küçük emîrleri olan Eratna’nın Anadolu’da büyük melik ve sonuncu hükümdarları olduğunu, Selçuklu’nun azatlısı olan Osmanlı’nın hizmetinde olmanın kendilerine yakışmayacağını, görünüşte Yıldırım Han ile ma’nen kendisiyle birlikte hareket etmelerinin uygun olacağını ve bunu savaş gününde göstermeleri gerektiğini ifâde ederek; neticeten, Eratna’nın Tatar’dan olduğunu tahkik etmiştir”. Timur ile Yıldırım arasında, siyâsî münâsebetlerin devam ettiği bu tarihlerde Eratna’nın kardeşinin oğlu Mutahharten, Erzincan Emîri olarak görev yürütmekteydi. Öyle anlaşıyor ki, Timur’un bu telkinlerinin bir neticesi olarak, Mutahharten 1400 yılında Azerbâycan’daki Berdaa kışlağına gidip, Timur’a itâatini arz etmiş, Yıldırım Bayezid’e rağmen Erzincan Emîrliği görevinde kalmayı başarmıştır. Emir Mutahharten Timur’un Anadolu Seferi’nde Yıldırım Bâyezid’e karşı Timur ordusuna rehberlik ederek vefa borcunu ödemiştir.

Eratna’nın soyu hakkında en güvenilir bilgiyi veren Abdullah Kâşânî, kaleme aldığı Farsça tarihinde, Sultan Olcaytu (1304-1316) zamanında yaşamış beylere âit bir cetvel vermiştir. Verilen bu cetvelde, İlhanlı Hükümdârı Olcaytu’nun âile ve ümerâsı sayılırken on altıncı sırada: “Emîr Tarımtâz ve iki birâder Sünüktâz ve Eratna Uygur kavminden” ibâresi geçmektedir. Böylece, bu önemli kaynağın ifâdesi neticesinde, Eratna ve ağabeylerinin Uygur Türkleri’nden olduğu gerçeği ortaya çıkmış olmakla, Eratna’yı Moğol ve Tatar asıllı gösteren müelliflerin görüşlerinin yanlış olduğu da, ke-

sin olarak anlaşılmıştır. Bu görüşten hareketle, Zeki Velidî Togan “*Rum ülkesinde Uygur Beğleri’nden, tümen beğleri sıfatıyla Tarımtaz ile Senektay ve Ertene (Ertana) kardeşler*” diye anılan emîrlerin Uygur Türkleri’nden olduğunu belirlemiştir. Aynı şekilde, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, M. Fahreddîn Kırzioğlu ve Faruk Sümer de Eratna’nın Uygur Türkleri’nden olduğunu ifâde etmişlerdir.

Eratna’nın babasının kim olduğu hakkında da müellifler tarafından değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri ve en yaygın olanı, onun Moğol emîrlerinden Cafer Bey, ikincisi ise, İlhan Abaka (1265-1282)’nın en yakın adamlarından Uygur Taycu Bahşi adında bir emîr olduğudur. Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında Eratnalılar Devleti’nin kurucusu Alâeddin Eratna’nın Uygur Türkleri’nden olduğu, babasının ise Şikâri’nin kaydına göre Cafer Bey, Faruk Sümer’in tespitine göre ise Taycu(?) Bahşi adından bir emir olduğu anlaşılmaktadır. Anası ise Tükelti Hatun’dur. Anlaşıldığı kadarıyla, Abaka Han’nın en yakın ve güvendiği adamlarından biri olan Taycu(?) Bahşi, Anadolu’ya gelmiş ve bir daha geri dönmeyerek, Müslüman olup, Cafer adını almış ve Kayseri Emîrliği görevini de yürütmüştür.

Eratna’nın Emîrlik Devri Faâliyetleri

Gazan Han (1294-1304) zamanında Moğollar arasında önem kazanmaya başlayan Türkler Olcaytu (1304-1316) zamanında üzere önemli mevkiller elde etmişlerdir. Bu dönemdeki Uygurlar Türkleri’nden Emîr Sevinç Aka, Olcaytu’nun en muteber emîrlerinden biri olup, Horasan Vâililiği’ne tayîn edilen Ebu Saîd’e atabeglik yapmış ve emîrlerinin başı olmuştur. Onun kardeşi Öğrünç de bir Uygur tümeninin başında nüfuzlu emîrlerden biri olarak görev yürütmüştür. Uygur beylerinden bir diğeri de asıl bir âileye, yâni Uygur hanları sülâlesine mensubiyeti bilinen Esen Kutluğ olup; bu Emîr, hem Olcaytu ve hem de Ebu Saîd Bahadır Han (1316-1335)’ın itimadını kazanmış olmakla, adı geçen sultanlardan teveccüh görmüştür. Sözü edilen bu emirlerin haricinde Olcaytu Han’ın güvenilir emîrlerinden Eratna ile ağabeyleri Tarımtâz ve Sünüktâz da Uygur Türkleri’nden olup, İlhanlı ordusunda önemli görevler ifâ etmişlerdir. Anadolu’ya işgâl kuvvetleri olarak gönderilmiş olan Moğollar, Tokat, Amasya, Çorum, Kırşehir, Kayseri ve Sivas çevresinde yerleşmişlerdir. Bunlara umûmîyetle “*Tatar*” adı verilmiştir. Bu gelenlerin hepsi Moğol menşeli olmayıp, aralarında Uygur ve diğer Türk kavimlerinden önemli zümreler de vardır. Görülüyor ki, Olcaytu ve

Ebu Saîd devirlerinde, İlhanlılar tarihinde Uygur Türkleri'nin rolle-ri, önemli derecede etkili olmuştur. Anlaşılabacağı üzere, Emîr Eratna da, İlhanlılar'ın ikinci derecede emîrleri arasında yer alırken, diğer Uygur beyleri gibi, çalışkanlığı ve becerikliliği sâyesinde kendisini yükseltip, birinci derecede emîrlar arasına girmeyi başarmıştır.

Alâeddin Eratna çocukluğundan beri, İlhanlı sarayında sultanın hizmetinde olduğu için, Ebu Saîd Han'ın ve Beğlerbeğisi Emîr Çoban'ın güvenini kazanmıştır. O, daha Olcaytu Han zamanında, Anadolu'da bulunan Moğol ordusunun bir fırkasının komutanlığı-na tayin edilmiş ve bu suretle de oradaki önemli emîrlar arasına gir-miştir. Ebu Saîd Bahadır Han zamanında ise, eyâlet nâzırlığı gö-revinde bulunmuştur. Bunlardan daha önemlisi Eratna, İlhanlılar'ın Anadolu Umûmî vâlisi Timurtaş'a kız kardeşini vermiş ve ona nâib olmuştur. Kurulan bu akrabalık sâyesinde de, zaten başarılı bir emir olan Alâeddin Eratna, Ebu Saîd Han'ın birinci derecedeki emîrleri arasındaki yerini almıştır. Bu dönemde eniştesi Timurtaş'ın yanun-da görev yapan Emîr Eratna, Anadolu Türk insanı üzerinde müspet rol oynayarak, esaslı bir nüfuz kurmaya çalışmıştır. Bu cümleden olarak, Timurtaş'ın emriyle Konya'ya giderek Mevlevi Şeyhi Âbid Çelebi'yi uçlarda bulunan Türkmenleri itaat altına alması için elçi olarak vazifelendirmiştir. Ancak Âbid Çelebi, kendisine verilen bu elçilik görevini kabul etmemiş, bu görevden affedilmesi için Ahmed Eflâki'yi aracı olarak Eratna'ya göndermiş ise de, Eratna'nın kesin tutumu üzerine, istemeyerek de olsa bu görevi yerine getirmek mecburiyetinde kalmıştır.

Emîr Timurtaş, Anadolu Türkmen beylerini sıkı bir şekilde ken-disine bağlamak için tedbirler almış ve faaliyetlerini artırmıştır. Timurtaş'ın bu faaliyetleri arasında şunları sıralamak mümkündür: Konya bölgesini Karamanlılar'dan almış, Hamidoğlu üzerine yürü-yerek Eğirdir'i kuşatmış, Eşrefoğlu Süleyman'ı öldürüp, Beyşehir Gölü'ne atmıştır. Bunlara ilâve olarak da, Karahisar (Afyon)'ı Vezîr Fahreddîn Ali'nin torununun elinden aldığı gibi, Sivrihisar'da bulu-nan Baltu'nun oğullarını da öldürtmüştür. O, sadece Türkmen bey-lerine değil, Moğol emîrlarına karşı da sert davranmıştır. Timurtaş, Anadolu'daki beylerden Afyon Karahisar Emîri Sâhib-oğlu üzerine, maiyyeti emîrlarından Eratna'yı göndermiştir. Eratna Sâhib-oğlu'nu ele geçirememişse de Karahisar'ı zaptetmiştir.

Timurtaş'ın, hem Türkmen beyleri ve hem de Moğol emirlerine karşı uyguladığı bu baskı ve sindirme siyâseti üzerine, kendisine

muhalif olan emîrlere, tekrar isyân edeceği endişesiyle onu Sultan Ebu Saîd'e şikâyet etmişlerdir. Ebu Saîd Bahadır Han, Timurtaş'ın Anadolu'da istiklâl sevdasına düştüğünü haber alınca, onu yakalayıp itâat altına alması için Emîr Eratna'yı vazifelendirmiştir. Timurtaş üzerine yürüyen Eratna, onu Eğirdir'de savaşarak mağlûp etmiştir. Eratna'dan çok korkan Timurtaş, ordusunun da dağılması üzerine, Şam taraflarına kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu arada Ebu Saîd Han, bir taraftan Timurtaş'ın maiyetindeki emîrlere gizlice mektuplar gönderip onu öldürmelerini emrederken; bir taraftan da Timurtaş'a iltifatkârane mektuplar yazarak onu iğfale çalışmıştır. Öyle anlaşıyor ki, Sultan Ebu Saîd'in emriyle, kayınbiraderi Eratna'nın bile kendisine karşı olduğu bir dönemde, kardeşi Dımuşk Hoca'nın da öldürüldüğünü öğrenen Timurtaş kendi başına geleceklere düşünerek, merkezde olup bitenleri daha yakından takip edebilmek amacıyla süratle Sivas'a hareket etmiştir. Kayseri üzerinden Sivas'a gelen Timurtaş, burada Ebû Saîd Han'ın kendisini yakalatmak için bir emrini Erzurum'a gönderdiğini, adı geçen bu emrin Sivas'a doğru yürüdüğünü haber alınca hızla Kayseri'ye dönmüştür. Burada babası Emîr Çoban'ın da öldürüldüğünü, Ebû Saîd'in kendisi hakkındaki menfî düşüncelerini öğrenmiş, hayatının tehlikede olduğunu anlayınca ailesini emin bir kaleye yerleştirip, Anadolu Umûmî vâililiği görevini de Emîr Eratna'ya bırakarak, Ekim 1327'de Mısır Memlûk sultanına iltica etmek üzere Anadolu'dan ayrılmıştır.

296

Görünüşe göre, Timurtaş ile Eratna'nın arası Eğirdir Savaşı'ndan sonra açılmış olmalı ki, Timurtaş Mısır'a kaçarken, Eratna da Karaman ülkesine gitmiştir. Bilinen bu kırgınlığa rağmen, Timurtaş'ın Anadolu Umûmî Vâililiği görevini Emîr Eratna'ya bırakmış olması düşündürücüdür. Bu durum, Timurtaş'ın umûmî vâililiğe lâıyk birini bulamamış olmasıyla açıklanabileceği gibi, karısının kardeşi olan Eratna'ya güvenmek ve âilesini emânet etmek mecburiyetinde kalışıyla da izâh etmek mümkündür.

Anadolu gibi Türkmen beylerinin yer yer istiklâllerini ilân etmeye hazırlandıkları bir eyâlette, Uygur Türkü Emîr Eratna ne kadar başarılı olabildiği? Anadolu Türk insanı Eratna'ya ne derece itâat etmiş? Emir Eratna Türkmen Beyleri ne ölçüde otorite kurabildiği? Bu ve buna benzer suallerin cevapları yeri geldikçe verilmeye çalışılacaktır. Bu safhada hemen şu ifâde edilebilir ki; Emîr Eratna, çok kısa denilebilecek bir zamanda, ikinci derecede bir emîrlikten, çalışkanlığı, doğruluğu, cesâreti ve kurnazlığı sâyesinde birinci dere-

cede emîrliğe yükselmiş ve kendisini siyâsî bir otorite haline getirmesini bilmiştir. Bu maddî-manevî otoritesi ile de, 1327 Ekiminde, Timurtaş'dan boşalan Anadolu Umûmî Vâliliği'ne vekâleten bile olsa, kendisini tâyin ettirmeye muvaffak olmuştur.

Umûmî Vâliliğinde Sultanlığına Kadar Eratna'nın Faaliyetleri (1327-1343)

Timurtaş, Mısır'a gitmek üzere, Anadolu'dan ayrılırken yerine, Uygur Türkleri'nden Emîr Eratna'yı vekil bırakmakla, Türkiye Tarihi'nde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde, Türk beylerinin birbirleriyle istiklâl ve Anadolu Türk birliğini kurma yolunda yaptıkları mücadelede sergilenecek, Emîr Eratna da İlhanlılar'ın varisi sıfatıyla, bu beyler arasında siyâsî varlığını devam ettirmeye çalışacaktır.

Celayirlilerle Münasebetleri

Emir Eratna'nın Anadolu umûmî vâliliği görevini, ister vekâleten ve ister asaleten yürüttüğü 1328'li yıllarda Ebu Saîd Bahadır Han tarafından bu defa da Celayirli Şeyh Hasan Anadolu'ya atanmıştı. Şeyh Hasan umûmî vâliliği bizzat almayarak, yerine sadakatine inandığı Emir Eratna'yı vekil bırakmayı tercih etti. Emir Eratna, Timurtaş'tan sonra durumu çok iyi idare ederek, Ebu Saîd Han'a bağlılığını korumuş ve Anadolu'ya da adaletle hükmederek, sürekli naiblik görevinde kalmayı başarmıştır. Bilindiği gibi o, Sivas'ı merkez seçerek faaliyetlerine buradan devam etmiştir.

Anadolu şehir ve kasabalarını gezerek, devlet başkanları, ulemâ ve ahî reisleriyle görüşen seyyâh İbn Battûta, 1332-33 yılında Aksaray'a uğramış ve burada Emîr Eratna'nın vekili Ahî Şerif Hüseyin'i ziyâret ederek onun misafiri olmuştur. İbn Battûta, Emîr Eratna'nın Aksaray ve Niğde'yi, Şeyh Hasan Celayir adına idâre ettiğini ifade etmektedir ki, bu tespit tarihî akışa da uygundur. Niğde'den Anadolu'nun en büyük kültür merkezlerinden biri olan Kayseri'ye gelen İbn Battûta, burada gördüklerini de seyâhatnâmesine kaydetmiştir. Bu cümleden olarak o, Irak ordu birliklerinin Kayseri'de üslendiklerini, Emîr Eratna'nın sultanla akrabalığı olan kerîm ve fazıl bir hâtun olarak tanınan ve sultana yakınlığı sebebiyle büyük manâsına gelmek üzere "ağa" unvanını taşıyan Toğa Hâtun adında bir eşinin "vâli" sıfatıyla Kayseri'de oturduğunu, bu hâtunun kendisini sarayın kapısında ayakta karşıladığını, güzel sözler söyleyerek, selâmladığını ve en büyük ahî olan Ahî Ali'nin zâviyesinde misafir edildiğini, en iyi bir şekilde ağırlandığını, Kayseri'den ayrılırken de, Emîr Eratna'nın

anılan eşinin kendisine rahat koşumlu mükemmel bir at ile hilat ve para göndererek bizzat uğurlayamadığından dolayı özür dilediğini ifâde ile Kayseri'deki Eratnalı hâkimiyetine dâir bilgiler nakletmiştir. İbn Battûta, Kayseri'de de Emir Eratna'nın Meliki'l-Irak'ın yani İlhanlı Hükümdarı'nın vekili olduğunu kaydetmiştir.

Tarih boyunca Türk beğ ve sultanlarının eşleri de, devlet ve hükümet idâresinde, kocalarına yardımcı olmak suretiyle ikinci derece rol oynamışlar, pek çok katkılarda bulunmuşlardır. İşte, İbn Battûta'nın Kayseri'de tanıştığı ve icraatına hayran kaldığı, Emîr Eratna'nın karısı Toğa Hâtun bu örnek Türk kadınlarından biri olarak tarihe geçmiştir. İbn Battûta, Kayseri'den Sivas'a uğrayarak Anadolu'da Irak/İlhanlı Hükümdarı'nın vekili olarak vazife yapan Emir Eratna'nın misafiri olmuş ve kaldığı üç gün boyunca en güzel bir şekilde ağırlandığını, sonrasında bir at, bir elbise ve bir miktar para gönderdiğini ve emrindeki yerlere ağırlanma için talimat verdiğini ifade etmiştir.

Memlûk Devleti İle Münâsebetleri

Celayirliler ile Çobanlılar arasında meydana gelen olaylar ve bu arada Çobanlı Şeyh Hasan'ın faaliyetlerini takip eden Emir Eratna, efendisi Celayirli Şeyh Hasan'ın Çobanlı Şeyh Hasan'a yenilmesi üzerine, Mısır Memlûk Sultanlığı ile iyi münasebetler kurmayı tercih etmiştir. Emir Eratna, Anadolu'yu idare ederken Mısır Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın üstünlüğünü tanımış, böylece Eratnalılar Devleti için yeni bir dönem başlamıştır. Emîr Eratna, 1337 yılından itibaren, 1341'de Mısır Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın ölümüne kadar, durumunun icaplarına göre, Mısır ile bağlarını şöyle böyle korumuş, sultan adına hutbe okutmuş, para kestirmiş ve bu paralardan bir kısmını sadakat ve bağluluk alâmeti olarak, âdet olduğu üzere Mısır'a göndermiştir.

Dulkadır Beyliği İle Münâsebetleri

Anadolu'ya İlhanlı ordusunda bir emîr sıfatıyla gelip, çalışkanlığı ve dirâyeti sâyesinde kendisini kabul ettirerek, İlhanlılar'ın Anadolu umûmî vâlilerinden önce Çobanlı Timurtaş'a, sonra Celayirli Şeyh Hasan'a vekillik yapan Emîr Eratna'nın Anadolu'yu ettiği dönemde, Çobanlı Şeyh Hasan'dan gelebilecek tehlikelere karşı mevkiini koruyabilmek amacıyla, Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın himâyesine girmeyi tercih ettiği yukarıda ifâde edilmiştir.

Emîr Eratna, bu tarihten sonra hem itâat isteğine boyun eğmediği Emîr Çobanoğlu Şeyh Hasan hem de komşuları Türkmen Beyleri ile

mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu mücadelesinde Emîr Eratna, Uygur Türkleri'nden olmasına rağmen, Anadolu'da tutunarak kendi gayreti ve usta siyâseti sâyesinde başarılı olmayı bilmiştir. Emîr Eratna'yı bu tarihlerde asıl meşgul eden mesele, Türkmenler'in güneyden yaptıkları akınlar olmuştur. Ebu Saîd Han'ın ölümünden bir süre sonra, Moğollar arasında sürekli ve kanlı bir mücadelenin başlaması üzerine, böylesi bir fırsatı gözetmekte olan Türkmenler, her yerde kendi nam ve hesaplarına harekete geçmişlerdi.

Emîr Eratna'nın adına kurulan Eratnalılar'ın, komşuları olan Türkmen Beylikleri'nden Karamanlılar, Osmanlılar, Taceddîn Oğulları, Amasya Beyleri ve diğer bâzı Türkmen beyleriyle bâzen dostça, bâzen de düşmanca münasebetlerinin bulunduğunu kaynaklar haber vermektedir. Bu cümleden olarak, Eratnalılar ile daha çok münâsebette bulunmuş olan komşu beyliklerden biri de şüphesiz Dulkadirli Beyliği olmuştur. Elbistan ve Maraş taraflarında yerleşmiş ve Oğuzlar'ın Bozoklu koluna mensup olan Dulkadirli Türkmenleri şecaat ve cesaretleriyle tanınmışlardır. Bunlar birçok siyâsî cereyanlardan faydalanmayı bilmişler ve bir beylik kurmak yolunda, reisleri Zeyneddîn Karaca et-Türkmânî idâresinde, Bozok ve Ağaçeri Türkmenlerini bir araya toplamışlardır. Beyliğin kurucusu Dulkadiroğlu Zeyneddîn Karaca Bey 1335 yılında Kilikya'ya girerek Ermeni topraklarını yağmalamıştır. Ebu Saîd Han'ın ölümüyle İlhanlılar'da ortaya çıkan taht kavgaları sırasında, Elbistan havâlisinde Türkmen reislerinden Halil et-Tarafî, Celayirli Şeyh Hasan'ın Anadolu'da vekil bıraktığı Emîr Eratna'nın elinden 1337 yılında Elbistan'ı alarak, Mısır Sultanı'ndan nâiblik menşuru elde etmiştir. Bunun üzerine Dulkadiroğlu Karaca Bey, oğlu Halil Bey'i 1337-38 yılında Türkmen beylerinden Halil et-Tarafî'nin üzerine göndermiştir. Dulkadiroğlu Halil Bey, Halil et-Tarafî'yi yenerek, Elbistan'ı ele geçirmiş, böylece Dulkadiroğulları Beyliği'nin kurulması yolunda askerî bir zafer daha elde edilmiştir. Görülüyor ki, Dulkadiroğlu Karaca'nın ülkesine yapılan tecâvüzleri önleyemeyen Emîr Eratna, onu metbuu Memlûk sultanına defalarca şikâyet etmiş ise de bir netice alamamıştır.

Çobanoğulları İle Münasebetleri ve Karanbük Savaşı

Emîr Eratna 1339-1340 yılında Mısır sultanı adına hutbe okutmaması ve sikke kestirmemesi üzerine, el-Melikü'n-Nâsır karşısında zor duruma düşmüştür. Emîr Eratna, karşılaşması muhtemel tehditler nedeniyle bir taraftan Bağdad'da bir devlet kurmuş olan Şeyh Hasan Celayir ile dostluğunu devam ettirirken diğer taraftan da, Mı-

sır Memlûk sultanının himâyesine girmeyi tercih etmiştir. Onun bu tavrında Çobanoğlu Şeyh Hasan'ın kendisine karşı takındığı düşmanca tavır etkili olmuştur. Eratna'nın Mısır Sultanı ile yakınlaşmasında, dostu ve efendisi Celâyirli Şeyh Hasan'dan beklediği yardımı alamaması da etkili olmuştur.

Emir Eratna, bilinen akıllı ve ince siyâsetinin gereği olarak, 1342-1343 yılında yeni Mısır Sultanı İmâdeddîn İsmail (1342-1345)'e de eski durumunu muhafaza etmeyi arzuladığını ihtiva eden bir mektubu kadısı Sirâceddîn Süleyman vasıtasıyla göndermiştir. Mektubunda, el-Melikü'n-Nâsir devrinde olduğu gibi yeni sultanın tâbiyyeti altına girdiğini de bildirmiş ve Anadolu nâibliği için menşur istemiştir. Emîr Eratna'nın yeni Memlûk sultanına müracaatını gerektiren en önemli sebeplerden birisi emrini dinlemediği Çobanlı Şeyh Hasan'ın ülkesine taarruz etmesi endişesi olsa gerektir. Onun bu endişesinde ne kadar haklı olduğu, ertesi yıl Çobanlı Şeyh Hasan ile savaşmaya mecbur kalmasıyla ortaya çıkmıştır.

Çobanlılar'ın Anadolu'da Şarkî Karahisar'a kadar olan, Erzurum, Erzincan gibi *"birçok kaleleri olmakla beraber, asıl mühim olan husus kendilerinde, babaları dolayısıyla, Anadolu'ya hâkim olmak hakkına sâhip olduklarını görmeleri idi"*. *"Eratna'nın, tâbiyyetini kabul etmedikten başka, tedbîrli hareketleri ile Anadolu'da gittikçe nüfuz ve hâkimiyetini genişletmesi ve bu arada Çobanlılar'a âit yerlerden bâzılarını eline geçirmesi"* yanında, *"sultanlık davasında bulunması"* Çobanlı Şeyh Hasan'ı kızdırmıştı. Bu cümleden olarak, Çobanlı Şeyh Hasan 1340-1341 yılında Erzurum'a giderken, büyük emîrlerinden Ordu Buka-yı Turanî'yi Eratna ile dost veya müttefik olduğu bahânesiyle öldürtmüş, böylece Eratna ile uğraşmak için müsait bir zaman bulmuştur.

Azerbaycan'da bir hükümet kurmuş bulunan Çobanlı Şeyh Hasan, Emîr Eratna'nın en büyük rakîplerinden biri olarak, Anadolu'daki faaliyetlerine de hız vermiştir. Emir Eratna'yı ortadan kaldırarak, Anadolu üzerinde kesin bir hâkimiyet kurmak niyetinde olan Çobanlı Şeyh Hasan, önündeki engellerin kalkmasını da fırsat bilerek, hazırladığı bir orduyu, bizzat hükümdar ilân ettiği Süleyman Han komutasında Anadolu'ya gönderdi. Anadolu Seferi'ne çıkan Süleyman Han komutasındaki Şeyh Hasan Çobanî'nin ordusunda, Bayancar oğlu Abdul, Yakub Şah ve amcası Emîr Hasan'ın oğlu Koç Hüseyin gibi tecrübeli komutanlar görev almışlardı. Çobanlı Şeyh Hasan her nedense bu sefere gitmeyerek, Tebriz'de kalmayı tercih etmiştir. Faruk Sümer, Şeyh Hasan'ın sefere bizzat çıkmayışının se-

bebini, "Her halde, Anadolu'daki Moğollar'ın, Süleyman Han'ı görünce çok defa yaptıkları gibi, onun tarafına geçeceklerini ümit etmiş olmalıdır" şeklinde açıklamaktadır. Görülüyor ki, Çobanlı Şeyh Hasan, Mısır Memlûk sultanı İmâdeddîn İsmail'in, Eratna'yı himâyesine almasından ümitsizliğe düşmediğini ve bunlardan korkmadığını göstermek ve Anadolu üzerindeki emeline nâil olmak için sefer hazırlıklarını tamamlamış ve Süleyman Han komutasındaki ordusunu Anadolu'ya göndermiştir.

Anadolu'daki nüfuz ve hâkimiyeti gün geçtikçe genişleyen, bu sebeple Çobanlı Şeyh Hasan'ı hakimiyetini tanımayan Eratna'ya gelince; yukarıda da anlatıldığı üzere tâbiyyetini kabul etmediği Şeyh Hasan'dan gelebilecek tehlikelere karşı bir tedbîr olarak, Memlûk Devleti'ne yanaşmayı uygun bulmuştu. Çobanlı Şeyh Hasan'ın Anadolu üzerindeki emellerini ve kendisine karşı kızgınlığını aklından hiç çıkarmayan Eratna, sâdece Memlûklu Devleti'nin destek ve yardımıyla yetinmemiş, kendi imkânlarını da azami ölçüde kullanmıştır. Bu cümleden olarak Eratna, "Süleyman Han'ın üzerine gelmekte olduğunu duyar duymaz, Memlûkler'inden müteşekkil maiyyet kuvvetlerinden başka, Moğollar'dan ve yerli Türkler'den de asker toplayarak" hazırlıklarını tamamlamıştır.

301

Böylece her iki taraf da harbe hazır hale gelmiş; Süleyman Han Çobanlı ordusuyla Anadolu'ya doğru ilerlerken, Eratna da onu beklemeye başlamıştır. Çıkması mukadder olan bu harbin neticesinde, şayet Süleyman Han galip gelirse; Çobanlı Şeyh Hasan, hem hasmı Eratna'ya haddini bildirmiş olacak hem de Eratna'nın hâmisi ve aynı zamanda babası Timurtaş'ın öldürülmesine sebep olan Memlûk Sultanlığı'ndan intikam almış olacaktı. Hepsinden önemlisi Anadolu'da Çobanlı hâkimiyeti kurulacaktı. Buna karşılık, şayet Eratna bu savaştan galip çıkarsa; Çobanlı tehlikesini atlatılmış ve Anadolu'da kesin bir şekilde istiklâlini elde etmiş olacaktı.

Karanbük Savaşı (Eylül-Ekim 1343)

Çobanlı Şeyh Hasan, Eratna'nın hükümet merkezi Sivas'ı ele geçirip Eratnalı hâkimiyetine kesin bir şekilde son vermeyi plânlanmış, Süleyman Han komutasındaki ordusuna bu direktifi vermişti. Şeyh Hasan'ın plânından haberdar olan Emir Eratna daha hızlı hareket ederek Süleyman Han idâresindeki Çobanlı ordusu Sivas yakınlarındaki bir ovada karşıladı. Tarihin en kanlı meydan muharebelerinden birinin geçtiği bu ova, Sivas-Erzincan arasında: "Karanbük / Kerenbük / Gerenbük / Kesenbük" denilen bir yerdir.

İki ordu Karanbük Ovası'nda şiddetli bir savaşa tutuştu. Muharebenin başlangıcında Süleyman Han'ın ordusu, Emir Eratna'nın ordusuna üstünlük kurdu ve büyük bir başarı elde etti. Bozulan Eratnalı ordusu panik içerisinde geri çekilmeye başladı. Bu kargaşayı değerlendirmek isteyen Süleyman Han'ın askerleri, kaçanları takîp etmek ve ganimet elde etmek yoluna gittiler. Bir an için bozguna uğrayan Eratna, maiyyet kuvvetleriyle birlikte bir tepenin ardına kaçıp gizlenmişti. Süleyman Han'ın eline geçmekten son anda kurtulan Emir Eratna, gizlendiği bu tepenin ardında iken, fal maksadıyla davlumbaz üzerine attığı aşığın dik durduğunu görünce bunu hayra yorup, galip geleceğine inandı. Bu inaçtan hareketle, savaş alanında olup bitenleri anlamak ve ona göre hareket etmek amacıyla gizlendiği tepeye çıkan Eratna, Süleyman Han'ın askerlerinin dağıldığını ve yanında çok az bir kuvvet kaldığını gördü. Ortaya çıkan bu beklenmedik fırsatı kaçırmamak için zaman kaybetmeden tepeden aşağıya inerek, ani bir hücumla Süleyman Han'ı çember içine almayı başardı. Süleyman Han ve maiyetindekiler Eratna'nın bu ani hücumuna karşı koyamadılar ve yenilgiyi kabul edip kaçmaya başlamışlar. Muharebenin başında Eratnalı ordusunu kovalamaya giderek, ganimet elde etmekle meşgul olan Süleyman Han'ın askerleri de, hükümdarlarının içine düştüğü durumu öğrenip hızla savaş alanını terk ettiler. Böylece, müelliflerin ekserisinin kaydına göre, Eylül-Ekim 1343 tarihinde cereyan eden bu savaş Emir Eratna'nın galibiyeti ve Süleyman Han'ın hezimetıyla neticelendi.

Emir Eratna'nın askerlerinden de epeyi zâyiatın olduğu bu savaşta, Süleyman Han'ın askerlerinden pek çoğu öldürülmüş; pek çoğu da esir edilmişti. Esirler arasında Şeyh Hasan Çobanî'nin emîrleri de vardı. Emir Eratna bu zafer sayesinde pek çok ganimet de elde etti. Alınan ganimetlerin bir bölümü Halep vâlisi Yıl-Buğa el-Yahyâvî'ye gönderildi. Ancak Dulkadıroğlu Karaca Bey'in bu hediyelere ülkesinden geçildiği sırada el koyması, Yıl-Buğa'nın Dulkadırlılar'a karşı düşmanlık beslemesiyle sonuçlandı. Yıl-Buğa, Karaca Bey üzerine önce asker gönderdi ardından bizzat kendisi yürüdü, ancak her ikisi seferde de başarı elde edemedi.

Emir Eratna, Çobanlı Şeyh Hasan'ın Karanbük yenilgisinden yılmayacağını tahmin ediyordu. Bu nedenle Süleyman Han'ı takîp etmediği gibi, daha önceden Şeyh Hasan'ın eline geçen Erzurum'dan Şarkî Karahisar'a kadar olan yerleri geri almaya da eşebbüs etmeyip tedbirli davranmayı tercih etti. Çobanlı Şeyh Hasan ise, Ana-

dolu seferinden beklediği neticeyi elde edemediği için, Karanbük Savaşı'nda kusurları görülen emîrlerden Yakub Şâh ile amcası oğlu Koç Hüseyin'i hapsedirmek suretiyle, yenilgiyi hazmedemediğini ortaya koymuştur. Şüphesiz "*Çobanlı Şeyh Hasan gibi, hiddetli ve şiddetli bir adamın bu yenilginin acısını almaya çalışacağından şüphe edilmezdi*". Ancak ömrü bu intikamı almaya kâfi gelmedi. Aksine, Şeyh Hasan'ın Karanbük yenilgisinden iki ay sonra, 15 Aralık 1343 tarihinde, karısı İzzet Mülk tarafından öldürülmesi Emir Eratna için ilkinden daha büyük bir zafer oldu. Şeyh Hasan gibi, Anadolu üzerinde emelleri bulunan en büyük ve tehlikeli bir rakîbin beklenmedik ölümü, Anadolu hakimiyetini elde etme noktasında Eratna'ya rahat bir nefes aldırdı ve serbest hareket etme imkânı sağladı. Her ne kadar, Çobanlı Şeyh Hasan'ın kardeşi Çobanlı Melik Eşref (1343-1357), Emir Eratna'yı kendine tâbi kılmaya çalıştı ise de, bu teşebbüsünde başarılı olamadı. Eratna, Melik Eşref'in tâbiyyetine girme teklifini cesaretle reddettiği gibi, Anadolu'da mevkiini kesin bir şekilde sağlamlaştırdı.

Karanbük Savaşı'nda, tarihte eşine ender rastlanan durumlardan biri tahakkuk etmiş; beklenmedik bir zamanda ve beklenmedik bir şekilde mağlûbiyeti galibiyete çeviren Emîr Eratna, düşmanlarını hayal kırıklığına uğrattığı gibi dostlarında da hayret ve şaşkınlık uyandırarak, ülke içinde ve dışında adını duyurmayı bilmiştir. Onun kazandığı bu zaferle Çobanlılar'ın Anadolu'da hâkimiyet kurma hayalleri sona ermiş, sâdece Eratnalılar değil, diğer Anadolu Türk beylikleri de doğacak yeni bir tehlikeden kurtulmuşlardır. Türkiye tarihinde önemli bir yer tutan bu savaştan sonra, Emir Eratna'nın askerî ve siyâsî otoritesi diğer Anadolu beyleri tarafından tanınmış, böylece Anadolu'da bir beylik kurma yolu açılmıştır. Gerçekten de Emir Eratna, bu muzafferiyetten sonra istiklâline kesin olarak kavuşmuş, diğer Anadolu beyleri ise ona karşı hürmetkâr ve çekingen bir vaziyet almaya mecbur kalmışlardır.

ERATNALILAR DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE YIKILIŞI (1343-1381)

Alâeddin Eratna Bey ve Eratnalılar Devleti'nin Kuruluşu

Karanbük Zaferi'nin kazanılması ve ardından Şeyh Hasan'ın öldürülmesi sadece Eratna için değil diğer Anadolu Türk beyleri için de bir rahatlama sağlamıştır. Şayet Eratna, Çobanlılar karşısında bu büyük zaferi kazanmasaydı; belki de Anadolu'daki Türk beyliklerinin istiklâlleri tehlikeye girecek, bilhassa Anadolu Türk birliğini

kurup sonrasında cihânşûmûl bir devlet haline gelen Osmanlılar'ın da varlığı söz konusu olmayacaktı. O bakımdan, hem Eratna'yı güçlendiren ve hem de Türk beylerini doğacak yeni bir tehlikeden kurtaran Karanbük Zaferi'nin Türkiye tarihindeki yerini ve önemini gözden uzak tutmamak gerekir.

Emîr Eratna, 1327 yılında Çobanoğlu Timurtaş'ın Mısır'a ilticasından sonra Anadolu'da bir numaralı adam sıfatıyla görev ifâ etmeye başlamış ise de, bilâhere önce Ebû Saîd Bahadır Han'ın, ardından da Melik Nâsır'ın himâyesine girerek varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde Celayirli Şeyh Hasan, 1338-1339 yılında Cengizliler'den Toğa Timur Han (1338-1351)'ı, ardından Cihan Timur Han (1338-1339)'ı hükümdâr ilân etmiş, ancak 1340'ta bir fırsatını bulup Timur Han'ı azlederek kendi hükümdârlığını ilân etmişti. Emir Eratna'nun bu şekilde Bağdad'ta bir devlet kuran Celayirli Şeyh Hasan ile oldukça samîmi ilişkileri vardı. Emir Eratna, 1340 yılı sonrasında bu samîmiyetin belirtisi olarak, oğlu Şeyh Hasan Bey'i Bağdad'a göndermeye karar vermişti. Ancak Bağdad'a gitmek üzere yola çıkan Eratnaoğlu Şeyh Hasan, Behisni'ye geldiğinde şehrin hakimi tarafından alıkonulup, Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın Haleb nâibi Taştemür'ün yanına gönderildi. Buradaki görüşmesinde Şeyh Hasan'ı çok beğenen Taştemür, onu Bağdad'a göndermediği gibi, yüklü hil'atlarla babası Eratna'nun yanına geri gönderdi. Eratna'nun oğlunu Celayirli Şeyh Hasan'nın yanına göndermesi bir bağlılık göstergesi sayılabilir. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Emir Eratna, İlhanlılar Devleti'nde başgösteren saltanat mücadeleleri esnasında, bu devlete görünürde bir bağlılık göstermişse de, zamanını ve fırsatını bulunca istiklâlini ilân etmekten geri durmadı. Onun, kendi adıyla anılan devletin istiklâlini ilân edişine dair muhtelif rivayetler vardır. Emir Eratna, Timurtaş'ın Anadolu Umûmî vâililiğine vekil bıraktığı tarihten, Ebû Saîd'in ölümüne kadar geçen zaman diliminde adı geçen hükümdarın vâlisi olmaktan ileri gidememiş, "emîr" ve "noyân" unvanlarını almıştır. Bu unvanlar onun bu dönemde müstâkil bir devlet adamı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle o, kendi adına hutbe okutamamış ve para kestirememiştir. Nitekim 1332'de Sivas'ı ziyareti sırasında Emir Alâeddin Eratna görüşen İbn Battûta, onu "Nâibü Meliki'l-Irak bi bilâdi'r-Rum" (Rum/Anadolu'da Irak/İlhanlı hükümdarının vekili) olarak zikretmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Celayirli Seyh Hasan, 1335'te Ebû Saîd'in vefatı üzerine Anadolu'dan ayrılırken yerine Eratna'yı vekil tayin etmiş; Anadolu umûmî vâililiği görevini yürüten Eratna ise İlhanlı ülkesindeki iç karışıklıklardan istifade ederek bu devletle bağını kesmekle birlikte Celayirli Şeyh Hasan ile manevî bağını devam ettirmişti. Üstelik o, Şeyh Hasan Celayir'in İran'daki işleri sebebiyle Anadolu'ya tekrar dönemeyeceğini bildiği halde bu durumdan faydalanma yoluna da gitmemişti. Ancak, 1338 yılında Celayirli Şeyh Hasan'ın, rakîbi Çobanoğlu Şeyh Hasan'a yenilmesi üzerine Emir Eratna, galip olan Çobanlı Şeyh Hasan'ın itâat teklifini kabul etmeyip, istiklâlini ilân etme yolunda ilk adımını attı. Bununla birlikte, sözü edilen tarihlerde Emir Eratna'nın kendi adına hutbe okuttuğuna ve sikke kestirdiğine dâir bir kayıt bulunmamaktadır. Onun bu dönemde Çobanoğlu Şeyh Hasan'ın tehdidine karşı, Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın himâyesine girmeyi tercih ettiği, sultan adına hutbe okutup para kestirdiği görülmektedir. Bu dönemde onun, başı sıkıştığı zaman Memlûk sultanına tabi olduğu, rahat olduğu durumlarda ise bağımsız bir hükümdar gibi davrandığı anlaşılmaktadır. Nitekim o, iç ve dış tehlikelerden uzak olduğunu tahmin ettiği 1339-1340 tarihinde istiklâlini ilân etmiş ve sultan unvanını almıştır. Ancak aynı tarihlerde Celayirli Şeyh Hasan'ın sultan ilân ettiği Cihân Timur adına Anadolu'da para bastırıldığı bilindiği için, Eratna'nın kendi adına para kestirip kestirmedine dair somut bir bilgi yoktur. Yukarıda da belirtildiği gibi Emir Eratna, bu dönemde bazen Şeyh Hasan Celayir ve onun ilân ettiği sultanlara, bazen Mısır Memlûklu sultanlarına tabiyetini arz ediyor, bazen de bağımsız hareket ediyordu. Bu politikayı Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın ölümüne kadar devam ettirdi. Bu sayede siyasi varlığını güvence altına alarak önce Sivas, ardından Kayseri merkez olmak üzere devletin temellerini attı.

Eratnalılar Devleti'nin kurucusu Eratna'nın, "*Sultan*" unvanının yanı sıra "*Alâeddîn*", "*Reşideddîn*" ve "*Seyfeddîn*" unvanlarıyla da anıldığı görülmektedir. Eratna, 1340 tarihinden sonra, kendi adına olmak üzere, bir yüzünde: "*es-Sultanü'l-a'del Alâü'd-dünya ve'd-dîn halled Allahü mülkehu*" ibâresi bulunan gümüş bir sikke kestirmiştir. Bu sikkede görüldüğü gibi, Eratna "*Sultan*" ve "*Alâeddîn*" unvanlarıyla anılmış olduğuna göre, onun kendi adına hutbe okutmuş olması da kuvvetle muhtemeldir. Eratna'nın 1339-1340 yılında, Anadolu'da Memlûklu Sultanı adına hutbe okutmadığı ve para kestirmede bulunduğu göre, onun âdeti olduğu üzere, yine bir fırsatını bulup, istiklâlini ilân etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Eratna'nın ka-

rısı Süli Paşa'ya âit Temmuz-Ağustos 1339 tarihli türbe kitabesinde Eratna, "*Melikül-Ümerâ*", "*Noyînü'l-A'zam*" ve "*Emîr*" unvanlarıyla anılmış olup, "*Sultan*" ve "*Alâeddîn, Seyfeddîn, Reşideddîn*" unvanlarından hiç söz edilmemiştir. Eratna'ya âit "*Sultan*" ve "*Alâeddîn*" unvanlarını taşıyan yukarıda sözü edilen sikke, her halde adı geçen bu kitabenin yazılışından sonraki bir tarihte kesilmiş olmalıdır.

Himâyesine zaman zaman sığındığı Memlûklı Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın 1341 yılında ölmesinden sonra, Memlûklı emîrleri arasında baş gösteren ve uzun süre devam eden mücâdeleler, Eratna'nın serbest hareket etmesine ve istiklâline kavuşmasına sebep olmuştur. Mısır ve Suriye'de ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanan Eratna, kendisini Mısır'ın himâyesinden ayırarak, sultanlığını ilân etmiş ve hatta daha önce elinden kaptırmış olduğu Dârende'yi de geri almıştır. Eratna'nın 1341 tarihinden itibaren "*Sultan*" unvanı ile, yalnız kendi adına para kestirdiği ve paralarında: "*es-Sultanü'l-a'del Alâeddîn*" (en adaletli Sultan Alâeddîn) ve Moğol usûlü sikkelerinde ise, "*Sultan Eratna*" ad ve unvanlarını kullandığı bilindiğinden, istiklâlini bu tarih olarak kabul etmek lâzımdır. Verilen bu bilgilerden anlaşılacağı üzere; Eratna'nın "*sultan*" ve beraberinde "*Alâeddîn*" ünvânlarını alıp, istiklâlini ilân etmesi, 1343 Karanbük Zaferi öncesinde de, fasıllı bir şekilde görülüyorsa da; onun kesin olarak, adı geçen unvanları aralıksız kullanıp, istiklâline kavuşması, müelliflerin çoğunun da ortak görüşü halinde, Karanbük Zaferi ile mümkün olmuştur.

Sultan Alâeddîn Eratna'nın Merkez Seçtiği Şehirler

Türkiye Selçukluları'nın hemen hemen tamamına yakın diyebileceğimiz topraklarına sâhip bulunan Eratna, takip ettiği akıllı ve sistemli siyâseti sâyesinde, bu toprakların bütünlüğünü korumasını bilmiştir. Anadolu toprakları üzerinde kurularak, Selçuklular'ın birer kültür ve ticaret merkezleri halinde gelişmiş bulunan bu şehirler, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlılar'ın hâkimiyetine geçmiş; 1327'den sonra ise, doğrudan doğruya İlhanlılar'a halef olan ve Anadolu'da istiklâlini ilân eden Sultan Alâeddîn Eratna'nın idâresine geçmiştir. Bu şehirler arasında, Türkiye Selçukluları'ndan "*Dârü'l-alâ*" (yücelik beldesi) unvanıyla kalan Sivas, İlhanlılar zamanında da varlığını devam ettirmiş önemli bir kültür ve ticaret merkezi halinde, İlhanlılar'ın nâibi sıfatıyla, bundan böyle Anadolu idâresini eline geçirmiş bulunan Sultan Eratna'ya da ilk hükümet merkezliği yaparak tarihî rolünü ifâ etmiştir. Eratna'nın, vâliliği ve sultanlığı zamanında da, Selçuklular ve İlhanlılar devirlerinde ol-

duğu gibi, pek çok olaylara sahne olmuş olan Sivas'ın, medenî ve iktisâdî hayat üzerinde, çeşitli tesirleri görülmüştür. Eratna, devleti-
nin temellerini attığı Sivas'ta, bu şehir esnafını teşkil eden ahîlere çok
iyi davranmış ve onlara siyâsî, iktisâdî, ictimâî, ilmî, dinî ve meslekî
faaliyetlerinde, fırsat ve imkân vererek, şehrin her yönden gelişme-
sini sağlamıştır. Bilindiği gibi Eratna, Karanbük Zaferi'nden sonra,
hükümet merkezini Kayseri'ye nakletmişse de, torunu Alâeddîn Ali
zamanında Sivas, yine hükümet merkezi olmuş ve devlet buradan
idâre edilmeye çalışılmıştır.

Yine Türkiye Selçuklu Devri'nde "*Dârü'l-Feth*" ve "*Dârü'l-Mülk*" un-
vanlarıyla anılan ve İlhanlılar'ın Anadolu Umûmî Vâlisi Timurtaş'ın
da idâre merkezi olan Kayseri, Sultan Alâeddîn Eratna'nun Sivas'tan
sonra başkent seçtiği önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri
olmayı sürdürmüştür. Eratna, Çobanlı Şeyh Hasan'a karşı kazan-
mış olduğu Karanbük Zaferi'nden sonra devletini Kayseri'den
idâre etmeye başlamıştır. Eratna'nun taraftarlarıyla birlikte 1339'da
Kayseri'yi zaptederek devlet ve hükümet merkezi yaptığı Kayseri
Şehri, Alâeddîn Ali'nin son zamanlarıyla II. Mehmed dönemi hariç
olmak üzere, Eratnalı Devleti'nin merkezi olarak, pek çok önemli ha-
diselere şahit olmuş; Selçuklu ve az da olsa Eratnalılar dönemi eser-
leriyle süslenmiştir. Eratna ve âilesi, Kayseri'de kendisi tarafından
yaptırılan Köşk Medrese avlusundaki künbed içine gömülmüşlerdir.

Sultan Alâeddin Eratna, Orta Anadolu'da İlhanlılar'ın yıkılması-
yla, kurduğu siyâsî teşekkülü, Celayirli Şeyh Hasan'a, Çobanlı Şeyh
Hasan ve kardeşi Melik Eşref'e ve hatta Türkmen beylerine karşı,
zaman zaman Mısır Memlûkları'nın desteğini ustaca kul-
lanarak, devam ettirmiştir. Böylece Eratna, akıllı ve dirâyetli bir si-
yaset takip ederek, varlığını tehlikeye sokmadan, Anadolu Beylik-
leri ve komşu devletler arasında ününü duyurmasını ve kendisini
tanıttırmasını bilmiştir.

Sultan Alâeddîn Eratna'nın Ölümü ve Şahsiyeti

Türkiye Tarihi'nin en sıkıntılı ve zor bir dönemi olan 1327'lerden
1352'lere kadar çeyrek yüzyıl emîr, noyân, umûmî-vâli, sultan sı-
fat ve unvanlarıyla önemli görevler ifâ ederek büyük bir üne kavu-
şan Sultan Alâeddîn Eratna, kurmayı başardığı Eratnalı Devleti'ne
Sivas'tan sonra merkezlik etmiş bulunan Kayseri'de hayata gözleri-
ni yummuştur. Genel olarak, Eratna'nun vadesiyle öldüğü bilindiği
halde, oğlu Cafer Bey tarafından düzenlenmiş olan Kayseri Bünyan
Karakaya Seyyid İsâ Zâviyesi Vakfiyyesi'nde, sayılan sıfat ve un-

vanları arasında “eş-şehîd” ibâresinin geçmesi, onun şehit edilmiş olabileceği ihtimalini akla getiriyorsa da, kaynaklarda bu ihtimali destekleyen başka bir kayda şimdilik rast gelinmemiştir.

Sultan Alâeddîn Eratna'nın ölüm tarihini bâzı müellifler 1352 yılı Şubat ayının on sekizinci günü olarak gösterdikleri gibi, bâzıları da, ayını belirlemeyerek doğrudan doğruya 1352 tarihini kaydetmişlerdir. Eratna adına kesilmiş bâzı sikkelerin 1353 tarihli olması, ölüm tarihi üzerinde kaynakların ittifak ettikleri 1352 tarihinde bir değişiklik yapabilecek ölçüde değildir. Çünkü 1353 tarihli sikkelerde Eratna'nın geçmesi, Eratna'nın bu tarihlerde hayatta olmasından değil, Eratna'ya âit sikke kalıplarının onun ölümünden sonra da kullanılmış olmasından ileri gelmiştir.

Sultan Eratna'nın, öldüğü tarihte kaç yaşında olduğu bilinmemekle birlikte, Sultan Olcaytu (1304-1316)'nın emîrleri arasında bulunduğunu bilindiğine göre, altmış yaşından ziyâde olduğu tahmin edilebilir. Orta yaşın üzerinde öldüğü anlaşılan Eratna, Kayseri Gültepe Mahallesi'nde Köşk Dağı adıyla anılan yerde, Kayseri şer'i mahkeme sicilleri ve bâzı müelliflere göre, Şeyh Evhâdeddîn Kirmanî sûfilere ve müridleri; türbenin kapı kitâbesine göre ise, çok sevdiği eşi Süli Paşa için, kendisi tarafından 1339 tarihinde yaptırıldığı anlaşılan ve epeyi de vakfı bulunan ve bugün Köşk Medrese adıyla bilinen hânkâhun avlusundaki türbeye defnedilmiştir.

Sultan Alâeddîn Eratna'nın kişiliğine gelince; ülkesi içinde ve dışında iyi isim yaparak, şan ve şöretini her tarafa duyurmuş olan Sultan Eratna'nın ölümü, Anadolu'da ve komşu ülkelerde büyük üzüntülere sebep olmuştur. Çünkü eşine ender rastlanan bir idâreci olan Sultan Eratna, 1327 Ekiminden 1352 Şubatna kadar yürüttüğü vâililik ve sultanlık görevleri sırasında, takîp ettiği usta siyâseti, adâleti, şefkâti ve yüksek otoritesi sâyesinde İlhanlılar'ın Anadolu'da meydana getirmiş oldukları anarşiyi ortadan kaldırmış ve arzu edilen birlik ve beraberliği kurmayı başarmıştır. Eratna'nın kurmuş olduğu bu huzur diyârına, Çobanlı Melik Eşref'in zulmünden bıkan âlimler, emîrler akın akın gelmişler ve mal, mülk edinerek mevkii sâhibi olmuşlardır. Moğollar'ın yıkmış olduğu gönülleri ve yerleri yapmış olan Eratna, halkın refah ve saadet içinde yaşamasını sağlamıştır. Sultan Eratna, ülkesini o derece adâletle, yiğitlikle ve şevkâtle idâre etmiştir ki, idâre edilenlerce kendisine, güzel ahlâklı ve aynı zamanda seyrek sakallı oluşundan dolayı “Köse Nebi/Peygamber” lâkabı verilmiştir. Doğruluğu ve adâleti dolayısıyla ünü

ülkesi dışına da taşmıştır. Bu cümleden olarak, komşu ülkelerden Mısır, Halep ve Şam'da yetişmiş olan çağdaş müellif ve müverrihler Safedî, Halebî ve İbn Hatîb Eratna'nın ölümünden duydukları üzüntüyü, hüznün verici mersiyeyle ifâde etmeye çalışmışlardır.

Sultan Eratna'nın ilim ve fazlına gelince; o, ilim ve fazilet sâhibi, medenî davranışlı ve tahsilliydi. O, aynı zamanda dindâr da olduğundan din ve ilim adamlarına, ediplere yakın ilgi göstermiş; ilmî çalışmaları desteklemiştir. İlim adamlarının tartışmalarını zevkle dinlemiş ve onların görüşlerine saygıda kusur etmemiştir. Şâfiî mezhebi imâmlarından ve meşhur âlimlerden Takiyüddîn Ali b. Abdullah es-Subkî, Eratna'nın ilmî kudretini, tefsir ve hadis ilmine vâkıf oluşunu, "*Tabakât-ı Şâfiyye*" adlı eserinde övgüyle ifâde etmiştir. İbn Battûta da Seyahatnâme'sinde, Eratna ve hatunlarının ilme ve ilim adamlarına verdikleri değere dair bilgiler vermiştir.

Sultan Alâeddîn Eratna, siyâsî ve askerî yönden de, ülkesini gelmiş ve gelebilecek iç ve dış tehlikelerden korumasını bilmiştir. Bu cümleden olarak, Anadolu dışında Çobanlılar'a karşı, Anadolu'da ise, özellikle Karamanlılar ve Dulkadırlılar'a karşı takîp ettiği siyâsetinde oldukça başarılı olmuştur. Eratna, Anadolu içinde ve dışında siyâsî varlığını devam ettirirken, millî menfaatleri neyi gerektiriyorsa onu yapmış, bazen Celayirliler'e bazen de Memlûklular'a yaklaşıp himâyelerini sağlamıştır. Pek tabîî olarak bu münâsebetler esnasında, taraflar birbirlerine, karşılıklı mektup teâtisinde bulunmuşlardır. Memlûklu Sultanları tarafından Eratna'ya gönderilen cevabi mektupların, hükümdârlara âit kâğıtlara yazılmış bulunması ve imza yerine de "*kardeşiniz*" ibâresini kullanmış olmaları, Eratna'nın siyâsî seviyesini ve kendisine verilen değeri ortaya koymaktadır.

Eratna'nın sağlığında, kendisine tâbi emîr ve beylerinden hiç biri, her hangi bir şekilde itâatsizlik içinde bulunmamıştır. Bu da, Eratna'nın otoritesini tespit bakımından, üzerinde durulması gereken diğer bir önemli husustur. Bütün bu ve buna benzer hususlardan dolayı, Eratna'nın ölümü ülkesi için gerçekten bir felâket olmuştur.

Sultan Alâeddin Eratna'nın Ölümünden Eratnalılar'ın Yıkılışına (1352-1381)

Sultan Alâeddîn Eratna'nın, kitabesinden anlaşıldığına göre 1339 yılında vefat etmiş ve Kayseri Köşk Medrese'ye gömülmüştür. Onun, Sülipaşa adında, Dulkadıroğlu'nun kızı veya Amasya emîrlerinden Tüli Bey'in kardeşi ve İzzeddîn Hasan Bey'in kızı olduğu söylenen

bir eşinin varlığı bilinmektedir. İbn Battuta'nın ifadelerinden bu eşinin haricinde, "Ağa" adıyla anılan Toğa Hâtun isminde Celayirli Şeyh Hasan'ın akrabası olan bir eşinin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iki eşinin haricinde, oğlu ve halefi Mehmed Bey'in de vâlidesi olarak bilinen İsfahanşah isminde üçüncü eşinin daha bulunduğu Esterâbâdî'nin *Bezm u Rezm* adlı eserinde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu hâtun da Celayirli Şeyh Hasan'ın akrabası olup adı siyâsî olaylara karışmıştır.

Sultan Alâeddîn Eratna'nın Oğulları

Sultan Alâeddîn Eratna'nın yaş sırasına göre Şeyh Hasan, Cafer ve Mehmed isimlerini taşıyan üç oğlu vardı. Bu oğullarından oldukça güzel, yakışıklı, aynı zamanda zeki ve fazıl bir genç olan büyük oğlu, Bedreddin unvanıyla anılan Şeyh Hasan Bey, Sivas vâililiği görevini yürütmüştür. Sultan Alâeddîn Eratna, Şeyh Hasan Bey'e Mardin Artuklu hükümdârı Melik Sâlih Şemseddîn (1312-1364)'in kızını istemiş ve nişanlamıştır. İki taraf düğün hazırlıklarını tamamlamış, gelin kızını çeyizledikten Melik Sâlih, gelin alayını Sivas'a göndermiştir. Ancak gelin Sivas'a geldiği sırada Şeyh Hasan hastalanmış ve gerdeğe giremeden 1347 yılının Aralık ayında vefat etmiştir. Bunun üzerine Sultan Eratna, Sivas'a kadar gelmiş bulunan gelinini Mardin'e geri göndermemiş ve diğer oğlu Cafer Bey'e nikahlamıştır. Bu arada gelinin babası Melik Sâlih'e mektup yazıp: "*Benim başka bir oğlum var, kızım onunla evlenebilir*" diyerek sultanın gönlünü ve rızasını almayı da ihmal etmemiştir. Bu nikahın karşılığı olarak Harput Artuklular'a verilmiştir. Sultan Alâeddîn Eratna, çok sevdiği oğlu Şeyh Hasan'ın genç yaşta ve üstelik düğün gününde ölmesinden dolayı derin bir üzüntü duymuş, üzüntüsünü biraz olsun hafifletmek ve oğluna olan sevgisini âbideleştirmek gayesiyle, Sivas'ta Gündük Minâre adıyla anılan ve Anadolu'da benzeri görülmeyen bir kümbet yaptırmış, Şeyh Hasan'ı buraya defnettirmiştir.

Gıyâseddin Mehmed Bey ve İzzeddîn Cafer Bey Devirleri

Sultan Alâeddîn Eratna'nın bilinen üçüncü ve en küçük oğlu olan Mehmed (Muhammed) Bey'in anası Esterâbâdî'nin kaydına göre, İsfahanşah Hâtun; Hüseyin Hüsâmeddîn'in tesbitine göre ise, Amasya emîri Tüli Bey'in kız kardeşi Sülipaşa Hâtun'dur. doğduğu yeri ve tarihi hakkında yeterli bilgi yoktur. Babası tarafından ilim tahsili için Konya'ya gönderilen Mehmed Bey, Karamanoğlu Alâeddîn Bey ile medrese arkadaşlığı yapmış, bu dönemde aralarında büyük bir dostluk kurulmuştur. Birlikte geçirdikleri on üç

yıllık medrese hayatından sonra, Karamanoğlu Alâeddîn Bey, tahta çıkmak gâyesiyle sınıf arkadaşı Mehmed Bey'i Konya'da bırakıp gitmiştir. Mehmed Bey ise, babası Sultan Eratna'nın 1352'de ölümüyle boşalmış olan Eratnalı tahtına geçirilmek üzere kendi tarafını tutan emûrler ve özellikle Vezîr Hoca Ali Şah'ın yardım ve gayretleriyle Konya'dan Kayseri'ye gizlice getirilmiş ve yine ümerâ ve ulemânın ittifakıyla ağabeyi Cafer Bey'e tercihen hükümdâr ilân edilmiştir.

Türk verâset usûlüne aykırı bir şekilde önünde ağabeyi Cafer Bey olduğu halde, "*Gıyâseddîn*" unvânıyla Eratnalılar'ın ikinci sultanı olarak tahta oturan Mehmed Bey, kendi adına hutbe okutmuş ve para kestirmiştir. Mehmed Bey'in "*Gıyâseddîn*" unvânından başka, sikkelerinde bulunmayan "*Nâsiredî*" unvânını taşıdığı da bazı müellifler tarafından kaydedilmiştir.

Gıyâseddîn Mehmed Bey tahta oturduktan sonra, yerini daha da sağlamlaştırmak gâyesiyle ağabeyi Cafer Bey'i hapsettirmiş, bu durum Sultan Eratna devrinde tesis edilen birlik ve beraberliğin bozulmasına neden olmuştur. Yaşının küçük olmasının yanı sıra zayıf bir kişiliğe de sahip bulunan Gıyâseddîn Mehmed Bey, tahta çıkmasında büyük rolü olan vezîri Hoca Ali Şah'ın etkisinde kalmıştır. Mehmed Bey'in yaşının küçük olması, babasının yerini dolduramaması ve idareyi emirlere teslim etmesi, iktidardaki kaos ortamından istifade eden Türkmenlerin isyan etmeleriyle neticelenmiş, Canık ve havalisi onların eline geçmiştir. Bu arada Dulkadir Beyliği de güneyden Eratnalılar'ın topraklarına saldırmıştır.

Sultan Eratna'nın sağlığında, onun açıktan muhalefetine rağmen Dulkadıroğlu Karaca Bey tarafından da destek gören Halep Vâlisi Beyboğarus, 1351'de Mısır'daki saltanat değişikliğine yâni Nâsiredî Hasan'ın yerine Selâhaddîn Sâlih'in sultan olmasına karşı çıkarak isyân etmiş ve bu arada Şam'ı zapt etmişti. Memlûk sultanı el-Melikü's-Sâlih, Argun komutasında önemli bir kuvvet göndererek âsi vâlisi Beyboğarus'u cezalandırmak istedi. Argun, Beyboğarus'u mağlûp edip öldürdü ve ona yardım eden Dulkadıroğlu Karaca Bey'i yakalamak üzere harekete geçti. Bu arada Argun, işini daha da garantiye almak için Eratnalılar'ın Sivas Vâlisi Hacı Kutluşah'a bir mektup yazarak Karaca Bey'e karşı kendisine yardım istedi. Sultan Sâlih'in gönderdiği yardımcı kuvvetleri de yanına alan Argun 1353 tarihinde Elbistan'da, Sivas'dan gelen müttefiki Hacı Kutluşah ile buluştu. Müttefik kuvvetler Dulkadıroğlu Karaca Bey'i Elbistan'da çember içine aldılar. Bu güçlü orduya karşı

mücadele edemeyeceğini anlayan Karaca Bey, savaş meydanından kaçarak Eratnalı sultanı Gıyâseddîn Mehmed'e sığındı. Memlûk sultanı Salih, Eratnalı Sultanı Mehmed Bey'e mektup yazarak Karaca Bey'in kendisine teslim edilmesini istedi. Mehmed Bey başlangıçta bu talebi olumlu karşılamadı ise de, Argun'un tehdidine karşı koyamayacağını anlayınca Karaca Bey'i Haleb'e göndermek zorunda kaldı. Karaca Bey, 22 Eylül 1353'de önce Halep kalesine hapsedildi, ardından Kahire'ye götürülerek Aralık 1353'de öldürüldü. Görünürde Beyboğarus ve müttefiki Karaca Bey'in Memlûk sultanına karşı giriştikleri ve canlarıyla ödedikleri bu mesele bu şekilde kapanmış gibi görünse de, Dulkadirli Beyliği ile Eratnalılar arasında onarılması mümkün olmayacak bir kin ve düşmanlığın başlamasına da neden oldu.

Sınırların ötesinde bu olaylar meydana gelirken, diğer yandan ülke içerisinde de Eratnalı şehzadeleri arasında taht kavgaları başladı. Hapiste olan Cafer Bey, kardeşinin sultanlığını bir türlü içine sindirememiş, iktidârı ele geçirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Bu dönemde kazaskerlik görevini uhdesinde bulunduran İmâdeddîn Ömer Çelebi, Mehmed Bey'in sultanlığına karşı çıktığı için gözden düşmüş, kendi isteğiyle görevinden ayrılarak Amasya'ya gitmiş, yerine ise Mevlânâ Bedreddîn Mahmud Çelebî getirilmişti. Mehmed Bey zayıf karakterli bir şahsiyet olduğu için vaktini devlet ve hükümet işleri yerine, zevk ve eğlenceyle geçirmeyi tercih ediyordu. İdâreden iyice uzaklaşan genç ve tecrübesiz sultan, devlet ve hükümet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı devlet meclisine kendi yaşındaki gençleri bile aldığı halde, babası Eratna'nın aksine âlimleri ve tecrübeli emîrleri almıyor, kendisi ve devleti için telâfisi mümkün olmayan hareketlerde bulunuyordu. Mehmed Bey, mecliste halkın şikâyetlerini dinlemek ve devlet ve hükümet işlerini görüşmek yerine eğlence alemleri yapmayı tercih ediyordu.

Mehmed Bey'in bu tavrı başta Hoca Ali Şah olmak üzere tahta çıkışında büyük katkısı olan emîrlere ve âlimlerle arasının bozulmasına neden oldu. Onun bu tavrındansadece emirler ve âlimler değil, halk da büyük bir memnuniyetsizlik içerisindeydi. Nihayet devlet yönetiminde önemli paya sahip, en büyük destekçisi Emir Seyyid ile arası da bozuldu. Emir Seyyid Mehmed Bey'in üzerinde hatırı sayılır bir baskı oluşturdu. Bu baskıya dayanamayan Mehmed Bey, 10 Ağustos 1354'de tahtını terk ederek Konya'ya sığınmak mecburiyetinde kaldı. Emîr Seyyîd'in liderliğini yaptığı muhalif emîrlere,

Gıyâseddîn Mehmed Bey'den boşalan Eratnalı tahtına Cafer Bey'i çıkardılar ve "İzzeddîn" unvanıyla üçüncü Eratnalı sultanı olarak ilân ettiler.

İzzeddîn Cafer Bey, 10 Ağustos 1354 tarihinde Eratnalı tahtına oturdu. İlk iş olarak kardeşinin taraftarlarını yönetimden uzaklaştırdı ve onların yerine kendi adamlarını getirdi. Kısa sürede ülke içerisinde düzeni sağlamaya çalıştı. Ancak bu süreçte kardeşinin taraftarlarının da boş durmadıkları, Mehmed Bey'i tekrar tahta çıkarmak için faaliyete giriştikleri anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere, Sultan Alâeddin Eratna'nın ölümünden sonra Eratnalı topraklarında iki oğlu ve onların taraftarları arasında yeni bir mücadele dönemi açılmış ve devam etmiştir. Cafer Bey'in sultan olmasından tedirgin olduğu anlaşılan Hoca Ali Şah, yukarıda sözü edildiği gibi, sultanlığı günlerinde Mehmed Bey'e gücenmiş olmasına rağmen yine de onun tarafını tutmaya devam etmiştir. Akıllı, dirayetli ve korkusuz bir şahsiyet olan Hoca Ali Şah, Konya'da bulunan Mehmed Bey'i tekrar Eratna'lı tahtına geçirmek için harekete geçmiş ve onu ağabeyi Sultan Cafer'e karşı Karamanoğlu Alâeddin Bey'den yardım istemesi hususunda ikna etmiştir.

313

Mehmed Bey ile Alâeddin Bey'in eskiden beri dost olmaları, bu süreçte Karamanoğulları Beyliği'nin Eratnalılar'a karşı tutumunda belirleyici olmuştur. Bu çerçevede Karamanoğlu Süleyman Bey, Mehmed Bey'in tahtını yeniden ele geçirebilmesine yardımcı olabilmek amacıyla Konya Vâlisi Davud ile Kökez idâresindeki bir orduyu Kayseri'ye göndermiştir. Kayseri'ye gelen Karamanlı ordusu, Erciyes Dağı eteklerinde Cafer Bey'in ordusuyla savaşa tutuşmuş, ancak savaş meydanında mukavet edemeyeceğini anlayan Eratnalı birlikleri Kayseri Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmışlardır. Kayseri yedi ay süreyle kuşatılmasına rağmen ele geçirilemeyince, Cafer Bey tarafında yer alan Hacı Kutluşah'ın Konya'yı tehdit ettiğini haber alan Davud Bey'in Konya'ya geri dönmesiyle sona ermiştir. Ağabeyine karşı başarı elde edemeyen Mehmed Bey ise Karamanoğlu Süleyman Bey'in izniyle Konya'da oturmaya devam etmiştir.

Bu dönemde, Konya üzerinde hak iddia eden Davud Bey, Mehmed Bey ve Hacı Kutluşah arasında bir tercih yapma durumunda kalan Konyalılar, kendilerine zulmetmiş olan eski vâlileri Davud Bey'den kurtulmak için, önce Mehmed Bey'in ve sonra da Hacı Kutluşah'ın idâresine girmek istediklerini bildirmişlerdir. Konyalılara inanan ve Hacı Kutluşah'tan haberi olmayan Mehmed Bey, Alâeddin

Bey'den Konya'yı istemiş ve bir dileği de yerine getirilmiştir. Ancak, Alâeddîn Bey'in Konya'dan ayrılmasını fırsat bilen Konyalılar, şehrin kapılarını Hacı Kutluşah'a açmışlar ve onun Konya'ya hâkim olmasını sağlamışlardır. Bu beklenmedik durum üzerine, Davud Bey Lârende'ye, Mehmed Bey de Sivas'a kaçmışlardır. Görülüyor ki Konya, bu gelişmelerden sonra, 1354 tarihinde Eratnalı vâlilerinden Hacı Kutluşah vasıtasıyla, Eratnalılar'ın eline geçmiştir.

Eratnalı topraklarında Mehmed ve Cafer Beyler arasında meydana gelen taht mücadelesinden faydalanmaya gayret eden Karamanlılar, kendileri için kuvvetli bir rakîp olarak gördükleri Eratnalılar'ın idâresindeki Ankara ahîlerini, diğer güçlü rakîpleri olan Osmanlılar aleyhine çevirmek sûretiyle, bu önemli rakîplerini birbirlerine düşürmeye çalışmışlardır. Fakat takîp ettiği sistemli siyâset sâyesinde olup bitenleri çok iyi bir şekilde değerlendirecek Karamanlılar'ın bu oyununa gelmeyen ve üstelik Eratnalı vâlisi Hacı Kutluşah ile ittifak eden Osmanlı sultanı Orhan Gâzi, oğlu Süleyman Paşa komutasında göndermiş olduğu bir orduyla 1354 tarihinde Ankara'yı zaptettirmiş ve ahîleri itâat altına almayı başarmıştır.

314

Bu arada, Konya'dan kaçtıktan sonra Sivas'a gelen Mehmed Bey, tanınmamak için derviş kılığına girerek bir tekkeye sığınmışsa da, vâli Hacı Kutluşah onu tanıyıp, saygı göstermiş ve sarayına götürerek sultan muamelesine tâbi tutmuştur. Konya, Sivas, Amasya ve Tokat vilâyetlerini elinde bulunduran bu güçlü vâli ile vezîr Hoca Ali Şah'ın destek ve yardımlarını arkasına alan Mehmed tahtını elde etmek için bu defa Sivas'tan Kayseri'ye hareket etmiştir.

Mehmed Bey, Kayseri'nin kuzey-batısında şehre 30 km. uzaklıkta, Kızılırmak üzerine Selçuklular zamanında kurulan, 1202 tarihli Tekgöz Köprüsü veya Yalnızgöz mevkiinde kendisini bekleyen ağabeyi Cafer'in ordusuyla karşılaşmıştır. 8 Nisan 1355 tarihinde yapılan Yalnızgöz Savaşı kazanan Mehmed Bey ikinci defa Eratnalı tahtına oturmuştur. Cafer Bey ise savaş sonrasında Memlûk Devleti'ne sığınmıştır.

Gıyâseddîn Mehmed Bey'in İkinci Saltanat Dönemi

Hoca Ali Şah'ın büyük desteğiyle 1355 yılında yeniden Eratnalı tahtına Gıyâseddîn Mehmed Bey, ilk iktidarının sona ermesine neden olan huylarından yine vazgeçmemiştir. Onun devlet ve hükümet işlerinden çok, kendi gönlünce zevk ve eğlenceye dalması, çalışkan ve dirâyetli bir devlet adamı olan vezîri Hoca Ali Şah ile araları

nun tekrar açılmasıyla neticelenmiştir. Vezirin nüfuzundan çekinen Mehmed Bey yeni destekçiler aramış, bunda da başarılı olmuştur. İşin ilginç tarafı ise, böylesi zor bir zamanda Hoca Ali Şah ile mücadeleyi göze alması riskine rağmen Mehmed Bey'e yardıma koştan kişinin, ilk iktidarından olmasına sebep olan ve ağabeyinin de en büyük destekçisi konumundaki Emir Seyyid olmasıdır. Sultan Mehmed'in Emîr Seyyid'i müttefik olarak seçmesi, onun Hoca Ali Şah'ın en büyük düşmanı olmasıyla izâh edilebilir. Emîr Seyyid'in ise; Sultan Mehmed'in kendisine tanıdığı böyle bir fırsatı hemen değerlendirmek istemesi, onun hem ezeli rakibi Hoca Ali Şah'a karşı olan kiniyle ve hem de Eratnalı idâresinde sultanın yanında birinci adam olmayı arzulamasıyla açıklanabilir.

Gıyâseddîn Mehmed ile müttefiki Emîr Seyyid, Hoca Ali Şah'a karşı hemen harp hazırlığına girişmişlerdir. Hoca Ali Şah da boş durmayarak onlara karşı gerekli tedbirleri almıştır. Böylece hazır duruma gelen iki tarafın orduları, 13 Kasım 1355 tarihinde Kayseri-Yuvalı Köyü'ndeki Cuma (Âzine) Mescidi denilen yerde karşı karşıya gelmişlerdir. Eratnalı Devleti'nin sultanıyla vezîri arasında bir mevkiî mücâdelesini anlamına gelen bu savaşta Sultan Mehmed ve müttefiki Emîr Seyyid yenilmişler, emirlerden pek çoğu da savaş sırasında öldürülmüştür. Bu savaş sonrasında Emir Seyyid de Mısır'a sığınmış, 30 Mayıs 1358 tarihindeki vefatına kadar burada yaşamıştır.

Anadolu'da Sultan Gıyâseddîn Mehmed'in yenilgiye uğradığını gören Moğollar, her zaman yaptıkları gibi bu fırsatı da değerlendirek hemen onun etrafında toplanmışlar ve Hoca Ali Şah'a karşı cephe almışlardır. Moğollar'ın bu destek ve yardımlarından cesâret alan Sultan Mehmed, beraberinde müttefik Moğol kuvvetleri de olduğu halde, Cuma Mescidi yenilgisinin öcünü almak ve mevkiini yeniden kazanmak için Hoca Ali Şah'ın üzerine yürümüştür. Sultan Mehmed, 10 Temmuz 1357'de Hoca Ali Şah ile Kırşehir bölgesinde bulunan ünlü Malya Ovası'nda karşılaşmış, yapılan çetin bir muharebe neticesinde onu hezimete uğratarak arzuladığı hedefe ulaşmıştır. Malya'da aldığı yenilgi üzerine muharebe meydanından kaçarak canını kurtardığı anlaşılan Hoca Ali Şah ise, ertesi yıl yâni 30 Mayıs 1358'de Kayseri Zamanlı Kalesi yöresinde öldürülmüştür.

Sultan Mehmed, Hoca Ali Şah gibi kuvvetli bir rakibinin ortadan kalkmasıyla rahat bir nefes alarak tahtını sağlamlaştırmıştır. Bu arada Melik Eşref Çobanî gibi diğer önemli bir rakibinin Altınordu Hükümdârı Caru Bek-Han tarafından izâle edilmesi üzerine, fırsat-

tan istifade ile daha önce Eratnalılar'a ait olan bâzı Anadolu şehirleri de tekrar ele geçirilmiştir. Bu şekilde iç ve dış tehditleri bertaraf eden Sultan Gıyâseddîn Mehmed tek başına Eratnalı tahtına hakim oldu ise de bu durum çok uzun sürmemiş; Hoca Ali Şah'ın uğradığı felâketin kendi başlarına da gelebileceğinden endişe eden Eratnalı Emîrleri onun aleyhinde ittifak arayışına girişmişlerdir.

Bu dönemde Gıyaseddin Mehmed Bey Karamanoğulları'nın iç işlerine de karışmış, kendi tarafına çektiği bazı Karaman emirleri vasıtasıyla Şubat-Mart 1361 yılında Süleyman Bey'in öldürülmesini sağlamıştır. Ancak bu durum okul arkadaşı Mehmed Bey ile arasının açılmasına neden olmuştur. Karamanoğlu Mehmed Bey, ağabeyinin ölümüne neden olan eski okul arkadaşını yapılan savaşta mağlup etmiş ve daha önce Hacı Kutluşah marifetiyle Eratnalılar'ın eline geçmiş olan Konya'yı da geri almıştır. Aynı dönemde Ankara'da Osmanlı padişahı I. Murad tarafından Ahiler'in elinden alınıp Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Eratnalılar'ın bu dönemdeki en önemli başarısı ise Celayirli Sultan Üveys'in Tebriz'i işgali üzerine Çobanoğulları'nın elinden çıkan Erzurum'u ele geçirmeleri olmuştur.

316

1362 yılında Memlûklar'ın Malatya valisi Temmuz-Ağustos 1362'de Anadolu'ya bir sefer düzenlemiş, bu saldırı Dulkadirli-Eratnalı müttefik kuvvetleri tarafından bir baskın neticesinde savuşturulabilmiştir. Valinin aldığı mağlubiyete öfkelenen Memlûk Sultanı, müttefiklere karşı derhal harekete geçmesi için Şam nâibine Emir Yelboğa'yı görevlendirmiştir. Yelboğa, beraberinde mühim harp malzemesi de olduğu halde idâresindeki Şam, Haleb, Hama ve Trablusşam kuvvetleriyle harekete geçmiş ancak başarı elde edememiştir. Sultan Mehmed anlaşma yapmak suretiyle bu tehdidi atlattıktan sonra, 1364 yılında Ankara üzerine yürüdüysen de bir netice elde edemeden geri dönmüştür.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin mağlup olduğu 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Anadolu'ya yerleşen ve bu tarihten itibaren bir karışıklık ortamının hakim olmasına neden olan Moğollar diğer beylikler gibi Eratnalılar tarafından da kontrol altına alınamamıştır. İşte bu Moğollar, Ankara seferinden başarısız dönen Sultan Gıyâseddîn Mehmed'i 1364 yılının Temmuz ayında Ilgın (Ab-ı Germ) yöresinde mağlup etmişlerdir. Bu yenilgiden bir ay sonra, bu defa Sultan Mehmed'in de bizzat katıldığı bir savaşta Eratnalılar Sâhibin Bükü'nde Moğollar karşısında bir kez daha mağlup olmuşlardır. Peşpeşe alınan bu mağlubiyetler Gıyâseddîn Mehmed'in otoritesi-

nin sarsılmasına ve iktidarının çökmesine sebep olmuştur. Moğollar, Sâhibin Bükü Zâferi'nde Eratnalılar'a karşı mühim bir rol oynadığı anlaşılan Babük Bey'i, Sultan Mehmed'in yerine geçirmek maksadıyla Eylül-Ekim 1364 tarihinde Kayseri'ye girmişlerdir. Moğol ordusunu 2 Mart 1365 tarihinde karşılayan Eratnalı ordusu bir kez daha mağlup olmuş, savaş sırasında Sultan Mehmed'in komutanı Hoşkadem de öldürülmüştür. Peşpeşe aldığı bu yenilgiler Sultan Mehmed'i Mamlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref'ten yardım istemek zorunda bırakmıştır. Memlûk kaynaklarında 1364/1365 tarihlerinde Anadolu'ya gönderilen ordunun Sultan Mehmed'e karşı isyân eden Hoca Ali Şah'a karşı yapıldığı kaydediliyor ise de bu görüş doğru değildir. Memlûk hükümdarının Haleb Nâibi komutasında gönderdiği yardım kuvvetleri Kayseri'ye gelmişler, ancak dönüş yolunda Tatarların baskınuna uğrayıp ağırlıklarının önemli bir kısmını yağmalatmışlardır.

Moğollar'ın Kayseri bölgesini ele geçirmeleri, Memlûk yardımına rağmen Sultan Mehmed'in bir türlü toparlanamaması sonucunu doğurmuştur. Sultan Mehmed'in durumunu düzeltemeyişinin bir diğer önemli sebebi, Hoca Ali Şah'ın öldürülmesinden sonra Eratnalı emîrlerinin ona lâıykıyla güven duyamayışları ve devlet işlerinde ona yardım etmeyişleridir. Başka bir ifâdeyle, sultan ile emîrleri arasında devlet düzeni içinde sıkı ve samimi bir bağ kurulamamış ve bu sebeple de her iki taraf birbirlerine korku ve endişe ile bakar hale gelmiştir. Tabîî olarak, bu tutum ve davranışları, hem kendilerine ve hem de devlet ve millete çok pahalıya mal olmuştur. İşte tam da bu dönemde Kadı Burhaneddin'in Eratnalı topraklarında her geçen gün biraz daha sivrilmeye başladığı görülecektir.

Bilindiği gibi, Kayseri Kadısı Şemseddin Mehmed'in oğlu Burhaneddin Ahmed, 1358 tarihinde on dört yaşında olduğu halde ilim tahsil etmek üzere Kahire'ye gitmiş, oradan 1362 yılının ikinci yarısında Şam'a gelmişti. Burhaneddin Ahmed buradan hacca gitti ve orada Fahreddin Akşehrî gibi âlimlerle tanışmıştı. Hicaz dönüşünde babası Şemseddin Mehmed'in Kuzey Suriye'de ölmesi üzerine Haleb'e gelen Burhaneddin, burada da bir yıl kalarak ilmi çalışmalarını tamamladı. Nihayet kemal bulmuş bir insan olarak, babasının yerini doldurmak amacıyla Kayseri'ye geldi. Ancak burada bazı kimselerin muhalefetiyle karşılaşığı için hemen kadı olamadı. 1365 yılı başlarında, bir yıllık gecikmeyle Sultan Mehmed tarafından Kayseri kadılığına getirildiğinde henüz yirmi bir yaşın-

daydı. Bazı tarihlerde onun kadılığa getirildiği yıl sultanın damadı olduğunu da yazmaktadırlar. Kısa bir zaman içinde, şahsî meziyeti ve cömertliğiyle dikkati çeken ve kadılıkta büyük bir ehliyet gösteren Burhaneddîn Ahmed, Eratnalı Devleti'nde hüküm sürmekte olan idârî anarşi ve iktisâdî buhran sebebiyle fırsatçıların eline geçmiş bulunan vakıf camileri, medrese, zâviye, dârüşşifâ, hankâh ve diğer vakıf müesseselerini bunların tasallutundan kurtardığı gibi, vakıflara nezâret ederek, irâd ve masrafların vâkıfın şartlarına uygun olarak yürümesini temin etmiş ve vakıfların vaziyetini süratle düzeltmiştir. Ayrıca, davaların hallinde, münâzaa ve husûmetlerin kaldırılmasında; zengin, fakir, yabancı ve yakın arasında fark gözetmeden vazifesini ifâ etmiş olan Burhaneddîn Ahmed, kadılık müessesesinin haysiyet ve nüfuzunu tekrar tesise muvaffak olmuştur. Bu müsbet hizmetleri, Kadı Burhaneddîn Ahmed'in şöhretinin ülkenin her tarafına yayılmasına; kendisine sevgi ve saygı duyulmasına ve daha önemlisi taraftarlarının artmasına sebep olmuş; bu durum da onu sultan olmaya sevk etmiştir.

Tekrar Sultan Mehmed'e dönecek olursak; Sultanın emîrlrine, emîrlerin de Sultana karşı menfî tutum ve davranışları öyle bir noktaya gelmişti ki, artık her iki tarafın da birbirleriyle yeniden dostluk kurmalarına imkân ve ihtimal kalmamıştı. Sultan Mehmed emîrlerini kontrol ve disiplin altına almaya çalışırken, emîrleri de onu ortadan kaldırmak için faaliyetlere girişmişlerdi. Bu cümleden olarak; Sultan Mehmed, ümerâsının nüfuzlarını kırmak yolunda giriştiği tedîb hareketlerinin birinde, aralarında gizli bir ittifak kurmuş bulunan kendi devlet erkânı Amasya Emîri Hacı Şadgeldi, Sivas Hâkimi Hacı İbrahim ve Şarkî-Karahisar Hâkimi Kılıçarslan tarafından 13 Ekim 1365 tarihinde Sivas'ta şehit edildi. Onun öldürülmesinde Kadı Burhaneddîn Ahmed'in elinin olup olmadığı konusunda iki ayrı görüş ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre, Kadı Burhaneddîn Ahmed Sultan Mehmed'i şehit eden ittifaka katılmış, diğerine göre ise katılmamıştır. Olay her ne şekilde gerçekleşmiş olursa olsun, bu işten kârlı çıkanın Kadı Burhâneddin Ahmed olduğu muhakkaktır.

Böylece siyaset sahnesinden çekilen şehit Sultan Gıyâseddin Mehmed, babası Alâeddin Eratna tarafından Sülipaşa Hatun için yaptırılmış olan Kayseri Köşk Medrese avlusundaki kümbete, babasının yanına defnedilmiştir. Sultan Mehmed'in birinci saltanatı, babası Eratna'nın ölüm tarihi olan Şubat 1352'den 10 Ağustos 1354 tarihi-

ne kadar; ikinci saltanatı ağabeyi Cafer Bey'i bertaraf ettiği 8 Nisan 1355'ten ölüm günü olan 13 Ekim 1365 tarihine kadar olmak üzere on iki yıl sürmüştür. Öldürüldüğünde yirmi beş yaşında olduğu bilinmektedir. Görüldüğü üzere, çocuk denecek yaşta, babası Eratna'nın yerine emîrlerin isteğiyle, Eratnalı tahtına bir yıllık arayla iki defa çıkarılmış bulunan Gıyâseddîn Mehmed, güçlü bir devlet adamı olan babası Eratna'nın yerini bir türlü dolduramamış, zayıf irâdeli ve zayıf karakterli oluşu sebebiyle, devlet ve hükümet işleri emîrlerin elinde kalmış, neticede yine iyi ilişkiler içinde olamadığı bu emîrlerin ileri gelenleri tarafından genç yaşta şehit edilmiştir. Denilebilir ki, Gıyâseddîn Mehmed, babası Alâeddîn Eratna gibi akıllı, tecrübeli ve dirâyetli bir sultan olmadığı için, devlet ve hükümet idâresinde büyük bir otorite boşluğu doğmuş; askerî, idârî, ilmî, dinî ve ekonomik sistem yanında, hak ve adalet düzeni de günden güne bozulmuş, bu durum ise milletin idâreden hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bütün bu ve buna benzer idârî boşlukları fırsat bilen emîrler ve vâililer merkezi otoriteden ayrılarak, kendi başlarına hareket etmeye başlamışlar ve Eratnalı Devleti'nin zayıflamasına sebep olmuşlardır.

Alâeddîn Ali Bey Devri

319

Sultan Gıyâseddîn Mehmed'in şehit edilmesinden sonra yerine oğullarından Ali Bey geçmiştir. Ocak 1353'te Kayseri'de doğan Ali Bey, babasının sağlığında meşhûr İslâm âlimlerinden Kayserili Abdülmuhsin'den ders almıştır. Kaynaklarda Ali Bey de, tıpkı babası Mehmed Bey gibi kabiliyetsiz, kötü karakterli, zayıf irâdeli, zevke ve eğlenceye olduğu kadar, aşırı denecek kadar içkiye de düşkün zayıf bir şahsiyet olarak tasvir edilmiştir. Babası Sultan Mehmed'in şehit edildiği sırada henüz on üç yaşını doldurmamış olan Ali Bey, 13 Ekim 1365 tarihinde "*Sultânul-a'zam Alâeddîn*" unvanıyla Sivas'ta Eratnalı tahtına dördüncü sultan olarak oturtulmuştur.

Sultan Alâeddin Ali'nin Eratnalı tahtına oturduğu günlerde, daha babası Sultan Gıyâseddîn Mehmed zamanında başlamış bulunan fitne ve karışıklıklar, ülkenin her tarafına yayılmış ve önlenemez hale gelmişti. Çocuk denecek yaşta oluşundan başka, son derece gevşek ve kabiliyetsiz olan Sultan Alâeddîn Ali, dâhilde vaziyete hâkim olamadığı için, emîrlar arasında uyanmış bulunan ikilik ve rekâbet ülkeyi korkunç bir anarşi ile karşı karşıya getirdi. Devlet ve hükümet erkânı ile ümerânın beceriksizlikleri, idârî mekanizmayı bozduğu için devlet otoritesi tamamen ortadan kalktı. Bu otorite-

te boşluğundan istifâde eden Türkmenler ve Moğollar müfsidlerle birlikte ayaklanmışlar ve durumu daha da karmaşık hale getirmişlerdir. Ülkenin her tarafına yayılmış olan bu kanlı isyânlar, pek çok yerleşim merkezinin harabeye çevrilmesine, iktisadî ve ziraî hayatın çökmesine, hak ve adalet düzenin bozulmasına, ilim ve kültür hayatının sönmesine, şehirli ve köylü arasında meydana gelen hoşnutsuzluğun had safhaya ulaşmasına sebep olmuştur. Bu çekilmez hale gelmiş olan hayata, yapılan baskılara ve verilen ızdırahlara dayanamayan halkın bir kısmı Güney ve Batı Anadolu'ya göç ederek, yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Güney Anadolu'ya göç eden bu Türk zümrelerinin önemli bir kısmı Ayıntab'a yerleşmiş ve buranın bir Türk şehri özelliğine kavuşmasını sağlamışlardır. Yine, Orta Anadolu'daki Türklerin bir kısmı da Batı Anadolu'ya göç ederek Batı Anadolu ve Marmara bölgesinin Türkleşmesine ve her türlü medenî imkânlarla kavuşmasına katkıda bulunmuşlardır.

Eratnalı ülkesinde sözü edilen bu karışıklıklar ve huzursuzluklar sürüp giderken, ülkeyi içine düştüğü bu zor ve karanlık günlerden kurtarabilecek yaş ve olgunlukta olmayan Sultan Alâeddîn Ali devlet ve hükümet idâresini derin sevgi duyduğu bir Moğol oğlanına bırakarak işleri daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Alâeddîn Ali aslen Türk olmasına rağmen bu Moğol oğlanına tutkunluğundan dolayı kendisini Moğol saymış, bu sayede Barambaylar'ın gözdesi olurken Türkler'in ise kin ve nefretini kazanmıştır. Onun bu dengesiz tutum ve davranışları, Moğol kökenli olmayan Eratnalı emirlerinin kırılmalarına, saygı duymamalarına ve başlarına buyruk hareket etmelerine sebep olmuştur. Sultan Alâeddîn Ali'nin saltanatı süresince, Hoca Ali Şah'ın oğlu ve Sivas hâkimi Hacı İbrahim, Amasya emîri Hacı Şadgeldi, Koyulhisar ve Şarkî-Karahisar hâkimi Kılıçarslan, Tokat hâkimi Şeyh Necib ve Kayseri sâhibi Şeyh Cüneyd, Kayseri kadısı ve sonra Eratnalı vezîri Burhaneddîn Ahmed ve Sultan Ali'nin Nâibi Seyyidî Hüsam gibi emirler siyaset sahnesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Bu emirlerden hiçbirisi Moğol menseli olmayıp, Hacı Şadgeldi ve Hacı İbrahim memlûk, Burhaneddîn Ahmed Kayserili bir Türk, Kılıçarslan Türkmen, Seyyidî Hüsam ve Şeyh Necib memlûk veya memlûkzâde idiler.

Konya'dan Erzurum'a kadar uzanan Eratnalı topraklarını idârede, birlik ve beraberlik içinde olamayan başta Sultan Alâeddîn Ali olmak üzere, diğer devlet ve hükümet erkânının düştüğü bu perişan hali gören komşu devletler, Eratnalılar'a son darbeyi vurma

zamanının geldiğine hükmedip harekete geçmek için fırsat kollamaya başlamışlardır. Ortaya çıkan bu fırsatı ilk değerlendiren ise Karaman Oğulları olmuştur. Durumu müsait gören Karamanoğlu Alâeddîn Bey, Eratnalı emîrlerinden Ali Zerger'in vâli bulunduğu Konya üzerine yürümüş ve 1366-1367 tarihinde şehri ele geçirmiştir. Konya Zâferî'ni takiben Karamanoğlu Alâeddîn Bey, Eratnalı şehirlerinden Aksaray ve Niğde'yi de ele geçirerek, kendisine Kayseri yolunu açmıştır.

Karaman Oğullarının Eratnalı şehirlerine hâkim olmaya başladıkları bu tarihlerde, güneyden de Şam Türkmenleri ve Dulkadırlılar Eratnalı topraklarına tecâvüzlerde bulunmuşlardır. Dulkadırlılar, Zamantı Suyu'na kadar olan yerleri, yani Pınarbaşı bölgesini ele geçirmişlerdir. Batı da ise, Osmanlılar Ankara bölgesini ele geçirip Eratnalı topraklarını çevirmişlerdir. Bu şekilde Eratnalı ülkesine yönelen iç ve dış tehlikeler devam ederken, Şubat-Mart 1368 tarihinde göğün batı tarafında bir kuyruklu yıldız görülmüş ve üç aya yakın kaybolmamıştır. Bunu takiben Babük, Moğollar ile birlikte Sivas'ı kuşatmışsa da, Moğolların kendisine yüz çevirmeleri ve Haziran-Temmuz 1368 tarihinde Sultan Alâeddîn Ali'ye itâat etmeleri üzerine geri çekilmiş, daha sonra Sahibin Bükü'nde yapılan muharebede ikinci defa olarak bozguna uğramıştır.

321

Ülke içinde ve dışında olaylar böyle gelişirken, Eratnalı devlet merkezi Kayseri'de Alâeddîn Ali'nin saz ve içki meclislerinde vakit geçirmeye devam etmesi ümerânın ve ulemânın kendisinden yüz çevirmesine ve türlü oyunlarla müstâkil kalmak istemelerine yol açmıştır. Bunlardan Hacı Şadgeldi Amasya'da, Mutahharten Erzincan'da, Taceddîn Niksar'da, Hacı İbrahim Sivas'ta, Şeyh Necib Tokat'ta ve Kılıçarslan Koyulhisar'da başlarına buyruk hareket etmeye başlamışlardır. Kayseri'deki emîrler ise şeklen sultana bağlı kalmışlardır. Eratnalı Devleti'nde mühim bir simâ olan Kadı Burhaneddîn Ahmed ise, olayların tek sorumlusu Sultan Ali'ye sıhrî yakınlığı sebebiyle bir müddet olup bitenlere seyirci kalmış, ardından Kayseri'deki çiftliğine çekilmiştir. Ancak, Kadı Burhaneddîn çiftliğinde boş durmayıp Sivas'ta meydana gelen olaylarla birlikte devletin umûmî vaziyetini de göz önünde bulundurup, Eratnalı tahtının büyük tehlikeler geçirdiğini hissetmiş ve fiili müdâhale için takîp edeceği yolun esaslarını tespitle meşgul olmuştur.

Eratnalı Devleti'nin içine düştüğü bu karışıklıklardan en fazla istifâde eden kişi Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey olmuştur. O, Erat-

naoğlu Alâeddîn Ali'nin gece gündüz Kayseri'deki bir hamamda eğlenmekte olduğunu haber alarak, henüz Müslüman olmamış Samağar ve Caygâzan Moğol âşiret kuvvetlerinin de desteğiyle, 1375-1376 tarihinde ansızın Kayseri'ye hücum etmiştir. Beklemediği bu hücum karşısında Alâeddîn Ali Bey, bütün ağırlıklarını düşmana bırakarak Sivas'a doğru kaçmış, Karaman Oğulları onu takip etmişlerse de Kadı Burhaneddîn hükümdarının imdadına yetişerek esir edilmekten kurtarmıştır.

Kayseri'yi ele geçiren Karamanoğlu Alâeddîn Bey, Sultan Ali'nin Sivas'a kaçışını sağlayarak tekrar çiftliğine çekilen Kadı Burhaneddîn'den çekinmiş olmalı ki, ondan anlaşma şartlarının tespitinde yardımcı olmasını istemiştir. Nitekim, maiyyetindeki Moğol kuvvetlerinin hareketlerinden şüphelenen Karamanoğlu Alâeddîn Bey'in bir müddet sonra Kayseri'nin idâresini bazı şartlarla Kadı Burhaneddîn'e bırakıp Konya'ya döndüğü görülmektedir. Kadı Burhaneddîn bir süre Karamanoğulları'na karşı dostça bir tutum sergilese de kısa süre içerisinde şehri kendi hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Kadı Burhaneddîn, Kayseri'yi Karamanlılar'ın tahribat ve mezâliminden kurtarmakla, ilk defa askerî kabiliyet ve enerjisini gösterme fırsatı da bulmuştur. Bununla birlikte onun bu dönemde iktidar hürsünü gizlediği, Sivas hakimi Hacı İbrahim'e mektup göndererek şehre vali tayin etmesini istemesinden ve tekrar çiftliğine çekilmesinden anlaşılmaktadır. Eratnalı idâresine el koymayı aklına koyduğu ancak bu düşüncesini gizli tuttuğu anlaşılan Kadı Burhaneddîn Ahmed, acele etmeden akıllı davranmasını bilmiş ve çiftliğine çekilerek siyasi gidişatın kendi lehine gelişmesini beklemeyi tercih etmiştir.

Sultan Alâeddîn Ali'nin zayıf kişiliği sebebiyle, ülkenin sınırlarında gerileme olmuş, toprak kazançları elden çıkmış, devlet topraklarından elde kalan yerlerde ümerâ birbirine düşmüş, ülke parçalanmaya, devlet çökmeye yüz tutmuştur. Eratnalı Devleti günden güne çökerken, devletin mukadderatını elinde bulunduran emîrler birlik ve beraberlik içinde devleti ayakta tutmak yerine; her biri bir şehirde müstakil bir şehirde hükümdar gibi hareket ederek, adeta devletin yıkılışını kolaylaştırmada birbirleriyle yarışmışlardır. Siyasi mücadelede bir tarafta Sultan Alâeddîn Ali ile Hacı Şadgeldi; diğer tarafta ise Hacı İbrahim ile Kadı Burhaneddîn Ahmed yer almışlar ve birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girişmişlerdir. Sultan Alâeddîn Ali, veziri Burhaneddîn Ahmed ile birlikte Amasya, Develi Karahi-

sar, Niğde, Aksaray, Niksar ve Erzincan seferlerine çıkmıştır. Sultan, vezirinin sözünü dinlediği zaman başarılı olmuş, aksine hareket ettiğinde de başarısızlığa uğramıştır. Bu mücadele sırasında, Amasya yakınlarında fenalaşan Sultan Ali'nin vebaya yakalandığı ve ölümünün yakın olduğu anlaşıncı, Vezîr Burhaneddîn, sultanın çadırında ümerâ ve eshab-ı divânın iştirâkiyle teşkil olunan mecliste, yeni durum ve alınması gereken tedbirleri değerlendirmiş, ümerâyı dikkatli olmaları yönünde uyarmıştır. Onun asıl amacının düşman karşısındaki ordunun dağılmasını önlemek olduğu anlaşılmaktadır. İyice ilerlediği anlaşılan hastalığından kurtulamayan Sultan Alâeddîn Ali, Ağustos 1380 tarihinde hayata gözlerini yummuştur.

Bu arada, Vezîr Burhaneddîn Ahmed'in tüm uyarılarına ve tedbirlerine rağmen, sözünde durmayan Seyyidî Hüsam'ın kimseye haber vermeden emri altındaki kuvvetlerle Sivas'a dönmesi üzerine ordunun kalan kısmı da sultanın öldüğünü anlamış, ordu içerisinde karışıklıklar çıkmış ve sultanın hazinesi yağmalanmıştır. Bununla beraber, vezîrin otoritesi ve enerjisi sâyesinde kargaşa önlenerek kalan askerlerle ağırlık toplanmış, Sultan Ali'nin cenazesi at sırtında bir sandıkla Tokat'a getirilmiştir. Sultanın cenazesi, Tokat'ta yıkanıp kefenlendikten ve gerekli dinî merasim yapıldıktan sonra Kayseri'ye nakledilmiş, babası, dedesi ve ninesinin gömülü bulundukları Köşk Medresesi içindeki kümbete defnedilmiştir. Zevk ve eğlenceye düşkün, evhamlı ve korkak olması nedeniyle, "*sultanlık*" vazifesini yerine getiremeyerek, şehirlerinin işgâllere uğramasına sebep olan Sultan Alâeddîn Ali, Eratnalı ülkesinde büyük sıkıntı ve güçlükler içinde 13 Ekim 1365 tarihinde tahta çıkışından Ağustos 1380 tarihinde ölümüne kadar on beş yıl hüküm sürmüş, yirmi sekiz yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Alâeddîn Ali'nin ölümüyle boş kalan Eratnalı tahtına henüz yedi yaşında bir çocuk olan oğlu II. Mehmed çıkarılmıştır.

II. Mehmed Bey ve Eratnalılar Devleti'nin Son Yılları

Vezîr Burhaneddîn Ahmed tarafından tahta çıkarılan II. Mehmed Bey devrinde de Eratnalı ülkesindeki iç ve dış karışıklıklar devam etmiştir. Üzerinde matem elbisesi olduğu halde merkez Sivas'a dönen vezir derhal Alâeddîn Ali'nin sarayına gitmiş, genç şehzadeyi tahta çıkardıktan sonra, sarayda topladığı mecliste ölen sultanın ruhu için hâtim indirmiş ve dualar yaptırmış, ardından hem ülke meselelerini konuşmak hem de II. Mehmed Bey'in nâibini tespit etmek gâyesiyle ümerâyı saraya dâvet etmiştir. Başta Seyyidî Hüsam olmak üzere

ümerâ ve şehrin ileri gelenleri bu dâvete icâbet ederek bir araya gelmişlerdir. Devlet sarayında istişârî mahiyette toplanan bu mecliste, Vezîr Burhaneddîn ülkenin iç ve dış meselelerle karşı karşıya bulunduğunu belirtmiş, onu en iyi şekilde korumak ve kollamak gerektiğini ifâde ederek bazı tavsiyelerde bulunmuştur. O, bu meclis toplantısında ümerâyâ iki güçlü emîrin ülkeyi ve tahtı tehdit ettiklerine işaret ederek, bu emîrlerden birinin kuvvetli bir orduya sâhip Amasya Emîri Hacı Şadgeldi, diğerinin ise, Selçuklu hanedanına mensup olması hasebiyle sultan olmayı kafasına koymuş bulunan Şarkî-karahisar hâkimi Kılıçarslan olduğunu açıklamıştır. İç ve dış meseleleri çözmek, ülkede huzur ve güveni yeniden sağlamak için öncelikle merkezî kudreti ve futûhatın başlıca dayanağı olan orduyu toplayıp disiplinize ederek, maaşlarını vermek ve silâhlarını yenilemek gerektiğini söyleyen Vezîr Burhaneddîn, bunun için de şu tedbirlerin derhal alınmasını şart koşmuştur: *"İçlerinde sipehsâlarhığa ehliyetli olanlara emâret vererek, kale ve vilâyetler tevcih etmek; merkezdeki daimî kuvvet olan Kapı-kulu askerine rütbe ve mansıb vermek; şehir ve vilâyetler halkının hoşnutsuzluğunu bertaraf etmek için yeni vergiler koymamak ve mevcut vergileri hafifletmek sûretiyle onları bir müddet için rahat ettirmek."*

Gerçekten de vezir bu öngörülerinde haklı çıkmış, tehlikeli emîrlerden biri olarak görülen Amasya emîri Hacı Şadgeldi, niyâbeti elde etmek gâyesiyle kuvvetli bir orduyla Sivas'a yaklaşmış ve elçisi vasıtasıyla da ahâliyi itâate dâvet etmiştir. Bu istilâ haberi üzerine tehlikeli emîrlerden ikincisi olan Şarkî-karahisar Emîri Kılıçarslan'dan mecbur kalarak birincisini defetmek için yardım istenmiştir. Bu daveti fırsat bilen Kılıçarslan, dâveti alır almaz Sivas'a gelerek şehrin dışında karargâhını kurmuştur. Kadî Burhaneddîn Ahmed, Seyyidî Hüsam'ın tereddüdüne rağmen Kılıçarslan'ı şehre getirmiş ve kaleye götürerek meclis teşkil etmiştir. Seyyidî Hüsam, Kılıçarslan'ı şehirde görmeyen huzursuzluğunu yaşadığı halde, riyakârca davranıp ona kendisini kabul ettirmeye çalışmış, hatta o kadar ileri gitmiştir ki, kendisine ordu komutanlığı verildiği takdirde, 1380'li yıllarda Anadolu'da Türk Birliği'ni kurma yolunda olan Osmanoğlu Murad Gâzî'yi bile alt edebileceğini söylemekten kendini alamamıştır. Bu arada, Kılıçarslan'ın Sivas'a geldiğini öğrenen Hacı Şadgeldi *"halkın Selçuklu hanedanına karşı olan meyli sebebiyle"* payitahtta bir netice elde edemeyeceğini anlayıp Amasya'ya geri çekilmiştir. Kılıçarslan ise, Selçuklu hanedanından olmanın verdiği gururla kendisini bir kurtarıcı olarak görmüş, ortaya çıkan fırsatı en iyi bir şekilde değerlendirerek iktidara sâhip olma yollarını aramıştır. Bu gâyesine ulaşmak için

de toplanan umûmî bir mecliste: *"Emârete beni mi, Seyyidî Hüsâm'ı mı, Burhaneddin Ahmed'i mi istersiniz?"* diyerek, idârecilerin bizzat idâre edilenler tarafından seçilmesini istemiştir. Umûmî meclisin akdinde mevcut bulunan zevâtın büyüklerinden birinin Kılıçarslan'ın sözleriyle münasebet kurarak: *"Ey cemaat, üç kişiden yâni Kılıçarslan, Burhaneddîn, Seyyidî Hüsâm'dan hangisini Alâeddîn Ali'nin ölümüyle boşalan emâret makamına getirmek istersiniz"* diye sorması üzerine, mecliste hazır bulunanlar: *"Burhaneddîn'i isteriz, fakat kendi arzusuyla makamını bırakırsa ona bir şey diyemeyiz"* cevabını vermişlerdir. Bu gelişmeler karşısında beklediğini bulamayarak hayal kırıklığına uğrayan Kılıçarslan, mecliste olup bitenleri akıllı ve sabırlı bir şekilde takîp eden Vezîr Burhaneddîn Ahmed'e dönerek *"Niçin susuyorsun?"* diye sorunca vezîr: *"İktidarın en kuvvetli adayı senşin; yalnız ileri süreceğim birkaç şartım var, eğer kabul edersen, seni kendime tercih ederim"* şeklinde cevap vermiştir. Kılıçarslan'ın: *"şartların nedir?"* diye sorması üzerine de: *"Ülkenin mali işlerinin başı kalmak, Kayseri ile Harsenos kalesini kendisine bırakarak hiç kimsenin müddâhalesine imkân vermemek, Seyyidî Hüsâm'ın ordu komutanlığı görevinin devamını temin etmek"* şeklinde şartlarını sıralamıştır. Ancak, Seyyidî Hüsâm'ın kendisiyle ilgili şartın metinden çıkarılmasını istemesi üzerine bu şarttan vazgeçilmiştir. Meclis huzurunda Burhaneddîn'in ileri sürdüğü bu şartları yeminle kabul eden Kılıçarslan, Eratnalı sultanlarının sonuncusu olarak tahta geçirilen II. Mehmed Bey'in nâibi sıfatıyla 1380 tarihinde niyâbet makamına oturmuştur.

325

Kılıçarslan, II. Mehmed'in nâibi ilân edildikten kısa bir süre sonra, kendisine bağlı kalacağına söz veren Seyyidî Hüsâm'ın iç kalede yaptığı tahkîmatı yıktırdığı gibi, Havik Kalesini de elinden almıştır. Salurlu Burhaneddîn Ahmed, bu safhada Selçuklu Kılıçarslan ile bir iktidar mücadelesine girmeyerek, kendisini istikbâle saklamış ve onun yıpranmasını beklemeyi tercih etmiştir. Vezir Burhaneddîn, meclisin kabul ettiği esaslara göre, vazifeyi nâib Kılıçarslan'a devrettikten sonra Kayseri'ye gitmek üzere hazırlıklara başlamış, daha sonra Şeyh Adil'in tekkesine gidip onunla vedalaştıktan sonra Sivas'tan Kayseri'ye doğru hareket etmiştir. Yolda iken nâib Kılıçarslan ile müttefiki ve amcası Keyhüsrev'in kendisine suikast düzenleyeceklerini öğrenen Burhaneddin Ahmed, onlardan önce davranıp, nâib hakkındaki umûmî hoşnutsuzluk ve kırıngılıktan da istifâdeyle, yeğeni Şeyh Müeyyed'in de desteğiyle, olan bitenden habersiz Kılıçarslan'ı öldürmek üzere harekete geçmiştir. Şeyh Müeyyed'in beceriksizliği sebebiyle ilk teşebbüs boşa çıkmış ise de,

ikinci teşebbüste Burhaneddîn Ahmed, bir gezinti esnasında bizzat kendi eliyle Kılıçarslan'ı hançerleyerek öldürmüştür. Daha sonra Kılıçarslan'ın amcası Keyhüsrev'i de aynı şekilde öldürdükten sonra Kılıçarslan'ın bütün taraftarlarını bertaraf etmiştir.

Vezir Burhaneddîn Ahmed'in Sultanlığını İlan Etmesi ve Eratnalı Devleti'nin Yıkılışı

Selçuklu Rükneddîn Kılıçarslan'ın 1381 yılında Burhaneddîn Ahmed tarafından öldürülmesi Sivas'ta büyük sevinç ortamının doğmasına neden olmuştur. Emriler ve halk, kadılığı ve vezirliği zamanlarından beri takîp ettiği sistemli siyâseti sâyesinde büyük bir başarı gösteren Kadı Burhaneddîn'e karşı büyük bir bağlılık göstermişlerdir. Bu şekilde "*Dârü'l-emâre*"ye kavuşan Burhaneddîn Ahmed ise, devlet ve hükümet erkânı ile şehrin ileri gelenlerin meydana getirdiği mecliste kendisine yapılanları, Kılıçarslan'ı, Keyhüsrev'i öldürme gerekçelerini etraflıca izâh etmiş, bu açıklamaları mecliste hazır bulunanlar tarafından haklı bulunmuş ve özrü kabul edilmiştir. Meclis müzâkereleri esnasında Kılıçarslan yerilmiş ve Burhaneddîn Ahmed medhedilmiştir. Onun devlet, millet ve ülkenin selâmeti için Sultan II. Mehmed'e nâib seçilmesine karar verilmiştir. Kılıcı ile iktidar yolunu açarak, 9 Şubat 1381 tarihinde nâib sıfatıyla Eratnalı niyâbet mevkiine geçen Burhaneddîn Ahmed, gönderdiği dâvetnâmelerle idâreyi ele aldığını ilân etmiştir.

Kadı Burhaneddin verdiği emirlerle ülkede hak, âdalet, doğruluk ve dinî esaslardan ayrılınmamasını; halka ağır gelen vergilerin kaldırılmasını; herkesin işi ve gücüyle uğraşmasını, mal, can, ırz güvenliğinin sağlanmasını, bunlara riayet etmeyenlerin her kim olursa olsun cezalandırılmasını, bu konuda lâzım gelen titizliğin gösterilerek devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesini istemiştir. Ardından şahsî emniyetini sağlamak amacıyla Kılıçarslan'ın Sivas'ta bulunan yakınlarını zararsız hale getirmiş; Sultan II. Mehmed'i de yanına oturarak âdet olduğu üzere her gün divân kurmuş, halkın şikâyetlerini dinleyip bunlara çözümler getirmiş, askerî, mülkî, adlî, ictimâî ve iktisadî konularda yeni yeni kararlar vererek ülkede dirlik ve düzenliği kurmaya çalışmıştır. Kısa süre içerisinde Mutahharten meselesini de halleden Kadı Burhaneddîn Ahmed, 1381 sonbaharında güçlü rakîbi Hacı Şadgeldi'ye kesin bir darbe indirmek gayesiyle sefer hazırlığına başlamıştır. Bu sefer hazırlığını öğrenen Hacı Şadgeldi, Burhaneddîn'e yeni bir sulh teklifinde bulunmuşsa da netice alamamıştır. Hazırlıklarını süratle tamamlayan

Burhaneddîn, Sivas'tan hareket ederek Artukâbâd yoluyla Tokat'a doğru ilerlemiş ve adamlarından birini Hacı Şadgeldî'ye göndererek gelişini bildirmiştir. Tokat yakınlarındaki Dânişmendiye Köyü'nde karargâh kuran Burhaneddîn, muharebe hazırlıklarını tamamlayıp Hacı Şadgeldî'nin gelişini beklemeye başlamıştır. İki taraf arasında 1381 yılının Kasım ayında meydana gelen muharebeyi Kadı Burhaneddin kazanmıştır. Savaş sırasında Hacı Şadgeldi öldürülmüş ve kuvvetleri de perişan bir şekilde dağılmıştır. Kadı Burhaneddîn, Hacı Şadgeldî'nin kesik başını önce Sivas'a, ardından da Erzincan'a göndermiştir. Bu şekilde davranarak hem Sivas önlerinde Emîr Tuğrul'a söylediği sözün gerçekleştiğini ve hem de Eratnalı tahtında gözü olanların ne hale düşeceklerini göstermek istemiştir.

Güçlü rakibine karşı kazandığı bu zaferden sonra ünü daha da artan Kadı Burhaneddîn Ahmed, nâiblikten sultanlığa geçmenin vakti geldiğini düşünerek sultan gibi hareket etmeye başlamıştır. Nitekim bir süre sonra onun, II. Mehmed'i bertaraf ederek sultanlığını ilân ettiği, kendi adına hutbe okutup, sikke kestirdiği görülmektedir. Başlangıçta Sivas Kalesi'ne hapsedilen II. Mehmet Bey, sultanlığı üzerinde oynanan oyunlara alet edileceği gerekçesiyle 1390 yılında yeni Sultan Burhaneddin Ahmed tarafından öldürülmüştür. Eratnalı idâresinde ilk işi olan kadılık döneminden beri, akıllı ve sabırlı bir siyâset takîp ederek arzuladığı mevkiye merhale merhale ulaşan Burhaneddîn Ahmed, kendi adıyla anılan merkeziyetçi bir devlet kurarak ülkeyi tek başına idâre etmeye başlamış, böylece 1327 Ekiminden 1381 Sonbaharına kadar yarım yüzyıl Anadolu'da hüküm sürmüş olan Eratnalılar'a da son vermiştir.

Anadolu Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Eratnalılar, Türkiye Selçuklu topraklarının büyük bir kısmına hâkim olarak, Sivas, Kayseri, Sinop, Samsun, Giresun, Malatya, Maraş, Erzurum, Harput, Konya, Beyşehir, Sivrihisar gibi şehirlerin dâhil olduğu topraklarıyla beylikler içerisinde en büyük sahaya sâhip olmuşlardır. Türkiye Tarihi içinde yer alan diğer Türk devletleri gibi, Eratnalılar'ın da tarihimizdeki yeri ve önemi büyüktür. Eratnalılar Anadolu'da bir devlet kurmakla, sâdece İlhanlılar'ın kültür ve medeniyet müesseselerini değil, Türkiye Selçuklularının kültür ve medeniyet müesseselerini de korumuş ve devam ettirmişlerdir. Her ne kadar Eratnalılar, kurdukları devletin önemi ile kıyaslanabilecek ölçüde, kültür ve medeniyet müesseselerine sâhip bulunmuyorlarsa da, devraldıkları teşkilât ve müesseseleri devam ettirmeleri bile diğer Türk Beylikleri kadar Anadolu

Türk kültür ve medeniyetine hizmette bulunduklarını göstermeye kâfi gelmektedir. Çünkü yapmak kadar yapıları korumak ve devam ettirmek de önemlidir. Bu cümleden olarak, Eratnalı Sultanları'na âit olmak üzere; sikkeler, kitâbeler ve vakfiyeler günümüze kadar gelmiş birer belge durumunda tarihimize ışık tutmaktadırlar.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, çev.: T. Yazıcı, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.

Aziz b. Erdeşir el-Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, neşr.: M. Fuad Köprülü, İstanbul 1928; Krş.: Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

İbn Arabşah, *Acaibü'l-Makdûr, fî Ahbârî't-Timur*, Kayseri Raşid Ef. Ktp. Nu: 937, vrk. 93b-94a.

İbn Batuta, *Seyahatname I*, Trk. Trc. Damad M. Şerif Paşa, İstanbul 1333-1335. İnâyetullah Ef., *Eratna Tarihi*, Süleymaniye-Lala İsmail Ktp., nu: 744/7, vrk. 153a.

Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, Ayasofya Ktp, nu: 3016, vrk. 1396.

Şikârî, *Karaman-oğulları Tarihi*, Nşr. Mes'ud Koman, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1946.

Araştırma Eserleri

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, Ankara, 1970 s. 22-23.

Göde, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381)*, I. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, I, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.

Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara: TTK Yayınları, 1954.

-----, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1971.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Sivas Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, XXXII/126, Ankara: TTK Yayınları, 1968.

Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.

-----, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Belleten*, XXXV/140, Ankara: TTK Yayınları, 1972, ss. 665-719.

KADI BURHANEDDİN DEVLETİ

Mustafa Demir

329

Kadı Burhaneddin Devleti, Alâeddin Eratna (ö.1352) tarafından Sivas, Kayseri ve Kapadokya havalisinde tesis edilen Eratnalılar İlhanlı naiblik yönetiminin zaman içerisinde gelişerek Kadı Burhaneddin tarafından 1381 yılında devlet haline dönüştürülmesi neticesinde kurulmuştur. Sivas, siyasi ağırlığın Konya ile Kayseri'ye oranla daha doğuya kayması neticesinde, Anadolu'yu daha rahat kontrol altında tutmak isteyen Moğollar tarafından 1277'den itibaren merkezi bir üs haline getirilmiş, bu yapısını Kadı Burhaneddin devrinin sonuna kadar muhafaza etmiştir. Eratnalılar Beyliği'nin kurucusu Alâeddin Eratna Bey ise, 1352 yılına kadar hüküm sürdüğü dönemde Sivas merkezli olarak Orta Anadolu'yu İlhanlı hakimiyet sahasının en mamur bölgesi haline getirmiş; güçlü devlet yapısı İran emîrlerine sığınak olmuştur.

Kendi adıyla anılan devletin kurucusu Kadı Burhaneddin, başlangıçta Sivas'ta Eratnalılar'a bağlı bir kadı olarak görev yapmakta iken, zekası sayesinde Alâeddin Eratna Bey'in küçük yaştaki oğlu Alâeddin Ali Bey (ö. 1380)'in tahta çıkarılması sürecinde meydana gelen siyasi kargaşa ortamını kendi lehine değerlendirerek 1381'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Devletin Kuruluşunu Sağlayan Gelişmeler

Alâeddin Eratna Bey (ö.1352), İç Anadolu bölgesinde Moğol siyasi yapısına bağlı olarak başladığı naiblik görevini tâbî olduğu devletin 1335'te yıkılmasıyla birlikte müstakil bir devlet başkanlığına dönüştürdü. İlhanlı Devleti'nin yıkılışını müteakip Irak'taki Çobanlılar ve Tebriz'deki Celayirliler Eratnalılar üzerinde egemenlik kurma-

ya çalışmışlar, ancak başarılı olamamışlardı. Eratnahılar devrinde Orta Anadolu'da meydana gelen siyasi koşullar Kadı Burhaneddin Devleti'nin zeminini oluşturmuştu.

Alâeddin Eratna Bey 1352'de Kayseri'de vefat edince yerine oğlu Gıyaseddin Mehmed Bey (1352-1365) geçti. Ancak Erzincan emîri Burak Bey onun hükümdarlığını tanımadığı gibi, kardeşi Cafer (1353-1356)'ın hükümdarlığı konusunda bölge emirleriyle anlaştı. Her ne kadar Gıyaseddin Mehmed Bey, aleyhinde gelişen bu tutum karşısında gerekli tedbirleri aldıysa bir başarı elde edemedi. Emîr Seyyid liderliğindeki muhalif beyler, 1353'te Cafer Bey'i başa geçirdiler. Tahtını kaybeden Mehmed Bey kaçarak Sivas'ta bir tekeye sığındı. Gıyaseddin Mehmed Bey'i burada bulan şehrin valisi Hacı Kutluşah, kendisini tanıyıp valilik sarayına götürdü ve ona sultan gibi davranarak saygıda kusur etmedi. Hacı Kutluşah'ın niyeti Mehmed Bey'i tekrar tahta çıkarmaktı. Bu konuda vezir Hoca Ali Şah ile anlaşarak Mehmed Bey'i sultan yapmak maksadıyla Kayseri'ye geldiler. Bu hareketi haber alan Cafer Bey ve taraftarı Emîr Seyyid'de ordu toplayıp Kayseri yakınlarında onları karşıladılar. 1356 yılında Yalnız Göz Savaşı'nda Cafer Bey yenilince Mehmed Bey ikinci defa Eratna tahtına çıktı.

330

Mehmed Bey, yeniden tahtı ele geçirmesinde büyük yardımını gördüğü Hacı Kutluşah'ı, 1357'de Eratna emîrî'l-ümerâliğine getirdi. Kısa sürede bütün Orta Anadolu'yu denetim altına almayı başaran Hacı Kutluşah, 1361'de Karamanoğulları hakimiyetindeki Konya'yı ele geçirdi ise de, seferin devamında Karamanoğlu Alâeddin Bey tarafından mağlup edildi ve öldürüldü.

Bu hadiseden iki yıl sonra, 1363'te Orta Anadolu şehirlerinde veba salgını meydana gelmiş, pek çok insan ölmüştü. Bu dönemde Moğollar Mehmed Bey'e karşı olumsuz bir tutum sergilemeye başlamışlardı. 1365 yılında Babuk, Atabeg, Devletşah gibi Moğol beyleri aralarında anlaşarak Kayseri üzerine yürüdüler. Memlûk desteği olmasına rağmen Mehmed Bey bu ittifak karşısında başarısız oldu ve Kayseri'yi Moğollar'a terkedip Sivas'a çekildi. Son derece yalnız kaldığı bu süreçte Eratna emirleri birleşip Mehmed Bey'i öldürerek yerine küçük yaştaki oğlu Alâeddin Ali Bey'i geçirdiler. Yapılan mücadelede yönetimi altında 1365'te anlaşmaya vardılar ve Kayseri'ye girdiler. Mahmed Bey'i ortadan kaldıranlar arasında Kadı Burhaneddin ve Sivas emîri Hacı İbrahim b. Ali Şah er-Rumî gibi isimler de vardı.

Alâeddin Ali Bey'in tahta çıkmasıyla birlikte bu defa da yaşı küçük olan emirin üzerinde hakimiyet kurma yolunda Hacı İbrahim ile Kadı Burhaneddin arasında gizli bir muhalefet baş gösterdi. Mehmed Bey'i öldürmek suretiyle Alâeddin Ali Bey'i başa geçiren Hacı İbrahim'in geç emir üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Alâeddin Ali Bey büyük hürmet beslediği Hacı İbrahim'i Sivas valiliğine getirdi. Bu gelişmeler, Kadı Burhaneddin'in iktidar yolundaki en büyük rakibinin Hacı İbrahim olacağını gösteriyordu. Bu arada genç emirin tecrübesizliği sebebiyle beyliğe bağlı şehirler başta Karamanoğulları olmak üzere komşu beyliklerin taarruzuna uğramaya başlamıştı. Bu çerçevede, Karamanoğlu Alâeddin Bey, 1367'de Niğde'yi ele geçirdi. Şayet bu dönemde Karamanoğulları toprakları Moğol tehdidi altında olmasaydı muhtemelen Eratna ülkesinin tamamını ele geçireceklerdi.

Karaman oğlu Alâeddin Bey, 1375 yılında Samagar ve Caygazan Moğol oymaklarının da yardımlarıyla Kayseri'yi ele geçirdi. Bu sırada Kayseri'de hamamda bulunan Alâeddin Ali Bey, kaçıp canını zor kurtardı. Karaman oğulları onu takip ettilerse de Alâeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin'in yardımı ile Sivas'a ulaşabildi. Sivas'a gelen Alâeddin Ali Bey, bir süre sonra Hacı İbrahim'in baskısı ile hapse atıldı. Hacı İbrahim, 1378'de Alagöz ve Barambay aşiretleri ile arasındaki mücadelede ölünce Alâeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin'e haber gönderdi. Onun yardımı ile hapisten kurtuldu ve Kadı Burhaneddin'i de vezirliğine getirdi.

1376 tarihinde Sivas'ta Alâeddin Ali Bey adına basılan sikkelerden Hacı İbrahim'in Sivas'taki emirliği döneminde Alâeddin Ali Bey yerine saltanat davacısı olmadığı anlaşılıyor. Hacı İbrahim'in 1378'de ölümü üzerine kölesi Hacı Mukbil, Sivas valisi olmak istedi. Bu istek, Sivas halkı tarafından tepki ile karşılandı. Halk, bu olay üzerine Kadı Burhaneddin'i Sivas'a çağırdı. Kadı Burhaneddin'e hapisteki Alâeddin Ali Bey de yardım çağrısında bulunmuştu. Kadı Burhaneddin, Hacı Mukbil'in Sivas valiliğini kabul ederek Alâeddin Ali Bey'in serbest bırakılmasını sağladı. Alâeddin Ali Bey, Sivas'ta emaretin başına geçti. Bu sırada Sivas halkı, Hacı Mukbil'e isyan edince Alâeddin Ali Bey, onu öldürtüp yukarıda bahsedilen Kadı Burhaneddin'i vezirliğine geçirdi.

Sivas halkı, Mehmed Bey ve Alâeddin Ali Bey zamanındaki ihmal ve tedbirsizlik yüzünden ekonomik darlık içine girmişti. 1378 tarihine gelindiğinde bu sıkıntı had safhaya çıktı. Kadı Burhaneddin,

Sivas'ta vezirliğe geldikten sonra zahire ambarlarını kontrol altına aldı. Sivas'ta adaletli bir yönetim kurdu. Kıtlığı önledi ve şehir halkının sevgisini kazandı. Kadı Burhaneddin, vezir olduktan sonra Alâeddin Ali Bey'in iktidarını ele geçirmek için faaliyetlere girişti. Kadı Burhaneddin'in Alâeddin Ali Bey'i başarısız bir Amasya seferine sevk etmesi, Sivas'a karşı Amasya Emareti'nin nüfuzunun artmasına sebep oldu. Kadı Burhaneddin'in yetkilerini arttırıp onunla birlikte Niğde seferine çıkan Alâeddin Ali Bey, yine 1378 tarihinde başarısızlıkla bu seferden geri döndü. Bu seferden sonra Kadı Burhaneddin'in Alâeddin Ali Bey katındaki değeri azaldı. Alâeddin Ali Bey üzerinde bu kez Kılıçarslan 1379'daki Erzincan Seferi'nden itibaren nüfuz sahibi oldu ve 1380 tarihinde Alâeddin Ali Bey'in ölümü üzerine de hükümdar nâibi oldu.

Ağustos 1380'de Alâeddin Ali Bey'in ölümü üzerine oğlu Eratnaoğlu II. Mehmed (1380-1381), Eratna tahtının varisi olarak Sivas'ta tahta oturtuldu. Kadı Burhaneddin ise bu tarihte Sivas'ta nâib olan Kılıçarslan ve onun amcası Keyhusrev'i öldürüp Sivas'ta Mehmed'in nâibi oldu ve II. Mehmed'in annesi ile evlenerek II. Mehmed üzerinde nüfuz kurdu. Amasya emîri Hacı Şad Geldi'nin 1381'de öldürülmesi sonrasında ise II. Mehmed'i kenara iterek Sivas'ta kendi bağımsızlığını ilan etti.

Kadı Burhaneddin'in bağımsızlığını ilân etmek için Hacı Şad Geldi'nin ölümünü beklemesinin sebebi, Amasya emîrinin Kadı Burhaneddin'e göre daha güçlü olması ve Sivas üzerinde hak iddia etmesiydi. Hacı Şad Geldi, 1380 yılında Sivas üzerine yürümeye kalktıysa da o anda Osmanlı padişahu I. Murad'ın Anadolu seferinin son hazırlıklarını tamamladığı haberini duyunca emaretinden ayrılamadı ve Sivas'ı alma amacına ulaşamamış oldu. Sivaslılar, Kılıçarslan'ı nâibliğe bu istila endişesi ile getirmişlerdi. Kadı Burhaneddin, Hacı Şad Geldi'yi Sivas'a emaretin başına geçmesi için çağıran iki kadı yardımcısını ve kethüdâyı Sivas'tan sürdü. Kadı Burhaneddin, nâibliği devrinde Erzincan emîri Mutahharten ile ittifak kuran Hacı Şad Geldi üzerine, 1381'de sefer düzenleyip Moğol emîri Babuk oğlu Ali Paşa'nın yardımı ile Hacı Şad Geldi'yi yendi ve öldürdü. Kadı Burhaneddin, bu olayla Erzincan emiri Mutahharten'i baskısı altına aldı ve Alâeddin Ali Bey'in oğlu II. Mehmed Eratna'yı Karahisar emîrliğine tayin edip kendi hükümdarlığını ilân etti. Bu şekilde Amasya da Sivas Emareti'ne bağlanmış oldu.

Kadı Burhaneddin Devleti Dönemi (1381-1398)

Kadı Burhaneddin (1381-1398), Sivas'ta Hacı Şad Geldi'ye, Seyyidi Hüsam'a, Kılıçarslan'a ve diğer karıştlarına rağmen bağımsızlığını Alâeddin Ali Bey'in ölümünden sonra siyasî gücü ile ilân etmeyi başarmıştır. Kadı Burhaneddin. Sivas'ta kendi emaretini kurup bağımsızlığını ilan ettikten sonra siyasî rakiplerini biner birer ortadan kaldırmaya başladı. Bu amaçla ilk olarak yukarıda bahsettiğimiz Mutahharten'in Sivas'taki amaçlarına yardım eden akrabası Sivas ayanından Zünnûn, Kadı tarafından 1380'de Sivas'ta hapsedildi.

Kadı, Şad Geldi'yi öldürdükten sonra onun yerine Amasya Emareti'nin başına geçtiğini iddia eden emîr Fahreddin Ahmed'in bir taraftan intikamdan vazgeçip Amasya'da emaretin başında durmasını isterken, bir taraftan da Sivas'tan askerî güç isteyip Ahmed'e karşı vaziyet aldı. Eratnalı emîrlerden Seyyidi Hüsam ise Kadı Burhaneddin yerine Eratna oğlu Mehmed'i Sivas Emareti'nin başına geçirmek ve kendi de onun veziri olmak amacıyla Fahreddin Ahmed ile ittifak halinde bulunuyordu. 1381 tarihinde iki taraf arasında savaş meydana geldiyse de İsfendiyar Bey'in Fahreddin Ahmed Bey'e yardıma gelmesi ile iki taraf arasında kesin bir üstünlük sağlanamadı.

333

Kadı Burhaneddin, 1382 ilkbaharında Tokat kuşatmasında bulunurken Babuk oğlu Ali Paşa'nın kendisine suikast teşebbüsünde bulunup civarda taşkınlık ve yağma olayları yapması üzerine bu kuşatmayı kaldırıp Nebi ve Seyyidi Hüsam ile anlaştı ve Babukoğlunu da kontrol altına alıp Sivas'a döndü. Bu olay, Seyyidi Hüsam'ın Tokat halkını ve Moğolları Kadı aleyhine kışkırtmasına sebep oldu. Hacı Şad Geldi, oğlunu da Kadı Burhaneddin aleyhine harekete geçirdi. Bu sırada Mutahharten, Sivas'a taarruz hazırlıklarını tamamlamış, Zünnûn'u öldürmüş, Zünnûn'un askerleri de Mutahharten'i Kadı Burhaneddin'e şikayet etmişlerdi. Bu olaylar sırasında 1381 tarihinden itibaren Dulkadir oğlu Halil Bey ve kardeşi Osman Bey'in Kadı Burhaneddin ile ittifak halinde olmaları, Sivas'ın siyasî gücünün azalmasını önlemiştir.

Amasya emîri Ahmed, Tokat muhasarası sırasında Sivas'ı kuşatmaya ve yağmalamaya kalkıştı. Kadı Burhaneddin, Emîr Ahmed'in bu kuşatmasını başarısızlığa uğrattıysa da Tokat yöresinde Emîr Ahmed'in önünden kaçmaya mecbur kalarak Sivas'a geldi ve Sivas'taki işleri yoluna koydu. Kadı Burhaneddin, 1383 yılında Sivas'ta bir mezalim mahkemesi kurarak kendi aleyhine siyasi faa-

liyetlerde bulunan Ahî İsa, Pir Ali ve Yusuf Çelebi'yi cezalandırdı. Karşıt cemiyeti dağıttı. Liderleri Ahî Nevruz'u idam ettirdi. Böylece Sivas'taki eski emîrlerin nüfuzunu ortadan kaldırılmış oldu. Bu olay sonrasında Eratna oğullarının Danişmendli bölgesindeki emîrlerle uyum içinde yaşamak zorunda kalmalarına rağmen Kadı, bu emîrleri cezalandırıp bölgeyi kesin hâkimiyetine almış oldu.

Moğol Samagarlar ve Şam Türkmenleri, 1383 ilkbaharında yayla-ya çıktıkları sırada emîrleri, Kadı Burhaneddin'in huzuruna gelip itaatlerini bildirdiler ve Kayseri emîri Ömeroğlu'ndan şikayette bulundular. Şam Türkmenleri yazın çıktıkları Sivas'ın Uzunyayla ve güney bölgelerindeki diğer yaylalarda yaşayan halkın mallarını yağmıyorlardı. Bunu fırsat bilen Kadı tarafından Şam Türkmenleri bu yıl içinde başka yere nakil edildi. Sivas'ta Kayseri ise seferi hazırlıkları da başladı. Yine bu sırada Akkoyunlu Kutlu Bey oğlu Ahmed Bey, müttefiki Erzincan emîri Mutahharten ile Sivas'a saldırıya geçti. Bunlara karşı mücadelede emîr Yusuf Çelebi şehit oldu. Bu mücadele sebebi ile Kadı Burhaneddin Kayseri üzerine yürüyemedi. Bu gelişmeyi fırsat bilen Hoca Bey, Sivas'ta isyan teşebbüsünde bulundu. Bu isyanı bastırıp Sivas'ta duruma hâkim olan Burhaneddin, Tokat hâkimi Şeyh Necip'e kız kardeşini vererek onu da nüfuzu altına aldı.

334

Kadı Burhaneddin, 1383 yılı sonunda Kayseri yerine Tokat üzerine sefer düzenledi. Kazabâd'ı Emîr Ahmed'den aldı ve Sivas'a döndü. Emîr Ahmed, bu yenilgi üzerine Kastamonu'daki emîr Bayezid'den yardım istedi. Emîr Bayezid, Emîr Ahmed'e İsfendiyar Çelebi'yi yardıma gönderdi. Birlikte, 1382'de anlaşmaya yarım Kadı Burhaneddin'in aldığı Tokat'ın Gomanat mevkiine doğru ilerledikleri haberi Sivas'a gelince Kadı Burhaneddin, Caungar Moğollarının yardımı ile Kazabâd'a ve oradan da emîr Ahmed'in bulunduğu Turhal'a vardı. Burada yapılan savaşta Kadı Burhaneddin, emîr Ahmed'e galip geldi ve Tokat bölgesi, Kadı Burhaneddin'in hâkimiyetine girdi. Yine Niksar ve Amasya civarında bazı kaleler de Sivas Emareti'ne geçti.

Kadı Burhaneddin, Tokat sorununu çözdükten sonra 1384 yılında Kayseri sorununu ele aldı. Kadı Burhaneddin, ilk iş olarak Kayseri emîri Ömer oğlu Cüneyd'in adamı Feridun'dan Gedük Kalesi'ni aldı. Cüneyd ise bu sırada Karaman oğullarına yenilmiş, fakat serbest bırakılmıştı. Burhaneddin Kayseriye gelerek Kayseri surlarını kuşattı. Kayseri halkı, yarım çıkma hareketi yaptıysa da başarılı olmadı. Emîr Mutahharten, bu seferi fırsat bilip Sivas yakınına kadar

gelmiş, Fars Kalesi'ni almış ve kale komutanı Hızır Çelebi'yi şehit etmişti. Bu gelişme üzerine Kadı Burhaneddin hemen Sivas'a döndü. Sivas'a geldiğinde şehrin iki km. doğusunda, Abdulvahhâb Gazi mevkiinde Mutahharten'e rastladı ve onu bu bölgeden çekilmeye mecbur bıraktı. Emîr Mutahharten'e karşılık olarak da Erzincan'ın Akşehir Kazası'na yürüyüp orasını ateşe verdi.

Kadı Burhaneddin, 1385 yılında şartlarını Mutahharten'e kabul ettiren bir anlaşmadan sonra Kayseri'nin alınması için gerekli zamanı buldu. Kadı Burhaneddin, büyük bir ordu ile Kayseri'ye yürüyünce Cüneyd karşı koyamadı ve Kayseri savaşız olarak alınmış oldu. Cüneyd ise Karaman oğullarının denetimi altına girdi. Cüneyd, adamlarını 1385'te Mısır'a Melik Zahir Berkuk(1382-1399)'a gönderip Memlûklerin vasallığına girmek istedi. Bu fetihten sonra bir iki yıl Kayseri'nin bütün zahiresi ve erzakı Sivas'tan karşılandı. Kayseri'nin alınması, Kadı Burhaneddin'in gücünü arttırdı ve Tokat sorununun da Kadı lehine çözümlenmesini sağladı. Tokat kale muhâfızı Şeyh Necip, Kadı'ya gelerek bağımlılığını bildirdi. Bu yıl içinde Amasya emîri Ahmed'in Bursa'ya Osman oğullarına gönderdiği veziri Siraceddin Çelebi, Sivas'a uğradı ve Kadı Burhaneddin'in tazyikinden dolayı onunla bin anlaşma yapmak zorunda kaldı.

335

Kadı Burhaneddin, 1386 tarihinde Amasya üzerine giderek burasını ele geçirmek için kuşattı. Fakat kuşatma sırasında Karaman oğullarının Kayseri'ye saldırmaları üzerine geri gelip Karaman iline hareket etti. Bu sırada Osman oğulları da Karaman iline sefer düzenlediğinden Karaman oğlu Alâeddin, anlaşma istemek zorunda kaldı ve Kadı Burhaneddin, Osman oğullarına karşı politikası gereği bunu kabul etti. Develi'de Karaman oğlu ile anlaşıp geri döndü. Kadı Burhaneddin, Sivas'a döndükten sonra Karaman oğlu Kayseri'yi sıkıştırdığı halde Amasya üzerine gitme gereğini düşündü. Danişmendli bölgesindeki Amasya Emeti'nin denetimini tamamıyla ortadan kaldırdı. Bu seferde Tokat'a yerleşen Kadı Burhaneddin, 1387 baharında tekrar Sivas'a döndü.

Kadı Burhaneddin, 1387 yılında Cüneyd'in Kayseri'ye karşı giriştiği tahrip hareketine karşı tekrar Kayseri Seferi hazırlıklarına başladı ve Kayseri üzerine yürüdü. Fakat Kayseri içinde bekleyen Cüneyd'in Ahî İsa'yı esir almasına engel olamayıp geri çekilerek Köseadağ'a çıktı. Burada, Şam Türkmenleri sultana bağlılıklarını bildirdiler. Kadı Burhaneddin, Köseadağ'da bulunurken Sivas'ta bir takım kişilerin Cüneyd'i Sivas'a çağırıp Eratna oğlunu emarete geçirmek için

taşkınlık yaptıkları haberi geldi. Kadı, bunun için emîr Abdullah Çelebi'yi Sivas'a gönderdi. Ayaklanma bastırılarak ele başılar olarak Sarraf Bayezid, Ahî Mehmed, Sivas şehir kethüdâsının akrabası zaviye ve maaş tahsisli Ahî Nureddin, Ali Bey'in terzisi ve bir papaz cezalandırıldı. Ali Bey oğlu Eratna II. Mehmed ise affedildi. Bu olay, Sivas'ta bu tarihlerde şehir burjuvazisini teşkil eden ahîlerin yalnız iktisadî ve içtimâî hayatta değil, siyasî faaliyetlerde de etkili olduklarını göstermektedir. Bu zamana kadar Kadı Burhaneddin, ahîlere maaş ve zaviye tahsisi yapma mecburiyeti hissediyor ve onların gücünü kabul ediyordu.

Kayseri'nin Cüneyd'in elinden alınması amacı, 1387 sonunda gerçekleştirilemedi. Anlaşma ile Kayseri yine Cüneyd'in elinde kaldı. Kadı, bu kışta av gezisine çıktığı sırada Timur'un Aladağ'a karargah kurduğunu, Erzincan ahalisinin panik içinde olduğunu duyunca Sivas'a geri döndü ve savunmasını güçlendirmek için daha önce tahrip olan Sivas surlarını tahkim ettirdi. Timur ise Erzurum'u aldıysa da Orta Anadolu'ya girmeyip geri döndü. Böylece Timur tehlikesi şimdilik ortadan kalkmış oldu.

336

1387 Aralık Ayı'nda Memlûklerin Malatya emîri Temür Buga Mintaş, Memlûk sultanı Berkuk (1382-1399) 'a isyan etti. Bu isyana Mintaş'a bağlı emir Tunbuga, İbn-i Yakupşah gibi emirler de katıldı ve Mintaş, bu isyanda Kadı Burhaneddin ile ittifak kurdu. Mintaş, 1388 Şubatı'nda isyan edip Malatya Kalesi'ne kapanmış, şehre giriş ve çıkışları yasaklamıştı. Buna tepki gösteren Berkuk ise Mintaş'ı görevinden almış, ümidi kalmayan Mintaş, 1388 Şubatı'nda Sivas tarafına kaçmıştı.

Kadı Burhaneddin, Dulkadir oğlu Halil Bey meselesi sebebiyle 1384'ten beri Memlûklerin Halep valisi ile olumsuz ilişkiler içinde bulunmuştu. Mintaş, daha sonra 1386 yılında Memlûklerin Malatya valiliğine tayin edildi. 1388'de Kadı Erzincan Seferi'ne çıkmak üzereyken Mintaş'ın elçisi Sivas'a geldi. Mintaş, Kadı Burhaneddin'e gönderdiği elçi ile Berkuk'a isyan için ittifak teklif ediyor ve Berkuk'un kendi üzerine Mısır ordusunu göndereceğini biliyordu. Mintaş, bu elçinin gelmesinden kısa bin süre sonra ikinci kez Sivas'a elçi gönderip Malatya'yı Kadı'ya teslim edeceğini bildiriyordu. Kadı Burhaneddin, bu gelişme üzerine Erzincan Seferi'ni erteleyip, bu gelişmeleri izlemeyi daha önemli buldu.

Bu arada Mintaş'ın kardeşi, Şeyh Hasan Kürd ile birlikte Sivas'a geldi. Kadı'ya Mintaş'ın Malatyayı Memlûkler ve Akkoyunlulara kar-

şı korumaya gücü yetmediğini bildirdi. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, Mintaş'ı Sivas'a gelmeye ikna edemeyince Malatya'ya kendisi gitmeye karar verdi. Malatya'ya vardığında Malatya'yı alıp Mintaş'la birlikte Sivas'a döndü. Memlûk sultanı Berkuk ise Sivas'taki Mintaş'a haber gönderip Malatya'ya dönmesi halinde Malatya niyâbetini tekrar geri vereceğini bildiriyordu.

Kadı Burhaneddin, Mintaş'tan Memlûklerle ilişkilerinde yararlanmaya çalıştı. Kadı, Memlûklerin Halep valisi Yelboga'ya bin elçi göndererek Mintaş'ı Sivas'ta cezalandıracağını duyurunca Yelboga, Sivas'ı Kadı Burhaneddin'in elinden alacağı haberini gönderdi. Bu olaylar üzerine Berkuk, Yelboga'nın Sivas'a sefer düzenlemesini, Kadı ve Mintaş'a gerekli cezayı vermesini bildirdi. Bu sırada Amasya emîri Ahmed de Yelboga'yı kışkırtıyordu. Aynı kışkırtmaları Mutahharten ve Cüneyd de yaptılar.

1388 Mayısında Halep kuvvetleri Sivas'a doğru yola çıktı. Malatya'ya geldiklerinde Mintaş'ın Sivas'a kaçmış olduğunu gördüler. Mısır ordusu, yürüyüşüne devamla Sivas önüne geldi. Bu sırada Kadı Burhaneddin de savaş hazırlığı yapmış, bu bölgelerdeki Ermenilerden ve Moğollardan da yardım almış ve Moğollar ise 60 bin kişilik bir kuvvetle kadıya yardıma gelmişlerdi. İki ordu, Sivas önünde karşılaştığında Moğollardan bir kısmı savaştan ayrıldı. Bunların bir bölümü ise Memlûklerce esir edildi. Buna karşı Sivas ordusu ve halk, zor durumda kaldı. Sivas halkı şehre kapandı. Daha sonra Kadı Burhaneddin, bir yarma hareketi ile Memlûk ordusunu geri çekilmek zorunda bıraktı. Bin ay sonra Memlûk ordusu Malatya'ya geri çekildi. Daha sonra Seyyidî Hüsam'ın tahriki ile Mısır ordusu Sivas'a tekrar yüklendi. Bu güçler, Kadı Burhaneddin'in kuvvetlerini bozup şehrin Kayseri kapısına kadar ilerlediler. Kadı, bu durumda fevkalade direniş gösterdi. Memlûkler, Kadı'yı yenemeyeceklerini anlayınca sadece Mintaş'ı alıp geri dönmek istediklerini bildirek barış önerisinde bulundular. Kadı, bu teklifi kabul etmedi. Daha sonra Memlûklerin Subaşı Semti'nden ve Erzincan Kapısı'ndan şehre girme teşebbüsleri de başarısız oldu. Bunun üzerine Yelboga komutasındaki Memlûk ordusu Haleb'e geri çekildi.

Kadı, Sivas kuşatmasından sonra kendi siyasî başarısıyla konumunu tekrar güçlendirmeyi bildi. Bu olaydan sonra Kadı Burhaneddin ile Yelboga arasındaki ilişkiler düzeldi. Memlûk komutanı Yelboga, bu kuşatmadan sonra Berkuk'a karşı isyan girişiminde bulunmuştu. Yelboga, Berkuk'a karşı Kadı ile dostluk kurdu. Kadı Burhaned-

din, emîr Ahmed'in aldığı kaleleri savaşla tekrar geri aldı. Sivas kuşatması sırasında Amasya emîri Ahmed, Kadı Burhaneddin'e ait bazı kaleleri de ele geçirmişti. Muhasara kalktıktan sonra Mintaş Amasya'ya kaçtı ve emîr Ahmed'in kızkardeşi ile evlendi. Mintaş'ın Sivas'tan kaçmasından sonra Mintaş'ın emîrleri kaçarak Burhaneddin'e sığındılar. Emîr Yunus, emîr Tunbuga, emîr Sevdün ve emîr Kardem adlı bu kişiler, bir müddet sonra Kalatü'l-Cebel yoluyla Mısır'a, Berkuk'un yanına gittiler.

1389 tarihinde Yelboga ile Mintaş ortak faaliyetleriyle Berkuk düşürülünce, Mintaş, müttefiki Yelboga'ya bağlanmaktan kaçındı. Bu sırada Yelboga, Sivas'ı kendi hâkimiyet alanı içinde görüyor, Mintaş ise Sivas bölgesinin kendi denetiminde olması gerektiğini düşünüyordu. Bir süre sonra Berkuk Haleb'e geldiğinde Araplar Mintaş'ı yakalayıp Berkuk'a teslim ettiler. O da Mintaş'ı öldürdü. Bu sırada Halep bölgesindeki Memlük mücadelelerine Kadı Burhaneddin'in de karıştığı anlaşıyor. Kadı Burhaneddin, bu gelişmeler içinde Suriye'de Kalmak'a vardığında Akkoyunlu Kutlu Bey oğullarından Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'den aman diledi ve Akkoyunlular adına Kadı Burhaneddin'e bağlılıklarını bildirdi. Küçük kardeşi Kara Yölük Osman'ı Kadı Burhaneddin'in yanında rehine bıraktı. Aynı kişi üzerindeki Kadı Burhaneddin'in nüfuzu arttığında ise Yelboga'yı Kadı Burhaneddin'e karşı kışkırtma yoluna gitti. Bu olayla birlikte Kadı Burhaneddin-Akkoyunlu ilişkileri hızlı bir gelişme sürecine girer.

Akkoyunlu Ahmed Bey, 1389'da Akkoyunluların başına geçtiğinde ise Kadı Burhaneddin'e bazı tavizler verdi. Mutahharten eski müttefikinin bu hareketine kızıp Ahmed'e saldırdı. Bu gelişme üzerine Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'e sığındı. Akkoyunlular, bu olayın meydana geldiği 1389 tarihinden 1398 tarihine kadar Kadı Burhaneddin'in vasalı oldular.

Sivas'ın Memlükler tarafından kuşatılması sırasında Osmanlılar da Memlüklerle ittifak içinde oldular. Kadı Burhaneddin, I. Murad'ın Balkan Seferi'ni fırsat bilip batıda Osmanlı topraklarına doğru ilerlemeye başlamış ve bu durum Osmanlı Devleti'nin Orta Anadolu'da zayıflamasına yol açmıştı. Buna karşı Osmanlılar, Bayezid devrinde 1390 tarihinden itibaren Tokat-Amasya bölgesinde faaliyetlere girişerek Kadı Burhaneddin'in Danişmendli bölgesindeki nüfuzunu kırmaya çalıştılar.

1390 tarihinde I. Bayezid, Orta Anadolu'daki beyliklerin ittifakını kırmak için Karaman oğullarının üzerine yürüdü ve Konya'yı kuşat-

tı. Bu durumda Karaman oğlu Alâeddin Bey, Kadı Burhaneddin'den yardım istedi. Kadı Burhaneddin, bundan yararlanarak bu bölgedeki nüfuzunu arttırmak istedi. Fakat Moğol emîrlerinin engellemele-ri yüzünden gerekli yardımı yapamadı.

1391 baharında Kadı Sivas'ta iken Amasya emîri Ahmed'in Osmanlılarla anlaştığı ve Amasya yöresinde en sağlam kale olan Simalu Kalesi'ni Osmanlılara devrettiği haberi geldi. Kadı, bu gelişme üzerine hemen hareket edip Simalu'yu ele geçirdi. Bu tarihten sonra Taşan oğulları, Taceddin oğulları ve Bafra emîrleri, Danişmendli bölgesinin kuzeyinde Kadı Burhaneddin aleyhine Osmanlılarla müttefik oldular.

Osmanlıların yakın bölgelerde güçlenmesi üzerine, Kadı Burhaneddin emaretini daha dikkatli şekilde konuma yoluna gitti. Bu amaçla 1392 yılında Osmanlılara karşı Kırşehir'in surlarını güçlendirdi. Bu sırada Candar oğlu II. Süleyman'ın Kadı Burhaneddin'den Osmanlılara karşı yardım isteğine karşı Kadı Burhaneddin, Taşan ve Taceddin oğullarıyla ilişkisini kesme şartı ile onun yardımına koştu. I. Bayezid'in bu seferinde Danişmendli ilindeki Osmancık'a kadar gelip burasını ele geçirmesi üzerine Kadı Burhaneddin, Osmanlı ordusu ile 1392'de Çorum yakınında yaptığı savaşı kazandı. Bu olayla Kadı, Danişmendli ilinin denetimini elinde tutmaya devam etti.

1393 tarihinde Moğol ve Tatar emîrleri Kadı Burhaneddin'e gelip Osmanlı ülkesine geniş bir istilâ hareketine girişme teklifinde bulundular. Bu istek üzerine Osmanlılara terk edilen Amasya üzerine gidildi. Amasya kuşatma altında iken Taceddin oğullarının tahrikiyle Bayezid tekrar Danişmendli iline, Merzifon'a geldi. Buna karşı Kadı Burhaneddin, Karaman oğlu ile birlikte Osmanlılar aleyhine Memlük sultanı ile bir ittifak anlaşması yaptı ve I. Bayezid ile savaşmayıp Sivas'a çekildi. I. Bayezid ise Yeşilırmak havzasında hâkimiyetini güçlendirip geri döndü ve Sivas üzerine gelmedi. 1393 tarihinde Kırkdilim Savaşı'nda Kadı'nın Osmanlılara yenilmesi, Kadı'nın Taceddin oğulları üzerindeki nüfuzunun azalmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti'ne karşı Kadı ile Karaman oğulları yakınlaşması çok uzun sürmedi. Tatarlar ve Karaman oğulları, Kadı Burhaneddin'e birbirlerini şikayet ettiler. Kadı da Tatarların tarafını tutup Karaman İli Seferi'ne çıktı. Karaman oğullarından Develi alındı. Yine Karaman oğlu Alâeddin Bey'in Uchisar ve civar kaleleri Kadı Burhaneddin'in hâkimiyetine terk etmesi üzerine anlaşmaya

varıldı. Fakat Kadı Burhaneddin, Sivas'a dönünce Karaman oğlu Uçhisar'ı teslim etmedi ve böylece Osman oğullarına karşı kurulması düşünülen ittifak, kurulamadan dağılmış oldu.

Bu dönemde doğuda Timur, Irak-ı Arab'ı nüfuzu altına almış ve Anadolu'daki siyasî sorunlar ile ilgilenmeye başlamıştı. Timur, 1394 yılında Anadolu'daki beylere ve Kadı Burhaneddin'e kendine bağlılıklarını bildirmelerini istedi. Timur, Kadı'dan Sivas'ta onun adına sikke bastırıp hutbe okutmasını istiyordu. Timur, bu isteğini elçisi vasıtasıyla Kadı Burhaneddin'e duyururken kendi de Mardin'e kadar yaklaştı. Bu gelişme üzerine Sivas'ta kurulan ümerâ meclisinde Timur'a karşı çıkılması, askerin silahlandırılması ve şehirde istihkamların inşâsı kararlaştırıldı. Sivas'ın kale kapıları kapalı tutulmaya başlandı. Mahir duvarcılara surun dairesi, şehrin kapılarıyla böldürüldü. Kalenin burçları sağlamlaştırıldı. Şerefeleri onarıldı. Sur temelleri sağlamlaştırılıp çatlaklar onarıldı. Surların çevresine derin hendekler kazılıp su ile dolduruldu. Surların üzerine mancuklar yerleştirildi. Bu tarihlerde Sivas'a gelen yolcular, Sivas'ın güçlendirilmesi ve surların sağlamlığı konusunda hayrete düşmekten kendini alamamışlardır. Kadı Burhaneddin, bir taraftan da I. Bayezid ve sultan Berkuk ile temasa geçti. Timur'un elçisini kendi elçisi ile birlikte Berkuk'a gönderdi. Timur bunu duyunca hiddetlendi. Kadı'ya Sivas'taki elçisi Kutluşah'ı geri göndermesini, Sivas surlarının sağlamlığına güvenmemesini, Sivas gibi bir çok kaleleri aldığını, Burhaneddin'in memleketi Danişmendli ilinin daha önce Cengiz Han'a ait olduğunu, şimdi ise irsî yolla Çağatay Hanı Suyurgatmış oğlu Mahmud Han'a ait olduğunu belirtiyordu. Kadı Burhaneddin ise Berkuk'a gönderdiği elçi ile onun emri ve vasallığı altında olduğunu onun emirlerini yerine getireceğini bildirdi. Timur, bundan sonra Anadolu'daki ilerleyişine devam ederek Erzurum'a girdi. Kadı Burhaneddin, kesin olanak savaşa hazırlandığından metanetini bozmadı. Timur ise Sivas'a gelmeyip Gürcistan'a geçti. Bu gelişmeler sırasında Karaman oğlu, Kadı Burhaneddin'e darbe vurmak için Kırşehir ve Develi'yi yağmaladı. Yine Kayseri'ye kadar gelip şehrin etrafını harabeye çevirdi.

Kadı Burhaneddin, Timur tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra Timur yandaşlarını ve hainleri cezalandırmak üzere 1394 sonbaharında harekete geçti. İlk önce Karaman iline sefer düzenleyip Aksaray'ı, Zencürlü ve Salima kalelerini alıp Hasan dağında Karaman oğlunu kuşatıp yendi. Karaman oğlunu Niğde'de de yenip geri

döndü. Buradan Babukoğlu'nu cezalandırmak amacıyla Aksaray yakınındaki Babukoğlu Kalesi'ne gelen Kadı, Babukoğlu Develi'ye kaçınca Develi'yi aldı. Babukoğlu'nu esir etti. Develi'yi de Aksaray iline bağladı. 1395 kışında da Sivas'a döndü.

Timur, 1395 tarihinde Toktamış Han üzerine yürüdüğü Kıpçak ülkesinde Samur nehri boyundan I. Bayezid'e gönderdiği mektupta Anadolu beylerine verdiği zarar sebebiyle Kadı Burhaneddin'i cezalandıracağını belirtiyordu. Kadı Burhaneddin, Timur'un bu tehditlerine rağmen Timur'un Kıpçak ülkesine gitmesini fırsat bilip 1395'te Mutahharten arazisine hücum etti. Mutahharten'i yenip Akkoyunlu Ahmed Bey'in ve ona bağlı Akkoyunlu boyunun kendi vasalı olarak 1389'da Mutahharten'in ele geçirdiği Bayburt ve civarındaki Akkoyunlu ülkesine tekrar yerleşmelerini sağladı. Fakat Timur'un Anadolu'ya tekrar hareket edip Erzincan yakınlarına geldiğini duyunca hücumu bırakıp süratle Sivas'a döndü. Kadı Burhaneddin'in çekingен tutumları, bölgedeki Tatar güçlerinin bu boşluktan yararlanmak istemelerine yol açtı. Erzincan yöresindeki Tatar güçleri, Sivas'a saldırdılar. Kadı Burhaneddin, Timur'un tehdidi ve bu karışıklıklar üzerine Berkuk'tan yardım istedi. Bunun üzerine Berkuk 1397 yılında Halep nâibi emîr Tanrıberdî Yeşboga emrinde bir ümerâ heyetini Sivas'a gönderdi. Emîr Tanrıberdî, Sivas'ta Burhaneddin'e Berkuk'un hilatini giydirdi. Halep'ten yardım geldiğini gören Tatarlar geri çekildiler. Bu yakınlaşma üzerine Berkuk, Ön Asya'da bir Timur istilâsına engel olmak için 1397 yılında Kadı Burhaneddin ile ortak savunma ve ittifakın yenilenmesi amacı ile bir elçisini tekrar Sivas'a gönderdi.

Kadı Burhaneddin'in 1395 tarihinde yaptığı Erzincan Seferi ile Kadı Burhaneddin'in sonunu hazırlayan Akkoyunlu mücadeleleri başladı. Kadı Burhaneddin, 1395 yılında Erzincan Seferi'ne çıktığında Akkoyunlu emîri Ahmed Bey de Kadı Burhaneddin'in yanında bulunuyordu ve bu sefer dönüşünde Bayburt'a kadar ki bölge, Ahmed Bey'e iktâ edilmişti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Kara Yölük Osman, Ahmed Bey'e isyan etti. Ayrıca Ahmed Bey, Mutahharten ile birlikte Kadı Burhaneddin'in aleyhine döndü.

1396 yılında Ahmed Bey, kendi aşireti olan Akkoyunlularla İkinci Erzincan Seferi'ne katıldığında Timur'un gelmekte olduğunu duyup Diyarbekir'e döndü ve oradan da Malatya'ya gitti. Amacı yağmacılıkla servet yapıp Sivas'a geri gelmekti. Kadı Burhaneddin, Ahmed Bey üzerine gelince o da Erzincan'a doğru giderek, Kadı'ya elçi

gönderdi ve tekrar Kadı Burhaneddin'in affını kazandı. 1396 yılında Karaman oğlu Alâeddin Bey'in Kayseri kadısı Şeyh Müeyyed üzerine yapılan seferde Kadı, Ahmed Bey'e güvenememiş, onun saldırı ihtimaline karşı Sivas'ta tedbirler almıştı. Nitekim Kayseri Seferi'ne Ahmed Bey katılmamış, sadece kardeşi Kara Yölük Osman, Kadı Burhaneddin'in ordusunda hazır bulunmuştur. Bu olaydan sonra 1397 yılında Kadı Burhaneddin, Osman Bey'i Ahmed Bey'in hâkimiyet sahasına dahil Şarkî Karahisar sınırına bir kale yaptırmakla görevlendirdi ki bununla hem Erzincan emîrini, hem de Karahisar hâkimini sürekli tehdit altında tutmak istiyordu.

1398 tarihinde Kayseri valisi, Tokat hâkimi ve hayvanlara otlak bulma gibi meseleler yüzünden Kara Yölük Osman ile Kadı Burhaneddin'in arası açıldı. Sivas şehri dışında yapılan savaşta Osman Bey sıkıştırıldı. Osman Bey ise anı bir çıkış yaparak Kadı Burhaneddin'i öldürdü. Kadı Burhaneddin'in, al-Esterabadî tarafından yazılan biyografisi mahiyetindeki Bezm ü Rezm'in kendi hayatında tamamlanmasından 1398 yazında öldürüldüğü anlaşıyor.

Kara Yölük Osman Bey, 1398 yılında Kadı Burhaneddin'i öldürdükten sonra Sivas'ı kuşattı ve istilaya kalkıştı. Fakat almayı başaramadı. Sivas'ın önde gelenleri, Kadı Burhaneddin'in hayatta kalan tek oğlu Alâeddin Ali Çelebi'yi hükümdar ilan edip Osman Bey'e karşı direndiler. Alâeddin Ali Çelebi, Osman Bey'e karşı Kara Tatarlardan yardım istediye de Osman Bey, Kara Tatarları yendi. Sivas ileri gelenleri, şehrin Osman Bey tarafından yağmalanması ihtimalinden ve Timur tehlikesinden korkarak, I. Bayezid'e haber gönderip şehri Osmanlılara teslim etmek istediler. Bu çağrı üzerine I. Bayezid büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi Sivas'a yolladı. O da düzenli Osmanlı ordusuyla Kara Yölük Osman'ın ordusunu yenerek Sivas'ı ve bütün Danişmendli ili topraklarını Osmanlı topraklarına kattı ve I. Bayezid tarafından Sivas'a vali atandı. Bunun üzerine Akkoyunlular, Sivas kuşatmasını kaldırıp Mutahharten'e sığındılar.

Akkoyunlu reisi Osman Bey'e karşı Osmanlıların Sivas'ı alması, Akkoyunlularla Osmanlılar arasında ilk büyük anlaşmazlık sebebi oldu. Nitekim Osman Bey, bundan sonra Osmanlılara karşı sürekli Timur'un yanında yer almıştır. Osman oğullarını bir uç beyi kabul eden Anadolu beyleri, I. Bayezid'in Sivas'ı almasını kabul etmediler. Özerk bir Anadolu yönetimini Osmanlı merkezi yönetimine her zaman tercih ettiler. Bu durum daha sonra Timur'un Anadolu'ya gelişini huzlandıran bir etken olacaktır.

İdarî Yapı

Sivas'ta, İlhanlılar devrinde önemleri gitgide artan Rum ülkesinin Türk bürokrat sülaleleri oluşmuştu. Bunlar nesiller boyunca memuriyetlerini sürdürüyorlar, Sivas'a gelen İlhanlı genel valileri de bu sülaleler ile ortak hareket etmek zorunda bulunuyordu. Bu durum, Anadolu şehirlerine İranlı memurların gelmesini sınırlandıran bir etkendi.

XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Sivas'ta bulunan İlhanlıların Anadolu genel valileri, İlhanlı devlet merkezindeki kargaşalıkların artması sonucu İlhanlı devlet merkezi ile ilişkilerini azaltarak bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda o sırada görevde bulunan Timurtaş Noyan ve onun ardından Eratna Bey vasıtasıyla Rum Vilâyeti adında ayrı bir idarî yapılanma meydana gelmiştir. Orta Anadolu'da bu idarî yapılanma, uzun süre sonra Türklerin üzerindeki baskıları azaltmış olduğundan halkta memnuniyet meydana getirmiş, kurulan emaretler, halk tarafından desteklenmiştir.

Sivas'taki bürokrat sülaleleri ve ahûlerin yönetime karışması, İlhanlı Devleti'nden sonra Kadı Burhaneddin'in son hâkimiyet yıllarına kadar Rum Vilâyeti'nde idari yapılanmanın tam olarak sağlanamamasına yol açmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen Sivas'ın idarî yapısı, Eratna devrinden itibaren Orta Anadolu'da "Eyâlet-i Rum" valiliğinden bağımsız bir devlet çizgisine gelmiştir. Eratna Bey, Anadolu Moğol genel valiliğinin doğu ve batı topraklarının siyasî ve idarî denetimini kaybetmiş ve sadece Kayseri ve Sivas yöresindeki yerleşim yerlerindeki denetimi sürdürebilmiştir.

Bu dönemde Kayseri ve Sivas'ın yöneticilerinin aristokrat ailelerden olması bir gelenek haline gelmişti. Bu siyasî geleneği kırabilen kişi, Kadı Burhaneddin oldu. Bu geleneğin temsilcilerine 1353 tarihinden sonra Sivas'a vali olan Hacı Kutluşah'ı örnek olarak verebiliriz. Hacı Kutluşah, Sivas'ta valiliği sırasında bağımsız bir bey gibi hareket etmiş, ikinci kez tahta çıkardığı Eratna Mehmed karşısında Sivas'ı müstakil bir idarî birim şeklinde yönetmiştir.

Kadı Burhaneddin devrinde Danişmendiye bölgesinde Selçuklu dönemi idarî yapılanmasına geri dönmüştür. Bu idarî yapılanma içinde Sivas şehri, Amasya emîri Hacı Şad Geldi'nin ifadesi ile Rum ülkesinin dârü'l-mülkü, yani başkenti statüsünü taşıyordu. Kadı Burhaneddin zamanında Sivas şehrinin unvanı "Dârü'l- mülk-i İkbâl" idi. Bu sırada Sivas'ın Selçuklular için Konya şehrinin gördüğü işlevi gördüğü söylenebilir.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

- Abû Bekir al-Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye* I, neşr.: Necati Lugal-Faruk Sümer, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1993.
- Aziz b. Erdeşir el-Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, neşr.: M. Fuad Köprülü, İstanbul 1928; Krş.: Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Ebû Abdullah b. Muhammed İbn Battûta et-Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, trc.: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, terc.: V.L. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.
- İbn-i Haldun, *Kitab-ı İber ve Divan-ı Mübteda' ve'l- Haber*, V, Taşbaskısı, Tarihsiz.
- İbn-i Şuhbe, al-Dımaşkî, *Tarih-i İbn-i Kadı Şuhbe*, III, Tahkik: Adnan Derviş, Şam 1977.
- İbnü'l-Furat Nasreddin Mahmud, *Tarih*, IX, neşr.: Konstantin Zürayk, Beyrut 1936.
- Makrizî, *Kitab-ı Sülûk Lima'rifet-i Düvel-i Mülûk*, II, neşr.: M. Mustafa Ziyade, Kahire 1942.
- Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ*, I, haz.: F. Reşit Unat- M. Altay Köymen, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- Nizameddin Şamû, *Zafernâme*, trc.: Necati Lugal, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1987.

Araştırma Eserleri

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I, 3. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 1979.
- Alparslan, Ali, *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*, Ankara 1973.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Demir, Mustafa, *Mustafa Âlî'nin Fusûl i Hall Adlı Eseri: İslam Devletleri Tarihi*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- , *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya: Değişim Yayınları, 2005.
- Göde, Kemal, *Eratnalılar*, Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1345.
- Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, terc.: Tevfik Bıyıkçoğlu, Ankara: TTK Basımevi, 1948.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1984.

- Oğuz, Mevlüd, "Taceddin Oğulları", *AÜDTCFD*, VI/5, Ankara 1948.
- Purgstall, Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, haz.: Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1983.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, terc.: Cemal Köprülü, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970
- Togan, Z. Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, 2. Baskı, Ankara 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten*, sayı: 126, Ankara 1968.
- , *Kitabeler*, İstanbul 1345.
- Woods, E., *Akkoyunlular*, trc.: Sibel Özbudun, İstanbul 1993.
- [YASAR], Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- , *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970.

DULKADİR BEYLİĞİ

| Arif Sarı

347

Dulkadir Beyliği, Bozoklu Türkmen reislerinden Karaca Bey tarafından 1337 yılında Elbistan merkezli olarak kurulmuştur. Genişleme döneminde merkezi Maraş'a nakledilen beylik doğuda Harput, batıda Kırşehir, kuzeyde Gürün ve Gemerek, güneyde ise Hatay'a bağlı Hassa havalisine kadar ulaşan geniş bir sahada hüküm sürmüştür. Hiçbir dönem tam müstakil olamayan Dulkadir Beyliği, Memluklerin, son dönemlerinde ise Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altında kalmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında doğrudan Osmanlı idaresine giren beylik 1522 yılında Şehsuvaroğlu Ali Bey'in halliyle, bütünüyle ortadan kalkmış, beyliğin idaresinde bulunan topraklar Dulkadir Eyaleti adıyla Osmanlı taşra teşkilatında yerini almıştır.

Beyliğin ve kurucu hanedanın ismi olan Dulkadir adının menşei ve manası hakkında halen kesin bilgilere ulaşamamıştır. Bu adın Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklarda Dulgadır, Dulkadir, Zulga-dir, Zulkadir ve Tolgadır gibi çeşitli şekillerde yazılmış olması bu meselede farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dulkadir Beyliği üzerine ilk tetkiki yapan Arifi Paşa ve müteakiben Besim Atalay, çağdaş Arap kaynaklarından İbn-i Şihne ve Karamânî tarihlerinde Arapça Zü'l-kadr yerine Türkçeye daha uygun olan Dulkadir şekliyle yazılmasına dayanarak ismin Türkçe menşeli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Faruk Sümer'in bu konudaki görüşü ise Abdülkadir veya buna benzer bir ismin Türkmen ağzında Dulkadir şekline dönüşmüş olabileceği yönündedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da ismin başka bir dilden geçmiş olduğunu kabul etmekle birlikte Dulkadir yazımının Türkçe için daha uygun olduğunu ifade eder. Dulkadir Beyliği üzerine en kapsamlı çalışmanın sahibi olan Refet

Yinanç ise bu ismin Arapça kaynaklarda farklı imlalarla yazıldığına ama Farsça eserlerde kâmilten Zulkadir şeklinde geçtiğine dikkat çekmekte, bir bakıma kelimenin aslının bu dilde aranması gerektiğine işaret etmektedir.

Öte yandan Dulkadir'in bir şahıs ismi olup olmadığı ve bu adla bir beyin bulunup bulunmadığı da tartışma konusudur. Her ne kadar Faruk Sümer, Dulkadir'in Karaca Bey'in babası olabileceğini ileri sürmüştü de bu isimle bir beyin varlığını ispat edecek güvenilir delillerden mahrum bulunmaktayız. Bununla birlikte Zulkadir ismini bir bey adından çok beye mahsus bir sıfatın sonradan isimleşmesi şeklinde ele almak da mümkün gözükmemektedir. Keza Osmanlı inşa mecmualarında "Zü'l-kadr" sıfatının yüksek rütbeli memurlar için şeref ve haysiyet sahibi manasında kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı bürokrasinin münferiden gelişmediği diğer İslam devletlerinden de büyük oranda izler taşıdığı dikkate alındığında, bu sıfatın daha önce Memlukler tarafından da kullanılmış olması akla gelmektedir. Bu itibarla Memluk Sultanı Nâsır'ın Zeynüddin Karaca Bey'i 1337 yılında Türkmen valisi olarak atadığı sırada ona Zulkadir sıfatını vermiş olması kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. Netice olarak Dulkadir ismi Zeynüddin Karaca Bey tarafından şeref ve güç sahibi manasında kullanılan Arapça Zü'l-kadr unvanının Türkmen ağzında form değiştirmiş hali olmalıdır.

Zeynüddin Karaca Bey

Orta Anadolu'yu yurt edinmiş olan Türkmenler, Moğol baskısının yoğun olarak görüldüğü XIII. yüzyılın başında, Memluklere ait olan Anadolu'nun güneyine ve Kuzey Suriye bölgesine yığılmışlardı. Memlukler, Türkmen aşiretlerini Gazze'den itibaren Antakya'dan Sis hudutlarına kadar Akdeniz sahili boyunca yerleştirdiler. Bu büyük Türkmen teşekkülünün dinamik askeri gücünü iyi organize ve sevk eden Memlukler, Ermeni Krallığının hâkimiyetinde olan Çukurova bölgesiyle İlhanlı idaresinde bulunan Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik saldırılarında onlardan etkin şekilde yararlandılar. Memluk valilerine tâbi olmadan kendi güçleriyle akınlar gerçekleştiren Türkmen beyleri de yeni topraklar fethettiler.

Dulkadir Beyliği'nin kurucusu Karaca Bey Kuzey Suriye'den başka Antakya'dan Maraş bölgesine kadarki sahada kışlayan ve Binboğalar, Berit, Nurhak ve Tohma havalisini yaylayan Türkmenleri etrafında toplayarak etkin bir savaş gücüne erişmiş beylerden idi. Karaca Bey, Ermeni Prenslığının doğu topraklarına ve İlhanlı

hâkimiyetinde bulunan Maraş- Elbistan tarafına düzenlediği saldırılarda büyük başarı gösterdi. Tarihi kaynaklarda Karaca Bey'in ismi ilk olarak 1335 yılında Kilikya Ermenileri üzerine 5000 kişilik bir kuvvetle gerçekleştirdiği bu akınlar sebebiyle anılmaktadır.

Muasır kaynaklar İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümüyle ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanan Karaca Bey'in, Antep'ten Elbistan'a kadar uzanan bölgeye hâkim olduktan sonra müstakil hareket etmeye başladığını aktarmaktadır. Karaca Bey'in bu denli güçlenmesi esasen kendisine tabi olan Türkmenlerin sayısının hızla artmasıyla da yakından ilgiliydi. Her ne kadar bir diğer Türkmen reisi Taraklı Halil Bey, 1336/1337 yılında Eretnaoğullarının elinde bulunan Elbistan'a sahip olup Mısır sultanından Türkmenlerin naiplik menşurunu elde etmişse de bu durum Türkmenlerin Karaca Bey'e bağlılığını azaltmadı. Hatta Karaca Bey, oğlu Halil'i Türkmenlerden oluşan bir kuvvetle Taraklı Halil üzerine göndererek onu bertaraf etmeye ve Elbistan'ı ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu sayede gücü iyice artan Karaca Bey, Memluklerin Şam valisi Tengiz'in dostluğunu da kazanarak siyasi bir destekçi de bulmuş oldu. Memluk Sultanı Nasır, Şam valisinin de tavsiyesiyle Karaca Bey'e, Memluklere tabi olacağına dair taahhüdünü de aldıktan sonra, 1337 yılında "*Türkmen Emiri*" olarak menşur verdi. Anılan tarih, yaklaşık iki yüz yıl varlığını sürdürecektir olan Dulkadir Beyliği'nin de kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Karaca Bey, Anadolu'da Moğol etkisinin çözülmesini müteakip eski gücünü koruyamayan Eratnalılara ait bölgelere doğru kuzey yönünde akınlarını hızlandırdı. Bu saldırılara engel olamayan Eratna, Mısır hükümdarı Nasır'a bağlılığını bildirerek onun korumasını talep etti. Karaca Bey, Sultan Nasır'ın ihtarıyla Eratnalılar üzerine yaptığı akınları bir müddet durdurmuşsa da Eratna'nın Darende valisini Sivas'a çağırmasını fırsat bilerek 1338 yılında şehri ele geçirdi. Darende'nin alınmasından sonra başlayan Eretnaoğulları ile Dulkadirliiler arasındaki savaşlar, Memluklerin ara buluculuğuyla barışla sonlandırıldı. Ancak bu barış Dulkadirliilere bağlı Türkmenlerin akınlarını kesin olarak sonlandırmadığından iki taraf arasındaki mücadele 1340 yılında yeniden başladı. Bu ikinci dönem savaşları Karaca Bey'in Memluk hükümetiyle arasının açılması ve Memluklere karşı ittifak kurmak amacıyla Eretnaoğullarıyla iyi geçinmeye başlamasıyla son buldu. Bundan sonra Memluk topraklarına yönelen Karaca Bey, Halep'e saldırılar düzenledi hatta Halep

valisi Yelboğa'yı da birkaç kez yenilgiye uğrattı. Bu gelişme Dulkadirliiler ile Memlukler arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmişse de fiili bir mücadeleye dönüşmedi. Ancak daha önce anlaşmazlık yaşadığı Arıtbay'ın 1348 yılında Halep valiliğine atanmasını kendisine karşı bir düşmanlık sebebi sayan Karaca Bey'in, Halep çevresine akınlar yapması ve Ermeni Krallığının Memluklere ödediği verginin de artık kendisine ödenmesini istemesi ilişkileri tekrar bozdu. Memluk tahtında meydana gelen karışıklıklardan yararlanmak isteyen ve Şam'daki isyanlara da açıktan destek veren Karaca Bey bu sırada bağımsız hareket etmeye de başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine Memluk sultanı Melik Salih, Türkmen emirliği menşurunu Karaca Bey'den alarak Üçokların reisi Ramazan Bey'e verdiği gibi Dulkadirliiler üzerine büyük bir sefer hazırlığına da girişti. Memluklerle savaşmak istemeyen Karaca Bey, 1353'te Memluk sultanına itaatini bildirip yanındaki asileri iade ettiyse de Memluklerin Maraş üzerine yürümesini engelleyemedi. Memluk kuvvetlerine mukavemet edemeyerek Kayseri'ye kaçan Karaca Bey, Eratnalılar tarafından yakalanarak teslim edildi ve 11 Aralık 1353'de Kahire'de katledildi.

350

Halil Bey

Karaca Bey'in öldürülmesinden sonra Memluk hükümdarı, Türkmen emirliğini Üçok kolundan Ramazan Bey'e verdiği gibi Karaca Bey'e ait olan toprakların idaresini de yeni emire devretti. Ancak daha önce Karaca Bey'e tabi olan Türkmenler bu emire itaat etmedi hatta bu hal isyan ve kargaşaya dönüştü. Memluk hükümdarı bir yıl süren bu kargaşaya, 1355 yılında Türkmen emirliğine Karaca'nın oğlu Halil'i getirerek çözüm bulabildi. Karaca Bey ve Ramazan Bey arasında önceden beri süren "*Türkmen Emirliği*" hususundaki rekabetin fiili mücadeleye dönüşmesi nihayetinde Dulkadir ve Ramazanoğlu adlarıyla iki ayrı beyliğin ortaya çıkmasına da sebep oldu.

Halil Bey, ilk akınlarını iç karışıklıklarından yararlanmak ve babasının öldürülmesinde payı olan Eretna hâkimi Mehmed'den intikam almak üzere Eretnaoğulları üzerine düzenledi. Halil Bey, Eretnaoğullarına ait bazı köy ve kasabalara hâkim olup beyliğin sınırlarını Zamantı havalisine kadar genişletirken, Türkmen reislerinden Ömer Bey de Malatya'yı ele geçirdi. Bu gelişmelerin neden olduğu Dulkadirliiler ile Memlukler arasındaki anlaşmazlık Halil Bey'e tâbi olan Türkmenlerin Halep çevresine yönelik saldırılarıyla savaşa dönüştü. Memlukler, Dulkadirliiler üzerine sonuncusu 1366 yılında ol-

mak üzere birkaç başarısız sefer düzenledi. Bundan sonra Memlukler ve Dulkadirliiler arasında bir süre sükûnet dönemi yaşandıysa da Halil Bey'in 1377'de Harput'u ele geçirmesi üzerine savaş yeniden başladı. Memlukler, o sırada emirü'l-asâkir olan Berkuk'un teşvi-kiyle, Dulkadirliiler üzerine büyük bir orduyla geldiler fakat yine üst üste yenilgiye uğradılar.

Dulkadirliilerin kazandığı bu başarılar Ramazan Bey'e bağlı olan Türkmenleri de harekete geçirdi. Ramazanlı ve Dulkadirliilerin ittifakı Memluklere karşı ortak bir isyana dönüştü. Bu iki Türkmen gücü 1379 yılında Memluk kuvvetlerini önce Ayas havalisinde ardından Maraş önlerinde iki kez bozguna uğrattı. Halil Bey, Amik Ovası'na ve Tirzin'e kadar inip oradan da Halep taraflarını yağmaladı. Bir müddet müstakil hareket eden Halil Bey 1381 yılında Memluklere yenilince tekrar Mısır sultanına itaatini bildirmek zorunda kaldı. Ancak Memluk hükümdarının bunu kabul etmeyip Elbistan'a yeni bir vali atamaya karar verdiğini öğrenen Halil Bey, Amik bölgesi Türkmenlerinin reisi Özeroğlu'nun desteğini de alarak 1382'de Halep'e tekrar saldırdı. Bu kez Memlukler, Dulkadirliileri Darende yakınlarına kadar sürmeyi başardılar.

Dulkadirliiler bir taraftan Eretnaoğulları'ndan sonra Sivas'a hâkim olan Kadı Burhaneddin ile diğer taraftan da Ramazanoğullarıyla dostluk tesis ederek 1384'de Maraş ve Elbistan'ı geri aldılar. Halil Bey bu hadiseyi müteakip bağımsızlık iddiasında bulundu ise de Memluklerin tekrar Maraş ve Elbistan'a yürümesi üzerine Mısır sultanına tabiiyetini bildirmek zorunda kaldı. Memluklere karşı başarısız olması Halil Bey'in kardeşleriyle arasının açılmasına da neden oldu. Önce kardeşi Seveli Bey, ardından diğer kardeşleri İbrahim, Osman ve İsa beyler Memluklere iltica ettiler. Halil Bey ise Memluk Sultanı Berkuk'un emriyle 1386'da Türkmen beylerinden Yağmur oğlu İbrahim tarafından tertip edilen bir suikastta öldürüldü.

351

Seveli Bey

Mısır sultanı, Halil Bey'den sonra Memluklere tabi kalacağına dair söz veren Seveli Bey'i Dulkadir Beyliği'nin başına getirdi. Ancak Seveli Bey'in kısa süre sonra müstakil hareket etmeye başlaması üzerine Sultan Berkuk, Dulkadir Beyliği'ni doğrudan ülkesine katmaya karar vererek bir Memluk birliğini Maraş üzerine gönderdi. Memluk kuvvetlerinin Dulkadirliilere mağlup olması üzerine, Sultan Berkuk bu kez beylik içerisinde kargaşa meydana getirmek için Seveli Bey'in Kahire'de tuttuğu kardeşleri Osman ve İbrahim'i serbest bıraktı. Bu

iki beyin Sevli Bey'e bağlanmaları Memluklerin amaçlarına mani oldu. Sultan Berkuk, Sevli Bey'i ortadan kaldırmakla görevlendirdiği Türkmen beylerinden Yağmur oğlu İbrahim'in de başarısız olması üzerine sonunda onun beyliğini tasdik etmek durumunda kaldı. Fakat kısa süre sonra maktul Halil Bey'in oğlu Nasreddin Mehmed Bey, Memluklerin desteğini kazanarak amcasına karşı ayaklandı. Memluklerin Kozan valisinin yardımını alan Nasreddin Mehmed Bey, amcası Sevli Bey'i 1389'da yenilgiye uğratarak Develi'ye kaçmak mecburiyetinde bırakmışsa da bu sırada taht meseleleriyle uğraşan Memluklerin desteğinden mahrum olduğundan iktidarı ele geçiremedi.

Sevli Bey ise Kahire'deki yaşanan taht kavgalarından istifadeyle mevcut hükumete karşı isyan halinde bulunan Malatya ve Halep valileriyle ittifak kurarak Halep çevresini yağmaladı. Kahire'deki kargaşa Sultan Berkuk'un tekrar iktidara hâkim olmasıyla son bulunca Sevli Bey evvela Mısır sultanına itaatini bildirdi ancak samimiyetine inanılmadığını anlayınca Memluklere karşı yeni müttefikler aramaya başladı. Bu amaçla o sırada Anadolu topraklarına girmiş bulunan Timur'u, Suriye'yi yağmalama konusunda teşvik etti. Durumdan haberdar olan Berkuk, Dulkadirliлер üzerine iyi donatılmış bir ordu göndererek Sevli Bey'i 1395 Mart'ında büyük bir yenilgiye uğrattı.

Memlukler karşısındaki başarısız olan Sevli Bey, yönünü bu kez Kadı Burhaneddin ülkesine çevirdi. 1398'de Dulkadirli konfederasyonuna bağlı olan Ağaçeri Türkmenlerinin Sivas taraflarına akınlar düzenlemesi ve ticaret kervanlarına saldırması iki tarafı savaşın eşğine getirdi. Fakat bu sırada Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu Kara Yülük Osman tarafından öldürülürken Sevli Bey de Sultan Berkuk tarafından tertip edilen bir suikast ile katledildi.

Sadaka Bey

Memlukler, Sevli Bey'den sonra Dulkadir Beyliği'nin başına Sadaka Bey'i getirdiler. Ancak bu duruma karşı çıkan amcası oğlu Nasreddin Mehmed Bey tahtı ele geçirmek için ayaklandı. Nasırüddin Mehmed Bey, Türkmen aşiretlerinden başka Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in desteğini de almayı başardı. Yıldırım Bayezid, 1399 yılında Sadaka Bey'i Elbistan'dan sürerek Nasırüddin Bey'in Dulkadir beyi olmasını temin etti. Bu suretle bu döneme kadar daha çok Memluklerin nüfuzu altında olan Dulkadir Beyliği bundan sonra Osmanlılar tarafından himaye edilmeye başlandı.

Nasreddin Mehmed Bey

Nasreddin Mehmed Bey, Memluklere karşı desteğini almış olduğu Yıldırım Bayezid'in Timur'a karşı izlediği politikayı benimsedi. 1400 yılında Timur'un Sivas'ı kuşatması üzerine, Dulkadirli ve Osmanlı birlikleri ittifakla Timur kuvvetlerine saldırarak onları yıpratmaya çalıştı. Timur, Sivas'ı aldıktan sonra oğlu Şahruh'u Elbistan üzerine yolladı. Halep civarında Tedmür yakınlarında kışlayan Dulkadirli Türkmenlerine saldıran Timur kuvvetleri Türkmenlere büyük zayıyat verdirdikleri gibi önemli miktarda da ganimet elde ettiler. Bu hadisede Osmanlı Devleti'nden umduğu desteği alamayan Nasreddin Bey, politika değiştirerek Memluklere yakınlaşmaya başladı. Memluk sultanının isteğiyle Mısır hükümetine karşı isyan eden Şam valisinin tenkiline yardımcı oldu. Bu dostane ilişkiler sayesinde Memluklerin, 1402'de Antep valiliğine Nasreddin Bey'in kardeşi Alaeddin'i getirmesi ve Nasreddin Bey'in 1405'te Darende'yi ve 1411'de Antep'in doğusunu alması Dulkadirliilerin idaresinde bulunan toprakları da genişletmiş oldu.

Bir taraftan Memluklerle iyi ilişkiler sürdüren Nasreddin Bey diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde Ankara Savaşı sonrası yaşanan taht mücadelesinde Çelebi Mehmed'in tarafında yer alarak yeni ittifaklar aramaktaydı. Kızlarından birini şehzade Çelebi Mehmed ile evlendirip Osmanlı hanedanıyla akrabalık tesis eden Nasreddin Bey, oğlu Süleyman'ı da Çelebi Mehmed'in yanına göndermek suretiyle onun 1412'de Musa Çelebi'yi yenerek tahtı ele geçirmesine yardımcı oldu. Dulkadirliilerin Osmanlı Devleti'ne giderek yakınlaşması ise Memlukler tarafından hoş karşılanmadı.

Memluk Sultanı Şeyh 1414 yılında Dulkadir üzerine sefere çıkarak Antep ve Darende'yi ele geçirdi. Kaybettiği toprakları geri almak isteyen Nasreddin Bey, Şam valisi Kanıbay'ın 1417'de Mısır hükümetine karşı başlattığı isyana destek verdiği gibi oğlunu da bir Dulkadirli birliğinin başında yardıma gönderdi. Ancak Kanıbay'ın isyanı başarısız olduktan başka Nasreddin Bey'in oğlu da Memluklerin eline geçti. Sultan Şeyh'e oğlunun bırakılması karşılığında itaat edeceğine dair söz veren Nasreddin Bey, onun serbest kalmasından hemen sonra Memluk hâkimiyetinde bulunan Darende ve Besni'yi ele geçirdi. Bunun üzerine Sultan Şeyh, Dulkadirliilere karşı yeni bir sefer düzenleyip Darende, Besni ve Harput'u geri aldığı gibi Alaeddin Ali Bey'i de Dulkadir Beyi olarak nassetti. Ancak Nasreddin Bey, Memluk ordusunun dönüşüyle tekrar iktidarı ele geçirmeyi başar-

dı. Bu sırada Karamanoğullarıyla anlaşmazlık yaşayan ve onlara karşı Dulkadirliilerden yararlanmak isteyen Sultan Şeyh, Nasreddin Bey'in iktidarına karşı çıkmadı. Hatta onu Karaman seferine davet etti ve 1419'da Kayseri'yi alarak Dulkadirliilere teslim etti.

Dulkadirliilerin eline geçen Kayseri'yi geri almak isteyen Karamanoğlu Mehmed Bey, kısa süre sonra şehri kuşatmışsa da başarısız oldu. Nasreddin Bey'in Kayseri valisi olarak görevlendirdiği oğlu Hasan Bey Karamanoğullarından Develi, Ortaköy ve Ürgüp şehirlerini alarak Orta Anadolu'da Dulkadir Beyliği'nin hâkimiyet sahasını genişletti. Fakat 1435'te Dulkadir Beyliği'nde yaşanan iç karışıklardan faydalanan Karamanoğlu İbrahim Bey, Kayseri'den başka Ürgüp, Karacahisar, Develi ve Uçhisar'ı geri almaya muvaffak oldu. Karamanoğullarının saldırılarında kendisine destek olmayan Memluklere karşı düşmanca tutum alan Nasreddin Bey, Mısır hükümetine muhalif valilerin isyanlarını destekledi. Bu durum Memlukler ve Karamanoğullarını, Dulkadirliilere karşı müttefik hale getirdi. Bu iki devlete karşı başarısız olan Nasreddin Bey kaçarak Osmanlı ülkesine sığındı ve II. Murad'ın Karamanoğullarına karşı sağladığı destek sayesinde Kayseri'yi geri almayı başardı.

354

Dulkadirliilerin Memluk Devleti'yle süren mücadelesi Sultan Baybars'ın ölümüne kadar devam etti. Memluklerin yeni sultanı Çakmak ile dostça ilişkiler kuran Nasreddin Bey, kızını da onunla evlendirdi. Dulkadirliiler Memluklerin desteğiyle daha önce Akkoyunluların eline geçmiş bulunan Harput'u 1440'ta geri aldılar. Nasreddin Bey'in 1442 yılında ölümüyle Dulkadir Beyliği'nin başına oğlu Süleyman Bey geçti.

Süleyman Bey

Süleyman Bey'in hükümeti genel olarak sükûnetle geçti. Süleyman Bey, kızlarından Sitti Hatun'u, 1449'da II. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed ile bir diğer kızını da 1450 yılında Memluk Sultanı Çakmak ile evlendirdi. Bu siyasi evlilikler sayesinde Karamanoğulları, Akkoyunlular ve Karakoyunlulara karşı Osmanlı ve Memluk devletlerinin korumasını temin etmiş oldu. Süleyman Bey'in 1455 yılında ölmesiyle beyliğin başına oğlu Melik Arslan geçti.

Melik Arslan Bey

Melik Arslan Bey, babası döneminde Memlukler ve Osmanlılarla kurulmuş olan dostane münasebetleri sürdürürdü. Ancak sükûnet devri Akkoyunlular ve Karamanoğullarının, Dulkadirliilere karşı sal-

dırılara başlamasıyla sona erdi. Karamanoğulları Kayseri'ye hâkim oldular. 1464'te Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümüyle çıkan iç karışıklıklardan faydalanarak Kayseri'yi geri almak isteyen Melik Arslan Bey'in çabası Akkoyunluların Karamanoğullarının yanında yer alması üzerine başarısız oldu. Akkoyunlu ve Karamanoğlu ittifakına karşı Melik Arslan Bey'in Osmanlılara yaklaşmasından hoşlanmayan Memluk sultanı Hoşkadem, onu 1465'te bir suikast ile öldürttü.

Şahbudak Bey

Melik Arslan Bey'den sonra Memluk sultanı Hoşkadem'in desteğiyle Şahbudak Bey, Dulkadir beyi oldu. Ancak Dulkadir emirleri ve boy beyleri kardeşi Melik Arslan Bey'in suikastında desteği olduğu gerekçesiyle Şahbudak Bey'e tabi olmadılar. Dulkadir beyleri, Osmanlı padişahı II. Mehmed'e müracaat ederek bu sırada Çirmen sancak beyi olan, Melik Arslan Bey'in diğer kardeşi Şehsuvar Bey'in gönderilmesini talep ettiler. Beyliği Osmanlı himayesine almak isteyen II. Mehmed, Şehsuvar Bey'i, Dulkadir Türkmenlerinin beyi olarak nasp etti. II. Mehmed'in ve Dulkadirli beylerinin desteğini alan Şehsuvar Bey kardeşi üzerine yürüyerek onu Zamantı'da yenip Dulkadir Beyliği'nin başına geçti.

355

Şehsuvar Bey

Şehsuvar Bey'in Dulkadirliilerin başına geçmesiyle Sultan Hoşkadem kendisinden Memluklere tabi olmasını istedi. Ancak Şehsuvar Bey, II. Mehmed'in yardımıyla beyliğe hâkim olduğundan Osmanlı Devleti'ne yakın bir politika izledi. Bunun üzerine Memlukler, Şehsuvar Bey'i bertaraf etmek amacıyla amcası Rüstem'i desteklediler. Şehsuvar Bey, amcasının topladığı kuvvetleri bozguna uğrattıktan sonra Memluk topraklarına akınlar düzenlemeye başladı. Memluklerin elinde bulunan Besni, Gerger, Birecik ve Rumkale şehirlerini Dulkadirli topraklarına kattı. Dulkadirliiler üzerine yürüyen Memluk ordusunu da 1467 yılının sonunda ve 1468 yılının baharında iki kez yenilgiye uğrattı. Şehsuvar Bey'in bir sonraki hedefi Memluklerle ittifak kurdukları gerekçesiyle Ramazanoğulları oldu, Feke ve Kozan kalelerini zapt etti. Onun Darende'yi ele geçirmesi ve Suriye üzerine akınlar düzenlemesi nedeniyle Memluk sultanı Kayıtbay, Maraş üzerine yeni bir ordu göndermişse de netice alamadı. Memluk ve Dulkadirliiler arasında yaşanan mücadeleden yararlanan Ramazanoğulları ise Kozan'ı geri almayı başardı. Kısa bir müddet sonra Ramazanoğullarına saldıran Dulkadirliiler Haziran 1470'te Kozan'dan başka Ayas, Adana ve Tarsus'u da ele geçirdiler. Dülka-

dir Beyliği'nin Çukurova'ya hâkim olmasını kendi ülkesi için tehdit olarak kabul eden Sultan Kayıtbay, Dulkadirîliler üzerine bir ordu sevk etti. Ramazanlı, İnallı ve Gündüzlü Türkmenlerinin de katıldığı Memluk ordusuyla Savron'da muharebe eden Dulkadirîliler mağlup oldular. Şehsuvar Bey, Antep, Ayas, Adana, Kadirli, Kozan ve Tarsus'u terk ederek Zamantı'ya çekilmek zorunda kaldı. Daha önce II. Mehmed'in Karaman Seferi'ne çağrılmasına rağmen destek vermeyen Şehsuvar Bey, bu kez Osmanlıların desteğinden de mahrum bulunmaktaydı. Memluk kuvvetlerinin Zamantı havalisine kadar girmelerine ses çıkarmayan II. Mehmed, Şehsuvar Bey'in Memluklerin eline geçmesine de mani olmadı. Şehsuvar Bey, Kahire'ye götürülerek 1472 yılında burada idam edildi.

Şahbudak Bey (İkinci Beyliği)

Şehsuvar Bey'in hallinden sonra Şahbudak Bey ikinci kez Dulkadir Beyliği'nin başına geçti. Bu sırada Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in himayesinde bulunan Melik Arslan Bey'in oğlu Kılıç Arslan, beyliğe hâkim olmak istemişse de Uzun Hasan'ın 1473'te Otlukbeli'nde Osmanlılara yenilmesi üzerine destekten mahrum kaldı. Şahbudak Bey'e rakip olan bir diğer kardeşi Alâüddevle Bey ise II. Mehmed'in yardımlarıyla iktidarı ele geçirdi.

Alâüddevle Bozkurt Bey

Kızını II. Bayezid ile evlendiren Alâüddevle Bey, Cem Sultan'la mücadelesinde damadına destek oldu. Cem Sultan'ın Mısır'a sığınması üzerine Memluklere ait olan Malatya'yı ele geçiren Alâüddevle Bey, Yakup Paşa idaresinde yardıma gelen Osmanlı kuvvetlerinin de desteğiyle 1484'te Memluk ordusunu yenilgiye uğrattı. Cem Sultan meşalesinden dolayı iyice gerginleşmiş olan Osmanlı-Memluk ilişkileri Alâüddevle Bey'in saldırılarının II. Bayezid tarafından desteklendiği gerekçesiyle savaşa dönüştü. İki taraf arasında Çukurova'da altı yıl boyunca süren savaşta Osmanlı kuvvetleri daimi suretle mağlup oldu. Alâüddevle Bey ise bu savaşlar boyunca Osmanlı Devleti'nin yardımına türlü bahanelerle gitmedi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Alâüddevle'ye rakip olan Şahbudak Bey'i desteklemişse de Alâüddevle Bey 1489'da kardeşini Kırşehir'de yenerek iktidarını sağlamlaştırdı. Bundan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Memluklere yaklaşan Alâüddevle Bey, Memlukleri Osmanlı hâkimiyetinde olan Kayseri'nin fethi konusunda teşvik etti. Ertesi yıl Memlukler şehri kuşattılar ancak Osmanlı kuvvetlerinin geldiğinin haber alınması üzerine geri çekilmek durumunda kaldılar.

Alâüddeve Bey, Osmanlı ve Memluk devletleri arasında yaşanan çatışmalardan menfaat sağlayarak Dulkadir Beyliği'nin varlığını sürdürmek üzerine bir politika yürütmekteydi. Alâüddeve Bey, aralıklarla devam eden Memluk ve Osmanlı savaşlarının 1491 yılında son bulmasıyla, her iki devletle de dostluk kurma yolunu benimsedi. Bu amaçla, bir taraftan Memluklere elçilik heyetleri yollarken diğer taraftan II. Bayezid'in Modon Seferi'ne yardımcı asker gönderdi. Bu gelişmeler Dulkadir Beyliği'nde kısa da olsa savaşı bir dönemin yaşanmasını sağladı.

İran'da Safevî Devleti'nin kurulması ve Safevîlerin Dulkadir sahasına nüfuz etmeye başlamaları Dulkadir Beyliği için yeni bir tehdidi ortaya çıkardı. Safevîler, Dulkadirli Türkmenlerinden mühim miktarda destekçi sağlamışlardı. Şah İsmail, Alâüddeve Bey'in kızıyla evlenerek beylik üzerinde siyasi nüfuz da kazanmak istemekteydi. Alâüddeve Bey kızını, Safevîlerle mücadele halinde olan Akkoyunlu şehzadesi Murad Bey ile evlendirdiği gibi onu, idaresine verdiği Dulkadirli birlikleriyle Safevî hâkimiyetinde bulunan Bağdat üzerine gönderdi. Alâüddeve Bey, yine Safevîlerle mücadele halinde olan bir diğer Akkoyunlu şehzadesi Zeynel'e de yardım göndererek Safevî tehlikesinin kendi topraklarına ulaşmasına mani olmaya çalıştı. Şehzade Zeynel'in Diyarbekir, Mardin ve Urfa'yı ele geçirmesi Safevîlerin yükselişine engel olamadı. Akkoyunlu hanedanına son veren Şah İsmail, 1507 yılında Dulkadirliiler üzerine yürüdü. Alâüddeve Bey, güçlü Safevî ordusu karşısına çıkmayarak Turna Dağı'na sığındı. Şah İsmail, Elbistan'ı yağmaladıktan sonra geri döndü.

Safevîlerin giderek güçlenmesi ve Osmanlı sınırlarına kadar hâkimiyetlerini genişletmeleri üzerine Yavuz Selim 1514'te İran'a sefer düzenlerken Alâüddeve Bey'den de yardım göndermesini istedi. Fakat yaşlılığını ileri süren Alâüddeve Bey, sefere iştirak etmedi. Yavuz Selim, İran Seferi sonrasında Şehsuvaroğlu Ali Bey'in idaresinde bulunan Osmanlı ordusunu Dulkadirliiler üzerine gönderdi. Osmanlı ordusu Gökşun ile Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde 13 Haziran 1515 tarihinde Dulkadir birliklerini yenilgiye uğrattı. Savaş esnasında Alâüddeve Bey de hayatını kaybetti.

Şehsuvaroğlu Ali Bey

Yavuz Sultan Selim, Dulkadir Beyliği'nin başına Şehsuvaroğlu Ali Bey'i getirdi. Şehsuvaroğlu Ali Bey, evvela kendisine karşı çıkan Şahruh Bey'in oğullarını bertaraf ederek iktidarını kuvvetlendirdi. Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı himayesinde olmasından rahatsız

olan Memluk sultanı Kansu Gavri, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in karşısına Alâüddevle Bey'in kardeşi Abdurrezzâk Bey'i çıkarmışsa da çok geçmeden Yavuz Selim'in Mısır üzerine sefere çıkmasıyla bu girişim başarısız oldu. Şehsuvaroğlu Ali Bey, 1516'da Mercidabık ve 1517'de Ridaniye savaşlarına Dulkadirli kuvvetlerinin başında bizzat katıldı. Ridaniye muharebesi sonrası Kahire'ye giren Şehsuvaroğlu Ali Bey burada Memluk Sultanı Tomanbay'ı idam ederek babası Şehsuvar Bey'in intikamını almış oldu. Ali Bey, Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne karşı 1519'da Bozoklu Celal'in ve 1521'de Şam valisi Canberdi Gazali'nin çıkardıkları isyanların bastırılmasında da büyük rol oynadı. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in başarıları isyanların bastırılmasıyla görevlendirilen Ferhat Paşa'nın tepkisini çekti. Ferhat Paşa, Ali Bey hakkında asılsız haberler üreterek zaten müstakil bir beyliğin devamından yana olmayan Kanunî Süleyman'ı da etkiledi. Kanunî, İran'a sefer yapılacağı bahanesiyle Tokat'a çağırdığı Şehsuvaroğlu Ali Bey'i oğullarıyla birlikte öldürttü. Böylece 1337 yılında kurulduğu kabul edilen Dulkadir Beyliği, Şahsuvaroğlu Ali Bey'in 1522 yılında öldürülmesiyle bütünüyle ortadan kalkmış oldu.

İdari Teşkilat

358

Moğol baskısıyla Kuzey Suriye'de toplanan ve XIII. yüzyıldan itibaren Şam Türkmenleri olarak adlandırılan konargöçerler iki kola ayrılarak Dulkadir ve Ramazanoğulları beyliklerini kurmuşlardır. Her ne kadar kaynaklarda Ramazanoğullarının Oğuzların Üçok, Dulkadirliilerin ise Bozok kolundan oldukları belirtiliyorsa da burada kasıt beyliklerin ahalisinden ziyade, kurucu hanedanın mensubiyeti olmalıdır. Zira hem Ramazanoğlu hem de Dulkadirli sahasının XVI. yüzyıl başına ait tahrir kayıtları iki beyliğin ahalisinin birbirinden tefrik edilmeyecek şekilde karışmış olduklarını göstermektedir. Bu itibarla Dulkadir Beyliği, Oğuzların hem Bozok hem de Üçok koluna mensup aşiretlerinin müşterek kurdukları bir konfederasyondur. Bozoklar ise hanedanı çıkarmış olmaları hasebiyle siyasi otoriteyi temsil etmektedirler. Bununla birlikte Dulkadirli hanedanının Bozokların hangi koluna mensup olduğu açık değildir. Merhum Faruk Sümer'in, Dulkadirliileri oluşturan aşiretlerin genellikle Bayat, Avşar ve Beğdili boylarından oluştukları ve bunlardan Bayatların en büyük aşiret olması hasebiyle Dulkadirli hanedanını çıkarmış olabilecekleri yolundaki düşüncesini de destekleyebilecek veriler bulunmamaktadır.

Türkmen federasyonu olarak kurulan Dulkadir Beyliği'nin idari yapılanması da bu sisteme uygundu. Ahalisinin büyük bölümünü ko-

nargöçer aşiretlerin oluşturduğu beylikte, aşiret birlikteliği boyları ve boylar birliği ise beyliği teşkil etmekteydi. Bununla birlikte beylik ordu, maliye, eğitim, vakıf ve adalet alanlarında teşkilatlı kurumlara da sahipti. Beyliğin bu alanda, evvela himayesinde kurulduğu Memluk Devleti'nin idari yapısından, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Osmanlı devlet teşkilatından etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Dulkadir Beyliği'nden günümüze ulaşan Alâüddevle Bey ve Bozok Kanunları, beyliğin adlî sisteminden başka, vakıf ve tımar usulünün de Osmanlı Devleti uygulamasıyla büyük benzerlikler gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Dulkadir beylerinin yasalar ihdas etmeleri bağımsızlık alameti olarak değerlendirilse de esasen beylik hiçbir dönemde tam müstakil olamamıştır. Hutbe, o sırada tâbi olunan Memluk veya Osmanlı sultanları adına okunmuş ve yine ülkede bu iki devlete ait paralar kullanılmıştır. Her ne kadar Şehsuvar Bey'in kendi adına para kestirdiğine dair bazı bilgiler bulunuyorsa da şimdiye kadar Dulkadir beylerine ait hiçbir para ele geçmemiştir.

Dulkadir Beyleri, beyliğin kuruluş döneminde Elbistan daha sonra Maraş'ta ikamet etmiştir. XVI. yüzyıl başına ait olan nüfus kayıtlarında Maraş mahallelerinde ikamet eden emir-i ahur, mehterbaşı, divânbeyi ve devâdar gibi görevlilere rastlanması, Dulkadir Beyliği'nde bir merkez saray teşkilatının bulunduğuna işaret etmektedir. Dulkadir beyi ülkeyi kendi nezaretinde toplanan, boy beyleri ile geniş yetkilere sahip bir vezirin de katıldığı, merkez divanıyla idare etmiştir. Ayrıca Bozok Sancağının ilk tahrir kayıtlarında merkez teşkilatında görevli memurlarla aynı sıfatları taşıyan askerîlere rastlanması, şehzadelerin emrinde toplanan taşra divanlarının da varlığını akla getirmektedir.

Beyliğin taşra idaresi daha çok konargöçer ahalıyla ilgili olarak boy beyleri vasıtasıyla yürütülmekteydi. Boy beyleri hem uhdelerinde bulunan aşiretlerin hem de bu aşiretlerin kışladıkları nahiye veya kaza birimlerinin idaresinden sorumluydu. Sefer veya muhafaza ya kendi aşiretlerinden derledikleri askerler ve sipahileriyle katılan boy beyleri, sair zamanlar da hükümet ettikleri bölgenin güvenliğini de temin ederlerdi. Nökerleri, sipahileri, köleleri ve geniş maiyetleri bulunan boy beyleri; aşiretlerden vedele-yi boybeyi, salgunı boybeyi, âdet-i boybeyi gibi adlarla toplanan büyük gelirler tasarruf eden nüfuzlu kimselerdi. Bu beyler divan toplantılarına katılabilirler gibi Dulkadir beyinin belirlenmesinde dahi etkili olmaktadır. Dulkadir beyleri, işgal ettikleri mühim mevki nedeniyle boy

beylerini güvendikleri ve özellikle hanedana mensup olan kimseler arasından seçerlerdi. Nitekim beyliğin Kars-ı Maraş, Bozok, Kırşehir ve Elbistan kazalarıyla bazı büyük nahiyeleri, boy beyi yetkilerine sahip olan Dulkadirli şehzadelerince idare edilmekteydi.

Ordu

Dulkadir Beyliği'nin Memluk, Osmanlı, Akkoyunlu, Safevî ve Karacamanoğlu devletleriyle daimi surette mücadele halinde olması güçlü bir ordu teşkilatını zorunlu kılmıştı. Kuruluş döneminde Karaca Bey'in 5000 kişilik bir kuvvetle Çukurova'daki Ermeniler üzerine sefer yaptığı aktarılırken, XV. yüzyıl sonlarında ordu mevcudunun 30.000'e ulaştığı tespit olunmaktadır. Şehsuvar Bey zamanında Dulkadir ordusu, Memlûk ordusunu birkaç defa hezimete uğratabilme kadar güçlenmişti.

Alâüddeve Bey Kanunnamesi, Osmanlı tımar sisteminin Dulkadir Beyliği'nde de aynen uygulandığını, dolayısıyla askerî teşkilâtın bu sisteme göre kurulduğunu belgelemektedir. Ağırlıklı olarak süvarilerden müteşekkil olan ordu, tımarlı sipahiler ve daha çok konargöçer aşiretlerden sağlanan askerlerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte XV. yüzyıl başında Çukurova bölgesine gelen Fransız seyahatçisi Bertrandon de la Braquière, ata binip kılıç kullanan Dulkadirli kadınlarının da gerektiğinde savaşa katıldıklarını aktarmaktadır. Ordunun ihtiyaç duyduğu yay, ok, kılıç ve mızrak gibi silahlar da yine Okçu, Yayı, Demirci, Neccar adlarını da alan aşiretler tarafından imâl edilmekteydi. Sefer sırasında kethüdalar kendi aşiretlerinde bulunan askeri toplayarak idaresinde bulundukları boy beyinin kuvvetlerine, boy beyleri de birlikleriyle şehzadeler ve emirler kumandasındaki Dulkadir ordusuna katılırlardı.

İktisadi Hayat

Dulkadir Beyliği'nde iktisadi hayat hem yerleşik hem de konargöçer ahalinin yaşam biçimine uygun olarak iki cepheli olarak şekillenmiş ancak birbirinin tamamlayıcısı olmuştur. Konargöçerler taşımacılık, tarım ve ticaret gibi iktisadî alanlarda faaliyet göstermiş olmakla beraber temel üretim biçimleri hayvancılıktı. Konargöçerler tarafından üretilen et, yağ, yoğurt, peynir gibi hayvansal yiyecekler ile yün, ip, halı, kilim, çadır gibi ürünlerin en önemli alıcıları yerleşik ahali ve sefer halindeki orduydı. Ürettiklerini hafta pazarlarında takas eden veya satan konargöçerler, bulundukları bölgenin iktisadi hayatını da canlandırmaktaydı. Konargöçerler ürünlerini yalnızca şehir ve kasaba pazarlarında değil aynı zamanda yaylaklarda ku-

ruhan pazarlarda da satmaktaydı. Bu tür pazar yerlerinin yerleşik mahallerde kurulan pazarlardan pek farkı bulunmuyor ve merkezî hükümet aynen yerleşik pazarlar gibi yaylak pazarlarına da ticaret hacmine göre vergilendirme uyguluyordu.

Konargöçerler hayvancılıkla bağlantılı olarak dokumacılık ve keçe üretimi alanında hem ham madde sağlayıcıları hem de üretici konumundaydılar. Aşiretler dokudukları halı, kilim ve seccadeleri doğrudan veya aracılar vasıtasıyla pazarlıyorlar ya da örneğin ordunun ihtiyacı üzerine özel olarak üretiyorlardı. Konargöçerlerin dokumalarında kullandıkları ipleri kendi imkân ve usulleriyle boyadıkları bilinmekle beraber onların yoğun olarak yaşadıkları sahalarda boyahanelere de sıklıkla rastlanması, iktisadi bakımdan yerleşik hayatın bütünleyicisi olduklarının başka bir göstergesidir. Dulkadirlielerin yayıldıkları sahalar arasında Göksun'da, Kars-ı Maraş'ta, Elbistan'ın Orta Niyabet nahiyesindeki Yarpuz köyünde, Bozok Sancağının Akdağ Nahiyesinde Karıderesi (Ebeciközü) köyünde ve Sis'te merkez, Feke Kalesi, Tumlu Kalesi ve Boyralı mezralarında büyük ihtimal konargöçer aşiretler tarafından da kullanılan boyahaneler bulunmaktaydı.

Konargöçer teşekküllerin yoğun olduğu bölgelerde gelişen sanayi kollarından bir diğeri de ayakkabı ve kıyafetten başka koşum takımları yapımından ciltçiliğe kadar geniş alanda kullanılan derilerin işlendiği debbağhanelerdi. Bu anlamda XVI. yüzyılda Maraş'ta debbağhanelerin fazlalığı, Kayseri'de de dericiliğin gelişmesi bölgedeki yoğun konargöçer nüfusla ilgiliydi.

Büyük miktarda deveye sahip olan konargöçerler, bunları şahsi işlerinin dışında taşımacılıkta da kullanıyorlardı. Bu yönüyle Anadolu'daki transit ticaret taşımacılığı âdeta onların tekelindeydi. Ticaret kervanları için develerini kiraya vermek isteyen konargöçerler daha çok kervanların oluşturulduğu hanların etraflarında bulunurlar, kiraya verdikleri develerin başında deve sürücüsü namıyla kendileri de kervana katılırlardı. Bunun yanında devlet hizmetleri ve hac organizasyonlarında da Türkmenler deve kiralamaktaydı. Dulkadirli beylerinin de deve sürülerine sahip oldukları hatta zaman zaman deve satın almak amacıyla "deve salgunu" adıyla bir vergi aldıkları görülmektedir.

Dulkadirlielerin de at yetiştiriciliğinde mahir oldukları özellikle aşiretler tarafından beyler için iyi cins atların yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Zeynüddin Karaca Bey'in Memluklerin Şam valisi Tengiz'in dostluğunu kazanmak için ona gönderdiği hediyeler arasındaki

yüz adet iyi cins at da bulunmaktaydı. Dulkadirli beyleri iyi cins atların yetiştirilmesi hususunda bazı aileleri görevlendirmişler, bazı yaylakları beylere mahsus atların yetiştirilmesine tahsis etmişlerdi. Alâüddeve ve Ali Bey zamanında hassa kısrakları için Binboğa dağı çevresinde yirmi sekiz yaylak ayrılmıştı. Besim Atalay'ın Maraş tarihi hakkında verdiği malumatta bahsettiği yazın Kozan yaylalarında kışın Çukurova'nın Payansız çayırliklerinde beslenen ve Çukurova Kolu Kısası adı verilen pek güzel ve çevik Yörük atları belki de Dulkadirli ve Osmanlı döneminde Maraş yaylaklarında Türkmenler tarafından yetiştirilen iyi cins atların devamıydı.

Bunun yanında konargöçerler arıcılık, çeltikçilik, madencilik, tarım ve özellikle taşımacılık gibi iktisâdî kollarda mal ve hizmet üreterek Dulkadirli ekonomisi içerisinde mühim bir yer işgal etmişlerdir. Tarım daha çok Türkmenlerin kışladıkları sahalarda gelişmişti. Çukurova havalisinde çeltik üretimi de aşiretler tarafından yapılmakta olup bunlar çeltikçiler olarak ayrı bir gurubu oluşturmaktaydı.

İmar, İskân, Mimari

Dulkadirli Beyliğinde merkez olan Maraş'tan başka Elbistan ve Kars-ı Maraş birer şehir hüviyetindeydi. Yazları yaylalarda aşiretleriyle birlikte bulunan boy beyleri maiyetleri ve sipahileriyle birlikte kışı bu şehir merkezlerinde geçirmekteydiler. XVI. yüzyıla ait kayıtlardan mahallelerin Dulkadirli emirlerinden isim aldıklarının tespit edilmesi bu şehirlerin şenlendirilmesinde rol aldıklarına da işaret etmektedir. Öte yandan yine Dulkadirli Beyliği'ne ait olan Bozok havalisinde ise şehir veya kasaba merkezinin bulunmadığı görülmektedir. Bozok havalisine hâkim olan Dulkadirli şehzadelerinin ise ya Kırşehir'de ya da bu sırada bir köy olan Çandır'da oturdukları anlaşılmaktadır.

Dulkadir beyleri Maraş başta olmak üzere Elbistan, Kars-ı Maraş (Kadirli) gibi şehir merkezlerinden başka köylere kadar uzanan bir imar faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu dönemde yapılan dini, ilmi ve bayındırlık alanında hizmet vermiş olan birçok mimari eser günümüze kadar ulaşmıştır. Dini yapılar içerisinde Kahramanmaraş, Adıyaman, Dârende, Elbistan Ulucamileriyle Gaziantep Alâüddeve Bey Camii, Kadirli'de Ala Cami, Kahramanmaraş Hatuniye (Şems Hatun) ve Haznedarlı camileri ve Bahçe Ağca Bey Mescidi, Gemerek Şâhruh Bey Mescidi ve Kahramanmaraş İklima Hatun (Üdürücü) mescitleri önemli mimari eserlerdir.

Dulkadirli Beyliğinde eğitim şehir merkezlerinde medreseler ve taşra da buk'a adı verilen kurumlarca yürütülmüştür. Buk'a, zaviye

anlamına da gelmekle birlikte daha çok medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu tarif etmektedir. Eğitim öğretim hizmetleri müderris, müderris-i buk'a ve müderris-i hasbî gibi sıfatları taşıyan ilmiye mensuplarınca yürütülmekteydi. Müderrisler şehir merkezlerindeki medreselerde görevli iken müderris-i buk'a olarak nitelendirilenler zaviyelerde görev yapmaktaydı. İhtimâlen müderris-i hasbî unvanı gönüllü olarak talebe yetiştirenler için kullanılmaktaydı. Konargöçer aşiretler arasında da müderrisler bulunmakta ve bunlar çoğunlukla vazifeyi gönüllülük esasına göre sürmekteydiler.

Kahramanmaraş Taşmedrese ile Kayseri Hatuniye Medresesi merkez medreseleri önemli eğitim kurumlarındandı. Âlâüddeve Bey tarafından Ashâb-ı Kehf vakfı dairesinde ve Zamantı kazasında yaptırılan ve Osmanlılara da intikal eden birer buk'a bulunmaktaydı. Bunun yanında Dulkadirîlilerin hâkim oldukları sahanın hemen bütününde birçok zaviyenin de bulunduğunu ifade etmek gerekir. Bunlar arasında Elbistan'da Ashâb-ı Kehf Zaviyesi, Yozgat Çandır'daki Şah Sultan Zaviyesi ve Kırşehir'de Ahî Evran Zaviye ve Türbesi en fazla bilinenlerindendir. Dulkadir Beyliği döneminde yapılan han, köprü, kale gibi çoğunluğu XV ve XVI. yüzyıllardan kalma çok sayıda eser de günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 998.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 155.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 402.

Ana Kaynaklar

Aşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I*, Haz.: Nihal Atsız, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.

Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Haz.: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsen'üt-Tevârih*, Çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2006.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, Haz.: Ahmet Uğur, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

İdris-i Bidlîsî, *Selim şah-nâme*. Haz.: Hicabi Kırlangıç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Araştırma Eserleri

- Arifi Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Dulkadiroğulları Hükümeti", *TOEM (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası)* V/30, (1915), s. 359-360.
- Atalay, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz.: İlyas Gökhan-Mehmet Karataş, Kahramanmaraş: Ukde Yayınevi, 2008.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I, Kanunlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1943.
- Çayırdağ, Mehmet, "Fatih devrinde Kayseri'de Osmanlı-Dulkadirli Sınırı", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2012, s. 255-264.
- Çetin, Altan, "Memlûkler Devrinde Oğuzlar/Türkmenlere Bir Bakış", *Osmanlı Araştırmaları XXXIII*, Prof.Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı I (2009), s. 23-34.
- Gülten, Sadullah, *XVI. Yüzyılda Bozok Türkmenleri*, Ordu 2013.
- Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Kanat, Cüneyt, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1260-1277) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999. s. 428-432.
- Koç, Yunus, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Koprman, Kazım Yaşar, "Memlûkler", *Makaleler*, ed.: E. Semih Yalçın, Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s. 572-586.
- , "Osmanlı-Memlûk İlişkileri", *Türkler*, IX, ed.: H. C. Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 470-485.
- Solak, İbrahim, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1525-1563)*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004.
- Sümer, Faruk, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış", *İÜİFM*, XI (1949-1950), s. 509-522.
- , "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, 2008, s. 13-17.
- Şahin, İlhan, "Dulkadir Eyaleti", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, IX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 552-553.
- Tekindağ, Şehabettin, "II.Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi", *Belleten*, XXXI (1967), s. 347-350.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Yinanç, Refet, "Dulkadiroğulları", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, IX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 553-557.

RAMAZAN OĞULLARI BEYLİĞİ

| Hüseyin Erkan Bedirhanoglu

365

Çukurova kendi içine kapalı bir havza gibi görünse de Suriye ve Mezopotamya ile Orta ve Batı Anadolu arasında çok önemli bir bağlantı ve geçiş noktasıdır. Tarih boyunca Kilikya, Mezopotamya ve Mısır'a hâkim olan devletlerin etkisi altına girmiştir. Bunun dışında fiziki yapısından dolayı bölgede çok büyük devletler kurulamamıştır. Ramazanoğulları Beyliği Çukurova'da kurulmuş bir Türkmen beyliğidir. 1378-1608 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra kurulan beylikler arasında Osmanlı Beyliği'nden sonra en uzun ömürlü olan beyliktir. Yaklaşık 245 yıl hüküm sürmüştür. Bizans hâkimiyetinden sonra Kilikya'da kurulan Ermeni Krallığı, 1375 tarihinde yıkılınca Kilikya Bölgesi, Ramazanoğulları'nın hakimiyeti altına girmiştir. Kilikya bölgesine yerleşen Ramazanoğulları'nın Çukurova'ya Horasan'dan göç ettikleri ileri sürülür. Beylik, 1352 senesinden 1608 senesine kadar Adana bölgesinde hüküm sürmüştür. Beyliğe adını veren Yüregir oğlu Ramazan Bey Oğuzlar'ın Üç-ok kolundandır. Ramazan Bey'in kurduğu bu beylik, 1383 yılına kadar önce Elbistan'ı, buranın Dulkadiroğulları'nın eline geçmesi üzerine de Adana'yı merkez yapmıştır.

Dulkadir Beyliği'nin ataları üçüncü asırda Anadolu'ya gelen Türkmenler arasında yer alıyordu. Bunlar devamlı şekilde Moğollarla mücadele ettikleri için, kesin bir iskân sahasına sahip olamadılar. Yurt bulmak amacıyla Suriye'ye indiklerinde, Memlûk sultanı Baybars, bunları Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgeye yerleştirdi ve beylerine de bazı dirlikler verdi. Bu Türkmenler, Memlûk Devleti'nin en mühim yardımcı askerî kuvvetini teşkil ediyorlardı. Bu sayede Sultan Baybars, Haçlılar ve Moğollar'a karşı giriştiği sa-

vaşlarda parlak zaferler elde etti. Ayrıca, Kilikya'daki Ermeni topluluğuna da ağır darbeler indirdi. Anadolu'da Moğol nüfuzunun azalmaya başlamasından ve bilhassa Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Üç-ok Türkmenleri, Kilikya üzerine akınları yoğunlaştırıp, ele geçirdikleri topraklara yerleşmeye başladılar.

Beyliğin Tarih Sahnesine Çıkışı

Bu sırada beyliğin başında, Ramazan Bey bulunuyordu. 1344 senesinden itibaren batıya doğru gelişen fetih hareketi ile sınırlarını Silifke'ye kadar genişleten beylik, 1360 yılında Memlûkler'in de yardımıyla Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Bölgeye 1266 yılında başlayan Memlûk seferleri, 1375 yılına kadar devam etmişti. 1375 yılına gelindiğinde Sis Ermeni derebeyliğinin son senyörü VI. Leon yenilgiye uğratılarak Sis şehri Memlûkler tarafından ele geçirildi. Böylece Çukurova'daki Ermeni hâkimiyeti sona ermiş oldu. Bununla birlikte bölge her ne kadar resmen Memlûk hâkimiyetinde gibi görünse de fiilen Ramazanoğulları'na bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

Sarımüddin İbrahim Bey

1354'te Ramazan Bey ölünce beyliğin başına oğlu Sarımüddin İbrahim geçti. Bu sırada bölgede hakimiyetini artırmak isteyen Memlûkler, 1378 yılında Dulkadiroğlu Halil Bey'i azledip yerine merkezden Mübarek Şah El-Tazi'yi tayin etmişlerdi. Bu durumu kabullenmeyen Halil Bey, Memlûk yönetiminin bu tavrına karşı çıkarak üzerine gönderilen orduyu mağlup ettiği gibi yeni valiyi de öldürdü. Halil Bey'in bu mücadelesinde Ramazanoğlu İbrahim Bey de Dulkadirlilerin yanında yer almıştı.

Sarımüddin İbrahim Bey iktidarı döneminde Adana, Kozan, Misis, Ayas ve Payas'ı içine alan bölgede Memlûk Devleti'ne bağlı bir bey olarak faaliyet gösterdi. Onun dönemi bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde çoğu kez Memlûkler'e karşı isyan içerisinde geçti. İbrahim Bey beyliğinin ilk yıllarında, Karamanoğlu Alâeddin Bey'in de desteğiyle bağımsızlığını ilan ederek Memlûk Devleti'ne isyan etti. Onun bu hareketine Memlûkler'in Halep valisi Yılboğa, Türkmenler üzerine yürüyüp Misis Kalesi'ni ele geçirerek karşılık verdi. Bu sırada Adana'da bulunan Ramazanoğlu İbrahim Bey, Bayat Türkmenlerine sığınmak istediye de bunda başarılı olamadı ve Sis valisi tarafından yakalanarak maiyetiyle birlikte Yılboğa'ya teslim edildi. Yılboğa, başta İbrahim Bey olmak üzere kardeşi Kara Mehmed'i, annesini ve diğer esirleri öldürdü. Emirlerinin bu şekilde öldürülmesinden bü-

yük üzüntü duyan Yüregirli, Misis'e dönmekte olan Yılboğa'ya, Saruca'daki Şam geçidinde büyük bir baskın düzenlediler. Baskın esnasında gözünden yaralanan Yılboğa aniden ortadan kaybolunca paniğe kapılan Memlûk ordusu ağır kayıplar vererek geri çekildi. Bu arada tekrar ortaya çıkan Yılboğa, eli silah tutan herkesi Türkmenler üzerine sevk etmek istediye de, bu talebi Halep ahalisi ve bir grup Kürt haricinde kimseden karşılık bulmadı. Bununla birlikte Türkmenleri bozguna uğratmayı başaran Yılboğa, Antakya üzerinden Halep'e geldi ve kalenin naipliğini Ramazanoğlu Ahmed Bey'e verdi.

Şihâbeddin Ahmed Bey

Böylece Sarı müddin İbrahim Bey'in kardeşi Şihâbeddin Ahmed Bey 1383 yılında Ramazanoğulları'nın yeni beyi oldu. Ahmed Bey devri Ramazanoğulları'nın en parlak dönemlerinden birisi olarak kabul edilir. Ağabeyi İbrahim Bey zamanında Birecik hâkimi olan Ahmed Bey, siyasi şartların değişen durumuna göre bazen Memlûkler'e bağlı kalarak onlara yardım ediyor, bazen de Memlûk sultanının karşısındaki ittifaklar içerisinde yer alıyordu. Ahmed Bey, tahta çıktığı yıl Dulkadiroğlu Halil Bey'in de desteğiyle Maraş'ı ele geçirdi ise de bölgeye gelen Emir Yılboğa, Memlûkler adına tekrar duruma hakim oldu. Ahmed Bey, bu ilk hamlesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Memlûklar'a karşı daha tedbirli, aleyhinde bir tavır sergilenmesine neden olmayacak bir politika izlemeyi tercih etti.

367

Memlûk sultanı Berkuk'un ölümü Ahmed Bey'in rahat bir nefes almasını sağladı. Ancak bu kez de Ramazanoğlu ülkesi daha güçlü bir devletin tehdidi altına girdi. Orta Doğu'da güçlü bir hakimiyet tesis etmeye çalışan Timur'un bölgedeki faaliyetleri Ahmed Bey için de büyük bir tehlike oluşturmuyordu. Ahmed Bey, 1401 yılında müttefikleriyle birlikte Timur hakimiyeti altındaki Halep'e baskın düzenleyerek çok sayıda Timurlu askerini öldürdü. Aynı yılın Nisan ayında Timurlu kuvvetlerinin Halep'ten ayrılması üzerine şehri yağmalamak isteyen Suriye Araplarının emiri Nuayr b. Hayyar'ı durdurmakta zorlanan Memlûk valisi Demirtaş, Ramazanoğlu Ahmed Bey'den yardım istedi. Kalabalık bir orduyla Halep'e gelen Ahmed Bey şehri kurtarıp büyük bir ün kazanınca Sultan Ebu'l Ferec'in itifatına mazhar olup ödüllendirildi.

Ahmed Bey ise, Sultan Ebu'l Ferec ile kurulan bu dostluğu daha da ilerletmek için kızını sultan ile nikâhladı. Böylece Memlûkler ile Ramazanoğulları arasında bir akrabalık bağı da tesis edilmiş oldu. Bu dönemde Halep'te Memlûk emirleri Şeyh ve Nevruz arasındaki bir

hakimiyet mücadelesi söz konusuydu. Ahmed Bey bu mücadelede Şeyh'in tarafını tutuyordu. Yıllardan beri devam etmekte olan bu mücadelenin daha da karmaşık bir hal almasını istemeyen Sultan Ebu'l-Ferec, bu sorunu çözüme kavuşturma gayesiyle 1410 yılında Halep'e geldi. Her iki emir de Elbistan, Malatya ve Ayıntab'ın Türkmenlerden alınıp kendilerine verilmesini istiyorlardı. Şeyh ve Nevruz'un taleplerini kabul etmeyen Sultan Ebu'l-Ferec bu sırada Ramazanoğlu Ahmed Bey ile de görüşmüş ve sözü edilen evlilik de bu görüşme sonrasında gerçekleştirilmişti. Ahmed Bey'in kızı sultanın büyük sevgisini kazanmış, aynı zamanda Mısır sarayında da büyük itibar görmüş ve kendisine "baş hatun" unvanı verilmişti. Ahmed Bey düğünün yapıldığı sene damadı Sultan Ebu'l-Ferec'i ziyaret etmek maksadıyla Mısır'a gitti. Bu akrabalık sayesinde Memlûk yönetiminin desteğini arkasına alan Ahmed Bey Anadolu'da daha rahat hareket etmeye başladı ve Mısır dönüşünde Karamanoğulları hakimiyetindeki Tarsus'u ele geçirdi (1415).

Bu şekilde başarılı bir beylik dönemi geçiren Ahmed Bey 1417 yılında vefat etti. Kaynaklarda cesur, heybetli, dirayetli bir emir olarak vasıflandırılan Ahmed Bey'in, âlimlere karşı son derece hürmetkâr, yoksulları gözetken, iyiliksever bir bey olduğu bilinmektedir.

II. İbrahim Bey

Ahmed Bey'in vefatından sonra beyliğin başına İbrahim Bey geçti. Ancak Ahmed Bey'in ölümüyle birlikte Üç-oklar'ın siyasi önemi büyük ölçüde azaldı. Oğulları ve sülalenin ileri gelenleri arasındaki taht kavgaları beyliğin zayıflamasına neden oldu. Nihayet kardeşlerine üstünlük sağlayan İbrahim Bey iktidarın tek sahibi olarak Memlûk sultanına elçi gönderip bağlılığını bildirdi. Bu arada Ramazanoğulları'nın taht mücadelesinden faydalanan Karamanoğulları Tarsus'u geri almışlardı. Bölgeyi kontrol altına almak isteyen dönemin Memlûk sultanı Müeyyed Şeyh 1417'de Suriye seferine çıktı. Sultanın ordusu Amik Ovası'na geldiği sırada, Ramazanoğlu İbrahim Bey, ordusunun yanı sıra annesi, oğulları, hizmetçileri, akrabaları da olduğu halde Müeyyed Şeyh'in huzuruna çıktı. Bu tavır Memlûk Devleti'ne kayıtsız şartsız bağlılık anlamına geliyordu. Bununla birlikte İbrahim Bey'in bölgedeki siyasi gelişmelere bağlı olarak zaman zaman taraf değiştirdiği bilinmektedir. Nitekim Memlûk sultanına bağlılığını bildirmesinin üzerinden henüz bir yıl bile geçmemişken Karamanoğulları'nın kıskırtması üzerine Memlûk Devleti'ne başkaldırması bunun açık delilidir. İbrahim

Bey'in bu tavrına sinirlenen Sultan Müeyyed Şeyh Elbistan üzerine yürüdüğü gibi, komutanlarından Kaçkar'ı da Tarsus'un zaptetmekle görevlendirdi. Şehre gelen Kaçkar'ı Karamanoğulları adına Tarsus valisi karşıladı ise de başarı elde edemeyeceğini anlayınca aman dileyerek şehri Memlûkler'e teslim etti. Sultan Müeyyed Şeyh de Doğu Anadolu'da bazı kaleleri aldıktan sonra Mısır'a geri döndü.

1419 yılında İbrahim Bey bir kez daha Karamanoğulları ile ittifak yaparak Memlûk sultanına cephe aldı. Bu gelişmeler İbrahim Bey devrinde Karamanoğlu-Ramazanoğlu ilişkilerinin oldukça yakınlaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak İbrahim Bey'in dönemi aynı zamanda eskiden beri tâbi-metbû ilişkisinin yaşandığı Ramazanoğlu-Memlûk ilişkilerinin de iyice bozulması anlamına geliyordu. Sultan Müeyyed Şeyh, Ramazanoğlu İbrahim Bey'in Karamanoğulları ile bu derece yakın ilişkiler ve kendisi aleyhinde ittifaklar oluşturmaya beyliğin başına Ahmed Bey'in diğer oğlu İzzeddin Hamza Bey'i tayin etmek suretiyle karşılık verdi.

Karamanoğulları'nın desteğiyle Adana bölgesine hakim olan İbrahim Bey kardeşinin beyliğini reddediyordu. Bu nedenle Çukurova bölgesinde bir kez daha siyasi karışıklıklar başgösterdi. İbrahim Bey'in kendisi aleyhinde bu şekilde isyankâr bir tavır sergilemesine oldukça sinirlenen Müeyyed Şeyh, oğlu Seyyid İbrahim kumandasındaki bir orduyu Karamanoğulları üzerine gönderdi. Böylece İbrahim Bey'in asıl destekçisi olan Karamanoğulları'na da bir ders vermek istiyordu. Memlûk ordusuyla harekete geçen Seyyid İbrahim, Adana civarında Ramazanoğlu İbrahim Bey ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in oğlu Mustafa Bey'in komutasındaki müttefik orduyu ağır bir yenilgiye uğrattı. İbrahim Bey ise çareyi kayınpederi Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına sığınmakta buldu.

Bölgede kontrolü ele geçiren Memlûk ordusunun geri dönmesi üzerine yeniden harekete geçen İbrahim Bey kayınpederi Karamanoğlu Mehmed Bey ile Dulkadirli hakimiyetindeki Kayseri üzerine yürüdü. Ancak müttefikler bu kez de Dulkadiroğlu Nâsirüddin Mehmed Bey tarafından bozguna uğratıldılar. Oldukça çetin geçen bu savaş sırasında Karamanoğlu Mehmed Bey esir düştüğü gibi oğlu Mustafa Bey de öldürüldü. Ramazanoğlu İbrahim Bey savaş meydanından kaçmayı başardı ise de yapılan kovalamacada yakalanıp Mısır'a gönderildi ve 1427 yılında Kahire'de öldürüldü.

İbrahim Bey'in bu şekilde öldürülmesinden sonra, baştan beri Memlûkler'in desteğini almış olan kardeşi Hamza Bey Ramazano-

ğulları Beyliği'nin başına geçti. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Hamza Bey'in ne kadar süre beylik yaptığı ve nerede vefat ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte onun da ağa-beyi İbrahim Bey'den kısa bir süre sonra düşmanlarıyla yaptığı bir mücadele sırasında öldürülmüş olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim aynı yıl içerisinde Ramazanoğulları Beyliği'nin başında Mehmed Bey'in adından da söz ediliyor olması Hamza Bey'in oldukça kısa bir süre hüküm sürdüğü ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1427 yılında Ramazanoğulları Beyliği'ni yöneten Mehmed Bey'in sık sık Kahire'ye giderek Memlûk sultanına tabiyet arz ettiği ve bu sayede beyliği elinde tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Mehmed Bey'in bu tavrında amcası Ali Bey ile emirlik mücadelesi içerisinde olmasının da etkisi vardır. Gerçekten de bu dönemde Ramazanoğulları Beyliği'nin toprakları Ali Bey ile Mehmed Bey arasında bölünmüş durumdaydı. Tıpkı Hamza Bey gibi Mehmed Bey'in de hangi tarihte ve nerede öldüğü bilinmemektedir. Onun iktidar dönemi iç karışıklıklarla ve Memlûk Devleti'ne tam bir bağlılık içerisinde geçmişti. 1435 tarihli Halep valisine gönderilen bir belgeden, adı geçen yılda Ramazanoğulları Beyliği'nin başında Mehmed b. Gündoğdu'nun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiden hareketle Mehmed Bey'in yaklaşık sekiz yıl beyliği yönettiği tahmin edilebilir.

Mehmed Bey'in vefatından sonra Ramazanoğulları Beyliği'nin başına Eyluk Bey geçmiştir. Adana ve Misis bölgesine hâkim olan Eyluk Bey, Varsak beylerinden Karaoğlu Musa ile mücadele içerisindeydi. Eyluk Bey, Halep valisinin de yardımıyla Karaoğlu Musa'nın üzerine yürümüş, 1440 yılında yapılan çetin savaşta hem Varsak beyi Karaoğlu Musa hem de Eyluk Bey öldürülmüşlerdir. Eyluk Bey'in ölümü üzerine ordusunda meydana gelen panik nedeniyle Ramazanoğlu ordusu ağır bir yenilgiye uğramış, hazineleri Varsak Türkmenlerinin eline geçmiştir. Bu yenilgi Ramazanoğulları'nın uzunca bir süre bölgedeki siyasi olaylara karışmamalarına neden olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âlî, 1461-1462 yıllarında Eyluk Bey'in yerine Dünder Bey'in geçtiğini, Tarsus üzerinde yapılan akında Memlûk saflarında yer aldığı yazmaktadır.

Beyliğin Osmanlı Devleti'ne Bağlanması

Ramazanoğulları Beyliği bundan sonraki dönemde de yine Memlûkler, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları'nın yerini alan Osmanlılar arasında bir denge politikası izleyerek siyasi varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. 1460'lı yılların ortalarına doğru

bölgeye hakim olan Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey'in Ömer Bey'i Ramazanoğulları'nın başına getirdiği ve bu durumu Fatih Sultan Mehmed'e bildirdiği bilinmektedir. Fakat bir süre sonra Ömer Bey de Memlûk Devleti'ne yakınlaşmış ve Dulkadiroğulları Beyliği'ne cephe almıştır. Ömer Bey, 1469'da Memlûkler'in Malatya valisi Korkmaz es-Sagir ile birlikte Dulkadirli Şehsuvar Bey'in üzerine yürüyerek onu mağlup etti. Daha sonra Dulkadirli hakimiyeti altındaki Sis'i ele geçirdi. Ömer Bey'in Memlûkler'e bağlılığı Osmanlı-Memlûk mücadeleleri döneminde de devam etti. 1485 yılında Osmanlı orduları Adana'yı ele geçirdikleri zaman, bu ordunun karşısına Özeroğlu Melik Bey ve Gündüzoğlu Mehmed Bey'in yanı sıra Ramazanoğlu Ömer Bey de çıkmıştı. Müttefik beylere karşı yapılan savaşı Osmanlılar kazandı. Gündüzoğlu Mehmed Bey savaş esnasında öldürüldü. Esir alınan Ramazanoğlu Ömer Bey ise Sultan II. Bayezid'e gönderildi. Ömer Bey'in bundan sonraki akıbeti hakkında bilgi yoktur.

Ramazanoğulları Beyliği bu tarihten itibaren yavaş yavaş politika değiştirmiş ve Memlûk Devleti yerine Osmanlılar'ı metbu olarak tanımışlardır. Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak 1608 yılına kadar varlığını sürdürecektir. Bu beyliğin sınırları doğuda Osmaniye, batıda Tarsus ve Gülek, kuzeyde Bor ve Şücaeddin/Ulukışla, güneyde ise Akdeniz'e kadar uzanıyordu.

Osmanlılar'ın üstünlüğünü kabul eden Ramazanoğulları Beyliği'nin başına, Ömer Bey'in öldürülmesinden sonra, 1480 yılında Halep'te öldürülen Davud Bey'in oğlu Gıyaseddin Halil Bey geçti. Otuz sene gibi uzunca bir süre beylik yapan Gıyaseddin Halil Bey, Osmanlı Devleti'nin Çukurova bölgesindeki hâkimiyetini kabul etmiş, bu devletle iyi geçinmeyi, kendi geleceği bakımından daha faydalı görmüştü. Halil Bey'in Osmanlılar ile kurduğu dostluk, Ramazanoğulları ile Memlûk Devleti arasındaki ilişkilerin iyice zayıflaması sonucunu da beraberinde getirdi. Beyliği döneminde, bölgede barışın sağlanması için büyük çaba sarfeden Halil Bey, âlimlere hürmet eden, cömert, fakir fukarayı koruyup gözetken birisiydi. Tebaası tarafından çok sevildiği için, hizmetleri sebebiyle kendisine, dine yardım eden manasına gelen Gıyaseddin lakabı verilmişti. Yağ Camii, onun emriyle 1501 yılında kiliseden camiye çevrilmişti. Ramazanoğulları ülkesi en çok Halil Bey zamanında imar görmüş, camiler, medreseler, saraylar, hanlar ve çeşmelerle ülkenin dört bir yanı tezyin edilmişti.

Mezar kitabesinden 1511 yılında vefat ettiği anlaşılan Halil Bey'den sonra Ramazanoğulları Beyliği'nin başına kardeşi Mahmud Bey geçti. Mahmud Bey de ağabeyinin politikasını devam ettirerek Osmanlılar'la dostâne ilişkilerini sürdürdü. Fakat onun zamanında bölgedeki nüfuzlarını artıran Memlûkler Mahmud Bey'i azlederek yerine kardeşinin oğlu Selim Bey'i tayin ettiler. Mahmud Bey ise İstanbul'a gelerek Yavuz Sultan Selim'e başlılığını bildirdi. Bu durumdan oldukça memnun kalan Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'nı müteakip bölgedeki hakimiyetini iyice artırınca, Dulkadiroğulları Beyliği'nin siyasi varlığına son verirken Ramazanoğulları Beyliği'nin ise kendisine bağlı olarak varlığını sürdürmesine müsaade etti. Mercidabık Savaşı'ndan sonra 31 Ağustos 1516'da Mahmud Bey'e Adana sancakbeyliği verildi. Ona karşı büyük bir itibar gösteren Yavuz ayrıca iki yüz bin akçelik bir dirlik de verdi.

372 Mahmud Bey ise Osmanlı padişahının bu teveccühü karşısında ona tam bir bağlılık gösterdiği gibi seferlerinde de Osmanlı ordusundaki yerini aldı. Yavuz 1516'da Mısır seferine çıktığı sırada yanında Ramazanoğlu Mahmud Bey de bulunuyordu. Mahmud Bey emrindeki kuvvetler Halep'te Osmanlı ordusuna katılmıştı. Ridaniye Savaşı'nın en şiddetli anında Memlûk sultanı Tomanbay ve üç yüz seçme askerin, Osmanlı padişahını öldürmek amacıyla otağ-ı hümayuna yaptıkları baskın sırasında, Sadrazam Sinan Paşa'nın yanı sıra, Yavuz'un çok yakınında bulunan Ramazanoğlu Mahmud Bey de öldürüldü.

Onun ölümüne çok üzülen Yavuz Sultan Selim, Mahmud Bey'in cenazesini Halep'e gönderdi. Ramazanoğulları Beyliği'nin başına da Halil Bey'in oğlu Kubad Bey'i tayin etti. Ancak bir süre sonra meydana gelen karışıklıklar nedeniyle beylik Kubad Bey'den alınarak kardeşi Piri Bey'e verildi. 1519-1568 tarihleri arasında beyliğin başında bulunan Piri Bey devri Ramazanoğulları Beyliği'nin son dönemdeki en istikrarlı ve huzurlu dönemi olarak kabul edilebilir. Onun bu şekilde rahat beylik sürmesinde Osmanlılar'ın önemli katkısı olmuştur. Zira, Piri Bey'in bölgede rahat hüküm sürebilmesi için, ona karşı saltanat iddiasında bulunacak kardeşi Kubad Bey, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Rumeli'de görevlendirilmişti.

Piri Bey, 1526 senesinde ortaya çıkan Safevi kaynaklı ayaklanmaların bastırılmasında sancak askerleriyle büyük başarılar göstermiştir. Yine Osmanlı ordusunun Mohaç'ta bulunduğu sırada Bozok bölgesinde Söklenboy beyi Musa ile Dulkadirli Zünnun'un çıkardıkları

isyanın bastırılmasında, Piri Bey'in büyük gayretleri olmuştur. Piri Bey ayrıca, aynı yıl içerisinde Adana'da isyan eden Domuzoğlan'a karşı da Osmanlılar adına imücadele etmiş, etrafına topladığı bir kaç yüz kişiyle bölgeyi yağmalayan, yakıp yıkan bu âsiyi Konur Suyu mevkiinde bozguna uğratıp öldürmüştür.

Piri Bey'in Osmanlılar adına bastırdığı isyanlar sadece Domuzoğlan ile sınırlı değildir. Onun Tarsus'ta Yekçe Bey'in ve 1527'de Veli Halife'nin çıkardığı isyanların bastırılmasında da onun büyük katkıları olmuştur. Yekçe Bey'i yakalayıp İstanbul'a gönderen Piri Bey, Karaisalı Türkmenleri'nden olup, Şii-Safevî propagandası yaparak Adana'da isyan eden Mustafa oğlu Veli Halife'nin üzerine yürümüştü. Karaisalı pazarını yağmaladıktan sonra Kusunlu'ya saldıran Veli Halife, daha sonra Tarsus üzerine yürüyerek Sancakbeyi Kara Hasan'ı bozguna uğratmış ve onu şehre kapamak zorunda bırakmıştı. Bu sırada Piri Bey'in üzerine gelmekte olduğunu haber alan Veli Halife, Tarsus kuşatmasını kaldırıp, dağlara çekilmek istediye de bunda başarılı olamadı ve isyancıların önemli bir bölümü kılıçtan geçirildi.

Bölgedeki tüm bu başarılarına rağmen Piri Bey'in Osmanlı Devleti'nin kuvvetli merkezî yönetimi karşısındaki durumu oldukça zayıftır. Bu durum onun beyliğinin Osmanlı Devleti'nin en muhteşem devirlerine rastlaması ile doğrudan ilişkiliydi. Bu nedenle Piri Bey, bir süre sonra Candaroğlu ve Dulkadirli beyleri gibi ata yurdunu terkedip, Osmanlı Devleti'nin bir memuru sıfatıyla muhtelif yerlerde vazife yapmaya başladı. Osmanlı hizmetine girince Paşa unvanını alan Piri Bey, Karaman, Halep ve Şam beylerbeyliği vazifelerinde bulundu. Onun Osmanlı hizmetine girmesinden sonra Adana'ya gönderilen devlet adamları Ramazanoğulları topraklarına hâkim olamayınca, tecrübeli bir devlet adamı olan Piri Paşa bir kez daha beyliğinin başına geçirildi ve ölümüne kadar bu vazifesini sürdürdü. Babası gibi son derece hayırsever bir şahsiyet olan Piri Bey, pek çok vakıf ile ilgilenmiş, babasının kurduğu Ramazanoğulları vakfının sorumluluğunu üzerine almıştır. O yaşadığı dönemde gayet akıllı, dindar, iyi huylu birisi olarak bilinmiştir.

Ramazanoğulları Beyliği'nin Sonu

Piri Paşa'nın vefatından sonra Ramazanoğulları Beyliği, vasiyeti gereği oğlu Derviş Bey'e verilmiştir. Babasının beyliği zamanında Tarsus Sancakbeyi olan Derviş Bey, av meraklısı, avcı kuşların tedavisinde ihtisas sahibi, dürüst, cömert bunun yanı sıra afyon

bağımlısı bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Altı ay gibi oldukça kısa sayılabilecek bir süre beylik yapan Derviş Bey'in vefatından sonra, 1569 yılında beyliğin başına Sis Sancakbeyliği görevini uhdesinde bulunduran ağabeyi İbrahim Bey geçti. Cömertliği ve ilim adamlarına olan muhabbetiyle tanınan İbrahim Bey'in iktidarı on bir yıl sürdü. İbrahim Bey'in bu hasletlerinin yanı sıra güzel ahlâk sahibi ve çevresine karşı son derece müşfik bir şahsiyet olduğu rivayet edilir. Onun vefatından sonra beyliğin başına oğlu İsmail Bey geçmiştir. Sonraki tarihlerde ise Ramazanoğulları Beyliği'nin başında Mehmed Bey ve onun oğlu Pir Mansur'un isimleri zikredilir. 1595-1609 yılları arasında beylik yaptığı bilinen Pir Mansur Bey, Ramazanoğulları Beyliği'nin son hükümdarı olup, 1609 yılından itibaren bölgenin Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlanmasıyla beyliğin siyasi etkisi sona ermiştir.

Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri

Ramazanoğlu Beyliği'nin siyasi yapısı, tıpkı Dulkadiroğulları Beyliği'nde olduğu gibi Oğuz geleneklerine dayanmakta olup, töre esas alınmaktaydı. Ramazanoğlu beyleri kendi isimlerini taşıyan sikkeler bastırmamışlar, bunun yerine önceleri Memlûk daha sonra ise Osmanlı parasını kullanmayı tercih etmişlerdir. Mimari olarak, Halil Bey öncesi dönemde Ramazanoğulları'na ait cami, medrese ve hamam gibi eserlere rastlanmamakla birlikte, adı geçen beyin Adana'da iki cami ve bir medrese yaptırdığı ayrıca Eski Cami'yi de tamir ettirdiği bilinmektedir. Halil Bey devrindeki imar faaliyetleri oğlu Piri Paşa tarafından da devam ettirilmiş, o da Adana'da bir cami, bir medrese, yoksulları doyurmak amacıyla aşevleri, han ve hamamlar yaptırmıştır. Piri Paşa'nın oğlu İbrahim Bey de Adana ve Tarsus'ta birer cami yaptırmıştır.

Ramazanoğulları devrinde bazı vakıf faaliyetlerinin varlığı da bilinmektedir. Bu dönemde Adana'nın yanı sıra civar yerleşim yerlerinde de bazı vakıflara rastlanır. Mesela Kınık kazasındaki ilk vakıf bu dönemde kurulmuştur. Adana Evkaf Defteri'nde yer alan kayda göre, XVI. yüzyılda Kınık kazasının merkezinde Ramazanoğulları'nın vakıflarının haricinde Hacı Mustafa Mescidi Vakfı ile Cihangir Mescidi Vakfı da yer alıyordu. Ramazanoğulları devrinde kumaş dokuma tezgâhları, yağhâneler, bedesten ve dükkânlar da inşa ettirilmiştir.

Ramazanoğulları devrinde hac yolu güzergâhında olması hasebiyle Çukurova önemli bir konuma sahipti. Osmanlılar devrinde önemi daha da artan bu bölgenin Ramazanoğulları Beyliği'nin iktisadi ha-

yatına önemli katkısı vardı. Çukurova'nın Türkleşmesini sağlayan Ramazanoğulları bölgede çok sayıda yapı inşa etmiş ve vakıflar tahsis etmişlerdir. Ramazanoğulları devrinde bölgede inşa edilen en önemli mimari eser Adana'daki Ulucami Külliyesi'dir. Ulucami Külliyesi, mescid, medrese, türbe, han, hamam, arasta, çeşme ve dükkânlardan meydana gelmekte olup bu yapıların pek çoğu halen ayakta. Bu külliye 1513 yılında Halil Bey tarafından başlatılmış, yedi yıl sonra, 1520'de oğlu Piri Mehmed Paşa tarafından tamamlanmıştır. Ulucami Külliyesi, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin yanı sıra güneyden gelen Zengi ve Memlûk etkilerini de bir araya getirmesi bakımından oldukça ilgi çekici bir mimari şahseserdir.

Ramazanoğulları devrine ait öne çıkan bir diğer mimari yapı ise 1501 yılında kiliseden camiye çevrilen Yağ Camii'dir. 1558 yılında Piri Paşa tarafından bir de medrese eklenmek suretiyle külliyeye dönüştürülmüştür. Yağ Camii Külliyesi'ni oluşturan yapılar mimari kompozisyonları, yapım teknikleri ve büyüklükleri açısından farklı olup bu durum bir üslûp birliğinin oluşmasını engellemiştir. Ulu Cami'nin planı esas alan caminin minaresi ise 1525 yılında yapılmıştır.

Kaynaklar

- Freely, John, *At Üstünde Fırtına: Anadolu Selçukluları*, terc.: Neşenur Doma-
niç, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Gündüz, Tufan (Ed.), *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları,
2012.
- İmber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, terc.: Şiar Yalçın, İstanbul:
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Kartekin, Enver, *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi*, İstanbul: Alpay Basımevi,
1979.
- Koca, Salim, "Anadolu Türk Beylikleri", *Türkler Ansiklopedisi*, VI, ed.: H.C.
Güzel-S.Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 703-749.
- , *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Köstüklü, Nuri, *Yeni ve Yakınçağda Kurulan Türk Devletleri*, Konya: Çizgi Ki-
tabevi, 2011.
- Kurt, Yılmaz, "Ramazanoğulları Beyliği", *Türkler Ansiklopedisi*, VI, ed.: H.C.
Güzel-S.Koca vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 816-823.
- Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, terc.: Server Tanilli, İstan-
bul: Say Yayınları, 1991.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları,
1993.

- , "Anadolu Beylikleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 138-139.
- Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Elips Kitap, 2013.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar (1074-1990)*, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2005.
- , "Malazgirt'ten Sonra", *Büyük Türkiye Tarihi*, I, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977, s. 420-432.
- Sevim, Ali-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1973.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984.
- Türkeş, Umay, *Türklerin Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Yavuz, Nuri, *Anadolu'da Beylikler Dönemi*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Anadolu Beylikleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.142-143.

PERVÂNE OĞULLARI BEYLİĞİ

| Zehra Odabaşı

377

Türkiye Selçuklu Devleti vezirlerinden Muinüddin Süleyman Pervâne tarafından bir Türkmen Beyliği olarak 1277 yılından itibaren ortaya çıkan Pervâne Oğulları Beyliği Sinop merkez olmak üzere Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde kurulmuş ve varlığını XIV. yüzyılın başlarına kadar devam ettirmiştir. Beyliğe adını veren “Pervâne”, Türkiye Selçukluları’nda mülk, arazi ve ıktâ işleriyle uğraşan, bunlarla ilgili tayin, temlik ve tahrir işlerini yapan, menşur ve beratları hazırlayarak defterleri tutan, tevcih edilen ihsanları dağıtan memura verilen unvandır. Divan-ı Saltanat üyelerinden olan pervâne, protokolde vezir, naib-i saltanat, atabeg ve beylerbeyinden sonra yer almıştır. Türkiye Selçukluları döneminde kendilerine siyasi ya da askeri görevler verilen pervânelerin, XIII. yüzyıldan itibaren güçlü şahsiyetler arasından seçildiği görülmektedir. Muinüddin Süleyman Pervâne Türkiye Selçukluları devrinde sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan döneminden itibaren pervâne olarak görev yapmıştır.

Muinüddin Süleyman Pervâne

Muinüddin Süleyman Pervâne, Türkiye Selçuklu Devleti’nin gerileme döneminin en önemli devlet adamları arasındadır. Beyliğin kurucusu olup, İranlı idareci sınıfa mensup aristokrat bir aileden gelmektedir. Bu nedenle, Anadolu’nun Moğollar tarafından istila edildiği ve büyük bir karışıklık içine girdiği bir dönemde yetişmesine rağmen ilmî, idari ve siyasi bakımdan iyi bir donanuma sahiptir. Muinüddin Süleyman Pervâne II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in veziri Mühezzebüddin Ali ed-Deylemî’nin oğludur. Muinüddin Süleyman Türkiye Selçukluları Devleti hizmetinde “*serleşker*”, “*melikül-*

hiuccab", "*pervâne*" ve "*vezir*" olarak görev yapmıştır. Kaynaklarda adı ilk defa Tokat emîri olarak zikredilen Muinüddin'in Erzincan subaşılığı gibi önemli bir görevi elde etmek için devrin güçlü kumandanlarından Seyfeddin Torumtay ile nüfuz mücadelesine girdiği ve Baycu Noyan'ın desteği ile Erzincan subaşılığına getirildiği kaydedilmektedir. II. İzzeddin Keykavus'un hizmetinde emîr-i hacib olarak görev aldığı anlaşılan Muinüddin Süleyman, IV. Rükneddin Kılıçarslan zamanında önce pervâne, sonra da geniş yetkilere sahip bir emîr şeklinde hüküm sürmeye başlamıştır. Selçuklu sultanlarından II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasında yaşanan taht kavgaları sırasında Muinüddin Süleyman önemli rol oynamış, Moğolların büyük kağanı Mengü bu iki sultanı Tebriz'e çağırarak ülkeyi ikiye taksim etmiştir. Bu taksimden sonra Sahib Ata Fahreddin Ali II. İzzeddin Keykavus'un vezirliğine getirilirken Muinüddin Süleyman IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri olmuştur. Muinüddin Süleyman 659/1261 yılında Sahib Ata Fahreddin Ali'yi, sultanın kendi yerine ona vezirlik teklif ettiği haberiyle yanına çekmiş, II. İzzeddin Keykavus'un da Bizans'a kaçması üzerine IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın rakipsiz kalmasını sağlayarak sultanı Konya'da tek başına Türkiye Selçuklu tahtına çıkması konusunda teşvik etmiştir. Baycu Noyan'ın da IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın hükümdarlığını Malatya ve diğer bazı vilayetlerde kabul ettirmeye çalışması üzerine Muinüddin Süleyman devlet üzerindeki kontrolünü daha da artırmış ve iktidarı tamamen ele geçirmiştir. Onun ilk yaptığı iş, Moğol ordusunun ihtiyaç duyduğu halktan toplanan "tagar" vergisini özenle ödemek ve vilayetlere kendi memurlarını yerleştirmek suretiyle, memleket üzerinde fiili bir işgal durumu oluşturan Moğolları teskin ve tatmin etmek sonra da bu durumun ortaya çıkardığı idari ve sosyal düzensizlikleri gidermek olmuştur. Bu sayede Moğol baskısının en şiddetli döneminde İlhanlı kumandanlarının güven ve dostluklarını kazanmış, itibar ve gücü daha da artmış, kısa zamanda rakiplerini ortadan kaldırarak mutlak bir otorite kurmuştur. Muinüddin Süleyman Pervâne bu dönemde IV. Rükneddin Kılıçarslan adına bizzat devleti yöneten önemli bir güç olarak kabul edilebilir.

Muinüddin Süleyman Pervâne'nin Moğol Siyaseti ve Sinop'un Fethi

Moğollara karşı izlediği bağımlık politikası sayesinde konumunu güçlendiren ve onların yardımı ile II. İzzeddin Keykavus'u memleketten uzaklaştırarak zayıf bir yapıya sahip olan IV. Rükneddin Kılıçarslan adına devlete tümü ile hakim olan Pervâne, merkezde ve eya-

letlerde gerekli düzenlemeyi yaptıktan ve istediği düzeni kurduktan sonra hem Moğollar hem de sultan için gördüğü hizmetlerin karşılığı olarak, Anadolu'da mülkiyet hakları kendisine ait olan bir araziye sahip olmayı, böylece de şahsının ve ailesinin geleceğini garanti altına almayı hedeflemiştir. Bu sırada 663/1265 yılının başlarında Hülâgu Han ölmüş ve yerine büyük oğlu Abaka Han İlhanlı tahtına oturmuştur. IV. Rükneddin Kılıçarslan ile Süleyman Pervâne İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın yanına giderek kendisine bağlılıklarını bildirmişler, değerli hediyeler sunmuşlar ve sultanın Anadolu'ya dönüşünden sonra Pervâne bir müddet daha Tebriz'de kalmıştır. Burada geçirdiği süre zarfında Hülâgu Han gibi oğlu Abaka Han'ın da güvenini kazanmış ve bunun sonucu olarak Anadolu'ya dönmeden önce Türkiye Selçuklu Devleti'nin II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. İzzeddin Keykavus dönemlerinde elden çıkmış olan topraklarının tekrar kendisine verilmesi konusunda bir yarlıg almıştır. Bunun anlamı, 1259 yılından beri Trabzon Rumlarının işgalinde bulunan Sinop'un geri alınmasına imkân vermesidir. Pervâne'nin asıl niyetinin Sinop'u kendi eliyle fethettikten sonra onu bir nevi kılıç hakkı olarak mülkiyetine geçirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Süleyman Pervâne Sinop'un fethi için istediği izin ve yetkiyi elde ettikten sonra Anadolu'ya dönmüş önce Konya'da durumu usulen sultana arz etmiş, sonra da kendi iktai ve ikametgâhı olan Tokat ve Niksar taraflarına giderek Sinop'un muhasarası için gereken hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Danişmend ili, Niksar ve Samsun çevresinden topladığı 4.000 kadar süvariye iyi bir şekilde donatan Pervâne, Sinop üzerine yürümüş ve şehrin önüne geldiği zaman önce Abaka Han'dan aldığı yarlıgı kale kumandanına göndererek teslim olmasını istemiştir. Trabzon İmparatoru da aynı Moğol hanunun bir vassalı olmasına rağmen şehrin valisi Gavras yarlıg hükümüne uymamış ve teslim teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine şehri kuşatan Süleyman Pervâne Sinop kalesini büyük ölçüde Taceddin Kılıç adlı bir donanma kumandanının yardımıyla zapt etmiştir. Ancak Abaka Han'a ve sultana fethin kendisi tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu bildirmiştir. 664/1266 yılında Rumların kilişeye çevirdikleri *Cami-i Kebir*'i tekrar cami haline getiren Pervâne fethi kutlamak üzere caminin yanına bir de medrese inşa ettirmiş ve bu fethin yalnız kendi çabasının bir sonucu olduğunu, binanın giriş kapısı üzerine konan kitabesinde -kendinden başkasının adına yer vermemek suretiyle- belirtmiştir. O, haberi fetihnamelerle etrafa müjdelerken, aynı zamanda sultandan, Sinop'un ve ona ait

ilin bütünü ile kendisine temlik edilmesini istemiştir. Aksarayî'nin bildirdiğine göre, sultan fetih haberini aldığı zaman beklenen temlik menşurunu derhal göndermiştir. Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nde tuğra divanı emîri olan İbn Bibi ise, Sinop'un fethinden sonra kendisine "*temliknamenin takriri ile ilgili yazı*" geldiğini, bunun üzerine Emîr Muinüddin Pervâne'nin isteğine uygun olarak "*hüccet-i şer'i ve menşur*" kaleme alındığını ve bunun ulaklar vasıtası ile ona gönderildiğini nakletmiştir. 676/1277 yılında Muinüddin Süleyman Pervâne'nin Abaka Han tarafından öldürülmesinden sonra Sinop'ta Pervâne'nin oğlu Muinüddin Mehmed tarafından Pervâne Oğulları Beyliği kurulacaktır.

Sinop'un fethi ve buranın Pervâne'ye temlik edilmesi meselesi, II. İzzeddin Keykavus'un bertaraf edilmesinden itibaren sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan ile Muinüddin Süleyman Pervâne arasında zorunlu olarak gelişmekte olan gizli anlaşmazlığın su yüzüne çıkmasına sebep olmuş ve aralarındaki ilişki bozulmuştur. Dönemin kaynaklarının verdikleri bilgilerden bu anlaşmazlığın temel nedeninin Pervâne'nin Selçuklu Sultanı tarafından, Selçuklu ailesinin mülkü olan toprakları çevresi ile birlikte sömürüp gasp etmek ve kendisine daima hakaret ederek egemenlik haklarından yoksun bırakmakla suçlanması olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak bu olay, Türkiye Selçuklu tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Muinüddin Süleyman Pervâne bu olaydan sonra arasının açıldığı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı Abaka Han'a kötölemekten geri durmamış ve onu ortadan kaldırarak tahta küçük yaşta Gıyaseddin Keyhüsrev'i geçirmeyi planlamıştır. Çeşitli yollara başvuru olarak Moğolları tahrik ederek II. İzzeddin Keykavus'u tahtından ve ülkesinden uzaklaştıran Pervâne Muinüddin Süleyman, onun yerine geçirmiş olduğu IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı da kendisinin güdümünde olmaktan kurtulmaya çalıştığı için beş yıl sonra yine Moğollar aracılığı ile ortadan kaldırmıştır. Pervâne, Abaka Han'a Kılıçarslan'ın Memlük Sultanı ile birlikte hareket ettiğini bildirmiş bunun üzerine Abaka Han'dan "*Anadolu'nun İlhanlı Naibi*" vazifesi ile birlikte sultanın öldürülmesi için izin de almıştır. Çok geçmeden Pervâne'nin tertibiyle 664/1266 yılında IV. Rükneddin Kılıçarslan öldürülmüş ve yerine dönemin kaynaklarında iki ila altı yaş arasında olduğu ifade edilen III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarılmıştır. Kılıçarslan'ın ölümünden itibaren Süleyman Pervâne, III. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hükümdarlığın adet ve törenlerinin yerine getirilmesine özen göstermiş, önemli makamlara kendi adamlarını

yerleştirmiş ve kızını da yeni sultanla evlendirerek Moğollara karşı tam bir sadakat politikası içinde Anadolu'ya hükmetmiştir.

Süleyman Pervâne, devlet içinde mutlak otorite kurma düşüncesiyle Moğolların yanında yer alırken Sahib Ata Fahreddin Ali gibi rakip gördüğü devlet adamlarını çok defa Memlük Sultanı Baybars ya da II. İzzeddin Keykavus ile işbirliği yapmakla suçlamıştır. Ancak Abaka Han nezdinde itibar kaybetmeye başladığını anlayınca da bu defa kendisi Baybars'a gizlice bir mektup göndererek Moğolları Anadolu'dan çıkarmak için onunla işbirliğine hazır olduğunu bildirmiştir. Moğol kumandanları ile Pervâne'nin, aralarındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması amacıyla Abaka Han tarafından Tebriz'e çağrıldığı esnada Anadolu'da Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddin ve diğer bazı beyler Moğollara isyan etmişler ve Memlük Sultanı Baybars'a haber yollayarak onu Anadolu'ya davet etmişlerdir. Bu isyan 1276 yılında Moğol ordusu tarafından bastırılmış, ancak Hatiroğlu Şerefeddin idamından önce yargılanması sırasında Süleyman Pervâne'nin Baybars ile mektuplaştığını açıklamıştır ki bu durum daha sonra Pervâne'nin idamında büyük rol oynayacaktır. Sultan Baybars 1277 yılında Anadolu'yu Moğol istilasından kurtarmak üzere 30.000 kişilik bir kuvvetle Halep'ten yola çıkmış Elbistan Ovası'nda yapılan savaşta 15-16.000 kişilik Moğol ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Moğol saflarında yer alan Muinüddin Süleyman Pervâne'nin oğlu ve torunu da Memlük ordusuna esir düşmüş, kendisi ise önce Kayseri'ye buradan da III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i alarak Tokat'a kaçmıştır. Sultan Baybars'ın ordusu ile birlikte Suriye'ye çekilmesinden sonra Abaka Han Elbistan'a ulaşmış, Pervâne de III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve vezir Sahib Ata Fahreddin Ali ile birlikte onun yanına gitmiştir. Burada Abaka Han'ın Pervâne'yi, Memlük sultanıyla işbirliği yapmakla suçlaması, Emîr İzzeddin Aybeg'in de bunu teyid etmesi üzerine Muinüddin Süleyman'ın mallarına el konulmuş ıktaları da geri alınarak İlhanlı hükümdarlarının yazlık merkezi olan Aladağ'da yargılanmıştır. Muinüddin Süleyman Pervâne 1277 yılında Çavuş Seyfeddin Belakuş, Çaşnigir Mengürüs, Eksioğlu Seyfeddin gibi yakın adamları ve otuz hizmetkarı ile birlikte Aladağ'da bilinmeyen bir yerde idam edilmiştir. Ermeni tarihçisi Hayton, Muinüddin Süleyman Pervâne'nin cesedinin Moğol gelenekleri uyarınca ikiye ayrıldığını ve yenildiğini yazmıştır. İlhanlı devlet adamlarından Şemseddin Cüveynî ise Pervâne'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü "*Süleyman artık yok, şeytanlar özgür*" diyerek ifade etmiştir. Onun ölüsünün Sinop'a nakledilmiş olması

mümkündür. Fakat ne bu şehirde, ne de kendisinin ve çocuklarının tasarrufunda bulunmuş yerlerde ona ait olduğu kesinlikle bilinen bir türbe veya mezara rastlanmamıştır.

Pervâne'nin ölümünden sonra Moğollar mali baskılarını daha da artırmışlardır. Süleyman Pervâne'nin Moğollar ve Memlûklere karşı takip ettiği istikrarsız ve dürüst olmayan siyaset, bu arada ihtirasları yüzünden kendine rakip gördüğü devlet adamlarını, kumandanları ve hatta sultanı ortadan kaldırması hem şahsına hem de Selçuklu Devleti'ne büyük zarar vermiş, sonuçta Muinüddin Süleyman, bir devrin kuruluşu kadar çöküşünü de hazırlayan bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir.

Kuruluş ve Gelişme Devri

1277-1322 yılları arasında Sinop'ta hüküm süren Pervâne Oğulları Beyliği Muinüddin Süleyman Pervâne'nin çocukları tarafından kurulmuştur. Muinüddin Süleyman Pervâne devlet merkezindeki görevi dolayısıyla Sinop'un idaresi ile ilgilenemediğinden şehrin yönetimini oğlu Muinüddin Mehmed'e bırakmıştı. Pervâne'nin ölümü üzerine 1264 yılından itibaren Sinop'ta fiilen naib olarak bulunan oğlu Muinüddin Mehmed Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durumu da kendi lehine değerlendirerek bağımsızlığını ilan etmiş ve bu beyliğin kurucusu olmuştur. İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Anadolu'ya gönderdiği Baltu Noyan'ın Gazan Han'a isyanının ardından Türkiye Selçuklu Devleti dört idari bölgeye ayrılmıştır. Her idareci kendine ayrılan bölgeye gitmiş ve derecesine göre yarlıg alarak bozulmuş ve istikrarsız devlet düzeni kendisine imkân verdiğinden burada halka zulmetme imkânı bulmuştur. Emîrlik yanında *pervâneliğe* de getirilen Muinüddin Mehmed de Kastamonu tarafına hareket etmiş, babasının eski adamları gelecekte burada hizmetine girmişlerdir. Böylece büyük güç elde eden Muinüddin Mehmed, idaresi altında bulunan bölgelerde ağır vergiler koyarak halka zulmetmeye başlamıştır. Kastamonu'ya giderken Çankırı'ya uğramış, burada devrin büyüklerinden olup vakıf eserler ile meşhur, fakirleri himayesine alan Nusretüddin Çelebi gibi birçok zengin malını yağma ederek şehri terk etmelerine neden olmuş, bölgedeki Türk askerlerinin ücretlerine kadar her şeyi gasp etmiştir. Muinüddin Mehmed buradan Konya'ya yönelerek şehri yağmalamıştır. Kendisine mukavemet edenlerden Asileddin Müstevfi ve Mahmud Kâmil'i cezalandırarak mallarını müsadere etmiştir. Hatta Muzafferüddin Tuğrâî kaçacak yer bulamadığın-

dan I. Alâeddin Keykubad'ın bânisi olduğu Konya Dârüşşifa'sına sığınmış, ancak Muinüddin Mehmed Tuğrâî'yi yakalamak için bu tedavi kurumunu da ateşe vermekten çekinmemiştir. Konya'dan Kastamonu'ya hareket eden Muinüddin Mehmed, güzergâhı üzerinde bulunan Türklerin kendisine karşı çıkmalarına rağmen yapılan savaştan galip çıkmış ve çeşitli ganimetler elde etmiştir. Ardından da Sivrihisar'ın geçmiş ve gelecek yıllara ait vergi gelirlerine el koymuştur. Kastamonu'ya ulaştığında çok sayıda askerle bağımsızlık mücadelesine girişen Muinüddin Mehmed, uç vilayetlerinin askersiz bırakılamayacağı gerekçesiyle, uhdesinde bulunan bölgelerin devlete ait olan borçlarını vergi borçlarını da ödememiştir. Gazan Han bu sırada Memlûklerle meşgul olduğundan Anadolu'ya vakit ayıramamış, ancak Muinüddin Mehmed Moğolların harekete geçmesinden önce tehlikeli bir hastalığa yakalanarak 696/1297 yılında Konya'da ölmüştür.

Mühezzebüddin Mesud Devri

Bedreddin Aynî'nin bir kaydına göre Muinüddin Mehmed'in yerine, Baybars'ın Kayseri seferi esnasında Mısır'a giden kardeşi Mühezzebüddin Ali'nin oğlu Mühezzebüddin Mesud geçmiştir. Yaklaşık yirmi yıl Pervâne Oğulları Beyliği'ni yöneten Muinüddin Mehmed, babası gibi ilim adamlarını himaye etmiştir. Devrin tanınmış sufilerinden Fahreddin-i Irakî muhtemelen Muinüddin Mehmed'in daveti üzerine Tokat'taki zaviyesini bırakarak Sinop'a gelmiştir. Irakî'nin Mısır'a gidişi ise Süleyman Pervâne'nin vasiyetini yerine getirmek içindir. Buna göre, Moğollar tarafından öldürüleceğini anlayan Muinüddin Süleyman Pervâne, Mısır sultanı Rükneddin Baybars'ın elinde tutsak bulunan oğlu Mühezzebüddin Ali'nin kurtarılmasına harcanmak üzere Fahreddin-i Irakî'ye kıymetli mücevherlerle dolu bir çıkın teslim etmiştir. Irakî, Muinüddin Pervâne'nin öldürülmesinden sonra Anadolu'da baş gösteren karışıklıkları düzeltmek amacıyla 677/1278'de Moğol hükümdarı tarafından Anadolu'ya gönderilen İlhanlı devlet adamı Şemseddin Cüveyni (ö. 683/1285) ile görüşmüş, o döndükten sonra da Moğol şehzadesi Konkurtay'ın, Muinüddin Pervâne'nin ona verdiği kıymetli mücevherlerden haberdar olup almak istemesi üzerine Tokat'tan Sinop'a geçmiş, oradan da deniz yoluyla Mısır'a gitmiştir. Bir süre orada kalmış, bu arada elindeki kıymetli mücevherleri Mısır hükümdarına vererek Pervâne'nin oğlu Mühezzebüddin Ali'yi esaretten kurtarmıştır. Yine önde gelen sufilerden Müeyyedüddin

Cendî de son yıllarını Sinop'ta geçirmiş “*Ulum-ı (Asar-ı) Ahadi ve Maarif-i (Esrar-ı) Ahmedi*” adlı eserini Müeyyedüddin Mehmed'e sunmuştur.

Mühezzebüddin Mesud, İlhanlılar tarafından Anadolu'daki bazı vilayetlerin idaresi ve vergi tahsiliyle görevlendirilen Mücirüddin Emîrşah'ı damat edinerek Moğollarla iyi geçinmiştir. Mesud, Anadolu'daki kargaşadan faydalanarak beyliğin sınırlarını genişletmeye girişmiş, Bafra ve Samsun'u ele geçirmiştir. Samsun'a ait vergileri topladıktan sonra buradaki darphaneye girerek basılmakta olan para ve gümüşleri de almış, bu hadise nedeniyle Emîrşah'ın Samsun'a gelmesi üzerine Sinop'a çekilmiştir. Sinop bu dönemde kara ve deniz yolları üzerinde bulunan çok önemli bir liman ve uluslar arası bir ticaret merkezidir. Bu özelliği dolayısıyla Sinop'a bir Ceneviz kolonisi yerleşmiş, Mesud Cenevizlilerin kurduğu tuzağa düşerek esir alınmıştır. Ceneviz müstemlekesi olan Kefe'ye götürülen Mühezzebüddin Mesud 900.000 dirhem fidyeye ödenmek suretiyle kurtulabilmiştir. Onun dönemin şartlarına göre, bu kadar büyük meblağı ödeyebilmesi Muinüddin Mehmed'in bıraktığı miras ve gelire sahip olduğunu teyid etmektedir. Bedreddin el-Aynî'nin kaydına göre Mühezzebüddin Mesud 1310 yılında Sinop hakimidir, fakat ne zamana kadar yaşadığı veya hüküm sürdüğü kesin olarak bilinmemektedir.

Mühezzebüddin Mesud'dan sonra yerine oğlu Gazi Çelebi geçmiştir. Denizcilikte önemli kabiliyetlere sahip olan ve donanmaya önem veren Gazi Çelebi Trabzon tersanesini de yakan Cenevizlilerden babasının intikamını almak üzere Trabzon Rum imparatoru ile anlaşmıştır. Müttefiki ile 1313 yılında Kırım ve Kefe taraflarına sefer düzenleyen Gazi Çelebi Ceneviz donanmasını Kefe yakınlarında mağlup etmiştir. Fakat bir süre sonra Rumlarla arası bozulunca 1319 yılında Trabzon'a karşı da hücumu geçerek şehirde yangınlar çıkarmıştır. 1322 yılında ise Sinop'a girmek isteyen Cenevizlilerin saldırısını püskürtmüş, donanma komutanlarını esir almıştır. Gazi Çelebi 1322 yılında av sırasında bir ağaca çarparak ölmüştür. Onun ölümünden birkaç yıl sonra Sinop'a uğrayan İbn Battuta, Gazi Çelebi'nin denizde kazandığı zaferlerin destanlarını, cesaret ve kahramanlığına dair dinlediği menkıbeleri ve atından düşerek öldüğünü *Seyahatnâme*'sinde aktarmıştır. Gazi Çelebi'nin türbesi, Muinüddin Süleyman Pervâne'nin Sinop'ta yaptırdığı medresenin sağ tarafındaki küçük bahçe içerisinde yer almaktadır. Sinop'ta bulunan kısa bir mezar kitabesinde “...burası 722'de ölen Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'nin

mezarıdır" ibaresi yer alır. Gazi Çelebi, kara savaşlarıyla uğraşmanın İlhanlıların tepkisini çekeceğini düşünerek Karadeniz'in doğu ve kuzey sahillerindeki Rum ve Cenevizlilere karşı sefer düzenlemekle meşgul olmuş, yirmi iki yıl kadar süren hükümdarlığı döneminde hem Rumların hem de Cenevizlilerin saldırılarını engellemek suretiyle onları sindirmeyi başarmıştır.

Pervâne Oğulları Beyliği'nin Sona Ermesi

Gazi Çelebi'nin erkek çocuğu olmadığından vefatından sonra yerine kızı Fülane Hatun geçmiş ve bir süre daha Pervâne Oğulları Beyliğini idare etmiştir. Bu dönemde Kastamonu'da hüküm süren Candaroğlu Süleyman Paşa, Sinop'taki karışıklıklar dolayısıyla Trabzon Rum imparatorunun şehri işgal edebileceğini düşünerek Sinop'u kendi beyliğine katmış; böylece Pervâne Oğulları Beyliği 722/1322 yılında sona ermiştir. Sinop'a bir zamanlar "*Hatun-ili*" ya da "*Hatuniye*" denilmesinin sebebi, muhtemelen şehrin kısa bir süre Gazi Çelebi'nin kızı Fülane Hatun tarafından yönetilmesindendir.

İktisadi Hayat

Pervâne Oğulları döneminde Karadeniz sahilinde bulunan Trabzon, Sinop ve Samsun önemli ticaret merkezlerindendir. Bu dönemde ticari yollar kuzey-güney ve doğu-batı istikametindedir. Pervâne Oğulları Beyliği, Sinop'un ticari bakımdan stratejik konumunu iyi değerlendirmiş, Kırım ve Kefe ile olan ticari ilişkileri beylik ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bölgede yetiştirilen hububat, mısır, tütün, pirinç ve az da olsa fındık gibi ürünler beyliğin zirai geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, İlhanlılara ödenen uzun süreli ve ağır vergiler, beyliğin ekonomik açıdan kalkınmasını engellemiştir.

385

İlim ve Kültür Hayatı

Pervâne Oğulları Beyliği'nin mirasçısı Muinüddin Süleyman Pervâne hakkında Türkiye Selçuklu dönemi kroniklerinde verilen bilgilere göre o, güzel yazı yazar, hitabeti iyi olan, devamlı şekilde ulema, meşayih, tasavvuf ehli ile münasebette bulunan, bunları koruyan ve dilek sahiplerini reddetmeyen, vakıfları çok, hayır sever bir devlet adamıdır. Kronikler dışında özellikle Eflâkî ve Sipehsalar *Menakıbları* gibi Mevlevilik ile ilgili eserler de Pervâne hakkında önemli kayıtlar ihtiva etmektedir. Bunlara göre, dönemin büyük mutasavvıfı Mevlana Celâleddin-i Rûmî ile Süleyman Pervâne arasında sevgi ve saygıya dayanan son derece yakın bir dostluk var-

dır. Mevlana Celâleddin'in kendi müridlerinden olan bazı kimse-leri Pervâne'ye empoze etmek suretiyle bir sıkıntıdan kurtarmak veya bir imtiyaza kavuşturmak için ona yazmış olduğu mektuplar *Mektûbât*'ında bir araya getirilmiştir. Pervâne'nin Mevlana ile olan dostane ilişkisine dair en önemli delil, Mevlana'nın *Fîhi ma fih* adlı eserini doğrudan bu emîre ithaf etmiş olmasıdır. Sadeddin Fergani de Ebu Hafs Ömer b. Ali'nin *Ta'îyye* adlı kasidesi için yazdığı şerhi (*Şerh-i Ta'îyye fi't-tasavvuf*) yine Pervâne'ye ithaf etmiştir. Eflâkî bir hikâyesinde Pervâne'nin "*emîrlerin şeyhlere ve din adamlarına ihtiyacı olduğunu, din adamlarının da emîrlere yaklaşmak için ellerinden geleni yaptıklarını*" söylemiş olduğunu ifade ederek Anadolu'daki siyasi şartların sebep olduğu mistik havayı gayet güzel ifadelendirmiştir. Süleyman Pervâne'nin münasebette olduğu mutasavvıflardan bir diğeri de Sadreddin Konevî'dir. Sadreddin Konevî Konya'daki zaviyesinde devrin ileri gelenlerine hadis okutmuştur. Ebu Saadet Mubârek b. Muhammed'e ait *Câmiu'l-Usûl fi Hadisi'r-Resûl* adlı eseri devrin ileri gelen devlet yöneticileri ile birlikte Pervâne'ye de okutmuş olduğu, bazı ciltlere konmuş olan kayıtlardan anlaşılmaktadır.

İmar, İskân, Sanat ve Mimari

386

Muinüddin Süleyman Pervâne devlet hizmetinde bulunduğu süre boyunca Anadolu'da bulunan bazı şehir ve kaleleri ıkta ve mülk olarak tasarruf etmiştir. Bunlardan Tokat, onun ıkta ve daimi ikametgâhı olarak en çok adı geçen yerdir. Sinop ise kendisi tarafından zapt edilmek suretiyle mülk haline getirilmiştir. Gerek tarihi kaynaklarda, gerekse Mevlevilikle ilgili eserlerde onun vakıf eserlerinin çokluğundan söz edilmektedir. Süleyman Pervâne Sinop'ta şehrin fethini kutlamak için 664/1264 yılında bir medrese, 667/1267 yılında da "*Cami-i Kebir*" olarak da bilinen Sinop Ulu Camii'ni yaptırmıştır. Pervâne bunların dışında Merzifon'da bugün yalnız kitabesi bulunan 663/1263 tarihli bir camiinin ve 664/1264 tarihli "*Durak Han*" adı da verilen bir kervansarayın vâkıfıdır. Eflâkî'nin eserinde bahsedilen Kayseri Medresesi ile Tokat'taki zaviyeden bugün eser yoktur. Bunun yanında Tokat'ta hala ayakta olan 674/1274 tarihli darü'ş-şifanın Pervâne'ye ait olduğu arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Yine Anadolu'da onun çocuklarına ve torunlarına ait bazı eserler de mevcuttur. 696/1297 yılında Emin Tayboğa adına oğlu tarafından Boztepe'de inşa ettirilen ve yanlışlıkla Seyyid Bilal'e atfedilen türbe de Pervâne Oğulları dönemine ait eserlerdendir. Bunun dışında Pervâne Oğulları döneminden kalan iki türbe daha mev-

cuttur. Bunlardan biri Boyabat'tan takriben yetmiş kilometre uzakta olup Boyabat-Vezirköprü yoluna 2,5 kilometre yakın olan Yağbasan köyünün Alan mahallesi Türbe mevkiinde olmaktadır. Kitabesinde "*Süleyman Bey oğlu büyük Emîr Hasan Bey bu türbeyi yaptırdı. Kardeşi Polat Bey'in ölümü 792 yılındadır. Ondan sonra Kutluşah Bey de 797 yılında vefat etti*" yazmaktadır. Adı geçen Süleyman Bey Pervâne Oğulları'ndan Sinop Beyi olup, Emîr Âlemüddin Süleyman Bey olarak tarihlere geçmiştir. Mühezzebüddin Mesud'un mahdumu Ahmed Gazi'nin oğludur. İsfendiyoğlu I. Süleyman Bey Sinop'u bunun elinden almış, Âlemüddin Süleyman Bey de Amasya'ya iltica etmiştir. Diğer bir türbe, Bafra merkezinin beş kilometre kuzeyinde ve Kızılırmak deltasındaki türbe köyündedir. Kitabesinden anlaşıldığına göre, burada Hüseyin Bey oğlu Emîrza Bey'in çocukları Hacı Lütfullah Paşa, İlalmış, Hant Hatun ve Sultan Hatun'a ait kabirler bulunmaktadır. Türbedeki mezarlarda Emîrza Bey'in babası Hüseyin, onun babası Ali Bey'dir. Kastamonu'daki 671 tarihli Bimaristan kitabesinde adı geçen Pervâne Muinüddin Süleyman'ın oğlu da Mühezzebüddin Ali'dir. Türbede medfun kişilerin dedesi olan Ali Bey ile Pervâne'nin oğlu Ali Bey'i aynı şahıs olarak kabul etmek suretiyle bunları, Pervâne Oğulları Beyliği'nin Bafra'da tutunmuş bir kolu olarak görmek mümkündür.

Bunların dışında Pervâne Muinüddin Süleyman'ın oğlu Mühezzebüddin Ali'nin Kastamonu'da 671 tarihli bir bimaristan kitabesi, kızı ve II. Mesud'un ailesi olan Saffetü'd-dünya İldihond Hatun'un Tokat'ta 687 tarihli bir zaviyesi ve 691 tarihli Sümbül Baba Tekkesi kitabeleri vardır. Yine Mühezzebüddin Mesud'un Boyabat'ın Eğlence köyünde 672 tarihli bir cami kitabesi bulunmaktadır. Mühezzebüddin Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'nin de Sinop'ta 722 tarihli türbe kitabesi vardır. Görüldüğü gibi, Pervâne Muinüddin Süleyman ve evladının bütün vakıf eserleri Sinop ile civar vilâyet ve kazalarda toplanmıştır.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

- Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, II, haz.: Mesut Aydın-Güler Aydın, Amasya 2008.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006.
- Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçuknâme)*, neşr.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.

- İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Alâiyye fî'l-Umuril-Alâiyye*, I-II, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.: Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Şeddad, *Baybars Tarihi, El Melikü'l-Zahir Hakkındaki Tarihin II. Cildi*, çev.: Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Mevlâna Celâlü'd-Din, *Fihî mâ Fih*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1953.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, II, Yay.: Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.
- Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih*, çev.: İ. Aka-M. Ersan-A.H. Khelejanî, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Araştırma Eserleri

- Bayram, Mikail, "Pervâneoğulları Zamanında İlmî Çalışmalar", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 383-387.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev.: Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Erdmann, Kurt, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, I-II-III, Berlin 1962-1977.
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Kesik, Muharrem, "Pervâneoğulları", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 245-246.
- Kesik, Muharrem, "Muinüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 91-93.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- Oral, M. Zeki, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", *Belleten*, XX/79, (1956), s. 385-410.
- Tevhid, Ahmed, "Rûm Selçukî Devleti'nin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mulûk'dan Sinop'da Pervânezâdeler", *TOEM*, I, (1328), s. 253-257.
- Togan, Zeki Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *THİTM*, I, (İstanbul 1931), s. 1-42.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, sayı: 5, (İstanbul 1949), s.112-151.

SELÇUKLU UC BEYLİĞİ: ÇOBANOĞULLARI

—| Cevdet Yakupoğlu

Giriş

Çobanoğulları, Türkiye Selçukluları'nın Kuzey Anadolu egemenliklerini sağlamlaştırmak ve Bizans'a karşı gaza faaliyetlerini daha etkili bir biçimde yürütmek amacıyla tesis ettikleri bir "Uc" beyliğidir. Merkezi Kastamonu'dur. Bu beyliğin ortaya çıkışını izah edebilmek için Selçuklular zamanında Kastamonu havalisinde meydana gelen siyasi hadiseleri kısaca ele almakta fayda vardır.

389

Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın Bizans'a karşı zaferiyle sonuçlanan Malazgirt Meydan Muharebesi (1071) sonrasında Anadolu'nun büyük bir kısmı gibi Kastamonu bölgesi de Selçuklu Türklerinin hâkimiyeti altına girmişti. Bu ilk Selçuklu fetihlerinde önce Artuk Bey'in ve onun Anadolu'dan ayrılmasından sonra ise Tutak adlı Türk komutanının etkisi ve emeği bulunmaktadır. Selçuklu veya Dânişmendli komutanlarından biri olan Emir Kara Tegin, bölgedeki bu ilk fetihlerin devamını getirmiş; Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u Bizans'ın elinden alarak bu yörelerde yarı bağımsız bir Türk beyliği oluşturmuş, hatta Karadeniz sahillerinde de varlığını kabul ettirmeye başlamıştır.

Türkiye Selçukluları Devleti'nin, I. Haçlı Seferi (1096-1101) sonucunda bazı topraklarını Bizans'a kaptırması neticesinde, Kastamonu ve civarındaki Türk egemenliği de tehlikeye düşmüştür. Buna rağmen Kastamonu çevresinde kalabalık Türkmen kitlelerinin mevcudiyeti sona ermemiş, Türkler yöreyi Haçlı taarruzlarına karşı başarıyla müdafaa etmişlerdir.

Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın hayatını kaybetmesi (1107) neticesinde Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) Kastamonu havalisini yeniden Bizans topraklarına katmıştır. Ancak I. Kılıç Arslan'ın oğullarından Melik Arap, Kastamonu ve Çankırı yörelerini yeniden Türk egemenliğine sokmuş, bir taraftan Bizans topraklarına taarruza başlarken diğer taraftan da kardeşi I. Mesud (1116-1155)'la Selçuklu tahtı için mücadele başlatmıştır. Melik Arap'ın öldürülmesi üzerine, Kastamonu yöresi bir kez daha Bizans'ın eline geçmiştir (1130). Bu tarihten sonra yaklaşık yarım asırlık bir süreçte Kastamonu bölgesi, Türklerle Bizanslılar arasında defalarca el değiştirmiştir. Bu el değiştirmeler esnasında Kastamonu'da aralıklarla Dânişmendli egemenliği de kurulmuş, ancak Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesud, Dânişmendlileri Kastamonu'dan uzaklaştırmıştır. Sultan I. Mesud'un ölümünden sonra onun oğullarından Melik Şahinşah, valiliğini yaptığı Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerinde kardeşi II. Kılıç Arslan (1155-1192)'a karşı taht mücadelesine girişmiş, fakat Selçuklu tahtını bir türlü elde edememiştir. II. Kılıç Arslan, Kastamonu bölgesini doğrudan Selçuklulara bağlamış ve Miryokefalon yenilgisiyle (1176) birlikte Bizans'ın Kastamonu çevresindeki etkisi giderek zayıflamıştır. Hatta Türk akıncı birlikleri artık Kastamonu ve Çankırı'nın batısında kalan Bizans topraklarını hedef seçmişler ve bölgenin önde gelen şehri olan Bolu'ya ulaşmışlardır.

Çobanoğulları Uc Beyliğinin Ortaya Çıkışı

Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Muhiddin Mesud'un Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir toprakları üzerine melik (vali) tayin edilmesiyle birlikte Türklerin Bolu yönündeki fetihleri hız kazanmış ve bugünkü Safranbolu, Gerede, Mengen, Devrek, Bolu yörelerinde Türk yerleşiminin yoğunluğu artmıştır (1189-1192). Bu gaza faaliyetlerinin idare merkezinin 1190'lardan itibaren Kastamonu olarak belirlendiği ve bu vilayet merkezli olarak "Selçuklu Uc teşkilatı"nın kurulduğu anlaşıyor. Türkiye Selçukluları devlet teşkilatında Bizans'a karşı kurulan iki "Uc" merkezinden biri Kastamonu idi. Diğeri ise Eskişehir- Isparta hattında bulunuyordu. Kastamonu merkezli olarak tesis edilen Uc teşkilatının bilinen ilk yöneticisi Hüsameddin Çoban Bey'dir.

Hüsameddin Çoban Bey Dönemi

Çobanoğulları hanedanının atası olarak kabul edilen Hüsameddin Çoban Bey'in Selçuklular adına Kastamonu'daki idareciliğinin baş-

langıcı, Sultan II. Kılıç Arslan döneminin sonlarına kadar götürülebilmektedir. Yukarıda zikri geçtiği üzere II. Kılıç Arslan'ın oğlu Muhiddin Mesud'un Çankırı, Kastamonu taraflarına melik olarak tayini sırasında yanında "Atabey" olarak birinin gönderilmesi icap etmektedir. İşte bu Selçuklu atabeyinin Hüsameddin Çoban Bey veya onun atası olduğu tahmin edilmektedir. Hüsameddin Çoban Bey, Selçuklu kaynaklarında "Melikü'l-ümera" (Beylerbeyi) ve vakıf kayıtlarında ise "Atabey Gazi" unvanı ile anılmıştır. Sarı Saltuk'un destansı hayat hikâyesini konu alan *Saltuknâme* adlı eserde Atabey Gazi'nin, Selçuklu sultanının oğlunun lalası (atabeyi) olarak gösterilmesi, onun Selçuklu şehzadelerinin eğitici sıfatıyla Kastamonu bölgesine gönderildiği iddiasını desteklemektedir. Buna göre Çoban Bey ve ailesi, II. Kılıç Arslan'ın son yıllarında Kastamonu havalisine "Uc" emiri veya Atabey olarak gönderilmiş görünmektedir. Önceki yıllarda I. Mesud'un oğlu şehzade Şahinşah'ın da bu havalie melik tayin edildiği düşünülürse, Selçukluların Çankırı-Kastamonu havalisinde ilk devirlerden itibaren bir "Uc" teşkilatı oluşturmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılabilir. Hüsameddin Çoban Bey'in Kastamonu ve çevresinin fatihi olarak bilinmesinin en önemli sebebi belki de, o tarihlerde genç yaşta bulunan Melik Muhiddin Mesud önderliğinde yapılan fetih hareketlerinde temayüz ederek, bu yöreyi kalıcı olarak Selçuklulara bağlamış olmasıdır.

Hüsameddin Çoban Bey, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196; 1205-1211) ve II. Süleymanşah (1196-1204) zamanlarında Kastamonu bölgesi Uc teşkilatının başındaki görevini sürdürmüştür. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Bizans'la yaptığı Alaşehir Savaşı'nda şehit düşmesini müteakip oğulları İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu tahtı için mücadeleye girişmeleri esnasında da Kastamonu Uc Beylerbeyi (Melikü'l-ümerâ/ Sağ Kol Beylerbeyi) görevini yürüten Hüsameddin Çoban Bey, Konya tahtını ele geçirmiş bulunan I. İzzeddin Keykâvus'un, kardeşi Alâeddin Keykubâd'ı Ankara Kalesi'ndeki muhasarasında ve daha sonra iki kardeş arasında yapılan barış esnasında Kastamonu Uc Beylerbeyi sıfatıyla hazır bulunmuş (1211) ve yeni Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'un huzuruna çıkarak ona bağlılığını bildirmiştir.

I. İzzeddin Keykâvus'un sultanlığı döneminde (1211-1220) Hüsameddin Çoban Bey, Kastamonu Uc Beylerbeyi olarak Selçuklular adına Bizans'a karşı akınları başarıyla idare etmiştir. Selçuklu

Devleti'nin 1214 yılında gerçekleştirdiği Sinop fethine doğrudan katılmamış, batıdan gelecek Bizans kara saldırılarına set oluşturarak ve Kastamonu bölgesinin güvenliğini sağlayarak, Selçuklu ordusunun Sinop kuşatmasını başarıyla sonuçlandırmasına katkıda bulunmuştur. Sinop'un fethi sonrası Hüsameddin Çoban Bey, Kastamonu sahillerine kadar her yeri Selçuklu egemenliğine sokmuş, Kastamonu- Sinop arası ulaşım ve ticaret yolunun canlılığını sağlamış, IV. Haçlı Seferi (1204) sonrası İznik'te kurulmuş olan Laskaris hanedanının eline geçmiş bulunan Ereğli ve Amasra istikametinde gaza faaliyetlerini idare etmiş ve bugünkü Safranbolu, Ulus, Bartın, Devrek, Zonguldak, Gerede, Mengen gibi yörelerde Selçuklu egemenliğini kurma ve yayma politikası izlemiştir.

Hüsameddin Çoban Bey, I. İzzeddin Keykâvus'un ölümünü müteakip yerine sultan olan I. Alâeddin Keykubâd'ın tahta çıkışını tebrik etmek üzere çok miktarda para, köleler ve diğer kıymetli hediyelerle birlikte Kastamonu'dan Konya'ya gelmiş, sultanın huzuruna çıkarak ona bağlılığını sunmuş ve eskiden olduğu gibi Beylerbeyi unvanıyla yine Kastamonu Uc beyliğinin başına dönmüştür (1220).

Hüsameddin Çoban Bey, I. Alâeddin Keykubâd'ın hükümdarlığı döneminde (1220-1237) de başarılı hizmetleriyle bölge ve Selçuklu tarihinde seçkin bir şahsiyet olarak adından bahsettirmiştir. Nitekim bu Uc komutanı, Moğolların Karadeniz'in kuzeyine gelerek Suğdak, Kırım, Kıpçak ve Rus topraklarını işgal etmeye başlamaları üzerine Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubâd tarafından huzura çağırılmış ve Karadeniz'in kuzeyine yapılacak Selçuklu deniz-aşırı seferininin başkomutanı olarak görevlendirilmiştir. Bu sefer esnasında Beylerbeyi Hüsameddin Çoban'ın başlıca görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. Sultanın Selçuklu başkentinden Kastamonu'ya bizzat gönderdiği Selçuklu komutanlarını hizmetine alarak, yapılacak olan seferde onlara uygun görevler vermek,
2. Kastamonu Uc Beylerbeyliği bünyesinde mevcut ve hazır bulunan kara ordusunu en kısa sürede sefere hazır hale getirmek ve kumandası altındaki bu orduyu Sinop limanına ulaştırmak,
3. Kara ve deniz askerlerini Sinop tersanesinde hazır bulunan Selçuklu donanmasına bindirmek; donanmaya kumanda etmek suretiyle Karadeniz ötesi sefere çıkmak,
4. Sinop- Suğdak- Kırım deniz ulaşım ve ticaret yolunun emniyetini sağlayarak kuzeye ilerlemek,

5. Kırım sahilindeki büyük ticaret şehri Suğdak'ı Cenevizlilerin elinden alarak Selçuklu ülkesine katmak, şehre uygun idareciler atamak,
6. Kırım yarımadası ve kuzeyinde yaşayan Kıpçak Türk boylarına Selçuklu egemenliğini kabul ettirmek,
7. Kuzeydeki Rus kabilelerini de Selçuklu egemenliği altına almak, onları vergiye bağlamak,
8. Moğolların bölgedeki etkinliklerine engel olmayı sağlayıcı tedbirleri almak,
9. Ele geçirdiği ganimetlerin, silahların, köle ve cariyelerin belli bir kısmını başkent Konya'ya, Sultan nezdine göndermek vb.

Hüsameddin Çoban Bey, miladi 1223-1227 yılları arasında gerçekleştirdiği bu sefer esnasında donanmasıyla Sinop limarından Karadeniz'e açılarak Suğdak'a ulaşmış; Kırım içlerinde ordusu ile ilerlemek suretiyle karşısına çıkan Kıpçak ve Rus kuvvetlerini arka arkaya yenilgiye uğratmış; çok miktarda ganimet ve esir elde etmiş; mühim bir ticaret şehri olan Suğdak'ı ele geçirmiş, buraya askerî ve idarî görevliler atamış, imar faaliyetleri ile şehri yeniden inşa etmiş ve nihayet Selçukluların bu ilk deniz-aşırı seferini başarıyla tamamlayarak ülkesine dönmüştür.

393

Bu sefer neticesinde Kırım bölgesi Selçukluların egemenliği altına sokulmuş, Çobanoğullarına bağlı şehir ve kasabalar ise mal ve servetle dolmuş, yöre halkının refah seviyesi yükselmiştir. Bunun yanında kuzey ulaşım ve ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması ile Kastamonu-Sinop-Kırım arasında sağlam ve köklü bir ticari-ekonomik bağ kurulmuştur. Hüsameddin Çoban Bey, Kırım'dan getirdiği Kıpçak Türklerine mensup gençleri askerleri arasına alarak, Bizans'a karşı yaptığı akın faaliyetlerinde onlara görev vermiştir. Bu seferin büyük bir başarı ile sonuçlanmasında Sinop'taki Selçuklu donanmasının rolü de inkâr edilemez.

Bu sefer sırasında I. Alâeddin Keykubâd, bizzat kendine bağlı komutanları Hüsameddin Çoban Bey'in emri altına vermişti. Hüsameddin Çoban Bey, bir yemek esnasında, Selçuklu komutanlarına iltifat etmiş, onların orduda yüksek mevkilere sahip olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Selçuklu komutanları ise "her ne kadar biz Selçuklu sultanının komutanları olsak da şu anda senin emrindeyiz. Vereceğin her buyruğa boyun eğeriz. Selçuklu Devleti içinde senin rütbenin üstünde zaten hiç kimse yok. Ama biz rütbenin ve gücünün daha da

yükselmesi için çaba harcamaya söz veriyoruz” diyerek ona tam bağlılıklarını sunmuşlardır.

İbn Bibi, Hüsameddin Çoban Bey’in faaliyetlerinden bahsederken onun meziyetlerini şu şekilde sıralamıştır: “Beylerbeyi Hüsameddin Çoban Bey düşünce, dirayet, cesaret ve cömertlik sahibidir; Selçuklu ülkesinde adamlarının ve mallarının çokluğu sayesinde ün sahibi olmuştur; diğer Selçuklu beylerinin itibar ve saygısını kazanmıştır; bütün ihtiyaç sahipleri onun kapısına gelerek feyz almıştır; askerleri devamlı surette Bizans’a karşı gaza yapmaktadır; yazarlara, şairlere, ilim ve din adamlarına izzet ve ikramlarda bulunmaktadır.”

Yazıcıoğlu Ali de ünlü eseri Selçuknâme’de Hüsameddin Çoban Bey’i övgü ve saygı dolu şu cümlelerle anmıştır: “Selçuklu ülkesinin eski ve namlı büyük beylerindendir; Sağ Kol Beylerbeyi’dir; Kayı boyunun en ulu, mal ve serveti bol, askerinin çokluğu ile ün kazanmış beyidir; I. Alâeddin Keykubad tahta çıktığında Hüsameddin Çoban Sultanun huzuruna gelerek ona saygı ve itaatini sunmuştur. Suğdak ve Kıpçak seferinden pek çok köle ve mal ele geçirerek başarıyla dönmüştür; Selçuklu ülkesi içindeki itibarından dolayı ülkenin her tarafından fazıllar, şairler, alpler ve bahadırlar her yıl onun kapısına gelerek hizmetine girmişler, onun izzet ve ikramından istifade etmişlerdir; Oğuzların Kayı ve Bayat boyundan kuvvetli yiğitleri ve Kıpçak gençlerini hizmetine alarak, bizzat onların başında “Uc” tarafında Bizans’a karşı gaza ile meşgul olmuştur; elde ettiği bol ganimetin büyük kısmını seyyitlere, mutasavvıflara, âlimlere, ihtiyaç sahiplerine, Mekke, Medine ve Kudüs kentlerinde oturup hayatını ibadete adanmış âbidlere dağıtmıştır; Onun neslinden gelenler de Kastamonu havalisine egemen olmuştur.”

Görüldüğü üzere Hüsameddin Çoban Bey, Selçuklu hükümdarı ve beyleri nezdinde yüksek bir itibara sahipti. Çünkü bu bey, hükmettiği bölgenin genişliği, emri altında bulundurduğu akıncı ve gazi kuvvetlerinin çokluğu ve Batı istikametinde yıllar boyu süren gaza (akın) faaliyetleriyle Bizans’ı baskı altında tutması sayesinde Selçuklu devleti katında haklı bir saygınlık kazanmıştı.

Hüsameddin Çoban Bey’in, 1237 yılı öncesinde vefat ettiği tahmin olunuyor. Kabri Kastamonu merkezinde bulunan Atabey Gazi (Kırkdirekli) Camii doğu bitişiğinde bulunan türbe içindedir. Selçuklu sultanlarının çocuklarına lalalık yaptığı için “Atabey”, gaza faaliyetleriyle ün kazandığı için “Gazi” unvanıyla anılmıştır. Kastamonu ile ilgili vakıf kayıtlarında ve vakfiyelerde ondan hep “Ata-

bey Gazi" olarak bahsedilmiştir. *Saltuknâme*'de de, Sarı Saltuk'un Kastamonu'nun fethinde yanından ayırmadığı ve bu bölgeye bey olarak atadığı komutanın ismi Atabey Gazi olarak zikredilmiştir. Bu eserde isimleri zikredilen Alagöz Bey, Ilgaz Gazi, İlyas Bey, Hasan Abdal, Yalunuz Derviş, Bostan Dede gibi derviş ve gaziler de Kastamonu'nun fethinde veya iskânında söz sahibi olmuşlardır.

Hüsameddin Çoban Bey (Atabey Gazi), Kastamonu'da kendi adına cami, medrese, hamam ve kervansaray yaptırmış, bunların ayakta kalmalarını sağlamak için zengin vakıflar kurmuştur. Osmanlı kayıtlarına göre Kastamonu şehir merkezinde Atabey Gazi Camii Mahallesi, Atabey Gazi Medresesi Mahallesi adıyla iki ayrı yerleşim yeri, onun inşa ettirdiği eserler çevresinde şekillenmişti. Günümüzde Kastamonu'da kalenin hemen doğu eteğinde bulunan Atabey Gazi Camii halen ayakta ve ibadete açık olup, camii imamı Cuma günleri minbere kılıçla çıkmakta ve böylece Atabey Gazi yani Hüsameddin Çoban Bey'in Kastamonu'nun fatihi olduğu mesajını genç nesillere aktarmayı sürdürmektedir.

Hüsameddin Çoban Bey'in Kastamonu'daki Beylerbeyliğinin son zamanlarında, Türk ve İslâm dünyasının hemen her bölgesinden, Moğolların önünden kaçarak yurtlarını terk etmiş gaziler, dervişler, âlimler, şâirler, esnaf ve zanaatkârlar, konar-göçer Oğuz aşiretleri, Karadeniz üzerinden Kıpçak toplulukları gelerek Çoban Bey'in hizmetine girmişlerdir. Ünlü Türk hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in büyük büyük dedeleri de 1220'li yıllarda Moğol istilasını esnasında Türkistan'dan göç ederek Kastamonu'ya gelip yerleşmişlerdi. Yine meşhur Osmanlı âlimlerinden Taşköprülüzâde'nin ataları da aynı yıllarda ve aynı sebepten ötürü Kastamonu'ya göç etmişlerdi.

Halk rivayetlerine göre Hüsameddin Çoban Bey'in silah arkadaşlarından olduğu ve develeriyle bu beyin gaza faaliyetlerine katkı sağladığı farz edilen Yusuf el-Horasânî (Deveci Sultan) ile Çoban Bey'in askerleri için silah imal eden Maden Dede (Ebû Salih El-Müncî)'nin de bu şekilde Hüsameddin Çoban Bey'in hizmetinde Kastamonu'da faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu zatların kibirleri Kastamonu'da yer almaktadır.

Neticede bu göçler vasıtasıyla Kastamonu'nun nüfusu artmış ve sosyo- kültürel bünyesi güçlenmiş, zengin ekonomik ve askerî varlığı sayesinde Bizans'a karşı başarılı akınlar gerçekleştirilmiştir. Yine bu bey ve onun oğulları zamanında bugünkü Kastamonu, Çankırı,

Sinop, Karabük, Bartın, Zonguldak ve Bolu yörelerinde çok sayıda köy kurulmuş, kırsal kesimde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk nüfusunda büyük bir artış yaşanmıştır. Şehir, kasaba ve köyler arasındaki ulaşım yolları üzerinde de tekke/ zaviyeler açılmaya başlanmıştır.

Hüsameddin Çoban Bey, hayatının büyük bir kısmını gaza ve hayır faaliyetlerine adanmış, Kastamonu ve Kırım Fatihî unvanını almaya hak kazanmış, Kastamonu'da uzun yıllar görevini başarıyla sürdürmüş, küçük bir askerî garnizon görünümündeki bu şehri Anadolu'nun büyük Türk vilayetlerinden ve askerî yığınak merkezlerinden biri haline getirmiştir. Bu bey, "Uc Beylerbeyi" olarak geniş yetkilere sahip olmasına ve "Çobanoğulları Beyliği"nin temellerini atmış bulunmasına rağmen, ölümüne kadar Selçuklu sultanlarının emrinden asla çıkmamıştır. Bu nedenle Çobanoğulları beyleri, XIII. yüzyılın sonlarına kadar Selçuklu sultanları nezdindeki saygınlıklarını korumuşlardır.

Alp Yörük/ Alp Yürek Dönemi

Hüsameddin Çoban Bey'in ölümü üzerine Kastamonu Uc Beylerbeyi olarak oğullarından Alp Yörük/ Alp Yürek atanmıştır. Bu bey zamanında Anadolu'da Baba İshak'ın başını çektiği büyük bir Türkmen ayaklanması çıkmış, sosyal ve ekonomik yapı alt üst olmuştu (1240). Bunun hemen ardından Moğollar, 1243 yılında işgalci güçler olarak Anadolu'ya girmişler ve Köseadağ denilen mevkide Türkiye Selçukluları ordusunu bozguna uğratmışlardır. Bu iki hadise sonucu Anadolu'da yavaş yavaş Moğol işgal ve baskısı oluşmuş, Türkiye Selçukluları'nın siyasi ve sosyal yapısında ise büyük değişiklikler ortaya çıkmış, Selçuklular Moğollara vergi vermek zorunda kalmışlardır. Selçuklulara bağlı bir Uc beyliği durumunda bulunan Çobanoğulları da bu durumu kabullenmek mecburiyetinde kalmıştır. Dolayısıyla Alp Yörük'ün etkin bir siyaset izleme şansı da olmamıştır.

Alp Yörük devrinde Çobanoğullarının egemenliği altındaki Kastamonu ve çevresi, kısa süreliğine Türkiye Selçukluları Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş'ın etki alanı içinde kalmış (1256'lar), hemen ardından Selçuklu veziri Baba Şemseddin Tuğraî, İlhanlı hükümdarı Hülagu'dan aldığı destek sayesinde, Kastamonu bölgesinin gelirlerini vezirlik dirliği olarak tasarrufuna almıştır (1258'ler). Dolayısıyla bahsi geçen yıllarda Alp Yörük'ün, sırtını Moğollara dayamış Selçuklu devlet adamlarına karşı tepki gösterme gücü bulunmuyordu. Bir süre sonra ise İlhanlıların Anadolu vergilerini toplamak üzere ve-

zirlik rütbesiyle görevlendirdikleri Tâceddin Mu'tez, Baba Şemseddin Tuğraî'nin devlete olan borçları dolayısıyla onun vergi toplama bölgesi olan Kastamonu vilâyetinin vergi gelirlerine el koymuştur.

Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollara karşı tutunamayarak Anadolu'dan ayrıldığı bir sırada, bu hükümdarın komutanlarından Ali Bahadır, Türkmenleri Anadolu'da Moğollar aleyhine ayaklandırmış, Çobanoğulları topraklarında yaşayan Türkmenler de bu durumdan etkilenererek bazı karışıklıklar çıkarmışlardır (1262 civarı). Bu kargaşalık içinde Hurma-oğlu adlı bir isyancı da Moğollara karşı Dânişmend-ili'nde çıkardığı ayaklanmayı Kastamonu taraflarına da sıçratmış, Selçuklu-Moğol ordusunu bir hayli uğraştırmıştır. Bu zâtın oğullarının Kastamonu yöresindeki Türkmenlerden bir kısmının başı olduğu da iddia edilmiştir. Bununla birlikte o dönemde Kastamonu'da imar faaliyetleri ve yeni mahallelerin oluşma süreci de devam etmiştir. Nitekim Çobanoğulları devlet adamlarından Cemâleddin Frenkşah, 1262 yılında Kastamonu merkezinde kendi adıyla anılan bir mescit inşa ettirmiş, bu binaya gelir getirmesi için hamam ve dükkânlar yaptırarak, bunların gelirlerini ilgili mescide vakfetmiştir.

1266 yılı ve sonrasında birkaç yıl boyunca Çobanoğulları topraklarında Selçuklu veziri Süleyman Pervâne'nin ve onun oğullarının etkisi görülecektir. Nitekim bu yıllarda Süleyman Pervâne, günümüzde Sinop'a bağlı Durağan kasabasında bir han (1266) ve onun oğlu Ali Bey, Kastamonu şehir merkezinde bir şifahane yaptırmışlardır (1272).

1277 yılına gelindiğinde İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî, Anadolu'da Kastamonu, Sinop, Samsun ve çevresi beylerine davet mektupları ve hediyeler göndererek bu beyleri İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a itaate davet etmiş, mektupları alan beyler de itaatlerini göstermişlerdir. Aynı yıl Elbistan'da Moğol ordusunu yenen Memlûk sultanı Baybars'tan cesaret alan Türkmenler İlhanlı-Selçuklu müttefik yönetimine her tarafta başkaldırmışlar, isyanlar çıkarmışlardı. Hatta Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya'yı ele geçirerek Cimri lâkaplı Alâeddin Siyavuş'u Selçuklu sultanı ilan etmişti. İlhanlı hükümdarı Abaka Han ise hem Elbistan yenilgisinin intikamını almak ve hem de Anadolu Türkmenlerini cezalandırmak için ordular sevk etmiş, dolayısıyla Anadolu'da bu tarihlerde büyük katliamlar ve kargaşalar yaşanmıştı. Ancak Alp Yörük'ün bu tarihte artık hayatta olmadığı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere Moğollar döneminde Alp Yörük'ün doğrudan bir faaliyeti söz konusu olmamıştır. O, yumuşak bir politika ve ince bir denge siyaseti izleyerek Kastamonu'nun doğrudan işgal edilmesini engellemiş, Selçuklulara ait Kastamonu bölgesi batı sınırlarını Bizans'a karşı müdafaa etme politikasını kesintili de olsa devam ettirmiş, ancak İlhanlı ve dolayısıyla Selçuklu devlet adamlarının keyfi tutumlarını da önleyememiştir. Çobanoğulları emrinde faaliyet gösteren "Kastamonu Uc Türkmenleri" ise o tarihlerde yarı bağımsız bir hareket tarzı ile ne tam olarak Selçuklulara ve ne de Moğollara tabi idiler.

Muzaffereddin Yavlak Arslan Dönemi

Alp Yörük'ün ölümünden sonra Çobanoğulları Beyliği'nin başına oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan geçmiştir (1277 yılı öncesi). Yavlak Arslan, Selçuklu Devleti ile İlhanlılar arasındaki ilişkilerde denge politikası güderek, beyliğini siyasi istikrarsızlıktan bir süre korumuştur. Nitekim onun hâkimiyeti zamanında, Kırım'da vefat eden (1279) devrik Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Kevkavus'un oğlu şehzade Rükneddin Geyumers, Karadeniz'i geçerek 1280 yılı civarında Kastamonu taraflarına gelmiş, ancak Amasya istikametinde ilerlerken askerler tarafından tutuklanarak Kastamonu'ya getirilmiştir. Kastamonu Kalesi'nde ikamete mecbur bırakılan Rükneddin Geyumers'e, Selçuklu şehzadesi olması hasebiyle gerekli saygı gösterilmiştir. Yavlak Arslan, yine aynı yolla Sinop'a çıkan Şehzade Mesud'u da Sinop'ta karşılamış ve Rükneddin Geyumers'i ona teslim etmiştir. Yavlak Arslan, Selçuklu tahtına geçmesi için yardım gayesiyle, Şehzade Mesud'la birlikte önce İlhanlıların Anadolu valisi olan Samagar Noyan'ın yanına gitmiş, daha sonra ise İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın huzuruna çıkmıştır. Bir süre sonra İlhanlı tahtına Ahmed Teküdar çıkmış, onun devrilmesiyle yerine Argun Han (1284-1291) hükümdarlığa yükselmiştir. Argun Han, Yavlak Arslan'ın desteklediği Şehzade Mesud'un Selçuklu tahtına çıkarılmasını uygun görmüştür (1284) Böylece Yavlak Arslan, yeni sultan II. Mesud zamanında Selçuklu sarayına yakın, büyük ve saygın emirler arasına dâhil olmuştur. Hatta Yavlak Arslan, oğullarından Hoca Nâsiredin'i Sultan II. Mesud'un yanına devlet işlerine yardımcı olarak vermiş ve sultan da onu Selçukluların maliye bakanlığına getirmiştir. Bu yıllarda Sinop'ta da yeniden Çobanoğulları egemenliği tesis edilmiştir.

Selçuklu sultanı II. Mesud zamanında, İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın onayı ile Anadolu, malî ve idarî açıdan iki bölgeye ayrıl-

miştı. Bu çerçevede pek çok yerle birlikte Kastamonu ve Sinop'un yani Çobanoğulları topraklarının idarî-malî yönetimi İlhanlı devlet adamlarından Mücirüddin Emir-şah'a verilmiştir. O, bu bölgeleri ordunun büyük "Yargucu"su olan Toladay ile birlikte nizama sokmuş, vergileri âdil bir biçimde düzenlemiş ve halkın hakkına riayet ederek bölgeyi bayındır hale getirmeye çalışmıştır.

Çobanoğulları hükümdarı Yavlak Arslan, 1291'e kadar gerek Selçuklu sultanı II. Mesud ve gerekse İlhanlı hükümdarı Argun Han ile iyi geçinmiştir. Ancak bu tarihte Argun Han'ın ölümü, Yavlak Arslan'ı da yakından etkilemiştir. Şöyle ki, İlhanlı başkentinde meydana gelen iktidar değişikliğinin ardından Anadolu Türkmenleri arasında Moğol idaresine karşı büyük ayaklanmalar vuku bulmuş, yeni İlhanlı hükümdarı Geyhatu (1291-1295) ise bu Türkmen isyanlarını bastırmak için Anadolu'ya gelerek etrafa ordular sevk etmiştir. İşte bu günlerde Moğol zulmüne karşı Kastamonu'da da bir Türkmen isyanı patlak vermiştir (1291). İsyanı çıkartan, daha önce Kırım'da vefat etmiş bulunan devrik Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un oğullarından Şehzade Kılıç Arslan idi. Bu şehzade, Çobanoğulları topraklarında yaşayan Türkmenlerin desteğini sağlayarak Türkiye Selçukluları tahtını kardeşi II. Mesud'un elinden almayı amaçlıyordu.

399

Türkmenlerin, Şehzade Kılıç Arslan önderliğinde böyle bir isyana destek olmalarının elbette bir takım nedenleri vardı. Her şeyden önce Moğollar, bütün Anadolu'da olduğu gibi Kastamonu bölgesindeki Türkmenler arasında da huzursuzluğu artıracak ağır vergiler koyuyorlardı. Türkmenler, gerek Selçukluların ve gerekse Çobanoğulları beylerinin Moğolların zulümlerini önlemede yetersiz kaldıklarını görüyorlardı. İşte bu nedenle Türkmen kitleleri, önlerine düşüp onları Moğollara karşı savaştıracak bir lider olarak Şehzade Kılıç Arslan'a kucak açmışlardı. Diğer taraftan Bizans hükümeti de geleneksel politikası icabı Türkmenleri, Selçuklulara ve İlhanlılara karşı kışkırtıyor ve Selçuklu şehzadeleri arasında çıkan taht mücadelelerini de körüklüyordu. Bizans imparatorları, Kastamonu bölgesinden batıya yani Bolu ve Sakarya istikametine yapılan Türk akınlarından böylece kurtulacaklarını düşünüyorlardı.

Sonuç olarak Yavlak Arslan, Şehzade Kılıç Arslan'ın çıkarttığı bu isyan neticesinde hayatını ve beyliğini kaybetmiştir (1291). Bir iddiaya göre onu Şehzade Kılıç Arslan'ın atabeyi olan Devletşah oğlu İbrahim Bey, Kastamonu civarında öldürmüştür. Yavlak Arslan'ın mezarı Kastamonu şehir merkezinde Sanat Okulu Caddesi üze-

rinde bir bahçe içindedir. Ona ait diğer bir mezarın/makamın ise Taşköprü'nün Ali-saray Köyü yakınında Kaş Köyü'nde bir ağacın altında olduğu rivayet edilmiştir.

Bu olaylar sonrasında Çobanoğulları Uc bölgesinin idaresi bir süreliğine Selçuklu şehzadesi Kılıç Arslan'ın eline geçmiştir.

Şehzade Kılıç Arslan'ın Çobanoğulları Topraklarında Kısa Süreli Yönetimi

Kılıç Arslan öncülüğünde Selçuklu-İlhanlı yönetimine karşı patlak veren isyanın, Kastamonu'da Çobanoğulları idaresine son vermiş olması, İlhanlıların yeni hükümdarı Geyhatu'yu rahatsız etmişti. Çünkü Çobanoğulları beyi Yavlak Arslan, İlhanlılarla iyi geçinme politikasına uzun yıllardır sadık kalmıştı. Şimdi onun beyliğinin merkezi olan Kastamonu, asi Selçuklu şehzadesi Kılıç Arslan'ın eline geçmişti. Kalabalık sayıda Oğuz boylarının yerleştiği ve çok sayıda köyün bulunduğu dağlık Kastamonu bölgesindeki bu oldubittiye izin vermek istemeyen Geyhatu, bu ayaklanmayı bastırabilmek ve itaatsizliği ortadan kaldıracı için birkaç bin kişiden oluşan Selçuklu ordusunu Şehzade Kılıç Arslan üzerine gönderdi. Bu kuvvetlerin başında bizzat Selçuklu hükümdarı II. Mesud bulunuyordu. Ayrıca orduya Selçuklu devlet adamlarından Sâhip (Vezir) Necmeddin, Mücirüddin Emir-şah, Moğol komutanlarından Anıt, Göktaş ve Giray ile bunların emrindeki üç bin Moğol askeri de katılmıştı. Böylece Selçuklu ordusunun gücü iyice artmış ve ortaya ilginç bir durum çıkmıştır. Şöyle ki, bir tarafta senelerdir Selçuklular adına Anadolu'nun kuzeybatı sınırlarını Bizans'a karşı bekleyen Çobanoğulları kuvvetleri, diğer tarafta ise Çobanoğullarının bağlı olduğu Selçuklu sultanı bulunuyordu. Kısacası Selçuklu devletinin merkezi ile bir vilayeti karşı karşıya gelmişti.

Selçuklu-İlhanlı müttefik güçleri Kastamonu istikametinde ilerleyip Ilgaz Dağları üzerinde "Derbendler Bölgesi"ne ulaşarak, sarp kayalıklarla dolu ve ormanlarla kaplı bir geçit önünde bir süre tereddüt ve korku içinde beklemişlerdir. Selçuklu sultanı II. Mesud, Kastamonu havalisinden toplanmış ve geçidi tutmuş bu Türkmen kuvvetlerinin sayısının çokluğunu duyunca, İlhanlı hükümdarı Geyhatu'dan bir miktar daha yardımcı kuvvet talebinde bulunmuş, ancak herhangi bir ek yardım alamamıştır.

Birkaç gün derbend önünde bekleyen ve Türkmenlerin ani bir saldırısından çekinen Selçuklu-İlhanlı ordusu nihayet geçidi aşmaya

başlamış, ancak Türkmenlerin ani saldırısı sonucu bozguna uğratarak dağılmıştır. Hatta Sultan II. Mesud ve pek çok devlet adamı Türkmenlerin eline esir düşmüş, Moğol emirlerinden Anıt de öldürülmüştür. Öncü birlik olarak ayrı bir geçitten ilerleyen Giray ise, bir süre Kastamonu istikametinde gittikten sonra düşmanla karşılaşamadığı için geri dönmüş, ancak bu sırada zafer sarhoşluğu içinde Kastamonu'ya dönmekte olan ve tedbirsiz, dağınık bir şekilde ilerleyen Türkmenlerle karşılaşarak onlara ani bir baskın yapmıştır. Giray'ın bu saldırısı ile şaşırان Türkmenler dağılmış ve ellerinde esir bulunan Selçuklu sultanı II. Mesud ile yanındakiler kurtulmayı başarmışlardır. Bundan sonra Selçuklu-İlhanlı ordusu hızlı bir şekilde Osmançık Kalesi'ne doğru çekilmiştir. Şehzade Kılıç Arslan'ın yönettiği bu savaş sonunda Türkmenler, Kastamonu'yu Moğol işgalinden korumayı başarmışlardır (1292). Ancak bu muharebe sonucunda Çobanoğullarının yıldızının söndüğünü de söylemek gerekir.

Nâsıreddin Mahmud Bey Dönemi ve Beyliğin Sonu

Şehzade Kılıç Arslan, Selçuklu-İlhanlı kuvvetlerini püskürtmesine rağmen, Selçuklu sultanı olan kardeşi II. Mesud'u devirmek için yeniden harekete geçmeye fırsat bulamamıştır. Çünkü Türkmen isyanları sırasında öldürülmüş olan Çobanoğlu Yavlak Arslan'ın oğullarından Nâsıreddin Mahmud Bey, Kastamonu'da duruma hâkim olmuş, kardeşi Ali Bey'in ve Türkmen ileri gelenlerinin de desteğini alarak Şehzade Kılıç Arslan'ı ortadan kaldırmıştır. Böylece 1292 yılından itibaren Çobanoğulları hükümdarı olan Mahmud Bey, beyliğini yeniden canlandırmıştır. Bizans kaynaklarında "Nasreddin/Nâsıreddin" lâkabıyla gösterilmiş olan Mahmud Bey, Çobanoğulları hanedanının bir süre daha devam etmesini sağlamış, batıda ise Bizans'a karşı gaza faaliyetlerini sürdürmüştür. Çobanoğullarına bağlı Türkmenlerin akınlarını, bu hükümdarın kardeşi Ali Bey idare etmiştir. Ali Bey'in bu gazalarda önemli başarılar elde ettiği anlaşılmaktadır.

Mahmud Bey döneminde, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın emriyle, Anadolu dört idarî bölgeye ayrılmış ve batı bölgesi olarak, Kastamonu havalisi Pervâne-oğlu Mehmed Bey'e bırakılmıştır. Mehmed Bey, Kastamonu'dan geçmiş ve gelecek yıllara ait vergileri birden almış, askerlerinin ihtiyaçları için yeni vergiler koymuş ve zorla tahsilat yapmıştır. Onun yerine geçen oğlu Mesud Bey zamanında da Pervâneoğulları güç kazanmayı sürdürmüştür. Böylece Sinop

merkezli olarak kuruluşunu tamamlayan Pervâneoğulları Beyliği, Kastamonu'daki Çobanoğulları Beyliğini gölgede bırakır seviyeye yükselmiştir.

Mahmud Bey, babası ve dedesinin Kastamonu'da başlatmış oldukları geleneği devam ettirerek, devrinde ilim adamlarını hırsna yetmiş ve bu sayede adına eserler kaleme alınmıştır. Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî ve Kutbeddin Şirazî bu ilim adamlarının başında gelmektedir.

Mahmud Bey'in Türk dünyasının ünlü mizah ustası Nasreddin Hoca ile aynı kişi olduğuna dair iddialar vardır. Çünkü 1284-1291 yılları arasında Selçuklularda müstevfilik (maliye bakanlığı) görevinde bulunan Hoca Nâsireddin adlı şahıs Kırşehir, Aksaray, Konya ve çevrelerindeki çalışmaları sırasında iyi huyu ve tatlı dili sayesinde Moğolların katliam ve zulümlerini durdurmuş, halkın sıkıntılarını hızlı bir şekilde çözmüş, adaletli bir vergi sistemi uygulamış ve İlhanlıların Anadolu valilerinden Samagar Noyan ve Geyhatu'nun gözüne girmeyi başarmıştır. Dolayısıyla Hoca Nâsireddin'le Nasreddin Hoca tipi birebir örtüşmektedir. Hoca Nâsireddin'in babası ise *Selçuknâme* adlı kaynakta Yavlak Arslan olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla Çobanoğulları hükümdarı Yavlak Arslan'ın oğlu Nâsireddin Mahmud ile Selçuklu hizmetinde bir süre maliye bakanlığı yapmış bulunan Hoca Nâsireddin (Nasreddin Hoca) muhtemelen aynı kişidir.

Mahmud Bey, hükümdarlığını uzun süre devam ettirememiştir. Çünkü kendisine bölgede yeni bir rakip çıkmıştır. Şöyle ki Derbender Bölgesi savaşıdan sonra başkenti Konya'ya dönen Sultan II. Mesud, Kastamonu'da Türkmenleri ayaklandıran ve hatta bir süreliğine kendisini esir eden kardeşi Şehzade Kılıç Arslan'ın elinden Kastamonu'yu alması için Şemseddin Yaman Candar adında bir subayını göndermişti. Şemseddin Yaman Candar, Kastamonu bölgesine ulaştığında Çobanoğullarından Mahmud Bey, Kılıç Arslan'ı ortadan kaldırarak Kastamonu'ya hâkim olmuştu. Bu durumda Şemseddin Yaman Candar, bu vilayetin batısında bulunan Eflani Kalesi'ne yerleşmiş ve Kastamonu'yu ele geçirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Ancak o, bu fırsatı bulamadan vefat edince, Selçuklular adına Kastamonu'yu alma görevi oğlu Süleyman Paşa'ya kalmıştır. Nitekim Süleyman Paşa, Kastamonu'ya ani bir baskın düzenleyerek Çobanoğulları hükümdarı Mahmud Bey'in hayatına son vermiştir (1298-1308 arası). Böylece XIV. yüzyıl başlarında

Çobanoğulları Beyliği tarihe karışmış; Çobanoğullarının Kastamonu'daki mirasını Candaroğulları, Sinop yöresindeki mirasını Pervâneoğulları, Safranbolu'nun batısında kalan mirasını ise Şahin Beyliği (Gerede) ile Umuroğulları (Bolu) devralmıştır. Bizans akınlarını devam ettirme görevini ise Osmanoğulları (Söğüt, Domaniç) üstlenmiştir.

Çobanoğulları Beyliğinin Anadolu Türk Tarihindeki Yeri

Bir asra yakın bir süre Kastamonu ve çevresine egemen olarak adından bahsettiren Çobanoğulları Beyliği'nin Anadolu Türk tarihi içindeki yerini birkaç madde halinde sıralamak mümkündür:

- Çobanoğulları, Türkiye Selçuklularına bağlı bir Uc Türkmen Beyliği olarak ortaya çıkmıştır.
- XIII. yüzyıl boyunca siyasi hadiseler içinde rol almıştır.
- Beylik, adını Selçukluların ünlü komutanlarından olup Kastamonu bölgesinde görev yapan ve Selçuklu şehzadelerinin atabeyi olan Hüsameddin Çoban Bey'den almıştır.
- Çobanoğulları adına faaliyet gösteren beyler; Hüsameddin Çoban, Alp Yörük, Muzaferreddin Yavlak Arslan ve Nâsireddin Mahmud isimlerini taşımakta idi.
- Selçukluların Anadolu'nun kuzeybatısında XIII. yüzyıl boyunca Bizans'a karşı yürüttükleri gaza ve akın faaliyetlerinde Çobanoğulları Beyliği birinci derecede etkin olmuştur. Çobanoğulları beyleri, henüz Osmanlı hanedanının yeni filizlendiği bir dönemde Bizans hududunun muhafazası görev ve yetkisini uzun süre ellerinde bulundurmışlardır.
- Hüsameddin Çoban Bey, "Atabey Gazi" unvanıyla tanınmış olup Karadeniz ötesinde Kırım'a yaptığı seferle ün kazanmıştır.
- Çobanoğulları topraklarına, Oğuz boylarından en fazla Kayı boyu yerleşmiş olmasına rağmen Bayat, Afşar, Kırık, İğdir, Büğdüz, Karaevli, Çavundur, Yüreğir gibi diğer boylar da bu beylik zamanında yöreye gelip yurt tutmuşlardır.
- Çobanoğulları zamanında Kırım ve Kıpçak bozkırlarından da Kastamonu (bugünkü Karabük, Bartın, Zonguldak dâhil) bölgesine Kıpçak boyları göç etmiştir.
- Çobanoğulları zamanında Kırım, kısa süreliğine de olsa Selçuklulara bağlanmış; Anadolu ile Kırım arasında siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan güçlü bir köprü kurulmuştur.

- Selçukluların XIII. yüzyılın ikinci kısmında İlhanlı (Moğol) egemenliğini kabul etmek zorunda kalması neticesi Çobanoğulları Beyliği de Moğol baskısına maruz kalmıştır.
- Çobanoğulları, 1266 yılı ve sonrasında Pervâneoğullarının gölgesinde kalmıştır.
- Alp Yörük'ün faaliyetleriyle ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır.
- Çobanoğulları Beyliği, Yavlak Arslan zamanında İlhanlı ve Selçuklu yönetimleriyle çok iyi ilişkiler kurmuştur.
- Türkmenler, XIII. yüzyıl sonlarında Çobanoğulları idaresinden memnun olmamışlar ve Selçuklu şehzadelerinden Kılıç Arslan'a destek vermişlerdir.
- Moğollara karşı isyan çıkarmak isteyen Selçuklu şehzadeleri veya devlet adamları Çobanoğulları topraklarındaki kalabalık sayıdaki Oğuz/ Türkmen boylarının desteğini almaya çalışmışlardır.
- Çobanoğullarının son hükümdarı Nâsreddin Mahmud Bey'le Nasreddin Hoca'nın aynı şahsiyetler olma ihtimali söz konusudur.
- Çobanoğulları, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da kurulmuş olan Artuklular, Saltuklular, Dânişmendliler gibi beyliklerden farklı bir statüde ve daha geç bir dönemde kurulmuştur. Diğer taraftan Çobanoğulları, Selçukluların parçalanma döneminde kurulmuş bulunan Karamanoğulları, Hamidoğulları, Germiyanogulları, Osmanoğulları gibi beyliklerden de çok önceleri ortaya çıkan bir siyasi teşekküldür. Çobanoğulları, bu yönüyle XIII. yüzyıl ikinci yarısında Moğollara karşı isyan neticesi doğmuş olan Anadolu beyliklerinden de farklı bir rol üstlenmiştir. Kısacası Çobanoğullarının Anadolu Türk tarihindeki konumu, Büyük Selçuklularda bazı Atabeyler tarafından kurulmuş bulunan beyliklere benzemektedir.
- Çobanoğulları zamanında, büyük coğrafya bilgini Kutbeddin Şirazî ile Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî gibi âlimlerin yanı sıra, şâirler, ahiler, mutasavvıflar Türk-İslam medeniyetinin birikimini Kastamonu'ya da taşımışlardır.
- Çobanoğulları zamanında Kastamonu, Anadolu'nun müreffeh ve gelişmiş şehirleri arasındaki yerini almıştır.
- Çobanoğulları Beyliği'nin bıraktığı boşluğu Kastamonu'da Candaroğulları, bu yörenin batısında ise Osmanlılar doldurmuştur.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

Anna Komnena, *The Alexiad*, Edited and translated by Elizabeth A. Dawes, London: Routledge, Kegan, Paul 1928.

Anonim Selçuknâme (Farsça), Nşr. F. N. Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Ankara, 1952.

Baybars Tarihi, II, çev.: M. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara, 2000.

Ebû'l-Ferec Tarihi, çev.: Ö. R. Doğrul, Ankara, 1999, C.II.

Georges Pahymeres, *Relations Historiques*, Haz. A. Failler, CFHB, C.24/1, (Paris, 1984); Türkçe çev.: İ. Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Ionnes Kinnamos, *Historia*, çev.: Işın Demirkent, *Ionnes Kinnamos'un Historiası*, Ankara: TTK Yayınları, 2001.

İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-umûri'l-Alâiyye*, I, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İsmail Bey İmareti Vakfiyesi, VGMA. V.D. Nr. 582, s. 225, 227, Sıra Nr. 156, 157.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Niketas Khoniates, *Historia*, çev.: Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), çev.: H. İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Ankara: Atıf Yayınları, 2014.

Urfalı Mateos *Vekayinâmesi* (952-1136) ve Papaz Gregor'un *Zeyli* (1136-1162), çev.: Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Yazıcıoğlu Ali, *Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk)*, Topkapı Revan Köşkü Ktp., Nr. 1390 (TDK. Kitaplığı Fotokopi/156, Kayıt Nr. 252).

-----, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Araştırma Eserler

Akkaya, Şükrü, "Kitâb-ı Melik Danişmend Gazi-Danişmendname", *AÜDTCFD*, VIII/1-2'den ayrı basım, (Ankara 1950), s.136-143.

Cahen, Claude, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, terc.: Yıldız Moran, İstanbul, 1984.

-----, "Questions d'Histoire de la Province de Kastamonu au XIIIe Siecle", *SAD*, III, (Ankara 1971), s.145-158.

Danişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul, 1961.

Darkot, Besim, "Kastamonu", *İA*, VI, s. 401.

- Demirkent, Işın, "1101 Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Takip Ettikleri Yollar Hakkında", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul 1997), Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 115-122.
- Erdem, İlhan, "İlhanlılarda Ahmed Teküdar Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXII/35, (2004), s. 103-111.
- İnalcık, Halil, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: E. A. Zachariadou, çev.: Gül Çağalı Güven vd., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Lefort, Jacques, "XIII. yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, çev.: Gül Çağalı Güven ve bşk., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.112-113.
- Mehmet Behçet, *Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi*, haz.: M. S. Cihangir, Kastamonu, 1998.
- Ocak, A. Yaşar, "Nasreddin Hoca'nın Yaşadığı Sosyal Çevre", *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1989, s.276-281.
- Öden, Zerrin Günel, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, LXI/231, (Ağustos, 1997), s. 287-300.
- , "Umuroğulları Hakkında Bazı Görüşler", *XII. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım* (Ankara, 1999), s. 589-594.
- Rasonyi, Lazio, *Tarihte Türklük*, Ankara: TKAE Yayını, 1993.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev.: Fikret İşıltan, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, I, (Ankara, 1970).
- , *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara, 1971.
- Taş, Kenan Ziya, "Kuzeybatı Anadolu'da Az Bilinen Bir Beylik: Umuroğulları", *XII. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, (Ankara, 1999), s. 595-603.
- Tecer, A. Kutsi, "Nasreddin Hoca", *İA*, IX, s.109-114.
- Togan, Z. Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Turan, Refik, "Kastamonu'nun Türkler Tarafından Fethi ve İskânı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Kastamonu, 2001.
- , "Selçuklular Döneminde Kastamonu" *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, Tebliğler, Ankara, 1989.
- , *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

- Turan, Osman, "Keykâvus I", *İA*, VI, s. 631-642.
- , "Kılıç Arslan II", *İA*, Cüz 55.
- , "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak- Fustâtu'l-adale fî Kavâidi's-saltana", *Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 531-534.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Yakupoğlu, Cevdet, "Kastamonu Adının Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak, Saltuknâme", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı, sayı. 16 (Eylül, 2014), s. 200-220.
- , *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2009.
- , "Nasreddin Hoca Kastamonulu mu?", *Beş İnci Mevsim (Dergisi)*, I/2 (2001), s. 6-10.
- Yinanç, M. Halil, "Danışmendliler", *İA*, III, s. 468-479.
- , *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I- Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

CANDAROĞULLARI BEYLİĞİ

Cevdet Yakupoğlu

Giriş

Bugünkü Kastamonu, Sinop, Çankırı, Karabük, Bartın, Zonguldak ve Bolu illerini içine alan sahada XIV. yüzyıl başlarından itibaren egemenlik tesis etmiş bulunan Candaroğulları Beyliği'nin ortaya çıkış hadisesi, bölgede kendinden önce adından bahsettiren Selçuklu Uc beyliği Çobanoğullarının siyasi-sosyal tarihi ile yakından ilgilidir. Bu nedenle ilk önce Çobanoğulları siyasi tarihi hakkında kısa bilgi vermek gerekecektir.

409

Türkiye Selçuklu sultanlarının Batıda Bizans'a karşı gaza faaliyetlerini yürütmek amacıyla Kastamonu merkezli olarak tesis ettikleri Çobanoğulları Uc Beyliği, adını Selçuklu Beylerbeyi Hüsameddin Çoban'dan almıştır. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) devirlerinde Bizans'a karşı uzun süre Selçuklu akınlarını organize eden ve yine Selçuklu Devleti adına başarılı bir Kırım Seferi gerçekleştiren Hüsameddin Çoban Bey'in vefatından sonra bu beyliğin başına oğlu Alp Yörük (Alp Yürük/ Alp Yürek) geçmiştir. Onun zamanında Moğollar Anadolu'yu istila ederek Selçuklu Devleti'nin zayıflamasına yol açtıkları için Çobanoğulları Beyliği de siyasi açıdan zaafa uğramıştır. Bu beyliğin merkezi olan Kastamonu, doğrudan Moğol (İlhanlı) işgaline uğramasa da bölge halkı ağır vergiler yüzünden sıkıntılı yıllar geçirmiştir.

Çobanoğullarının başına Alp Yörük'ten sonra oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan geçmiştir (1270'ler). İlhanlı sarayı ve Selçuklu idaresi ile iyi geçinen Yavlak Arslan döneminde, devrik Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un Kırım'da vefat etmesi üzerine bu sulta-

nun oğulları, Sinop üzerinden Kastamonu havalisine gelmişlerdir. Yavlak Arslan, bu oğullardan biri olan Mesud'u İlhanlılar nezdinde destekleyerek Konya'da Selçuklu tahtına çıkarmıştır (1284). Bir süre sonra diğer oğullardan Şehzade Kılıç Arslan da Kastamonu'ya gelmiş ve Türkmenlerin desteğini alarak Selçuklu- İlhanlı otoritesine başkaldırmış, hatta Yavlak Arslan'ın da ölümüne neden olmuştur (1291).

İlhanlıların elinde oyuncak durumunda bulunan Türkiye Selçuklu sultanı II. Mesud, Moğollarla destekli bir ordunun başında Kastamonu havalisine ulaşmış ve isyancı kardeşi Kılıç Arslan'la savaşmıştır (Derbendler Savaşı). Bu savaş esnasında kısa süreliğine Kılıç Arslan'ın eline esir düşen II. Mesud, bilahare kurtularak başkenti Konya'ya dönmüştür (1292).

Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluş, Gelişme ve Yıkılış Dönemleri

Selçuklu hükümdarı II. Mesud'un esirlikten kurtarılmasında rolü olan subaylarından Şemseddin Yaman Candar, bu başarısıyla sultanın dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla Candaroğullarının ortaya çıkışı da bu hadiseye dayanmaktadır.

410

Şemseddin Yaman Candar

Sultan II. Mesud devrinde Konya Selçuklu sarayında görev yaptığı ve Mesud'un subaylarından biri olduğu anlaşılan Şemseddin Yaman Candar'ın "Derbendler Savaşı"nda önemli bir yararlık göstermesi üzerine II. Mesud, geçmişte Yavlak Arslan'a ait olan Çobanoğulları topraklarının idaresini mükâfat olarak bu beye vermiştir. Ancak Şemseddin Yaman Candar, o sırada Çobanoğulları Beyliği'nin başına geçmiş bulunan Yavlak Arslan oğlu Nâsireddin Mahmud Bey'den bu havalıyı almayı başaramamış, sadece Eflani yöresini ele geçirebilmiştir. Böylece 1292 yılından itibaren Eflani merkezli olarak Candaroğulları Beyliği'nin temelleri atılmış görünmektedir. Ancak bu tarihte henüz bağımsız bir Candaroğulları beyliğinden bahsetmek mümkün değildir.

Şemseddin Yaman Candar, Sultan II. Mesud adına Eflani'de ika- met ederken, Kastamonu'da ise Çobanoğullarının son hükümdarı Nâsireddin Mahmud Bey hüküm sürmekte idi. Bu dönemde, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın emriyle, Anadolu dört idarî bölgeye ayrılmış ve batı bölgesi içinde yer alan Sinop ve Kastamonu havalisi Pervâne Mehmed Bey'e bırakılmıştı. Dolayısıyla gerek Candaroğullarının atası Şemseddin Yaman Candar ve gerekse Çobanoğulları

hükümdarı Mahmud Bey, Pervâneoğlu Mehmed Bey'in gölgesinde kalmışlardır.

Şemseddin Yaman Candar'ın babasının adı kitabelerde Melik Alp Arslan olarak geçmektedir. Bu beyin ölüm tarihi ve kabrinin yeri belli olmayıp, vefatından sonra Eflani'deki mülkünün başına oğlu Süleyman Paşa geçmiştir.

I. Süleyman Paşa

Şemseddin Yaman Candar'ın oğlu I. Süleyman Paşa, Selçuklu egemenliğinin sona erdiği ve Anadolu'da bağımsız veya yarı bağımsız Türkmen beyliklerinin ortaya çıktığı yıllarda Kastamonu'daki Çobanoğulları yönetiminin zafiyet içerisinde olduğunu görmüş ve kendine bağlı birlikleriyle Kastamonu'ya ani bir baskın düzenleyerek Mahmud Bey'i bertaraf etmiştir (1298-1308 arası). Böylece Çobanoğulları Beyliği tarihe karışmış ve Kastamonu merkezli olarak Candaroğulları Beyliği'nin kuruluşu tamamlanmıştır.

Kastamonu'yu ele geçirip Çobanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırmış olmasına rağmen I. Süleyman Paşa, tam bağımsızlığını hemen kazanamamıştır. Nitekim o, ilk başlarda İlhanlıların yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmış ve Ebu Said Bahadır Han adına para kestirip her sene vergi vermek suretiyle İlhanlılara bağlılığını devam ettirmiştir. Hatta 1314 yılında Anadolu'ya gelerek Erzincan'ın batı taraflarındaki Karanbük mevkiinde konaklayan İlhanlı valisi Emir Çoban'ı ziyarete giderek itaatte bulunan ve kendilerine hil'atler giydirilen beyler arasında Süleyman Paşa'nın da olduğu nakledilmektedir.

Her şeye rağmen I. Süleyman Paşa, genişleme siyaseti izlemiş ve zamanla Safranbolu'yu ele geçirerek oğlu Ali Bey'i buraya vali olarak atamıştır. Onun Bolu havalisi istikametinde beyliğinin sınırlarını genişlettiği anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa'nın bugünkü Karabük, Safranbolu, Bartın, Ulus, Yenice, Eskipazar ve hatta Gerede'ye kadar olan yerlere bir süre hâkim olduğunu, vakıf kayıtları da teyit etmektedir. Süleyman Paşa, Pervâneoğulları'nın elinde bulunan Sinop'u da 1322'lerde beyliğine katarak Kuzey Anadolu'da nüfuzunu artırmış, Karadeniz'de Cenevizler ve Trabzon Komnen hanedanına karşı rakip güç olarak ortaya çıkmıştır. Süleyman Paşa, bu faaliyeti ile Sinop'taki eski Selçuklu ve Pervâneoğlu denizcilik tecrübesini eline geçirerek Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmayı hedeflemiştir.

Şehabeddin Ömerî'ye göre, 1330'larda Bafra kazası da Candaroğullarına bağlı olup buranın yöneticisi Candaroğullarından Murad Bey idi.

I. Süleyman Paşa, Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümünü müteakip tam bağımsızlık kazanarak kendi adına para bastırmıştır. Süleyman Paşa'nın bu tarihten sonra Çankırı yöresine de egemen olduğunu söylemek mümkündür.

I. Süleyman Paşa'nın oğullarından olup Sinop'u babası adına yöneten İbrahim Bey, 1339 yılı civarına gelindiğinde, babasına isyan ederek Kastamonu'yu ele geçirmiş ve Candaroğulları tahtına oturmuştur. Bu hadise sırasında vefat ettiği tahmin olunan Süleyman Paşa'nın 40 yıla yakın bir süre beylik sürdüğü görülmektedir.

Ünlü gezgin İbn Battûta, 1330'larda Kastamonu'ya geldiğinde I. Süleyman Paşa'yı sarayında ziyaret etmiş ve bu bey hakkında eserinde geniş bilgi vermiştir. Onun naklettiğine göre Süleyman Paşa, o tarihlerde yetmiş yaşlarında, heybetli ve vakur bir şahsiyetti. Kastamonu, Sinop, Safranbolu gibi şehirler onun devrinde sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan büyük bir gelişme içindeydi. Aynı dönemde Mısır Memlûk Devleti yazarı Şehabeddin Ömerî de *Mesalikül-Ebsar* adlı eserinde Süleyman Paşa'nın askerî gücünden bahsetmiştir. Sağlığında, Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi tarafından ziyaret edilen Süleyman Paşa adına, Kutbeddin Şirazî *İntihâb-ı Süleymanî* adlı Farsça bir eser telif etmiştir. Süleyman Paşa, Kastamonu'nun Taşköprü kazasında Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın inşasına başladığı medreseyi tamamlayarak hizmete açmıştır. Ancak bu eser, Muzaffereddin Gazi Medresesi olarak bilinmektedir.

Âlimleri himaye eden, memleketinde cami, medrese, hamam, zaviye, mevlevî dergâhı gibi eserler tesis eden I. Süleyman Paşa, Candaroğulları Beyliği'nin gerçek kurucusu olup, beyliğinin sınırlarını Sinop, Bolu ve Çankırı istikametinde genişletmeyi başarmış, Anadolu'da Beylikler devrinin mümtaz hükümdarları arasındaki yerini almıştır. Onun "Şücâ'üddin" unvanını kullandığı bilinmektedir.

I. İbrahim Bey

Babası I. Süleyman Paşa zamanında Sinop sancak beyliği yapan İbrahim Bey'i, İbn Battûta Sinop'a uğradığında ziyaret etmiştir (1333 yılı civarı). Seyyah, İbrahim Bey'in Sinop'taki kadısı ve nâibi olan İbn Abdürrezzak tarafından karşılanmıştır. Bu zatın, İbrahim Bey devrinde Sinop'ta önemli ilim ve devlet adamlarının başında gel-

diği görülmektedir. Seyyahın naklettiğine göre İbrahim Bey'in maiyetinde pek çok hizmetkâr çalışmakta, Cuma günleri camiden çıkışta cemaate tepsi içinde haşhaş vs. ikram edilmekte idi. Bu ziyaret esnasında İbrahim Bey'in annesi vefat etmiştir. Sinop'taki cenaze törenine katılmış olan İbn Battûta, izlenimlerini şöyle aktarmıştır: *"Bu şehre gelişimizin dördüncü günüydü ki, (Candaroğlu) İbrahim Bey'in annesi vefat etti. İbrahim Bey, cenazeyi başı açık ve yaya olarak takip ediyordu. Öteki beylerle kapıkulları ise hem başlarını açmışlar, hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Kadı ve hatip efendilerle hocalar ise elbiselerini ters giydikleri halde başlarını açmamışlar, sarıkları yerine siyah yünden yapılmış bir "çevre" dolamışlardı. Bu yöre halkı arasında yas, kırk gün sürmekte ve her gün sofralar kurularak ziyafetler verilmekte idi ki, bu kez de öyle yapıldı..."* Görüldüğü üzere İbrahim Bey'in Sinop'taki veliahtlığı esnasında, maiyetinde devlet adamları, askerler ve din adamları bulunmakta idi. Cenaze töreninde ise eski Türk ananesi gereği yas tutma, ölü aşı ikram etme, elbiseleri ters giyme gibi gelenekler icra edilmişti.

Yukarıda da zikri geçtiği üzere 1339 yılı civarına gelindiğinde I. İbrahim Bey, babasının yaşlılığından istifade ederek isyan bayrağını kaldırmış ve Kastamonu'yu ele geçirerek Candaroğulları tahtına çıkmıştır. Ancak onun hükümdarlığı süresince gerçekleştirdiği siyasi faaliyetleri kaynaklara pek yansımamıştır. Bu hükümdarın kısa süren iktidarı döneminde Karadeniz'de Cenevizliler ve Trabzon Komnenleri ile olan askerî ve iktisadi rekabet devam etmiştir. Dolayısıyla İbrahim Bey devrinin en önemli faaliyeti olarak 1341 yılında Venedik ve Ceneviz ile yapılan bir deniz savaşı gösterilebilir. Bu savaş sonunda Candaroğlu filosu büyük bir başarı göstermiştir.

I. İbrahim Bey zamanında miladi 1341 yılı civarında Sinop merkezinde Kale Mescidi inşa edilmiştir. Kastamonu'nun Daday kazasına bağlı Savaş köyünde de aynı tarihlerde bir mescid inşa edilmişti. Yine Azdavay yöresindeki Dualı Seydî (Şeyh Mahmud) Zaviyesi de İbrahim Bey devrinde miladi 1344 yılında faal durumda idi. "Gıyâseddin" unvanını kullanan İbrahim Bey, 1345 yılı civarında vefat etmiştir.

Âdil Bey

İbrahim Bey'den sonra iktidar mevkiine amcası Yakup Bey geçse de, kısa süre sonra vefat etmiş ve yerine Yakup Bey'in oğlu Âdil Bey tahta çıkmıştır (1345). Âdil Bey döneminde, Sinop'ta Ceneviz ve Venedik ticaret kolonilerinin kurulmasına izin verilmiştir. Karade-

niz'deki deniz gücünü hâlâ koruyan Candaroğulları ile bu denizci devletler arasında bir ihtilafın çıkmamasına ise gayret gösterilmiştir.

Âdil Bey zamanında Kastamonu ve Sinop'ta mimari eserler inşa edilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır: Küre kazasında Müderris Hızır Camii ve Hamamı (1349), Sinop merkezinde Arslan Mescidi (1352), Fetih Baba Mescidi (1353), Gündüz oğlu Ulu Bey Mescidi ve Çeşmesi (1359), Kastamonu merkezinde Murat oğlu Hacı Nusret tarafından yaptırılmış olup ahşap kapısı sanat harikası olan İbn Neccâr Camii (1353), Kastamonu merkezinde Âdil (Çevgânlu) Mescidi, Devrekani'de Akpınar Köyü Mescidi, Taşköprü Çaycevhâr köyünde İdris oğlu Kasım Bey Camii (1359).

Takriben 1362'den önce vefat ettiği anlaşılan Âdil Bey'in Selçuklu tarzı taş kümbet içerisindeki kabri Kastamonu-Ilgaz-Çankırı yolu üzerinde merkeze bağlı Türbe-i Âdil Bey Divanı (Terzi Köyü) sınırları içinde bulunmaktadır. Âdil Bey'in oğullarından Bâyezid Bey ile Mahmud Bey, kızlarından ise Hünde Hatun'un adları bilinmektedir. Âdil Bey, oğullarından Kötürüm Bâyezid'i, Osmanlı hükümdarı Orhan Bey'in oğlu Şehzade Süleyman Paşa'nın kızıyla evlendirmek suretiyle, komşusu olan bu beylikle dostluğu pekiştirmiştir.

414

Kötürüm Bâyezid Bey

Babası Âdil Bey'in yerine 1361-1362 yılı civarında Candaroğulları tahtına oturan Bâyezid Bey, "Celâleddin" unvanını kullanmış ve "Kötürüm" lâkâbı ile tanınmıştır. Kötürüm Bâyezid devrinin ilk yıllarında, Karadeniz'de Ceneviz ve Venediklilerle olan deniz savaşlarında, Candaroğulları donanması başarılar kazanmıştır.

Bu hükümdarın ilk zamanlarında Osmanlı Devleti ile dostane münasebetler devam ettirilmiştir. Kötürüm Bâyezid, I. Murad'ın Balkanlar'da yaptığı fütuhâtı tebrik için Osmanlı sarayına bir mektup göndermiş, ayrıca yine I. Murad'ın oğullarının sünnet düğününe ve bilahare Şehzade Yıldırım Bayezid'le Germiyan oğlu Süleyman Şah'ın kızının düğün merasimine hediyelerle birlikte elçiler göndermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Murad idaresinde Rumeli'de ve Anadolu'da bir dizi fetih hareketinin ardından beyliğinin mukadderatı bakımından endişeye düşen Kötürüm Bayezid, siyaset değiştirerek yakın komşuları ile ilişkilerini geliştirmeye ve onların desteğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak memleket dâhilindeki bazı gelişmeler, Osmanlıların Candaroğullarının iç işlerine karışmasına fırsat sunmuştur. Şöyle ki, Kötürüm Bâyezid'in tahtı kendisinden sonra çok

sevdiği oğlu İskender'e bırakmak istemesine içerleyen diğer oğlu Süleyman Paşa isyan ederek (1383) önce kardeşi İskender'i öldürmüş ve ardından da Osmanlı hükümdarı I. Murad'a sığınıp, ondan aldığı askerî destek sayesinde Kastamonu'yu ele geçirmiştir. Neticede Sinop'a çekilen Kötürüm Bâyezid, 1385 yılında bu şehirde vefat etmiştir. Kabri, Sinop'ta "İsfendiyarlar Türbesi"nde bulunmaktadır.

Kötürüm Bâyezid'in oğullarından İskender Bey, kardeşi Süleyman Paşa tarafından öldürülmeden (1383) önce, bu günkü Karabük ve Bartın yörelerinde babası adına valilik yapmış ve buralarda hayır hizmetlerinde bulunmuştu. Diğer oğlu İsfendiyar Bey ise babasının sağlığında Sinop valiliği yapmakta olup, babası Sinop'a sığındığında ona kucak açmıştı.

Mücadeleler içinde geçen yönetimi sırasında çeşitli eserler meydana getiren Kötürüm Bâyezid, Kastamonu ve çevresinde bir takım hayır hizmetlerinde bulunmuştur. Kastamonu'nun Araç kazasındaki cami, onun zamanında yaptırılmıştır. Ayrıca Kastamonu'nun Göl kazasında Kötürüm Bâyezid'in kardeşi Emir Mahmud Bey tarafından yaptırılmış cami (Kasabaköy Mahmud Bey Camii) de onun devrine ait sanat yönü yüksek eserlerdendir. Bu cami, ahşap ve çivisiz olma özellikleri ve geometrik bitkisel motifleri ile Beyşehir Eşrefoğulları Camii'nin küçük bir kopyası gibidir.

Kötürüm Bâyezid, ilim adamlarını da himaye etmiştir. Yusufi'nin Ebû Mihnef'ten tercüme ettiği *Maktel-i Hüseyin* adlı eser 1362 yılı civarında ona sunulmuştur. Onun zamanında ilk defa Osmanlılar geçici de olsa Kastamonu'yu ele geçirmeyi başarmışlardı.

II. Süleyman Paşa

Babası Kötürüm Bâyezid'in sağlığında, I. Murad'ın askerî desteği ile Kastamonu'yu ele geçiren II. Süleyman Paşa, halkı arkasına alarak I. Murad kuvvetlerini Kastamonu'dan çıkardıktan sonra bu şehir ve çevresine hâkim olmuş (1385), ancak kardeşi İsfendiyar Bey'in Sinop'ta hüküm sürmesine engel olamamıştır. Böylece Candaroğulları Beyliği bir süreliğine Kastamonu ve Sinop olarak iki kola ayrılmıştır. Önceleri Osmanlılarla iyi geçinme politikası güden, ancak sık sık Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti ile anlaşıp, sonra yine saf değiştiren II. Süleyman Paşa, birkaç defa Yıldırım Bâyezid tarafından cezalandırılmış ve nihayet kesin olarak yenilgiye uğratılmış ve bu sırada hayatını kaybetmiştir. Böylece Candaroğullarının Kastamonu kolu 1392'de geçici olarak Osmanlıların eline geçmiştir.

II. Süleyman Paşa, ortaya koyduğu tutarsız politikaları yüzünden Candaroğulları Beyliği'nin zayıflamasına sebep olmuştur. Zira o, I. Murad'ı davet ederek kısa süreliğine de olsa Osmanlıların Kastamonu'yu ele geçirmesine, bilahare beyliğin Kastamonu ve Sinop kolu olarak ikiye ayrılmasına ve en sonunda Yıldırım Bâyezid'in Kastamonu'yu ele geçirmesine sebebiyet vermiştir. Kadı Burhaneddin ve Osmanlılar arasındaki ikiyüzlü politikası yüzünden hem iktidarını hem de hayatını kaybetmiştir.

İsfendiyar Bey

Babası Kötürüm Bâyezid devrinde Sinop valiliğinde bulunmuş olan İsfendiyar Bey, babasının 1385'te ölümünden sonra bu şehirde duruma hâkim olmuş, 1392'de kardeşi II. Süleyman Paşa'nın Yıldırım Bâyezid tarafından öldürülmesi ve Kastamonu'nun Osmanlılar eline geçmesinden sonra ise Yıldırım Bâyezid'e tâbii olarak beyliğini Sinop şubesi şeklinde devam ettirmeyi başarmıştır. İsfendiyar Bey, 1385 yılından Yıldırım Bâyezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilerek esir düştüğü 1402 tarihine kadar Sinop merkezli olarak Candaroğulları beyliğini devam ettirmiştir. O, bir taraftan Osmanlı hükümdarı ile iyi ilişkiler kurarken diğer taraftan ise topraklarını Yıldırım Bâyezid'in ele geçirdiği Batı Anadolu beylerini yanında misafir ederek denge siyaseti gütmüştür. İsfendiyar Bey, Yıldırım Bâyezid'in Anadolu'da giderek artan gücüne karşılık, gerektiğinde kendisini Osmanlılara karşı koruyabilecek daha güçlü bir müttefik bulma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Türkistan'da büyük bir devlet kurmuş olan ve sınırlarını Anadolu'ya kadar dayandırmış bulunan Timur'la irtibata geçmiş ve diğer Anadolu beyleriyle birlikte onun huzuruna kadar giderek, yapacağı Anadolu seferinde Timur'a yardım sözü vermiştir. Bu şekilde Ankara Savaşı'nda Timur tarafını tutan İsfendiyar Bey, Timur'dan aldığı fermanla Kastamonu, Sinop, Çankırı, Tosya ve Kalecik gibi yerlere sahip olarak eski Candaroğulları topraklarını yeniden birleştirmiştir.

İsfendiyar Bey, Candaroğulları Beyliği'ni kısa sürede Anadolu'da Osmanlılara rakip, önemli bir beylik konumuna yükseltmeyi başarmıştır. Osmanlı ülkesinde yaşanan Fetret Devri'ndeki şehzadeler arası mücadelede bazen İsa Çelebi'yi, bazen Musa Çelebi'yi ve bazen de Mehmed Çelebi'yi desteklemiştir. İsfendiyar Bey, Samsun bölgesindeki karışıklıklardan istifade ederek Bafra'yı da Candaroğulları topraklarına katmıştır. 1413 yılında Mehmed Çelebi'nin Osmanlı birliğini sağlaması üzerine onunla iyi geçinme siyasetini sahneye

sürmüştür. Nitekim 1415 yılında Mehmed Çelebi (I. Mehmed)'nin yaptığı Karaman ve akabindeki Eflak seferine oğlu Kasım Bey kumandasında asker göndermeyi ihmal etmemiştir (1416).

Diğer taraftan Eflak Seferi sırasında Osmanlı hükümdarının desteğini alan Kasım Bey, babası İsfendiyar Bey'e isyan etmiş, I. Mehmed'in emrine verdiği ordu sayesinde babasının elinden Kastamonu'yu almıştır. Sinop'a sığınan İsfendiyar Bey burada I. Mehmed tarafından muhasara edilmiş, nitede İsfendiyar Bey Tosya, Çankırı ve Kalecik gibi şehir ve kasabaları vermek suretiyle Osmanlı hükümdarıyla anlaşmak zorunda kalmıştır. I. Mehmed, bu şehirlerin yönetimini Kasım Bey'e bırakmış ve onu geniş yetkilerle donatarak Çankırı merkezli bu yeni Osmanlı sancağına vali olarak atamıştır. Böylece İsfendiyar Bey'in ülkesinin güneyi elinden çıkmış ve kendi oğlu olmasına rağmen Osmanlı hizmetinde çalışan Kasım Bey'le mecburen komşuluk yapmıştır.

Bütün bunlara rağmen İsfendiyar Bey, Osmanlılarla olan siyasi rekabetinden vazgeçmemiş ve I. Mehmed'e isyan eden Şeyh Bedreddin'e ve sultanın kardeşi Şehzade Mustafa Çelebi'ye destek vermekten kaçınmamıştır. Hatta o, bu isyancıları bir süre Kastamonu'da misafir etmekten de çekinmemiştir. Diğer taraftan İsfendiyar Bey, memleketinin güneyinde vuku bulan toprak kaybını telafi için 1418'de doğudaki Samsun'un Müslümanların elinde olan kesimini ele geçirmiş ve burasını oğlu Hızır Bey'in yönetimine bırakmıştır. Ancak çok geçmeden Osmanlılar bu bölgeyi onun elinden almışlardır.

Osmanlı padişahı I. Mehmed'in 1421 yılında vefatını müteakip yerine geçen II. Murad'la da mücadele eden İsfendiyar Bey, Osmanlı hizmetinde Çankırı yöresini idare eden oğlu Kasım Bey'den bu havalıyı almaya çalışmış, bunda muvaffak olamayınca Candaroğulları hudutlarını Bolu istikametinde genişletmek istemiştir. Ancak 1423'te II. Murad'la yaptığı savaşı kaybetmiş, başından yaralanmak suretiyle ölüm tehlikesi geçirmiş bir şekilde Sinop'a sığınmış, buradan gönderdiği barış elçileri ve hediyeler sayesinde Osmanlı Devleti ile bir kez daha anlaşma yoluna gitmiştir. Bu anlaşma sonucunda Küre madenlerinden yıllık bir kısım geliri Osmanlılara bırakmayı kabul ettiği gibi; torunu Halime Hatun'u da II. Murad'a eş olarak vermiştir. Sultanın iki kız kardeşini ise İsfendiyar Bey, kendi oğulları İbrahim Bey ve Kasım Bey'e alarak anlaşmayı pekiştirmiştir (1425). Bu tarihten sonra Anadolu'da barış politikası güden; Mısır Memlûkları, Timurlular, Latinler, Bizans, Eflak ve Türkmen beylikleriyle yakın

ilişkiler kurmuş olan İsfendiyar Bey, Şubat 1440 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Sinop'ta İsfendiyarlar Türbesi'ndedir.

Görüldüğü üzere İsfendiyar Bey, 1385 tarihine kadar babası adına 3-4 yıl Sinop sancak beyliği yapmış, kardeşi II. Süleyman Paşa 1385-1392 yılları arasında Kastamonu'yu idare ederken İsfendiyar Bey ise beyliğin Sinop kolunu yönetmiş, 1392-1402 yılları arasında Yıldırım Bâyezid'e tâbi olarak yine Sinop beyliğini devam ettirmiş, nihayet 1402'den 1440'taki ölümüne kadar Kastamonu merkez olmak suretiyle bütün Candaroğulları topraklarını tek elde toplamayı başarmıştır. Çankırı ve Samsun yörelerini kaybetmesine rağmen asla pes etmeyen ve her zaman yayılmacı bir politika izleyen İsfendiyar Bey'in 55 yıl gibi çok uzun süren hükümdarlık dönemi siyasi açıdan renkli geçtiği gibi, imar faaliyetleri ve kültürel gelişmeler bakımından da son derece verimli olmuştur.

İsfendiyar Bey, hâkim olduğu sahalarda pek çok hayır hizmetinde bulunmuştur. Kastamonu, Sinop ve kazalarında kendi adına cami, mescid, medrese, zaviye, kervansaray, çeşme, hamam gibi sosyal tesisler inşa ettirdiği gibi, bu eserlerin yaşaması için zengin vakıflar kurmuştur. Kastamonu'da İsfendiyar Bey Mahallesi, İsfendiyar Bey Camii bu hükümdarın adını yaşatmaktadır. İsfendiyar Bey'in eşi Tatlı Hatun da kocası gibi hayır işlerine önem vermiş ve o da kendi adına eserler yaptırmıştır. Mesela günümüzde Kastamonu'nun Hanönü ilçe merkezinde halen ayakta bulunan tarihî hanı Tatlı Hatun yaptırmıştı. İsfendiyar Bey'in adına faaliyet gösteren devlet adamları (Şadi Bey, Honsâlâr Ali vb.) da adlarına eserler inşa ettirmişlerdir.

Ayrıca İsfendiyar Bey devrinde dinî, ilmî, tıbbî mahiyette Türkçe, Arapça ve Farsça eserler kaleme alınmıştır. Sinoplu hekim Mukbil oğlu Mü'min tarafından İsfendiyar Bey adına Türkçe yazılmış tıbbî dair bir eser olan "Miftahu'n-nur..." bunlardan biridir. *Cevâhiru'l-Esdaf*, *Tezkiretü'l-Evliya* ve *Aynü'l-Hayât* adlı eserler de İsfendiyar Bey adına yazılmıştır. Bu hükümdarın oğullarından Bafra valisi Hızır Bey adına yazılmış *Miracnâme* adlı eser de İsfendiyar Bey zamanında ortaya konulmuştur. Dört bölüm üzerine tertip edilmiş olan ve yazarının ismi bilinmeyen *Hulâsatü't-Tıbb* adlı Türkçe eser de İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey adına yazılmıştır.

II. İbrahim Bey

Babası İsfendiyar Bey'in 1440 tarihinde vefatı üzerine Candaroğulları tahtına çıkmıştır. Yukarıda zikri geçen düğün merasimleri neti-

cesinde Osmanlı hükümdarı II. Murad'ın kayınpederi olan II. İbrahim Bey, diğer yandan onun kız kardeşi Selçuk Hatun ile evlenmek suretiyle de Osmanlılarla daha evvelden kurulan hısımlık bağlarının pekişmesinde ve böylece dostane ilişkilerin devamında etkili rol üstlenmiştir. 1443 yılında vefat eden II. İbrahim Bey, Sinop'ta İsfendiyarlar Türbesi'nde medfundur. Beyliği kısa sürse de şehzadelik yılları uzun sürmüş ve kendi adına Kastamonu ve Sinop'ta eserler yaptırmıştır. Kastamonu şehir merkezindeki Aktekke Camii, onun eseridir. Yerine oğlu İsmail Bey geçmiştir.

İsmail Bey ve Candaroğulları Beyliği'nin Sona Ermesi

İsmail Bey devri, daha çok imar faaliyetlerinin ve ilmî çalışmaların arttığı bir dönemdir. Ancak siyasî açıdan ele alındığında, bu devirde Osmanlılarla Candaroğulları arasında gizli bir rekabetin de devam ettiği görülmektedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed), 1460 yılında çıktığı Amasra seferinden sonra, doğudaki Candaroğullarına yönelmiştir. Çünkü o, bu beyliğin Batılı devletlerle işbirliğine giderek Osmanlı aleyhine hareket etme tehlikesinden çekinmekte idi. Ayrıca Osmanlılara iltica etmiş bulunan Kızıl Ahmed Bey de padişahı kardeşi İsmail Bey üzerine kışkırtmıştır. Diğer taraftan Sinop gibi mühim bir limanın Osmanlıların eline geçmesinin gereği de hissedilmiştir.

419

Neticede, Trabzon Seferi için hazırladığı büyük ordusu ile doğuya doğru hareket eden Osmanlı sultanı, Candaroğulları topraklarının güneyinden geçerken, İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'i Ankara'ya çağırıp onu hile ile tutuklatmıştır. Diğer yandan ise bir süredir Osmanlı hizmetinde bulunup kendisine Bolu sancağı verilen Kızıl Ahmed Bey, Kastamonu'yu teslim almak üzere İsmail Bey üzerine gönderilmiştir. Bu gelişmeler üzerine İsmail Bey, önce müstahkem bir kale-şehir olan Sinop'a sığınmış, ancak daha sonra Osmanlı deniz ve kara ordusunun gücünü fark etmesi ve kan dökülmesini istememesinden dolayı Candaroğulları topraklarını savaşız olarak Osmanlılara teslim etmiştir (1460). Fatih Sultan Mehmed 1461'de Kastamonu, Sinop ve Eflani kalelerine asker koyduktan sonra, vali olarak ise İsmail Bey'in kardeşi Kızıl Ahmed Bey'i görevlendirmiş, İsmail Bey'e ise Bursa civarındaki Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar'ı mülk olarak vermiştir. Onun oğlu Hasan Bey'e de Bolu sancağı tevdi edilmiştir. Kısa süre sonra ise İsmail Bey, Filibe sancak beyliği görevine getirilmiştir. Vefat tarihi olan 1479 tarihine kadar Osmanlılar adına Filibe sancak beyliği görevini başarıyla yürüten İsmail Bey'in

kabri Bulgaristan'ın Filibe vilayetinin Markova Köyü'nde olup, üzerinden yol geçirilmesi nedeniyle bugün için yeri bilinmemektedir.

Sonuç olarak Candaroğulları Beyliği 1461 tarihinde kesin olarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Çankırı yöresinde Osmanlılar adına valilik yapan Kasım Bey ise, geniş yetkilerle faaliyet gösterse de bu yörede bağımsız bir Candaroğulları Beyliği'nden bahsetmek mümkün değildir.

Siyasi ve askeri faaliyetlerinden ziyade ilmî kimliğiyle tanınan İsmail Bey, Kastamonu ve Sinop'a gelen âlimleri himaye etmiş, onlar adına medrese (İsmail Bey Medresesi) inşa ettirmiş, burada ders veren müderrislere yüksek maaşlar bağlatmış, ders gören öğrencilere burs verdimiş, zengin kütüphaneler kurdurmuştur. İsmail Bey'in hizmetinde çalışmış olan ünlü bilgin Fethullah Şirvanî, Kastamonu medreselerinde matematik, astronomi, kelim ve mantık gibi çağının en popüler derslerini vermiştir. Anadolu'nun pek çok ünlü şairi de Kastamonu'ya gelerek İsmail Bey'in hizmetinde bulunmuştur. Kendisi de ilimle meşgul olan İsmail Bey, gençlik yıllarında fıkıh sahasında *Hulviyyât-ı Sultânî* adlı bir eser kaleme almıştır. Kastamonu'da inşa ettirdiği İsmail Bey Külliyesi, Kurşunlu Han ve birkaç çeşme bugün yörede onun adını ve ününü yaşatan en görkemli eserlerdendir.

Kızıl Ahmed Bey'in Candaroğulları Beyliğini Canlandırma Teşebbüsü

İsmail Bey'in kardeşi Kızıl Ahmed Bey, İsmail Bey'in saltanatı yıllarında kısa süre Sinop valiliği yapmış (1459-1461) ve kardeşine karşı başarısız bir isyan girişiminde bulunmuştur. Osmanlıların Kastamonu ve Sinop'u almasından sonra ise göstermelik olarak Candaroğulları topraklarına kısa bir müddet sahip olabilmıştır. Ancak Osmanlılar aleyhinde bir takım ittifaklar içinde yer alması üzerine Kastamonu valiliğinden uzaklaştırılmış ve kendisine Mora Sancakbeyliği verilmiştir. Kızıl Ahmed Bey, eski görev yeri Bolu'daki aile ve eşyasını alma bahanesi ile yola çıkarak buradan gizlice Karamanoğulları'na sığınmış, orada da duramayıp Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanına gitmiş ve bir süre onun hizmetinde çalışmıştır. Ancak bütün bu çabalarına rağmen Kızıl Ahmed Bey, Candaroğulları tahtını yeniden ele geçirmeyi başaramamış ve II. Bâyezid'in Osmanlı tahtına geçmesi üzerine af dileyerek eski görev yeri Bolu sancağını yeniden mülk olarak kazanmıştır. Kızıl Ahmed Bey'in soyundan gelenler, XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı hizmetinde etkin görevler almışlardır.

Candaroğulları Beyliği'nin Anadolu Türk Tarihindeki Yeri

Selçukluların Uc Beyliği olan Çobanoğullarının mirasını devralarak XIV. yüzyıl başlarından itibaren siyaset sahnesindeki yerini alan Candaroğulları hanedanı, hem Çobanoğulları hem de Selçuklu saray mensubu Şemseddin Yaman Candar vasıtasıyla Selçuklu devlet sisteminin Kuzey Anadolu'daki temsilciliğini yürütmüştür.

160 yıla yakın bir süre egemenlik tesis etmiş bulunan Candaroğulları, bölgede Osmanlı Devleti ile uzun süre rekabet etmeyi başarabilmiş mühim bir beyliktir. Osmanlıların bugünkü Batı Karadeniz bölgesine nüfuz etmeleri çok erken dönemlerde başlamış olmasına rağmen, bu iki güç arasındaki rekabet, ancak 1461 tarihinde neticelenmiştir. Diğer bir ifade ile Candaroğulları Beyliği, Anadolu beylikleri tarihinde Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları beylikleri derecesinde uzun süre egemenlik kurabilmeyi başarmıştır. Güçlü bir donanması olan bu beylik, Sinop limanı vasıtasıyla Karadeniz ticaretinde ve askerî deniz faaliyetlerinde de söz sahibi olmuş, Batı Karadeniz sahillerini Ceneviz ve Venedikli korsanlara karşı korumuştur.

Candaroğulları hanedanının hangi boya mensup olduğunu söylemek mümkün değildir. Egemen oldukları sahada, dayandıkları Oğuz boyları daha çok Kayı, Bayat, Kınık, Afşar, Üreğir, İğdir ve Yuva boylarıdır. Çobanoğulları devrinde Kırım yöresinden göçürülmüş Kıpçak boyları da Candaroğulları zamanına intikal etmiştir.

Candaroğlu I. Süleyman Paşa, Kötürüm Bâyezid, İsfendiyar Bey ve İsmail Bey, bu beyliğin en seçkin şahsiyetleri olmuştur. Anadolu'da Türkçe eser kaleme alma geleneğinde öncü olan beyliklerden biri olan Candaroğulları devrinde vücut bulmuş Süleyman Paşa Medresesi, Kötürüm Bâyezid Camii, İsfendiyar Bey Zaviyesi, Tatlı Hatun Hanı, İsmail Bey Külliyesi, Kurşunlu Han, İsfendiyarlar Türbesi, İbn Neccar Camii, Kasabaköy Mahmud Bey Camii, Honsalar Camii, Hamza Ağa Camii, Ulubey Mescidi gibi mimari abideler ile birçok ilmî, edebî eser ve beyler adına bastırılmış bakır ve gümüş sikkeler bu beyliğin sosyal- kültürel ve ekonomik binkimini bu günlere taşımıştır. Yine Candaroğulları beyliğinin ilk yıllarında Kastamonu ve Sinop yörelerinde tesis edilmiş onlarca tekke ve zaviye de bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik, dinî ve tasavvufî bakımlardan kalkınmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak Candaroğulları Beyliği, Kuzeybatı Anadolu Türk tarihinde bir süre önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, haz.: Ahmet Özkılıç-Ali Coşkun vd., Ankara: BDAGM Yayınları, 1993.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri (BOA. TD.) Nr. 51.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defteri (VGMA. V.D.), Nr. 628, s. 449-450, s. 23.; Nr. 591, s.12-16.; Nr. 592, s. 247, Nr. 182; Nr. 593, s. 247, Sıra Nr. 195.; Nr. 596, s. 197, 218, 229; Nr. 597, s. 98, 113; Nr. 600, s. 241, 297, 308.

Ana Kaynaklar

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkibeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*. haz.: H. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I içinde*, 1947.

Anonim *Farsça Selçuknâme*, Çev. F. N. Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Ankara 1952.

Aşık Paşaoğlu Tarihi, haz.: H. Nihal Atsız, 2. Baskı, İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

Aziz b. Erdeşir-i Esterabadî: *Bezm u Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Clavijo: *Embajada a Tamor lân*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993.

Ebû Bekr-i Tihranî: *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara, 2001.

Enverî: *Düsturnâme*, haz.: Necdet Öztürk, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler I, haz.: H. Nihal Atsız, 3. Baskı, Ankara: MEB Yayınları, 2001.

Hoca Sadeddin Efendi: *Tâcü't-Tevârih*, I, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, 3. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

İbn Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Ankara, 1991.

İdris-i Bitlisi: *Heşt Behişt*, VII. Ketîbe. Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481), çev.: M. İbrahim Yıldırım, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

İsmail b. İbrahim: *Hulviyyat-ı Şahî*, Milli Kütüphane, MF. Nr. 1994 A. 2640.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBK. MCO.), Nr. 15.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBK. MCO.), Nr. 75.

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler, yay.: Osman Turan, Ankara, 1984.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Basımevi, 2000.

Mehmed Neşrî: *Kitâb-ı Cihânnümâ (Neşrî Tarihi)*, I-II, haz.: Mehmet Altay Köymen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983-84; krş.: *Cihânnümâ*, sad.: Necdet Öztürk, Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l-ahbâr fî Vekayü'l-a'sar*, çev.: İsmail Erünsal, *Müneccimbaşı Tarihi I*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camîu'd-Düvel*, II, haz.: Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.

Nizâmüddin Şâmî: *Zafernâme*, çev.: Necati Lugal, Ankara: TTK Yayınları, 1949.

Oruç Bey Tarihi, haz.: H. Nihal Atsız, Ankara: Tercüman 1001 Temel Eser Yayını, 1972.

Osmanlı Tarihine Ait Takvimler, haz.: H. Nihal Atsız, İstanbul, 1961.

Rûhî Tarihi, haz.: H. Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, Ankara, 1992.

Tursun Bey: *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz.: Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

Yazıcıoğlu Ali: *Selçuknâme*, Topkapı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390.

Yazıcızâde Ali: *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, haz.: Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

423

Araştırma Eserleri

Ahmed Tevhid, "Kadı Burhaneddin Ahmed", TOEM, 25-30, (1330).

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968.

Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İstanbul: İz Yayınları, 1988.

Ali, "Candaroğlu Hükümeti", TOEM, 1-6, (1340).

Bala, Mirza, "Kadı Burhaneddin", İA, C.VI, S.46-48.

Bilici, Z. K., "Kastamonu ve Kasabaköy'deki İki Eseriyle Nakkaş Abdullah Bin Mahmud ve Sanat Tarihimizdeki Yeri", VD, C.XX, s.85-91.

Cahen, Claude, "Questions d'Histoire de la Province de Kastamonu au XI-Ile Siecle", SAD, III, (Ankara, 1971), s.145-158.

Danışmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1971.

Eser, Erdal, "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", VD., 26, s. 237-245

Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul, 1345.

- Hammer, B. Joseph V., *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, Üçdal Neşriyat, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.
- Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, Sinop, 1339-1341.
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul, 1927.
- Kayaoglu, İsmet, "Candaroğlu İsmail Bey Vakfiyesi", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbasım*, TTK Yayınları, (Ankara, 1991), s.1041-1047.
- Keleş, Hamza- Cevdet Yakupoğlu, "Ankara Savaşı'na Kadar Osmanlı-Candaroğulları Münasebetleri", *G.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 13/1 (Mart, 2005), s.c207-222.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981.
- Mansuroğlu, Mecdut, "Candar", *İA*, C.III, s.24-25.
- Mordtmann, J.H., "İsfendiyâr-oğulları", *İA*, C.V.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev.: Fikret İşıltan, Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Ölçer, Cüneyt, "Fatih Sultan Mehmed'in Nadir Kastamonu Akçesi", *Türk Nümismatik Derneği*, Bülten No:3.
- Özkarıcı, M., *Candaroğulları Beyliği Mimari Eserleri*, Atatürk Üniv. S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1992.
- Perk, Haluk-Şükrü Öztürk, "Candaroğulları Beyliği Sikke Definesi", *Türk Nümismatik Derneği*, Özel Sayı: 4.
- Sağlam, O. Ferit., "Şimdiye Kadar Bilinmeyen İslamî iki Madalya ve Birkaç Sikke", *V. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 1956), Ankara: TTK Yayınları, 1960.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147.
- , *Karakoyunlular (Başlangıcından Cihanşah'a kadar)* I, Ankara, 1984.
- Togan, Z. Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, nderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- , "Reşidüddin'in Mektuplarında Anadolu'ya Ait Kayıtlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-1954).
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, 7. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- , *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- , "Murad I", *İA*, VIII, s. 590-592.
- Ülkütaşır, Mustafa Şakir: *Sinop'ta Candaroğulları Zamanına Ait Tarihî Eserler*, İstanbul, 1934.

-----, "Sinop Kitabeleri", *Türk Arkeologya ve Etnografya Dergisi* I, (İstanbul, 1933).

Varlık, M. Çetin, *Germiyanogulları Tarihi*, Ankara, 1974.

Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, çev.: O. Şaik Gökyay, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Woods, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev.: Sibel Özbudun, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.

Yakupoğlu, Cevdet, "XIV-XV. Yüzyıllarda Candaroğulları Beyliğinde Dini Yaşayış ve Düşünce", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 8/2 (Ekim, 2000), s.171-184.

-----, *Bartın Vakıfları (1214-1514)*, Bartın: Bartın Valiliği Yayını, 2010.

-----, "Candaroğulları Döneminde Kastamonu'da İçtimai ve İktisadi Hayat" *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Mayıs 2000, (Kastamonu, 2001), s. 55-80.

-----, *İsfendiyar Bey ve Zamani*, G.Ü. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 1999.

-----, "İsfendiyar Bey'in Eşi Tatlu Hatun'un Hanönü'nde Yaptırdığı Hanın Yeni Bulunan İnşa Kitabesi", *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu*, Kastamonu, 3-4 Ekim 2011, Çankırı, 2012, s. 201-217.

-----, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2009.

-----, "Kuzeybatı Anadolu'ya Türk Muhacereti ve Bölgede Bazı Türk Boy Adları", *G.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 9/2 (Ekim, 2001), s. 549-562.

-----, "Selçuklu ve Beylikler Dönemi Kastamonu Yer Adları: Meyve ile İlgili Olanlar", *Ege üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 2 (Aralık, 2008), s. 159-184.

Yaman, T. Mümtaz, *Kastamonu Tarihi (XV. Asrın Sonlarına Kadar)* I, 1935.

Yınanç, M. Halil, "Bâyezid I", *İA*, II, İstanbul, 1961, s. 362-392.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar* I, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

TACEDDİN OĞULLARI BEYLİĞİ

Sait Kofoğlu

427

Orta Karadeniz havalisinde kurulan Taceddin Oğulları Beyliği'ne adını veren ve kurucusu olan Taceddin Bey'in Selçuklu soyuna mensup olabileceği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Trabzon'un batısında kalan Canık bölgesinin Taceddinli ve Hacı Emirli Türkmen beylikleri tarafından Türklerin yerleşimine açıldığı bilgisine yer verilir. Ordu ve Giresun havasisinin Türkleşmesinde önemli rol oynayan Hacı Emirli Beyliği'nin Çepniler tarafından kurulduğu; ayrıca Taceddinoğulları, Kubadoğulları ve Bafra Emirliği gibi Samsun'un doğu ve güneyinde kurulan beyliklerin de yine Çepnilere mensup olabilecekleri kaydedilmektedir.

Taceddin Bey

Taceddin Bey ve Bayramoğlu Hacı İbrahim Bey'in, Türkiye Selçuklu Devleti tarafından Samsun ve Trabzon'u çevreleyen Canık havasisindeki Hristiyanlara karşı hudutların güvenliğini sağlamak ve bölgenin Türk yerleşimine açılmasını temin etmek maksadıyla bölgede iskân edilen Çepniler'den olduğu söylenir. Söz konusu bu Çepniler beylerinin Trabzon Komnenos Devleti üzerine yaptıkları akınlar neticesinde bir hayli can, mal ve toprak kaybına uğrayan Trabzon Rum İmparatoru III. Alexios (1349-1390) bu akınlara engel olabilmek için Çepni Beyleriyle akrabalık bağları kurmayı tercih etmiştir. Bu maksatla kız kardeşi Theodora'yı 1358'de Ordu havasisinin hâkimi Hacı Emir İbrahim Bey; kızı Euodokia'yı da Trabzon kroniklerinde Dschinatines veya Tatziatin adıyla zikredilen, Niksar ve Kelkit havalisi emiri Taceddin Bey ile evlendirmiştir. Euodokia'yı düğün çeyizi ile birlikte bizzat Kerasont (Giresun)'a getiren III. Ale-

xios, Oeneo (Ünye)'da Taceddin Bey ile görüşmüştür. 21 Kasım 1381 yapılan düğünle Euodokia ile evlenen Taceddin Bey daha sonra hâkimiyet bölgesi olan Limnia (Terme ve Çarşamba havalisi)'a geri dönmüştür. İmparator III. Alexios'un bizzat huzuruna gelmesi Taceddin Bey'in o dönemde oldukça nüfuz ve şöhret sahibi olduğunu göstermektedir.

Niksar ve havalisinde hüküm süren Taceddin Bey "Canikli" veya "Caniti" adıyla anılmaktaydı. Zira beyliğinin merkezi Niksar olmakla birlikte, sınırları zaman zaman Kelkit, Samsun, Amasya, Ordu, Giresun ve Trabzon'a kadar genişlemişti. Taceddin Bey başlangıçta 1361'de Eretna Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan eden Amasya Emiri Hacı Şadgeldi'ye bağlıydı. Bu dönemde Eretna Devleti'nin başında Alâeddin Ali Bey bulunmasına rağmen idare fiili olarak, Ocak 1345 Kayseri doğumlu ve Oğuzların Salur boyuna mensup Kadı Burhaneddin Ahmed'in elindeydi. Kadı Burhaneddin Ahmed, idareyi tam manasıyla ele geçirmesine engel olduklarını düşündüğü Amasya Emiri Hacı Şadgeldi, Tokat Emiri Şeyh Necib ve Eretna'ya vergi vermeyi reddeden Niksar hâkimi Taceddin Bey'den kurtulmayı hedefliyordu. Bu hedefini gerçekleştirmek üzere harekete geçen Kadı Burhaneddin Ahmed, Alâeddin Ali Bey'i ikna ederek 1379 yılı baharında Taceddin Bey'in üzerine yürüdü ise de bir başarı elde edemedi. Taceddin Bey bu sefer sonrasında tamamen bağımsız hareket etmeye başladı. Ertesi yıl Kadı Burhaneddin'in yeniden topraklarına saldırması üzerine komşusu Hacı Şadgeldi'den yardım isteyen Taceddin Bey bu ikinci akını da geri püskürtmeyi başardı. Eretna hükümdarı Alâeddin Ali Bey bu sefer sırasında yakalandığı veba hastalığından ölünce, zaten devleti vekâleten idare etmekte olan Kadı Burhaneddin devletin başına geçti. O, ilk iş olarak Taceddin Bey'e karşı düzenlediği ikinci seferinde başarısız olmasının sebebi olarak gördüğü Hacı Şadgeldi'den intikam almak üzere harekete geçti. 1381 sonbaharında, Tokat yolu üzerinden geldiği Danişmendiyye Köyü yakınlarında yapılan savaştan Kadı Burhaneddin Ahmed galip çıktı, Hacı Şadgeldi muharebe sırasında öldürüldü. Aralarında Taceddin Bey'in de bulunduğu müttefikler ise geri çekilmek zorunda kaldılar.

1382 yılına gelindiğinde Taceddin Bey'in kurduğu beyliğin komşuları arasında, Eretna Devleti'ne son verip Sivas ve Kayseri bölgesinde kendi adıyla bir devlet kuran Kadı Burhaneddin Ahmed (1382-1398), I. Murad (1362-1389) idaresindeki Osmanlı Beyliği, Kastamonu ve havalisinde Kötürüm Celaleddin Bayezid (1362-1385) idare-

sindeki Candar Oğulları Beyliği, Erzincan bölgesinde Mutahharten (1379-1403), Tokat bölgesinde Seyyidi Hüsam, Amasya bölgesinde babası Hacı Şadgeldi'nin ölümünden sonra beyliğin başına geçen Emir Ahmed ve Ordu, Giresun havalisinde hüküm süren Hacı Emir İbrahim Bey yer alıyordu.

Eretna Beyliği toprakları üzerinde kendi adıyla anılan bir devlet kuran Kadı Burhaneddin'in yayılmacı politikası karşısında bölgedeki diğer emir ve beyler büyük bir ittifak meydana getirmişlerdi. 1382 yılında, Taceddin Bey ve müttefiki Seyyidi Hüsam Zara'nın kuzeydoğusundaki, bugün Aksar adıyla bilinen, Erzincan Akşehir'ini yağmaladılar. Aynı yılın ilk baharında Kadı Burhaneddin'in Sivas'ta yaşanan iç karışıklıkları gidermek amacıyla muhasara ettiği Tokat'tan ayrılmasını fırsat bilen Seyyidi Hüsam, Kadı Burhaneddin'e karşı bir saldırı düzenleme konusunda Tokat'ın zenginlerini ikna ederek Emir Ahmed ve Moğol aşiret beylerinden Nebi ile yeni bir ittifak daha kurdu. Daha sonra Taceddin Bey, Mutahharten Bey'i de bu ittifaka davet etti.

Kadı Burhaneddin kendisi aleyhinde gelişen bu ittifakı önlemek için ilk önce Tokat üzerine yürüyerek Seyyidi Hüsam'ı ele geçirdi ve hapsedti ise de düşmanlarıyla ittifaka girmeyeceğine dair yemin etmesi üzerine onu affederek hacca gönderdi. Ardından kendisi de Kayseri'ye hareket etti. Bu arada Kelkit Çayı kıyısındaki Koyulhisar'ı fethetmek üzere gönderdiği Siraceddin şehri ele geçirip Taceddin Bey'in halazâdesini tutuklamış, mükâfat olarak kalenin muhafızlığı kendisine verilmişti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Taceddin Bey'in bir diğer halazâdesi olan Mehmed Feyç, Kadı Burhaneddin'den ricada bulunup kardeşinin serbest kalmasını sağladı. Bu sırada Amasya yakınındaki Karahisar Kalesi'nin hâkimi Moğol beyi Nebî'nin ölümünü haber alan Kadı Burhaneddin kaleyi ele geçirdi. Onun bu başarısı Niksar ve Amasya üzerindeki tehdidini daha da artırmıştı. Bu gelişmeler karşısında endişeye kapılan Taceddin Bey, Kadı Burhaneddin ile yakınlaşmaya çalıştığı gibi Amasya emiri Ahmed ile yapacağı ittifakı da askıya aldı. Ancak Kadı Burhaneddin'den olumlu bir tavır görmeyince tekrar Emir Ahmed ile ittifak kurdu. Bu sırada Kadı Burhaneddin ise Turhal Kalesi'ni teslimine zorlamak için karşısındaki eski bir mescidi kaleye çevirip Sivas'a dönmüştü.

Kadı Burhaneddin'in siyasi bakımdan her geçen gün daha büyük bir tehlike haline geldiğini gören Taceddin Bey, iki beylik arasındaki

ilişkileri yumuşatmak için Danişmendiyye Köyü'nün ileri gelenlerinden Şeyh Nusret'i aracı kıldı. Taceddin Bey, elçisi Şeyh Nusret aracılığıyla Kadı Burhaneddin'den Emir Ahmed'e karşı giriştiği askerî harekâta son vermesini ve Turhal'a yaptırdığı yeni kaleyi yıktırmasını talep ediyordu. Bu sayede Emir Ahmed'in de güvenini kazanmak niyetindeydi. Fakat onun niyetini çok iyi bilen Kadı Burhaneddin Ahmed: "-Cevabım kılıçtır" diyerek, Şeyh Nusret de yanında olduğu halde 5000 kişilik bir orduyla Niksar üzerine yürüdü. Onun gelişini haber alan Taceddin Bey, Emir Ahmed ile birlikte yaklaşık 7000 kişilik bir kuvvetle karşı harekete geçti. Yapılan savaşı Kadı Burhaneddin Ahmed kazandı. Taceddin Bey ve Emir Ahmed canlarını zor kurtarmışlardı. Kadı Burhaneddin'e karşı koyamayacağını anlayan Taceddin Bey bu kez Şeyh Nusret'in oğlunu elçi olarak gönderdi. Yapılan görüşmede, Emir Ahmed ile iş birliği yapmaması halinde affedileceğini ve anlaşma yapılabileceğini öğrenince, bizzat Kadı Burhaneddin'in huzuruna giderek itaatini bildirdi. Ardından oğullarını da huzura getirme bahanesiyle Kadı Burhaneddin'in yanından ayrılıp Niksar'ın batısındaki Sonisa'ya kaçtı.

Bu arada Taceddin Bey'in oğullarını getireceğini düşünen Kadı Burhaneddin, Emir Ahmed'in Turhal'daki ağırlıklarını yağmalattıktan sonra 1386 kışına rastlayan Ramazan bayramını geçirmek üzere Tokat'a dönmüştü. Ancak burada Taceddin Bey ile Emir Ahmed'in Sonisa'da bir araya geldiklerini haber alınca hiddetlenip, Taceddin Bey'in oğlu Alp Arslan'ın idaresindeki Niksar'ı kuşattı. Alp Arslan oldukça iyi savaşmasına rağmen elinden yaralandı ve Niksar'ı yağmalanmaktan kurtaramadı. Bu arada Taceddin Bey ve Emir Ahmed'in barış tekliflerini kabul eden Kadı Burhaneddin Tokat'a geri döndü.

Taceddin Bey bunca mücadeleden sonra artık topraklarını Kadı Burhaneddin Devleti aleyhine genişletemeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle iç karışıklıklardan da istifade ederek diğer komşusu Hacı Emiroğlu Beyliği'ne yöneldi. Bu sırada beyliğin kurucusu Hacı Emir İbrahim ile oğlu Süleyman birbirine düşmüşlerdi. Taceddin Bey ilk önce Süleyman Bey'in idaresindeki Ünye ve Ordu havalisine yağma akınında bulundu. Onunla başedemeyeceğini anlayan Süleyman Bey, çareyi Kadı Burhaneddin'den yardım istemekte buldu. Kadı Burhaneddin şeyhülislamı Şeyh Yar Ali'yi ve bir komutanını Taceddin Bey'e gönderip, Süleyman Bey'in hakimiyeti altındaki topraklara saldırmayacağı yönünde güvence aldı. Ancak daha Şeyh

Yar Ali Sivas'a ulaşmadan, Hafik Kalesi komutanı Emir Said'den gelen bir haberle Taceddin Bey'in Süleyman Bey'e karşı saldırıya geçtiğini, fakat yapılan muharebede mağlup olup öldürdüğünü öğrendi. Bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen Kadı Burhaneddin Emir Said'i Niksar'a gönderdiği gibi kendisi de sefer hazırlıklarına başladı (1387). Fakat daha o gelmeden Niksar'ın ileri gelenleri şehrin anahtarlarını getirip kendisine teslim ettiler. Bu arada Hacı Emiroğlu Süleyman Bey de kardeşini kıymetli hediyeler ve cins atlarla yollayarak Kadı Burhaneddin'e bağlılığını bildirdi. Kadı Burhaneddin daha sonra Taceddin Bey'e ait İskefser (Reşadiye) kalesini ele geçirerek Süleyman Bey'e verdi.

Taceddin Bey'in ölümüyle dul kalan eşi Euodokia babası III. Alexios'un yanına Trabzon'a dönmüştür. Güzelliği ile ün salan Eudokia'nın Trabzon'a döndüğünü haber alan Bizans İmparator'u V. Ioannes Paleologos (1379-1390) Rum İmparatoru'na haber göndererek Euodokia'yı Manuel'e eş olarak istemiş, ancak onu görünce bizzat kendisi evlenmiştir.

Mahmud Çelebi

Taceddin Bey'in ölümünden sonra oğulları Mahmud Çelebi ve Süleyman Bey, Kadı Burhaneddin'e elçi yollayarak asker ve para gönderme taahhütuyle affedilmelerini ve bağımsız davranabilme müsaadesi vermesini talep ettiler. Kadı Burhaneddin bu istekleri kabul ederek babasının hâkimiyet bölgesini Mahmud Çelebi'ye verdi. Hacı Emiroğlu Süleyman'a da Taceddin oğulları topraklarına saldırmamasını bildirdi. Bu arada Kastamonu Emiri II. Süleyman (1385-1392), kendi toprakları için tehlikeli olmaya başlayan Kadı Burhaneddin'e karşı Amasya Emiri Ahmed, Taceddinoğlu Mahmud Çelebi, Taşanoğlu ve Bafra Emirlerini ittifaka davet etti. Ancak bu sırada Osmanlı Padişahu Yıldırım Bayezid'in Nisan 1392'de Candaroğulları topraklarına akın hazırlığı içerisinde olduğunu öğrenince bu kararından vazgeçtiği gibi Kadı Burhaneddin'e elçi yollayarak yardım talebinde bulundu. Kadı Burhaneddin, Taşanoğlu, Emir Ahmed ve Mahmud Çelebi ile münasebetlerini kesmesi şartıyla bu talebini kabul edeceğini bildirdi. Ardından da verilen sözü doğrulamak amacıyla Mahmud Çelebi'nin halazâdesi olan veziri Mehmed Çelebi'yi II. Süleyman'a gönderdi. Fakat Mehmed Çelebi, Kadı Burhaneddin'e ihanet ederek Mahmud Çelebi ile işbirliği yaptı. Bu ikili daha sonra Candaroğlu II. Süleyman'ı da aralarına alarak ittifakı daha da güçlendirdiler. Ayrıca Emir Ahmed, Taşanoğlu ve

Bafra Emirlerine de mektup gönderip bu ittifaka dâhil olmalarını II. Süleyman'a itaat etmelerini istediler. Fakat tam da bu ittifakın gerçekleştiği sırada Yıldırım Bayezid'in Candaroğulları topraklarına girmesi, II. Süleyman'ın bir kez daha onlardan ayrılarak Kadı Burhaneddin'e yaklaşması sonucunu doğurdu.

Bu süreçte Kadı Burhaneddin'e ihanet eden Mehmed Çelebi mahçup bir halde durumu açıklayınca, her şeye rağmen Osmanlı tehlikesinin müşterek olduğunu düşünen Kadı Burhaneddin aleyhindeki bu ittifakı görmezden gelerek Sivas'ta sefer hazırlıklarına başladı. 1392 yılında yapılan savaşta Yıldırım Bayezid galip geldi ve savaş sırasında Candaroğlu II. Süleyman Bey'i öldürdü. Böylece Candaroğulları toprakları Osmanlı kontrolüne girmiş oldu. Bölgede hissedilmeye başlayan güçlü Osmanlı hakimiyeti komşu beylikler arasında da bir strateji değişikliğini beraberinde getirdi. Taceddinoğlu Mahmud Çelebi, Emir Ahmed, Taşanoğlu ve kardeşi Kılıç Arslan'ı Yıldırım Bayezid'e gönderip Osmanlılar'a bağlılığını ilan etti. Fakat bir süre sonra Yıldırım Bayezid'in Balkanlar'a yönelik fetih politikası takip etmesi bu beyleri bir kez daha Kadı Burhaneddin'e yanaşmak zorunda bıraktı.

432

1393 yılı başında Amasya Emiri Ahmed'in Tokat ve Zile'ye düzenlediği yapma akınuna Kadı Burhaneddin de Amasya'yı işgal ederek karşılık verdi. Bu saldırıdan canını zor kurtaran Emir Ahmed iç kaleye sığındı. Bastıran kış ve Osmanlı tehdidi yüzünden burada daha fazla oyalanmak istemeyen Kadı Burhaneddin tekrar Tokat'a döndü. Bu arada Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yapılan ittifak gereği beş yüz askerle Taceddinoğlu Mehmed Çelebi'nin yanına gitmesine sinirlenen Kadı Burhaneddin 1393 baharında ordusuyla harekete geçti. Taceddinoğulları Mahmud Çelebi, Alp Arslan ve Kılıç Arslan kardeşler derhal Yıldırım Bayezid'den yardım istediler. Bu arada Kadı Burhaneddin de Emir Ahmed tarafından Osmanlılara terkedilmiş bulunan Amasya'yı bir kez daha kuşattı. Sıranın kendi ülkesine geleceğini anlayan Mahmud Çelebi, Yıldırım Bayezid'e haber göndererek Kadı Burhaneddin'in ordusunun levazım ve zahire sıkıntı yaşamakta ve kuşatma yorgunu olduğunu bildirdi. Hızlı bir şekilde hareket eden Yıldırım Bayezid Merzifon'a geldi. Osmanlı ordusunun üstünlüğünü farkedenden Kadı Burhaneddin savaşmaya cesaret edemeyerek Turhal üzerinden Tokat'a oradan da Sivas'a döndü. Böylece Amasya ve havalisi de yeniden Osmanlı hakimiyeti altına girdi.

Kadı Burhaneddin'in bu şekilde Osmanlı tehdidinden kurtulduğu sırada, Anadolu'nun doğusu daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Semerkand merkezli olarak büyük bir devlet kuran Emir Timur, 1394 yılı başlarında Dicle Nehri'ni aşarak Erzincan'a gelmişti. Tehlikenin büyüklüğünün farkında olan Kadı Burhaneddin, Taceddinoğulları başta olmak üzere komşusu olan Türkmen beylikleri ile uğraşmaktan vazgeçip beyliğinin merkezi Sivas'ı tahkim etmeye başladı. Timur'un kendisine rakip olarak gördüğü Kadı Burhaneddin ve onun düşmanları hakkında topladığı bilgilerden hareketle, bu dönemde Taceddinoğlu Mahmud Çelebi'nin 6000 kişilik bir orduya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bölgeye gelen Timur, bu ilk seferi sırasında bölgedeki beylikler hakkında bilgi toplamış ve ardından Erzincan'ı yağmalayıp ülkesine geri dönmüştü. Onun geri dönmesiyle rahatlayan Kadı Burhaneddin, Canik bölgesinde kendi aleyhine dönen siyasi havayı tekrar lehine çevirmek için harekete geçti. İlk iş olarak veziri Mehmed Çelebi'yi bir kez daha Taceddinoğlu Mahmud Çelebi'ye elçi olarak gönderdi. Ancak Mehmed Çelebi daha önce yaptığı gibi yine, iki devlet arasında dostluk tesis etmek yerine akrabalarını Kadı Burhaneddin'e karşı tahrik etmeye devam etti.

Bu arada Taceddin Oğulları Beyliği bünyesinde iç karışıklıklar baş göstermiş, Alp Arslan ağabeyi Mahmud Çelebi'ye karşı isyan ederek, babalarından kalan toprakların ikiye bölünmesine sebep olmuştu. Alp Arslan kendisine bağlı kuvvetlerle Niksar'ın bir kısmını ve yakınındaki Yenişehir Kalesi'ni ele geçirince, Mahmud Çelebi de diğer kardeşleri Kılıç Arslan ve Süleyman'ı yanına alarak onun üzerine yürüdü. Kardeşlerine karşı koyamayacağını anlayan Alp Arslan, Kadı Burhaneddin'den yardım istemek zorunda kaldı. Durumun kendi siyasetine uygun bir şekilde geliştiğini gören Kadı Burhaneddin bu talebi olumlu karşıladı ve ordusuyla Niksar'a doğru harekete geçti. Ancak onun süratle Niksar'a gelmesi üzerine telaşa kapılan Alp Arslan, Kadı Burhaneddin'e bir elçi göndererek ağabeyi Mahmud Çelebi'nin geri çekildiğini, kendisinin de itaat arz etmek üzere yola çıktığını bildirdi. Niksar yakınlarında Kadı Burhaneddin'in huzuruna çıkıp itaatini bildiren Alp Arslan, ağabeyi Mahmud Çelebi'nin tekrar hücum edebileceği bahanesiyle Yenişehir'e dönmek için müsaade istedi. Onun bu teklifini kabul eden Kadı Burhaneddin, itaatinin karşılığı olarak Alp Arslan'a hilât giydirip hediyeler vererek mükâfatlandırdıktan sonra Sivas'a geri döndü. Bu olaydan kısa bir süre sonra yeniden Canik bölgesine giren Kadı Burhaneddin'in burada yeni bir kale inşa etmeye başla-

ması Taceddinoğlu Mahmud Çelebi, Emir Sevinç ve Hacı Emiroğlu Süleyman'ı yeni bir ittifaka zorladı. Ancak bu ittifak da uzun ömürlü olmadı.

Bölgede Kadı Burhaneddin karşısında istediği desteği elde edemeyen Mahmud Çelebi çareyi Osmanlı Devleti'ne tâbî olmakta bulmuştu. Onun bu tavrına ve sık sık kendi aleyhine Emir Sevinç ve Hacı Emiroğlu Süleyman'la ittifak yapmasına kızan Kadı Burhaneddin, Mahmud Çelebi'yi cezalandırmak amacıyla bir kez daha Niksar üzerine yürüdü. Burada kendisini ziyarete gelen Alp Arslan'ı hediyelerle mükâfatlandırdı. Fakat bu sırada hiç beklemediği bir hareketle karşılaştı. Alâeddin Eretna Bey'in yeğeni ve Daveli hâkimi olan Feridun, Alp Arslan'ı Kadı Burhaneddin'e karşı kışkırtarak kendi tarafına çektiği gibi, onu zehirleme teşebbüsünde de bulundu. Kız kardeşinin oğlu Kayseri valisi Şeyh Müeyyed vasıtasıyla bu teşebbüsü öğrenen Kadı Burhaneddin suikasttan kurtulmayı başardı. Durumun açığa çıkmasına rağmen Feridun daha da ileri giderek, alay etmek için Kadı Burhaneddin'e hasta ve bakımsız, Alp Arslan'a ise sağlam pençeli bir şahin hediye etti. Bu olaya çok sinirlenen Kadı Burhaneddin derhal harekete geçip Feridun'u ve Alp Arslan'ı yakaladı. Feridun'u Niksar kalesine hapsedti. Alp Arslan'a ise Yenişehir Kalesi'ni kendisine vermesi halinde serbest bırakma sözü verdi. Kadı Burhaneddin, Yenişehir Kalesi önüne gelerek şehir halkından kaleyi kendisine teslim etmelerini istedi. Bu arada hayatından endişe eden Alp Arslan da kalenin teslim edilmesi ricasında bulunmuştu. Fakat bu teklifin reddedilmesi üzerine Kadı Burhaneddin 1394 yılının sonlarına doğru Alp Arslan'ı öldürdü.

Taceddinoğlu Alp Arslan'ın Hüsameddin Hasan ve Hüsameddin Mehmed Yavuz isimlerini taşıyan iki oğlu vardı. Bu iki kardeş babalarının katledilmesi üzerine Niksar'dan ayrılp kuzeye çekilerek Terme, Çarşamba ve Samsun'un güneydoğusunda hüküm sürmüşlerdir. Kadı Burhaneddin ise bir türlü ele geçiremediği Yenişehir Kalesi'nin yakınına yeni bir kale yaptırarak buraya asker yerleştirip geri dönmüştü. Kardeşinin öldürülmesine morali bozulan Mahmud Çelebi, Kadı Burhaneddin'in bölgeden ayrılması üzerine onun yeni yaptırdığı kaleye saldırdı ise de bir başarı elde edemeden geri çekilmek zorunda kaldı. Mahmud Çelebi sadece çete savaşları düzenleyebiliyor, tehlikeye düştüğünde civardaki ormanlara çekiliyordu. Buna karşın Kadı Burhaneddin'in askerleri ise bölgeyi karış karış aramalarına rağmen Mahmud Çelebi'yi bir türlü ele geçiremiyorlardı.

Niksar'a ulaşan Kadı Burhaneddin hapisteki Feridun'u da öldürerek bir rakibinden daha kurtulmuş oldu. Ancak Kadı Burhaneddin'in bölgedeki rahat hareketleri, Rumeli'de güvenliği sağlayan Yıldırım Bayezid'in 1398 baharında yeniden Canik bölgesine gelmesiyle sona erdi. Yıldırım Bayezid, Kubadoğlu Cüneyd Bey'in elindeki Samsun'u ele geçirerek, bu sırada İslam dinini kabul etmiş olan Bulgar prensi Alexander Şişman'a verdi. Yıldırım Bayezid'in bölgeye gelmesi üzerine Taceddinoğlu Mahmud Çelebi, Hacı Emiroğlu Süleyman ve Taşanoğulları tekrar Osmanlılar'a bağlılıklarını ilan ettiler. Bu arada bölgeden uzaklaşan Kadı Burhaneddin, 1398 yazında Zara'nın batısında Karabel mevkiinde Akkoyunlu Karayülük Osman Bey ile yaptığı muharebe esnasında öldürüldü. Böylesine kudretli bir hükümdarın öldürülmesi bölgedeki siyasi dengeyi tamamen Osmanlılar lehine çevirdi. Yıldırım Bayezid, Kadı Burhaneddin Devleti'nin arazisini Osmanlı topraklarına dahil etti. Bu arada Taceddinoğlu Mahmud Çelebi de Osmanlı hizmetine girdi.

Bundan sonraki dönemde Mahmud Çelebi'nin bölgedeki faaliyetlerini Osmanlılar'a bağlı olarak sürdürdüğü anlaşılmaktadır. O, Temmuz 1402'de Timur ile Yıldırım Bayezid arasında yapılan Ankara Savaşı'nda Timur'un ordusuna karşı Osmanlılar'ın yanında yer almış, mağlubiyet sonrasında şehzadeler arasındaki mücadelelerde ise Çelebi Mehmed'i desteklemiştir. Mahmud Çelebi'nin, Sultan I. Mehmed'in vefatından sonra onun oğlu Hamideli sancakbeyi Şehzade Mustafa'nın yanında yer alması bu yakınlığın bir sonucu olsa gerektir. Ağabeyi II. Murad'ın Osmanlı tahtına çıkması üzerine hayatından endişe ederek Karaman Oğulları'na sığınan Şehzade Mustafa, lalası Şarabdar İlyas Bey'in tahrikiyle isyan edip Bursa üzerine yürümüştü. Bu isyanı sırasında Taceddinoğlu Mahmud Çelebi de veziri ve kumandanı sıfatıyla Şehzade Mustafa'nın yanında yer alıyordu. Şehzade Mustafa Bursa önlerine geldiğinde, şehrin ileri gelenlerinden Hoşkadem ve Ahi Yakub yüz adet güzel halı ile şehzadenin huzuruna gelip, Sultan II. Murad'a sadakat yemini ettikleri için Bursa'yı kendisine teslim edemeyeceklerini bildirmişlerdi. Onların bu tavrı karşısında Bursa'yı alamayacağını anlayan Şehzade Mustafa İznik üzerine yürümüş, bu arada kardeşinin isyanını öğrenen II. Murad ise İznik kumandanı Piruz Bey oğlu Ali'ye şehri teslim etmesi haberini yollamıştı. Sultanın bu şekilde davranmakta ki gayesi kardeşini oyalayıp, İznik'e ulaşmak için kendisine gerekli olan zamanı kazanmaktı. Sultan II. Murad, bu arada kardeşinin

laları Şarabdar İlyas Bey'e de haber göndererek kendisi gelinceye kadar kardeşini oyalaması halinde ona Anadolu Beylerbeyliğini vermeyi de taahhüt etmişti. Bu cazip tekliften oldukça etkilenen Şarabdar İlyas Bey etrafındaki herkesi içki içmeye teşvik ederek Şehzade Mustafa'yı gaflete düşürmeye çalıştı. Ancak onun bu tav-
rından şüphelenen Taceddinoğlu Mahmud Çelebi, Karamanoğlu topraklarına iltica etmesi konusunda Şehzade Mustafa'yı ikna et-
meye çalıştıysa da, Şarabdar İlyas Bey'e çok güvenen şehzade onun bu teklifini reddetti. Bu arada II. Murad'ın akıncı kuvvetleri Köse Mihâl oğlu Mehmed Bey idaresinde İznik'e ulaşmıştı. Kale halkının kapıları açması üzerine, Şehzade Mustafa hiç beklemediği bir bas-
kına uğradı. Şehrin etrafı akıncı birlikleri tarafından sarıldığı için Şehzade Mustafa'yı kaçıramayacağını anlayan veziri Taceddinoğlu Mahmud Çelebi kahramanca çarpışmaya başladı ve birçok kişiyi de öldürdü. Öldürdükleri arasında kadim dostu Köse Mihâl oğlu Mehmed Bey de vardı. Buna rağmen bu mücadeleden akıncı birlikleri galip çıktı. Şarabdar İlyas Bey, ihanet ettiği Şehzade Mustafa'yı ya-
kalayıp İznik'e gelmiş olan Sultan II. Murad'a teslim etti ve şehzade kale önündeki bir incir ağacına asılarak öldürüldü. Veziri Taceddinoğlu Mahmud Çelebi ise Köse Mihâl oğlu Mehmed Bey'in adamları tarafından parçalandı.

Hüsameddin Hasan Bey

Emir Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra savaşa kendi saflarında katılan Türkmen beylerine topraklarını iade etmişti. Bu süreçte Osmanlı şehzadelerinin kendi aralarındaki taht mücadelesinden faydalanan diğer Türkmen beyleri gibi Taceddinoğlu Alp Arslan Bey'in oğlu Hüsameddin Hasan da eski hâkimiyet bölgesinde hüküm sürmeye başlamıştı. Amcası Mahmud Çelebi'nin Osmanlılar'a sadakatle bağlı olmasına karşın Hüsameddin Hasan Bey ise bu dönemde Timur'un himayesinde hüküm sürmeyi tercih etmişti. *Samsun Vakfiye Defteri*'nde, Alp Arslan oğlu Hasan Bey adına Çarşamba'da 827/1423-1424 tarihli bir cami vakfiyesi yer almaktadır. Bu vakfiyede Hasan Bey'in adı ve ecdadı hakkında bilgi verilmektedir. Aynı tarihi taşıyan bir diğer vakfiyede ise Alp Arslan'ın diğer oğlu Mehmed Yavuz Bey hakkında bilgi verilmiştir.

Hüsameddin Hasan Bey, Ankara Savaşı sonrası yeniden Kastamonu'da hüküm sürmeye başlayan Candaroğlu İsfendiyar Bey ile anlaşıp, Müslüman Samsun hakimi Kubadoğlu Cüneyd Bey'i öldürmüş ve onun idaresindeki Çarşamba taraflarını ele ge-

çirmişti. Müttefiki İsfendiyar Bey ise oğlu Hızır Bey'i göndererek Kubadoğlu'na ait Bafra ve Müslüman Samsun'u işgal etti. Ancak Sultan I. Mehmed, Biçeroğlu Hamza Bey idaresindeki kuvvetlerle önce Gavur Samsun'u, ardından bizzat kendisi gelerek 1418'de Müslüman Samsun'u ele geçirip bölgeyi Osmanlı hakimiyetine soktu. Çelebi Mehmed bu sefer sırasında Hüsameddin Hasan Bey ve Mehmed Yavuz Bey'e dokunmadıkları gibi onların kendi bölgelerinde hüküm sürmelerine de müsaade etmişti. Böylece iki kardeş II. Murad devrine kadar bu bölgede hüküm sürmeye devam etmişlerdi.

Beyliğin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi

Sultan II. Murad Osmanlı tahtına çıktığı zaman, Amasya'da şehzadelighi sırasında lalası olan Yörgüç Mehmed Paşa'yı Amasya Beylerbeyi yapmış ve kendisini Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum havalisinin asayişini sağlamakla görevlendirmişti. Yörgüç Paşa işe bu bölgelerde eşkiyalık yapıp kervanları soyan Kızıl-Koca Türkmenleri'nin elebaşlarını öldürmekle başladı. Ancak onun asıl hedefi Hüsameddin Hasan Bey idaresindeki Carık bölgesini Osmanlı topraklarına dâhil etmektir. Yörgüç Mehmed Paşa, 831/1427-1428 yılında tertiplediği bir düğün ziyafetine Hüsameddin Hasan Bey'i de davet etti. Yörgüç Paşa'nın asıl niyetini bilen Hüsameddin Hasan Bey, direnmenin bir fayda vermeyeceğini anladığı için haber gönderip ailesiyle birlikte gelip memleketinin anahtarlarını teslim edeceğini bildirdi. Fakat Yörgüç Paşa, bu tavrıyla kendisine bağlılığını açıkça göstermesine rağmen Hüsameddin Hasan Bey'i zincire vurdurup Bursa'ya gönderdiği gibi ailesini de Amasya'da alıkoydu. Bir süre sonra Bursa Kalesi'nden kaçan Hüsameddin Hasan Bey, iki yıl boyunca gizlendikten sonra eski memleketini tekrar ele geçiremeyeceğini anlayınca Sultan II. Murad'ın huzuruna çıkıp af diledi. Onun bu samimi tavrından etkilenen Sultan II. Murad, Hüsameddin Hasan Bey'e Rumeli'de bir sancağı tımar olarak verdiği gibi, ailesini de yanına göndererek onu mükâfatlandırdı. Bu şekilde başta Ordu olmak üzere Hüsameddin Hasan Bey'in hakimiyeti altındaki topraklar 1427 yılında Osmanlı ülkesine dahil oldu. Kaynaklarda Hasan Bey'e verilen sancağın Çirmen veya Gümülcine olabileceği belirtilmekte birlikte kendisinin burada ne kadar görev yaptığı ve hangi tarihte öldüğüne dair bilgi verilmemiştir.

Taceddinoğlu Alp Arslan Bey'in diğer oğlu Mehmed Yavuz Bey hakkında kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Onun

1453 yılında Kelkit Havzası'ndan Canik bölgesine gelen Safevi hükümdarı Şeyh Cüneyd ile birlikte 1454'te Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına akınlar yaptığı kaydedilmektedir. Şeyh Cüneyd, Canik bölgesine geldiği zaman kendisini iyi bir şekilde karşılayan Mehmed Yavuz Bey ile buluşmuş, bütün müridlerini toplayıp Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına saldırmıştı. Trabzon Rum imparatoru Kalo Ioannes bu orduya karşı koymak için kara ve deniz birliklerini toplayıp Aya Fokes (Akçakale) Manastırı'na gelmişti. Şeyh Cüneyd ise Meliares Boğazı'nı tutmuştu. Kalo Ioannes deniz yoluyla hücum ederek bölgeye asker çıkarmış ise de, çıkan fırtına sebebiyle gemiler sahilden uzaklaştığı için bir sonuç elde edememişti. Bu durumdan istifade eden Şeyh Cüneyd ve Mehmed Yavuz Bey karşı hücumla Trabzon Rum ordusunu bozguna uğratıp, Kalo Ioannes'in Akçakale'deki karargâhını basarak pek çok esir almışlardı. İlerleyişine devam eden Şeyh Cüneyd'in ordusu Trabzon surlarına kadar gelerek bugünkü Gülbahar Hatun Camii'nin bulunduğu mevkiye karargâh kurmuş, üç gün boyunca Trabzon'un batısını yağmalamış, ancak şehri ele geçirememişti. 1454 yılı içerisinde kuşatmayı kaldıran Şeyh Cüneyd yanında Mehmed Yavuz Bey olduğu halde Kelkit Havzası'na geri döndü. Katıldığı bu sefer Mehmed Yavuz Bey hakkında kaynaklarda verilen son bilgi olup, bu tarihten sonra onun hayatına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

- Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1970.
- Aziz b. Ardaşir-i Astarâbâdi, *Bezm u Rezm*, Kilisli Rıfat Bilge neşr. İstanbul 1928.
- Ebu Bekir Tıhrani, *Kitâb-ı Diyarbakriyye*, I, haz.: Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara 1962.
- Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I-II, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1975.
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, II, haz.: Faik Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara: TTK Yayınları, 1957.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuât*, I-II, haz. Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayınları, 1979.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Câmiü'd-Düvel*, I, haz.: İsmail E. Erünsal, İstanbul, tarihsiz.

Araştırma Eserler

Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932.

Dilcimen, Kâzım, *Canik Beyleri*, Samsun 1940.

Erzi, Adnan S., "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında", *Belleten*, XVIII/70 (Ankara 1970).

Fallmerayer, J.H., *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München 1827; *Trabzon Rum İmparatorluğu Tarihi*, TTK Kütüphanesinde bulunan neşredilmemiş tercüme.

Gökbilgin, Tayyip, *Osmanlı Müesseseleri, Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1997.

Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927.

Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev.: Tevfik Bıyıkhoğlu, Ankara: TTK Yayınları, 1968.

İnalçık, Halil, "Murad II", *İslam Ansiklopedisi*, VIII.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

Oğuz, Mevlüd, "Taceddinoğulları", *DTCF Dergisi*, VI/5 (1948).

Sümer, Faruk, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4 (İstanbul 1949), s. 452.

-----, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, İstanbul 1980.

Tekindağ, M. Şehabeddin, "Trabzon", *İslam Ansiklopedisi*, XII/1.

Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara 1954.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, I, İstanbul 1927.

-----, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara: TTK Basımevi, 1947.

-----, "Mehmed I" *İslam Ansiklopedisi*, VIII.

-----, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten*, XXXII/126.

-----, *Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1984.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Bâyezid I", *İslam Ansiklopedisi*, II,

Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970.

-----, "Kastamonu'nun İlk Fethine Kadar Candaroğulları- Osmanlı Münasebetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1 (1963).

-----, "Candaroğlu Çelebi İsfendiyar Bey", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I-II/2-3 (1964).

-----, *Çobanoğulları- Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

YAZAR ÖZGEÇMİŞLERİ

Doç. Dr. Haşim Şahin (Editör)

1978 yılında Bolu'da doğdu. Üniversiteyi Eskişehir'de okudu. Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisansını; Marmara Üniversitesi'nde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler 1299-1402 adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2001-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde görev yaptı. 2012 yılında doçent oldu. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders veriyor. Akademik ve popüler dergilerde, kolektif eserlerde makaleleri, Türkiye'de ve İran'da yayınlanan İslâm Ansiklopedilerinde tasavvuf ve düşünce tarihi üzerine maddeleri bulunmaktadır. Türklerin İslâmlaşma süreci, Selçuklu ve erken Osmanlı döneminde din-devlet ilişkileri, Bektâşilik ve Alevîlik tarihi, Selçuklu beslenme kültürü, çocuk tarihi konuları üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. *Orta Zamanın Türkleri* (2011, ikinci baskısı 2013) ve *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak* (Nurdan Şafak ile, 2012), *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Ahmet Yaşar Ocak Kitabı* (2014) isimli üç kitabı bulunmaktadır. Son kitabı ESKADER tarafından 2014 hatırat dalında birincilik ödülü kazanmıştır.

441

Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın

15.10.1951 tarihinde Sivas'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta, liseyi Elazığ'da tamamladı. 1978-79 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptı ve 1 Ekim 1981 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak tayin edildi. 23 Aralık 1983'te "Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi" adlı teziyle "Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Doktor", 1987'de Yardımcı Doçent, 3 Ekim 1988'de Doçent unvanını kazandı. 25 Mayıs 1995'te Profesörlüğe yükseltildi. 2005 yılından beri Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merke-

zince yayımlanan 44 ciltlik İslam Ansiklopedisinin hazırlanmasında müellif, redaktör ve İslam Tarihi ve Medeniyeti İlim Heyeti Başkanı olarak görev aldı, bu çalışmalarından dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Yüzyılın İslam'a Hizmet Ödülüne layık görüldü. Selçuklu Tarihi ile ilgili çalışmalarından dolayı Türk Tarih Kurumu Şeref Üyeliğine ve 2015 yılında da İstanbul Üniversitesi Senatörlüğüne seçilen Abdülkerim Özaydın evli ve üç çocuk babasıdır.

Prof. Dr. Fahameddin Başar

9 Kasım 1960'ta Artvin ili Şavşat ilçesi Atalar Köyü'nde doğdu. İlkokulu Atalar Köyü İlkokulu'nda (1965-1970), Orta ve Lise öğrenimini Kars'ın Susuz ilçesinde bulunan Kâzım Karabekir Öğretmen Lisesi'nde (1970-1976) tamamladı. 1980'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1981 yılında Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nde Asistan olarak göreve başladı. 1986 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisansını, 1991'de "Osmanlı-Bizans Münâsebetleri (1299-1453)" başlıklı teziyle aynı enstitüde doktora-sını tamamladı. 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yardımcı Doçent olarak görev yapmaya başladı. 29 Kasım 1999 tarihinde Doçent unvanını aldı ve 14 Ağustos 2000'de Doçentlik kadrosuna atandı. 7 Aralık 2006 tarihinde Profesör oldu. Muhtelif tarihlerde sırasıyla Fakülte Kurulu'nda Yardımcı Doçent Temsilcisi, Bölüm Başkan Yardımcılığı, Bölüm Başkanlığı ve Dekan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. yaptı. Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi, Osmanlı Bizans İlişkileri, Fetret Devri, İstanbul'un fethi üzerine yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Prof. Dr. Feridun Emecen

Giresun/Bulancak'ta doğu, ilk ve orta öğretimini burada tamamladıktan sonra 1979'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'nden mezun oldu. 1981'de Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1985'de XVI. yüzyılda Manisa ve yöresinin sosyal ve ekonomik tarihini aydınlatmaya yönelik doktora tezi kabul edildi. 1987'de Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'na yardımcı doçent olarak atandı. 1989'da ise doçent unvanını almayla hak kazandı. 1995'te aynı anabilim dalında profesör kadrosuna atandı. 1994-2000 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fa-

kültesi dekan yardımcılığı, 2006-2007 yıllarında Avrasya Enstitüsü Müdürlüğü yaptı; halen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığı görevini yürütmektedir.

Prof. Dr. Kemal Göde

1941'de Isparta ili Yalvaç ilçesi Körküler Köyü'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yalvaç'ta tamamladı. 1966'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1966-1975 yılları arasında MEB'e bağlı okullarda öğretmenlik ve idarecilik yaptı. 1975'te Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1978'de *Halil Edhem ve Kayseri Şehri* isimli teziyle Ankara Üniversitesi'nde yüksek lisansını; 1981'de ise *Eratnalılar (1327-1381)* adlı teziyle Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1982-1984 tarihleri arasında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptı. 1984'te Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kurdu. 1993'te memleketi Isparta'da kurulan SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaya başladı. 1995'te Doçent, 2001'de Profesör oldu. 2008 yılında emekli oldu. Muhtelif dönemlerde Halep, Hama, Humus, Şam, Dara, Bağdat, Necef, Kerbelâ, Mekke, Medine, Paris, Venedik, Floransa, Pisa, Roma, Budapeşte, Viyana ve Prag gibi şehirlerde gezi ve araştırma maksadıyla bulundu. Genel Türk Tarihi ve Türk-İslâm tarihi, Cumhuriyet tarihi sahasında yayınlanmış çok sayıda makalesi ve *Halil Edhem ve Kayseri Şehri* (Ankara 1982); *Sultan Alâeddin Eratna* (Ankara 1990); *Türk-İslam Kültür ve Medeniyeti Tarihi* (Kayseri 1992) ve *Eratnalılar* (Ankara 1994, ikinci baskısı 2000) isimli kitapları bulunmaktadır.

Prof. Dr. Mustafa Daş

9 Temmuz 1968 yılında Tokat'ta doğdu. 1985 yılında İstanbul-Kartal Maltepe Lisesi'ni bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü kazandı. 1989 yılında mezun olup, aynı yıl araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1995 yılında Fransa Université de Poitiers'de yüksek lisansını, 1999 yılında ise Université Paris-1 Panthéon-Sorbonne ve Université d'Artois'da "(Les Relations Byzantino-Ottomanes au XIVème siècle)" tezi ile doktorasını tamamladı. 2000 yılında yardımcı doçent oldu. 2003 yılında Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'ne geçiş yaptı. 2007 yılında doçentliğe ve 2013 yılında profesörlüğe yükseldi. Fran-

sızca ve Eski Yunanca bilmektedir. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı ve Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcılığı görevini sürdürmektedir. Bizans tarihi, Ortaçağ Türk-İslâm tarihi üzerine çok sayıda makalesi, çeviri eserleri ve *Bizans'ın Düşüşü* isimli bir kitabı bulunmaktadır.

Prof. Dr. Mustafa Demir

1966 yılında Çanakkale'nin Çan İlçesi'nde doğdu. İlk ve ortaokulu Çan'da, lise öğrenimini Biga'da tamamladı. 1988 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümü bitirdi. 1992'de Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları bilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ tarihi bilim dalında başladığı doktora öğrenimini "Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri" başlıklı teziyle 1996'da tamamladı. 2004 tarihinde Türkiye Selçuklu Şehirciliği alanındaki çalışmalarıyla Ortaçağ Tarihi doçenti oldu. 2009'da Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında Profesörlük Kadrosuna atandı. Halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Türkiye Şehir Tarikleri Projesi kapsamında *Sakarya İli Tarihi* (2 Cilt) Sakarya 2005, Çanakkale Tarihi (6 Cilt) İstanbul 2008, Balkanlarda Osmanlı Şehirleri (8 Cilt, Baskıda), editörlükleriyle şehir tarihi alanındaki araştırmalarına devam etmektedir. Değişim Yayınevi ile birlikte yürütücülüğünü üstlendiği Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri Projesi, Başbakanlık kurumu tarafından 2014 yılında onaylanmış ve basılmak üzere Türk Tarih Kurumuna gönderilmiştir. Ortaçağ Tarihi alanında yayınlanmış 5 kitabı ve makaleleri bulunmaktadır. Araştırma alanları Selçuklu Şehirciliği, Türkiye Selçuklu Vakıfları, Selçuklu Kültür Tarihi, İlhanlılar Dönemi Anadolu Tarihi'dir.

Doç. Dr. Cevdet Yakupoğlu

1972 yılında Kastamonu'da dünyaya geldi. 1996 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 1996-1999 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Ankara İli Nallıhan İlçesi Çayırhan Lisesi'nde Tarih Öğretmenliği görevinde bulundu. 1996-1999 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda "İsfendiyar Bey ve Zamanı" başlıklı tezi ile Yüksek Lisans'ını tamamladı. 2000-2007 yılları arasında ayrı anabilim dalında "Kuzeybatı

Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, XIII-XV. Yüzyıllar" başlıklı tezi ile Doktora çalışmasını bitirdi. 1999-2007 yılları arasında Kastamonu Eğitim Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı. Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 2008 yılında Yardımcı Doçent Dr.; 2011 yılında ise Doçentlik unvanını aldı. 15 Ağustos 2011-15 Ağustos 2014 tarihleri arasında Tarih Bölüm Başkanlığı görevini yürüttü. Kasım 2012-Ekim 2015 tarihleri arasında Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (Türkav) Kastamonu şube başkanlığını yürüttü. Çeşitli bilimsel dergilerde Türk tarihi ve kültürü üzerine makaleleri bulunan Cevdet Yakupoğlu, Selçuklu Tarihi, Anadolu Beylikleri Tarihi, Kastamonu, Sinop, Çankırı ve Bolu Tarihi ile Anadolu'da Türk Boylarının İskânı ağırlıklı olmak üzere çalışmalarını sürdürmektedir. Bartın Vakıfları ve Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi adlı kitapları da bulunan Yakupoğlu, evli ve üç çocuk babasıdır.

Doç. Dr. Muharrem Kesik

1969 yılında Giresun'da doğdu. 1979 yılında İlkokul, 1987 yılında Lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Lisans öğrenimini 1987-1991 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 1991-1993 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak, İstanbul'da Ahmet Çuhadaroğlu İlköğretim Okulu'nda tarih öğretmenliği yaptı. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1994'de *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el - Aylemü'z - zâhir fî ahvâli'l- evâil ve'l - evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri* adlı teziyle Yüksek Lisans öğrenimini tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda başladığı doktora eğitimini *Sultan I. Mesud Devri Türkiye Selçukluları Tarihi (1116 - 1155)* adlı teziyle 1999 yılında tamamladı. 2003 yılında Yardımcı Doçentlik kadrosuna atandı. 2012'de Doçent unvanı aldı. Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği görevini sürdürmekte olup İngilizce ve Arapça bilmektedir. Uzmanlık alanı olan Selçuklular Tarihi'ne yönelik yayımlanmış üç kitabı ve aynı alanda pek çok makale tebliğ ve madde yazıları bulunmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Yrd. Doç. Dr. Arif Sarı

1979 yılında Şefaatli/Yozgat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yozgat'ta tamamladı. 2001 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim dalında hazırladığı "*XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*" adlı tezi ile doktor unvanını aldı. Osmanlı Devleti döneminde Türkmen aşiretlerini üzerine araştırmalarını sürdüren yazarın Türkmen aşiretleri hakkında yayınlanmış olan birçok akademik çalışması bulunmaktadır. Halen Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Recep Yaşa

1956 yılında Bayburt- Yukarı Kırzı Köyünde doğdu. İlk okulu kendi köyünde, orta okulu Aydıntepe, liseyi Bayburt ve üniversiteyi Ankara Hacettepe Üniversitesinde okudu. Akabinde Milli eğitim Bakanlığına bağlı Elazığ Maden Lisesi, Elazığ Sıdika Avar Kız Meslek Lisesi, Trabzon Affan Kitapçıoğlu Lisesi'nde öğretmenlik ve 1986 - 1995 yılları arasında Fırat Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı. Aynı üniversitede Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı yönetiminde Yüksek Lisans ve Doktorasını tamamladıktan sonra, 1995 yılının sonuna doğru Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Yrd. Doç. olarak göreve başladı. Halen bu görevi sürdürmektedir. Kültür Tarihi ve Selçuklu dönemiyle ilgili yayınlanmış eserleri olup, bu konulardaki çalışmalarına devam etmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Sait Kofoglu

1955 Trabzon/Çaykara doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Kürsüsü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde üniversitenin rektörü Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'ın yönetiminde Karadeniz'in kuzeyinde bir Türkmen Beyliği olan "Taceddin Oğulları Beyliği" başlıklı teziyle tamamladı. Doktora tezini ise yine Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'ın yönetiminde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde bu defa Güneybatı Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rolü olan Hamidoğulları Beyliği üzerine hazırladı. Hamidoğulları Beyliği isimli çalışması 2006 yılında Türk Tarih Kurumu'ndan kitap olarak yayınlandı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Beylikler Dönemi ile ilgili maddeleri, ulusal ve uluslararası dergilerde yine Beylikler

Dönemi'ne dair makaleleri yayınlanmıştır. 1 Mart 1985 tarihinden beri İTÜ'de İnkılap Tarihi ve Osmanlı Tarihi (Kuruluş'tan İstanbul'un Fethi'ne kadar) dersleri vermektedir.

Yrd. Doç. Dr. Vedat Turğut

1980 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 2003 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "208 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi" başlıklı altındaki teziyle yüksek lisansını; 2011 yılında ise yine aynı üniversitede "Bilecik Bölgesi Örneğinde Vakıflar ve Şehirleşme" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. 2005-2011 yılları arasında Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı bünyesinde Osmanlıca Tapu belgeleri üzerinde Tapu Tetkik Memuru olarak görev yaptı. 2011-2013 yıllarında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Söğüt Meslek Yüksek Okulu'nda Yardımcı Doçent Doktor olarak göreve başladığı öğretim üyeliği görevini 2013 yılından itibaren aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde sürdürmektedir. 2016 yılında "Yitirilen Mirasımız: Balkanlarda Kurulan Osmanlı Vakıfları" projesini, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı desteğiyle 7 ayrı ciltlik kitap olarak yayınladı. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

447

Yrd. Doç. Dr. Yahya Başkan

1974 yılında Karaman'ın Ermenek ilçesinde dünyaya geldi. İlköğrenimini, Ermenek Cumhuriyet İlkokulu'nda, orta öğrenimini Ermenek Lisesi'nde tamamladım. 1991 yılında girdiği İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü'nden 1995 yılında mezun oldu. Aynı yıl, mezun olduğu bölümde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1999 senesinde, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "*Karamanoğullarının Alâeddin Ali Bey Dönemi*" başlıklı teziyle yüksek lisansını bitirdi. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimine başladı. Doktora süresince İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı. 2007 yılında "*Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi 1400-1500*" başlıklı tezini teslim ederek doktorasını tamamladı. Aynı yıl asıl görev yeri olan, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne geri döndü. 2010 yılında Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. Hâlen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Zehra Odabaşı

1980 yılında Almanya’da doğdu. Lisans Eğitimini Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde (2003), Yüksek Lisans (2006) ve Doktora (2012) eğitimlerini Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında tamamladı. 2007 yılında Kazvin İmam Humeyni Üniversitesi’nde Farsça eğitimi, 2011 yılında ise Berlin Freie Üniversitesi’nde Grekçe eğitimi almak üzere misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Halen Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Farsça, Almanca ve İngilizce bilmektedir. Bilimsel çalışma alanları Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti, Selçuklu Vakıfları ve Eğitim Tarihidir. Halen Sahib Ata Vakıfları üzerine çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.

Arş. Gör. Hüseyin Erkan Bedirhanoglu

1980 yılında Elazığ’ın Baskil ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Baskil’de tamamladı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden 2002 yılında mezun oldu. 2002 ve 2012 yılları arasında özel öğretim kurumlarında işletmecilik, yöneticilik, öğretmenlik ve dershanecilik faaliyetlerinde bulundu. 2012 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans eğitimini tamamladı. Halen Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmakta olup, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde Ortaçağ Tarihi alanında “Artuklular Döneminde Harput’un Siyasal, Sosyal, Kültürel Durumu” konulu doktora tezini hazırlamaktadır. Selçuklular, İlk Türk Beylikleri, Artuklular, Ortaçağ Anadolu Türk düşünce dünyası, Selçuklu ve Beylikler dönemi kültür ve medeniyeti ilgi alanları arasındadır. Oryantalizm, İslam medeniyetinin Avrupa üzerindeki etkileri, Batı medeniyetinin İslam dünyasına bakışı, Avrupa merkezci tarih anlayışı ve tarih felsefesi alanlarına da özel ilgi duymaktadır. İngilizce ve Farsça bilmektedir. Evli ve bir kız babasıdır.

Kırklareli

Edirne

İstanbul

K A R

Kastamonu

Anadolu merkezli Türk tarihi bahis konusu olduğunda "Beylikler Devri" olarak adlandırılan iki dönemden söz edilebilir. Bunlardan ilki Malazgirt Savaşı'nın hemen sonrasında kurulan beyliklerin hakim olduğu dönemdir. Danişmendîler, Artukîlular, Saltukîlular, Mengüçükîlular, Ahlatşahlar ve Çaka Beyliği bu süreçte öne çıkan beyliklerdir. İlk beylikler Anadolu'nun Türk-İslâm yurdu haline gelmesinde gerek siyasi faaliyetleri gerekse bina ettikleri eserlerle önemli katkılar sağlamışlardır.

Anadolu'daki ikinci beylikler devri ise Anadolu'nun fiilen Moğol tahakkümü altına, Selçukîlular'ın ise dağılma sürecine girdiği zaman diliminde kurulan Türkmen beyliklerinin faaliyet gösterdikleri dönemdir. Karamanoğulları, Germiyanogulları, Saruhanogulları, Menteşeoğulları, Aydınoğulları, Karasiogulları, İstendiyarogulları, Sahipataogulları, Eratnalılar, Kadı Burhaneddin Devleti, Dulkadiroğulları, Hamidoğulları, Eşrefogulları, Ramazanoğulları gibi beylikler, siyasi çalkantıların ve ekonomik krizlerin had safhaya ulaştığı kaos ortamı içerisinde Anadolu'da Türk kimliğinin ve ilk beylikler devrinden itibaren başlayan medeniyet, ilim ve irfan çalışmalarının muhafazasında ve devam etmesinde bir köprü vazifesi görmüşler; bu derin tecrübe ileleyen dönemde Osmanlılar vasıtasıyla zirveye taşınmıştır.

İşte bu kitapta her iki dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren beyliklerin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel tarihleri sahasında uzman bilim adamlarının kaleminden okuyucuya aktarılmaktadır.

A K D E N İ Z

ISBN : 978-605-9247-30-6

Fiyatı: ₺ 25

www.grafiker.com.tr • 0 312 284 16 39